ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
А.Қ. ҚҰСАЙЫНОВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫ

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының
30 жылдығына арналған
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖАҢА ҰРПАҚ – 2025» атты
студенттер мен магистранттардың халықаралық ғылыми
конференциясының

МАТЕРИАЛДАРЫ

2025 жылғы 11 сәуір

МАТЕРИАЛЫ

Международной научной конференции студентов и магистрантов
«НАУКА И НОВОЕ ПОКОЛЕНИЕ – 2025»,
посвященной 30-летию
Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова

11 апреля 2025 год

УДК 001
ББК 72
Ғ96

Редакция алқасы: ректор Н.Т. Ныгыманова (төраға)
Қ.Ә. Ахметов, С.С. Оспанов, Я.Н. Оспанова, Л.В. Волкова, С.А. Ескалиев, Г.С. Райнбекова, Г.Д. Тажбенова, Т.Н. Кемайкина, С.Б. Загатова, Қ.С. Қалдыбаев, М. Аманғазықызы, Б.Е. Сейіткерім

Ғ96 А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының 30 жылдығына арналған **«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖАҢА ҰРПАҚ – 2025» атты студенттер мен магистранттардың халықаралық ғылыми конференциясының материалдары** / жалпы редакциясын басқарған ректор Н.Т. Ныгыманова. – Астана: А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, 2025. – 441 бет. // **Материалы Международный научной конференции студентов и магистрантов «НАУКА И НОВОЕ ПОКОЛЕНИЕ – 2025», посвященной 30-летию Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова** / под общей редакцией ректора Н.Т. Ныгыманова. – Астана: Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова, 2025. – 441 с.

ISBN 978-601-08-5145-0

Басылымға А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының 30 жылдығына арналған «ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖАҢА ҰРПАҚ – 2025» атты студенттер мен магистранттардың халықаралық ғылыми конференциясының материалдары енген. Конференция аясында жас ғалымдардың педагогика, филология және аударма, экономика, заңтану, оқыту мен тәрбиелеудегі инновациялық үрдістер саласындағы зерттеулерінің мәселелері мен келешегі қарастырылды. Конференция материалдары студенттер мен магистранттардың ғылыми жарияланымдары.

В настоящее издание вошли материалы Международной научной конференции студентов и магистрантов «НАУКА И НОВОЕ ПОКОЛЕНИЕ – 2025», посвященной 30-летию Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова. В рамках конференции были рассмотрены проблемы и перспективы исследований молодых ученых в области педагогики, филологии и перевода, экономики, юриспруденции, инновационных тенденций в обучении и воспитании. Материалы конференции являются научными публикациями студентов и магистрантов.

ISBN 978-601-08-5145-0

УДК 001
ББК 72

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, 2025
© Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова, 2025

Н.Т. Нығыманова
педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының ректоры

ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗ

Құрметті қонақтар, студенттер, магистранттар және әріптестер!

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының 30 жылдығына арналған «Ғылым және жаңа ұрпақ – 2025» атты студенттер мен магистранттардың халықаралық ғылыми конференциясына қош келдіңіздер!

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының 30 жылдығына арналған «Ғылым және жаңа ұрпақ – 2025» атты халықаралық ғылыми конференция – білім мен ғылым жолындағы жас ізденушілердің басын қосатын, жаңа идеялар мен тың бастамалар тоғысатын маңызды ғылыми платформа. Бұл конференция институтымыздың отыз жылдық даму жолындағы білім беру мен ғылымды ұштастыру тәжірибесінің жалғасы әрі жастардың ғылыми әлеуетін қолдауға бағытталған ауқымды шаралардың бірі.

Институт еліміздегі алғашқы мемлекеттік емес жоғары оқу орындарының бірі ретінде 1995 жылдан бері сапалы, бәсекеге қабілетті білім беруді мақсат етіп келеді. Қазіргі таңда кәсіби білікті профессор-оқытушылар құрамы, заманауи білім беру инфрақұрылымы, халықаралық әріптестік аясындағы ғылыми жобалар арқылы өзінің орнықты даму бағытын қалыптастырған. Оқу ордасы гуманитарлық бағыттағы мамандықтар бойынша білім беру ісінде өзіндік дара жолымен ерекшеленіп, ғылым мен тәжірибенің сабақтастығына баса назар аударуда.

Жыл сайын дәстүрлі түрде ұйымдастырылып келе жатқан бұл конференцияда Қазақстанның түрлі аймақтарынан және шетелдік жоғары оқу орындарынан студенттер мен магистранттар, жас зерттеушілер бас қосып, заманауи ғылымның өзекті мәселелерін ортаға салып, ғылыми ізденістерін таныстырады. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев атап өткендей, білім, ғылым және мәдениет – рухани дамудың негізгі тіректері. Осы үш бағытты біріктіретін бұл ғылыми жиын қазіргі заманның жас ғалымдарының әлеуетін айқындап, олардың ғылыми ізденістерін қолдауға нақты мүмкіндік береді.

Жаһандану жағдайында білім беру мен ғылым саласындағы жаңашыл бастамалар мен идеяларды дамыту – жоғары білім беру мекемелерінің басты міндеттерінің бірі. Осы орайда ұйымдастырылып отырған конференция – жас буынның ізденісіне, болашақ кәсіби дамуына, зерттеу мен жобалауға деген ынтасына серпін беретін маңызды ғылыми алаң.

Бұл конференция – жас ғалымдардың ғылымға алғашқы қадамы, алғашқы сөз алаңы ғана емес, сонымен қатар кәсіби байланыстардың, тәжірибе алмасудың, академиялық мәдениеттің орнығуына ықпал ететін дәстүрлі ғылыми ортаның көрсеткіші.

Жас зерттеушілердің тың ойлары мен ізденістері нәтижелі болсын!

Амирхонова Г.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының 3-курс студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., аға оқытушы Батан С.

«ҚАЗАҚ» ГАЗЕТІ: АБАЙ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ ЖӨНІНДЕ

Қазақтың бас ақыны, ойшыл Абай Құнанбайұлының өмірі мен шығармашылығы туралы сол кездегі түрлі басылымдарда жариялай бастады. Оның ішіндегі елді елең еткізген «Қазақ» газеті болды. «Қазақ» газеті халыққа қызмет көрсетуге жарарлық, халықтың көкейкесті ой-арманын көрсете алатын материалдарды ғана жариялап, озық үлгідегі дүниелерге ғана орын берді. Және әрбір жарияланымдағы ұлттық сипаттың айқындылығына көңіл бөлді. Соның бірі қазақ зиялыларының әдебиетке, әдеби тұлғаларға қатысты пікірлері. Ал, енді газеттегі әдебиетке қатысты мақалалардың негізгі авторлары А. Байтұрсынов, М. Дулатов, Ә. Бөкейханов болғанын айтуға болады.

Басылым өзінің алғашқы сандарының бірінде «Қазақ тарихы» деген мақала жариялап, онда мынадай ой айтылды: «Қияметке шейін қазақ қазақ болып жасамақ, осы ғасырдың ғылыми жарығында қазақ көзін ашып, бетін түзесе, өзінің қазақшылығын жоғалтпағандай және өзіміздің әдет-ғұрыпқа сай «қазақ мәдениетін» құрып, бір жағынан «қазақ әдебиетін» тұрғызып, қазақшылығын сақтамақшы» [1]. Бұдан біз газеттің негізгі мақсаттарының бірі қазақ әдебиетін өркендету болған айқын аңғарамыз.

Қазақ әдебиетінің сол дәуірдегі шығармашылық мәселелерін мүмкін қадарынша сарапқа салып, жұрттың эстетикалық талап-талғамын қалыптастыруға алғаш қадам жасаған «Айқап» журналы болса, оның артынша «Қазақ» бұл істі жандандыра түсіп, оны биік деңгейге көтере алды.

Қазақ сөз өнерінің «патшасы» Абай арқылы қазақ әдебиетінің өткені мен бүгіні жайлы сөз қозғап, өлең сөздің қадір-қасиеті жайлы толғаулы ой айтқан алғашқы мақала Ахмет Байтұрсынов қаламынан шықты. Абай туралы «Қазақ» газетінің 1913 жылғы 39-41 сандарында газет редакторы Ахмет Байтұрсыновтың «А.Б.» деп қол қойған «Қазақтың бас ақыны» атты көлемді мақаласы жарияланды. Мұнда қазақтың бас ақыны Абай Құнанбаев туралы алғаш тереңнен тартып ой айтылған. Абай өлеңінің асыл қасиетін терең түсінген, өлең өнерінің озығы екеніне көз жеткізген А. Байтұрсынов: «Одан асқан бұрынғы-соңды заманда қазақ баласында біз білетін ақын болған жоқ» деген тың да түйінді тұжырым жасайды.

Ахмет Байтұрсынов Абай шығармаларының тілінің ауырлығы, мазмұнының қабылдауға қиын екендігін айтар ойға азық етіп, оны шеберлік қыры ретінде көрсете алған. «1903 жылы қолыма Абай сөздері жазылған дәптер түсті. Оқып қарасам, басқа ақындардың сөзіндей емес. Олардың сөзінен басқалығы сонша, әуелгі кезде жатырқап, көпке дейін тосаңсып отырасың. Сөзі аз, мағынасы көп, терең. Бұрын естімеген адамға шапшаң оқып шықсаң, азына түсініп, көбінің мағынасына жете алмай қаласың. Кей сөздерін ойлап дағдыланған адамдар болмаса, біреу баяндап ұқтырғанда ғана біледі. Сондықтан Абай сөздері жалпы адамның түсінуіне ауыр екені рас», – деген жолдар жоғарыдағы сөзімізге нақты дәлел бола алады.

Ахмет Байтұрсынов мақаласында Абайды әр қырынан ашуға тырысқан мағыналы мақалада мынадай жолдар бар: «Орыс ақындарымен танысып, өлең орны қайда екенін білгеннен кейін, Абай өлеңге басқа көзбен қарап, басқа құрмет-ықыласпен күтіп алып, төр түгіл тақтан орын берген. Бірақ басқа сөзден өлеңнің таққа мінгендей артықшылығы қандай, оны да көрсетіп, айтып қойған. Айтушы мен тыңдаушының көбі надан болғандықтан, өлең болып айтылып, тыңдалып жүргендердің көбі өлең емес екендігі, өлең жазушылар болса да, келістіріп жазушылары ішінде бірен-саран таңдама екендігі, жұрт мағыналы, терең сөзден гөрі мағына жоқ, маңыз жоқ, желдей гулеп, құлаққа дыбысы тиіп өте шығатын жеңіл сөздерді таңдауға құмар екендігі Абайдың өлең жайынан жазған сөздерінде көрсетілген» [2]. Мұндағы автордың айтпағы – Абай ақынның сыншылық

көзқарасының өткірлігі мен нағыз ақынға қажетті де керекті шеберлікті толық игерген жасампаздық тұлға екендігі.

Жалпы, Абайды күллі қазақ даласына, ел-жұртқа таныстыруда оның шығармаларын жариялап, өнегелі де ғибратты сөздерін қазақ оқырмандарына жеткізуде «Қазақ» газетінің және оны шығарушылардың еңбегі орасан зор.

Әрине, Ахметке дейін де баспасөз бетінде, кейбір жинақтарда Абай туралы пікірлер жарияланып тұрды. Абай ақындығына баспасөзде [«Дала уалаяты»,1889, I. 48] алғаш баға берген Мәшһүр Жүсіп Көпеев. 1909 жылы Абайдың Петербургта шыққан өлеңдер жинағына Кәкітай Ысқақов «Абай (Ибрахим) Құнанбайұлының өмірі» атты алғы сөз жазды. Кәкітай мұнда Абайдың ата-бабасы, өскен ортасы туралы алғаш рет толымды мәлімет береді.

Абайтанушы ғалым Қайым Мұхамедханов: «Абайды танудың басы төңкерістен бұрын басталғанын және оны бірінші бастаған Кәкітай болғанын көреміз» [3, 81], – деп Кәкітай еңбегін қатты бағалайды.

«Қазақ» газетінде жарияланған Абай туралы дерегі бар мақала авторларының бірі – Нәзипа Құлжанова. Ол 1887 жылы Торғайда дүниеге келген. Педагог, мәдени қайраткер, журналист, аудармашы болған. Нәзипа Қостанай қаласындағы орыс-қазақ әйелдер гимназиясын бітірген. Ол «Қазақ» газетіне оқу-ағарту, мәдениет мәселесі туралы мақалалар жазып, «Айқап» журналы мен «Қазақ» газетінің бағдарламасы туралы пікірлерін жариялап, белсенді арласып жүрген. «Қазақ» газетінің 1915 жылғы 101-санында «Нәзипа» деп қол қойып, «Бір керек жұмыс» деген мақаласын жариялаған. Мақалада қазақ жерінде әдеби кештер және басқа да түрлі ойындар өткізу турасы сөз болады. 13 ақпанда Семей жерінде өткен сол кештің рухани тірегіне айналған Абай туралы ой қозғалады.

Мақаладан біз автордың көксегені халқының рухани баюы, білімді ел қатарына қосылуы екенін байқаймыз. «Басқа жоғары мәдениетті елдерге еліктеп біз де мәдени-әдеби кеш, жиындарды жиі ұйымдастырып тұрсақ деген ниет» деген жолдар осының айғағы. Мақаланың өн бойынан сол кезеңдегі өнер-білімге жақын, жалпы, қолына қалам ұстаған кез келген азаматтың цензурадан көздерін аша алмай, айтарын айта алмай қиналғанын байқаймыз. Нәзипа Құлжанова оқырмандарға «сендер тек сол жоспарыма қосылыңдар, бірігіп жұмыс істесек алға басамыз» деген ой тастайды. Газет Абай тұлғасына қатысы бар біраз мақалалар жариялаған. Солардың бірі – газеттің 1915 жылғы №10-санында «Қыр баласы» деп қол қойылған «Жаңа кітаптар» атты мақала. Мақаланың авторы – Әлихан Бөкейханов. Мұнда ол соңғы шыққан кітаптармен таныстырады. Таныстырып қана қоймай, олардың мазмұнын түсіндіреді, кітаптың авторы туралы бірер деректер беріп кетеді. Кітаптың жазылу жайы туралы да құнды ойлар айтады.

Абай шығармашылығын тану мен танытуда өзіндік орны бар мақаланың бірі – Міржақыптың «Абай» атты мақаласы. Ұлы Абайдың қайтыс болуына 10 жыл толғанына орай жазылған бұл мақаланың мынадай басты құндылықтары бар. Бірінші – Абай ақындығын, Абай мұрасын, Абайдың ұлылығын ұғынудың алғашқы соқпағын салушылардың еңбегін көрсетіп, зерттеушілер есімін нақты атаумен бағалы. Қашанда әділдік жақтаушысы, өзгенің еңбегін бағалауда тура жолдан таймайтын Міржақып осы мақаласында Абайды алғаш елге танытушы Әлихан Бөкейханов пен Ахмет Байтұрсынов екендігін айтып, оларды тұңғыш Абайтанушылар ретінде бағалайды. Абай шығармашылығы туралы түйіндеулерінде әдебиеттің халық өміріндегі орны жайында айтқан Ахметтің қадау-қадау пікірлерін дамыта отырып, «Тарихы, әдебиеті жоқ халықтың дүниеде өмір сүруі, ұлттығын сақтап, ілгері басуы қиын. Әдебиеті, тарихы жоқ халықтар басқаларға сіңісіп, жұтылып, жоқ болады. Қай жұрттың болса да жаны әдебиет. Жансыз тән жасамақ емес», – деп түйеді. Сондықтан да ол Абайды қазақ әдебиетінің асқар шыңына балап, Абайдың ұмытылуы – қазақ әдебиетінің ұмытылуы, жоғалуы деп санайды. Абайдың қазақ әдебиетінің алтын діңгегі екендігін, одан көз жазып қалу болашақ ұрпақ алдында кешірілмес күнә екендігін ескертеді. Ақын Міржақып Абай ақындығын терең

түсініп, «Әдебиетіміздің негізін қалаған бірінші кірпіш – Абай сөзі, Абай ойы боларға керек. Абайға шейін қазақ қолға алып, оқырлық шын мәніндегі қазақ әдебиеті дерлік бір нәрсе болған жоқ еді. … Бәлки мұнан кейін, Абайдан үздік ақындар, жазушылар шығар, бірақ ең жоғарғы ардақты орын Абайдікі, қазақ халқына сәуле беріп, алғашқы атқан жұлдыз – Абай», – деп, Абай ақындығының әділ бағасын береді.

Халқының аяулы перзенті сол күндерде бүгінгінің жайын сезгендей, өз рухының халқымен бірге екендігін де ескерте кетеді: «ол күндерді біз көрмеспіз, бірақ біздің рухымыз сезер». Міржақып атап өткен еске түсіру кеші Абай шығармаларын насихаттаудағы игілікті шаралардың бірі еді. Бұл туралы «Қазақ» газетінде «Тілші» деп қол қойған автордың мақаласы жарияланды. Онда «Бұл жағрафия жұмхриатының көші халықты сүйіндіріп, көңілін ашты: «Бізде де Абайдай данышпан адам туады екен-ау, атағы қазақ түгіл орысқа да шығып, өзі өлсе де терең ойларын, қымбат сөздерін, түрленген күйлерін жұртына мирас қылып, артына қалдырғандай» деп жұрт шаттанды», – деп жазды. «Абай туралы» баяндаманы «Нәзипа ханум (Құлжанов жамиһаты) орысша оқығанын» да көрсете кетеді.

Жалпы алғанда, XX ғасырдың басында қазақ зиялыларының Абай жайлы айтылған келелі ой-тұжырымдары ұлтының ұлы рухани ұстаз туралы зерттеудің қалыптасуына жаңа жол ашты. Қазақ әдебиеттану ғылымындағы абайтану дәуірі солардан бастау алады. Ол кейін кең арнаға, ұлы ағысқа айналды.

Бүгінде абайтану тың белестерге көтерілді. Ол ең алдымен, осы ғылымның бастауында тұрған ұлылар еңбегінің нәтижесі. Мұны еш ұмытуға болмайды. Ал, абайтанудағы қазақ зиялыларының «Оқшау сөздері» XX ғасырдың отызыншы жылдарынан бастап назардан тыс қалып келген тарихтан белгілі. Оны енді-енді байыптай бастадық. Ештен кеш жақсы демей ме?!. Сең қозғалды. Ары қарай іс жүреріне еш күмән жоқ. Ұлылардың ұлылығын тануға кең жол ашылғай.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақ», 1913, № 3.
2. «Қазақ», 1913, № 41.
3. Мұхамедханов Қ. Абай мұрагерлері. – Алматы: Атамұра, 1995.

Тотолин В.С.,
студент Финансового университета при правителстве РФ,
г. Москва, научный руководитель: к.э.н., доцент Ниязбекова Н.У.

РОЛЬ КАЗАХСТАНА В ЕВРАЗИЙСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Казахстан исторически выполнял роль связующего звена между различными цивилизациями и экономическими системами, и сегодня эта миссия приобретает новое значение в контексте формирования Евразийского экономического союза.

Процесс интеграции имеет глубокие исторические корни и прошел несколько этапов развития. Начав с формирования Евразийского экономического сообщества в 2000 году, наши страны последовательно углубляли сотрудничество через создание Таможенного союза в 2010 году и Единого экономического пространства в 2012 году, которое предусматривало свободное движение товаров, услуг, капиталов и рабочей силы. 1 января 2015 года вступил в силу договор о Евразийском экономическом союзе.

На современном этапе Казахстан занимает особое положение в архитектуре ЕАЭС, выступая не только как один из учредителей и участников этого объединения, но и как автор интеграционных инициатив. Страна отстаивает принципы поэтапности интеграции, равноправия всех участников и учета национальных интересов каждого государства-

члена. Именно казахстанская сторона внесла значительный вклад в разработку концепции «интеграции разной скорости», которая позволяет учитывать различную степень готовности стран к углублению сотрудничества в отдельных сферах.

Благодаря активному участию в ЕАЭС Объем взаимной торговли между Казахстаном и другими странами Союза показывает устойчивую положительную динамику. При этом следует особо отметить качественные изменения в структуре товарооборота – постепенно увеличивается доля продукции с высокой добавленной стоимостью, что свидетельствует о постепенном преодолении сырьевой направленности внешней торговли.

Особого внимания заслуживает инвестиционное сотрудничество в рамках ЕАЭС. Средства направляются преимущественно в такие отрасли, как нефтегазовый сектор, финансовый сектор, включая развитие банковского сотрудничества и страхового рынка; транспортную инфраструктуру

Одним из наиболее значимых результатов интеграции стало развитие промышленной кооперации между предприятиями стран ЕАЭС. В настоящее время в рамках Союза реализуется более 140 совместных производственных проектов с участием казахстанских предприятий, которые охватывают широкий спектр отраслей промышленности. Особенно успешно развивается сотрудничество в автомобилестроении, где реализуются масштабные проекты, предусматривающие не только сборку техники, но и постепенное увеличение глубины локализации производства. Также важно отметить космическую и энергетическую сферы.

Важным достижением последних лет стало создание разветвленной сети промышленных кооперационных цепочек, охватывающих более 300 предприятий из всех стран ЕАЭС. Это позволило казахстанским производителям не только значительно увеличить объемы производства, но и существенно повысить технологический уровень выпускаемой продукции за счет использования передовых технологий и лучших практик партнеров по Союзу.

В энергетическом секторе Казахстан играет особую, системообразующую роль, обеспечивая около 15% общего объема нефтедобычи в рамках Союза и являясь важным поставщиком энергоресурсов как для стран ЕАЭС, так и для мирового рынка. Наиболее перспективным направлением сотрудничества становится развитие атомной энергетики, где реализуется стратегически важный проект строительства АЭС который не только позволяет решить проблему энергодефицита в южных регионах страны, но и делает Казахстан лидером в области использования атомной энергии в регионе.

Особое внимание в рамках энергетического сотрудничества заслуживает инициатива «Зеленый мост», которая позиционирует Казахстан как регионального лидера в области возобновляемой энергетики и экологически устойчивого развития.

Уникальное географическое положение Казахстана на перекрестке важнейших торговых путей Евразии предопределяет его особую роль в формировании транспортно-логистической инфраструктуры региона. Через территорию страны проходят 5 международных транспортных коридоров глобального значения, включая Транскаспийский международный транспортный маршрут, Международный транспортный коридор «Север-Юг», соединяющий Россию с Индией и странами Персидского залива; и Трансазиатскую железнодорожную магистраль, которая является ключевым элементом китайской инициативы «Один пояс – один путь».

Объем транзитных перевозок через Казахстан демонстрирует устойчивый рост, что свидетельствует о возрастающей роли страны как важнейшего транспортного хаба Евразии. Особенно значительные успехи достигнуты в контейнерных перевозках.

Несмотря на очевидные успехи и достижения, нужно оценить и проблемы. Основные вызовы включают сохраняющуюся сырьевую направленность экономики, о чем свидетельствует тот факт, что более 65% казахстанского экспорта по-прежнему составляют минеральные продукты. Существенная зависимость от конъюнктуры мировых

товарных рынков делает экономику уязвимой к внешним шокам, что ярко проявилось во время пандемии COVID-19 и текущего геополитического кризиса.

Еще одна проблема – рост неплатежей в системе взаимной торговли ЕАЭС, что создает серьезные проблемы для казахстанских экспортеров. Санкционное давление на ключевых торговых партнеров, прежде всего на Россию, создает дополнительные сложности для сотрудничества в рамках Союза.

Для дальнейшего углубления интеграционных процессов и максимального использования преимуществ членства в ЕАЭС Казахстану необходимо сосредоточить усилия на цифровой трансформации экономики, гармонизации законодательства в сфере цифровой экономики и развитие кросс-граничных цифровых сервисов. Также развитии финансовой интеграции, включая создание альтернативных платежных систем, увеличение доли расчетов в национальных валютах и формирование общего финансового рынка Союза.

Не менее важным направлением является реализация совместных программ развития человеческого капитала, включая академическую мобильность, признание квалификаций и развитие общего образовательного пространства.

Среди перспективных направлений технологической кооперации следует особо выделить проекты в области водородной энергетики, биотехнологий, цифрового сельского хозяйства и «умных» транспортных систем, которые позволят максимально реализовать транзитный потенциал страны.

Казахстан обладает значительным потенциалом для углубления интеграции, особенно в сферах технологического сотрудничества, транспортной логистики и «зеленой» экономики. Страна часто выдвигает новых инициатив по развитию Союза, что свидетельствует об активной позиции Казахстана как конструктивного участника интеграционных процессов.

Тілекқабылқызы Н.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының 3-курс студенті, Астана қ., ғылыми жетекшісі: т.ғ.м., аға оқытушы Еслямова А.З.

ТАРИХ САБАҒЫНДА ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЖӘНЕ ЖИ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

XXI ғасырда білім беру жүйесі қарқынды өзгерістерді бастан кешуде, ал цифрлық технологиялар мен жасанды интеллект бұл өзгерістердің негізгі қозғаушы күшіне айналды. Жасанды интеллект платформалары – білім беру процесін жаңғыртуға арналған таптырмас құрал, олар ақпаратты өңдеу мен ұсынудың тиімді әдістерін ұсынады. Тарих – бұл тек өткеннің шежіресі ғана емес, сонымен қатар қазіргі заманға ықпал ететін ғылым, сондықтан оны оқытудың тәсілдерін жетілдіру өзекті болып табылады.

Мақаланың мақсаты – тарих пәнін оқытуда жасанды интеллект технологияларын енгізудің тиімді әдістерін анықтау және оларды қолданудың нәтижелерін талдау.

1. ЖИ платформаларын қолданудың ерекшеліктері:

ЖИ платформалары ақпаратты интерактивті және дербестендірілген түрде ұсынуға мүмкіндік береді. Мысалы, оқушыларға тарихи оқиғаларды визуализациялау үшін AI негізіндегі бейнематериалдар немесе тарихи карталар жасалады. Бұл әсіресе күрделі тарихи процестерді түсіндіруде тиімді. Осылайша, заманауи технологияларды қолдану барысында білім алушылардың тарихқа деген танымдық қызығушылығын оятуға, тарихи оқиғаларды терең түсінуге және ақпаратты есте сақтау қабілетін жақсартуға мүмкіндік береді.

Демек, жаңа технологияларды тарих пәнінде қолданудың рөлі зор. Технологиялар білім беру үдерісінде бірнеше негізгі функцияларды атқарады.

Ақпаратты визуализациялау: интерактивті карталар, инфографикалар және 3D модельдер тарихи оқиғаларды түсінуді жеңілдетеді.

Қолжетімділік: Онлайн платформалар арқылы әлемдік архивтер мен мұрағаттарға қол жеткізуге болады.

Жеке оқу траекториясын құру: Электронды оқулықтар мен қосымшалар оқушының білім деңгейіне сәйкес материал ұсынады.

Ақпараттық технологияларды жан-жақты зерттей келе, тарих пәнін оқытуда тиімді деген әдіс-тәсілдер мен ЖИ құралдарын таныстырсақ:

Интерактивті тақталар мен мультимедиа: тарихты оқытуда оқушылардың ақпаратты есте сақтауы есту қабілетіне қарағанда, көру қабілеті арқылы іске асатыны белгілі. Осыған байланысты мультимедия есте сақтау процесін жеңілдетеді, сабақты қызықты етуге, оқушыға «оқиғаға өзі қатысып жүргендей» образ құруға көмектеседі, өткен оқиға туралы көлемді және жарқын идеялардың қалыптасуына ықпал етеді.

D-ID: Мәтін немесе сурет негізінде бейне генерациялау құралдарын ұсынады. Яғни, жасанды интеллект көмегімен кез келген фотосуретті «сөйлету» мүмкіндігін береді. Мысалға, Қазақстан тарихы пәнінен 7 сынып оқулығы бойынша 22-23 (параграф) «IX-XIII ғасыр басындағы ғылым және әдебиет» тақырыбын алайық. Мұнда түркілік ортадан шыққан ұлы ғұламалар өмір сүрді. Соның бірі Махмұд Қашғаридың «Диуан лұғат ат-түрк» еңбегіне сипаттама беріледі. Оны оқушыларға былай жеткізуге болады (видео көрсетіледі).

Google Arts & Culture: бұл Google компаниясының мәдени мұра мен өнерді зерттеуге арналған онлайн платформасы. Ол әлемдегі мұражайлар, көркем галереялар, тарихи орындар мен мәдени ұйымдардың коллекцияларын цифрландырып, адамдарға қолжетімді етеді.

Бұл платформаның негізгі мүмкіндіктері:

1. Жоғары сапалы өнер туындылары – әлемнің әйгілі музейлеріндегі картиналар мен мүсіндерді егжей-тегжейлі қарауға мүмкіндік береді.

2. Виртуалды турлар – Street View технологиясы арқылы мұражайлар мен тарихи орындарды онлайн аралауға болады.

Мысалы, 10 сыныптың Дүниежүзі тарихы пәнінен 60 (параграф) «Мұражай ісі. Мұражайлардың дүниежүзі халықтарының тарихи-мәдени мұрасын зерттеу мен сақтаудағы рөлі» тақырыбында «Нью-Йорктегі Американдық өлкетану тарихи мұражайы» көрсетілген. Осы тұста, оқушыларға платформа арқылы мұражайға виртуалды шолу жасауға болады. (видео көрсетіледі). Осылайша, Google Arts & Culture – тарих пен өнерді заманауи технологиялар арқылы оқуға көмектесетін тамаша ресурс. Бұл платформа оқушылардың білімін кеңейтіп, шығармашылық ойлауын дамытуға ықпал етеді және әлемнің үздік музейлері мен тарихи орындарына онлайн саяхат жасауға мүмкіндік береді.

Quizlet бағдарламасы: бұл түрлі тақырыптар бойынша материалдарды есте сақтауға көмектесетін карталар (flashcards), тесттер және интерактивті ойындар жасауға мүмкіндік беретін онлайн оқу платформасы. Quizlet бағдарламасын тарих сабағында пайдалану өте тиімді әдіс. Себебі, біз әр сабақта кем дегенде 3-4 терминмен танысамыз. Ал, бұл бағдарлама – оқыту карточкаларымен жұмыс жасағандықтан, жаңа тақырыпты өткен кезде алдымен тарихи терминдермен таныстырамыз, сабақ соңында немесе келесі сабақта оқушының терминдерді қаншалықты меңгергенін осы бағдарлама арқылы зерттеп білуге болады. Мысалы, 5 сынып Қазақстан тарихы пәнінен «Адамзаттың пайда болуы» тақырыбында «Антропогенез», «Homo habiles», «Homo erectus», «Homo sapiens», «Питекантроп» сынды жаңа термин сөздер кездеседі. Осы терминдерді Quizlet платформасына салып, тарихи терминдермен таныстыруға болады және бұл оқушылардың есте сақтау қабілетіне ықпал етеді.

Genmo AI: жасанды интеллект (AI) негізінде жұмыс істейтін платформа, ол пайдаланушыларға мәтіндік сипаттамалардан бейнелер, суреттер және анимациялар жасауға мүмкіндік береді. Яғни, мәтіндік сипаттама негізінде суреттер генерациялау

мүмкіндігі. Ол үшін платформаға тіркеліп, керек контенттің мәтіндік сипаттамасын енгіземіз және «Жасау» батырмасын басып, AI-дың сіздің сипаттамаңызға сәйкес контентті генерациялауын күтіп, дайын болған контентті жүктеп аламыз. Мысалға, 10 сыныпта Дүниежүзі тарихы пәнінен «Ежелгі Рим өркениеті» тақырыбын алайын. Бұл тақырыпқа сәйкес оқушыларға сабақ барсында «Ежелгі Рим өркениеті», «Республикалық Рим» және Римдегі «Колизей» тақырыпшаларын қамту керекпін. Осы тұста, платформаға аталған ұғымдарды енгізіп, дайын болған видео материалды оқушыларға ұсынамын. Genmo AI платформасы шығармашылық процесті жеңілдетіп, пайдаланушыларға өз идеяларын тез әрі тиімді жүзеге асыруға көмектеседі.

Жалпы, тарих сабағында жаңа технологияларды және ЖИ пайдаланудың тиімділігі:

– оқушылардың қызығушылығын арттыру: тарихты интерактивті әдістермен оқыту оқушылардың пәнге деген ынтасын арттырады;

– тақырыпты терең түсіну: көрнекі құралдар мен интерактивті материалдар күрделі тарихи оқиғаларды жеңіл түсінуге мүмкіндік береді;

– зерттеу дағдыларын дамыту: оқушылар мұрағат материалдарымен, деректер базасымен жұмыс істеуді үйренеді;

– мұғалімдердің жұмыс уақыты үнемделеді;

– ақпаратты дербестендіру мүмкіндігі.

Қорытындылай келе, жасанды интеллект платформалары – бұл білім беру саласын жаңа деңгейге көтеретін заманауи құрал. Тарих пәнінде ЖИ-ды қолдану оқушылардың қызығушылығын арттырып қана қоймай, олардың аналитикалық және зерттеу дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Заманауи технологиялар тарихты зерттеу үдерісін қызықты, әрі қолжетімді етеді. Осы бағытта жүйелі жұмыс жүргізілсе, болашақ ұрпақтың тарихи санасы мен мәдени мұраға деген құрметі жоғары деңгейде қалыптасары сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әуезов М. «Қазақ тарихы: Заманауи көзқарас».
2. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании. – Издательский центр Москва, 2010. – 192 с.
3. Google Arts & Culture. – https://artsandculture.google.com.
4. https://www.genmo.ai/
5. https://artsandculture.google.com/streetview/the-cloisters-museum-and-gardens/

Маевская Д.А.,

студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,

г. Астана, научный руководитель: к.п.н., профессор Волкова Л.В.

МЕТОДИКА РЕАЛИЗАЦИИ МОДЕЛИ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Современные требования ГОСО РК подчеркивают важность формирования языковой компетенции старшеклассников как ключевого фактора успешной коммуникации, подготовки к экзаменам и поступлению в вузы в условиях глобализации. Цель исследования – разработать и обосновать методику формирования лингвистической компетенции, включающей знание грамматики, лексики, фонетики и их применение, в процессе обучения английскому языку.

Л.В. Волкова отмечает, что она обеспечивает адекватное применение языка в различных коммуникативных ситуациях, подчеркивая ее роль как связующего звена между знанием языка и его практическим использованием [1, 56]. Лингвистическая

компетенция определяется как способность учащихся эффективно использовать языковые средства в речи [2, 34]. Для старшеклассников этот процесс осложняется необходимостью интеграции теоретических знаний с практическими навыками, что требует от педагогов применения комплексных методик, ориентированных на развитие всех аспектов языка – от грамматики до прагматики. Однако, как отмечает О.В. Балашова, недостаток мотивации, формальный подход к обучению и отсутствие связи с реальными жизненными ситуациями могут существенно снижать результаты усвоения материала [3, 62].

Коммуникативный и компетентностный подходы с использованием аутентичных материалов эффективны в педагогике, так как развивают языковые и социокультурные навыки, что подтверждается исследованиями [4, 45]. Развитое логическое мышление и аналитические способности старшеклассников способствуют освоению сложных языковых структур, что требует разработки модели, учитывающей их психологические особенности и современные образовательные стандарты.

Предложенная модель формирования лингвистической компетенции включает следующие компоненты: содержание, методы, средства, этапы.

Междисциплинарный подход в модели изучения английского языка интегрирует страноведение и культурологию, развивая языковые и общеучебные компетенции, например, через анализ текстов о климатических изменениях в теме «Global Issues», что соответствует требованиям ГОСО РК. Использование игровых элементов (викторин на Kahoot) и видеоматериалов повышает мотивацию учащихся, решая проблему, отмеченную в исследованиях [3, 64], и подготавливает их к современным вызовам.

Схема модели представлена ниже:

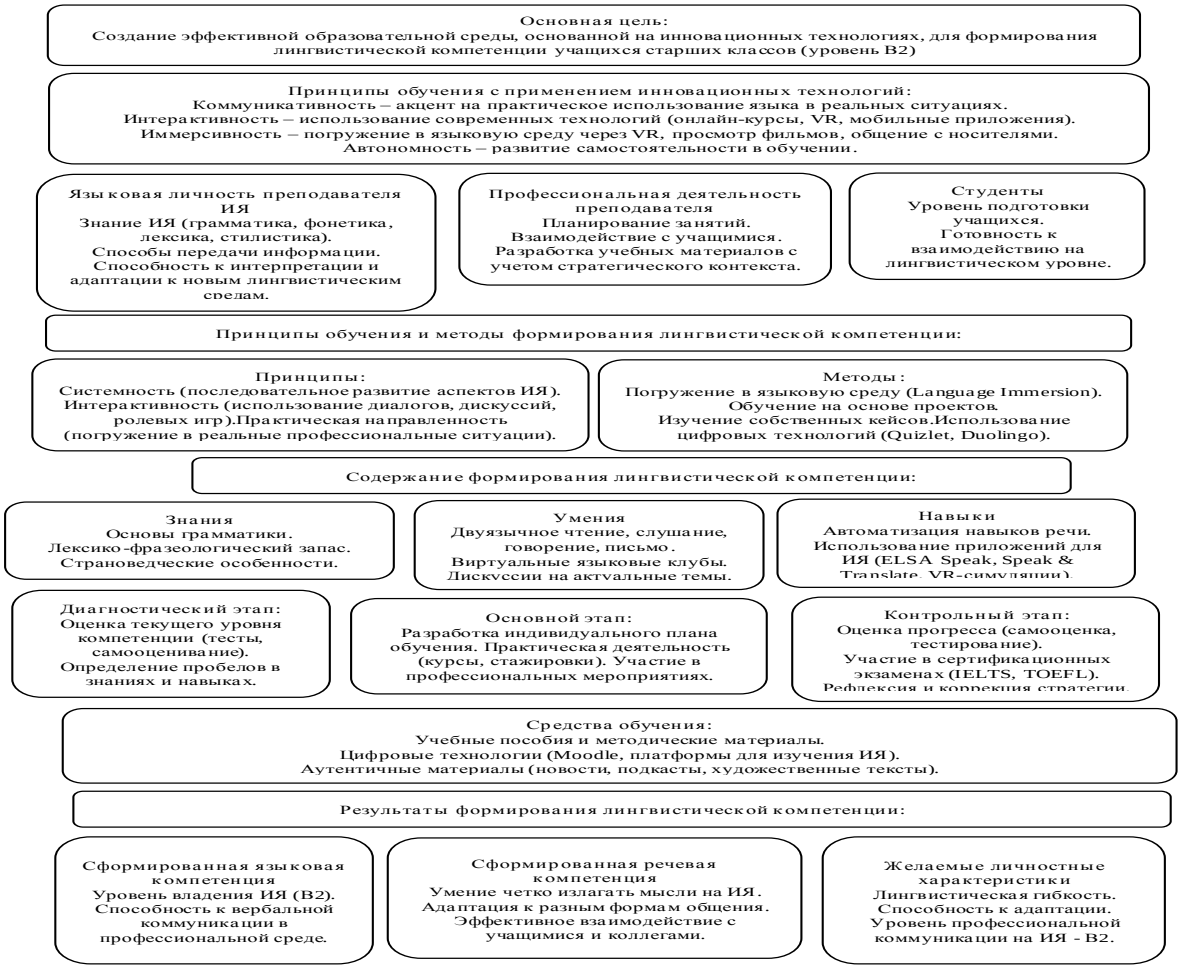

Рисунок 1. Модель формирования лингвистической компетенции учащихся 10 классов

Методика реализована на примере темы «Путешествие»: изучение лексики (destination, itinerary), грамматики (Past Simple), создание диалогов и использование платформ (Quizlet, BBC Learning English).

Пилотное внедрение методики в 10 классе (20 учащихся) в течение 2 месяцев показало: рост лексического запаса на 20%; улучшение произношения у 75% учащихся; повышение мотивации у 85%.

Результаты эксперимента обобщены в таблице 1.

Таблица 1. Результаты пилотного внедрения методики формирования лингвистической компетенции

Критерий оценки	**Результат**	**Количество учащихся**	**Процент от общего числа**
Рост лексического запаса	Увеличение на 20%	20 из 20	100% (рост зафиксирован у всех)
Улучшение произношения	Значительное улучшение	15 из 20	75%
Повышение мотивации	Рост интереса к обучению	17 из 20	85%

Разработанная методика формирования лингвистической компетенции старшеклассников на уроках английского языка сочетает интерактивные методы, аутентичные материалы и цифровые ресурсы, что соответствует требованиям ГОСО РК и решает проблемы недостатка времени и различий в уровне подготовки через дифференцированные задания и онлайн-поддержку. Пилотное внедрение показало рост лексического запаса на 20% и улучшение произношения у 75% учащихся, подтверждая эффективность подхода, включающего ролевые игры, тематические диалоги и онлайн-платформы, для повышения мотивации и подготовки к экзаменам и карьере.

Практическая значимость методики заключается в ее универсальности и доступности для школьной практики, а результаты пилотного этапа подчеркивают ее потенциал в преодолении типичных трудностей обучения. Перспективы исследования включают адаптацию модели к другим темам («Наука и технологии», «Экология») и возрастным группам, что может расширить ее применение и внести вклад в развитие новых образовательных стратегий, превращая изучение языка в увлекательный и результативный процесс.

Список использованной литературы:

1. Волкова Л.В. Формирование коммуникативной компетенции преподавателя английского языка: дис. ... канд. пед. наук. – Астана: ЕГИ, 2009. – 121 с.

2. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам. – М.: АРКТИ, 2018. – 165 с.

3. Балашова О.В. Формирование лингвострановедческой компетенции у учащихся старших классов // Педагогический журнал. – 2021. – № 2. – С. 61-67.

4. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иностранному языку. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.

Жакупова А.А.,
студент Евразийского гуманитарного института им. А.К.Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: м.э.н., доцент Мажитова Б.Б.

ВЛИЯНИЕ БЛОКЧЕЙНА НА БАНКОВСКУЮ СИСТЕМУ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕЕ РАЗВИТИЯ

Блокчейн – это многогранная архитектура, способная откликаться на разнообразные запросы, определяемые контекстом применения. Нас же, в частности, интересует рассмотрение этой технологии сквозь призму возможностей ее интеграции в банковскую систему.

Ключевые особенности блокчейна – децентрализация, прозрачность, неизменяемость операций и невозможность редактирования существующих блоков. Любой пользователь с доступом к интернету может просматривать историю всех операций в общедоступном блокчейне, однако внесение изменений в эту историю исключено.

Первоначально блокчейн представлял собой специализированный инструмент для заверения цифровых документов. Однако позднее увлеченные разработчики обнаружили возможность его применения для прямых денежных переводов между пользователями, исключая банки, электронные платежные системы и других участников.

Ввиду особенностей своей деятельности, банки непрерывно сталкиваются с необходимостью проверки и синхронизации информации, что называется реконсиляцией. Поддержание актуальности данных в собственных системах осуществляется каждой организацией независимо. При необходимости обмена данными между двумя сторонами, эти процессы становятся медленными и неэффективными. Блокчейн способен существенно оптимизировать процедуру согласования данных, интегрировав реконсиляцию непосредственно в процесс обработки операций.

Блокчейн, в свою очередь, предлагает решение этих проблем. Он позволяет автоматизировать банковские операции, устраняя необходимость в посредниках и снижая затраты. Благодаря новым бизнес-моделям, основанным на блокчейне, банки также могут диверсифицировать источники дохода. Другими словами, блокчейн способен сделать банковскую систему более эффективной, прозрачной и устойчивой.

Разберём на простых примерах принцип действия системы блокчейн.

SWIFT (Общество всемирных межбанковских финансовых телекоммуникаций) представляет собой глобальную систему, обеспечивающую стандартизированный и безопасный обмен финансовыми сообщениями между финансовыми институтами, расположенными в различных странах мира.

Предположим, что человек А совершает транзакцию по переводу денег человеку Б. В системе SWIFT существует третье лицо – посредник, который выполняет изменение долговых обязательств перед своими клиентами посредством перечисления средств с одного счёта на другой. Ключевой аспект, почему данная система до сих пор работает, заключается целиком и полностью в абсолютном доверии к банку.

Блокчейн предлагает концепцию, в которой операции будут производиться напрямую. Но возникает логичный вопрос: кто будет заниматься обработкой проведённых транзакций? Здесь в действие вступают остальные участники системы, выступая независимыми проверяющими. Им будут приходить уведомления о проведённой операции, и после проверки будет создан новый блок, содержащий обновлённую информацию о счетах клиентов.

Отсюда вытекает проблема двойной траты: человек в течение короткого времени может провести несколько транзакций. Поскольку подтверждение транзакции обновляется не мгновенно, а товар или услуга уже получены, может возникнуть сбой. Например, человек сначала купил билет в театр за 200 единиц денег, а затем – бокал

игристого за 50 единиц. Однако на его счету было всего 200 единиц. В таком случае транзакции обрабатываются в порядке первичности, и покупка бокала вина будет отклонена из-за нехватки средств.

Чтобы ускорить процесс обновления блоков, у участников системы должен быть личный интерес. Например, появляется задача, которую следует решить, и за её выполнение полагается вознаграждение. Предполагается, что награду получит тот, кто первым решит задачу по всем правилам. Тем самым возможное вознаграждение будет стимулировать участников к более быстрому принятию решений, а значит, и к более оперативному обновлению блоков.

Банковский сектор активно внедряет технологию блокчейн, являясь одним из ключевых инициаторов ее развития. Наиболее востребованными сценариями применения блокчейна в банковской сфере являются процессинг транзакций, управление данными, валидация и верификация информации, а также обеспечение безопасности и шифрование данных. Вероятно, в краткосрочной перспективе, именно обеспечение безопасности данных станет приоритетным направлением использования блокчейна для банков.

В данном сообщении планируется рассмотреть известные примеры применения технологии блокчейн в банковском секторе различных стран. На основе проведенного анализа будет сформулировано общее заключение, а также предпринята попытка прогнозирования перспектив дальнейшего развития блокчейна в финансовой сфере.

Основанная при участии UBS и IBM, блокчейн-платформа Batavia, специализирующаяся на финансовых операциях в сфере торговли, успешно завершила первые практические транзакции для бизнес-клиентов. Полный цикл продаж, от старта до завершения, был успешно реализован.

Commerzbank и LBBW успешно протестировали блокчейн-платформу Marco Polo, совершив первые транзакции в сфере торгового финансирования. Операция включала финансирование поставки насосного оборудования от KSB SE для Voith, технологической фирмы. Детали сделки были зафиксированы в инфрастуктуре Marco Polo, а от банк компании покупателя предоставил условное платежное обязательство. После отгрузки продукции данные были введены в систему блокчейн, где произвели сверку с ранее заключенными договоренностями.В результате упростился и стал менее трудоемким процесс обмена данными и финансирования торговли, при этом обеспечивался высокий уровень безопасности операций.

Крупнейшие финансовые институты, в числе которых Societe Generale и Santander, в количестве 75, участвуют в тестировании межбанковской информационной сети (IIN), созданной на блокчейн-платформе Quorum от JPMorgan. Ранее систему испытали австралийский ANZ и канадский Royal Bank of Canada, выступившие в роли партнеров JPMorgan.

На текущем этапе IIN ежедневно обрабатывает банковские транзакции на сумму около 14 500 долларов.

Цифровой тенге. НБК активно изучает возможность выпуска цифрового тенге (CBDC) на базе блокчейна. Это может повысить эффективность платежей, снизить транзакционные издержки и способствовать финансовой доступности. В сотрудничестве с Евразийским банком и Mastercard была представлена первая карта для расчетов в цифровых тенге.

Алматы, 31 января 2025 г. – В рамках форума Digital Almaty 2025 Евразийский банк совместно с Mastercard и криптобиржей Intebix анонсировали разработку криптокарты. Этот платежный инструмент, основанный на криптовалютах, планируется к запуску в скором времени. Основная функция криптокарты – обеспечение возможности проведения операций как с традиционными денежными средствами, так и с цифровыми валютами.

В 2019 году компания Visa представила B2B Connect – блокчейн-платформу, предназначенную для оптимизации корпоративных платежей. Основной целью сети

является повышение эффективности трансграничных расчетов между финансовыми институтами, в частности, за счет обеспечения более быстрых и экономичных платежей, осуществляемых напрямую, без участия посредников.

В 2017 году компания Mastercard анонсировала доступность своего блокчейн-решения для проведения платежных операций между банковскими учреждениями и торговыми предприятиями. Данное решение призвано предоставить альтернативный механизм для оплаты товаров и услуг с использованием традиционных фиатных валют.

Таким образом, представленные примеры свидетельствуют о значительном потенциале технологии блокчейн для дальнейшего внедрения и развития в банковском секторе. Блокчейн предоставляет возможности для оптимизации и повышения безопасности транзакций, улучшения управления данными, а также разработки инновационных платежных решений, что делает его перспективным направлением для трансформации банковской деятельности.

Список использованной литературы:

1. Собенина С.Е., Муртузалиев С.С. Блокчейн для банков: преимущества и перспективы. Валютное регулирование. Валютный контроль. 2021.

2. Юсуфов Р., Аничкин А., Соловьев Е., Макарова Е., Касьянович К., Борисов Г., Блокчейн-революция в банках и финансовых институтах. 2020.

3. Носиров З.А., Фомичев В.М. Анализ блокчейн-технологии: основы архитектуры, примеры использования, перспективы развития, проблемы и недостатки // Системы управления, связи и безопасности. – 2021. – № 2. – С. 37-75.

Нұржанова М.Е.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., аға оқытушы Оқай А.

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМ – БІРТҰТАС ТӘРБИЕ БЕРУ НЕГІЗІ

Қазіргі қоғамда ұлттық құндылықтарды сақтау мен дамыту тәрбие саласының басты бағыттарының бірі болып табылады. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігінің «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы мектепке дейінгі ұйымдарда тәрбиенің жүйелілігін қамтамасыз етуде маңызды құралға айналуда. Бұл бағдарлама мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде балаларды ұлттық бірегейлік, экологиялық мәдениет және қоғамға қызмет ету секілді құндылықтарға баулуға бағытталған. Осы мақалада мектепке дейінгі ұйымдардың біртұтас тәрбие берудегі рөлі қарастырылады, сонымен қатар тәжірибелік іс-шаралар ұсынылады.

Тәрбие – адамның қоғамдағы мінез-құлқын, дүниетанымын, құндылықтық бағдарларын қалыптастыруға бағытталған мақсатты процесс. Мектепке дейінгі тәрбие беру тұлғаның дамуындағы ең жауапты кезеңдердің бірі болып табылады. Қазақстанның білім беру жүйесінде мектепке дейінгі ұйымдардағы тәрбие мәселесіне ерекше көңіл бөлінуде.

Мектепке дейінгі ұйымдар еліміздің білім беру жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Мектепке дейінгі кезеңде баланың әлеуметтік, психологиялық, физикалық дамуы қарқынды жүреді. Дәл осы кезде баланың бойына ұлттық құндылықтарды сіңіру – бүгінгі күннің талабынан туындап отыр. Мектеп жасына дейінгі балалар өз елінің салт-дәстүрін, мәдениетін, тілін бір сөзбен айтқанда, ұлттық құндылықтарын біліп өсуі қажет. Мектепке дейінгі ұйымдар балалардың жан-жақты дамуына арналған біртұтас тәрбие жүйесінің негізін қалаушы мекемелер болып саналады.

«Біртұтас тәрбие» бағдарламасының негізгі мақсаттарының бірі – баланы тұлға ретінде қалыптастыруда ұлттық құндылықтарды, экологиялық мәдениетті және

әлеуметтік жауапкершілікті дамыту. Бұл бағдарлама тәрбиенің жүйелілігі мен сабақтастығын қамтамасыз етіп, мектепке дейінгі тәрбие мен отбасы тәрбиесін үйлестіруге бағытталған. Бағдарламада атап көрсетілгендей, мектепке дейінгі ұйымдардағы тәрбиенің басты қағидаттары – баланың бойына ұлттық құндылықтарды сіңіру, табиғатты қорғауға баулу және қоғамға пайдалы әрекеттерге үйрету болып табылады.

Мектепке дейінгі ұйымдар ұлттық тәрбиенің бастауы болып табылады. Балалардың туған халқына деген сүйіспеншілігін қалыптастыру үшін отбасымен бірлескен жұмыстарды ұйымдастыру көзделіп отыр. Балабақшаның жылдық жоспарына балалардың жас ерекшеліктеріне сай ұлттық құндылықтарды сіңіру мақсатында «Аталар мектебі», «Әжелер мектебі» және «Аналар мектебі», «Әкелер мектебі» секілді іс-шараларды ұйымдастыру жоспарланған. Бұл жобалар арқылы балалар ұлттық дәстүрлер мен мәдени құндылықтарды меңгеріп, ата-аналар мен балабақша арасындағы өзара байланысты нығайтады. Мәселен; «Аталар мектебі» мен «Әжелер мектебі» балаларға ұлттық мұралар мен тәрбиелік әңгімелерді жеткізудің тиімді әдісі бола алады.

Осы орайда, Астана қаласы әкімдігінің № 95 «Алматы» балабақшасында оқу-тәрбиелік практикадан өту кезінде «Біртұтас тәрбие» бағдарламасының жүзеге асырылып жатқанын, күнделікті атқарылған шаралардың мазмұнынан аңғаруға болады. Ересек, мектепалды топтарында «Ұлттық өнер мен дәстүрлер», «Қазақтың қасиетті құндылықтары», «Табиғат пен мәдениет: Ұлттық байлықтар» т.б. тақырыптарда іс - шаралар өткізіліп ата -аналар балаларға ұлттық құндылықтардың маңызын тереңнен ашып көрсетті. Халқымыздың ертеден келе жатқан ауыз әдебиеті үлгілерін ата-әжелеріміз балалардың санасына жастайынан сіңіріп, ертегілерді мәнеріне келтіріп айтып, өлең-тақпақтар, мақал-мәтелдер мен жұмбақтарды тәрбие құралы ретінде орынды қолдана білді.

Ал, «Аналар мектебі» аясында аналар балаларымен бірге үй шаруасын жасап, ұлттық тағамдарды әзірлеп, олардың адам өміріндегі маңызын түсіндірді. «Әкелер мектебі» ер балаларға ер азаматқа тән қасиеттерді бойына сіңіруге көмектесетін ұлттық ойындарды ойнатып, оларды батырлыққа, төзімділікке, шапшаңдыққа т.б. қасиеттерге баулитын танымдық -спорттық ойындар, жарыстар ұйымдастырылды.

Экологиялық мәдениетті қалыптастыру ерте жастан басталуы тиіс. Қоршаған ортаға деген сүйіспеншілікті дамыту үшін «Құстарға қамқорлық» атты жоба іске асырылды. Бұл шара аясында балалар тәрбиешілердің көмегімен құстарға арналған ұялар жасайды және оларды мектепке дейінгі ұйым ауласында орналастырады. Сондай-ақ, белгілі бір күндерде құстарға жем беру шаралары ұйымдастырылып, балалар табиғатты қорғаудың маңыздылығын тәжірибе жүзінде меңгерді. Осындай іс-шаралар балалардың табиғатпен тікелей байланысын арттырып, олардың экологиялық жауапкершілігін дамытады. Бағдарламада көрсетілгендей, экологиялық мәдениет қалыптастыру – баланың қоршаған ортаға деген қарым-қатынасын саналы түрде дамытуға көмектеседі.

Қоғамға қызмет көрсету – бала тәрбиесінің маңызды бөлігі. Бұл бағытта мектепке дейінгі ұйымдарда «Қамқорлық бұрышы» жобасын ұйымдастыру ұсынылды. Бұл жоба аясында ата-аналар мен балалар мұқтаж жандарға арналған киім-кешек, ойыншықтар мен кітаптарды жинақтайды. Сондай-ақ, мүмкіндігі шектеулі балаларға арнап мерекелік іс-шаралар ұйымдастыру арқылы балалардың мейірімділік пен жанашырлық қасиеттерін дамытуға болады. Мұндай тәжірибе олардың әлеуметтік жауапкершілігін арттырып, қоғамға пайдалы азамат болып өсуіне ықпал етеді. Сонымен қатар, «Біртұтас тәрбие» бағдарламасында қоғамға қызмет көрсету арқылы бала бойында азаматтық белсенділік пен әлеуметтік жауапкершілікті дамыту маңызды екені көрсетілген.

Мектепке дейінгі ұйым – баланың тұлғалық дамуына ықпал ететін негізгі орта. «Біртұтас тәрбие» бағдарламасының қағидаларын жүзеге асыру арқылы ұлттық құндылықтарды, экологиялық мәдениетті және әлеуметтік жауапкершілікті қалыптастыруға болады. Балабақша қабырғасында ұйымдастырылатын іс-шаралар мен

жобалар балалардың бойына отансүйгіштік, адамгершілік және қоршаған ортаға құрмет сияқты қасиеттерді дарытады. Сондықтан мектепке дейінгі тәрбие жүйесін жетілдіру – болашақ ұрпақтың саналы азамат болып қалыптасуының кепілі. Бұл бағытта ұлттық құндылықтарға негізделген біртұтас тәрбиелік модельді дамыту – Қазақстанның болашағына салынған маңызды инвестициялардың бірі болып табылады.

Біртұтас тәрбие беру бағдарламасы мектепке дейінгі ұйымның барлық аспектілерін қамтиды. Мектеп жасына дейінгі білім беру, тәрбиелеу және дамыту міндеттерімен қатар, баланың денсаулығы мен білімі және рухани әлемінің яғни ұлттық құндылығының қалыптасуымен сипатталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Біртұтас тәрбие бағдарламасы» URL: https://uba.edu.kz/storage/app/media/BIRTUTAS_TARBIE_KAZ

2. URL: https://astana-modern.edu.kz/birtdarlamasy-balabashada

3. Қалиев С., Молдабеков Ж., Иманбекова Б. Этнопедагогика. – Астана, 2005.

Қапасов А.Е.,

студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,

г. Астана, научный руководитель: м.ю.н., старший преподаватель Канафина Г.А.

БОРЬБА С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ»

История киберпреступности началась с появления компьютера. Первая крупная волна киберпреступлений произошла в 1980 годах, люди открывали электронные письма с вредоносным программным обеспечением, и преступники получали доступ к данным пользователей для своих корыстных целей.

С того времени технологии шагнули далеко вперед, соответственно расширился и «арсенал» преступлений.

Сейчас совершаются мошенничества с использованием электронной почты и интернета, кражи цифровой личности (хищение и использование личных данных), кражи данных платежных карт и другой финансовой информации, хищение и перепродажа корпоративных данных, кибершантаж (вымогательство денег под угрозой атаки), атаки с использованием программ-вымогателей (одна из разновидностей кибершантажа), криптоджекинг (майнинг криптовалют с использованием чужих ресурсов), кибершпионаж (получение несанкционированного доступа к государственным или корпоративным данным), нарушение работы систем с целью компрометации сети, нарушение авторских прав, незаконное проведение азартных игр, онлайн-торговля запрещенными товарами и т.д.

Киберпреступление всегда подразумевает хотя бы одно из указанного: преступную деятельность с целью атаки на компьютеры с использованием вирусов или другого вредоносного программного обеспечения либо использование компьютеров для совершения других преступлений.

Киберпреступники, целью которых является атака на компьютеры, могут заражать их вредоносными программами, чтобы повредить или полностью вывести из строя, а также чтобы удалить или похитить данные. Также целью киберпреступников может быть DoS-атака (атака типа «отказ в обслуживании»), из-за которой пользователи или клиенты компании не смогут пользоваться веб-сайтом, компьютерной сетью или программными сервисами.

Киберпреступления, в рамках которых компьютеры используются для совершения других преступлений, могут быть нацелены на распространение вредоносного

программного обеспечения, запрещенной информации или изображений с помощью компьютеров или компьютерных сетей.

Зачастую киберпреступники одновременно и используют, и атакуют компьютеры. Например, они могут сначала атаковать компьютеры с помощью вируса, а затем использовать их для распространения вредоносного программного обеспечения дальше по сети. В некоторых странах классификация киберпреступлений предусматривает еще одну, третью категорию: использование компьютера в качестве вспомогательного средства для совершения преступления (примером может служить хранение похищенных данных на компьютере).

В целом, количество киберпреступлений продолжает расти. Согласно отчету компании Accenture о состоянии устойчивости к киберугрозам (State of Cybersecurity Resilience) в последние годы число кибератак выросло на 30%. Число атак в пересчете на одну компанию за год увеличилось в разы. Атаки на компании затрагивают и обычных людей, так как многие организации хранят у себя конфиденциальную информацию и личные данные своих клиентов и пользователей.

Одна атака, будь то утечка данных, DDoS-атака, заражение программой-вымогателем или другим вредоносным ПО, в среднем обходится компании в 200 000 долларов. А по данным страховой компании Hiscox, многие организации вынуждены полностью прекратить работу в течение полугода после перенесенной кибератаки.

По данным исследования о мошенничестве с кражей цифровой личности, годовой финансовый ущерб от этого вида атак составил 56 млрд долларов.

Таким образом, киберпреступления приводят к серьезным последствиям как для компаний, так и для частных лиц – в основном это финансовый ущерб, а также утрата доверия и репутационные потери.

В прошлом году Казахстан занял 78-е место в глобальном индексе кибербезопасности, что также подчёркивает необходимость усиления мер в этой области [1].

Важно отметить, что рост киберпреступности происходит на фоне общего снижения уровня традиционной преступности, что указывает на смещение криминальной активности в цифровую среду и создает новые вызовы для правоохранительной системы [2].

Поэтому безопасность в цифровом пространстве становится важнейшим вопросом, требующим постоянного внимания и анализа. Как уже говорилось выше, с ростом числа цифровых технологий также возрастает и уровень угроз информационной безопасности.

Причем проблема увеличения киберпреступности актуальна для нашей страны, как и для всего мира, поэтому кибербезопасность становится ключевым аспектом в цифровом мире Казахстана.

Важность борьбы с киберпреступностью в январе текущего года подчеркнул Глава государства на расширенном заседании Правительства, где отметил недостаточные усилия по защите граждан от кибермошенников.

По его словам, тотальная цифровизация значительно упрощает взаимодействие государства с гражданами и бизнесом, минимизирует бюрократию и коррупционные риски. «Статистика показывает негативную динамику: ежегодно регистрируется свыше 20 тыс. случаев интернет-мошенничеств, из которых около 80% остаются нераскрытыми» [3], – заявил президент.

При этом, значительное число мошеннических звонков и сообщений поступает из-за рубежа. Есть специализированные кол-центры, которые работают исключительно на территорию Казахстана. Это усложняет борьбу с подобными преступлениями, поскольку преступники используют различные методы для сокрытия своей деятельности, в том числе международные коммуникационные каналы [4].

Как мы видим, киберпреступность в Казахстане, как и во всем мире, продолжает развиваться и представлять серьезную угрозу.

Вот несколько ключевых перспектив развития этой области в нашей стране.

1. Увеличение числа кибератак. С развитием цифровизации все больше сфер жизни становятся зависимыми от информационных технологий, что расширяет поле деятельности для киберпреступников.

2. Совершенствование методов атак. Злоумышленники постоянно разрабатывают новые, более изощренные способы атак, используя такие технологии, как искусственный интеллект и машинное обучение.

3. Атаки на критическую инфраструктуру. Возрастает угроза атак на объекты критической инфраструктуры, такие как энергетические системы, транспорт и финансовые учреждения.

Факторами, способствующие развитию киберпреступности являются:

– Цифровизация: Увеличение числа устройств, подключенных к интернету, и развитие цифровых сервисов расширяют возможности для киберпреступников;

– Недостаточная осведомленность: низкий уровень осведомленности граждан и организаций о кибербезопасности делает их уязвимыми для атак;

– Трансграничный характер киберпреступности: затрудняет расследование и преследование киберпреступников;

– Развитие технологий: использование новых технологий, таких как искусственный интеллект и интернет вещей, создает новые возможности для киберпреступников.

Исходя из этого, основные тенденции сейчас, это:

1. Повышение организованности киберпреступных группировок;
2. Рост атак на мобильные устройства;
3. Использование искусственного интеллекта в кибератаках;
4. Развитие киберпреступности как услуги (Cybercrime-as-a-Service).

Борьба с киберпреступностью в Казахстане является приоритетным направлением государственной политики.

Вот основные перспективы и меры, предпринимаемые для противодействия этому виду преступности:

1. Укрепление законодательной базы: разработка и принятие новых законов, направленных на борьбу с киберпреступностью, с учетом современных технологий и методов кибератак; совершенствование существующих нормативно-правовых актов, для повышения эффективности расследования и преследования киберпреступников; активное участие в международном сотрудничестве для гармонизации законодательства и обмена опытом.

2. Развитие инфраструктуры кибербезопасности: укрепление системы защиты критической информационной инфраструктуры страны; создание и развитие национальных центров кибербезопасности для мониторинга, анализа и реагирования на киберугрозы; внедрение современных технологий и инструментов для обнаружения и предотвращения кибератак.

3. Повышение квалификации кадров: обучение и подготовка специалистов в области кибербезопасности для государственных органов, правоохранительных органов и частного сектора; проведение регулярных учений и тренировок для отработки действий при кибератаках; привлечение экспертов и консультантов для обмена опытом и знаниями.

4. Повышение осведомленности населения: проведение информационных кампаний и образовательных программ для повышения уровня киберграмотности населения; разработка и распространение рекомендаций по безопасному использованию интернета и цифровых технологий; создание онлайн-платформ и ресурсов для информирования о киберугрозах и способах защиты.

5. Международное сотрудничество: активное участие в международных организациях и форумах по кибербезопасности; обмен информацией и опытом с другими странами в области борьбы с киберпреступностью; совместное проведение операций по пресечению деятельности международных киберпреступных группировок.

6. Технические меры: внедрение проекта «Киберпол» [5]. В рамках проекта успешно внедрена система блокировки «зарубежных» звонков с подменных номеров, используемых мошенниками. Сотрудники напрямую взаимодействуют с банками и операторами сотовой связи. Это позволяет снизить риски потери гражданами своих денег.

Ключевые аспекты:

– Необходимость комплексного подхода, объединяющего усилия государства, бизнеса и гражданского общества.

– Важность постоянного мониторинга и анализа киберугроз для своевременного реагирования.

– Развитие киберполиции, создание и развитие специализированных подразделений по борьбе с киберпреступностью.

– Разработка Комплексного плана по противодействию киберпреступлениям и преступлениям с использованием информационно-коммуникационных технологий.

В целом, это позволит создать эффективную систему противодействия киберпреступности в Казахстане и обеспечить безопасность граждан и организаций в цифровом пространстве.

Список использованной литературы:

1. https://ulusmedia.kz

2. Статистические данные Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat

3. https://www.akorda.kz

4. https://polisia.kz

5. Единая платформа интернет-ресурсов государственных органов. URL:https://www.gov.kz

I СЕКЦИЯ

XXI ҒАСЫРДЫҢ ҚАЗІРГІ ГУМАНИТАРЛЫҚ БІЛІМ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО ГУМАНИТАРНОГО ЗНАНИЯ XXI ВЕКА

Аблаев Т.А.,
студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель:
магистр педагогических наук, старший преподаватель Мусиев А.Б.

ТЕНЕВАЯ СТОРОНА ЛИЧНОСТИ КАК ФАКТОР РАСКРЫТИЯ ВНУТРЕННЕГО ПОТЕНЦИАЛА

Теоретические основы концепции теневой стороны личности. Карл Густав Юнг, основатель аналитической психологии, ввёл понятие «тень» для обозначения той части психики, которая содержит качества, неприемлемые для сознательного «Я» [1, 33]. Тень формируется в процессе индивидуации – становления личности, когда человек, стремясь соответствовать социальным нормам и ожиданиям, вытесняет определённые аспекты своей природы. Эти аспекты могут включать как негативные черты (агрессия, зависть, эгоизм), так и позитивные, но не признаваемые индивидом (творческие способности, лидерские качества).

Юнг подчёркивал, что тень является неотъемлемой частью психики и её игнорирование приводит к внутренним конфликтам, неврозам и ощущению неполноценности. В то же время, интеграция теневых аспектов в сознательную часть личности способствует достижению психологической целостности и раскрытию внутреннего потенциала. Этот процесс Юнг называл индивидуацией – движением к самореализации и гармонии.

Теневая сторона как ресурс для личностного роста

Современные исследования в области глубинной психологии подтверждают, что работа с теневой стороной личности может стать мощным инструментом для личностного роста [1, 231].

Процесс интеграции тени включает несколько этапов:

1. Осознание теневых аспектов. Первый шаг заключается в признании существования тени. Это требует от индивида высокой степени рефлексии и готовности столкнуться с неприятными или противоречивыми аспектами своей личности. Осознание тени позволяет лучше понять свои мотивы, страхи и желания, что является необходимым условием для дальнейшей работы [2, 56].

2. Анализ и принятие. После осознания важно не просто признать свои теневые качества, но и понять их природу и происхождение. Юнг считал, что тень – это не только источник негативных эмоций, но и хранилище нереализованного потенциала. Например, агрессия может быть преобразована в настойчивость, а зависть – в стремление к самосовершенствованию [3, 137].

3. Интеграция в сознательную часть личности. Заключительный этап предполагает включение теневых аспектов в структуру «Я». Это позволяет индивиду обрести целостность и использовать ранее подавленные качества для достижения своих целей. Интеграция тени также способствует развитию творческого потенциала, так как многие теневые аспекты связаны с интуицией и нестандартным мышлением.

Эмпирические данные**.**

Современные исследования подтверждают эффективность работы с теневой стороной личности для раскрытия внутреннего потенциала. Например, в работе М. Стайн [5, 2] подчёркивается, что интеграция тени способствует снижению уровня внутренних конфликтов и повышению уровня самоактуализации. Кроме того, исследования в области арт-терапии [4, 70] демонстрируют, что творческие практики, направленные на работу с тенью, помогают индивидам выразить и осмыслить свои подавленные эмоции.

Для практической работы с тенью рекомендуется использовать следующие методы:

1. Саморефлексия и ведение дневника. Регулярный анализ своих эмоций, мыслей и сновидений позволяет выявить скрытые теневые аспекты. Юнг считал, что сны являются прямым путём к бессознательному, и их анализ может быть крайне полезным для понимания тени [1, 210].

2. Метод активного воображения. Этот метод, предложенный Юнгом, предполагает визуализацию теневых аспектов и вступление с ними в диалог. Это позволяет лучше понять их природу и найти способы их интеграции.

Тень и коллективное бессознательное.

Тень не ограничивается индивидуальным уровнем. Юнг также говорил о коллективной тени, которая проявляется в обществе, культуре и даже истории[1, 156]. Примеры коллективной тени: расизм, ксенофобия, войны, социальное неравенство. Эти явления часто являются результатом проекции коллективных страхов и неприемлемых аспектов на «других». Работа с коллективной тенью требует осознания и принятия ответственности за эти аспекты на уровне общества.

Тень и творчество.

Теневая сторона личности часто становится источником творческой энергии. Многие художники, писатели и музыканты черпали вдохновение из своих внутренних конфликтов и противоречий. Примеры: Фёдор Достоевский (изучение тёмных сторон человеческой природы), Фрида Кало (выражение боли и страдания через искусство). Творчество позволяет выразить и трансформировать теневые аспекты, превращая их в нечто прекрасное и значимое [4, 1].

Таким образом теневая сторона личности, несмотря на свою противоречивую природу, представляет собой важный ресурс для раскрытия внутреннего потенциала. Как показано в работах К.Г. Юнга и современных исследованиях, интеграция тени способствует достижению психологической целостности, снижению уровня внутренних конфликтов и раскрытию творческого потенциала. Процесс работы с тенью требует от индивида высокой степени рефлексии и готовности к самоизменению, однако его результаты оправдывают затраченные усилия. Таким образом, теневая сторона личности – это не препятствие, а возможность для личностного.

Список использованной литературы:

1. Юнг, К. Г. Очерки по психологии бессознательного / К. Г. Юнг. – М.: Когито-Центр, 2013. – 352 с.

2. Коркунова О.В., Бушуева Т.И. Роль Тени как структурного компонента личности // Logos et Praxis. – V. 16. – N. 2. – 2017. – pp. 24-3.

3. Bushueva T., Jung C. Theory Of Unconscious And Literary Text. – 2019. – pp. 544-553.

4. The persona and the shadow in analytical Psychology and Existentialist Philosophy by Stefan Bolea. – pp. 80-84.

5. Zweig, C., & Abrams, J. Meeting the Shadow: The Hidden Power of the Dark Side of Human Nature. – 2017. – pp. 41-44.

6. Stein M. Jung's Map of the Soul: An Introduction. – 2017. – pp. 132-133.

Алиякпарова Г.,
студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель:
доктор педагогических наук, профессор Сарсекеев Б.С.

РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ШКОЛЬНОГО УЧЕБНИКА

Познавательный интерес играет ключевую роль в образовательном процессе младших школьников, так как именно на начальном этапе обучения формируется их отношение к познанию и учебной деятельности в целом. В современных условиях школа сталкивается с задачей не просто передавать знания, но и формировать у детей внутреннюю мотивацию к обучению, что требует от учителя пересмотра традиционных подходов к организации учебного процесса, поиска оптимальных методик, позволяющих сделать процесс обучения увлекательным и продуктивным.

Познавательный интерес рассматривается в психолого-педагогической науке как сложное личностное образование, объединяющее эмоциональную, когнитивную и поведенческую составляющие. В данной статье рассматриваются способы развития познавательного интереса младших школьников с помощью учебника.

Мы придерживаемся мнений тех исследователей, которые считают, что школьный учебник может выступать не только как источник информации, но и как средство развития любознательности, исследовательских навыков и активного познания [1].

Изучение школьных учебников показывает, что авторы учитывают идеи развивающего обучения. Особенно интересны учебники, ориентированные на использование ярких, запоминающихся примеров, иллюстраций, схем и таблиц, привлекающих внимание ребенка [2]; формулировку вопросов, побуждающих к размышлению, поиску альтернативных решений; включение практических заданий, требующих применения знаний в реальных жизненных ситуациях [3]. Такой подход создает условия для развития познавательных интересов младших школьников при синергии с подбором оптимальных методов обучения.

Известно, что формированию положительной мотивации и развитию познавательных интересов младших школьников способствуют:

– наличие в учебниках интерактивных элементов (вопросов, заданий, направленных на самостоятельный поиск решений);

– включение в учебные тексты занимательных фактов и примеров;

– предложение детям заданий с элементами игры.

Для нас было важным выделить эффективные методы работы с учебником, создающие возможности для развития познавательного интереса школьников. Известно, что познавательный интерес формируется через положительный эмоциональный отклик на учебный материал. В этом контексте при подборе методов важно учитывать следующие факторы:

1. Эмоциональную окрашенность информации (яркие примеры, занимательные факты и необычные вопросы стимулируют любопытство и желание разобраться в теме).

2. Соответствие излагаемой информации возрастным особенностям (отбираемый материал не должен быть слишком сложным или слишком примитивным).

3. Степень интерактивности (продумать задания, требующие активности от школьника, вовлечения его в процесс обучения).

Изучение организации учебного процесса с применением учебника показывает, что эффективным являются постановка перед учащимися проблемных вопросов, работа с иллюстративным материалом и рефлексия изученного текста. Названные методы учат самостоятельному поиску ответов, что способствует активному восприятию содержания учебника. Рассмотрим подробнее некоторые из методов работы с учебником проверенные

нами в школьной практической работе.

Использование элементов проблемного обучения. Преподаватель, используя материал учебника, не дает готовых решений, а ставит перед детьми вопросы, требующие самостоятельного поиска ответов. Такой подход способствует развитию критического мышления, побуждает учащихся активно взаимодействовать с текстом и искать логические связи между различными понятиями.

Применение методики взаимного обучения. Учитель организует работу учащихся с текстам в парах или небольших группах. Школьники обсуждают учебный текст, совместно находят решения. Такая методика активизирует познавательный интерес, способствует развитию коммуникативных навыков и умению работать в команде.

Проектный подход. Учитель использует задания из учебника, оформленные в игровой форме. Вместо традиционного объяснения нового материала предлагает ученикам пройти «образовательный квест», в котором они поэтапно изучают тему, выполняя задания из учебника и самостоятельно находят ответы на поставленные вопросы.

Работа с иллюстративным материалом учебника. Использование данного ресурса способствует развитию аналитического мышления и формированию навыков осознанного чтения. Учителю предлагает учащимся сформулировать свои выводы об изучаемой теме и иллюстративном материале, рассказать, что их особенно заинтересовало, какие моменты показались сложными, а какие легкими. Это позволит закрепить знания и осмыслить процесс их приобретения.

На основе сказанного можно дать следующие рекомендаций:

1. Перед чтением нового материала предлагать учащимся прогнозировать его содержание, исходя из заголовков, картинок и ключевых слов.

2. Побуждать детей задавать вопросы по тексту учебника и искать на них ответы самостоятельно.

3. Организовывать обсуждения в парах или группах, где ученики делятся своими впечатлениями и открытиями.

4. Использовать метод «разорванного текста», когда учащиеся получают фрагменты информации и должны самостоятельно соединить их в логическую последовательность.

5. Создавать мини-исследования на основе учебного материала, в ходе которых дети применяют знания в реальной жизни.

Таким образом, интеграция учебника в учебный процесс способствует повышению эффективности обучения, позволяет адаптировать обучение к индивидуальным особенностям младших школьников. Развитие познавательных интересов средствами учебника во многом зависит от методики обучения, методических приемов, применяемых педагогом. Включение в учебный процесс элементов проблемного обучения, игровых заданий, иллюстративных и практических материалов способствует развитию познавательных интересов обучаемых.

Список использованной литературы:

1. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. – М.: Перспектива, 2018. – 224 с.
2. Турмашева Б., Салиш С., Мирук Т. Познание мира: Учебник для 1 класса. – Алматы: Атамура, 2021. – 176 с.
3. Байтенова К.К., Кажигалиева Ж.Б., Орехова Н.В. Познание мира: Учебник для 2 класса. – Алматы: АОО «НИШ», 2022. – 192 с.

Алмолдаева А.А.,
КГУ «Реабилитационный центр №1», г. Астана

НЕТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ СВЯЗНОЙ РЕЧИ

Речь является одной из важнейших психических функций человека и сложной функциональной системой, в основе которой лежит использование знаковой системы языка в процессе общения. Речевое общение создает необходимые условия для развития различных форм деятельности. Овладение ребенком речью способствует осознанию, планированию и регуляцией его поведения.

Связная речь – это высшая форма речи мыслительной деятельности, которая определяет уровень речевого и умственного развития ребенка.Овладение связной устной речью важнейшее условие успешной подготовки детей к обучению в школе.

К сожалению, практика показывает, что большинство поступающих в школу детей не владеют навыками связной речи в достаточном объёме. На сегодняшний день ребёнок дошкольник, обладающий хорошей речью – явление очень редкое. В речи детей существуют множество проблем:

• Односложная, состоящая лишь из простых предложений речь.

• Бедность речи. Недостаточный словарный запас.

• Употребление нелитературных слов и выражений.

• Бедная диалогическая речь: неспособность грамотно и доступно сформулировать вопрос, построить краткий или развернутый ответ.

• Неспособность выстроить монолог: например, описательный рассказ на предложенную тему, пересказ текста своими словами.

• Отсутствие умения обосновать свои утверждения.

• Отсутствие навыков культуры речи: неумение использовать интонации, регулировать громкость голоса и темп речи и т. д.

• Плохая дикция.

В настоящее время проблема развития речи становится особенно актуальной и значимой. Главной и отличительной чертой современного общества является подмена живого человеческого общения зависимостью от компьютера, недостаток общения родителей со своими детьми, игнорирование речевых трудностей лишь увеличивает число дошкольников с недостатками речи. Не углубляясь в причины проблемы, следует отметить, что нарушения речи в разной степени отражаются на формировании личности детей, влияют на физическое и умственное развитие. У таких детей крайне низкая работоспособность.

Помимо традиционных методов, в логопедической практике часто используются следующие виды нетрадиционных логопедических методов развития связной речи:

1. Танцевальная и двигательная терапия – использование музыкального выражения (скорость, форма, динамика) через движение. Танец – это форма ЛФК в этом процессе,это формирование пространственной направленности произвольной двигательной деятельности, которая необходима для выполнения всех психологических процессов, обеспечивает набор мышц, локальное наведение, зажимы, напряжение;процесс обучения детей танцу начинается с того, что учитель называет движение, кратко показывает основные характеристики метода, а затем методику. Перед танцами дети должны самостоятельно найти движения, которые выражают музыку, образы, краткое изложение содержания учителя или вашего диапазона, или участвовать в беседах, которые направляют воображение детей к жизни, вашу эмоциональную память, но в любом шоу упражнения на движение и музыка необходимы на протяжении всего рабочего процесса. Дети должны видеть художественное воплощение образа-это пробуждает воображение. Рекомендуется показать всю группу действий, выполняемых 1-2 успешными детьми, когда их выполняют коллеги, ребенку легче понять действие.

2. Вокалотерапия-преодоление нарушений развития с помощью ритма. Материалы по логоритмике включают в себя: малые локальные формы, танцы, юмористические игры, музыкальные и речевые игры со специальными логопедическими упражнениями. С их помощью ребенок успешно развивает коммуникативную функцию речи, обогащая словарный запас. Наилучшие результаты при использовании логоритмики можно получить совместными усилиями педагогов, музыкантов, ритмологов и логопедов. Такая комплексная форма предусмотрена не только для профилактики и коррекции нарушений речи у детей, но и оказывает положительное влияние на весь организм ребенка, и обычно на развитие характера он может помочь.

3. Цветотерапия. Учителям необходима базовая информация о цветотерапии, и они используют эти знания в учебном процессе. Метод цветового погружения в тот или иной пвет в настоящее время активно используется в практике детских учреждений, Для пассивных детей учителя используют красный, оранжевый или желтый цвет, чтоб включить работу. Это цветные линзы, задачи с цветными чипами и т.д. Гиперактивным детям предлагаются упражнения с прохладными оттенками цвета: синим, зеленым. Задача рисования помогает развить внимание и сосредоточенность ребенка.

4. Вода для гидротерапии – это первый и любимый объект для изучения всеми детьми. Первый ингредиент, с которым ребенок с удовольствием знакомится, – это вода. Она дарит ребенку приятные ощущения, развивает различные рецепторы, предоставляет практически неограниченные возможности для развития познавательной деятельности. Ценность технологии в том, что игра с водой – один из самых приятных способов обучения. Это позволяет использовать технологию для развития когнитивных и речевых способностей. Обогащая эмоциональный опыт ребенка,возникают проблемы совместимости.

5. Игровая терапия – используется учитывая влияние игры на детей. Игра оказывает сильное влияние на развитие характера малыша, способствует развитию общения, установлению близких отношений, повышению самооценки. В игре формируется ожидаемое поведение детей и общества. Игровая деятельность интересовала ученых во все времена. К ним относятся: К.Д. Ушинский, А.С. Макаренко, Д.Б. Эльконин, Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, К. Гроос, Ж. Пиаже, А. Адлер, П.Ф. Лесгафт. Игра является неотъемлемой частью развития ребенка и является ведущим типом деятельности в дошкольном возрасте. Игра имеет множество особенностей: во-первых, игра – это деятельность, в которой формируются все психические процессы; во-вторых она является основой для формирования других видов деятельности.

6. Музыкальная терапия – это один из способов укрепить здоровье детей и принести им счастье. Музыка способствует развитию творческих способностей и воображения. Мелодии эффективны, особенно для гиперактивных детей, которые повышают их интерес к окружающему миру и ведут к развитию культуры ребенка. Музыкальная терапия – это метод психологического воздействия на людей, основанный на способности влиять на эмоциональное, добровольное, интеллектуальное и личностное развитие с помощью музыки.

7. Кинезитерапия – (кинезитерапия-греч.: кинезис-движение, исцеление-исцеление) – буквально означает «исцеляющее движение». Физические упражнения в результате воздействия механической энергии на организм человека использовались в качестве профилактического и лечебного средства с древних времен, еще во времена зарождения медицины.

Таким образом, нетрадиционные формы работы в логопедической практике не отрицают традиционные, а их совершенствуют, модернизируют, дополняют. И созданы они в данный момент и соответствует задачам, поставленным на государственном уровне, чему и свидетельствует и концепция модернизации образования . Использование в работе чего-то нового, интересного - увлекает самого учителя, а соответственно увлекается и ребенок, а когда данная деятельность приносит ощутимый видный результат - это интересно и увлекательно вдвойне.

Список использованной литературы:

1. Изучение познавательных процессов детей дошкольного возраста. – М.: Ком Пульс, 1994.
2. Чакоберия ЕМ. Школа эйдейтики. Развитие памяти, образного мышления, воображения. – М.: Эйдос, 1994.
3. Тактильная память. – М.: Эйдос, 1991.
4. Артикуляционная (речевая) гимнастика. – Ярославль. Академия развития, 1996.
5. Обучение на основе интеллектуального тренинга. – Вып. 1. – СПб.: Интеркаспий, 1996.
6. Основы теории речевой деятельности. – М.: Издательство «НАУКА», 1974. – 368 с.

Альшерова С.А., Төлегенова А.А.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенттері, Астана қ., ғылыми жетекші: ә.ғ.к., доцент Аязбаева А.Т.

БАЛАНЫҢ МЕКТЕПКЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫ ТУРАЛЫ

Бастауыш мектепке келген бірінші сынып оқушысы оқу үдерісінде жүйелі түрде білім алуға, оқу материалын меңгеруге, қажетті тәртіп деңгейін сақтауға байланысты белгілі бір қиындықтарға тап болады. Бұл баланың мектепке дайын болуы үшін арнайы дайындық жүйесі қажет екенін білдіреді. Бұл материал сонымен қатар, әртүрлі себептерге байланысты мектепке дейінгі ұйымдарға бармаған балалардың ата-аналары үшін де маңызды. Өйткені мектепке дайындық – жоспарлы процесс. Сондықтан баланы тек мектепке барар алдында ғана емес, кіші мектепке дейінгі жас кезеңінен бастап дайындау қажет. Мұны ұйымдастырылған оқу әрекеті түрінде де, сондай-ақ баланың өз бетінше дамуы – ойын, еңбек, ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас арқылы да жүргізуге болады.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту – білім беру жүйесінің бірінші деңгейі болып табылады. Ол отбасы немесе меншік нысанына қарамастан, мектепке дейінгі ұйымдар арқылы жүзеге асырылады. Бұл бірінші сыныпқа қабылданғанға дейінгі бір жыл кезеңді қамтиды.

Мектепке дейінгі балаларды мектепке дайындау бес жастан бастап, меншік түріне қарамастан, балабақшаларда, жалпы білім беретін мектептердің мектепалды даярлық сыныптарында, лицейлер мен гимназияларда немесе отбасында жүргізіледі [1].

Белгілі балалар психологы Л.А.Венгер: «Мектепке дайын болу – бұл тек оқу, жазу және санау қабілеті ғана емес. Мектепке дайын болу – осының бәрін білуге дайын болу», – деп атап өткен [2, 7].

Баланың мектепке дайын болуы – күрделі, көпқырлы процесс және оның өмірінің барлық салаларын қамтиды. Оқу барысында сыныптастарымен, мұғалімдермен қарым-қатынас жасауға және оқу бағдарламасын меңгеруге қажетті деңгейдегі психологиялық дайындық маңызды рөл атқарады [3, 16].

Бұл процесс баланың бүкіл мектепке дейінгі өмірін қамтиды. Сондықтан баланы жүйелі түрде мектепке дайындау арқылы болашақ бірінші сынып оқушысына жаңа әлемге тыныш және қуанышпен бейімделуге көмектесуге болады.

Баланың мектепке психологиялық дайындығы бірден емес, біртіндеп қалыптасады: ойын арқылы, еңбек арқылы, достарымен қарым-қатынас арқылы, тікелей тәрбие арқылы. Осы дайындықтың үш маңызды сипаттамасын бөліп көрсетуге болады: өз мінез-құлқын басқара алу қабілеті, интеллектуалдық процестер, оқуға деген ынта қабілеті

Баланың мектепке тиімді дайындалу факторлары және мектепке жеңіл бейімделуі: физикалық денсаулық, дамыған интеллект, сыныптастарымен және ересектермен қарым-

қатынас жасай білу қабілеті, жүйелі түрде берілген тапсырмаларды орындау қабілеті, санау және оқу дағдылары, ұқыптылық пен тәртіптілік, сондай-ақ жақсы есте сақтау және зейін, бастамашылық, ерік-жігер және өз бетінше әрекет ету қабілеті.

Баланың мектепке психологиялық дайындығының құрылымы келесі элементтерден тұрады, келесі 1-ші кестеден қарауға болады.

Кесте 1 Мектепке психологиялық дайындықтың құрылымы

№	Мектепке психологиялық дайындықтың құрылымы	
1	физиологиялық	Күн тәртібін қатаң сақтау, денсаулық жағдайының қалыпты дамуы және т. б
2	интеллектуалды	Зейін қою қабілеті, логикалық байланыстар құру, есте сақтау қабілетін дамыту, қолдың ұсақ моторикасы, таным, жаңалық ашуға деген құштарлық және т.б. Мектепке интеллектуалды дайындық сонымен қатар баланың белгілі бір дағдыларын қалыптастыруды қамтиды. Мысалы, оқу тапсырмасын бөлектеу мүмкіндігі. Бұл баладан таңдануды және заттардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарының себептерін, олардың жаңа қасиеттерін іздеуді талап етеді.
3	әлеуметтік	Басқа балалармен, мұғаліммен қарым-қатынас жасай алатын қасиеттердің болуы, мінезді жаңа сапалы деңгейге көтеру, іс-әрекетке ішкі талдау жүргізу.
4	эмоционалды	Оқуға деген мотивация, зейінді шоғырландыру, эмоцияларды басқару, қызығушылықтың қалыптасуына қарай өзінің мінез-құлқын, танымдық іс-әрекетін басқара білу, оқуға деген ұмтылыстың пайда болуы және эмоционалды жағдайдың жоғары деңгейде болуы. Зейінді, есте сақтауды, ойлауды, қиялды, қолдың ұсақ моторикасын дамытудан басқа, баланың әлеуметтік дағдыларын қалыптастыру да маңызды.

Мектеп – бұл, ең алдымен, әлеуметтену жүйесі, оның негізінде арнайы тәртіптік жүйе жатыр. Сабақ – бұл өз ережелері мен заңдылықтары бар оқытуды ұйымдастырудың бір түрі. Тіпті ең достық қарым-қатынас санаған оқу ортасында да, егер бала «болмайды» деген сөзді түсінбесе, ол сәтті оқи алмайды. Ол басқалардың шектеулерін қабылдай білуі және өзін шектей білуі керек. Егер ол жақсы оқитын болса, бірақ бауын байлай алмаса, сөмкесін дұрыс жинай алмаса, оған мектепте оқу қиынырақ болады [4, 23].

Астана қаласының қалалық мектептерінің бірінің базасында өткізілген оқушылардың мектепке психологиялық дайындығын зерттеу барысында Керн-Йирасек әдістемесіне сәйкес Фишердің бұрыштық түрлендіру (φ) критерийі қолданылды. Нәтижелер 2-кестеде көрсетілген.

Кесте 2 - Керн-Йирасек әдістемесінің φ критерийі бойынша нәтижелері

Деңгей	Алты жастағы бірінші сынып оқушысы	Жеті жастағы бірінші сынып оқушысы	φ критерийі
Жоғары	25 %	85 %	4, 107
Орташа	60 %	15 %	3, 089
Орташадан төмен	10 %	0 %	-
Төмен	5 %	0 %	-
	100%	100%	

2-кестеден көрініп тұрғандай, алты жастағы және жеті жастағы балалар топтарында анықталған айырмашылықтар сенімді және статистикалық тұрғыдан мағыналы, яғни $p \leq 0,01$.

Алынған мәліметтердің дұрыстығын анықтау үшін Д.Б. Эльконинның «Графикалық диктант» әдістемесі [5] бойынша Фишердің бұрыштық түрлендіру (φ) критерийі қолданылды. Нәтижелер 3-кестеде көрсетілген.

Кесте 3. «Графикалық диктант» әдістемесінің нәтижелері

Деңгей	Алты жастағы бірінші сынып оқушысы	Жеті жастағы бірінші сынып оқушысы	φ критерийі
1	2	3	4
Жоғары	0 %	50 %	-
Орташадан жоғары	20 %	40 %	1,798
Орташа	55 %	10 %	3,247
Орташадан төмен	25 %	0 %	-
Төмен	0 %	0 %	-

3-кестеден көрініп тұрғандай, алты жастан жеті жасқа дейінгі балалар топтарында анықталған айырмашылықтар сенімді және статистикалық тұрғыдан мағыналы, бұл ретте $p \leq 0,05$.

Жүргізілген зерттеу келесі қорытындыларды жасауға және бірқатар ұсыныстар беруге мүмкіндік берді: мектепке бейімділіктің жоғары деңгейін дамыту үшін тәрбиелік жұмыста сыналған оқу-әдістемелік кешендерді қолдану қажет. Мектепке дейінгі жастағы балалардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыру үшін сабақ барысында ғана емес, сабақтан тыс уақыттағы іс-әрекеттерді де ұйымдастыру керек. Балалар мен ата-аналар арасындағы сау қарым-қатынастың маңызы зор, себебі бұл мектепке бейімделу процесін жеңілдетеді.

Ойын мектеп жасына дейінгі балалардың негізгі әрекеті болғандықтан, олардың оқу қызметіне кенеттен көшуі белгілі бір қиындықтар туғызады. Мектеп табалдырығын алғаш аттаған бала мұғалімдермен және басқа балалармен қарым-қатынаста алаңдаушылық сезінуі мүмкін, оқу процесінде негативті эмоционалдық әсерлер мен қорқыныштар пайда болады.

Сондықтан ата-аналар мектепке дейінгі кезеңде және оқудың бастапқы кезеңінде өз балаларына психологиялық қолдау көрсетіп, оларды жігерлендіруі қажет.

Диагностика нәтижесінде алынған деректерді мектепке дейінгі мекемелердің психологтары, мектеп психологтары, жас ерекшелік психологиясы мен педагогика саласының мамандары өздерінің практикалық жұмыстарында қолдана алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту моделін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 15 наурыздағы № 137 қаулысы.
2. Венгер Л.А. Психология. – Баспа: «Просвещение», 1988. – 336 б.
3. Гуткина Н.И. Мектепке психологиялық дайындық. – М.: Академиялық жоба, 2000. – 184 б.
4. Дүйсенова Ж.К. Балалар психологиясы. – Алматы: «Нұр-Принт», 2015. – 333 б.
5. Бескоровайная Н.В. Алты жастағы балалардың мектепке психологиялық дайындығын диагностикалау. ИПО СГГУ, 2006. – 38 б.

Амангелді А.Е.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының 2 курс студенті, Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., доцент Болатбекова Н.Ж.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛА БОЙЫНДА КЕЗДЕСЕТІН ҚОРҚЫНЫШТАР МӘСЕЛЕСІНІҢ ЗЕРТТЕЛУІ

Балалардың қорқыныштарымен жұмыс істеу ересектердің байқампаздығын және мамандардың кәсіби біліктіліктерін талап ететін өте жауапты іс. Өйткені балалар өздерінің өтініштерін сирек білдіреді, бір нәрседен қорыққан кезде, өз қорқыныштарын түсіндіре алмайды. Сондықтан, балалар қорқынышын табысты психо-түзету үшін оның не себептен, қандай жағдайлардан қорқатындығын анықтап алу қажет.

Шынында да, балалар өздерінің жасына байланысты әлі көп нәрсені білмейді және түсінбейді, сондықтан олар белгілі бір оқиғаларды өткір түрде бастан өткереді. Баланы шошытатын кез келген нәрсе ересек адамға ешнәрсе болып көрінбеуі мүмкін. Ата-аналар қорқыныш баланы оның психикалық күйіне кері әсер ететін нақты эмоцияларды бастан кешіретіндігі туралы әрдайым ойлана бермейді.

Қорқыныш – өзін-өзі сақтау инстинктіне негізделген, жүйке жүйесінің белгілі бір физиологиялық өзгерістерімен жүретін, қатерлі жағдайда туындайтын эмоция. Мұны аурудың әдеттегі көрінісі деп емес, дені сау балалардың әдеттегі қорқынышы деп қабылдауымыз керек. Алайда баланы қорқыта беру, оған қоқан-лоққы көрсету бірте-бірте қорқынышты сипат алуы мүмкін. Бала бөгде адамдардан, қараңғыдан қорқады, бөлмеде жалғыз қала алмайды, төтенше табиғи көріністерден үрейленеді. Қорқыныш күйі басылуы да немесе қайтадан өршуі де мүмкін. Баланы қорқынышты күйден құтқару үшін үлкен адамдар оның қамқоршысы екендігіне, өзін қауіпсіз сезінетіндігіне сенімін арттыруы керек [1].

Балалардың қорқынышын дер кезінде байқап, оның пайда болу себептерін түсініп, дер кезінде психологиялық қолдау жұмыстарын ұйымдастырса, қорқыныштың алдын алуға болады. Егер ол қатты байқалып немесе ұзақ уақыт сақталса, бала физикалық және жүйке әлсіздігі тұрғысынан зардап шегетіндігін А.И. Захаров өз зерттеулерінде дәлелдеп жеткізген болатын [2].

Н.А. Орлова мектеп жасына дейінгі балалардың қорқыныш сезімдері бойынша педагогикалық-психологиялық зерттеулерінде бірнеше механизмдерді қарастырады:

1. «Мен жалғыз қалдым» – бұл өзі әбден бауыр басып кеткен анасынан айырылу қорқынышына тән көрініс.
2. Бейнені ойша елестете алатын балаға қараңғы бөлменің бұрышында әртүрлі қорқынышты заттар тұрған секілді көрінеді [3].

Мұндай жағдайларда ата-аналарға не істеу керектігі жайында бірнеше *ұсыныстар*:

1. Қараңғыдан қорыққан баланың «қорқақтығы үшін» жазалауға болмайды және оны бұл үшін ұялтудың қажеті жоқ. Себебі, бала онсыз да қорқынышын ата-анасынан жасырып, онымен жалғыз қалуға тырысады.

2. Баланың ұйықтап жатқан бөлмесінің есігін ашық қалдыруға болады, бірақ ең дұрысы баланың қолы жететін аса жарық емес шамды орнатқан жөн.

3. Баланың символикалық қорқынышына түрткі болған нақты себептерді жою қажет. Бұл үшін психологтың кеңесі пайдалы болады.

Келесі бір бала қорқынышының психологиясы бойынша символикалық қорқынышқа ұқсас құбылыс үрейленудің де көрініс беретіндігі психологиялық зерттеулерде қарастырылған.

Егер адам бала күнінен өзінің дәрменсіз екеніне немесе қандайда бір міндеттерді шешуге қабілетсіз екендігіне үнемі көзі жетіп келсе, онда бұның салдары ересек болғанда да ізсіз кетпей, жауапты сәтте бойды босаңсытуға болатын үрейді сезіндіретін болады, ал сәттілік сезіміне қатысты адам жинақталуды қажет ететін үрейді сезінетін болады.

Үнемі үрейде жүретін баланың әрекеттері тек сәтсіздіктерден қашуға бағыттала ма немесе сәттілікке бағыттала ма – бұл шешімді сәт баланың бала күнінен анықталатындығын А.Н. Фокина тұжырымдаған болатын [4]. Бұның барлығы ата-аналар тарапынан балаларға қойылатын талаптар деңгейіне тығыз байланысты болады.

Балалар қорқынышы қалыпты құбылыс болатындығы белгілі. Ата-анасының көмегімен бала өз қорқыныштарын жылдам жеңеді.

Бала бірдеңеден қорықса, ата-анасы не істеу керек?

– Баланы «қорқақтығы» үшін жазаламаңыз. Бала сіздің оған деген махаббатыңызды жоғалтып алмас үшін өз қорқынышын іште жасырып жүрсе, оның жағдайы нашарлай түседі. Қорқыныштар іште қалып, күйінішке айналады. Одан кейін құтылу оңай болмайды.

– Басқалармен (ата-анаңызбен, басқа ересектермен) қатынасыңызды баланың көзінше шешпеңіз. Үйдегі мазасыз, жағымсыз жағдай бала психологиясына кері әсер етеді. Отбасында қаншалықты махаббат аз болса, соншалықты қорқыныш көп болады.

– Баланы өз қорқынышын жеңуге мәжбүрлемеңіз. Мысалы, ол иттен қорықса, оны сипауын сұрамаңыз.

– Ұйықтар алдында қорқынышты фильм қарауына рұқсат бермеңіз. Оның орнына кітап оқысын немесе мейірімді мультфильм қарасын.

– Баланың қорқыныш айтып, ұялтпаңыз және күлкіге қалдырмаңыз.

– «Ұлдар қорықпау керек», «Ұлдар жыламайды» деген сияқты сөздер айтпауға тырысыңыз. Ата-ана – бала үшін ең жақын және ең қымбат жандар, сондықтан бала олардан қолдау күтеді, қиын жағдайда қорғайтындығына сенімді болғысы келеді.

Баланың бойындағы қорқынышыты жеңу үшін, ең алдымен оның бастауы қайда екенін білу керек. Ата-ана ретінде, тәрбиеші ретінде алдымен өзіңіздің сөздеріңізді ой-елегінен өткізіңіз. Сондықтан баланың бойындағы үрейі мен қорқынышынан арылу үшін, ең алдымен үлкендер өз істерін ойлауы керек.

Бала қорқынышын жою барысында ата-ана, бала-бақша жүйесінде ынтымақтастыққа негізделген кешенді жұмыстар арқылы үлкен нәтижеге жетуге болатындығын жеткізгіміз келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алексеева Е.Е. Страхи у детей дошкольного возраста / Е.Е. Алексеева // Дошкольная педагогика, 2006. – № 2. – С. 58-61.

2. Захаров А.И. Предупреждение отклонений в поведении ребенка. – М.: Союз, 1997. – С. 128.

3. Орлова Н.А. Психологические механизмы возникновения и коррекции внушенных детских страхов / А. Б. Орлов и др. // Вопросы психологии, 2011. – № 3. – С. 7.

4. Фокина А.Н. Психолого-педагогическая коррекция страхов у детей дошкольного возраста / А.Н. Фокина // Научно-методический электронный журнал «Концепт», 2015. – Т. 10. – С. 286-290.

Аскаров Д.К.,
студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: доктор психологических наук, профессор
Абдрашитова Т.А.

РОЛЬ ДИСФУНКЦИОНАЛЬНЫХ УБЕЖДЕНИЙ В ФОРМИРОВАНИИ И СОХРАНЕНИИ ЗАВИСИМОГО ПОВЕДЕНИЯ: ИССЛЕДОВАНИЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ШКАЛЫ ВЕЙСМАНА-БЕКА

Зависимое поведение остается одной из наиболее сложных и распространенных проблем в современной психологии и психотерапии, что обусловлено его многофакторной природой и устойчивостью к изменениям. Различные формы зависимости приводят к значительным изменениям в когнитивной, эмоциональной и поведенческой сферах, что негативно отражается на качестве жизни и препятствует социальной адаптации.

Научные исследования показывают, что в основе зависимого поведения лежит не только влияние биологических и социальных факторов, но и когнитивные процессы, в частности, устойчивые дезадаптивные убеждения. Базовые основы когнитивной теории психопатологии, заявляющей, что в основе психологических нарушений лежит искаженное мышление, происходящее из дисфункциональных убеждений, были разработаны более 55 лет назад, подтверждены эмпирически и подкреплены рядом исследований [1].

Эти убеждения формируют у человека специфический взгляд на себя, окружающий мир и свое будущее, способствуя закреплению аддиктивных паттернов. Понимание роли когнитивных искажений в механизмах зависимости является ключевым аспектом для разработки эффективных психокоррекционных программ.

В данном исследовании нами, рассматривается взаимосвязь между дисфункциональными убеждениями и зависимым поведением с использованием шкалы Вейсмана-Бека. Основная цель – выявить уровень выраженности дезадаптивных убеждений у лиц с зависимостями и определить, в какой степени они способствуют развитию и сохранению аддиктивного поведения.

Согласно когнитивной теории, зависимость – это чрезвычайно сложный процесс, который характеризуется глубоко расположенными и стойкими малоадаптивными убеждениями «глубинные убеждения», «схемы» [2, 3].

Базовые убеждения (синоним – глубинные убеждения) – это принципы и идеи, которые лежат в основе идентичности человека. Они отражают представление о значимых сферах: о себе, о мире, о будущем, о других людях, об отношениях. Базовые убеждения в значительной степени ответственны за повторяющиеся эмоции и поведение человека, включая зависимое поведение. Так, если человек верит, что его ценят и любят, он скорее будет чувствовать радость и удовлетворенность, чем тот, кто убежден в своей никчемности и непринятии со стороны окружающих [4].

Людей с негативными убеждениями можно отнести в группу риска развития аддикций. Клиенты, имеющие устойчивые негативные убеждения, которые сопровождаются эмоциональным дистрессом, могут пытаться снять напряжение с помощью химических веществ и поведения, вызывающих аддикцию. Этот процесс часто называют «самолечением» (self-medicating) [4].

Затем использование, экспериментирование и длительное употребление психоактивных веществ или вовлечение в аддиктивное поведение приводят к формированию устойчивых убеждений, которые усиливают зависимость и способствуют ее сохранению, создавая замкнутый круг аддиктивного поведения.

Шкала Вейсмана-Бека (Dysfunctional Attitude Scale, DAS) позволяет количественно оценить выраженность данных убеждений и выявить предрасположенность к

когнитивным искажениям, которые могут способствовать формированию и поддержанию зависимого поведения.

В нашем исследовании приняли участие 11 клиентов реабилитационного центра, страдающих различными видами зависимостей (алкогольная, наркотическая, игровая). На первом этапе диагностики нами применялась шкала Вейсмана-Бека, позволяющая выявить уровень выраженности дисфункциональных убеждений. После прохождения психокоррекционного курса планируется повторное тестирование для оценки динамики когнитивных изменений.

Анализ первичных данных показал, что у 8 из 11 участников (72,7%) уровень дисфункциональных убеждений оказался выше среднего, что свидетельствует о значительном влиянии когнитивных искажений на их зависимое поведение. У 3 участников (27,3%) показатели находились в пределах нормы, что может говорить о преобладании иных факторов (например, биологических или социальных) в механизмах их зависимости.

Предварительные результаты подтверждают гипотезу о связи между выраженностью дисфункциональных убеждений и зависимым поведением. Тем не менее, для окончательных выводов необходимо проведение второго этапа исследования, включающего повторную диагностику после психокоррекции. Данный этап позволит оценить динамику когнитивных изменений и эффективность терапевтического вмешательства.

Настоящее исследование подчеркивает значимость когнитивных факторов в формировании и поддержании зависимого поведения. Высокий уровень дисфункциональных убеждений у большинства испытуемых подтверждает необходимость их коррекции в рамках психотерапевтического вмешательства. Мы продолжаем исследование, включающее повторную диагностику, которое поможет глубже понять механизмы влияния когнитивных искажений на зависимость и повысить эффективность психокоррекционных программ.

Список использованной литературы:

1. Beck A. T. The current state of cognitive therapy: a 40-year retrospective // Archives of general psychiatry. – 2005. – Vol. 62. – № 9. – pp. 953-959.

2. Beck A.T., Wright F.D., Newman C.F., & Liese B.S. (1993). Cognitive Therapy of Substance Abuse. The Guilford Press.

3. Liese B.S., & Franz R.A. (1996). Treating substance use disorders with cognitive therapy: Lessons learned and implications for the future. In P. M. Salkovskis (Ed.), Frontiers of Cognitive Therapy (pp. 318–344). The Guilford Press.

4. Лиес Брюс С., Бек Аарон Т. Когнитивно-поведенческая терапия аддикций. – СПб.: Питер, 2025. – 400 с.

Бабанская А.Д.,

студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель:
кандидат психологических наук, доцент Унарбекова Н.Д.

ВЛИЯНИЕ ДЕТСКОЙ ТРАВМЫ НА РАЗВИТИЕ ЗАВИСИМОСТИ В ВЗРОСЛОЙ ЖИЗНИ

В начале XX века в рамках психоанализа и психотерапии началось изучение влияние детских травм на развитие зависимости во взрослой жизни. Первые идеи о связи ранних психологических травм с проблемами в зрелом возрасте начал развивать Зигмунд Фрейд в конце XIX-начале XX в. Он полагал, что детские переживания формируют бессознательные конфликты, которые могут приводить к различным формам неврозов и

нарушение поведения [1].

Зигмунд Фрейд в своих исследованиях выдвигал определение терминам: «Детская травма», «Зависимость». Детская травма – это глубокий психосексуальный конфликт, возникающий в раннем возрасте и вытесняемый в бессознательное, но продолжающий оказывать влияние на поведение и психическое состояние человека. Зависимость – это проявление бессознательных конфликтов и скрытых желаний, которые не могут быть адекватно выражены в нормальной жизни, что приводит к психологической потребности в веществе или поведении как способу саморегуляции [1].

«... Интеллект ребенка предопределен заботой о нем в течение первых полутора лет жизни: если родители постоянно находятся в телесном контакте с ребенком, ребенок не будет переживать стресс, а значит – будет хорошо развиваться. Даже если война, а мать при этом поглаживает и прижимает к себе ребенка, в его кровь не поступит гормон стресса кортизол и эмоциональное состояние не ухудшится, он будет в порядке…».

Основные механизмы влияния на развитие зависимости:

1. Нейробиологические изменения: Хронический стресс в детстве может привести к изменениям в структуре и функциях мозга, особенно в областях, ответственных за эмоциональную регуляцию и когнитивные процессы, таких как миндалевидное тело и гиппокамп. Эти изменения могут повысить уязвимость к психическим расстройствам и зависимостям [2].

2. Эмоциональная дисрегуляция: выражается в ряде симптомов и в поведении, которые могут включать симптомы посттравматического стрессового расстройства, злоупотребление психоактивными веществами и/или алкоголем, а также другие виды рискованного поведения. Алкоголизм или злоупотребление наркотиками являются симптомами избегания: человек употребляет наркотики или алкоголь, чтобы заглушить страх или избежать воспоминаний. Жертвы травмы часто обращаются к алкоголю или наркотикам, чтобы справиться с симптомами посттравматического стресса и «избежать» его. Но этот тип поведения представляет собой порочный круг, поскольку алкоголь и наркотики усугубляют депрессию и тревогу и мешают нормальному режиму сна [3].

3. Формирование негативных убеждений: Пережитые в детстве насилие или пренебрежение могут привести к низкой самооценке и недоверию к окружающим, что способствует развитию зависимого поведения [4].

4. Повышенная импульсивность и рискованное поведение: Люди с детскими травмами чаще проявляют импульсивность и склонны к рискованному поведению, что увеличивает вероятность употребления психоактивных веществ [5].

5. Моделирование поведения: если ребенок рос в среде с зависимыми родственниками, он может перенять такие модели поведения, считая их нормальными способами справляться с трудностями [6].

Анализ представленных теоретических моделей свидетельствует о многофакторном характере взаимосвязи между детской травмой и развитием зависимостей. Нарушения в системе привязанности, биологические изменения и неадаптивные когнитивные стратегии работают синергетически, создавая условия для формирования деструктивного поведения. Ранняя диагностика травматического опыта и создание условий для эмоциональной поддержки могут существенно снизить риск развития психических нарушений. Интеграция методов психотерапии, направленных на восстановление нормальной регуляции эмоций, с современными подходами нейробиологической коррекции представляет собой перспективное направление в профилактике и лечении зависимостей.

Детская травма оказывает длительное влияние на психоэмоциональное развитие, создавая предпосылки для формирования зависимостей во взрослой жизни. Комплексное взаимодействие биологических, когнитивных и социальных факторов требует междисциплинарного подхода для разработки эффективных методов интервенции. Ранняя идентификация травматического опыта и обеспечение всесторонней поддержки являются

ключевыми элементами в предотвращении развития нарушений состояний и повышении качества жизни пострадавших.

Список использованной литературы:

1. Фрейд З. Три очерка по теории сексуальности. – 1905.
2. Ван дер Колк. Тело помнит все: мозг, ум и тело в исцелении от травмы. – 2014.
3. Фарруджа П.Л. Детская травма среди лиц с сопутствующим употреблением психоактивных веществ и посттравматическим стрессовым расстройством // Ноябрь, 2011.
4. Магнусом А. Семейное влияние и детская травма при женском алкоголизме // 29 июля 2011.
5. Психология личности. Т.1. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «Бахрах-М», 2008.
6. Хрестоматия по истории психологии / Под ред. П.Я. Гальперина, А.Н. Ждан. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 296 с.

Базар А.Б.,
студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,
г.Астана, научный руководитель:
доктор психологических наук, профессор Изакова А.Т.

РОЛЬ ГАДЖЕТОВ В УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ ПОДРОСТКОВ: ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ ИЛИ ФАКТОР ОТВЛЕЧЕНИЯ

В современном мире гаджеты стали неотъемлемой частью жизни подростков. Они используются не только для развлечений, но и для учебных целей. Однако влияние гаджетов на учебную мотивацию остаётся спорным вопросом. С одной стороны, технологии предоставляют доступ к образовательным ресурсам, помогают персонализировать обучение и делают его более интерактивным. С другой стороны, чрезмерное использование гаджетов может приводить к отвлечению, снижению концентрации и даже ухудшению здоровья. Кроме того, гаджеты изменяют сам подход к обучению. Если раньше ученики получали знания преимущественно в классе и через учебники, то сейчас они могут обучаться в любом месте, где есть доступ к интернету. Это открывает новые возможности, но также требует высокой самодисциплины и способности управлять своим временем. В данной статье будет рассмотрено, как гаджеты влияют на учебную мотивацию подростков, в чём их польза и какие риски они несут.

Анализируя положительную сторону влияния гаджетов на учебную мотивацию, обращаем внимание на доступ к образовательным ресурсам.Согласно исследованию ЮНЕСКО, 67% подростков во всём мире используют гаджеты для получения новых знаний (ЮНЕСКО, 2024). Онлайн-платформы, такие как Khan Academy, Coursera, BilimLand, позволяют учащимся изучать новые темы в удобное время. Образовательные видео, интерактивные тесты и симуляции помогают глубже понять сложные темы. Например, изучение физики и химии с помощью 3D-моделирования делает сложные процессы более наглядными. Индивидуализация обучения стала возможной благодаря цифровым технологиям, которые позволяют адаптировать учебный процесс под потребности каждого ученика. В Казахстане активно внедряются онлайн-тесты и электронные дневники, которые помогают отслеживать успеваемость и предлагать персонализированные задания (Министерство образования Казахстана, 2024). Некоторые образовательные платформы используют искусственный интеллект, чтобы анализировать ошибки учащихся и предлагать им дополнительные упражнения для закрепления материала. Развитие цифровых навыков является неотъемлемой частью индивидуализированного обучения, поскольку современные профессии требуют высокой

цифровой грамотности. Согласно прогнозам, 80% рабочих мест в будущем будут связаны с технологиями. Использование гаджетов в учёбе помогает подросткам осваивать навыки работы с данными, программирования, онлайн-коммуникации и поиска информации. Кроме того, некоторые школы в Казахстане уже начали внедрять курсы по кибербезопасности, чтобы обучать подростков правильному использованию цифровых технологий. Геймификация обучения, в свою очередь, делает процесс освоения цифровых навыков ещё более увлекательным. Игровые элементы, такие как награды, рейтинги и виртуальные достижения, делают процесс обучения более увлекательным. Согласно исследованиям, использование игровых механик повышает мотивацию учащихся и помогает им дольше удерживать внимание на учебном материале.Например, многие подростки с удовольствием изучают языки через приложения, такие как Duolingo, так как обучение проходит в игровой форме. Повышение интереса к учёбе во многом обеспечивается за счёт геймификации. Интерактивные уроки, анимированные объяснения и образовательные приложения помогают ученикам легче вовлекаться в учебный процесс.

Также проведён анализ отрицательного влияния гаджетов на учебную мотивацию, среди которых одной из главных проблем является отвлечение внимания. По данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), подростки в среднем проверяют смартфон каждые 10 минут (ВОЗ, 2024). Постоянные уведомления и лёгкий доступ к социальным сетям мешают ученикам сосредоточиться на учёбе. Исследования показывают, что многозадачность (например, одновременное выполнение домашнего задания и просмотр видео) снижает эффективность обучения, так как мозг не успевает переключаться между задачами. Зависимость от гаджетов становится ещё одной серьёзной проблемой, вытекающей из постоянного отвлечения внимания. Около 30% подростков испытывают признаки интернет-зависимости. Это приводит к снижению интереса к традиционному обучению, увеличению тревожности и ухудшению сна. Если подростки проводят много времени за гаджетами, они могут испытывать трудности с планированием времени и самостоятельной учёбой. Снижение критического мышления также тесно связано с чрезмерным использованием гаджетов. Хотя гаджеты дают быстрый доступ к информации, подростки реже анализируют и критически оценивают полученные данные. Это может привести к поверхностному усвоению знаний и неспособности самостоятельно решать сложные задачи. Например, многие учащиеся предпочитают просто найти ответ в интернете, а не пытаться разобраться в сути проблемы. Проблемы со здоровьем дополняют перечень негативных последствий. Продолжительное использование гаджетов приводит к ухудшению зрения, осанки и уменьшению физической активности. Исследования показывают, что подростки, проводящие за экраном более 4 часов в день, чаще жалуются на усталость, головные боли и нарушения сна. Поэтому важно соблюдать баланс между цифровым и традиционным обучением.

Гаджеты могут быть мощным инструментом для обучения, но только при осознанном их использовании. Они помогают быстрее находить информацию, изучать сложные темы в удобном формате и развивать полезные навыки. Однако без контроля гаджеты могут стать источником отвлечений и даже зависимостей.Предполагаем, что важно устанавливать чёткие правила использования гаджетов в учебных целях. Например, можно ограничивать время на социальные сети и игры во время учёбы, а также поощрять использование образовательных платформ. Подростки должны понимать, как правильно искать информацию, критически её анализировать и избегать интернет-зависимости. Гаджеты – это инструмент, который может как помогать, так и мешать учёбе, и всё зависит от того, как именно их используют.

Анализируя влияние гаджетов на учебную мотивацию подростков, можно сделать вывод, что при осознанном использовании они становятся мощным инструментом развития. Цифровые технологии открывают широкие образовательные возможности, делают процесс обучения более удобным, интерактивным и персонализированным.

Благодаря доступу к онлайн-курсам, интерактивным тестам и образовательным платформам ученики могут изучать сложные темы в удобном формате и развивать цифровые навыки, необходимые в современном мире. Геймификация обучения дополнительно мотивирует подростков, помогая им сохранять интерес к учёбе. Безусловно, существуют и риски, такие как отвлечение внимания и интернет-зависимость, но их можно минимизировать с помощью разумного подхода к использованию гаджетов. Если школы, родители и сами подростки научатся правильно регулировать время работы с цифровыми устройствами и направлять их в образовательное русло, гаджеты станут важным помощником в процессе обучения. В современном мире технологии уже неотделимы от образования, поэтому важно не запрещать их, а учиться использовать с пользой.

Список использованной литературы:

1. Влияние технологий на образование в 21 веке. URL: https://www.casadelsol.ru/blog/uchebnyy-protsess/vliyanie-tehnologiy-na-obrazovanie/
2. Цифровая зависимость у подростков. URL: https://www.cism-ms.ru/poleznye-materialy/tsifrovaya-zavisimost-pochemu-podrostki-v-zone-riska-/
3. Цифровая трансформация школ. URL: https://pervoe.online/top/25806-tsifrovaya_transformatsiya_shkol
4. В лияние гаджетов на современных школьников. URL: https://nsportal.ru/ap/library/drugoe/2019/01/18/vliyanie-gadzhetov-na-sovremennyh-shkolnikov

Байтхан А., Қыдырали А.А.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенттері, Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., аға оқытушы Сейіткерім Б.Е.

ЛУДОМАНИЯНЫҢ (ОЙЫНҚҰМАРЛЫҚТЫҢ) ӘЛЕУМЕТТІК ӘСЕРЛЕРІ: ОТБАСЫ, ДОСТЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ ҚОҒАМ

XXI ғасырда технологиялардың дамуы мен цифрлық әлемнің кеңеюімен құмар ойындар тек дәстүрлі казино мен букмекерлік кеңселермен шектелмей, онлайн платформалар мен мобильді қосымшалар арқылы да кеңінен тарала бастады. Осы орайда лудомания – яғни, ойынқұмарлық немесе құмар ойындарға тәуелділік қоғам үшін өзекті және күрделі мәселеге айналды. Бұл мақалада лудоманияның психологиялық механизмдері, себептері мен салдары, әлеуметтік әсерлері, сондай-ақ оның алдын алу мен емдеу әдістері қарастырылады. Ойынқұмарлылықтың себептері мен психологиялық механизмдері:

Психологиялық факторлар: құмар ойындарға қызығушылық көбінесе тұлғаның ішкі күйзелістерімен, стресспен және депрессиямен байланысты болады. Адамдар өздерінің эмоциялық күйін жеңілдету үшін ойын әлеміне бет бұрып, өмірдегі мәселелерден қашуға тырысады [1]. Демек, адамдар осы өмірінің қиындықтарынан құтылу үшін немесе сол мәселелерден толықтай құтылғанының иллюзиясын жасап, ойын әлеміне бет бұратын болып отыр. Шын мәнісінде осы мәселеге адамдардың көбісі тап болатыны түсінікті жағдай, өйткені қазіргі таңда адамдардың біразы жеке басының мәселесін тұлғалық әлсіздіктен еңсере алмайды.

Нейробиологиялық аспектілер: ойын кезінде мидың дофамин жүйесі белсендіріліп, ләззат сезімі туындайды. Сондықтан да адамның ойнаған сайын ойынға деген қызығушылығы арта түседі [2]. Ойындардың сан алуандығы сонша қараған сайын көзің тоймайды. Әсіресе, қазіргі ойындар туралы ауыз толтырып айтуға болады, олардың сан алуан түрі бар. Ойын автоматтарынан бастап, онлайн ойындарға дейін түрлі-түрлі. Түстерінің өзі қандай, көзіңіз ләззат алады ал, графикасына сөз жоқ. Құмар ойындары

туралы айту артық кеткеніміз болар, өйткені бұл ойынның бар қызығы алған ұтысында. Басқа ойындарда жеңісің тек ойыншықтармен немесе онлайн марапаттаулармен шектелсе, бұл ойында әр жеңісің де, жеңілісің де үлкен адреналин беріп, «ақшалай» табысқа жетуге көмектеседі. Мұндай қызықты ақша табудан кім бас тартсын?!

Әлеуметтік әсер ету құралдарының әсері: құмар ойындар, онлайн ойындар немесе букмекерлік компаниялардың ойындары туралы жарнамалар адамдарды ойынға қызықтырып, оның тәуелділік сипатын күшейтеді [3]. Кино, фильм, мультфильм қарап отырсаң немесе көшеде аялдамалардан онлайн казино ойындарының, букмекерлік компаниялардың жарнамасы шыға келеді. Ол жарнама көрген адамның көзіне керемет көріністерді көрсетеді: ақшаға қалтасы толған адам жағажайда, қолында сусынымен күнге қыздырылуда. Мұндай өмірді кім қаламайды?! Бір байқағанымыз, бұл жарнамалардың көбісі әйел адамдарға қарағанда ер адамдарға бағытталған сияқты. Дегенмен, қазіргі көрсеткіштерге сүйенсек, ойынқұмарлыққа салынған әйел адамдардың да саны біртіндеп артуда. Мәселен, Ұлыбританиядағы зерттеулер көрсеткендей, сауалнамаға қатысқандардың арасында соңғы төрт аптада ерлердің 36%-ы және әйелдердің 30%-ы құмар ойындар ойнаған. Бұл ретте құмар ойындарға тәуелділік салдарынан көмек сұрап келгендердің 30 %-ын әйелдер құрайды, бұл әйел адамдардың арасында ойынқұмарлықтың айтарлықтай өскенін көрсетеді [6]. Ойынның құмарына кірген қай жыныс өкілі болса да оның салдары үлкен із қалдырады.

Ойынқұмарлықтың салдарына тоқталатын болсақ, «ойынқұмарлық тәуелділігі адамның психологиялық жағдайына айтарлықтай әсер етеді. Бұл тәуелділік көбінесе адамдардың эмоциялық тұрақсыздығын, әлеуметтік оқшауланыуын және қарым-қатынастарда қиындықтарды тудырады. Ойынқұмар адамдар өздерінің өміріндегі маңызды адамдармен ара-қатынасын жоғалтуға бейім болады, себебі ойын олар үшін басты қызығушылыққа айналады» [3]. «Ойын автоматтары мен казиноның заманауи дизайны, негізінен, адамды тәуелді ету мақсатында жасалған.

Әлеуметтік қатынастар мен жеке тұлға өміріндегі өзгерістер көбінесе ойынға деген қажеттілікпен байланысты және бұл тәуелділік әлеуметтік өзара әрекеттер мен қарым-қатынастарға терең әсер етеді» [4]. «Ойынқұмарлықтың құрбандарының отбасы мен достық қарым-қатынастарында терең дағдарыстар орын алады. Бұл тәуелділік көбінесе жақындарымен қарым-қатынасқа кері әсер етеді, себебі ойынқұмар адам өзінің жеке мүддесін бірінші орынға қойып, әлеуметтік байланыстарын бұзады» осы үзінділерге назар аударсақ, бұл дерт тұлғаның өзіне ғана емес, оның айналасындағыларға да кері әсерін тигізетіндігі айтылған. Ойынға берілуі соншалықты, ненің дұрыс ненің бұрыс екенін түсінбей саналы шешім қабылдаудан адыра қалу тұлғалық қасиеттен біртіндеп айырылуға әкелетін үдеріс екендігі осы іс-әрекеттен көрінеді. Қоғамға да адамға да зиянын тигізетін бұл процестің алдын алуға немесе нәтижесімен күресуге бола ма?! Әрине, болады және ол туралы мынадай мәліметтер бар: когнитивті-бихевиоральдық терапия, топтық терапия, отбасылық терапия, медикаментозды емдеу, қолдау топтары және тәуелділікке қарсы жаттығулар мен тренингтер. Осы аталғандар ойынға деген тәуелділіктен арылуға көмектеседі. Біздің ойымызша, тәуелділіктен арылу тек адамның өзіне байланысты, өйткені адамның өз қалауы болмаса сіз оны қанша күштесеңіз де одан еш нәтиже шықпайды.

Тәуелділіктің шымырауына түскен адамға, сол жерге не себепті түскенін көрсету және түсіндіру арқылы ғана көзін ашып өзінің талпынысымен және айналасындағы адамдардың көмегімен қалыпқа келтіре аламыз әрине, бұл тұста ең бастысы сол адамның қалыпқа келуге деген ниеті мен сол бағытта жұмсаған ерік-жігеріне байланысты болмақ. Адам өзіне өзі көмектеспесе оған ешкім көмектеспейді, сондықтан да қандай шырмауға, қандай тұзаққа түссеңізде одан шығу тек өзіңізге ғана байланысты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Құмар, Н. Құмар ойындардың психологиялық аспектілері. – Алматы: Қазақ университеті, 2014.
2. Скворцов В.В. Нейробиология зависимого поведения. – Санкт-Петербург: Питер. 2012.
3. Хромова И.С. Социальные и психологические аспекты зависимости от азартных игр. – Москва: Наука, 2014.
4. Addiction by Design:Mashine Gambling in Las Vegas. – Princeton University press., 2012.
5. Устинович А. Лудомания. Путь к свободе от игровой зависимости. – Эдитус, 2020.

Бенц М.Ф.,
студент Евразийского гуманитарного института им.А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель:
доктор психологических наук, профессор Абдрашитова Т.А.

ОСВЕДОМЛЕННОСТЬ МОЛОДЕЖИ О НАРКОТИКАХ И МЕРЫ ПРОФИЛАКТИКИ

Проблема употребления наркотиков среди молодежи в Казахстане остается актуальной и требует пристального внимания. По данным Министерства здравоохранения РК, на сегодняшний день количество потребителей наркотиков составляет более 50 тысяч человек, из них две трети – подростки и молодежь [1]. Особую тревогу вызывает рост зависимости от синтетических наркотиков: за последние пять лет число зависимых увеличилось в 14 раз [2].

Согласно исследованию, проведенному Республиканским научно-практическим центром психического здоровья, 3,9% казахстанской молодежи в возрасте от 18 до 34 лет имели опыт употребления синтетических наркотиков [3]. Эти цифры свидетельствуют о высокой доступности и распространенности психоактивных веществ среди молодежи.

Анализируя причины употребления наркотиков среди студентов, можно выделить несколько факторов. Во-первых, это личностные проблемы, такие как стресс и депрессия. Во-вторых, любопытство и желание эксперимента. Также значительную роль играет доступность веществ и недостаток информации о рисках. Для получения более точной картины осведомленности молодежи о проблеме употребления психоактивных веществ нами было проведено онлайн анкетирование.

Анкеты содержали 30 открытых вопросов, собирались в течение двух недель. Для проведения анкетирования была сформирована выборка из 65 человек. Выборка была случайной, репрезентативной для целевой аудитории. Анкета под названием «Осведомленность о проблеме употребления психоактивных веществ» охватывала темы уровня осведомленности, распространенности употребления, факторов риска, методов профилактики и готовности молодежи обращаться за помощью.

Результаты анкетирования показали, что большинство респондентов оценивают свой уровень осведомленности как средний или высокий. Наиболее распространенными психоактивными веществами были названы никотин (табак, электронные сигареты) и алкоголь. Большинство респондентов хорошо осведомлены о медицинских рисках, связанных с употреблением наркотиков, и считают важными методы предотвращения зависимости.

Основными факторами, способствующими употреблению ПАВ, участники назвали личностные проблемы (стресс, депрессия) и любопытство.

Наиболее эффективными методами профилактики были признаны лекции и

семинары на тему зависимости, программы психологической поддержки и создание поддерживающей социальной среды. Большинство респондентов выразили готовность обращаться за помощью в случае необходимости и считают, что профилактические мероприятия должны проводиться регулярно.

Подводя итоги, можно отметить, что проблема наркотиков среди молодежи в Казахстане остается серьезной. Необходимы комплексные меры профилактики, включающие информирование молодежи о рисках, проведение регулярных профилактических мероприятий, обеспечение доступа к психологической поддержке и создание благоприятной социальной среды. В Казахстане уже предпринимаются шаги в этом направлении: создаются анонимные службы для профилактики наркомании среди молодежи, проводятся информационные кампании и конкурсы малых грантов, направленные на профилактику наркомании [4]. Министерством просвещения проводится комплексная борьба с наркоманией среди молодежи, включая профилактическую работу с подростками и внедрение психологического тестирования обучающихся для раннего выявления потребления наркотиков [5].

Таким образом, для достижения положительных результатов необходимо продолжать усилия по повышению осведомленности молодежи о рисках употребления наркотиков, обеспечивать доступ к качественной психологической поддержке и создавать условия для здорового образа жизни. Только совместными усилиями государства, образовательных учреждений, общественных организаций и молодежи можно эффективно противостоять проблеме наркомании среди молодежи в Казахстане.

Список использованной литературы:

1. Caravan.kz – В Казахстане насчитывается более 50 тыс. наркоманов, две трети из которых подростки и молодежь – Минздрав РК. URL: https://www.caravan.kz/news/v-kazakhstane-naschityvaetsya-bolee-50-tys-narkomanov-dve-treti-iz-kotorykh-podrostki-i-molodezh-minzdrav-rk-186293

2. В Казахстане число зависимых от синтетических наркотиков увеличилось в 14 раз. URL: https://ortcom.kz/ru/novosti/1661232816

3. Пробовали наркотики 3,9% казахстанской молодежи – исследование. URL: https://www.inform.kz/ru/probovali-narkotiki-3-9-kazahstanskoy-molodezhi-issledovanie_a3971078

4. Анонимную службу для профилактики наркомании среди молодежи создадут в Казахстане. URL: https://www.inform.kz/ru/anonimnuyu-sluzhbu-dlya-profilaktiki-narkomanii-sredi-molodezhi-sozdadut-v-kazahstane_a3929694

5. Комплексная борьба с наркоманией среди молодежи в Казахстане. URL: https://www.ortcom.kz/ru/ekspertnoe-obsuzhdenie/170841343

Бидахметова А.Б.,
№93 «Айгөлек» балабақшасы, Астана қ.

БАЛАЛАРДЫ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДЕ ИНТЕРАКТИВТІ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ

Біртұтас тәрбие бағдарламасында: ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген, ұлттық мүддені жоғары қоятын, өзінің туған жерін, Отанын қадірлейтін және оның әрі қарай дамуына серпін беретін, терең білімді, озық ойлы, адал және ұлттық болмысы айқын тұлға тәрбиелеу мәселесі қарастырылған. Бұл мәселені жүзеге асыруда әдістемелік құралдың мазмұны балалардың жас ерекшеліктерін, олардың танымдық, эмоционалдық және шығармашылық қабілеттерін дамыту, адамгершілікке тәрбиелеу талаптарын қамтамасыз етеді.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында: коммуникативтік дағдыларды дамыту, қазақ халқының мәдениетімен, салт-дәстүрлерімен, балалар көркем әдебиетімен таныстыру, зерттеу іс-әрекетін дамыту, өнер туындыларын қабылдау мен түсіну, және әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру, адамгершілікке тәрбиелеу, ақыл-ойын, көркем-эстетикалық талғамды дамыту міндеттері қойылған.

Мектепке дейінгі ұйымның негізгі көкейтесті мәселелері – бала бойында адамгершілік тәрбиесін қалыптастыру, мектепке дейінгі кезеңнен бастап балаларда адамгершілік мәдениетін тәрбиелеу. Жас ұрпақ бойына батылдық, әділдік, мейірім мен қайырымдылық, ізеттілік пен қамқорлық сезімдерін сіңіруді әр тәрбиеші әртүрлі оқу іс-әрекетіне ұштастыра жүргізуі қажет. Адамгершілік мәдениетін қалыптастырудың тиімді тәсілдеріне ұлттық педагогика элементтері де жатады. Қазіргі таңда қазақ педагогикасының міндеті – адам бойындағы жақсы қасиеттерді жас ұрпаққа үйрете отырып ұлтжанды, отансүйгіш, әдепті, ар намысы биік азамат пен азаматшаларды тәрбиелеу. Педагогтің міндеті – балалар мен бір-бірінің, балалар мен ересектердің арасында ынтымақтастық пен өзара сенім атмосферасын құра отырып, осы әрекетті арнайы ұйымдастыру. Бұл мәселені шешу үшін педагог интерактивті технологияларды пайдалана алады.

Заманауи балабақшада интерактивті технологиялар мен оқыту әдістерін қолдану мектепке дейінгі тәрбиешінің кәсіби құзыреттілігін сипаттайды. Интерактивті – бір нәрсемен (мысалы, компьютермен) немесе біреумен (адаммен) өзара әрекеттесу немесе сөйлесу, диалог режимінде болу мүмкіндігін білдіреді. Демек, интерактивті оқыту – бұл, ең алдымен, балалардың оқу ортасымен, білім беру ортасымен өзара әрекеттесуіне негізделген диалогтық оқыту, ол меңгерілген тәжірибе аймағы қызметін атқарады, оның барысында педагог пен баланың өзара әрекеттесуі жүзеге асады.

Интерактивті әдістерді тиімді пайдалану әрбір балаға және қатысушыға жеке көзқарас табуға мүмкіндік береді, сонымен қатар балабақша тәрбиешілері арасында ғана емес, сонымен қатар педагогтар мен олардың тәрбиеленушілері арасында дұрыс қарым-қатынастарды құруға мүмкіндік береді. Интерактивті әдістерді ұйымдастырылған іс-әрекетте пайдалану арқылы білім беру үдерісі балалардың барлығы дерлік іс-әрекетке қатысуына мүмкіндік береді, олар өздерінің білетінін айтып беруге және ойлануға мүмкіндік алады. Оқу материалын меңгеру барысында мектеп жасына дейінгі балалар бірлескен іс-әрекетті жүзеге асырады, яғни әркім жұмысқа өз үлесін қосады, тәжірибе, білім, дағды алмасу жүреді. Оның үстіне, бұл достық атмосферада және бір-бірінің өзара қолдауымен болады, адамгершілікке тәрбиелеуде маңызы зор болады.

Интерактивті әдістерді қолдану арқылы баланың өзін табысты, интеллектуалды құзыретті сезінетіндей, іс-әрекетте өзін қолайлы жағдайын жасау, бұл бүкіл оқу процесін өнімді және тиімді етеді. Интерактивті әрекет диалогтық қарым-қатынасты қамтиды, өйткені ол өзара көмекті, өзара түсіністікті талап етеді және мәселелерді бірлескен тәсілдермен шешуге тартады.

Интерактивті әдістерді ұйымдастырылған іс-әрекетте әртүрлі формада жүзеге асуы мүмкін. Мысалы, жеке формада әрбір бала берілген тапсырманы өз бетінше шешеді деп болжайды; жұптық форма, жұпта есеп шығару үшін қолданылады; топтық тәсілде балалар кіші топтарға бөлінеді; егер тапсырманы барлық қатысушылар бір уақытта орындаса, бұл форма ұжымдық немесе фронтальды деп аталады; ал интерактивті оқытудың ең күрделі түрі – планетарлық. Планетарлық формада қатысушылар тобы ортақ тапсырма алады, мысалы, жобаны әзірлеу; кіші топтарға бөлінеді, олардың әрқайсысы өз жобасын әзірлейді, содан кейін жобаның өз нұсқасын жариялайды. Осыдан кейін жалпы жобаны құрайтын ең жақсы идеялар таңдалады.

Педагогтің негізгі мақсаты – тәрбиелеу мен оқу іс-әрекетінің нақты жағдайларын ескере отырып, сол немесе басқа компьютерлік бағдарламаны қолдану, оның мазмұнын әрбір нақты баланың есте сақтау, ойлау, қиял, сөйлеу қабілетін дамыту үшін пайдалану.

Дәл оқыту дағдылары білім беру үдерісін қаншалықты бейтарап және сезілмейтін түрде жандандыруға болатындығын және балалардың тәжірибесін қалай кеңейтіп, бекітуге болатынын анықтайды. Сондай-ақ компьютерлік технологиялар мен ақпараттық технологияларды қолдану балалардың оқу іс-әрекетіне деген ынтасын арттыруға, бір-бірімен және мұғалімдермен ынтымақтастық пен жаңа қарым-қатынас түрлерін үйретуге, баланың жетістіктерін саналы бағалауды қалыптастыруға, сабақ барысында баланың жағымды эмоционалдық жағдайын сақтауға көмектеседі.

Интерактивті оқыту – бұл қатысушылардың барлығы дерлік оқу процесіне қатысатын және олардың білетіні мен ойлағанын түсіну және ой елегінен өткізу мүмкіндігі болатындай ұйымдастырылған білім беру процесі. Тәрбиешілер мен мектеп жасына дейінгі балалардың оқу материалын меңгеру және оқу процесіндегі бірлескен іс-әрекеті әркімнің өзіндік ерекше жеке үлесін қосуын, біліммен, идеялармен, іс-әрекет әдістерімен алмасуды білдіреді. Сонымен қатар, бұл жаңа білім алуға ғана емес, сонымен қатар танымдық белсенділіктің өзін дамытып, оны ынтымақтастық пен ынтымақтастықтың жоғары формаларына ауыстыратын ізгі ниет пен өзара қолдау атмосферасында болады. Білім беру және тәрбиелеу міндеттерін шешу үшін мектепке дейінгі тәрбиешілер келесі интерактивті формалар мен әдістерді пайдаланады. Жеке білім беру салаларын меңгеру процесінде проблемалық жағдаяттар түріндегі кейс әдісі. Әдістің мәні мынада: қатысушыларға нақты жағдайға сипаттама беріледі, ол нақты жағдай ретінде модельденеді. Бірлескен іс-әрекет барысында олар мәселемен танысып, оны шешу жолдарын ойлайды. Шағын топтарда берілген жағдайды тәжірибеден ұжымдық талқылау жүргізіледі. Өзара қарым-қатынас жасау арқылы оқытудың интерактивті әдісі ретінде топта идеялармен, пайымдаулармен, пікірлермен алмасумен қатар жүретін белгілі бір мәселені мақсатты, ұжымдық талқылау жасауға дағыдыланады.

Интерактивті оқыту дегеніміз: оқыту бастапқыда жеке әдіске айналған белсенді оқытудың бір түрі. Өзара әрекеттестік тек тәрбиеші мен балалар арасында ғана емес, топтар немесе жекелеген балалар арасында да болады. Оны «диалогтік оқыту» деп те атайды. Интерактивті формалар педагогке балаардың іс-әрекетке тартуға, белсенді қатысуға, нәтижеге жетуге, бірлесіп жұмыс істеуге ынталандыруға көмектеседі.

Мектепке дейінгі ұйымдарда интерактивті әдістерді пайдалануға арналған №93 «Айгөлек» балабақшасының тәжірибесіне негізделіп дайындалған әдістемелік құралда балаларды адамгершілікке тәрбиелеуде интерактивті әдістердің түрлері мен интерактивті әдістерін ұсындық. Балаларды адамгершілікке тәрбиелеудегі ұйымдастырылған іс-әрекет үлгісі, дидактикалық ойындар, ауыз әдебиеті үлгілері мен көркем шығармалар және көрнекіліктерді көрсеттік. Бұл еңбек мектепке дейінгі ұйымның тәрбиешілерінің кәсіби құзыреттілігін дамытуда басшылыққа алуға болады деп ойлаймыз. Бұл құралда балаларды адамгершілікке тәрбиелеуде интерактивті әдістердің түрлері, интерактивті әдістерді пайдалану жолдары, балаларды адамгершілікке тәрбиелеудегі дидактикалық ойындарды қолдану және ұйымдастырылған іс-әрекет үлгісі ұсынылды.

Тақырыбы: Кішіпейілділік – адамгершілік негізі

Міндеттері:

– кішіпейілділіктің маңыздылығын түсіндіру, балалардың кішіпейілділік ұғымы туралы білімдерін қалыптастыру, оның адамгершілік құндылық ретіндегі рөлін анықтау;

– кішіпейілділік дағдыларын дамыту, интерактивті әдістер арқылы балалардың өзара қарым-қатынаста қарапайымдылық пен құрмет көрсету қабілетін дамыту;

– кішіпейілділікке байланысты жағымды мінез-құлықты тәрбиелеу.

Ұйымдастыру кезеңі. Сәлемдесу, балалардың көңіл-күйін анықтау. «Кішіпейілділік дегеніміз не?» деген сұрақ арқылы тақырыбын ашу. Кішіпейілділік – бұл қарапайымдылық, үлкендерге құрмет көрсету, басқалардың пікірін тыңдай білу, өз мінез-құлқыңды бағалау қасиеті.

Мақал-мәтелдермен жұмыс: балаларға «Кішіпейілділіктен кішіреймейсің» сияқты мақалдарды талдату.

Негізгі бөлім. Интерактивті әдіс: «Құндылықтар ағашы». Балалардан кішіпейілділікке байланысты мінез-құлық мысалдарын ойлап табуды сұрау. Әр бала бір құндылықты айтып, қағаз жапырақтарды ағашқа жапсырады.

Рөлдік ойын: «Кішіпейілділік жағдайлары». Балалар топтарға бөлінеді. Әр топқа белгілі бір жағдай беріледі (мысалы, автобуста орын беру, үлкендердің ақылын тыңдау, досының қателігін кешіру). Топтар өз жағдайын сахналайды.

Интерактивті әдіс: «Айна» ойыны

Ойын барысы: балалар жұптарға бөлінеді. Әр жұпта біреуі «айна», екіншісі «адам» болады. «Адам» түрлі әрекеттер жасайды (қол созу, бас ию, күлімдеу), ал «айна» оны қайталайды. Талқылау: ойыннан кейін балалардан «Айна болу қиын болды ма?» немесе «Адамның әрекеттері сізге қалай әсер етті?»деген сұрақтар қойылады. Осылайша, балалар өзара сыйластық пен кішіпейілділік танытуға бейімделеді.

Педагог әрекеттер арқылы кішіпейілділіктің қалай көрінетінін және оны өмірде қалай қолдануға болатынын түсіндіреді. Бұл әдіс балалардың қарым-қатынаста кішіпейілділікті сезінуі мен түсінуіне ықпал етеді. Балаларды кішіпейілділік ұғымымен таныстыра отырып, оны адамгершілік құндылық ретінде түсінуге, өз мінез-құлқында қолдануға тәрбиелеу.

Жалпы тәжірибе жұмыстарының нәтижесінде балаларда төмендегідей адамгершілік қасиеттер қалыптасады: мейірімділік, жауапкершілік, құрмет, әділдік, адалдық сияқты құндылықтарды күнделікті өмірде қолдану дағдылары артады.

Ойымызды қорытындылай келе, балаларды адамгершілікке тәрбиелеуде интерактивті әдістердің әсері байқалады: балалар тәрбие процесіне белсенді қатысып, өз көзқарастарын еркін білдіруді және пікірталас мәдениетін үйренді. Балалар құрдастарымен және үлкендермен қарым-қатынаста сенім, сыйластық және жауапкершілік танытады. Бұл нәтижелер балалардың адамгершілік дамуын, тәрбиелік жұмыс сапасының артуын және педагогикалық тәсілдердің тиімділігін көрсетеді. Рөлдік ойындар, әңгімелер, сурет бойынша әңгіме және жағдаяттық тапсырмалар балаларды тұлғалық және әлеуметтік мәселелерді шешуге дайындайды. Олар жауапкершілік, ынтымақтастық және толеранттылық қасиеттерін меңгереді.

Тәрбиешілердің тәжірибесін байытады, педагогтар интерактивті әдістерді қолдану арқылы тәрбиелік процесте жаңа тәсілдерді меңгеріп, кәсіби құзыреттілігін арттырады. Бұл тәжірибе болашақ тәрбие жұмыстарына инновациялық шешімдер енгізуге негіз болады. Педагогикалық жұмыстың сапасы жақсарады, тәрбиешілер интерактивті әдістерді тиімді қолданып, тәрбие жұмысының нәтижелілігін арттырады. Жаңа білім беру технологияларын енгізеді, интерактивті әдістер заманауи білім беру технологияларымен үйлеседі және білім беру процесінде цифрлық құралдарды, мультимедиалық материалдарды қолдануға мүмкіндік береді.

Жунусова Б.С.,
студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель:
доктор психологических наук, профессор Абдрашитова Т.А.

СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ ДЕТЕЙ С ОСОБЕННЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ: СТРАТЕГИЯ И МЕТОДЫ

Социальная адаптация детей с особенными образовательными потребностями (ООП) – это сложный и многогранный процесс, направленный на интеграцию ребенка в общество, обеспечение его полноценного участия в жизни и преодоление барьеров, возникающих из-за особенностей развития. Успешная адаптация способствует повышению качества жизни ребенка, его самореализации и независимости. Стратегия

социальной адаптации включает создание инклюзивной образовательной среды, обеспечивающей доступность образования и поддержку индивидуальных потребностей каждого ребенка. Важным аспектом является развитие социальных навыков через специальные тренинги и групповые занятия, направленные на формирование коммуникативных компетенций и умения взаимодействовать с окружающими. Тему социальной адаптации детей с особыми образовательными потребностями исследовали многие авторы, среди которых: Т.В.Фуряева (психолого-педагогическое сопровождение и интеграция детей), Е.А.Ямбург (концепция адаптивной школы), И.Л.Шпицберг (социальная адаптация детей с аутизмом), Л.Н.Ростомашвили (адаптивное физическое воспитание), Н.М.Халимова и О.С.Найданова (социальная адаптация в инклюзивной среде), Е.А.Зевелева и К.А.Кокунов (педагогические условия социализации), Н.П.Игнатова (роль инклюзивной среды в развитии и адаптации), Т.С.Бобкова и Т.Н.Гороховицкая (сопровождение инклюзивного образования), Е.И.Сухова и С.И.Карпова (становление инклюзивного дошкольного образования) и многие другие.

Методы социальной адаптации разнообразны и зависят от индивидуальных особенностей ребенка. К ним относятся: игровые технологии, арт-терапия, музыкотерапия, сенсорная интеграция и методы альтернативной коммуникации. Особое внимание уделяется работе с семьей ребенка, оказанию психологической поддержки и обучению родителей эффективным стратегиям воспитания и развития. Важно помнить, что социальная адаптация – это непрерывный процесс, требующий терпения, понимания и индивидуального подхода [1].

Не менее значимым элементом стратегии является формирование позитивного отношения к детям с ООП в обществе. Это достигается через проведение информационных кампаний, направленных на повышение осведомленности о потребностях и возможностях таких детей, а также через организацию совместных мероприятий с участием детей с особенными образовательными потребностями и их обычных сверстников. В процессе социальной адаптации важно учитывать возрастные особенности ребенка. Для дошкольников акцент делается на развитии игровой деятельности и коммуникативных навыков, для школьников – на успешной интеграции в образовательный процесс и формирование учебной мотивации, а для подростков – на профессиональном самоопределении и подготовке к самостоятельной жизни [2].

Эффективность социальной адаптации оценивается по ряду критериев, включая улучшение психоэмоционального состояния ребенка, расширение круга общения, повышение уровня самостоятельности и успешности в обучении. Важно регулярно отслеживать прогресс и корректировать стратегию адаптации в соответствии с потребностями ребенка.

Ключевым фактором успешной социальной адаптации является междисциплинарный подход, предполагающий взаимодействие специалистов различных областей: педагогов, психологов, дефектологов, социальных работников и медицинских работников. Только совместными усилиями можно создать оптимальные условия для развития и интеграции детей с ООП в общество. Особое внимание следует уделять созданию поддерживающей среды в образовательных учреждениях. Это предполагает не только адаптацию учебных программ и методов обучения, но и формирование толерантного отношения к детям с ООП со стороны сверстников и педагогов. Важно проводить тренинги и семинары для педагогического состава, направленные на повышение их компетентности в вопросах инклюзивного образования и социальной адаптации [3].

Роль семьи в процессе социальной адаптации детей с ООП неоценима. Поддержка и понимание со стороны родителей, их активное участие в образовательном процессе и создание благоприятной домашней обстановки являются важными факторами успешной интеграции ребенка в общество. Необходимо оказывать консультативную помощь семьям, воспитывающим детей с ООП, предоставляя им информацию о доступных ресурсах и

методах поддержки.

Государственная поддержка играет важную роль в обеспечении социальной адаптации детей с ООП. Это включает в себя финансирование программ инклюзивного образования, предоставление специальных образовательных услуг и технических средств реабилитации, а также обеспечение доступности инфраструктуры для детей с ограниченными возможностями. Тем самым социальная адаптация детей с ООП – это сложный и многогранный процесс, требующий комплексного подхода и взаимодействия всех заинтересованных сторон. Необходимо создавать условия, в которых каждый ребенок сможет реализовать свой потенциал и стать полноценным членом общества [4].

Не менее важна организация досуговой деятельности детей с особыми образовательными потребностями. Участие в кружках, секциях, творческих мастерских и спортивных мероприятиях способствует формированию дружеских отношений со сверстниками, укрепляет чувство коллективизма и развивает коммуникативные навыки. Это позволяет детям с ООП чувствовать себя полноценными членами коллектива, уменьшает риск социальной изоляции и способствует повышению самооценки [5]. Серьезное значение в процессе адаптации имеет инклюзивное образование [6]. Оно должно предполагать не только формальное включение ребенка с ООП в учебную деятельность, но и создание реальных условий для его активного участия во всех аспектах школьной жизни. В этом контексте важно обеспечивать доступность учебных материалов, использовать адаптированные методы преподавания и регулярно проводить работу по формированию инклюзивной культуры среди учащихся и педагогов [7].

Также эффективным инструментом социальной адаптации является наставничество или сопровождение со стороны специально подготовленных педагогов, дефектологов или даже старших учащихся. Наставники помогают ребенку ориентироваться в учебной и социальной среде, оказывают эмоциональную поддержку и способствуют формированию необходимых социальных навыков. Кроме того, следует учитывать необходимость постоянного повышения квалификации специалистов, работающих с детьми с ООП. Регулярное прохождение курсов повышения квалификации, участие в семинарах и конференциях, обмен опытом и внедрение лучших практик помогают педагогам, психологам и другим специалистам эффективно решать задачи социальной адаптации [8].

Таким образом, процесс социальной адаптации детей с ООП требует скоординированной и целенаправленной работы всех участников образовательного и воспитательного процесса, активного вовлечения семьи и государственной поддержки. Только такой комплексный подход позволит достичь значимых результатов, обеспечивая ребенку с особыми образовательными потребностями возможность успешного включения в жизнь общества и реализацию личного потенциала.

Список использованной литературы:

1. Выготский Л.С. Основы дефектологии. – СПб.: Лань, 2023.

2. Дмитриев А.С. Социальная адаптация детей с ограниченными возможностями здоровья. – М.: Просвещение, 2022.

3. Вайнерман, Л.И. Психология детей с особыми образовательными потребностями: учебное пособие. – М.: Просвещение, 2018. – 256 с.

4. Захарова, А.В. Инклюзивное образование: методические рекомендации. – СПб.: Речь, 2017. – 200 с.

5. Семёнова, О.В., Морозова, И.В. Социальная адаптация детей с ООП: теория и практика. – М.: Академия, 2019. – 320 с.

6. Лазарева, Н.В. Методы психологической поддержки детей с ООП. – М.: Институт психологии РАН, 2020. – 180 с.

7. Сергеев, И.С. Игровые технологии в инклюзивном образовании. – М.: Юрайт, 2021. – 152 с.

8. Иванова, Т.П. Сенсорная интеграция в образовании детей с ООП. – СПб.: Питер, 2022. – 240 с.

Калибекова Д.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Балтабаева А.Т.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Қазіргі таңда ойын технологиялары ұстаздар үшін үлкен қызығушылық тудырады. Ойынды ғылыми жіктеуге және оны қандай да бір толық тұжырымдамамен анықтауға бірнеше рет әрекет жасалды. Бірақ қазіргі уақытта ойын мен адамзат мәдениеті арасындағы байланыстар ғылыми тұрғыдан анықталған. Ойынның бала мен ересек адамның дамуына тигізетін маңыздылығы, ойынның биологиялық табиғаты эмпирикалық түрде анықталып, оның психологиялық және әлеуметтік факторлармен байланысы белгіленді [1, 141].

Ойын анықтамаларына келсек: Ойын – бұл ішкі құбылысқа, имманентті тұлғаға тән психикалық мінез-құлықтың түрі (Д. Н. Узнадзе). Ойын – баланың «ішкі әлеуметтенуінің» кеңістігі, әлеуметтік нұсқауларды игеру құралы (Л.С. Выготский). Ойын – бұл нақты анықталған және болжамды нәтижесі бар бір-бірінің артынан жалғасатын жасырын қосымша трансакциялар сериясы (Э. Берн). Ойын – бұл өзін-өзі басқарудағы мінез-құлықты дамытатын және жетілдіретін, әлеуметтік тәжірибені қалпына келтіруге және игеруге бағытталған ахуал шарттарындағы қызмет түрі (Г.К. Селевко) [2].

Бастауыш мектептегі ойын технологиялары – бұл білім беру процесінде ойын элементтері мен формаларын қолдануға негізделген әдістемелік тәсілдер. Олар оқытудың белсенді және қызықты өтуіне жағдай жасайды, бұл әсіресе бастауыш сынып оқушылары үшін маңызды. Ойын технологиялары балалардың когнитивтік, әлеуметтік, эмоционалдық және шығармашылық қабілеттерін дамытуға көмектеседі. Ойын арқылы оқыту материалды жақсы меңгеруге ықпал етіп, білім алуды қызықты әрі қолжетімді етеді.

Педагогикадағы ойын жағдайы баланың интерактивті оқытуының маңызды аспектілерінің бірі болып табылады. Бұл жүйе тек мектеп жасына дейінгі балаларға ғана емес, бастауыш сынып пен орта буынның сыныптарында да қолданылады. Ойын баланың дамуы мен қалыптасу процесінде із қалдырады, бұл сізге қосымша ақпаратты жинауға және есте сақтауға мүмкіндік беретін әдістердің бірі екенін ұмытпаған жөн.

Педагогикадағы ойын технологиялары балаға жеке қызығушылық танытып, топта жұмыс істей білуге, сол арқылы өзін жауапкершілікке тәрбиелеуге мүмкіндік береді. Мұғалімнің міндеттерінің бірі – мотивацияны дамыту. Ойын барысында бала өзінің алдына қойған мақсатына ұмтылады, яғни кез келген жағдайда ол ойын барысында ұсынылған материалды есте сақтайды, өйткені өз өміріне пайдаланады. Бастауыш мектепте қолдануға болатын ойын технологияларының бірнеше түрі бар:

Рөлдік ойындар – оқушылар әртүрлі кейіпкерлердің рөлін сомдайды, бұл олардың коммуникативтік дағдыларын дамытып, топта жұмыс істеуге үйретеді.

Дидактикалық ойындар – белгілі бір пәндік дағдыларды үйретуге бағытталған ойындар. Мысалы, математика мен тілдік дағдыларды дамытуға арналған үстел ойындары немесе цифрлық форматтағы білім беру ойындары.

Симуляциялық ойындар – балаларға шынайы өмірге жақындатылған жағдайларды жасап, шешім қабылдау және оның салдарын көру мүмкіндігін береді.

АКТ-ны (ақпараттық-коммуникациялық технологиялар) қолданатын ойындар – компьютерлік ойындар, білім беру қосымшалары мен онлайн платформалар оқыту процесін интерактивті етіп, оқушылардың қызығушылығын арттырады.

Квесттер мен кроссвордтар – логикалық ойлау мен ізденіс дағдыларын дамытатын тапсырмалар. Бұл ойындар балаларға мәлімет іздеуді, анализ жасауды және қорытынды шығаруды үйретеді.

Ойын технологияларында ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ)

пайдаланудың басты бағыттарының бірі – білім беру ойындарын жасау. Мұндай ойындар оқушыларға интерактивті форматта білім алуға мүмкіндік береді, бұл олардың мотивациясы мен оқу процесіне қызығушылығын едәуір арттырады. Мысалы, Kahoot! немесе Quizizz сияқты викториналар мен тестілер жасауға арналған платформаларды қолдану мұғалімдерге оқушылар үшін қызықты сабақтар ұйымдастыруға көмектеседі. Бұл платформалар оқушылардың шынайы уақытта бір-бірімен бәсекелесіп, білімдерін бекітуіне мүмкіндік береді. Яғни, АКТ құралдары арқылы ойын ойнату бірнеше ойын түрлерін өзіне қамтиды. Мысалы: Wordwoll онлайн платформасы арқылы әртүрлі викториналар мен сөзжұмбақтар құруға болады. Ал қазіргі біздің күнделікті қолданылатын Microsoft Office Power Point бағдарламасының дамуының арқасында симуляцияланған квест ойындарын құруға болады. Бұл арқылы оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын әжептәуір арттыруға мүмкіндік береді. АКТ құралдарын барлық пәндерден қолдану тиімді, өйткені ойын элементтері теориялық білімді бекітуге көмектесетін практикалық тапсырмалар мен жаттығуларды қамтиды. Осылайша, АКТ-ны ойын технологияларымен біріктіру оқушылардың оқу процесін жеңілдетіп, оны қызықты әрі тиімді етеді.

Қазіргі кездегі тағы бір актуальды әдістің түрі – дидактикалық ойындар. Дидактикалық ойындар – әмбебап оқыту құралы, ол білім алуды қызықты әрі тиімді етіп қана қоймай, логикалық ойлау, креативтілік және сыни ойлау дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Сондықтан олар білім беру процесінде таптырмас әдістердің бірі болып табылады. Дидактикалық ойындар әдетте карталар, фишкалар, ойын тақталары және басқа да элементтерді қамтиды, бұл оқушылардың белсенді өзара әрекеттесуін қамтамасыз етеді. Мысалы, математикалық ойындарда ойыншылар қосу мен азайтуға байланысты тапсырмаларды орындап, карточкалар мен фишкаларды пайдалана отырып мысалдарды шешіп, ұпай жинай алады. Мұндай ойындар оқу процесін қызықты етіп қана қоймай, білімді практикалық түрде бекітуге көмектеседі.

Ойын әдісі бастауыш сынып оқушыларының оқу процесіне қызығушылығын арттырып, білімді жеңіл қабылдауына көмектеседі. Дидактикалық, рөлдік және цифрлық ойындар балалардың ойлау, есте сақтау және шығармашылық дағдыларын дамытады. Қорыта айтқанда, ойын – білім берудің тиімді әдісі. Олар балалардың танымдық қабілеттерін жетілдіріп, оқуды қызықты әрі нәтижелі етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Михайленко Т.М. Игровые технологии как вид педагогических технологий // Педагогика: традиции и инновации: материалы I Междунар. науч. конф. (г. Челябинск, октябрь 2011 г.). – Т. 1. – Челябинск: Два комсомольца, 2011. – С. 140-146.

2. Понятие «игра» и «игровые технологии» в психолого-педагогической науке // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://multiurok.ru/blog/poniatie-igra-i-igrovye-tekhnologii-v-psikhologo-pedagogicheskoi-nauke.html

Канафина Д.Ж.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: аға оқытушы А.Т. Балтабаева

БАСТАУЫШ СЫНЫП БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЦИФРЛЫҚ ОНЛАЙН ПЛАТФОРМАЛАРДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Цифрлық білім беру платформасы – қашықтан білім алуға мүмкіндік беретін, әдістемелік материалдар мен ақпаратқа қолжетімділікті қамтамасыз ететін, оқушылардың білімін бақылауға, оқылатын материалды тексеруге мүмкіндік беретін оқу үдерісіне қатысушыларды біріктіретін ақпараттық кеңістік.

Бастауыш мектепте компьютерлік бағдарламаларды, білім беру платформаларын және басқа да цифрлық құралдарды пайдалану бүгінгі күннің қажеттілігі болып табылады. Заманауи ақпараттық қоғам ұстазды болашақ үшін еңбек етуге, инновациялық әдіс-тәсілдер мен технологияларды меңгеруге, ақпараттық кеңістік әлемінде оқушыға жол көрсетуші болуға шақырады [1,123] .

Бастауыш мектепте заманауи ақпараттық технологиялардың мүмкіндіктерін сауатты пайдалану мыналарға ықпал етеді деп айтуға болады:

1. Мектеп оқушыларының танымдық белсенділігін арттыру, сапасын арттыру.

2. Бастауыш мектептегі сабақтарда қолдануға арналған заманауи электронды оқу материалдарының көмегімен оқу мақсаттарына жету.

3. Кіші жастағы оқушылардың өзін-өзі тәрбиелеу және өзін-өзі бақылау дағдыларын дамыту;

4. Оқушылардағы дидактикалық қиындықтарды азайту.

5. Бастауыш сынып оқушыларының сабақтағы белсенділігі арттыру, ақпараттық ойлауын дамыту, ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілігін қалыптастыру [2 ,123].

Осыған сүйене отырып, бастауыш сынып сабақтарын ұйымдастыруда бірнеше онлайн платформаларды қарастыруға болады. Олар:

Wordwall – білім беру процесінің басты міндеттерінің бірі – оқушылардың ынтасын арттыруға көмектесетін әмбебап оқу ресурсы. Интернеттегі жаттығулар қарапайым, бірақ толық компьютерлік ойындар деп санауға болады, себебі мұғалімнің нақты сабақтың талаптарына сүйене отырып, өту шарты, проблемаларды шешу жолдары болады. Әр ойынның шарты мен мазмұнын өзгертуге, толықтыруға болады. Сонымен қатар, бүкіл жер шарты бойынша әріптестерідің дайын әзірлемелерді пайдалану мүмкіндігі бар. WordWall онлайн сервисін пайдалану кезінде көптеген функциялардан тұратынын атап өтуге болады.

Classroomscreen – менің сүйікті онлайн құралдарымның бірі. Оны пайдалану оңай, толығымен тегін және бір негізгі мақсатқа бағытталған: мұғалімдерге интерактивті тақтадан сабақты басқарудың тиімді құралдарымен қамтамасыз ету. Дегенмен, жаңадан енгізілген құрал сыныпта жұмыс істеу үшін де, синхронды қашықтықтан оқытуды ұйымдастыру кезінде қашықтан да Classroomscreen мүмкіндіктерін айтарлықтай кеңейтеді. Алғашында бұл платформаны Нидерландыдан келген мұғалім Лоуренс Копперс педагогтар бұл ресурсты сыныптарда оқу экраны ретінде пайдалана алатындай етіп жасаған. Бұл онлайн платформаға кіргенде бізді бірден сабақты бастау батырмасы күтіп тұрады. Кейін бізді әдемі фон және экранның төменгі жағында бұл сайтты шынымен құнды ресурсқа айналдыратын батырмалар бар.

Genially – интерактивті контент жасауға арналған көпфункционалды платформа. Бұл презентациялар мен слайд-курстар, инфографикалар, таймлайндар, квиздер, ойындар, интерактивті суреттер және тіпті тармақталған квесттер болуы мүмкін. Сонымен қатар, Genially көмегімен кез келген элементті – суретті, белгішені, батырманы және т.б. оңай анимациялауға немесе интерактивті етуге болады.

Платформа кез келген ел пайдаланушылары үшін шектеусіз қолжетімді. Оның ақысыз тарифі мыналарды ұсынады:

• жүздеген шаблондар;

• барлық интерактивті элементтер мен анимациялар;

• суреттерді, PDF файлдарын, PowerPoint және «Google Презентацияларын» жүктеу;

• жасалған материалдар үшін 1 ГБ бұлттық сақтау орны;

• жасанды интеллект арқылы суреттердің фонын жою функциясы.

Онлайн платформалырдың білім берудегі тиімді және тиімсіз жақтары (1-кесте)

Онлайн платформа	Тиімді	Тиімсіз
Classroomscreen.com	– Бірден бірнеше ресурс қолдана алу мүмкіндігі; – Оқушылардың тайм-менеджмент дағдысын қалыптастыру.	– Интернет желісі арқылы жұмыс жасайды; – Фондық суретті дұрыс таңдамаудың әсерінен оқушылардың көңілінің басқа жаққа ауысуы.
Wordwall	– 18 шаблон қолдану мүмкіндігі; – Геймификация; – Көп функционалды.	– Тек 3 ғана шаблон қолдану мүмкіндігі; – Тек интернет желісі арқылы жұмыс жасайды.
Genially	– Көп фунционалды; – Гейификация; – Дайын шаблондардың көптігі.	– Интерфейс тек ағылшын тілінде; – Интернет желісі арқылы ғана жұмыс істейді; – Кейбір компьютерлер платформаның көлемін көтере алмауы мүмкін.

Мұғалімнің компьютерлік құзыреттілік деңгейіне байланысты оның қарамағында веб-сайт құрастырушылары, HTML редакторлары, мазмұнды басқару жүйелері бар, олар білім беру платформалары арқылы оқытуды ұйымдастыру кезінде пайдалана алады. Білім беру платформаларының арқасында мұғалімнің білім сапасын арттыруға мүмкіндіктері мол: оқушыларға берілген материалдарды дер кезінде түзету; әртүрлі форматтағы оқу ақпаратын ұсыну (құжаттар, суреттер, презентациялар, бейне және дыбыс жазбалары); оқу нәтижелерін тексеру үшін ыңғайлы құралдарды пайдалану және т.б. [1,10].

Қорытындылай келе, оқытуды ұйымдастыруда білім беру платформаларын пайдаланудың өнімділігін және уақыт пен жұмыс орнына қарамастан белсенді жұмысты қамтамасыз ету үшін осы технологияларды пайдаланудың орындылығын атап өткіміз келеді. Цифрлық білім беру ресурстарының кейбір ұғымдарының мәнін, жалпы талаптары мен міндеттерін қарастыра отырып, біз қазіргі заманғы интернет қызметтері мен цифрлық білім беру ресурстарының дидактикалық мүмкіндіктерін ашуға тырыстық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Куликова Н.Ю. Мир науки. Педагогика и психология. – 2020. – №4. – Том 8.

2. Евдокимова В.Е., Кириллова О.А. Возможности образовательных платформ для организации учебного процесса // Современные наукоемкие технологии. – 2022. – № 9. – С. 120-125.

Кропотина Е.В., Власова А.С.,

студенты Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,

г. Астана, научный руководитель:

магистр педагогики, ст. преподаватель Мустакова А.Ж.

РОЛЬ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ: ПОДБОРКА ЭФФЕКТИВНЫХ ЦИФРОВЫХ РЕСУРСОВ

Проблема наглядности учебного материала изучается многими учеными. Я.А. Коменский подчеркивал значимость принципа наглядности [1, 183–184], а

Л.С. Выготский отмечал важность взаимодействия учащихся с окружающей средой [2]. В условиях цифровизации традиционные методы обучения, основанные на статических изображениях и печатных материалах, теряют эффективность. Ограниченная интерактивность таких подходов снижает вовлеченность учащихся и негативно отражается на результатах обучения.

Мультимедийные технологии (интерактивные платформы, геймификация, виртуальная и дополненная реальность) способствуют вовлечению учащихся и более глубокому усвоению материала [3]. По мнению Е. С. Полат, современные технологии должны учитывать мультимедийность, дистанционное взаимодействие и совместную работу учащихся. Интеграция цифровых ресурсов формирует интерактивную образовательную среду, где учащиеся активно взаимодействуют с материалом, решают задачи и применяют цифровые инструменты [4, 157-158, 161, 226].

В статье анализируется роль мультимедийных технологий и рассматриваются наиболее эффективные цифровые ресурсы с точки зрения функциональности, педагогической значимости и удобства использования.

Цифровизация требует совершенствования образовательных методик. Интеграция мультимедийных технологий способствует повышению качества образования, развитию цифровых компетенций и созданию интерактивной среды.

Проводилась оценка образовательных ресурсов, повышающих интерактивность и вовлеченность учащихся. Исследование включало анализ платформ, их характеристик, функционала, критериев эффективности и практической применимости.

Для объективной оценки выделены критерии: качество контента, интерактивность, удобство использования, методическая поддержка, доступность и стабильность. На основе этих параметров определены наиболее удобные и ценные платформы.

Kahoot! – платформа для викторин, тестов и игр с элементами геймификации. Она мотивирует учащихся благодаря балльной системе, таймерам и рейтингам. Простота использования и совместимость с разными устройствами – ключевые преимущества. Однако бесплатная версия ограничена, а платформа больше подходит для проверки знаний, чем для объяснения нового материала. Оптимально использовать Kahoot! для закрепления тем и тестирования.

Wordwall – инструмент для создания интерактивных заданий (викторины, кроссворды, игры). Платформа предлагает удобный интерфейс, разнообразие заданий и интеграцию с другими сервисами. Она обеспечивает высокий уровень вовлеченности благодаря игровым элементам. Однако у бесплатной версии ограниченный функционал, а система аналитики развита слабо. Wordwall эффективен для закрепления материала и быстрого тестирования.

LearningApps – сервис для создания интерактивных упражнений (классификационные задания, тесты, кроссворды). Платформа удобна, бесплатна, совместима с разными устройствами и имеет большую библиотеку заданий. Однако отсутствие встроенной системы оценки и устаревший дизайн снижают удобство использования. LearningApps подходит для объяснения нового материала, закрепления знаний и самостоятельной работы.

Genially – инструмент для создания интерактивного контента (презентации, игры, инфографика). Он делает учебный материал более наглядным за счет анимации и геймификации. Genially интегрируется с другими сервисами и доступен на всех устройствах. Однако освоение платформы требует времени, а бесплатная версия ограничена. Оптимально применять для объяснения тем и проектной работы.

Obrazavr – платформа для школьников, включающая курсы, тесты, тренажеры и флеш-карточки. Встроенная геймификация (награды, игровые режимы) повышает мотивацию учащихся. Платформа поддерживает индивидуальное и групповое обучение, а также дистанционный формат. Преподаватели могут разрабатывать собственные задания и отслеживать успеваемость.

Образовательные платформы протестированы во время учебно-воспитательной и психолого-педагогической практик в различных форматах учебной деятельности. Сначала освоение темы оценивалось традиционными методами, затем – с применением цифровых инструментов. Сравнительный анализ показал, что интерактивные платформы повышают учебные показатели, вовлеченность и снижают стресс у учащихся.

Результаты проведенного исследования по использованию образовательных платформ позволяют предположить их положительное влияние на уровень вовлеченности и успеваемость учащихся. В сравнении с традиционными методами обучения применение мультимедийных инструментов может способствовать улучшению освоения учебного материала. Таким образом, интеграция мультимедийных технологий в образовательную деятельность представляется перспективным направлением, способствующим формированию современной, интерактивной и динамичной учебной среды.

Список использованной литературы:

1. Коменский, Я. А. Великая дидактика / Я. А. Коменский. – М.: RUGRAM, 2016. – 320 с.

2. Выготский, Л. С. Мышление и речь. – М.: Эксмо, 2022. – 544 с.

3. Теория мультимедийного обучения Майера: что это и где применяется // Skillbox. – 2023. URL: https://skillbox.ru/media/education/teoriya-multimediynogo-obucheniya-mayera-chto-eto-i-gde-primenyaetsya/

4. Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Моисеева М.В., Петров А.Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров. – Москва: Академия, 2002. – 269 с.

Көшербай Ж.Қ.,
Harmony STEAM School, педагог-ассисент, Астана қ.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бүгінгі күні еліміздің білім беру жүйесінде оқыту үдерісін тың идеяларға негізделген жаңа мазмұнмен қамтамасыз ету міндеті тұр. Жалпы орта білім берудің ұлттық деңгейдегі басты мақсаты – ҚР әлеуметтік, экономикалық, қоғамдық-саяси өмірге белсенді араласуға дайын, құзыретті тұлғаны қалыптастыруға ықпал ету [1].

Оқыту жүйесінде оның ішінде бастауыш сатыдағы білім мазмұнын жаңарту біліми кеңістікті оқушыға жеке тұлғалық тұрғыдан ұйымдастыруды қамтамасыз ететін деңгейде өзгертумен қатар, оқу пәндері бойынша түйінді құзыреттіліктерін қалыптастырудың басымдылығы берілетін білім мазмұнына да өзгеріс енгізудің қажеттілігі артуда [2].

Коммуникативтік дағдылар адамдармен өзара әрекет пен қарым-қатынас тәсілдерін білуді, түрлі әлеуметтік топтарда жұмыс істеу дағдыларын, қоғамдағы түрлі әлеуметтік рөлдерді орындауды, өмірдегі нақты жағдайларда шешім қабылдау үшін байланыстың түрлі объектілерін қолдана алу білігін, мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілінде, халықаралық қатынаста шетел тілінде қатынас дағдылары болуын қарастырады. Демек, оқу-ағарту саласында өзекті мәселенің бірі – бастауыш сынып оқушысын сапалы қарым - қатынасқа даярлап, тұлғаның коммуникативті дағдыларын қалыптастыру.

Бастауыш сынып оқушысының тілдік қарым-қатынасын жетілдіру, дамыту арқылы қоғамға жан-жақты дамыған, белсенді, өздігінен жасампаздықпен ойлай алатын және өз ойын шығармашылықпен жеткізіп, шебер қарым-қатынас жасай білетін, тілдік қатысымды тиімді қолданатын баланың коммуникативтік дағдыларын дамыту қажет. Себебі, коммуникативтік дағдылар баланың жеке басының дамуында, әсіресе бастауыш мектеп жасында шешуші рөл атқарады. Бұл кезең ауызша және жазбаша сөйлеудің

белсенді қалыптасуымен, ынтымақтастық пен өзін-өзі көрсету қабілетінің қалыптасуымен сипатталады. Коммуникативтік дағдыларын дамыту балаларға құрдастарымен және ересектермен сәтті қарым-қатынас жасауға, мектеп ортасына бейімделуге және әлеуметтік құзыреттілік деңгейін арттыруға көмектеседі. Осылайша, баланың оқу-танымдық, кәсіби және мәдени-танымдық қызметтің өзекті салаларында сөйлеу әрекетінің барлық түрлерін меңгеруге байланысты іс-әрекет жасауына мүмкіндік береді [3].

Мектепке қабылданғаннан кейін бала адами қатынастардың әлеуметтік кеңістігінде жаңа орын ашады. Оның білім беру қызметіне байланысты тұрақты міндеттері бар. Жақын ересектер, мұғалім, тіпті бейтаныс адамдар баламен оқуға міндеттеме алған адам ретінде сөйлеседі. Д.Б. Эльконин және В.В. Давыдов атап өткендей, бастауыш мектептегі бала жазу, арифметикалық амалдарға, оқуға, дене шынықтыруға, сурет салуға, қол еңбегіне және басқа да оқу іс-әрекеттеріне қызмет етуі керек арнайы психофизикалық және психикалық әрекеттерді үйренеді [4]. Оның негізінде қолайлы оқу жағдайында және баланың ақыл-ой дамуының жеткілікті деңгейінде теориялық сана мен ойлаудың алғышарттары пайда болады.

Бастауыш сынып оқушыларының коммуникативті дағдыларын дамыту ерекшеліктері:

– *Өзіндік тұлғаға деген мүмкіндігінше жылы көзқарас дағдылары*: өз болмысын, мінезін, кемшіліктерін, артықшылықтарын тану қабілеті. Бұл балаларға өз-өздерін, қабілеттерін, мүмкіншіліктерін, перспективаларын бағалауға мүмкіндік береді.

– *Позитивті қарым-қатынас дағдылары:* өзгелермен тиімді қарым-қатынас жасау мүмкіндігі (сындарлы, достық қарым-қатынасты орнатуға және қолдау көрсетуге, отбасында, командада жылышырай қарым-қатынасты нығайтуға көмектеседі).

– *Өзін-өзі бағалау мен басқаларды түсіну дағдылары:* өзін және өзгелерді сыни тұрғыдан лайықты бағалай білу, айналасындағы адамдарды сол қалпында қабылдай алу қабілеті (мұнда балалар әртүрлі адамдармен қарым-қатынас жасауда және өзара әрекеттесу жағдайында, соның ішінде адамдарға шұғыл көмек пен қамқорлық қажет болған жағдайларда (мысалы, мүгедектер, қарттар, ардагерлер) дұрыс әрекет ете білуге дағдыланады).

– *Өз бетінше шешім қабылдау дағдылары:* жағдайды талдау және сындарлы, салмақты шешімдер қабылдай алу қабілеті (бұл дағдыларды меңгерген бала әртүрлі пікірлерді ескеріп, өз бетінше шешім қабылдай алады және оның шешімдері басқа адамдардың мінез-құлқына, шешім қабылдауына әсер етеді).

– *Мәселелі жағдайларды шешу дағдылары:* әртүрлі өмірлік қиындықтарды жеңе білу, әлеуметтік бағдарланған мінез-құлықтағы тәжірибесін жетілдіру қабілеті (бұл дағдыларға ие болу әлеуметтік қиын жағдайларда өзін-өзі мінсіз және сенімді түрде жүргізуге мүмкіндік береді, адамның жеке, топтық және топаралық қарым-қатынастардағы қалыпты емес жағдайларды ұқыпты және ақылмен қарастырады, шешеді).

– *Шығармашылық дағдылар:* қалыптан тыс әртүрлі мәселелерді шығармашылық жолмен, өзінің жеке тәжірибесімен, білімі мен басқа адамдардың жетістіктерін пайдалана отырып шешеді (бұл адамның күнделікті өміріне жарқын эмоционалды және шығармашылық эпизодтар әкеледі, күнделікті өмірде қызықты, керемет сәттерді көруге үйретеді).

Сонымен бірге, өзімнің педагогикалық тәжірибемізде байқағандай оқушының коммуникативтік дағдыларын дамытуда басты назарда ұстайтын мәселелер:

1. Сөздік қорын кеңейту. Бастауыш мектеп жасында балалар сөздік қорын белсенді түрде байытады. Олар жаңа сөздерді, фразеологиялық бірліктерді және грамматикалық құрылымдарды игереді, бұл олардың сөйлеуін мәнерлі және дәл етеді.

2. Біртұтас сөйлеуді дамыту. Балалар жеке сөз тіркестерін құруды ғана емес, сонымен бірге бүкіл әңгімелер құруды, оқиғаларды сипаттауды, оқығандарын қайталауды үйренеді. Бұл логикалық ойлауды және өз ойларын құрылымдық түрде білдіру қабілетін

дамытуға ықпал етеді.

3. Сөйлеу этикетінің нормаларын меңгеру. Коммуникативті дамудың маңызды бөлігі – әңгімелесушіге сыпайы түрде хабарласу, сәлемдесу, алғыс айту және басқа да сыпайылық түрлерін қолдану. Бұл балаларға басқалармен оң байланыс орнатуға көмектеседі.

4. Тыңдау және түсіну дағдыларын дамыту. Сөйлеуді ғана емес, тыңдауды да үйрену коммуникативті дамудың маңызды кезеңі болып табылады. Мектепте балалар ақпаратты мұқият қабылдау, нақтылайтын сұрақтар қою және айтылғандарға барабар жауап беру қабілетін игереді.

5. Топта жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру. Бірлескен ойындар, оқу жобалары мен талқылаулар процесінде құрдастарымен өзара әрекеттесу кооперацияны дамытуға, олардың көзқарастарын дәлелдеуге және басқалардың пікірлерін ескеру қабілетіне ықпал етеді.

Әлеуметтік тәжірибенің құрылымы мен оның қалыптасу тетіктерін ескере отырып, оқушының коммуникативтік дағдысы оның сыртқы әлеммен белсенді қарым-қатынастарының нәтижесі және коммуникативтік дағдыларын дамытуға әсер ететін факторларды да атап өтуге болады:

1. Отбасы – баланың тіл мен қарым-қатынас нормаларын меңгеретін алғашқы қарым-қатынас көзі.

2. Мектеп ортасы мұғалім мен сыныптастар қарым-қатынас тәжірибесін кеңейтуде маңызды рөл атқарады.

3. Ойын әрекеті балаларға келіссөздер жүргізуге, рөлдерді бөлуге және жанжалдарды шешуге көмектеседі.

4. Заманауи технологиялар – интернет пен гаджеттер, егер тірі байланыс виртуалды байланыспен ауыстырылса, қарым-қатынас дағдыларын дамыта алады және шектей алады.

Бастауыш сынып оқушыларының коммуникативті дағдылары басқалармен өзара әрекеттесу процесінде дамиды және мектеп ортасында белсенді қалыптасады. Тірі қарым-қатынас үшін жағдай жасау, балаларды диалогқа шақыру, сөйлеу мәдениеті мен өз ойларын білдіру қабілетіне үйрету маңызды. Бұл олардың ересек өмірдегі сәтті қарым-қатынасының кілті болып табылатындықтан жас педагог маман ретінде мына жағдайларды басты назарда ұстау керек екендігін байқадық:

Жайлы қарым-қатынас ортасын құра білу: сыныпта сенім мен құрмет атмосферасын қалыптастыру; балаларды қателіктерден қорықпай өз пікірлерін айтуға шақыру; қарым-қатынастың ойын және интерактивті түрлерін қолдану.

*Ауызша сөйлеу дағдыларын дамыту: б*алалармен көркем мәтіндерді оқып, оларды бірге талқылау; әртүрлі әлеуметтік рөлдерді ойнайтын рөлдік ойындарды жиі өткізу; әңгімелеуді, оқуды қайталауды және оқиғаларды сипаттауды ынталандыру.

Диалог мәдениетін қалыптастыру: балаларды әңгімелесушінің сөзін бөлмей тыңдауға үйрету; оларды сөйлеу этикетінің ережелерімен таныстыру және үнемі еске салып отыру (сәлемдесу, алғыс айту, өтіну); сұрақтар қою және оларға толық және нақты жауап беру қабілетін дамыту.

Жұптық және топтық жұмысты ұйымдастыру: сабақ барысына топтық тапсырмалар мен жобаларды жиі енгізу; балаларды келісуге, рөлдерді бөлуге және бірлесіп шешім табуға үйрету; әркім өз пікірін айта алатын шағын пікірталастар ұйымдастыру.

Шығармашылық әдістерді қолдану: сахналақ қойылымдар өткізу; диалогтық және рольдік ойындар ойнауға және шағын әңгімелер жазуға белсендіру;

Осылайша, қарым-қатынастың тұрақты тәжірибесі, мейірімді орта құру және әртүрлі әдістерді қолдану мұғалімге бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын тиімді дамытуға көмектеседі.

Сонымен бастауыш мектеп жасындағы балалардың мінез-құлқының

коммуникативті дағдылар жүйесін дамытудың тиімді жолы сол жастағы балалардың білім беру кеңістігінің әлеуметтік ортасын құру, оның оқыту субъектілерінің қызметін жүйелі ұйымдастыру болып табылады. Балаларды құрдастарымен маңызды әлеуметтік қатынастар жүйесіне біртіндеп қосу арқылы бастауыш сынып оқушыларының коммуникативті дағдылары мен жүріс-тұрыс дағдылар жүйесін дамыта аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. №319-III ҚРЗ. – Астана. https://online.zakon.kz.

2. Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – Астана, №604 бұйрық. – 2018, қазан – 31. URL: https://adilet.zan.kz/kaz.

3. Нұржанова С.А., Салгараева Г.И. Бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік дағдысын қалыптастыру мәселелері. Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы. –№1(77). – 2019. – Б. 217-223.

4. Жуков Ю.М. Методы диагностики и развития коммуникативной компетентности // Общая оптимальная совместная деятельность. – М.: МГУ, 1987. – С.64-78.

Қаржанова А.А.,

Тұран-Астана университетінің магистранты,

Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., қауымдастырылған профессор Жиентаева Б.Ж.

АҚПАРАТТЫҚ ОҚЫТУ ОРТАСЫ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСЫ

Қазіргі жағдайда білім беру процесіне инновациялық технологияларды белсенді енгізуге байланысты елеулі өзгерістер байқалуда. Цифрлық технологияларды кеңінен қолдану білім алушыларға өзін-өзі жетілдіру және өзін-өзі тәрбиелеу үшін тиімді мүмкіндіктер береді. Бүгінгі студенттер білім алудың цифрлық форматы өмірдің әдет-ғұрыптық және табиғи элементіне айналып келе жатқан ұрпақ өкілдерді болып табылады.

Студенттердің өзіндік жұмыс істеу процесі олардың тәрбие қызметінің маңызды бөлігі екені сөзсіз. Ол жаңа ақпаратты іздеу мен меңгеруді, білімді талдау мен бекітуді қамтиды. Ақпараттық білім беру ортасы бұл процесті елеулі түрде жеңілдетеді және ресурстар мен оқыту құралдарына кеңінен қол жеткізуді ұсынады [1].

Технологияның қарқынды дамуы және білім беру кеңістігінің жаһандануы студенттердің дербес білім алуын, өзгерістерге бейімделуін және қазіргі заманғы болмыста цифрлық ресурстарды тиімді пайдалануын талап етеді. Мақаланың өзектілігі оқушылардың тәуелсіз жан-жақты дамуына ықпал ететін заманауи тәсілдерді зерттеу қажеттілігімен анықталады.

Ақпараттық білім беру ортасында білім алушылардың өзіндік жұмыс істеуі үшін жағдай жасау сыни ойлауды, өзін-өзі оқыту дағдыларын және практикалық жағдайларда білімді қолдану қабілетін қоса алғанда, негізгі құзыреттерді дамытуға ықпал етеді. Осы дағдыларды дамыту қазіргі заман талаптарына және бәсекеге қабілетті кәсіби ортаға ойдағыдай бейімделуге қабілетті жас мамандарды даярлауда маңызды рөл атқарады.

Студенттердің дербес жұмысын ұйымдастыру аспектілері мен жетілдіру әдістерін бірқатар отандық және шетелдік ғалымдар зерттеді. Қазақстандық зерттеуші Б.А. Есенбеков [1] цифрлық платформаларды, электрондық ресурстарды және онлайн-курстарды білім беру процесіне біріктіру мәселесін қарастырды, бұл студенттердің дербес еңбек дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Шетелдік ғалым T.Anderson [2] жылдам дамып келе технологиялар контексінде өзіндік оқуды ұйымдастырудың практикалық аспектілерін зерттеді.

Негізгі материалды ұсыну. Білім берудің заманауи модельдері білім беру ресурстарына қолжетімділікті жеңілдету үшін мультимедиялық технологиялар мен интернетті белсенді пайдаланады. Бұл технологиялар оқытуды дараландыруды қамтамасыз етеді, студенттерге өз қызметін жоспарлауға және білім беру процесінің басқа қатысушыларымен қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді.

Электрондық оқыту білім алушылардың жеке және кәсіби қасиеттерін дамытуға бағытталған. Уәждемені, өзін-өзі бағалау дағдыларын және өзара іс-қимыл жүйесін, сондай-ақ кәсіби өсу үшін қажетті білім мен дағдыларды қалыптастыруға көмектеседі. Оқушылардың дербес еңбегі шығармашылық белсенділікті ынталандырады, психикалық қабілеттерін, сондай-ақ ұйымшылдық пен мақсаттылық сияқты жеке қасиеттерін дамытады. Дербес жұмыс арқылы оқытуды даралау оқушыларға ыңғайлы қарқынмен және күрделіліктің әр түрлі деңгейлерінде жұмыс істеуге көмектеседі.

Қашықтықтан оқыту білім алушылар мен оқытушылардың тұрақты өзара іс-қимылын көздейді. Мұғалімнен үнемі кері байланыс жасаудың маңызы зор, бұл тапсырмаларды орындауды түзетуге және студенттердің уәждемесін қолдауға мүмкіндік береді.

Дербес жұмыстың тиімділігі үшін тапсырмаларды біркелкі бөлу, материалдарға қол жеткізу, процеске қатысушылардың барлығының интерактивті өзара іс-қимылы және нәтижелерді бақылау қажет [2].

Ақпараттық білім беру ортасы, әрбір білім алушының мүдделері мен оқу деңгейіне бейімделетін цифрлық платформалар мен бағдарламалар сияқты оқудың жаңа құралдарын қамтиды. Интернет бұл процесте ақпаратты іздеу мен талдаудың, уәждемені арттырудың және арнайы оқу ортасын құрудың құралы ретінде елеулі рөл атқарады.

Осылайша, қазіргі заманғы технологияларды енгізу студенттердің дербес жұмысын сапалы ұйымдастыруды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, бұл олардың кәсіби және жеке дамуына ықпал етеді.

Электрондық оқыту саласында оқушылардың дербес жұмысының тиімділігін арттыру үшін:

– оқу модульдері бойынша міндеттерді біркелкі бөлу;

– студенттердің өзіндік оқытудың маңыздылығын жете түсінуін қалыптастыру;

– білім алушыларды қажетті оқу материалдарымен және көрнекі құралдармен қамтамасыз ету;

– білім беру процесінің барлық қатысушыларының интерактивті өзара іс-қимылына жағдай жасау;

– оқытушының сүйемелдеуі мен қолдауы;

– студенттерді тапсырмаларды тиімді орындауға уәждейтін ынталандыру құралдарын қолдану.

Мұндай тәсіл білім алушылардың анағұрлым нәтижелі және ұйымдасқан дербес жұмыс істеуіне ықпал етеді.

Білім алушылардың ақпараттық білім беру ортасындағы дербес жұмысы қазіргі білім беру процесінің маңызды элементі болып табылады. Аналитикалық ойлауды, өзін-өзі ұйымдастыру дағдыларын және оқуға шығармашылық көзқарасты дамытуға ықпал етеді. Қашықтықтан оқыту оқушылардың өз уақыты мен ресурстарын тиімді басқара алуы үшін нақты ұйымдастыруды және жоспарлауды талап етеді.

Цифрлық технологияларды пайдалану және әр түрлі білім беру ресурстарына қол жеткізу арқылы оқушылар өз білімдерін даралай алады, өз қарқындарымен жұмыс істей алады, практикалық дағдыларды дамыта алады. Өзіндік жұмысты оқытудың басқа әдістерімен ойдағыдай ықпалдастыру тез өзгеретін әлемнің сын-тегеуріндеріне бейімделуге қабілеті бар құзырлы мамандарды даярлау үшін негіз жасайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Есенбеков Б.А. Білім алушылардың өзіндік жұмысын ұйымдастыру кезінде ақпараттық технологияларды қолдану // ҚазҰУ хабаршысы. – Алматы, 2021. – №2. – Б. 25-29.

2. Bates T. Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning // Frontiers in Psychology. – NY, 2023. – № 4. – P. 51-53.

Машкина Е., Байжуманова А., Садвакасова А.,
студенты Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: доцент Оспанова А.С.

ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА САМОСТОЯТЕЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Тема посвящена исследованию влияния технологий искусственного интеллекта (ИИ) на процесс самостоятельного обучения младших школьников. Рассматривается роль адаптивных образовательных платформ, таких как Duolingo, и их способность повышать мотивацию, развивать навыки самоорганизации и адаптировать учебный материал под индивидуальные особенности каждого ученика.

Современное образование претерпевает значительные изменения в связи с развитием цифровых технологий. Искусственный интеллект становится важным инструментом для персонализации обучения, особенно в младшем школьном возрасте, когда необходимо учитывать когнитивные и психологические особенности детей. Применение ИИ в образовании имеет ряд преимуществ, включая возможность адаптации учебного процесса, предоставление мгновенной обратной связи и использование игровых механик (геймификации) для повышения вовлеченности учеников.

Однако вместе с преимуществами ИИ в обучении возникают и определенные вызовы, такие как:

– Снижение уровня живого общения и социализации – дети, взаимодействующие преимущественно с цифровыми платформами, могут терять навыки коммуникации и командной работы.

– Формирование цифровой зависимости – чрезмерное увлечение технологиями способно снизить мотивацию к самостоятельному поиску знаний и критическому мышлению.

– Вопросы безопасности персональных данных – образовательные платформы на основе ИИ собирают и анализируют данные об учащихся, что требует строгого контроля.

– В связи с этим исследование рассматриваемой статьи направлено на поиск баланса между использованием ИИ в обучении и традиционными методами преподавания.

Основные цели исследования:

1. Анализировать влияние технологий ИИ на процесс обучения младших школьников.

2. Определить ключевые преимущества и недостатки использования образовательных платформ с ИИ.

3. Провести эксперимент с использованием платформы Duolingo и оценить её эффективность в развитии самостоятельного обучения у младших школьников.

4. Выявить перспективы дальнейшего применения ИИ в образовательной среде с учетом рисков и потенциальных ограничений.

Основной фокус исследования – возможность применения искусственного интеллекта для формирования у младших школьников навыков самоорганизации,

ответственности и самостоятельного изучения материалов. Для достижения поставленных целей в статье применены следующие методы исследования:

– Теоретический анализ – изучение литературы по вопросам использования ИИ в образовательной сфере, рассмотрение работ, посвященных когнитивным особенностям младших школьников и методикам персонализированного обучения.

– Экспериментальный метод – практическое исследование, проведенное на базе платформы Duolingo с участием младших школьников.

– Сравнительный анализ – оценка результатов входного и итогового тестирования для выявления динамики в обучении.

– Методы наблюдения – изучение вовлеченности и мотивации учащихся в процессе эксперимента, а также анализ их отношения к самостоятельному обучению. Анализ влияния ИИ на обучение младших школьников:

1. Искусственный интеллект способствует персонализации учебного процесса, позволяя адаптировать задания под уровень знаний ученика и его темп усвоения информации.

2. Использование ИИ повышает интерес к обучению за счет внедрения игровых элементов (геймификации), что особенно важно для младших школьников.

3. Цифровые образовательные платформы помогают организовать самостоятельную работу учеников, обеспечивая их обратной связью и рекомендациями по улучшению результатов.

4. Вместе с преимуществами технологии ИИ несут определенные риски, такие как снижение познавательной активности, зависимость от алгоритмов и недостаток живого общения.

Искусственный интеллект играет важную роль в формировании самостоятельного обучения младших школьников, обеспечивая адаптацию образовательного процесса под индивидуальные потребности учеников. Адаптивные платформы, такие как *Duolingo,* способны повысить мотивацию учащихся и развить их познавательную активность. Однако чрезмерная зависимость от технологий может привести к снижению критического мышления, что требует баланса между цифровыми инструментами и традиционными методами обучения. Для эффективного внедрения ИИ в образовательный процесс необходимо учитывать следующие факторы:

– контроль со стороны педагогов и родителей;

– обеспечение безопасного использования персональных данных,

– развитие у детей навыков самостоятельного анализа информации.

Эксперимент продемонстрировал, что технологии ИИ могут эффективно дополнять традиционные методы обучения, делая образовательный процесс более интерактивным и доступным. Статья демонстрирует, что искусственный интеллект является мощным инструментом для развития самостоятельного обучения младших школьников. Эксперимент с *Duolingo* подтвердил, что адаптивные платформы могут повышать мотивацию, улучшать успеваемость и способствовать формированию навыков самоорганизации. Однако для эффективного использования ИИ в образовании необходимо учитывать возможные риски и находить баланс между цифровыми и традиционными методами обучения.

Список использованной литературы:

1. Ахтямова И. М. Искусственный интеллект в образовании 21 века – пространство для новых возможностей преподавания // Бюллетень науки и практики. – 2021. – Т. 7. – №2. – С. 330-338. URL: https://doi.org/10.33619/2414-2948/63/39

2. Радченко И.Ю. Искусственный интеллект как фактор, влияющий на формирование самостоятельного мышления // Инновации в системе образования: новые горизонты для молодежи в науке, технологиях и бизнесе. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.12633462

3. Мантуленко В.В., Мантуленко А.В., Искусственный интеллект в образовании: противоречия в использовании // Концепт, 2024.

Меньшакова А.В.,
студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: к.психолог.н., доцент Унарбекова Н.Д.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕЙРОГИМНАСТИКИ В ИГРОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЛЯ КОРРЕКЦИИ ГИПЕРАКТИВНОСТИ У ДОШКОЛЬНИКОВ

Синдром дефицита внимания и гиперактивности (СДВГ) является одним из наиболее распространённых нейропсихиатрических расстройств у детей дошкольного и младшего школьного возраста. Симптомы СДВГ, такие как повышенная импульсивность, дефицит внимания и гиперактивность, существенно осложняют процесс обучения и социализации. В связи с этим возникает необходимость поиска эффективных и безопасных методов коррекции, одним из которых является нейрогимнастика. Её комплексное воздействие на когнитивные функции, эмоциональную сферу и поведение делает данный метод актуальным в современных образовательных и реабилитационных учреждениях.

Нейрогимнастика – это один из методов развития функций головного мозга, разработка которого началась с 60-х годов прошлого века. Данный способ улучшения функций ЦНС подходит для детей возрастом от 4 лет. Основной целью и задачей нейрогимнастики является достижение сбалансированного взаимодействия правого и левого полушария мозга через тренировку мозолистого тела. Положительный результат тренировочного процесса возможен только в том случае, если занятия по повышению функций центральной нервной системы проводятся регулярно, а также обеспечивается их правильное выполнение [1].

Нейрогимнастика способствует улучшению межполушарного взаимодействия, что помогает детям с СДВГ развивать когнитивные функции, такие как внимание, память и самоконтроль. Занятия проводятся в игровой форме, что снижает уровень стресса и повышает мотивацию детей, делая процесс коррекции увлекательным и менее навязчивым. Нейрогимнастика включает ассиметричные движения. Эти упражнения, включающие перекрёстные движения, активизируют оба полушария мозга, улучшая координацию и концентрацию [2].

Исследования показывают, что регулярные занятия нейрогимнастикой приводят к снижению уровня гиперактивности и улучшению эмоциональной устойчивости у детей. Например, упражнения, такие как «Ленивая восьмёрка» и балансировка на одной ноге, развивают зрительно-моторную координацию и контроль тела. Происходит активация обоих полушарий: упражнения, такие как движение руками и ногами в перекрёстном направлении, гармонизируют работу мозга. Упражнения, включающие вращательные движения или балансировку, улучшают работу вестибулярного аппарата. Включение родителей в процесс занятий усиливает эффект нейрогимнастики, закрепляя результаты дома. Для детей 4-5 лет упражнения должны быть простыми, а для детей 6-7 лет можно использовать более сложные координационные задания [3].

Регулярное применение нейрогимнастики способствует общему развитию когнитивных способностей, что положительно влияет на последующее обучение в школе. Программы нейрогимнастики должны быть адаптированы под индивидуальные потребности каждого ребёнка, учитывая степень выраженности симптомов СДВГ. Структура занятия включает три этапа: разминку (упрощённые движения), основную часть (более сложные упражнения) и завершение (релаксационные упражнения).

Важно отметить социальный эффект нейрогимнастики. Игровая форма занятий

помогает детям с гиперактивностью лучше взаимодействовать со сверстниками, развивая навыки командной работы. Упражнения нейрогимнастики стимулируют выработку эндорфинов, что улучшает эмоциональное состояние детей и позитивно влияет на настроение:. Использование музыки во время игр улучшает ритмичность движений и способствует большему вовлечению детей. Нейрогимнастика активирует процессы нейропластичности мозга, что особенно важно в дошкольном возрасте, когда мозг активно развивается. Краткосрочные эффекты отмечаются уже после нескольких занятий, так у детей наблюдается снижение двигательной импульсивности и увеличение продолжительности концентрации внимания. Постоянная практика нейрогимнастики закладывает основу для формирования навыков саморегуляции и успешного освоения академических дисциплин.

Нейрогимнастику можно иннтегрировать с другими методами и сочетать с разными формами терапии, такими как когнитивно-поведенческая или арт-терапия. Практическая польза для педагогов значительна, потому что программы нейрогимнастики предоставляют педагогам инструменты для работы с трудными детьми, улучшая дисциплину в группе. При этом элементы нейрогимнастики не требуют сложного оборудования и могут быть легко реализованы в любой образовательной среде. Регулярное тестирование детей с использованием анкет для родителей и педагогов позволяет объективно измерить эффективность программ [4].

Нейрогимнастика способствует общему укреплению здоровья, улучшая мышечный тонус и координацию движений. Педагоги и родители, ведущие дневники наблюдений, могут более детально отслеживать прогресс детей и корректировать программу. Нейрогимнастика не требует медикаментозной поддержки и является безопасной формой коррекционной работы. Помимо коррекции, нейрогимнастика может использоваться для профилактики проблем с концентрацией у детей [5].

Нейрогимнастика оказывает положительное влияние не только на детей с СДВГ, но и на детей с задержками психомоторного развития. Чем раньше начаты занятия, тем более выраженные положительные эффекты можно наблюдать. Важно отметить и культурный аспект, так как внедрение национальных и этнокультурных элементов в нейрогимнастические игры повышает интерес детей и расширяет их кругозор. Для достижения наилучших результатов ценным является командная работа специалистов и рекомендуется сотрудничество педагогов, психологов и родителей в реализации программы нейрогимнастики.

Список использованной литературы:

1. Шерьязданова Х.Т. Технологии психологического сопровождения детей дошкольного возраста: Монография / Х.Т. Шерьязданова, Г.М. Касымова, Э.В. Исхакова. – Алматы: Альманах, 2022. – 256 с.

2. Лапп Е.А. Коррекционная педагика. Проектирование и реализация педагогического процесса: учебное пособие для СПО . – Издательство Юрайт, 2017. – 147 с.

3. Руденко А.М. Основы коррекционной педагогики и психологии. Учебник. – Ростов н/Д: Феникс, 2023. – 226 с.

4. Бекмагамбетова Р.К. Подготовка ребенка к детскому саду и к школе. Учебное пособие. – Алматы: Альманах, 2020. – 84 с.

5. Бекмагамбетова Р.К., Абилбакиева Г.Т., Аскарбек А.Т., Дайрабаева Н.О., Берлибаева М.Б., Ли И.В., Абдулина М.Е. Инновационные технологии развития детей раннего и дошкольного возраста. Методическое пособие. – Алматы: Альманах, 2021. – 149 с.

Нұржанова М.Е.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: доцент Тобағабылова И.А.

АЛҒАШҚЫ ҚОРҒАНЫС: МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ КИБЕРҚАУІПСІЗДІККЕ БАУЛУДЫҢ ҚАЖЕТТІЛІГІ

Қазіргі заманғы цифрлық орта, мектепке дейінгі балалардың өміріне айтарлықтай ықпал етіп отыр. Балалар ерте жастан бастап смартфондар, планшеттер және компьютерлерді пайдаланып, интернет кеңістігіне кіреді. Цифрлық технологиялардың дамуы олардың танымдық белсенділігін арттырып, ақпаратқа қолжетімділікті қамтамасыз еткенімен, киберқауіптерден қорғау мәселесін де алға тартады.

Сандық кеңістіктегі қауіптерге балалардың жеке ақпараттарының таралуы, жас ерекшеліктеріне сай емес контентке кездейсоқ тап болуы, кибербуллинг, интернет-тәуелділік және зиянды бағдарламалық жасақтамалар жатады. Балалар түрлі интернет қатерлерге (мысалы, фишинг, зиянды бағдарламалар, онлайн-бопсалау) тап болуы мүмкін. Олардың осы қатерлерден сақтану жолдарын білмеуі психологиялық және әлеуметтік қиындықтарға әкелуі мүмкін. Ерте жастан оларды бұл мәселелерге назар аудартып, қауіпсіздік шараларын үйрету оларды қорғайды.

Мектепке дейінгі балаларды киберқауіпсіздікке баулудың тағы бір пайдасы – ата-аналар мен тәрбиешілердің бұл саладағы білімін арттыру. Олар өз балаларына қандай контентке қол жеткізуге рұқсат беріп, қандай қауіптерден қорғау керектігін түсінеді.

Киберқұқықтар мен этиканы балаға ерте жастан түсіндіру – олардың интернетте басқа адамдардың құқығына құрметпен қарауын қалыптастыруға көмектеседі. Бұл болашақта олардың интернетте жауапты әрі саналы түрде әрекет етуіне ықпал етеді.

Осыған байланысты мектепке дейінгі балаларды киберқауіпсіздікке үйрету – олардың ақпараттық қоғамда саналы және қауіпсіз қолданушы болып қалыптасуына қажетті маңызды қадамдардың бірі.

Цифрлық сауаттылықты дамыту: мектепке дейінгі кезеңде балалар ақпаратты қалай дұрыс пайдалану керектігін үйреніп, цифрлық технологияларға деген қызығушылықтары мен сенімдерін қалыптастырады. Бұл кезеңде дұрыс ақпарат алу, интернетте қауіпсіз болу және жеке деректерді қорғау дағдыларын игеру өте маңызды.

Киберқауіпсіздік мәселесі тек ұлттық деңгейде ғана емес, халықаралық деңгейде де өзекті болып отыр. Біріккен Ұлттар Ұйымы, ЮНИСЕФ және Европалық Одақ балалардың интернеттегі қауіпсіздігін қамтамасыз етуге арналған арнайы жобалар мен бағдарламалар әзірлеуде. Мәселен, «Digital Literacy for Kids» бастамасы әлемнің көптеген елдерінде сәтті жүзеге асырылып, балалардың сандық ортада өзін-өзі қорғау дағдыларын дамытуға бағытталған. Ұлыбритания, Германия және АҚШ сияқты елдерде мектеп жасына дейінгі балаларға арналған киберқауіпсіздік бойынша мемлекеттік саясат жүргізіліп, арнайы курстар мен оқу бағдарламалары енгізілген. Қазақстан осы халықаралық тәжірибелерді зерттеп, өз жүйесіне бейімдеуі қажет [1].

Қазақстанда киберқауіпсіздік мәселесі мемлекеттік деңгейде де қарастырылуда. 2020 жылы қабылданған «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы аясында балалардың интернеттегі қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған шаралар енгізілді. Бұл бағдарлама киберқауіпсіздік мәдениетін қалыптастыруға, ата-аналар мен педагогтардың біліктілігін арттыруға және цифрлық білім беру ресурстарын қауіпсіз етуге бағытталған. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі мектепке дейінгі және бастауыш сыныптарда киберқауіпсіздікке қатысты арнайы сабақтарды енгізу мәселесін қарастыруда. Қазіргі уақытта «Балаларға арналған қауіпсіз интернет» атты пилоттық жоба бірнеше балабақшада тестілік режимде жұмыс істеуде.

Киберқауіпсіздікті оқытуда тиімді әдістердің бірі – балабақшаларда арнайы «Киберқауіпсіздік бұрыштарын» құру. Бұл әдіс Финляндия мен Эстония тәжірибесінде

кеңінен қолданылады. Осындай бұрыштарда балаларға интернеттегі қауіпсіздік ережелері ойын түрінде түсіндіріліп, анимациялық видеолар мен арнайы интерактивті құралдар арқылы ақпарат беріледі. Сонымен қатар, мұндай тәжірибені Қазақстан балабақшаларында енгізу мектепке дейінгі балалардың цифрлық қауіптерден хабардар болуына ықпал етеді.

Балабақшаға арналған киберқауіпсіздік сабағының үлгісі төмендегідей болуы мүмкін:

1. *Кіріспе:* Балалармен интернет туралы жалпы әңгімелесу.

2. *Негізгі бөлім:*

«Қауіпсіз және қауіпті интернет» атты интерактивті мультфильм көру. «Жеке ақпарат дегеніміз не?» атты танымдық ойын. «Интернетте кіммен сөйлесуге болады?» атты сахналық қойылым.

3. *Қорытынды:* Балалар алған білімдерін бекіту мақсатында киберқауіпсіздікке қатысты сұрақ-жауап ойыны.

Ата-аналарға арналған әдістемелік ұсыныстардың ішінде баланың интернет қолдану уақытын бақылау, арнайы сүзгілер мен қауіпсіздік бағдарламаларын орнату, баламен ашық диалог жүргізу маңызды рөл атқарады. Балалардың интернеттегі әрекеттерін бақылайтын Qustodio, Net Nanny, Kaspersky Safe Kids сияқты қосымшалар ата-аналарға үлкен көмек бола алады. Сонымен қатар, ата-аналар балаларға интернеттегі қауіп-қатерлерді жеңілдетілген тілде түсіндіріп, олармен бірге қауіпсіздік ережелерін қарапайым мысалдар арқылы үйретуі керек.

Киберқауіпсіздік бойынша педагогтарға арналған ұсыныстар да маңызды. Мектепке дейінгі мекемелерде киберқауіпсіздік сабақтарын енгізу, интерактивті әдістерді қолдану, ата-аналармен бірлескен іс-шаралар ұйымдастыру педагогтардың киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету жолындағы негізгі міндеттерінің бірі болуы тиіс. Педагогтар балаларға интернетке кірудің қауіпсіз жолдарын үйретіп қана қоймай, оларды интернеттегі агрессиядан, алаяқтардан және зиянды контенттен қорғануға үйретуі қажет.

Киберқауіпсіздік мәселесі бүгінгі таңда тек мектеп жасындағы балаларға ғана емес, сонымен қатар мектепке дейінгі балаларға да қатысты өзекті мәселе болып отыр. Балаларды интернет кеңістігінде қорғау – олардың болашақта ақпараттық сауатты және саналы азамат болып қалыптасуы үшін маңызды. Сондықтан ата-аналар мен педагогтар бірігіп, мектепке дейінгі балаларға киберқауіпсіздік негіздерін үйретіп, олардың интернеттегі қауіпсіздігін қамтамасыз етуге күш салуы қажет. Балаларға қарапайым, бірақ маңызды қауіпсіздік ережелерін үйрету олардың интернетке деген саналы көзқарасын қалыптастырып, болашақта виртуалды кеңістіктегі қауіптерден сақтануға мүмкіндік береді [2].

Сонымен, қорытындылай келе, ақпаратты талдау барысында байқалғаны біздің елімізде бұл тақырып енді ғана зерттелуде. Мектеп жасына дейінгі балаларды киберқауіпсіздік негіздеріне үйрету тек қауіпсіздік ережелері туралы білім беру ғана емес, сонымен қатар цифрлық кеңістікте саналы, этикалық және қауіпсіз мінез-құлықтың негізгі дағдыларын дамыту болып табылады. Бұл процестің маңыздылығы халықаралық деңгейде мойындалды және қазірдің өзінде бірқатар елдер жас балаларға технология мен Интернет әлемінде қауіпсіз шарлауға көмектесетін білім беру бағдарламалары мен курстарын әзірлеп, енгізуде.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. UNICEF (2022). Global Kids Online: Children's Internet Use, Risks and Opportunities. ЮНИСЕФ баспасы.

2. Жолдасова Г. (2018). Бала мен интернет: Қауіпсіздікті қамтамасыз ету жолдары // «Тәрбие және қауіпсіздік» ғылыми журналы. – №2. – Б. 34-45.

Овчинникова Е. И.
студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: к.психолог.н., доцент Унарбекова Н.Д.

АКТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ И ФОРМИРОВАНИЮ АНТИСУИЦИДАЛЬНЫХ МОТИВОВ

В статье рассматриваются современные подходы к определению антисуицидальных мотивов, направленные на выявление факторов, поддерживающих желание жить, несмотря на жизненные трудности. Анализируются возможности применения данных методик в целях профилактики, диагностики и коррекции суицидального поведения. Особое внимание уделено методике "Шкала антисуицидальных мотивов" и её эффективности в клинической практике. Рассмотрены преимущества и ограничения данного инструмента, а также перспективы его дальнейшего развития.

Суицидальное поведение является одной из ведущих причин смертности в мире, особенно среди подростков и молодёжи. По данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), ежегодно более 700 тысяч человек совершают самоубийства, что делает профилактику суицида важнейшей задачей здравоохранения и социальной политики. Изучение антисуицидальных мотивов позволяет выявить внутренние и внешние факторы, способствующие сохранению жизни, и использовать их в практике психологической помощи.

Применение методик оценки антисуицидальных мотивов в образовательных учреждениях, медицинских центрах и социальных службах помогает своевременно идентифицировать группы риска и разрабатывать индивидуальные программы поддержки. Это особенно актуально в условиях нарастающего уровня стресса, социальной нестабильности и ухудшения психического здоровья населения.

Методики оценки антисуицидальных мотивов направлены на выявление факторов, которые помогают человеку справляться с жизненными трудностями и сохранять желание жить. Одной из наиболее распространённых методик является «Шкала антисуицидальных мотивов». Опросник позволяет выявить следующие группы мотивов: ответственность перед родными; страх смерти; приверженность жизненным ценностям [1].

Методики активно используются в образовательных учреждениях и социальных службах для выявления лиц, находящихся в группе риска. Ранняя диагностика позволяет предоставлять своевременную психологическую поддержку. На основе результатов диагностики разрабатываются индивидуальные программы поддержки. Понимание специфических мотивов каждого человека повышает эффективность психологической помощи.

Методики определения антисуицидальных мотивов, включая «Шкалу антисуицидальных мотивов», являются важным инструментом в практике клинической психологии, психиатрии и консультирования. Их использование способствует повышению осведомлённости о значимости антисуицидальных факторов, улучшению психоэмоционального состояния пациентов и снижению уровня суицидальных мыслей. Дальнейшие исследования в этой области позволят усовершенствовать существующие методики и повысить эффективность психологической помощи [2].

Методика определения антисуицидальных мотивов направлена на выявление факторов, поддерживающих желание жить, несмотря на жизненные трудности. Она включает в себя оценку личных убеждений, социальных связей, жизненных целей и других аспектов, способствующих сохранению жизни. Методики активно используются в образовательных учреждениях, медицинских центрах и социальных службах для

Профилактики: Выявление студентов и подростков, находящихся в группе риска, и предоставление им необходимой поддержки.

Диагностики: Оценка уровня антисуицидальных мотивов у различных групп населения.

Коррекции: Разработка индивидуальных программ поддержки и вмешательства для лиц с низким уровнем антисуицидальных мотивов. Использование методики способствует повышению осведомленности о важности антисуицидальных мотивов, улучшению психоэмоционального состояния участников и снижению уровня суицидальных мыслей.

Возможности методик определения антисуицидальных мотивов:

– Комплексная оценка факторов, поддерживающих жизнь: Методики позволяют выявить личные убеждения, социальные связи, жизненные цели и другие аспекты, которые удерживают человека от суицидальных действий. Например, исследования показывают, что ответственность перед семьей, наличие детей и умение справляться со стрессом являются значимыми антисуицидальными факторами.

– Индивидуализация профилактических программ: Понимание специфических мотивов каждого человека позволяет разрабатывать персонализированные программы поддержки, что повышает их эффективность.

Участник опроса указывает степень важности каждого утверждения для них, что позволяет выявить их личные мотивы, удерживающие от суицидального поведения. Анализ эффективности данного опросника дает количественную оценку антисуицидальных мотивов, что позволяет проводить диагностику и отслеживать динамику состояния клиента. Однако, методика субъективна, так как основывается на самоотчетах, возможны искажения ответов из-за социальной желательности, требует дополнения другими диагностическими инструментами.

Основными факторами защиты от суицидального поведения являются:

– Гармоничные отношения в семье и поддержка со стороны близких.

– Уверенность в себе и убеждённость в достижимости жизненных целей.

– Умение справляться со стрессом и общаться с окружающими.

– Социальная интеграция [3].

«Один из ключевых факторов, удерживающих человека от суицида, – социальные связи [1]. Чем большим количеством антисуицидальных, жизнеутверждающих факторов обладает человек, в частности подросток, чем сильнее его «психологическая защита» и внутренняя уверенность в себе, тем прочнее его антисуицидальный барьер [4].

Таким образом, методики для определения антисуицидальных мотивов являются важным инструментом в профилактике суицидального поведения, позволяя выявлять внутренние ресурсы человека и предоставлять ему необходимую поддержку. В заключение следует отметить, что методы, ориентированные на обнаружение антисуицидальных факторов, играют ключевую роль в предотвращении суицидальных действий. Они дают возможность установить аспекты, способствующие поддержанию у человека стремления к жизни. Несмотря на вероятную субъективность результатов, такие методы остаются ценным инструментом в практике клинических психологов, психиатров и консультантов.

Список использованной литературы:

1. Кузьмина Т.П. Методические рекомендации по профилактике суицидального поведения у несовершеннолетних. – М., 2012.

2. Евсеев А.А. Статистический анализ тенденций и факторов суицидального поведения. Статистика и экономика. – 2012.

3. Личко А.Е. Социопсихологические особенности подросткового возраста как причины нарушения поведения // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. – М.: Просвещение, 2003. – 365 с.

4. Шнейдер, Л.Б. Основы консультативной психологии: учебное пособие / Л.Б. Шнейдер. – М.: МПСИ, 2005. – 348 с.

Өмірбек Д.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты жоғары колледжінің студенті, Астана қ., ғылыми жетекшісі: Жетыбаева А.Е.

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУДЕ АКТ ҚОЛДАНУ

Қазіргі заман – ақпараттық технологиялар ғасыры. XXI ғасырдағы білім беру жүйесінің басты мақсаты – жаңа заман талабына сай, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) тиімді қолдана алатын шығармашыл, жан-жақты дамыған тұлға тәрбиелеу. Мектепке дейінгі кезең – баланың танымдық және әлеуметтік дағдылары қалыптасатын маңызды уақыт. Осы кезеңде АКТ-ны дұрыс пайдалану балалардың оқу-танымдық әрекеттерін жандандырып, олардың дамуына оң әсер етеді.

1. Мектепке дейінгі білім беруде АКТ қолданудың маңыздылығы

АКТ мектепке дейінгі ұйымдарда баланың интеллектуалдық, шығармашылық қабілеттерін дамытуда зор мүмкіндік береді. АКТ қолдану:

– Баланың қызығушылығын арттырады;

– Оқыту үдерісін ойын түрінде ұйымдастыруға мүмкіндік береді;

– Ақпаратты түрлі арналар арқылы қабылдауды қамтамасыз етеді (аудио, визуалды, кинестетикалық);

– Балалардың зейінін шоғырландыруды жақсартады.

2. АКТ құралдары және оларды пайдалану тәсілдері

Мектепке дейінгі ұйымдарда қолданылатын негізгі АКТ құралдары:

– Интерактивті тақталар: Балаларға арналған ойындар, слайд-шоулар және мультимедиялық материалдар арқылы сабақ өткізуге мүмкіндік береді.

– Компьютерлер мен планшеттер: Логикалық ойлау, математикалық дағдылар, тіл дамытуға арналған қосымшалар қолдануға ыңғайлы.

– Проекторлар мен аудио құралдар: Ертеңгіліктерде, ертегілер тыңдауда және мультфильмдер көруде пайдаланылады.

– Робототехника негіздері: Балалардың техникалық сауаттылығын арттыруда рөл атқарады.

3. АКТ-ны қолданудың артықшылықтары

Оқытудағы жеке тәсіл: Әр баланың даму деңгейіне сай тапсырмалар беру.

Қызығушылықты арттыру: Балалардың сабаққа деген ынтасын оятады.

Коммуникативтік дағдыларды дамыту: Балалар топтық жұмыстар арқылы бір-бірімен қарым-қатынас жасауға үйренеді.

4. Мүмкін болатын қиындықтар және оларды шешу жолдары

АКТ қолдану барысында кездесетін қиындықтар:

Баланың денсаулығына әсері: Уақытты дұрыс жоспарлау арқылы экран алдында өткізетін уақытты шектеу керек.

Техникалық қиындықтар: Мұғалімдерді тұрақты түрде АКТ-ны пайдалану дағдыларына үйрету қажет.

Педагогтің рөлі: АКТ – мұғалімнің орнын алмастырмайды, керісінше оның жұмысына көмекші құрал болады.

5. Шетелдік тәжірибе және Қазақстандағы жағдай.

Финляндия мен Жапониядағы мектепке дейінгі мекемелерде АКТ белсенді түрде қолданылады. Мысалы, Финляндияда балалар робототехника негіздерін үйреніп, түрлі жобалармен жұмыс істейді. Қазақстанда да бұл бағытта оң өзгерістер байқалады, бірақ толықтай енгізу үшін инфрақұрылымды жақсарту қажет.

Мектепке дейінгі білім беруде АКТ қолдану – заманауи білім беру үдерісінің қажеттілігі. Бұл технологиялар баланың танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, оны өмірге дайындайды. Бастысы – АКТ-ны мақсатты әрі тиімді қолдану, мұғалімнің кәсіби біліктілігін арттыру және бала денсаулығын сақтау.

1. «Цифрлық шеберлік» жобасы: педагогтерге арналған тұрақты тренингтер мен вебинарлар өткізіп, АКТ-ны қолдану дағдыларын жетілдіру. Қатысушыларға сертификат беру арқылы ынталандыру.

2. «Сиқырлы экран» әдістемесі: интерактивті тақталар мен планшеттерді ойын-сабақтарда қолданып, балаларды зерттеуге, шешім қабылдауға және логикалық ойлауға баулу.

3. Қазақ тіліндегі «Цифрлық ертегілер» топтамасы: Балалардың тіл байлығын дамыту үшін қазақ ертегілерін мультимедиялық форматта әзірлеп, арнайы қосымша немесе YouTube арнасы арқылы тарату.

4. «Отбасы мен балабақша байланысы»: Ата-аналарға арналған цифрлық күнделіктер мен онлайн-платформалар жасап, баланың жетістіктерін қадағалау және үйде де АКТ-ны қолдану мүмкіндігін ұсыну

5. «Сауаттылық + қауіпсіздік»: Балаларды интернетті дұрыс пайдалану және экран алдында уақыт өткізу мәдениетін үйрету мақсатында шағын анимациялық роликтер мен интерактивті ойындар әзірлеу.

6. «Табиғатпен үйлесімде»: АКТ қолданумен қатар, балаларды табиғатқа жақындататын AR (кеңейтілген шынайылық) технологияларын пайдалану. Мысалы, жануарлар мен өсімдіктерді зерттеу үшін виртуалды экскурсиялар ұйымдастыру.

Бұл ұсыныстар балалардың қызығушылығын арттырып қана қоймай, оларға ақпараттық мәдениетті қалыптастырып, жаңа білім мен дағдыларды оңай әрі тиімді игеруге мүмкіндік береді.

Пащенко П.И.,
аспирант Московского педагогического государственного университета,
г. Москва, научный руководитель: д.педаг.н., профессор Каширский Д.В.

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ ВУЗА К ИЗУЧЕНИЮ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Изучение иностранных языков в современном образовательном процессе становится одной из важнейших задач, стоящих перед студентами высших учебных заведений. Овладение иностранным языком открывает широкие возможности для личностного и профессионального развития, а также способствует интеграции в международное сообщество. Однако, несмотря на эти преимущества, многие студенты сталкиваются с трудностями в процессе изучения языка. Одной из ключевых причин такого явления является недостаточная мотивация к обучению.

Мотивация является основным двигателем учебной активности и определяет, насколько активно и эффективно студент будет воспринимать новый материал, работать над своим языковым развитием. Понимание того, что побуждает студентов учить иностранный язык, и создание условий для поддержания этой мотивации, является актуальной задачей как для педагогов, так и для психологов, работающих в образовательной сфере. Студенты, не испытывающие внутренней мотивации или не видящие практической ценности в изучении языка, часто демонстрируют низкие результаты в обучении, что ставит под угрозу не только их академическую успеваемость, но и профессиональное будущее.

Влияние мотивации на успешность образовательного процесса.

Мотивация студентов имеет решающее значение для успешности учебного процесса. Проблемы с мотивацией напрямую влияют на уровень вовлеченности и результативности студентов в обучении. В контексте изучения иностранного языка мотивация играет роль катализатора, который помогает преодолевать трудности,

возникающие при овладении новым языковым материалом. Исследования показывают, что студенты, обладающие высокой внутренней мотивацией, гораздо быстрее и эффективнее осваивают иностранный язык, а также проявляют большую заинтересованность в применении языка в реальных ситуациях общения.

Роль иностранных языков в профессиональном и личном развитии студентов.

Современный мир становится все более глобализированным, и знание иностранных языков становится не только конкурентным преимуществом, но и необходимостью для успешной профессиональной карьеры. В условиях международной мобильности и мультикультурных коммуникаций, умение вести диалог на одном или нескольких иностранных языках открывает перед студентами новые горизонты. Иностранные языки дают возможность для взаимодействия с коллегами и партнерами по всему миру, расширяя профессиональные и научные связи, а также позволяют получать доступ к информации, которая может быть недоступна на родном языке.

Кроме того, изучение иностранного языка способствует развитию когнитивных способностей, улучшению памяти, повышению интеллектуальной гибкости и аналитических навыков. Это также помогает формировать более широкое мировоззрение и культурную осведомленность, что положительно сказывается на личностном росте студентов. Поэтому, развитие мотивации к изучению иностранных языков, как внутри учебного процесса, так и через активное вовлечение студентов в различные международные инициативы, имеет огромное значение для их будущего.

Таким образом, мотивация к изучению иностранного языка является ключевым фактором успеха как в образовательном процессе, так и в будущей профессиональной деятельности студентов. В условиях современных образовательных и социально-экономических вызовов, особое внимание должно уделяться созданию условий для формирования и поддержания высокой мотивации у студентов, что, в свою очередь, способствует не только их академическим достижениям, но и личностному и карьерному росту.

Одной из наиболее известных теорий мотивации является теория самодетерминации, разработанная Эдвардом Деси и Ричардом Райаном. Согласно этой теории, мотивация определяется тремя базовыми потребностями человека: потребностью в автономии (ощущение контроля над действиями), потребностью в компетенции (уверенность в своих силах) и потребностью в социальной связи (ощущение принадлежности к группе) [1]. Когда эти потребности удовлетворяются, мотивация становится внутренней и более устойчивой.

Теория ожиданий Виктора Врума предполагает, что мотивация человека зависит от его ожиданий того, что усилия приведут к желаемому результату [2]. В контексте изучения иностранного языка это может выражаться в том, что студент будет более мотивирован к обучению, если он уверен, что его усилия приведут к успешному овладению языком и получению вознаграждения (например, улучшение карьерных перспектив, получение высокой оценки, сдача международных экзаменов).

Эта теория показывает, как важно создать у студентов четкое представление о том, что их усилия не будут напрасными и что учебный процесс приведет к конкретным результатам.

Модель целей, предложенная Локком и Лэтэм, акцентирует внимание на том, что мотивация студентов во многом зависит от того, насколько конкретными и достижимыми являются цели, которые они ставят перед собой [3]. Например, если студенты четко понимают, что изучение иностранного языка откроет для них новые карьерные возможности, они будут мотивированы упорно работать над своим языковым развитием.

Мотивация является основным двигателем учебного процесса и напрямую влияет на успехи студентов в обучении. Высокий уровень мотивации способствует более глубокому усвоению материала, увеличивает активность на занятиях, улучшает способность к самоконтролю и организации учебной деятельности. В процессе изучения

иностранного языка мотивация играет ключевую роль, поскольку изучение нового языка требует от студентов не только когнитивных усилий, но и эмоционального вовлечения, настойчивости и времени.

Внутренняя мотивация заключается в стремлении к саморазвитию, интересе к самому процессу обучения, а также в желании преодолеть трудности и достичь личных целей. Например, студент может учить иностранный язык, потому что ему нравится изучать культуру другой страны или общаться с носителями языка. Внутренняя мотивация является более устойчивой и долговременной, так как она исходит от самого студента и не зависит от внешних факторов.

Внешняя мотивация основана на внешних вознаграждениях или результатах, которые студент ожидает получить в будущем. Это могут быть оценки, дипломы, карьерные перспективы или даже социальное признание. Внешняя мотивация может быть сильным стимулом на начальных этапах обучения, но она обычно не так устойчива, как внутренняя мотивация. Поэтому важно, чтобы внешние стимулы постепенно приводили к развитию внутренней мотивации.

Для формирования мотивации студентов к изучению иностранных языков важно выбирать такие методы и подходы, которые максимально соответствуют их интересам и потребностям. Современная методика преподавания иностранных языков включает в себя различные подходы, направленные на создание мотивационной среды.

Один из таких подходов – коммуникативная методика, ориентированная на использование языка в реальных ситуациях общения. Студенты учат язык не только для сдачи экзаменов, но и для того, чтобы использовать его в повседневной жизни и в профессиональной сфере. Это значительно повышает мотивацию, так как студенты видят реальную пользу от освоения языка.

Использование технологии, мультимедийных материалов, а также языковых игр и ролевых заданий также способствует повышению мотивации. Студенты, активно участвуя в учебном процессе, быстрее осваивают язык, так как обучение становится более увлекательным и интересным.

Индивидуализация обучения – это подход, при котором учитываются интересы, цели и предпочтения каждого студента. Это важно для формирования мотивации, так как студенты, которые видят, что обучение адаптировано под их потребности и цели, чувствуют себя более вовлеченными в процесс.

Индивидуализация может включать выбор учебных материалов, которые соответствуют интересам студентов, гибкость в выборе тем для изучения, а также возможность выбора форм и методов работы. Например, студенты могут выбрать темы, которые близки их профессиональным интересам, что повысит их мотивацию к обучению.

Формирование мотивации студентов к изучению иностранных языков является одним из ключевых факторов, определяющих успехи в обучении и достижение высоких результатов в овладении языковыми навыками. Мотивация в образовательном процессе играет многогранную роль, от ее уровня зависит активность студентов, их способность к саморегуляции и глубокому усвоению материала.

На основе рассмотренных теорий мотивации можно выделить два основных типа мотивации: внутреннюю и внешнюю. Внутренняя мотивация способствует более глубокому и продолжительному обучению, поскольку она зависит от личных интересов и ценности процесса обучения для студента. Внешняя мотивация, в свою очередь, может служить важным стимулом, особенно в начале обучения, но без развития внутренней мотивации она может не обеспечить устойчивого успеха в дальнейшем.

Психологические и педагогические подходы, включая коммуникативную методику и проектное обучение, а также использование современных образовательных технологий, оказывают значительное влияние на мотивацию студентов. Эти методы позволяют сделать процесс обучения более интерактивным, ориентированным на реальные жизненные ситуации, что повышает интерес студентов и способствует большему

вовлечению в учебный процесс. Также важно учитывать индивидуальные потребности студентов, их цели и интересы, что делает обучение более персонализированным и эффективным.

Список использованной литературы:

1. Deci E.L., & Vallerand R.J. Self-determination and intrinsic motivation in human behavior. Springer Science & Business Media. – 1991. – 35 p.

2. Vroom V.H. Work and motivation. Wiley. – 2020. – 20 p.

3. Locke E.A., & Latham G.P. Building a practically useful theory of goal setting and task motivation. American Psychologist. – 57(9). – 2002. – 89 p.

Приходченко В.О., Абдурахмонова З.Б.,

студенты Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова
г. Астана, научный руководитель:
доктор педагогических наук, профессор Сарсекеев Б. С.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ОБРАЗОВАНИИ: ДРУГ ИЛИ КОНКУРЕНТ ПЕДАГОГА

Внедрение искусственного интеллекта (ИИ) в различные сферы деятельности, включая образование, является предметом активных дискуссий. Одна из причин научных споров – неясность потенциального влияния ИИ на общество в дальней перспективе. В данной статье мы рассмотрим результаты исследования мнений студентов Евразийского института имени А. К. Кусаинова (г. Астана) о роли ИИ в образовательном процессе, его возможностях, преимуществах и рисках.

Синергия ИИ и преподавателя предоставляет ряд преимуществ. Так, например, применение ИИ позволяет адаптировать учебные материалы и методы обучения с учетом индивидуальных потребностей и способностей обучающихся, расширяют доступ к образованию для лиц с ограниченными возможностями и жителей удаленных регионов, способствует ускоренному поиску и представлению дополнительных учебных материалов, что повышает наглядность учебного процесса. Использование технологий распознавания лиц и обработки визуальных данных способствует повышению дисциплины и снижению уровня академической нечестности во время экзамена. Системы автоматического перевода делают образовательный контент доступным для студентов, а прогнозирующая аналитика позволяет выявлять учащихся, испытывающих трудности в обучении, что способствует своевременному оказанию необходимой поддержки. Автоматизированные системы оценивания обеспечивают объективную оценку знаний студентов, анализируют результаты обучения, формируют рекомендации и способствуют разработке эффективных индивидуальных учебных планов [1].

Однако внедрение ИИ в образовательный процесс сопряжено с определенными рисками. Одной из проблем является потенциальное снижение роли преподавателя, что несет риск потери важных аспектов обучения, связанных с человеческим взаимодействием и эмоциональным развитием обучающихся. Предоставление ИИ готовых ответов и решений может негативно сказаться на развитии критического мышления и аналитических способностей обучаемых. Чрезмерная зависимость от технологий ИИ может способствовать снижению мотивации к самостоятельному обучению и развитию необходимых навыков. Неравномерный доступ к цифровым технологиям и различный уровень цифровой грамотности среди обучающихся могут усугубить социальное неравенство в сфере образования [2].

Результаты опроса, проведенного среди студентов института позволили получить данные о восприятии ИИ в студенческой среде. Ниже представлены итоги опроса.

1. Опрос проводился среди студентов ЕАГИ имени А.К. Кусаинова. В исследовании приняли участие 59 человек, из которых 79,7% составили девушки, а 20,3% – парни.

2. В разрезе курсов студенты 1 курса составили 61,6%, студенты 2 курса 25,4%, студенты 3 курса 8,5% опрошенных.

3. В разрезе специальностей наибольшее количество голосов поступило от студентов ОП «Иностранный язык: два иностранных языка» (33,3%) и «Переводческое дело» (26%).

4. Искусственный интеллект в обучении используют 93,2% опрошенных, что подтверждает его значимость в образовательном процессе студентов института.

5. Среди наиболее популярных инструментов используемых студентами являются: **ChatGPT** - 88,1%, **Gamma** - 50,8%, **Gemini** - 22%. Другие нейросети (RTX Chat, Canva, DeepSeek, YandexGPT) используют 1,7%.

На вопрос «Как часто пользуетесь вы ИИ для выполнения учебных заданий?» ответы распределились следующим образом: иногда (57,6%), часто - 40,7%, никогда - 1.7%.

Нам важно было выяснить будущее профессии педагога. С этой целью в анкету был включен вопрос: «Считаете ли вы, что искусственный интеллект способен заменить преподавателя в ближайшие 10 лет?». 67,8% участников не видят угрозы вытеснения учительской профессии, в то же время треть опрошенных (32,2%) считают что ИИ способен заменить преподавателя.

Для нас было важно исследовать как студенты используют технологии ИИ. Согласно результатам опроса, большинство респондентов (66,1%) используют ИИ как источник идей. Это свидетельствует о значимости ИИ в генерации новых мыслей и направлений работы. 62,7% опрошенных применяют ИИ для упрощения сложных понятий, что указывает на его роль в повышении доступности образовательного материала.

Наиболее востребованной функцией ИИ среди студентов является подготовка учебных материалов (76,3%), создание интерактивных заданий (32.2%), разработка планов занятий (55,9%) и индивидуальных рекомендаций (52,5%), проверка домашних заданий и разработка интерактивных курсов (32,3%).

Функция проверки и исправления текстов востребована у 35,6% участников. 32,2% респондентов используют ИИ для генерации черновиков, дорабатывая их впоследствии. Следует отметить, что 16,9% студентов полностью доверяют ИИ без дополнительной проверки информации, что может представлять риск для достоверности усвоенных знаний. Наименьшее число участников (6,8%) использует ИИ исключительно для технических задач.

Анализируя возможные угрозы ИИ респонденты отмечают опасность снижения критического мышления (63,6%) и риск распространения ложной информации (61,8%). В связи с этим интересно отметить, что 5,1% студентов заявили, что совсем не применяют ИИ в образовательном процессе.

Зависимость от технологий, как негативный фактор, указали 50,8% участников, а утрату социальных навыков – 40,7%, что свидетельствует о потенциальных трудностях в развитии межличностных коммуникаций среди обучающихся. 35,6% респондентов выразили обеспокоенность снижением роли преподавателя, что может указывать на риск утраты значимости традиционного педагогического подхода. Этические вопросы, связанные с применением ИИ, отметили лишь 5,1 % опрошенных. 18,6% участников не видят угроз со стороны ИИ в образовательной среде.

Таким образом, результаты исследования демонстрируют, что ИИ воспринимается студентами как полезный инструмент. Персонализация обучения, быстрый поиск и доступ информации, делают ИИ ценным помощником в учебной деятельности. Несмотря на выявленные риски: снижение критического мышления, возможное появление зависимости

от технологий, преподаватель остаётся ключевой фигурой, обеспечивающим развитие навыков анализа, креативного мышления и эмоционального интеллекта студентов. Это позволяет сделать вывод, что ИИ выполняя вспомогательные функции, является другом педагога, а не его конкурентом. Преподаватель остаётся центральной фигурой образовательного процесса.

Список использованной литературы:

1. Амиров, Р., Билалова, У. (2020). Перспективы внедрения технологий искусственного интеллекта в сфере высшего образования. Успехи в области компьютеров. – Вып: 3. – 2020. С. 80-88.

2. Недостатки искусственного интеллекта в образовании. URL: https://marketinglad.io/ru/disadvantages-of-ai-in-education/

Пудвель Е.В.,

студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,

г. Астана, научный руководитель: д.психол.н., профессор Абдрашитова Т.А.

БУЛЛИНГ: ПРИЧИНЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ И ПРОФИЛАКТИКА

Невозможно представить жизнь человека в социуме без проблемных ситуаций. В последние годы средства массовой информации все чаще говорят о таких формах травли как буллинг и моббинг. Несмотря на то, что существуют они достаточно давно, широкой огласке эту проблему придали относительно недавно.

Буллинг, или травля (от англ. «bullying» – хулиганство), представляет собой патологическую модель поведения, характеризующуюся целенаправленным стремлением агрессора причинить вред окружающим. Эта форма насилия отличается систематичностью и повторяемостью, а её основной целью является нанесение психологического ущерба и унижение жертвы.

В научной литературе буллинг часто сравнивают с моббингом, однако эти явления имеют разную природу: в случае буллинга агрессия, как правило, исходит от одного человека, в то время как моббинг подразумевает коллективную травлю.

Буллинг распространён в различных социальных группах и институтах, таких как армейские подразделения, школьные классы, университетские коллективы и рабочие коллективы. Наиболее уязвимыми категориями являются дети и подростки из малообеспеченных семей, приезжие из сельской местности, а также лица, демонстрирующие выдающиеся способности или обладающие особенностями внешности, мышления или поведения.

Чтобы успешно бороться с любыми проявлениями травли, необходимо понимать, в каких случаях она возникает, кто чаще всего становится ее жертвой и какие действия необходимо предпринять в случае необходимости.

В ходе исследования данной проблемы выявляются несколько основных аспектов, которые способствуют более глубокому пониманию природы буллинга.

1. Факторы возникновения. Факторы возникновения буллинга можно разделить на несколько групп: социальные, психологические и организационные [1]. К социальным факторам относятся неблагоприятные семейные условия, низкий социальный статус ученика в коллективе и влияние массовой культуры. Психологические факторы включают агрессивность, низкую самооценку и недостаток эмпатии у агрессоров. Организационные факторы связаны с отсутствием чётких механизмов реагирования на насилие в образовательных учреждениях. Также важную роль играет влияние социальных сетей, которые становятся платформой для развития кибербуллинга.

2. Формы проявления. Т.П. Иванова выделяет несколько основных форм буллинга, каждая из которых имеет свои особенности. Физический буллинг включает удары, толчки, порчу личных вещей. Психологический буллинг проявляется в запугивании, унижениях, распространении ложной информации. Социальное изгойство выражается в изоляции жертвы от коллектива, игнорировании и исключении из групповых процессов. Особое внимание уделяется цифровому буллингу, который осуществляется с помощью социальных сетей, мессенджеров и других интернет-платформ. Эта форма травли отличается анонимностью агрессоров и сложностью контроля со стороны взрослых [2].

3. Последствия. Последствия буллинга носят многоплановый характер и затрагивают как жертву, так и агрессора. По данным Бондаревой [3], жертвы буллинга часто страдают от хронического стресса, депрессии, тревожных расстройств, что может привести к ухудшению успеваемости, социальной изоляции и даже суицидальным мыслям. Для агрессоров последствия также могут быть негативными: отсутствие должной коррекции поведения ведёт к формированию антисоциальных черт личности, проблемам в построении здоровых межличностных отношений, а также риску вовлечения в противоправную деятельность.

4. Профилактика и противодействие. Профилактика буллинга требует комплексного подхода, включающего меры на уровне школы, семьи и общества. Согласно данным сайта [4], ключевые направления профилактики включают:

– Введение программ, направленных на развитие эмоционального интеллекта и навыков ненасильственного общения;

– Организацию регулярных тренингов для учителей по раннему выявлению признаков буллинга и разработке алгоритмов реагирования;

– Создание системы поддержки для жертв буллинга, включающей работу школьных психологов и социальных педагогов;

– Активное привлечение родителей к формированию здорового психологического климата в семье и обучению методам конструктивного разрешения конфликтов.

Таким образом, буллинг представляет собой сложное многофакторное явление, затрагивающее различные аспекты социального взаимодействия. Анализ факторов возникновения, форм проявления и последствий позволяет утверждать, что эффективная профилактика требует комплексного подхода, включающего образовательные программы, работу с родителями и создание безопасной социальной среды. Исследования показывают, что формирование культуры уважения и толерантности в коллективе, а также раннее выявление признаков агрессии могут существенно снизить уровень травли. Дальнейшее изучение данной проблемы является важной задачей для разработки новых стратегий противодействия и обеспечения психологической безопасности в социальных институтах.

Список использованной литературы:

1. Смирнова, И. А. Социальные факторы, способствующие развитию буллинга в школьных коллективах / И. А. Смирнова // Социология образования. – М.: ИС РАО, 2018. – № 3. – С. 112-118.

2. Иванова, Т. П. Психологические аспекты буллинга в подростковой среде / Т. П. Иванова // Психологическая наука и образование. – М.: ФГБОУ ВО МГППУ, 2020. – Т. 25. – № 1. – С. 89-98.

3. Бондарева, Е. В. Буллинг в образовательной среде: причины, последствия и профилактика / Е. В. Бондарева // Вестник Московского государственного областного университета. – М.: МГОУ, 2019. – № 2. – С. 45-53.

4. Сорокин М. В., Буллинг: причины, виды, профилактика. – М., 2024. URL: https://polyclinika.ru/tech/bulling-prichiny-vidy-profilaktika/

Рустемова Ж.Т.,
«Міржақып Дулатұлы атындағы №68 мектеп-гимназия» КММ педагог-психологы
Шайкен А.Р.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: ә.ғ.м., доцент Турманова Ж.Е.

ДАҒДАРЫС КЕЗЕҢДЕРІНДЕ ОТБАСЫ МЕН БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ

Қазіргі қоғамда әлеуметтік-экономикалық, экологиялық және саяси өзгерістердің жиілеп кетуі отбасы институтына елеулі ықпал етеді. Дағдарыс жағдайлары отбасы мүшелерінің психологиялық күйзеліске ұшырауына, өзара қарым-қатынастың бұзылуына және балалардың психикалық саулығына теріс әсер етуі мүмкін. Осындай жағдайда отбасы мен балаларға әлеуметтік-психологиялық сүйемелдеу көрсету маңызды.

Отбасы – адам өміріндегі ең негізгі әлеуметтік институттардың бірі. Ол адамның тұлғалық қалыптасуына, мінез-құлқының дамуына және қоғамдағы бейімделуіне айтарлықтай ықпал етеді. Бірақ дағдарыс жағдайларында, мысалы, ажырасу, экономикалық қиындықтар, табиғи апаттар, соғыс немесе көші-қон процестері кезінде, отбасы мен оның мүшелері психологиялық қолдауға мұқтаж болады. Балалардың психикалық және эмоционалдық тұрақтылығы ата-аналар мен олардың айналасындағы әлеуметтік қолдауға тікелей байланысты. Осыған байланысты дағдарыс кезеңдерінде отбасы мен балаларды психологиялық тұрғыдан қолдау өзекті мәселе болып табылады.

Тақырыптың зерттелу мақсаты мен міндеттері айқындалған. Мақсатына тоқталсақ, мұнда дағдарыс кезеңдерінде отбасы мен балаларға әлеуметтік-психологиялық қолдау көрсетудің тиімді жолдарын анықтау және оларды тәжірибеге енгізу. Міндеттері:

– Дағдарыс жағдайларындағы отбасының психоәлеуметтік ерекшеліктерін зерттеу.

– Балалардың психологиялық дағдарысқа ұшырау себептерін анықтау.

– Әлеуметтік және психологиялық қолдау көрсету әдістерін жүйелеу.

– Психолог мамандарының дағдарыс кезеңдерінде тиімді жұмыс жүргізу стратегияларын жасау.

– Қажетті диагностикалық әдістерді таңдау және оларды қолдану тәсілдерін анықтау.

Қазақстандық ғалымдардың арасында отбасының рөлі туралы еңбектерін ұсынған, осы тақырыптың мазмұнына жақын ойларды Ф. Бизақованың «Отбасылық дағдарыс психологиясы» еңбегінде байқаймыз және отбасылық дағдарыстар мен оның бала дамуына әсерін талдаған. С.С. Шутенова мен Ш.О. Жакыпбекова Қазақстандық отбасындағы тәрбие және дағдарыстық жағдайдағы көмек көрсету әдістерін зерттеп, балалардың дағдарыстық жағдайлардағы психологиялық даму ерекшеліктерін талдаған. М.П. Кабакованың жалпы редакциялауымен «Отбасы және жұптардағы агрессивті мінез-құлықтың алдын алу және түзету» еңбектің барысында – дағдарыс жағдайындағы балалар мен отбасыларға әлеуметтік-психологиялық қолдау мәселелерін зерттеген. Шетелдік авторлардың еңбектерінің ішінде Michael Rutter – «Developing Minds: Challenge and Continuity Across the Life Span» – балалардың психологиялық дағдарыстарға реакциясы мен төзімділік факторларын зерттегені жайлы ақпараттар бар.

Дағдарыс кезеңдеріндегі диагностика қажеттілігі аса маңызды. Дағдарыс кезеңінде отбасы мүшелерінің психологиялық жағдайын бағалау және олардың қажеттіліктерін анықтау мақсатында кешенді диагностика жүргізу қажет. Диагностикалық процесс келесі кезеңдерді қамтиды:

1. Психологиялық жағдайды бағалау: отбасы мүшелерінің күйзеліс деңгейін, мазасыздықты, депрессиялық симптомдарды және бейімделу деңгейін анықтау.

2. Қарым-қатынас ерекшеліктерін зерттеу: ата-аналар мен балалар арасындағы өзара қарым-қатынасты талдау, қақтығыстардың жиілігін және олардың шешілу

жолдарын қарастыру.

3. Психологиялық қорғаныс механизмдерін анықтау: отбасы мүшелерінің дағдарыс жағдайында қолданатын копинг стратегияларын (бейімделу тәсілдерін) зерттеу.

Сондай-ақ, диагностикалық әдістер ретінде сауалнамалар, проективті әдістер, психологиялық тесттер (мысалы, Бек депрессия шкаласы, Спилбергердің мазасыздық шкаласы), сұхбаттар және бақылау әдістері қолданылады. Қолдану аясына қарай бұл әдістер психолог маманының шұғыл көмек көрсету бағыттарын айқындайды.

Демек, дағдарыс жағдайында психологтың негізгі мақсаты – отбасы мүшелеріне психологиялық тұрақтылықты сақтауға және жағымсыз әсерлердің алдын алуға көмектесу. Ал, шұғыл психологиялық көмек келесі бағыттар бойынша жүргізіледі:

– эмоционалдық қолдау көрсету;

– клиенттің психологиялық күйін тыңдап, оның уайымы мен сезімдерін түсіну;

– эмпатия мен қолдау көрсету арқылы стресті жеңілдету;

– қажет болған жағдайда, экспресс-диагностика жүргізу болып табылады.

Дағдарыс кезеңдерінде отбасы мен балаларға әлеуметтік-психологиялық қолдау көрсетудің тиімді жолдарының бірі дер кезінде психологиялық кеңес беру, оның ішінде:

1. Отбасы мүшелеріне қысқа мерзімді дағдарыстық терапия әдістерін ұсыну: қиын жағдайға бейімделу дағдыларын дамытуға көмектесу; проблемаларды шешу стратегияларын үйрету; когнитивті-бихевиоралды терапия элементтерін қолдану; оң ойлау дағдыларын қалыптастыру; деструктивті ойлау жағдайларын түзету; стресс пен мазасыздықты төмендететін техникаларды үйрету шаралары қамтиды.

2. Отбасылық терапия жүргізу: отбасы мүшелерінің арасындағы қарым-қатынасты нығайту; қақтығыстарды шешудің тиімді әдістерін дамыту; отбасындағы эмоционалдық ахуалды жақсарту.

3. Балалармен жұмыс: балалардың психоэмоционалдық жағдайын қолдау; жас ерекшеліктеріне сәйкес ойын терапиясын қолдану; балалардың қорқыныштары мен мазасыздығын жеңуге көмектесу.

4. Әлеуметтік қолдау жүйесін ұйымдастыру: дағдарысқа ұшыраған отбасыларды әлеуметтік қызметтермен байланыстыру; құқықтық және экономикалық көмек көрсету мүмкіндіктерін қарастыру; қоғамдық ресурстар мен ұйымдардың қолдауына жүгіну.

Қорыта келе, дағдарыс кезеңдерінде отбасы мен балаларды әлеуметтік-психологиялық сүйемелдеу – олардың психикалық денсаулығы мен әлеуметтік тұрақтылығын сақтау үшін маңызды процесс. Психолог мамандары бұл кезеңде диагностикалау, кеңес беру, психотерапиялық әдістерді қолдану және әлеуметтік қолдау көрсету арқылы отбасы мүшелеріне көмек көрсетеді. Сонымен қатар, шұғыл психологиялық көмек көрсету арқылы күйзелісті жеңілдетуге және отбасылардың жаңа жағдайға бейімделуіне ықпал етуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бизақова Ф. Отбасылық дағдарыс психологиясы: оқу құралы. – Астана: Фолиант, 2010. – 232 б.

2. Шутенова С.С., Жакыпбекова Ш.О. Қазіргі отбасы дамуының бағыттары және отбасымен байланыс орнатудың педагогикалық – психологиялық негіздері // https://www.rusnauka.com/16_NPRT_2013/Pedagogica/3_140423.doc.htm

3. Отбасы және жұптардағы агрессивті мінез-құлықтың алдын алу және түзету: оқу-әдістемелік құрал / жалпы ред. М.П. Кабакова. – Алматы: Дарын, 2023. – 132 б.

4. Rutter Michael and Marjorie Rutter. Developing Minds: Challenge and Continuity across the Life Span. – New York, NY: BasicBooks, 1993.

Сапарова Р.А.,
«Айгөлек» балабақшасы, Астана қаласы

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ӘЛЕМІНДЕ

Бүгінгі күн тұрғысынан қарайтын болсақ, егемен елдің бейбітшілігі мен бірлігін сақтайтын жас ұрпақтың бойына ерлік рухты, отаншылдық сезімді сіңіру – маңызды мәселелердің бірі. Елдің туын көтеріп, тәуелсіздік талаптарын орындау ісіне батыл бетбұрыс жасаған бүгінгі таңда адамзаттық игіліктерді, халқымыздың ғасырлар бойы армандаған мәдени-рухани мұрасы мен ұлттық тәрбие саласында жұмыс жасау – басты міндетіміз.

Бүгінгі жас ұрпақты бала шақтан, яғни ерте жастан ұлттық құндылықтарға сүйене отырып тәрбиелеу керек. Бүгінгі дұрыс тәрбие алған жастар – болашақ жақсы азаматтар.

Алаш қозғалысының қайраткері, ақын, қазақ әдебиетінің жарық жұлдызы, қазақ ақыны Мағжан Жұмабаев «Жас бала – жас бір шыбық, жас күнде қай түрде иіп тастасаң, есейгенде сол иілген күйінде қалмақ», – деп тұжырым жасаған екен.

Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев: «Ұлттық салт-дәстүріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда, ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуы тиіс», – деп атап көрсеткен.

Ұлттық құндылықтар – ұлттық идеяның негізгі өзегі, ұлт қалыптасуының басты факторларының бірі. Ұлттық идея – туған жер, өскен орта әсерлерінен қалыптасып, халықтың тілі, ауыз әдебиеті, салт-санасы, әдет-ғұрпы, ырымдары мен тыйымдары арқылы жүйеленген сезім. Ол – ұлттың болмысы, психологиялық өзіндік ерекшелігі. Ал осы ұлттық идеологиямыз әлсіз болса, барлық салаға өзінің теріс әсерін тигізетіні шүбәсіз.

Ұлттық құндылыққа тәрбиелеу – бұл жас ұрпақты ұлттық мәдениетке, тілге, салт-дәстүрлерге және рухани мұраға деген құрметін, сүйіспеншілігін қалыптастыруға бағытталған педагогикалық процесс. Бұл тәрбие түрі тұлғаның ұлттық сана-сезімін, патриотизмін және ұлттық бірегейлігін дамытуға негізделген. Ұлттық құндылықтар арқылы жас ұрпақты ата-бабалардың мәдени мұрасын құрметтеуге, ұлттық рухты нығайтуға және оларды ұлттық ерекшеліктері мен дәстүрлерді сақтауға баулимыз.

Әдістемелік құралдың мақсаты: ұлттық құндылықтарды насихаттау, оларды білім беру процесіне енгізу арқылы өскелең ұрпақтың рухани-адамгершілік қасиеттерін дамыту, ұлттық сана-сезімді қалыптастыру және мәдени-тарихи мұраға құрметпен қарауға тәрбиелеу.

Әдістемелік құралдың міндеттері:

– ұлттық құндылықтарды құрметтеуге халықтық дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, мәдениет және өнерді түсінуге тәрбиелеу, ұлттық құндылықтарға негізделген жеке тұлғаны қалыптастыру;

– тәрбиелік жұмыстарды ұйымдастыруда балалардың бойына отансүйгіштік, бірлік, қайырымдылық, еңбекқорлық секілді құндылықтарды сіңіру;

– тәрбиеші педагогтарға әдістемелік қолдау көрсету және ұлттық құндылықтарды білім беру процесінде тиімді қолдану үшін заманауи педагогикалық технологияларды қолдануда әдістемелік құралды ұсыну;

Қай заманда, қандай қоғамда болсын алдымызда тұрған зор міндеттердің бірі – болашақ ұрпақ тәрбиелеу. Жан-жақты жетілген, ақыл- парасаты мен мәдениеті мол, саналы ұрпақ тәрбиелеуде әр халықтың салт-дәстүрі, ел дамуындағы бағалы байлықтың нәрін біртіндеп сіңіру арқылы ғана жүзеге асыруға болады. Басқа халықтар сияқты қазақ елінің де ұрпақ тәрбиелеуде мол тәжірибесі, жиған-тергені, озық ойлары мен өзіндік ерекшеліктері бар. Осындай мол мұраның «дәнегін мәпелеп екпейінше» болашақ ұрпақты ізгілік пен парасаттылықты тәрбиелеу мүмкін емес. Халықтың жазбаша жазылмаған, бірақ ұрпақ есінде мәңгілікке сақталып, бір ұрпақтан бір ұрпаққа ауызша жалғасып келген нақыл, өсиет, өнеге қағида болып таралып келген тәлім-тәрбие тағылымының бай мұрасы бар.

Ұлттық құндылықтар жайлы ақындарымыз да, ұлт ұстаздарымыз бен ұлы дала даналарымыз да өз еңбектері мен сөздеріне тиек етіп айтқан болатын.

Бір ұлтты екіншілерінен ерекшелендіріп тұратыны оның: тілі, ертегілері, мақал-мәтелдері, лиро-эпостық және батырлар жырлары, әдет- ғұрпы, салт-санасы, менталитеті, мәдениеті, өнері, тағамдары, ұлттық қолөнері, тұрмыстық бұйымдары, ұлттық ойындары, т.б. өзгелерге ұқсамайтын қасиеттері. Осылардың бәрі – ұлттық құндылықтарға жатады. Кез келген ұлттың сипаты бес қағидаға келіп тіреледі. Біріншісі – тілі, екіншісі – діні, үшіншісі – дәстүрі, төртіншісі – тарихы, бесінші – атамекені. Құндылықтар – шынайы ғана болады, ол адамға тәуелді емес, дей тұрғанмен ол ең алдымен адам санасында орын алады. Құндылықтарды сезім арқылы қабылдап, ал сана арқылы түсінуге болады, соның нәтижесінде тұлға құндылықты игереді, соған сай әрекет етеді. Біз үшін еліміздің өркендеуі, ұлттық ерекшелігіміз бен ұлттық құндылықтарымызды сақтау – қымбат қазына, халқымыздың ұлттық құндылықтары өте көп, оларды тиімді пайдалану заман талабы.

Ұлттық құндылықтар – бұл белгілі бір ұлттың мәдениетінде қалыптасқан, ұрпақтан ұрпаққа берілетін және сол халықтың болмысын, менталитетін көрсететін рухани және материалдық байлықтар. Оларға мыналар жатады:

1. *Тіл* – ұлттық бірегейліктің негізі. Мысалы, қазақ тілі қазақ халқының рухани құндылықтарының басты бөлшегі.

2. *Дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар* – халықтың өмір салты мен мәдениетінің ажырамас бөлігі. Мысалы, қазақтың ас беру, қонақжайлық, тұсаукесер сияқты салт-дәстүрлері.

3. *Музыка және әдебиет* – қазақтың ұлттық музыкасы (күй, терме), халық әндері, әдеби шығармалары (жырлар, дастандар).

4. *Ұлттық киім және қолөнер* – қазақтың ұлттық киімдері (шапан, сәукеле), қолөнері (зергерлік бұйымдар, текемет).

5. *Тарих және батырлар* – ұлттың өткені мен тарихи тұлғалары, батырлары мен хандары.

6. *Ұлттық тағамдар* – қазақтың дәстүрлі асханасы (бешбармақ, қымыз, бауырсақ).

7. *Мемлекеттік рәміздер* – ту, елтаңба, әнұран.

8. *Жер және табиғат* – қазақ халқы үшін туған жер мен табиғат киелі саналады, бұл да ұлттық құндылықтың бір бөлігі.

9. *Отбасы мен ұрпақ тәрбиесі* – қазақ халқы үшін отбасы мен үлкенді сыйлау, балаларды тәрбиелеу ерекше орын алады.

Аталған ұлттық құндылықтарды мектепке дейінгі ұйымдарда іске асыруда әдістемелік құралдың тәжіибедегі маңыздылығына тоқталамыз.

Әдістемелік құралдың тәжірибедегі маңыздылығы: балалардың ұлттық сана-сезімін, өзіндік болмысын және мәдениетке деген құрметін қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл ұлттық болмыстың сақталуына және ұрпақтар сабақтастығын жалғастыруға негіз болады. Балалардың мінез-құлық нормаларын ұлттық дәстүрлер арқылы сіңіру, өзара құрмет, ынтымақтастық және жауапкершілік сезімдерін тәрбиелеуге көмектеседі. Балалардың күнделікті өмірде тәжірибе жинақтауына мүмкіндік береді. Әдістемелік құралда ұсынылған интерактивті әдістер (ойындар, жобалық тапсырмалар, театрландырылған көріністер) балалардың белсенділігін арттырып, оқу процесін қызықты етеді.

Күтілетін нәтижелері:

– тұлғалық дамуында балалардың ұлттық сана-сезімі мен рухани құндылықтарға деген қызығушылығы артады, қоғамда ұлттық бірлік пен келісімді нығайтуға үлес қосатын білімді әрі тәрбиелі ұрпақ қалыптасады

– педагогтар ұлттық құндылықтарды оқытуда жаңа әдістер мен тәсілдерді білім беру мазмұнында қолдана алады.

– әдістемелік құралды қолдану нәтижесінде ұлттық құндылықтарды тәжірибеде

пайдалану бойынша нақты ұсыныстар мен іс-әрекеттер жүйесі қалыптасады, ұлттық мұраға құрмет көрсетіп, оны сақтап, дамытуға ұмтылады. Бұл әдістемелік құрал білім беру жүйесінде ұлттық құндылықтарды үйретудің тиімді құралы ретінде қызмет етеді және тәрбие беру сапасын жаңа деңгейге көтеруге ықпал етеді.

«Ұлттық құндылықтар әлемінде» әдістемелік құралының ерекшеліктері:

Ұлттық болмысқа негізделген мазмұн: құралдың мазмұны қазақ халқының салт-дәстүрлеріне, әдет-ғұрпына, ұлттық мұраларына, және қазақи дүниетанымға негізделген. Бұл оқушылардың өз ұлтының мәдениетін терең түсініп, қадірлеуіне ықпал етеді.

Интеграциялық тәсіл: әдістемелік құрал ұлттық құндылықтарды басқа пәндермен (әдебиет, тарих, география) байланыстыра отырып оқытуға мүмкіндік береді, бұл оқушылардың кешенді көзқарасын қалыптастырады.

Практикалық қолдану мүмкіндігі: құралда нақты жаттығулар, рөлдік ойындар, тренингтер, ұлттық ойындар және көрнекілік материалдар берілген, оларды білім беру және тәрбие үрдісінде тікелей қолдануға болады.

Рухани-адамгершілік тәрбиеге басымдық: балалардың рухани және адамгершілік қасиеттерін дамытуға арналған бөлімдер ұлттық құндылықтарды күнделікті өмірде қолдануды үйретуге бағытталған.

Жас ерекшеліктеріне бейімделу: құрал әртүрлі жас топтарының ерекшеліктерін ескеріп, оқушылардың дамуына сәйкес материалдарды ұсынады (балабақша, мектеп және қосымша білім беру ұйымдарына арналған).

Мультимедиалық ресурстарды пайдалану: құралда интерактивті тақталар, бейне материалдар, анимация және электронды ресурстарды қолдану тәсілдері ұсынылған, бұл заманауи білім беру технологияларын қолдауға мүмкіндік береді.

Мәдениаралық түсіністік қалыптастыру: ұлттық құндылықтарды басқа халықтардың құндылықтарымен салыстыру арқылы балаларда өз мәдениетін құрметтеу және басқа мәдениеттерге түсіністікпен қарау қабілеті дамытылады.

Құндылықтарды тәрбиелеудегі жүйелілік: құрал ұлттық құндылықтарды тек бір реттік шара ретінде емес, тәрбие мен оқытудың ұзақ мерзімді және жүйелі процесі ретінде қарастырады.

Шығармашылық және өзін-өзі дамыту: әдістемелік құрал шығармашылық тапсырмалар арқылы балалардың жеке әлеуетін ашуға және өзіндік көзқарасын қалыптастыруға ықпал етеді.

Ұлттық сана мен патриотизмді тәрбиелеу: балаларға ұлттық мақтаныш сезімін қалыптастырып, оларды елінің болашағына жауапкершілікпен қарауға үйретеді. Бұл ерекшеліктер «Ұлттық құндылықтар әлемінде» әдістемелік құралын тәрбиешілер мен мұғалімдер үшін ұлттық тәрбие берудің әмбебап құралы ретінде бағалауға мүмкіндік береді.

Қорытындалай келе, ұлттық мәдениетке құрмет көрсетуде ұлттық құндылықтардың әрбір халықтың өмірінде алатын орны өзгеше. Қазақтың салт-санасын жаңғырту еліміздің ішкі және сыртқы саясатын ұлттық сипатта жүргізуді талап етеді. Қазақи рухы биік ұлттық идеяның қалыптасуында ұлттық құндылықтардың маңызы зор. Ұлттық тәрбие туралы идея бүгінгі күн талабы мен өмірлік қажеттіліктен туындап отыр. Ұлттық сана-сезімі қалыптасқан, төл құндылықтар мен жалпыадамзаттық құндылықтарды өзара ұштастыра алатын толық кемелді, ұлтжанды тұлғаны тәрбиелеу – ұлттық идеяның негізгі бағыты болып табылады. Ұлттық идея – қазақ халқы тудырған моральдық нормаларда және ұлттық құндылықтарда бекітілген патриоттық тәжірибені меңгеру, ұлттық этномәдени дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды тану, тарихты құрметтеу арқылы іске асырылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Атабаев, Қ. Қазақ халқының дәстүрлі мәдениеті. – Алматы: Қазақ университеті, 2008.

2. Жарықбаев Қ.Б., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі. – Алматы: Санат, 1995.

3. Қалиев С. Халық педагогикасының негіздері. – Алматы: Рауан, 1998.
4. Айдаров Ғ. Ұлттық сана және оның құндылықтық негіздері. – Астана: Елорда, 2005.
5. Әуезов М. Халықтық мұралар және ұлттық рухани байлық. – Алматы: Мектеп, 1985.
6. Қасымжанов А.Х. Қазақтың ұлттық философиясы. – Алматы: Дәуір, 2001.
7. Игликова Г.К. Қазақ әдебиеті және ұлттық құндылықтар сабақтастығы, 2022.
8. Құсайынов А.Қ. Ұрпақ тәрбиесіндегі құндылықтар негізі // «Білім» ғылыми-педагогикалық журналы. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2023. – №2. – Б. 131-141.

Советова А.М.,
студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова, г. Астана,
научный руководитель:д.психол.н., профессор Изакова А.Т.

ПРОФОРИЕНТАЦИЯ СТУДЕНТОВ ЕАГИ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Современный рынок труда предъявляет все более высокие требования к выпускникам вузов, ожидая от них не только профессиональных знаний, но и гибкости, способности адаптироваться к изменяющимся условиям. В этом контексте важную роль играет профориентация, особенно в современное время, где требуется индивидуальный подход к студентам с ОВЗ [1].

Евразийский гуманитарный институт имени Кусаинова А.К. на протяжении 30 лет готовит специалистов, в том числе педагогов, способных успешно интегрироваться в профессиональную среду. В вузе функционирует отдел практики и трудоустройства, который содействует студентам в выборе карьерного маршрута, предлагая каталоги мест для практики и трудоустройства [2].

С 2010 по 2025 Казахстан сделал значительный шаг вперед в развитии инклюзивного образования, наблюдается движение от обеспечения равных прав к созданию равных возможностей для всех студентов. Это нашло отражение в нормативно-правовых актах, направленных на их интеграцию в инклюзивное образовательное пространство [3]. Однако одной из ключевых проблем остается отсутствие комплексной системы профориентации, соответствующей условиям инклюзивного образования. Многие студенты с ОВЗ сталкиваются с трудностями в выборе профессии из-за недостаточной информации о возможностях карьерного роста, отсутствия адаптированных программ подготовки и существующих барьеров на рынке труда [4].

Основные проблемы профориентации студентов с ОВЗ

1. Ограниченность информации о профессиональных возможностях

Многие студенты не обладают достаточными сведениями о потенциальных профессиях, которые соответствуют их возможностям и интересам [5].

2. Недостаток инклюзивных образовательных программ

В учебных заведениях не всегда предлагаются адаптированные программы обучения, которые учитывают индивидуальные особенности студентов и позволяют им развивать профессиональные навыки [2].

3. Барьеры на рынке труда

Работодатели нередко оказываются неготовыми принимать на работу выпускников с ограниченными возможностями из-за отсутствия условий для их трудоустройства и недостатка знаний о возможностях таких специалистов [1].

4. Низкий уровень цифровизации

Цифровые технологии открывают новые возможности для дистанционного обучения и работы, однако не все студенты имеют доступ к необходимым инструментам

или обладают соответствующими цифровыми навыками [4].

Пути решения и рекомендации:

1. Создание профессиональной среды.
2. Использование цифровых технологий в профориентации.
3. Адаптация рынка труда.
4. Организация консультационной поддержки.

Введение регулярных консультаций с профессиональными психологами и карьерными консультантами для студентов с ОВЗ.

Проведение тренингов по развитию профессиональных навыков и адаптации к условиям работы.

Профориентация студентов с ОВЗ в современных условиях образования является важным направлением, требующим комплексного подхода. Необходимо активное взаимодействие образовательных учреждений, работодателей и государственных структур для создания условий, позволяющих студентам успешно интегрироваться в профессиональную среду. Образование должно не только обеспечивать доступ к знаниям, но и способствовать реальному трудоустройству выпускников, помогая им раскрыть свой потенциал и реализовать себя в обществе.

Список использованной литературы:

1. Герасимов А.В., Литвиненко И.Л. Управленческое сопровождение (дорожная карта) профориентации и трудоустройства обучающихся с ОВЗ и инвалидов // Человек. Общество. Инклюзия. – 2017. – Т. 2. – № 20. – С. 77-91.

2. Батчаева З.С. Организация профориентационной работы с абитуриентами с инвалидностью, имеющими потенциальную возможность обучаться по программам вуза // Проблемы современного педагогического образования. – 2018. – № 58-3. – С. 54-57.

3. Иванова О.П. Развитие инклюзивного образования в Казахстане: современные вызовы и перспективы // Педагогика и инклюзия. – 2021. – Т. 2. – № 14. – С. 33-41.

4. Гусейнова А.А. Актуальные аспекты профориентационной работы с лицами с инвалидностью и ограниченными возможностями здоровья в системе среднего профессионального образования // Актуальные проблемы образования лиц с ограниченными возможностями здоровья: Материалы научно-практической конференции с международным участием / под ред. Е.Г. Речицкой, В.В. Линькова. – М.: Изд-во МПГУ, 2018. – С. 223-227.

5. Зволейко Е.В. Профессиональное самоопределение студентов с ограниченными возможностями здоровья: проблемы и пути решения // Вестник педагогических наук. – 2019. – Т. 4. – № 36. – С. 45-50.

Советова Д.А.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: психология мамандығы бойынша ә.ғ.м., аға оқытушы Муликова А.С.

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ПРОФАЙЛИНГТЕ MMPI ПСИХОДИАГНОСТИКАЛЫҚ ӘДІСІН ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Қазіргі қоғамда адам мінез-құлқын, психикалық жағдайын және тұлғалық ерекшеліктерін терең, әрі жан-жақты түсіну қажеттілігі қашанда сұраныста. Қоғамда қауіпті немес күдікті тұлғаларды алдын ала анықтау, криминалды әрекеттердің алдын алу, маман таңдауда адамның психикалық тұрақтылығын бағалау сияқты міндеттердің маңыздылығымен байланысты. Осы орайда, «**Психологиялық профайлинг»** тұлғаның психологиялық портретін жасау арқылы оның мінез-құлқын болжауға және әлеуетті

әрекеттерін алдын- ала анықтауға мүмкіндік беретін психологияның қолданбалы салаларының бірі ретінде қарастырылуда. Психологиялық профайлинг – бұл қазіргі заманғы психология мен криминалистика, психодиагностика мен әлеуметтік психология шекарасында орналасқан күрделі, көпқырлы ғылыми-практикалық бағыт және ол адамның мінез-құлқы мен тұлғалық ерекшеліктерін талдау арқылы белгілі бір әрекеттердің себептерін анықтауға, тұлғаның болашақтағы мінез-құлқын болжауға бағытталған. Психологиялық профайлинг ұғымы алғашында құқық қорғау органдарының қызметінде пайда болғанымен, бүгінде ол тек қылмыстық тергеу аясында ғана емес, сонымен қатар кадр іріктеу, тәуекелдерді басқару, психологиялық кеңес беру, кәсіби жарамдылықты анықтау сияқты көптеген салаларда қолданыс тауып отыр. Ғылыми қауымдастықта бұл әдіс интегративті тәсіл ретінде қарастырылып, психология, әлеуметтану, нейропсихология, тіпті деректер ғылымының элементтерін де біріктіреді.

Қазақстанда да соңғы жылдары бұл тақырыпқа деген қызығушылық артып, психологиялық сараптамаларда, қауіпсіздік саласында, тіпті білім беру жүйесінде де қолданыс таба бастады.

Профайлингтің ғылыми негіздерін айқындайтын тағы бір маңызды аспект – бұл тұлға мен мінез-құлық арасындағы қатынас. Тұлға – бұл адамның тұрақты психикалық қасиеттерінің жүйесі, ал мінез-құлық – осы қасиеттердің сыртқы көрінісі. Профайлинг дәл осы екі өлшемнің өзара әрекеттесуін зерттей отырып, адамды тануға ұмтылады. Алайда бұл процесте тек сыртқы мінез-құлықты бақылау жеткіліксіз, өйткені бірдей әрекеттердің артында әртүрлі мотивтер жатуы мүмкін. Осы себепті профайлер маман психологиялық диагностика әдістерін, соның ішінде сауалнамалар, проективті тесттер, бақылау, әңгімелесу сияқты құралдарды қолдана отырып, терең ішкі талдау жүргізеді.

Айта кетерлік тағы бір жайт – психологиялық профайлингтің әдіснамалық негізі ретінде қолданылатын ғылыми тәсілдер. Бұл жерде ең алдымен теориялық талдау, салыстырмалы талдау, модельдеу, эмпирикалық бақылау, интерпретация, корреляциялық талдау сияқты әдістерді атауға болады. Қазіргі таңда заманауи технологиялар – жасанды интеллект, нейрондық желілер, big data аналитикасы арқылы профайлингке жаңа серпін беріліп жатыр. Осы құралдар адамның онлайн жүріс-тұрысын, әлеуметтік желідегі белсенділігін, тілдік паттерндерін, жазу мәнерін, тіпті эмоциялық реакцияларын талдау арқылы психологиялық портрет жасауға мүмкіндік береді. Бұл аспектілер қазіргі психологиялық ғылымда жаңа бағыт ретінде – сандық профайлинг немесе киберпрофайлинг деп те аталып жүр.

Сонымен қатар, психологиялық профайлингтің маңызды ерекшелігі – этикалық өлшемдерге қатысты. Адам тұлғасына қатысты ақпаратты жинау мен интерпретациялау процесінде маман этикалық нормаларды қатаң ұстануы тиіс. Бұл – жеке деректердің құпиялылығы, адамның ар-намысы мен құқықтарын сақтау, ғылыми негізді және дәлелді қорытындылар жасау сияқты қағидаларды қамтиды. Профайлингтің дұрыс қолданылуы – тек кәсіби шеберлік емес, сонымен бірге моральдық жауапкершілік мәселесі де. Себебі профайлинг нәтижесінде алынған ақпарат кейде адамның тағдырына, сот шешіміне немесе жұмысқа орналасуына әсер етуі мүмкін.

Қорыта айтқанда, психологиялық профайлинг – бұл тұлғаның психологиялық бейнесін жасауға бағытталған, ғылыми негізделген, күрделі және көпқырлы әдіс. Оның теориялық негізі тұлға психологиясы, мінез-құлық теориялары, психодиагностика және әлеуметтік психология сияқты ғылым салаларымен тығыз байланысты. Профайлингке арналған кез келген зерттеу міндетті түрде осы теориялық іргетасқа сүйенуі тиіс. MMPI сияқты психодиагностикалық әдістер осы процесте нақты, статистикалық негізделген, сенімді дереккөз ретінде қызмет атқарады. Осы міндеттерді орындау үшін психологиялық құралдардың нақтылығы мен ғылыми негізі шешуші рөл атқарады. Сондықтан MMPI(Minnesota Multiphasic Personality Inventory) әдісінің профайлинг саласындағы қолдану мүмкіндіктерін зерттеу – теориялық және практикалық тұрғыдан да маңызды.

Бұл мақалада психологиялық профайлингтің мәні мен міндеттері қарастырылып,

MMPI әдісінің ғылыми негіздері мен құрылымы сипатталады. Сонымен қатар әдістің нақты жағдайларда, яғни құқық қорғау және кадрлық іріктеу жүйелерінде қолдану тәжірибесі талданады. Зерттеу нәтижесінде MMPI әдісі адамның тұлғалық ерекшеліктерін тереңірек тануға, оның мінез-құлқы мен психикалық жағдайын болжауға тиімді құрал екені анықталды. Бұл әдісті кәсіби деңгейде қолдану – психолог мамандар үшін маңызды бағыттардың бірі.

Профайлинг нақты және сенімді психодиагностикалық құралдар мен интерпретациялық талдауды қажет етеді, сондай әдістердің бірі ретінде **MMPI** (Minnesota Multiphasic Personality Inventory) жиі қолданыста [1].

MMPI – әлемдегі ең кең таралған және ғылыми негізделген психодиагностикалық әдіс. Аталған сауалнама адамның жеке тұлғалық ерекшеліктерін, эмоциялық тұрақтылығын, өмірлік жағдаяттарға бейімделу деңгейін және тұлға бойындағы патологиялық көріністерді анықтауға мүмкіндік береді. Психологиялық профайлингтің негізгі міндеті — адамның ішкі тұлғалық құрылымын терең зерттеу және соған сәйкес оның мінез-құлқын болжауға бағытталса, MMPI әдісі осы мақсатқа сай келетін тиімді құралдардың бірегейі ретінде қарастырмақпыз.

MMPI сауалнамасы алғаш рет американдық психологтар Страк Хэтэуэй мен Дж. Чарнли МакКинли тарапынан әзірленіп, кейінгі онжылдықтарда көптеген елдерде адаптацияланып, клиникалық және зерттеу мақсатында кеңінен қолданыла бастады. Әдісі алдымен психиатриялық пациенттер мен дені сау адамдар арасындағы айырмашылықтарды анықтау үшін жасалған болатын, алайда уақыт өте келе оның қолдану аясы кеңейіп, қазіргі таңда бұл әдіс клиникалық психологияда, психотерапияда, сот-психологиялық сараптамада, кадрларды кәсіби іріктеу барысында, қауіпсіздік және қорғаныс салаларында, тіпті ғылыми зерттеулерде де қолданылып жүр. Оның танымалдығы мен тиімділігі бірқатар факторлармен түсіндіріледі: біріншіден, сауалнаманың стандартталған құрылымы мен валидтілігі жоғары; екіншіден, алынған нәтижелерді интерпретациялауға арналған нақты шкалалар жүйесі қалыптасқан; үшіншіден, сауалнама адамның тұлғалық құрылымын терең және жан-жақты талдауға мүмкіндік береді.

MMPI әдісі – 500-ден астам тұжырымдардан тұратын сауалнама, респондент олармен келісетін немесе келіспейтінін көрсетеді. Бұл тұжырымдар адамның денсаулығына, мінез-құлқына, эмоциялық жағдайына, әлеуметтік қатынастарына және өз-өзіне деген көзқарасына қатысты. Алынған жауаптар арнайы балл жүйесі бойынша бағаланып, белгілі бір шкалаларға орналастырылады. MMPI сауалнамасының бастапқы нұсқасы (MMPI-1) 10 негізгі клиникалық шкала мен 3 валидтілік шкаласынан тұрды. Кейінірек жетілдірілген MMPI-2 нұсқасы енгізілді, онда 567 тұжырым болды және қосымша шкалалар, мысалы, мазасыздық, өзін-өзі бағалау, отбасылық проблемалар сияқты аспектілер енгізілді [2]. Бұл модификация психодиагностикалық дәлдікті арттырып, нәтижелерді ғылыми тұрғыда интерпретациялауға кең мүмкіндік берді.

MMPI-нің ғылыми негіздерін қарастыру барысында оның сенімділік және валидтілік мәселесіне ерекше көңіл бөлген жөн. Бұл әдістің сенімділігі көптеген зерттеулермен дәлелденген. MMPI-ді қайта тапсыру кезінде алынған нәтижелердің тұрақтылығы жоғары, бұл оның тұлғалық сипаттамаларды өлшеудегі дәлдігін көрсетеді. Сонымен қатар, валидтілік – яғни, әдістің нақты не өлшейтінімен сәйкес келуі – MMPI үшін де жоғары деңгейде екені көп зерттеулермен негізделген. Оның мазмұндық валидтілігі – әр тұжырымның нақты психологиялық құбылыстармен байланыстылығы – сауалнама құрылымын ғылыми деңгейде негіздеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, MMPI-дің факторлық валидтілігі де анықталған, бұл оның ішкі құрылымының тұтастығын көрсетеді.

Психологиялық профайлингте бұл әдіс тұлғаның терең психологиялық қасиеттерін, соның ішінде агрессия деңгейін, эмоционалдық тұрақсыздықты, психопатиялық бейімділіктерді, мазасыздық пен депрессияны анықтауға мүмкіндік береді. Қылмыстық

істерді зерттеу барысында немесе қауіп-қатер тудыруы мүмкін тұлғаларды бағалау кезінде сауалнама арқылы алынған мәліметтер нақты мінез-құлық модельдерін болжауға көмектеседі. Бұл – профилактикалық және диагностикалық жұмыстардың тиімділігін арттыруда маңызды рөл атқарады.

MMPI шкалалары әртүрлі аспектілерді қамтиды. Мысалы, гипохондрия шкаласы адамның денсаулығына шамадан тыс көңіл бөлетінін анықтайды; депрессия шкаласы эмоциялық жағдайдың төмендігін көрсетеді; истерия шкаласы стрестік жағдайлардағы жауап беру стилін сипаттайды. Сонымен қатар, параноя, шизофрения, психастения, гипомания және әлеуметтік интроверсия сияқты шкалалар тұлғаның әртүрлі патологиялық немесе субклиникалық сипаттамаларын анықтауға бағытталған. Әр шкала нақты бір психологиялық көрсеткішпен байланысты, және бұл көрсеткіштердің өзара байланысы терең талдау жасауға мүмкіндік береді (1-кесте).

1-кесте. MMPI сауалнамасының негізгі шкалалары мен сипаттамалары

Шкала атауы	Қысқаша белгісі	Сипаттамасы
Гипохондрия	Hs	Денсаулыққа қатысты шамадан тыс алаңдаушылық
Депрессия	D	Эмоциялық күйзеліс, мотивацияның төмендеуі
Истерия	Hy	Стреске жауап ретінде бейсаналық симптомдар
Психопатиялық девиация	Pd	Қоғамдық нормаларға қарсы келетін мінез-құлық ерекшеліктері
Маскулиндік/Фемининдік	Mf	Гендерлік рөлдерге деген көзқарас
Паранойя	Pa	Сенімсіздік, күдікшілдік, үстемдікке ұмтылу
Психастения	Pt	Мазасыздық, өзін-өзі бақылаудың жоғары деңгейі
Шизофрения	Sc	Танымдық және эмоционалдық бұзылулар
Гипомания	Ma	Энергияның артуы, импульсивтілік, ұйқысыздық
Әлеуметтік интроверсия	Si	Қоғамнан оқшаулану, интроверттік қасиеттер

Бұл кесте MMPI сауалнамасының басты шкалаларын жүйелеп көрсетеді. Әр шкала нақты бір психологиялық қасиетті немесе бейімділікті өлшеуге бағытталған. Бұл шкалалар жиынтығы тұлғаның жан-жақты психологиялық бейнесін жасауға мүмкіндік береді.

Сауалнаманы интерпретациялау – бұл арнайы дайындықты қажет ететін күрделі процесс. Әрбір шкала бойынша алынған ұпайлар арнайы трафаретпен салыстырылып, Т-балл жүйесімен бағаланады. 50-60 аралығындағы Т-балдар қалыпты деңгей деп есептелсе, 65-тен жоғары балдар белгілі бір психологиялық бейімділіктің айқын көрінісін білдіреді. Интерпретация барысында шкалалардың арақатынасы да ескеріледі, яғни бір шкаладағы жоғары нәтиже екінші бір шкаладағы мәндермен бірігіп, күрделі психологиялық портрет жасайды. Бұл әдістің ерекшелігі – тұлғаны тек бірқырлы сипаттап қоймай, оның ішкі қарама-қайшылықтарын, мотивациялық құрылымын және сыртқы мінез-құлықтың астарында жатқан факторларды анықтауға мүмкіндік беруінде.

Сонымен қатар, MMPI нәтижелерін жалған жауап беру ықтималдығына байланысты бағалау үшін бірнеше валидтілік шкалалары қолданылады: мысалы, L (le) – әлеуметтік қалаулы жауаптар шкаласы, F – сирек жауаптар шкаласы, K – өзін-өзі бағалау мен қорғаныс механизмдері шкаласы [3]. Бұл шкалалар нәтижелердің сенімділігін анықтауға көмектеседі. Яғни, респондент жауаптарында шыншыл болмаған жағдайда, бұл шкалалар арқылы жалған жауаптар анықталып, жалпы талдау нәтижелері қайта қарастырылады. Осылайша, MMPI әдісі тек мазмұндық жағынан емес, техникалық және этикалық тұрғыдан да жетілдірілген құрал.

MMPI әдісінің психологиялық профайлингте қолдану тәжірибесіне тоқталатын болсақ, психологиялық профайлинг – бұл тұлғаның ішкі психологиялық құрылымын, мінез-құлқын, мотивациялық жүйесін және психоэмоционалдық күйін зерттеуге

бағытталған кешенді сала, оның мақсаты – адам мінез-құлқын болжау және белгілі бір жағдайларда оның әрекет ету ықтималдығын ғылыми негізде бағалау. Бұл салада MMPI әдісін қолдану тәжірибесі – шынайы ғылыми және практикалық маңызға ие. Себебі MMPI сауалнамасы – тұлғаның психологиялық портретін дәл әрі терең сипаттайтын, ғылыми негізделген, валидтілігі жоғары құрал. Осы әдіс арқылы алынған мәліметтер психологиялық профайлингтің сапасын арттыруға, болжамдық әлеуетін күшейтуге мүмкіндік береді. Қазіргі таңда MMPI әдісін профайлингте қолданудың бірнеше бағыттары бар: бұл құқық қорғау органдарындағы тұлғаны мінездеу, қылмыскерлердің психологиялық типін анықтау, әлеуетті қауіпті тұлғаларды болжау, сот-психологиялық сараптама жүргізу, кадрларды кәсіби іріктеу, сондай-ақ, жоғары тәуекел деңгейіндегі қызметтерге жарамдылықты бағалау сияқты салаларды қамтиды.

MMPI әдісінің тәжірибелік қолданылуы, ең алдымен, құқық қорғау және қауіпсіздік органдарының жұмысында айқын көрінеді. Қылмыстық істерде, әсіресе сериялық қылмыскерлермен байланысты тергеулерде, профайлерлер MMPI сауалнамасы арқылы күдіктілердің тұлғалық құрылымын, агрессивтілік деңгейін, манипулятивтік бейімділігін, эмоциялық тұрақтылығын, импульсивтілігін және басқа да сипаттарын анықтайды [4]. Бұл мәліметтер тергеудің стратегиялық бағытын анықтауға, күдіктінің мінез-құлқына сәйкес келетін іс-қимыл сценарийін модельдеуге мүмкіндік береді. Мысалы, параноидты тенденциясы жоғары тұлға өзіне қарсы бағытталған кез келген әрекетті қауіп ретінде қабылдауы мүмкін, сондықтан тергеу кезінде онымен байланыс орнату үшін ерекше тәсіл қажет болады. Ал шизоидты типтегі тұлғалар тұйық әрі эмоциялық реакциялары әлсіз болғандықтан, оларға қысым көрсету тиімсіз, керісінше, бейтарап әдістер арқылы ақпарат алуға болады. Осындай ерекшеліктерді MMPI арқылы анықтау – психологиялық профайлингтің дәлдігін айтарлықтай арттырады. Кадрларды іріктеу саласында MMPI әдісі жауапкершілігі жоғары, эмоционалдық қысымға бейім, шешім қабылдауда тәуекелмен байланысты лауазымдарға кандидаттарды бағалауда қолданылады. Бұл әсіресе әскери қызметкерлер, арнайы бөлімшелердің өкілдері, әуе диспетчерлері, қауіпсіздік саласындағы мамандар сияқты қызмет иелерін іріктеу барысында өзектілікке ие. MMPI сауалнамасы арқылы алынған деректер тұлғаның кәсіби бейімділігін, күйзеліске төзімділігін, командада жұмыс істеу қабілетін, агрессия мен мазасыздық деңгейін, тіпті әлеуметтік рөлдерді қабылдау ерекшеліктерін де көрсетуі мүмкін. Бұл – жұмыс берушіге болашақ қызметкердің мінез-құлқына қатысты объективті болжам жасауға және адам ресурстарын тиімді басқаруға мүмкіндік береді.

Профайлинг процесінде MMPI әдісін тиімді қолдану үшін жоғары деңгейдегі кәсіби дайындық қажет. Сауалнаманы жүргізу ғана емес, оның нәтижелерін сауатты интерпретациялау, шкалалар арасындағы өзара байланыстарды талдау, тұлғаның психологиялық құрылымындағы ерекше белгілерді анықтау – мұның бәрі маманнан терең теориялық білім мен тәжірибелік дағдыны талап етеді. Бұл – жай ғана тест емес, бұл – тұлғаның психикалық әлемін зерттеудің ғылыми құралы. Сондықтан MMPI әдісінің нәтижелері жалғыз және соңғы қорытынды ретінде емес, кешенді психологиялық талдаудың бір бөлігі ретінде қарастырылуы тиіс.

Қорыта айтқанда, MMPI әдісінің психологиялық профайлингте қолдану тәжірибесі – қазіргі заманғы психодиагностика мен қолданбалы психологияның өзара байланысының жарқын көрінісі. Бұл әдіс арқылы алынған деректер тек диагностикалық мақсатта ғана емес, сонымен қатар мінез-құлықты болжау, шешім қабылдау стратегиясын әзірлеу, тәуекелді азайту, адаммен кәсіби қарым-қатынас орнату сияқты күрделі міндеттерді шешуге мүмкіндік береді. Демек, аталған әдіс тек психологиялық құрал ғана емес, бұл – қоғамдағы қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз етудің, адам мінез-құлқын ғылыми негізде талдаудың пәрменді жолы. Бұл сауалнама тұлғаның ішкі психикалық құрылымын, патологиялық бейімділіктерін, эмоционалдық тұрақтылығын және әлеуметтік бейімделу деңгейін анықтауға мүмкіндік береді. Оның құрылымы ғылыми негізделген, сенімділігі мен валидтілігі жоғары, ал шкалалары тұлғаны жан-жақты сипаттауға жол ашады. MMPI

арқылы алынған нәтижелер психологиялық портрет жасауда нақты және статистикалық дәлелденген дереккөзге айналады.

Практикада бұл әдіс арқылы алынған мәліметтер тұлғаның әрекетін болжауға, психологиялық қауіптерді алдын ала анықтауға, адамның кәсіби жарамдылығын бағалауға және психикалық күйін диагностикалауға мүмкіндік береді. Бұл әсіресе қауіп-қатері жоғары салаларда – әскери қызмет, авиация, құқық қорғау органдарында, сот-медицинада, психотерапияда кеңінен қолданылады.

MMPI әдісінің психологиялық профайлинг процесінде қолдану барысында диагностикалық, сараптамалық және болжау мақсатында жоғары нәтиже беретініне көз жеткіздік. Болашақта бұл әдісті цифрлық технологиялармен интеграциялау, жасанды интеллектпен біріктіре пайдалану мүмкіндіктері профайлинг саласына жаңа серпін беретіні сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Березин Ф.Б., Мирошников М.П. Методика многостороннего исследования личности (структура, основы интерпретации, некоторые области применения). – Москва: Консультант плюс 2011. – 320 с.

2. Мироненко Е., & ОбердерферН. Тест СМИЛ и психотипы. Как увидеть человека за графиком. Ridero, 2023. – 169 с.

3. Макаренко И.А. Экспертно-криминалистическое профилирование личности при расследовании преступлений, совершенных в условиях неочевидности. Академия детекции лжи. – М, 2017. – 198 с.

4. Николаенко Я.Н. Construct validity of the Minnesota Multiphasic Personality Inventory (MMPI), 16 Personality Factor Questionnaire (16PF), Big Five Personality Traits (BFI), Neurolinguistic Profiling, Blitz Judgment Program (BJP). ResearchGate, 2023.

Серик А.К.,

студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,

г. Астана, научный руководитель: д.психолог.н., профессор Абдрашитова Т.А.

ВЛИЯНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ЭКСПЕРИМЕНТОВ НА СОВРЕМЕННЫЕ ЭТИЧЕСКИЕ НОРМЫ

Использование экспериментального метода для изучения психических процессов в конце XIX века стало ключевым фактором в становлении психологии как самостоятельной науки. Это связывают с появлением в XIX в. психологических лабораторий и проведением первых эмпирических исследований, названные экспериментальными, которые, по сути, часто таковыми не являлись. Так, в первой лаборатории экспериментальной психологии В. Вундта (1879 г.) использовался метод экспериментальной интроспекции (метод самонаблюдения) [1]. Со временем, по мере накопления знаний, произошло разделение на различные области в зависимости от предмета изучения, и экспериментальная психология стала восприниматься как общий термин, охватывающий различные методики изучения психических явлений с использованием экспериментов.

В.Н. Дружинин предлагает несколько значений термина «эксперимент»:

1. Экспериментом называется проведение исследований в специально созданных, управляемых условиях в целях проверки экспериментальной гипотезы о причинно-следственной связи. В процессе эксперимента исследователь всегда наблюдает за поведением объекта и измеряет его состояние;

2. Эксперимент – основной метод современного естествознания и естественно-научной ориентированной психологии и т.д. [2].

История психологических исследований богата экспериментами, которые не только внесли значительный вклад в развитие науки, но и стали причиной появления строгих этических стандартов, так как любой такой эксперимент затрагивал непосредственно самого человека. Многие из ранних исследований проводились без должного учета благополучия участников, что приводило к негативным психологическим последствиям. Эти эксперименты выявили важность защиты испытуемых от возможного вреда и послужили основой для разработки современных этических норм. Ряд спорных случаев продемонстрировал необходимость строгого контроля проведения любого эксперимента, защиты прав участников и формирования четких регламентов для проведения научных исследований. В результате этого психологическая наука изменилась, сделав акцент не только на поиске истины, но и на гуманном отношении к испытуемым.

В данном случае можно привести некоторое количество ярких примеров экспериментов в психологии, которые в свое время вызвали дискуссию в этическом плане:

Эксперимент Стэнли Милгрэма (1961). Эксперимент С. Милгрэма – исследование страха подчинения, которое было связано с желанием ученого понять, что заставляло граждан Германии участвовать в жестоких убийствах во времена Третьего рейха. Эксперимент был направлен на изучение подчинения авторитету и показал, что люди готовы причинять боль другим под давлением авторитетных фигур. В данном исследовании была нарушена этическая составляющая по отношению к психическому здоровью испытуемых, которые подвергнулись колоссальному стрессу и чувству вины.

Тюремный эксперимент Филипа Зимбардо (1971). Стэнфордский тюремный эксперимент – это знаменитый эксперимент, проведенный в 70-х годах 20 века Ф. Зимбардо, суть которого состояла в изучении группового поведения и влияния роли на качества личности. В Стэнфордском тюремном эксперименте участники играли роли охранников и заключённых. Для данного эксперимента характерно прямое нарушение принципа заботы о физическом и психологическом благополучии участников. Также после анализа аудиозаписей эксперимента появились подозрения, что выход ситуации из-под контроля был сповоцирован самим экспериментатором [3].

Вышеописанные и другие психологические эксперименты привел научное сообщество к осознанию необходимости защиты участников исследований и установления четких этических стандартов. В результате этого были разработаны современные принципы проведения психологических экспериментов:

1. ***Информированное согласие*** – участники должны четко понимать цели исследования, возможные риски и иметь право отказаться от участия без последствий на любом этапе.

2. ***Принцип «не навреди»*** – исследователи обязаны минимизировать физический и психологический вред всем участвующим лицам, особенно если они входят в группу незащищенного слоя населения (несовершеннолетние, пожилые, лица с ограниченными возможностями и т.д.).

3. ***Конфиденциальность и анонимность*** – личные данные участников должны быть строго защищены.

4. ***Уважение к личности***–исследователи должны относиться ко всем участникам с уважением, справедливостью и сочувствием.

5. ***Непрерывный этический анализ*** – исследователи должны проводить постоянные этические обзоры и оценки собственной деятельности, особенно когда они сталкиваются с возникающими этическими проблемами или при работе с новыми технологиями или деликатными темами.

6. ***Научная честность*** – честность в отношении методов, данных и выводов, любая фальсификация перечисленного строго запрещена.

Таким образом, опыт прошлых исследований оказал значительное влияние на

формирование этических норм современной психологии. Теперь эксперименты должны проходить строгую проверку, обеспечивая безопасность и комфорт участников, а также соответствовать установленным международным стандартам. Этические принципы продолжают развиваться, адаптируясь к новым вызовам и технологиям, таким как нейронаука, искусственный интеллект и виртуальная реальность. Современные исследования требуют более тщательного контроля над воздействием на испытуемых, а также рассмотрения долгосрочных последствий для их психического здоровья. Важным аспектом остается поиск баланса между научным прогрессом и защитой человеческого достоинства, что делает этику неотъемлемой частью психологической науки.

Список использованной литературы:

1. Экпериментальная психология: Теория и методы: Учебник для вузов / Т.В. Корнилова. – М.: Аспект Пресс, 2003. – С. 30.

2. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология: Учебное пособие – М.: ИНФРА-М, 1997. – С. 31.

3. Этические принципы проведения исследования на человеке // Образовательный портал «Справочник». – 2024. URL: https://spravochnick.ru/psihologiya/eticheskie_principy_provedeniya_issledovaniya_na_cheloveke/

Слипцова О.Н.,

студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,

г. Астана, научный руководитель: доцент Тобагабылова И.А.

РОЛЬ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР В ФОРМИРОВАНИИ ЗНАНИЙ ПО ОСНОВАМ МАТЕМАТИКИ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Концепция по дошкольному образованию, ориентиры и требования к обновлению содержания дошкольного образования очерчивают ряд достаточно серьёзных требований к познавательному развитию дошкольников, частью которого является развитие математических знаний.

Формирование математических знаний у детей старшего дошкольного возраста играет важную роль в их когнитивном развитии. На данном этапе дети активно познают окружающий мир, учатся анализировать, сравнивать, делать выводы и устанавливать причинно-следственные связи. Однако традиционные методы обучения могут показаться им скучными и малоэффективными. Одним из эффективных методов обучения является использование дидактических игр, которые помогают сделать процесс познания увлекательным и доступным.

Дети дошкольного возраста очень много времени проводят в игре. В жизни дошкольников игра является ведущим видом деятельности, которая расцветает в детские годы и сопровождает человека на протяжении всей его жизни. Проблема игры привлекала и привлекает к себе внимание не только педагогов и психологов, но и философов, социологов, этнографов, искусствоведов, биологов, в исследованиях которых доказано, что игра - неотъемлемая часть человеческой культуры. Ребенок с первых лет жизни познает окружающий мир, детские игры во всем их многообразии предоставляют ему возможность узнавать новое, размышлять над тем, что уже вошло в его опыт, выражать свое отношение к тому, что является содержанием игры.

Игра имеет огромное значение для интеллектуального, эмоционального, творческого и физического развития детей дошкольного возраста. Она помогает развить коммуникативные качества, координацию движений, способность к нестандартному мышлению, творчеству дошкольников.

Основная особенность дидактических игр определена их названием: это игры обучающие, которые создаются взрослыми в целях воспитания и обучения детей. Но для играющих детей воспитательно-образовательное значение дидактической игры не выступает открыто, а реализуется через игровую задачу, игровые действия, правила. Как отмечал А.Н. Леонтьев, дидактические игры относятся к «рубежным играм», представляя собой переходную форму к той неигровой деятельности, которую они подготавливают. Эти игры способствуют развитию познавательной деятельности, интеллектуальных операций, представляющих собой основу обучения [1].

Активное участие и выигрыш в дидактической игре зависят от того, насколько ребенок овладел знаниями и умениями, которые диктуются ее обучающей задачей. Это побуждает ребенка быть внимательным, запоминать, сравнивать, классифицировать, уточнять свои знания. Значит, дидактическая игра поможет ему чему-то научиться в легкой, непринужденной форме. Однако следует отметить, что знания и умения, приобретаемые играющими, являются для них побочным продуктом деятельности, поскольку главный интерес представляет не обучающая задача (как это бывает на занятиях), а игровые действия - для детей раннего и младшего дошкольного возраста, и решение игровой задачи, выигрыш - для детей старшего дошкольного возраста) [2].

В дошкольном возрасте у ребенка закладывается основа знаний, которые необходимы ему в школе. Математика – сложная наука, которая создает определенные трудности в процессе школьного обучения. Кроме того, не все дети обладают способностями и умениями к математическому мышлению, поэтому важно познакомить ребенка с основами счета еще при подготовке к школе.

Как было выше сказано, дидактические игры сочетают в себе обучение и развлечение, создавая благоприятные условия для формирования познавательной активности, развития логического мышления и укрепления интереса к математике. Они включают в себя элементы познавательной активности, самоконтроля и сотрудничества, что способствует лучшему усвоению математических понятий.

Основные особенности использования дидактических игр в обучении математике:

доступность и наглядность – игры позволяют представить сложные математические понятия в простой и понятной форме, используя игровые материалы (карточки, кубики, геометрические фигуры и др.).

эмоциональная вовлечённость – игровая форма обучения вызывает интерес у детей, способствует созданию положительной мотивации и снижает уровень тревожности перед изучением новых тем.

развитие самостоятельности – дети в процессе игры учатся находить решения самостоятельно, проверять свои действия и делать выводы.

гибкость и адаптивность – игры могут быть адаптированы под уровень развития конкретного ребёнка, что делает процесс обучения более индивидуализированным.

возможность интеграции с другими видами деятельности – дидактические игры можно сочетать с двигательной активностью, рисованием, лепкой, что делает обучение более разнообразным и эффективным.

Таким образом использование дидактических игр в процессе обучения математике способствует:

формированию базовых математических представлений – дети учатся считать, определять количественные отношения, знакомятся с понятиями больше/меньше.

развитию логического мышления – дети учатся анализировать, сравнивать и делать выводы.

укреплению памяти и внимания – повторение игровых действий способствует закреплению знаний.

развитию пространственного мышления – работа с геометрическими фигурами помогает ориентироваться в пространстве.

формированию интереса к математике – игровая форма обучения снижает стресс и делает изучение чисел и форм увлекательным.

формированию навыков работы в коллективе – многие игры требуют командного взаимодействия, что способствует развитию коммуникативных умений и навыков сотрудничества.

постепенному переходу от конкретного к абстрактному мышлению – через игры дети сначала манипулируют предметами, а затем переходят к более абстрактным понятиям, таким как числа, формы и действия с ними.

Подытаживая все выше перечисленное, можно сказать, что дидактические игры являются эффективным средством формирования математических знаний у детей старшего дошкольного возраста. Они способствуют развитию логического мышления, памяти, внимания, а также делают процесс обучения интересным и доступным. Регулярное использование дидактических игр в образовательной деятельности помогает детям не только успешно осваивать основы математики, но и формирует у них положительное отношение к учебному процессу в целом.

Список использованной литературы:

1. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

2. Леушина А.Н. Формирование элементарных математических представлений у детей дошкольного возраста. – М.:Просвещение. – 1974. – 368 с.

Струева В.Б.,

студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,

г. Астана, научный руководитель: к.психол.н., доцент Унарбекова Н.Д.

ВЛИЯНИЕ ПОДВИЖНЫХ ИГР НА ФИЗИЧЕСКОЕ И ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ДОШКОЛЬНИКОВ

В современных условиях, характеризующихся увеличением времени, проводимого детьми перед экранами и снижением уровня физической активности, проблема физического и психоэмоционального развития дошкольников приобретает особую значимость. Недостаток подвижности в раннем возрасте может привести к ослаблению опорно-двигательного аппарата, нарушению координации движений, снижению иммунитета и повышению риска ожирения. Кроме того, недостаточная физическая активность негативно сказывается на эмоциональном состоянии детей, способствуя развитию тревожности, раздражительности и проблем с адаптацией в коллективе.

Подвижные игры, как естественная и доступная форма активности, играют ключевую роль в гармоничном развитии дошкольников. Они способствуют укреплению физического здоровья, развитию двигательных навыков, координации и выносливости. Наряду с этим, игровая деятельность помогает формировать эмоциональную устойчивость, развивать коммуникативные способности и навыки командной работы.

Подвижная игра – это сознательная двигательная активная деятельность ребенка. По определению П.Ф. Лесгафта, подвижная игра является упражнением, посредством которого ребенок готовится к жизни. При проведении подвижной игры создаются неограниченные возможности комплексного использования разнообразных методов, направленных на формирование личности ребенка. В процессе игры происходит не только упражнение в уже имеющихся двигательных навыках, их закрепление и совершенствование, но и формирование качеств личности [1].

В педагогической науке подвижные игры рассматриваются как одно из ключевых средств всестороннего развития ребенка. Они способствуют развитию различных

двигательных качеств, прежде всего скорости и ловкости, а также помогают закрепить и совершенствовать двигательные навыки. В условиях современных образовательных требований особое значение имеет развитие зрительно-моторной координации. Игры как универсальное средство полноценного развития ребенка, способствующее оптимизации психических функций. Они развивают восприятие, мышление, память, воображение и другие процессы, а также мыслительные операции. Правильный подбор игр с учетом сензитивных периодов развития упрощает этот процесс. Например, младший дошкольный возраст благоприятен для развития восприятия, средний – памяти и внимания, старший – мышления [2].

Подвижные игры помогают снять избыточную энергию, снизить стресс и тревожность. Они развивают социальные навыки, такие как сотрудничество, коммуникация и разрешение конфликтов. Игры способствуют формированию уверенности и повышению самооценки, а создание правил и ролей развивает самостоятельное мышление и адаптивность, что особенно важно в дошкольном образовании.

Главная задача педагога – научить детей играть активно и самостоятельно, регулировать степень внимания, приспосабливаться к изменяющимся условиям, быстро принимать решения. Таким образом, играя, дошкольники обретут необходимые важные качества, формирующие гармонически развитую, активную личность. Педагогам и родителям важно обеспечить разнообразие подвижных игр, включая народные игры, эстафеты, танцы и командные задания. Игры должны быть адаптированы к интересам и способностям детей, чтобы поддерживать их вовлеченность. Это можно организовать как на свежем воздухе в хорошую погоду, так и в помещении при плохой погоде [3].

Подвижные игры очень многообразны: 1) игры с правилами учат подчиняться этим правилам, выполнять задания в соответствии с определенным алгоритмом. Правила регулируют поведение и действия детей; 2) игры с заданиями развивают внимание, логическое мышление; 3) народные игры – традиционные игры, часто связанные с культурой и обычаями; 4) танцевальные игры – игры, включающие элементы танца и музыкального сопровождения. Примеры: «Хороводы», «Танцевальные эстафеты»; 5) игры с элементами соревнования – игры, в которых важно победить. Примеры: «Перетягивание каната», «Кто быстрее?»; 6) коммуникативные игры тренируют умение работать в коллективе, общаться, сотрудничать с другими детьми и взрослыми.

Социальные аспекты подвижных игр особенно важны для развития навыков социализации, поскольку в процессе турниров или командных игр дети учатся одновременно как конкурировать, так и работать в команде. Они начинают понимать важность взаимопомощи, поддержки друг друга и совместного достижения целей. Внедрение подвижных игр в ежедневную практику особенно актуально. Если вовлекать детей в процесс подготовки, например, позволять им выбрать игры или вносить изменения в правила, это может значительно повысить их интерес и участие. Важно создать атмосферу, в которой дети будут чувствовать себя свободными для самовыражения и проявления инициативы.

Семейные мероприятия, дни открытых дверей, праздники и спортивные соревнования могут стать отличными возможностями для вовлечения большего числа детей и взрослых в активные игры. Это не только укрепляет семью как единое целое, но и формирует положительный пример для детей, показывая важность активного образа жизни [4].

Игры современных детей претерпели значительные изменения, что требует поиска новых подходов к их организации и проведению. Они не только способствуют физическому и психоэмоциональному развитию, но и создают социальные связи, развивают креативность и обучают важным навыкам. Это делает подвижные игры неотъемлемой частью процесса воспитания и обучения детей в раннем возрасте.

Подвижные игры должны играть большую роль в современном воспитательном процессе, и важно стремиться активизировать игровую деятельность дошкольников. Физическое развитие детей дошкольного возраста, являясь фундаментов их дальнейшего развития и здоровья в целом остаётся приоритетным направлением организации деятельности детских дошкольных учреждений. А подвижные игры, отвечая требованиям нормативно-правовых документов, регламентирующих работу этих учреждений [5].

Таким образом, исследование влияния подвижных игр на физическое и психоэмоциональное развитие дошкольников является особенно актуальным в условиях современных реалий. Полученные результаты могут стать основой для разработки эффективных программ двигательной активности, направленных на формирование здорового и эмоционально благополучного поколения.

Список использованной литературы:

1. Эльконин Д.Б. Психология игры. – Москва: ВЛАДОС, 1999. – 360 с.

2. Карсинен Н. Финская модель образования и ее практика в детском саду. – М., 2019. – 110 с.

3. Шерьязданова Х.Т. Технологии психологического сопровождения детей дошкольного возраста: Монография / Х.Т. Шерьязданова, Г.М. Касымова, Э.В. Исхакова. – Алматы: Альманах, 2022. – 256 с.

4. Евтушенко И.Н. Развитие и воспитание детей раннего возраста: учебное пособие для студентов педагогических вузов и колледжей / И.Н.Евтушенко. – Челябинск: Изд-во Южно-Урал. гос. гуман.-пед. ун-та, 2019. – 282 с.

5. Белая К.Ю. Организация игровой деятельности в детском саду. – М.: Владос, 2013. – 145 с.

Токенова Р.К.

№ 28 «Жұлдыз» санаториялық балабақша тәрбиешісі,

Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., аға оқытушы Оқай А.

ДӘСТҮРДЕН ТЫС СУРЕТ САЛУ – БАЛАЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУ ТӘСІЛІ

Мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық қабілеттерін дамытудың жолдары алуан түрлі. Балабақша – балалардың шығармашылық қабілеттерінің ашылып, дамуына ықпал ететін орта. «Бала тәрбиесі бір өнер, өнер болғанда ауыр өнер, жеке бір ғылым иесі болуды тілейтін өнер», деп Мағжан Жұмабаев айтқандай, балабақшада баланың тәрбиесіне ерекше көңіл бөлінеді.

Баланың дамуына оң әсер ететін ең пайдалы әрекет – сурет салу. Бала сурет сала отырып, бейнелерді көріп ғана қоймай, оларды қалпына келтіруге үйренеді, көңіл күйін, сезімін еркін білдіреді. Қоршаған ортаға өзінің жеке көзқарасын бейнелеп, ішкі әлемін таныта алады. Бұл баланың қиялының дамуына, өзіне сенімділігін қалыптастыруға әсерін тигізеді.

Дәстүрден тыс сурет салу – бұл дәстүрлі сурет салудан өзгеше әдіс. Күнделікті қолданылатын әдістерден айырмашылығы – қалыпты емес әдістермен қатар, жаңа ерекше материалдар, техникалар пайдаланумен ерекшеленеді. Мұндай әдістер балалардың шығармашылық қабілеттерін дамытып ғана қоймай, түрлі техникалармен танысуға, ұсақ қол моторикаларының дамуына әсерін тигізеді. Бала тәрбиешінің көмегімен жаңа туындылар жасап, әр заттың жасалуы барысында түрлі тәсілдермен танысады. Осы орайда, баланың ойлауы, шығармашылығы дамудың жаңа сатысына көтеріледі. Сурет салу барысында бала өзінің эмоциясын шығарып, қоршаған ортадан әсер алып,

шабыттанса, соғұрлым қиялы дамып, жұмысы нәтижелі болады. Сондықтан мектеп жасына дейінгі балалардың сурет салуы өте маңызды.

Мектеп жасына дейінгі балалардың сурет салуы – физиологиялық және психикалық дамудың негізі. Сурет салу ағзаның икемділігін, төзімділігін, ерік-жігердің тұрақтылығын, т.б. қасиеттерін дамытып, психикалық дамуына яғни танымдық үдерістерін қиялын, ойлауын, зейінін дамытады. Бала сурет салу арқылы ойларын сыртқа шығарып, психикалық жағдайын реттеп, стресті жеңеді.

Мектепке дейінгі ұйымда дәстүрден тыс сурет салу балалардың жас ерекшеліктеріне сай жүзеге асырылады. Күнделікті ұйымдастырылған іс-әрекет барысында қолданатын дәстүрден тыс сурет салудың әдістеріне тоқталамыз. Олар төмендегідей:

Қолмен сурет салу. Бұл көбінесе балабақшадағы кіші топтың балаларына тән. Осы жастағы балалар қолмен сурет салғанды ұнатады. Кішкентай балалар алдын ала дайындалған түрлі бояулармен алақандарымен, саусақтарының ұшымен суреттер салады. Тәрбиешінің көмегімен дайын үлгілерді бояу кішкентайлар үшін эмоцияға толы көрініс болғанымен, түпкі мақсаты – балалардың шығармашылық еркіндігін дамыту, сурет салудың дағдыларын қалыптастыру. Қолмен сурет салғанда ескеретін жайт – балалардың қауіпсіздігі. Кішкентай балалардың бояуларды дұрыс қолдануы мен денсаулығына зиян келмеуіне баса назар аудару қажет.

Жұмсақ материалдармен сурет салу. Жұмсақ материалдарға мата, жіп, мақта, түрлі-түсті маталар, қойдың, түйенің жүні т.б. жатады. Балалар осындай түрлі текстуралармен жұмыс жасай отырып, әр заттың ерекшелігін біліп ғана қоймай, дәстүрден тыс сурет салудың әдістерімен танысады. Ортаңғы, ересектер, мектепалды топ балаларымен сурет салудың осы тәсілін ұйымдастырған жөн.

Табиғи материалдармен сурет салу. Бұл табиғаттағы дайын заттарды табиғатқа зиян келтірмейтіндей етіп жинап алу және пайдаланумен сипатталады. Оған жапырақтар, тастар, құм, ағаштың бүрлері, бұтақтар, ағашта тұрып кеуіп қалған жемістер т.б. жатады. Балабақшада аулаға мақсатты серуен ұйымдастырып сурет салуға қажетті табиғи материалдарды балалармен бірге жинап алуға болады. Топқа әкеліп тазалап, кептіріп, сақтап қойып, сурет салуға пайдаланамыз. Мұндай жұмыстар балаларға дәстүрден тыс сурет салудың әдістерін меңгерте отырып, табиғатқа қамқорлық сезімдерін оятып, экологиялық тәрбие беруге де ықпал етеді.

Коллаж жасау. Балабақшаның ересек және мектепалды топтарының балаларымен бұл әдісті тиімді жүзеге асыруға болады. Газет, журнал, түрлі-түсті қағаздардан қиып коллаждар жасау – тәрбиешінің шығармашылық қабілетімен байланысты. Топтағы балалардың деңгейін ескере отырып, оларды шағын топтарға бөлуге болады. Әр топқа түрлі тақырыптар беріп, сол тақырыптың аясында суреттерді қиып алып орналастырады. Бұл әдіс балалардың ұсақ қол бұлшық еттерін дамытумен қатар, өзгенің пікірін тыңдауға, өз ойын ортаға салуға, ортақ шешімге келуге үйретеді. Балалардың өзара қарым-қатынастары жақсарып, ұйымшылдық қалыптасып, бір-біріне жанашырлық танытады.

Мектеп жасына дейінгі балалар дәстүрден тыс сурет салу кезінде бірнеше маңызды дағдыларды меңгереді. Өз тәжірибемізде қолданып жүрген дағдыларға тоқталамыз. Бірінші, моторика мен көз, қол координациясының үйлесімдігі дамиды. Баланың түрлі құралдарды қолдануы көздің, қолдың бір мезгілде жұмыс жасауын жетілдіреді. Балалар жылдамдық пен көру деңгейін үйлестіріп, белгілі бір темппен жұмыс жасайды және түстерді дұрыс қолданады.

Екінші, балалардың креативті ойлауы дамиды. Әр жаңа әдіс-тәсілдерді қолдану балаға жауапкершілік жүктеп, шығармашылықпен ойлануға, түрлі мүмкіндіктерді зерттеуге деген қызығушылығын оятады. Бос уақыттарында әртүрлі тақырыпта суреттер салып, өзара талқылайды, баға береді, әдіс-тәсілдерді қолдануды жетілдіреді.

Үшінші, эмоция мен көңіл күйдің көрінісі. Бұл баланың ішкі жан дүниесімен, эмоциясымен тығыз байланысты. Бала түстерді қолдану арқылы өзінің сол сәттегі көңіл -

күйін көрсетеді, айнала ортамен қарым -қатынас жасайды. Өзіне сенімділігі қалыптасып, өз эмоциясын басқаруды үйренеді.

Төртінші, кері байланыс жасау және өзін-өзі бағалау. Бала өзінің атқарған жұмысына баға беріп, талдап, өзін-өзі бағалауға, жетістіктері мен кемшіліктерін көруге яғни кері байланыс жасауға үйренеді. Аталған дағдыларды қалыптастыру дәстүрлі және дәстүрден тыс әдіс-тәсілдерді қолдануда жүзеге асады. Бұл әдістердің басты мақсаты – баланың шығармашылық қабілеттерін дамыту, эксперимент жасауға ынталандыру, жаңа дүниелерді ашуға мүмкіндік берумен айқындалады.

Қорытындылай келе, мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту – өзекті мәселелердің бірі. Балалардың сурет салуға қызығушылығын арттыру – олардың тұлғалық дамуына зор ықпал етеді. Балабақшада дәстүрден тыс әдістерді тиімді қолданудың барлық мүмкіндіктерін пайдалана отырып, балалардың жан-жақты дамуына жол ашуымыз қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жұмабекова Ф.Н. Бейнелеу өнерінің әдістемесі. – Алматы: ЕВЕРО, 2014.
2. Балабақшада дәстүрден тыс сурет салу. URL: https://balabaksha.kz/92748/
3. Дәстүрден тыс сурет салу технологиясы. URL: https://vk.com/@bilim.tarbie-dstrden-tys-suret-salu-tehnologiyasy

Турманова Ж.Е.
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ «Психология» мамандығының 2 курс PhD докторанты, Астана қ.

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТКЕ МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУДЫҢ ЗАМАНАУИ ТРЕНДТЕРІ

Психологиялық қызметке мамандарды даярлаудың заманауи трендтері қазіргі жоғары білім беру мен қолданбалы психологияның өзара тығыз байланысындағы үрдіс ретінде нығаюда. Ақпараттық және сандық технологиялар қоғамының тенденциялары психологтарды маман ретінде даярлауда қазіргі заманғы сын-қатерлерді ескере отырып әлеуметтік ортаның нақты қажеттіліктеріне бағытталған жан-жақтылық ұстанымы болатынын көрсетеді. Яғни, болашақ психологтарды даярлаудағы заманауи трендтер қоғамның, білім беру саласының және тұлға мінез-құлқы психологиясының тез өзгеретін талаптарына бағдарлануы және бейімделуі тиіс.

Кәсіби білімі жоғары мамандарды кәсіби даярлау мәселелеріндегі ғылыми педагогикалық, ғылыми-психологиялық теориялар қазақ ғалымдарының ішінде Ж. Намазбаева, К. Шерьязданова А. Ерментаева, Г. Меңлібекова, Г. Нуркенова және т.б. еңбектерінде қарастырылып келеді. Болашақ психологтарды кәсіби даярлауды қалыптастыру жолдары дағды мен икемділікті меңгеру нәтижесінде кәсіби әлеуеттері негізінде қалыптасады деп атап өтеді.

Жаһандану үдерісіндегі ақпарат пен мәдениет үйлесімділігі, медиа-мәдениеттің дамуы психологиялық қызметтің бағытына да әсер етуде. Болашақ психолог мамандарын даярлаудың заманауи трендтері ретінде негізгі бағыттарын жіктеп көрелік:

1. *Білім беру процесіндегі интеграциялық технологиялар*: соңғы жылдары онлайн курстар, қашықтықтан оқыту және педагог-психологтарды оқыту үшін цифрлық платформаларды пайдалану белсенді дамып келеді. Гибридті оқыту – дәстүрлі және онлайн оқытуды біріктірудің жаңа тәсілі. Заманауи педагог-психолог мамандарын дайындауда цифрлық технологиялардың маңызы артуда. Бұл – онлайн оқыту платформаларын қолдану, түрлі мобильді қосымшалар арқылы психологиялық қызметтер көрсету, виртуалды кеңес беру және басқа да сандық құралдарды қолдану. Мұнда,

студенттерге психологиялық диагностика мен терапия жүргізудің электронды тәсілдері үйретіледі. Білім беруді цифрландыру, педагогикалық-психологиялық кәсіптік бағдар беру, кәсіптік өзін-өзі анықтау, кәсіптік даярлау, цифрлық құзыреттілік пен технологиялар – студенттерге әртүрлі білім беру ресурстарына және психокоррекциялық жұмыс үлгілеріне қол жеткізуге мүмкіндік береді. Диагностика және дағдыларды үйрету үшін технологияны қолдану (мысалы, эмпатия мен оқушылардың өзара әрекеттесуіне арналған виртуалды машиналар, нейротехнологиялар және т.б.).

2. Практикалық бағыттылық: болашақ психолог маманы үшін теориялық біліммен қатар практикалық дағдыларды меңгеру өте маңызды. Әр түрлі ұйымдарда тағылымдама жасау, балалармен және ата-аналарға кеңес беру орталықтарында болу, психотерапевтік жаттығулар жүргізу сияқты тәжірибелік жұмыстар негізгі орын алады. Тек қана теорияны ғана емес, сонымен қатар нақты жағдайларға араласудың белсенді әдістерін де үйренеді. Кеңес беру, психотерапиялық жұмыс және дағдарыс жағдайларымен жұмыс істеу дағдыларына баса назар аудару маңызды.

3. Психологиялық денсаулықты сақтау және экожүйе: өзіне-өзі қызмет көрсету, стресті басқару, эмоционалды тұрақтылық және «кәсіби деформация» мен «кәсіби сарқылудың» алдын-алу дағдыларын меңгеру. Қазіргі заманғы бұқаралық ақпарат құралдары арқылы адамның өзін-өзі көрсетуіне, оның қоғамдық өмірге араласуына, барлық мүмкін әлеуметтік рөлдерді игеруіне және т.б. ықпал етеді. Ақпараттық технологиялардың заманауи өнімдері интеллектке, эмоцияларға, тәуелсіз шығармашылық және сыни ойлауға, әртүрлі әлеуметтік топтардың құндылық бағдарлары мен сенімдеріне әсер етеді. Дегенмен, ақпараттың оң және теріс түрлері бар екенін ескере отырып, соңғысынан қорғануға қабілетті тұлғаны қалыптастыру үшін үлкен маңызға ие.

4. Инклюзивті мәдениет құзыреттіліктері: педагогикалық саладағы психологтарды ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеуге дайындау. Бұл жеке білім беру бағдарламаларын құруды, ерекше қажеттілігі бар балалармен жұмыс істеуді және сыныптағы оқушылардың әртүрлілігін ескеруді қамтиды. Болашақ педагог-психологтар инклюзивті білім беру саласында кәсіби біліктіліктерін арттырып, әр түрлі әлеуметтік және мәдени топтармен жұмыс істеуге дайын болулары тиіс.

5. Пәнаралық тәсіл: практикалық психология, педагогика, медицина және әлеуметтанудың интеграциясы сияқты пәнаралық байланыстарды дамыту маңызды тенденция болып табылады. Бұл балалармен әртүрлі контексте жұмыс істей алатын және күрделі мәселелерді шеше алатын мамандарды дайындауға мүмкіндік береді.

6. Эмоционалдық интеллекті және әлеуметтік дағды мен құзыреттілікті дамыту бағыты: эмоционалды интеллект, өзін-өзі тану қабілеті және әлеуметтік эмпатияны дамытуға баса назар аудару. Болашақ мамандарды даярлауда эмоционалдық интеллект, эмпатия, қақтығыстарды шешу және стреске қарсы төзімділік сияқты дағдылар мен копинг-стратегияларды дамыту маңызды. Бұл дағдылар болашақ мамандардың клиенттің психологиялық жағдайын түсінуіне және оған көмек көрсетуіне мүмкіндік береді.

7. Академиялық ұтқырлық және халықаралық ынтымақтастық: академиялық білім алмасу бағдарламалары, халықаралық жобалар мен конференцияларға қатысу болашақ мамандарға өз көкжиектерін кеңейтуге, үздік тәжірибелерді алуға және өз елінің білім беру жүйесіне инновациялар енгізуге мүмкіндік беретін дайындықтың бір бөлігіне айналуда. Халықаралық тәжірибе мен ұтқырлық арқылы болашақ психологиялық қызмет мамандарын дайындауда халықаралық тәжірибені қолдану, психология саласындағы әлемдік тәжірибелермен таныстыру маңызды. Мұнда түрлі халықаралық бағдарламалар мен семинарлар арқылы білім алуға және тәжірибеден өтуге мүмкіндік беріледі.

8. Жеке тұлғаға бағдарланған тәсіл: әр білім алушының қажеттіліктері мен ерекшеліктеріне байланысты кәсіби білім беру тәсілдерін бейімдеудің маңыздылығын атап көрсетеді, бұл болашақ мамандарды әртүрлі әлеуметтік және мәдени контекстерде жұмыс істеуге дайындауда көрінеді. Студенттердің жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқыту үрдісін индивидуализациялауы. Бұл болашақ психологтардың әрбір клиенттің жеке

психологиялық қажеттіліктерін ескере отырып, жұмыс істеуге дайын болуын қамтамасыз етеді.

9. Кәсіби этика мен моральдық жауапкершілік: болашақ мамандарға кәсіби этика мен моральдық жауапкершілікті оқыту өте маңызды. Балалар мен ересек тұлғалардың психологиялық жағдайларын жақсарту барысында этикалық принциптерді сақтау болашақ мамандардың басты міндеті болып табылады. Әр түрлі мәдениет өкілдерімен жұмыс істей білу де маңызды аспект ретінде болашақ психологтар мәдениетаралық коммуникация дағдыларын меңгеріп, әр түрлі әлеуметтік топтармен тиімді жұмыс жасауға қабілетті болуын қадағалайды.

Психологиялық қызмет білім беру, денсаулық сақтау және қызмет көрсетудегі жаһандық өзгерістерге жауап беруі осы саланың біртұтас көзқарасын талап етеді. Жоғарыда талданған трендтер болашақ психологиялық қызметтегі мамандарды даярлаудың мемлекеттік және халықаралық жаңа стандарттарын көрсетеді және оларды қазіргі қоғамның әр түрлі талаптарына сай бейімдеуге бағытталған жүйе деп айта аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Психологтар мамандықты жаңғыртуға ұмтылуда // Psychologists are seeking to modernize the profession // Stringer, H. (2025, January 1). Psychologists are seeking to modernize the profession. Monitor on Psychology, 56(1). URL: https://www.apa.org/monitor/2025/01/trends-masters-level-professionals.

2. 2025 жылы көруге болатын ең жақсы 10 тренд // Top 10 trends to watch in 2025 // Straight, S. (2025, January 1). Monitor on Psychology, 56(1). URL: https://www.apa.org/monitor/2025/01/top-10-trends-to-watch

3. Шульц Д., Шульц С. Қазіргі психология тарихы, 2015. – 425 б.

Тілекқабылқызы Н.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының 3-курс студенті, Астана қ., ғылыми жетекшісі: ә.ғ.м., аға оқытушы Муликова А.С.

ОТБАСЫЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ҚҰРУҒА ӘЗІРЛІК БАЛА МҮГЕДЕКТІГІНІҢ АЛДЫН АЛУ ШАРАСЫ РЕТІНДЕ

Отбасын құру – әрбір саналы тұлға үшін өмірдегі маңызды қадам. Отбасын құру жар таңдаудан бастап, жан-жақты психологиялық, медициналық және әлеуметтік әзірлікті қажет етеді. Келешек ерлі-зайыптылыққа эмоционалды, физиологиялық және материалдық тұрғыдан да қамданудың астары терең. Келешек ұрпақтың саулығы мен өмір сапасы ата-ананың некеге дейінгі және одан кейінгі өмір салтына тікелей тәуелді. Осы орайда, қазіргі қоғамда бала мүгедектілігінің алдын алу – медициналық және әлеуметтік саясаттың басты міндеттерінің бірі болып отыр. Отбасы – қоғамның негізі ғана емес, ұлт болашағының тірегі. Отбасы – бірлік, береке, кіршіксіз тазалық пен адамгершілік қасиеттердің ордасы. Аталған өзекті де, күрделі мәселелер төңірегінде шетелдік және отандық зерттеушілер жоғарыда аталған аспектілерді қарастырып та келеді.

«Отбасылық өмір психологиясы» атты еңбегінде отбасы мәселелерін қарастырған Б.К. Каирова, Д.С. Тойымбетова пайымдауынша, отбасылық өмірге дайындықтың маңызды аспектілерінің бірі – жар болуға *психологиялық әзірлік*. Бұл болашақ ерлі-зайыптылардың бір-бірін түсінуі, өзара құрметі, эмоционалды тұрақтылығы және отбасылық жауапкершілікті қабылдауға дайындығы. Отбасын құру – тек екі адамның қосылуы ғана емес, бұл – әлеуметтік жауапкершілік пен өзара міндеттемелер жүйесі [1]. Отбасылық өмірдің үйлесімді болуы ерлі-зайыптылардың бір-бірін түсініп, қолдау көрсету қабілетіне байланысты.

Психологиялық әзірліктің негізгі компоненттері:

1. Өзін-өзі тану және жеке тұлғалық даму

• Болашақ жұбайы ретінде жұптардың өз болмысындағы күшті және әлсіз жақтарын түсінуі.

• Өмірлік құндылықтарды, ортақ мақсаттарды анықтау және оларды жұбайыныкімен үйлестіру.

• Эмоционалды интеллекті дамыту (эмоцияларды басқару, серіктестің сезімдерін түсіну).

2. Қарым-қатынас дағдыларын дамыту

• Ашық және шынайы қарым-қатынас жүргізу қабілеті.

• Конфликтілерді шешу тәсілдерін меңгеру (бір-бірін тыңдау, эмоцияларды бақылау, ортақ шешімге келу).

• Ынтымақтастық пен мәмілеге келе білу қабілеті.

3. Сенім және өзара түсіністік қалыптастыру

• Қарым-қатынастағы сенімнің маңыздылығын түсіну.

• Қаржылық, әлеуметтік және жеке мәселелерде шынайылық пен ашықтықты сақтау.

• Бір-бірінің жеке шекараларын құрметтеу және қолдау көрсету.

4. Жауапкершілікті қабылдауға дайын болу

• Отбасындағы міндеттерді бөлісуге дайындық.

• Қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету.

• Болашақта ата-ана болуға психологиялық тұрғыдан дайындалу.

5. Эмоционалды тұрақтылық пен күйзелісті басқару

• Отбасылық өмірдің қиындықтарына дайын болу.

• Күйзелісті тиімді басқару дағдыларын меңгеру.

• Ерлі-зайыптылар арасындағы өзара қолдау жүйесін құру.

Осы тұста, ғалым М.П. Кабакова ойынша, некеге дейінгі кезеңде өз эмоцияларын басқара білу, стрестік жағдайларда дұрыс шешім қабылдау – отбасылық қарым-қатынас беріктігіне ықпал ететінді дәлел бола алады [2]. Бұл әсіресе жүктілік кезінде және бала тәрбиесінде маңызды рөл атқарады.

Ер мен әйелдің отбасылық өмірге психологиялық дайындығына тоқталатын болсақ,

ер адам үшін:

• Отбасы көшбасшысы рөлін түсіну (қамқорлық, қорғау, материалдық тұрақтылық).

• Жауапкершілікті қабылдау (қаржылық, моральдық, эмоционалды қолдау).

• Жұбайын құрметтеу және қолдау.

әйел адам үшін:

• Эмоционалды тұрақтылық (жанұялық өмір өзгерістеріне дайын болу).

• Отбасыдағы үйлесімділікті сақтау.

• Қолдау көрсету және сенім арту.

Жар болуға психологиялық дайындық:

• Отбасылық өмірдегі үйлесімділікті арттырады – өзара түсіністікті күшейтеді.

• Қақтығыстардың алдын алады – жанжалдарды бейбіт жолмен шешуге көмектеседі.

• Ерлі-зайыптылардың өзара сенімін нығайтып, эмоционалды жақындықты арттырады.

• Отбасы тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Осы тұста, М. Ақанның «Сана биігінде жолығу» атты еңбегін сөзге арқау етсек болады. Автор зерттеуін «Отбасы болғанға дейінгі маңызды қадамдар» және «Отбасы болғаннан кейінгі алғашқы кезең» деп бөліп қарастырған. «Өзімнің адамымды таппай жүрмін?» деген сұраққа жауап алуға, одан кейінгі бойдақ өмір мен отбасы болуға дейінгі кезеңдегі алғашқы баспалдақтардың негізгі жолдары айтылса, екінші тарауда үй

болғаннан кейінгі кездесетін кедергілер, түсініспеушіліктер, олардың шешімі ұсынылады. Жалпы, «жігіт үйлену» керек деп үйленбеуі керек, қыз «күйеуге тию керек» деп асығыс шешім қабылдамау керектігін ұғындырады. Түйіндей келе, үй болудың қадірін ерте түсінген жөн, яғни үйлену керек деген жеңіл ойдан арылып, ол тым ауыр жолдан, қиындық пен шыдамдылықтан, сабыр мен көркем мінездердің тоғысуынан туындайтындығын айтады [4].

Отбасылық өмірге дайындықтың келесі маңызды аспектілерінің бірі – ***медициналық әзірлік.*** Статистика бойынша, көптеген туа біткен аурулар ата-аналардың жүктілікке дұрыс дайындалмауы, генетикалық ерекшеліктерді ескермеуі немесе әлеуметтік жағдайлардың қолайсыздығы салдарынан туындайтындығын «Даму және жетілдіру» корпорациясының президенті, Б. Светлана өз зерттеулерінде қарастырған [3].

Елімізде дәрігерлер отбасын құруға және бала жоспарлауға медициналық тұрғыдан дайындалу үшін ерлі-зайыптыларға мына 13 талдау-анализдерінен өтуді ұсынады:

1. Жалпы қан талдауы (ОАК)

• Гемоглобин деңгейін анықтайды (анемияны болдырмау үшін).

• Қанның ұю жүйесін тексереді (тромбоз немесе қан кету қаупін анықтайды).

2. Жалпы зәр талдауы (ОАМ)

• Бүйрек жұмысының қалыпты екенін тексеру үшін қажет.

• Инфекциялар мен қабыну процестерін анықтайды.

3. Қанның биохимиялық талдауы

• Бауыр, бүйрек, ұйқы безінің жұмысын тексеру.

• Глюкоза, холестерин, белок деңгейін анықтау.

4. Қан тобын және резус-факторды анықтау

• Болашақ ата-ананың резус-фактор сәйкестігін анықтау маңызды.

• Егер ананың резус-факторы (-), ал әкенікі (+) болса, резус-конфликт қаупі бар.

5. Жыныстық жолмен берілетін инфекциялар (ЖЖБИ)

• Сифилис (RW, Вассерман реакциясы), ВИЧ, гепатит В және С анықтау үшін.

• Хламидиоз, микоплазма, уреаплазма, трихомониаз талдаулары жүктілік кезінде асқынуларды болдырмау үшін қажет.

6. ТОРЧ-инфекцияларға анализ

(Токсоплазмоз, қызамық (краснуха), цитомегаловирус, герпес)

• Егер әйелде бұл ауруларға қарсы иммунитет болмаса, жүктілік кезінде қауіпті болуы мүмкін.

7. Гормоналды фонды тексеру

• Эстрадиол, прогестерон, ТТГ, Т4, пролактин сияқты гормондар репродуктивті денсаулық үшін маңызды.

8. Спермограмма (ер адамдар үшін)

• Ұрық сапасын тексеру, белсенділігін бағалау.

9. Фолликулометрия және ультрадыбыстық зерттеу (әйелдер үшін)

• Жатыр мен аналық бездердің жағдайын бағалау.

10. Гинекологиялық тексеру (әйелдер үшін)

• Жатыр мойнының жағындысы (ПАП-тест, онкоцитология).

• Кольпоскопия – жатыр мойнындағы өзгерістерді анықтау.

11. Қалқанша безінің гормондарына талдау

• Қалқанша безінің жұмысындағы ақаулар бедеулік пен түсік тастаудың себебі болуы мүмкін.

12. Фолий қышқылы және В12 дәруменін тексеру

• Фолий қышқылының төмен деңгейі туа біткен кемістіктердің қаупін арттырады.

13. Глюкозаға толеранттылық тесті (ГТТ)

• Гестациялық диабеттің алдын алу үшін жүргізіледі.

Демек, дені сау ата-ана дені сау баланы өмірге әкеледі. Сондықтан да бала сүйгісі келетін жұптарға жүктілікті жоспарламас бұрын ең әуелі медициналық тексеруден өтіп,

алдын ала барлық ауру-сырқауларды емдеп алуға тиіс деп есептеймін. Себебі, бұл шаралар жүктіліктің дұрыс өтуіне және сәби мүгедектігінің алдын алуына, денсаулығының мықты болуына көмектеседі. Сонымен қатар, генетик Л. Николаевна өз сұхбатында: «Жүктілікке дейін екі ай бұрын ерлі-зайыптылар фолий қышқылына бай витаминдер кешенін ішкендері дұрыс. Әйелі жүкті болған соң да фолий қышқылын қабылдауын тоқтатпай, тағы екі ай ішуі керек. Сонда мүгедектіктің 5-6 есе азаюына ықпал етеді» [7], – деген болатын.

Отбасылық өмірге дайындықтың үшінші маңызды аспектілерінің бірі – *әлеуметтік әзірлік*. Бұл болашақ ерлі-зайыптылардың қоғамдық, экономикалық, мәдени және тұрмыстық жағдайларға бейімделуін қамтамасыз етеді. Әлеуметтік дайындық – отбасының тұрақтылығы мен ұзақ мерзімді үйлесімді қарым-қатынасының негізі.

Әлеуметтік әзірліктің негізгі бағыттары:

1. Қаржылық тұрақтылық және материалдық жауапкершілік

• Отбасылық бюджет құру және қаржыны дұрыс басқару.

• Тұрғын үй, көлік, күнделікті қажеттіліктер үшін шығындарды жоспарлау.

• Жинақтау мәдениетін қалыптастыру (болашақ баланың қажеттіліктеріне, төтенше жағдайларға арналған қор).

2. Отбасылық рөлдерді анықтау және бөлісу

• Ер мен әйелдің міндеттері, олардың отбасындағы орны мен жауапкершілігін айқындау.

• Тұрмыстық мәселелерді (үй жұмыстары, балаларды тәрбиелеу, қаржылық мәселелер) бірлесіп шешу.

• Отбасындағы теңдік пен өзара сыйластық қағидаларын ұстану.

3. Жеке және әлеуметтік қарым-қатынастарды реттеу

• Жұбайлардың ата-аналарымен және туыстарымен қарым-қатынасы.

• Отбасылық дәстүрлер мен құндылықтарды қалыптастыру.

• Ортақ әлеуметтік орта (достар, әріптестер, көршілер) қалыптастыру және қарым-қатынасты дамыту.

4. Жұмыс пен жеке өмірді үйлестіру

• Ерлі-зайыптылардың кәсіби дамуы мен мансаптық өсуіне қолдау көрсету.

• Отбасы мен жұмыс арасындағы тепе-теңдікті сақтау.

• Демалыс пен бос уақытты тиімді ұйымдастыру.

5. Балалы болуға әлеуметтік дайындық

• Ата-ананың бала тәрбиесіне психологиялық және материалдық тұрғыдан әзірлігі.

• Болашақ баланың қоғамда лайықты азамат болып өсуіне жағдай жасау.

• Бала тәрбиесінде ата-ана рөлін түсіну және жауапкершілікті сезіну.

Әлеуметтік әзірлік:

• *Отбасындағы үйлесімділікті арттырады – қарым-қатынастарды бекемдейді.*

• *Материалдық тұрақтылықты қамтамасыз етеді – қаржылық мәселелерден туындайтын жанжалдардың алдын алады.*

• *Қоғамдық ортада бейімделуге көмектеседі – ата-аналармен, туыстармен және достармен қарым-қатынасты реттейді.*

• *Отбасы мен мансапты үйлестіруге мүмкіндік береді – кәсіби дамуға кедергі келтірмейтін отбасылық өмір сүру дағдысын қалыптастырады.*

Қорытындылай келе, отбасылық қарым-қатынас құруға саналы түрде дайындалу – әрбір ерлі-зайыптының ғана емес, бүкіл қоғамның дені сау ұрпақ тәрбиелеу жолындағы маңызды міндеті. Бала мүгедектілігінің алдын алу үшін болашақ ата-аналар- бүгінгі жастарымыз психологиялық, медициналық және әлеуметтік тұрғыдан жан-жақты дайын болуы керек. Психологиялық дайындық арқылы олар өзара түсіністік пен сенімге негізделген қарым-қатынас орнатса, медициналық тұрғыдан алғанда, денсаулыққа мән беру, жүктілікті жоспарлау және алдын ала тексерулерден өту – ұрықтың дұрыс дамуына жағдай жасайды. Ал, әлеуметтік тұрақтылық, материалдық жағдайдың дұрыстығы, заңдық

және мемлекеттік қолдау тетіктерін білу бала өмірінің алғашқы күндерінен бастап оған қолайлы орта қалыптастыруға көмектеседі. Дені сау ұрпақ – бақытты отбасының және дамыған қоғамның кепілі екені белгілі. Сондықтан, отбасын құру алдында әрбір тұлға жауапкершілікті терең сезіну, өз болашағына, отбасына, бала денсаулығына саналы түрде қарау – болашақ буынның жарқын өмірі үшін жасалған жауапты, әрі маңызды қадам деп ойымызды түйіндейміз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Каирова Б.К., Тойымбетова Д.С. Отбасылық өмір психологиясы: оқу құралы. – Қостанай: ҚМПИ, 2016. – 144 б.
2. Кабакова М.П. Психология семьи и брака: теория и практика: оқулық / Астана: Ғылым, 2014. – 205 б.
3. Баранова С.В. Здоровые дети – счастливая семья: оқулық. 2012. – 242 с.
4. Ақан М. Сана биігінде жолығу. – Астана, 2022. – 96 б.
5. Жігітбек Д. Не үшін үйлену керек? – Алматы, 2021. – 120 б.
6. Мүгедек балалар неге көп? URL: https://aqtobegazeti.kz/?p=79996

Уразбек С.Ж.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Унарбекова Н.Д.

ӨМІР ЖОЛЫ СУРЕТТІК МЕТАФОРАЛАР ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ТҰЛҒАНЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУЫНА ӘСЕРІ

Тұлғаның өзін-өзі тануы – оның жеке қасиеттерін, қабілеттерін, құндылықтарын, өмірлік мақсаттарын ұғыну процесі. Бұл процесс адамның психологиялық әл-ауқатына, кәсіби және жеке өміріне үлкен әсер етеді. Өзін-өзі тану құралдарының ішінде «Өмір жолы» суреттік метафоралар әдістемесі ерекше орын алады. Бұл әдіс адамның өзінің өмірін символикалық түрде бейнелеп, ішкі күйін түсінуге және оны саналы түрде өзгертуге көмектеседі. Бұл мақалада В.П. Соломиннің «Өмір жолы» суреттік метафоралар әдістемесінің тұлғаның өзін-өзі тануына әсері қарастырылады. Әдістеменің негізгі қағидалары, ғылыми негіздемелері және оны қолданудың артықшылықтары талданады.

В.П. Соломиннің «Өмір жолы» әдістемесі тұлғаның өмірлік тәжірибесін, құндылықтарын және болашаққа деген көзқарасын зерттеуге бағытталған психологиялық құрал болып табылады. Бұл әдістеме арқылы адам өзінің өмірлік жолын символикалық түрде бейнелеп, өткенін, қазіргі жағдайын және болашаққа деген жоспарларын тереңірек түсінуге мүмкіндік алады [1].

«Өмір жолы» әдістемесі адамның өмірін жол, өзен, баспалдақ, тауға шығу секілді метафоралық бейнелер арқылы сипаттауға мүмкіндік береді. Бұл әдіс адамның өткенін, бүгінін және болашағын түсінуге көмектеседі. Әдістеме келесі кезеңдерден тұрады:

– **Өмір кезеңдерін белгілеу** – қатысушы өз өмірін маңызды кезеңдерге бөледі.

– **Символикалық бейнелеу** – әр кезеңге сәйкес келетін суреттерді салады.

– **Эмоционалдық рефлексия** – әр оқиғаның тұлғаға тигізген әсерін талдайды.

– **Болашаққа жоспар құру** – қатысушы өз болашағын суреттеп, мақсаттарын нақтылайды.

Бұл әдістеме адамның ішкі жан дүниесін зерттеп, саналы рефлексия жасауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл әдіс психологиялық кеңес беру, психотерапия және тұлғалық даму тренингтерінде кеңінен қолданылады.

Суреттік метафоралар әдістемесінің тиімділігін дәлелдейтін көптеген ғылыми зерттеулер бар. Мысалы, Лакофф пен Джонсон (1980) метафоралардың адамның ойлау жүйесі мен танымдық процестеріне тікелей әсер ететінін анықтады. Олардың пікірінше,

метафоралар адамның тәжірибесін құрылымдауға көмектеседі және жаңа мағыналар жасауға ықпал етеді. Когнитивтік психология саласындағы зерттеулер (Гиббс, 2008) визуалды метафоралардың тұлғаның ішкі ресурстарын ашуға көмектесетінін көрсетті [2].

Қазақстандық ғалымдардың (Б. Баймұратова, 2020) еңбектерінде де метафоралық әдістердің тұлғалық рефлексияға тигізетін оң әсері дәлелденген [3].

«Өмір жолы» әдістемесі адамның өзін-өзі тануына бірнеше бағытта әсер етеді:

– **Өткен тәжірибені қайта қарастыру** – адам өз өміріндегі маңызды сәттерді визуалды түрде бейнелеп, олардың мәнін түсінеді.

– **Эмоционалдық интеллектті дамыту** – тұлға өзінің сезімдерін жақсырақ түсініп, оларды басқаруға үйренеді.

– **Мақсат қою және мотивация** – болашаққа жоспар құру арқылы тұлға өзінің даму жолын нақтылайды.

– **Психологиялық күйді жақсарту** – әдістеме стресс пен ішкі конфликтілерді жеңуге көмектеседі.

«Өмір жолы» суреттік метафоралар әдістемесі – тұлғаның өзін-өзі тануына ықпал ететін тиімді құрал. Бұл әдіс адамның өткенін, қазіргі жағдайын және болашағын символикалық бейнелер арқылы түсінуге көмектеседі. Ғылыми зерттеулер бұл әдістің танымдық және эмоционалдық дамуға оң әсер ететінін көрсетеді. Сондықтан психологиялық тәжірибеде және тұлғалық даму бағдарламаларында кеңінен қолдану ұсынылады [4].

Суреттік метафоралар әдістемесі тұлғаның өзін-өзі тануына ықпал ететін тиімді құралдардың бірі болып табылады. Бұл әдіс арқылы адам өзінің ішкі әлемін визуалды түрде зерттеп, сезімдері мен ойларын тереңірек түсінуге мүмкіндік алады. Ғылыми зерттеулер метафоралардың адамның танымдық процестеріне және өзін-өзі тануына оң әсер ететінін дәлелдейді. Сондықтан суреттік метафоралар әдістемесін психологиялық тәжірибеде кеңінен қолдану тұлғаның өзін-өзі тану процесін жетілдіруге септігін тигізеді.

Әдістеме жеке тұлғаны диагностикалаудың проективті әдістері класына жатады. Әдістеме келесі сипаттамалармен ерекшеленеді:

– **Үнемділік** (әдістеме ықшам, арнайы жабдықтар мен материалдарды қажет етпейді, салыстырмалы түрде қарапайым, топтық формада қолдануға болады, деректерді алу үшін 30 минуттан аспайды, күрделі өңдеу әдістерін қажет етпейді);

– **Ақпараттың тереңдігі** (әдістеме клиенттің жеке-психологиялық ерекшеліктері мен санасының жасырын қырларын анықтауға мүмкіндік береді, олар күнделікті мінез-құлық пен қарым-қатынаста көрінбеуі мүмкін және дәстүрлі кеңес беру жағдайында айқындалмауы ықтимал);

– **Жалпыға қолайлылық** (әдістеме икемді және жалпы немесе кәсіби психологиялық кеңес беру саласындағы әртүрлі міндеттерді шешу үшін қолдануға болады);

– **Психокоррекциялық әлеуеттің жоғарылығы** (әдістеме клиентпен кеңес беру барысында психокоррекциялық жұмыс жүргізу үшін маңызды мүмкіндіктер ұсынады).

Тапсырмалардың және алынған нәтижелердің метафоралық сипаты психологқа клиенттің мәселелерін объекті тұрғыдан қарастыруға мүмкіндік береді, оған өз сезімдері мен қарым-қатынастарын еркін әрі қауіпсіз түрде білдіруге жағдай жасайды. Клиенттің қарым-қатынастарының мазмұны мен динамикасының көрнекі түрде ұсынылуы оның мәселелерін жақсырақ түсінуіне және оларды шығармашылық жолмен шешуіне ықпал етеді. Сонымен қатар, әдістеме **клиентпен байланыс орнатуды жеңілдетеді**, қарым-қатынастағы кедергілер мен формалдылықты жоюға көмектеседі, әңгімеге материал ұсынады және оны тиімді құрылымдауға мүмкіндік береді. **Клиент пен психолог-кеңесші арасындағы рөлдерді тиімді бөлуді қамтамасыз етеді**, клиенттің белсенділігін оңтайландырады және оның консультацияға деген тұтынушылық көзқарасын жеңуге көмектеседі. Әдістеме әртүрлі санаттағы клиенттерді өзара салыстыруға, консультацияның барысы мен нәтижелерін бақылауға, сондай-ақ әртүрлі

консультациялық қызметтер мен жұмыс формаларын қажет ететін клиент топтарын анықтауға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Соломин И.Л. «Жизненный путь. Методика рисуночных метафор. Методическое руководство». – Санкт-Петербург: Иматон, 2003.

2. Чистов В.В. Основы психодиагностики: Учебное пособие для студентов психологических факультетов. – Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2020. – 188 с.

3. Абдуллаева Г.О., Жиенбаева Н.Б., Гарбер А.И., Ахметова А.И. Психолого-педагогическая диагностика личности: Учебное пособие. – Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2020. – 323 с.

4. Борисенко Ю.В., Белогай К.Н., Каргина А.Е. Психолого-педагогическая диагностика: Учебное пособие. – Кемерово: Кемеровский Гос. университет, 2020. – 76 с.

Хамитова А.Т.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: ә.ғ.м., доцент Турманова Ж.Е.

ЕСТЕ САҚТАУДЫ ДАМЫТАТЫН СЕНСОРЛЫҚ ОЙЫНДАР

Есте сақтау – адамның негізгі когнитивтік қабілеттерінің бірі. Бұл процесс арқылы адам қоршаған ортадан алынған ақпаратты қабылдайды, сақтайды және қажет кезде қайта жаңғыртады. Соңғы жылдары нейропсихология саласында мидың икемділігі (нейропластикалығы) және оны дамыту әдістері кеңінен зерттелуде. Осы бағытта сенсорлық ойындар есте сақтау қабілетін жақсартудың тиімді тәсілдерінің бірі ретінде қарастырылады. Сенсорлық ойындар адамның сезім мүшелерін (көру, есту, жанасу, иіс сезу, дәм сезу) белсендіре отырып, ақпаратты қабылдау мен оны есте сақтау процестерін күшейтеді [1].

Ұмыту және ұмытшақтық құбылысы – адамның бұрын қабылдаған ақпаратын толық немесе жартылай жоғалтуы немесе еске түсіре алмауы. Психологияда ұмыту бірнеше теориялар арқылы түсіндіріледі:

Декей (әлсіреу) теориясы: Уақыт өте келе пайдаланылмаған ақпарат мидағы іздерін әлсіретеді, бұл ақпараттың ұмытылуына әкеледі [2].

Интерференция теориясы: Жаңа ақпараттың ескі ақпаратқа араласуы немесе керісінше, бұрынғы білімнің жаңа ақпаратты еске түсіруге кедергі келтіруі.

Қайта жаңғырту қиындықтары: Ақпарат есте сақталғанымен, оны белгілі бір жағдайда қайта жаңғырту қиындық туғызады (контекстің болмауы).

Ұмытшақтық – жиі немесе маңызды ақпаратты есте сақтау мен еске түсіруде қиындықтардың туындауы [3].

Мидың есте сақтаумен байланысы. Мидың есте сақтау процесіне жауап беретін негізгі бөліктері:

Гиппокамп: Жаңа ақпаратты кодтау және оны ұзақ мерзімді жадыға көшіруде маңызды рөл атқарады [4].

Неокортекс: Ұзақ мерзімді жадының негізгі сақтау орны, ақпаратты жүйелеуге көмектеседі.

Амигдала: Эмоционалдық жадымен байланысты, есте сақтау процесін күшейтеді, әсіресе эмоциямен байланысқан ақпаратты сақтау кезінде [5].

Мидың құрылымдық және функционалдық өзгерістерге қабілеттілігі ретінде нейропластика – сенсорлық ынталандырулар (ойындар, жаттығулар) мидағы нейрондық байланыстарды күшейтеді, бұл есте сақтау қабілетінің жақсаруына ықпал етеді [6].

Сенсорлық ойындар – адамның бес сезім мүшесін (көру, есту, жанасу, иіс сезу, дәм

сезу) белсендіру арқылы танымдық қабілеттерді дамытатын ойын түрлері. Бұл ойындар әсіресе балалардың когнитивтік, моторлық және эмоционалдық дамуына ықпал етеді, сонымен қатар ересектер мен егде жастағы адамдардың есте сақтауын, зейін қабілеттерін жақсартуға көмектеседі. Сенсорлық ойындардың есте сақтауға тигізетін әсері:

1. Көпарналы кодтау: ақпарат бірнеше сезім мүшесі арқылы қабылданғанда, мида тұрақты түрде бекітіледі.

2. Нейрондық байланыстарды күшейту: ойындар мида жаңа нейрондық байланыстарды құруға ықпал етеді, бұл ақпаратты тезірек қайта жаңғыртуға көмектеседі.

3. Зейінді және концентрацияны дамыту: сенсорлық ойындар ақпаратқа зейін қойып, оны жүйелі түрде өңдеуге үйретеді.

4. Эмоционалдық байланыстың күшеюі: қызықты және интерактивті ойындар эмоционалдық жадыны белсендіреді, бұл ұзақ мерзімді есте сақтауға ықпал етеді [7].

Сенсорлық ойындар когнитивтік қабілеттерді дамытудың маңызды құралы болып табылады. Олар әртүрлі жастағы адамдар үшін де пайдалы, әсіресе балалардың когнитивтік дамуын және егде жастағы адамдардың есте сақтау қабілетін сақтау үшін тиімді. Сенсорлық ойындардың маңызын келесідей сипаттауға болады:

1. Балалардағы когнитивтік дамуы: сенсорлық ойындар ерте жастан баланың жадысын, зейінін және тілдік дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

2. Жасөспірімдер мен ересектер үшін: ойындар когнитивтік икемділікті арттырады, күрделі ақпаратты өңдеуді жеңілдетеді.

3. Егде жастағы адамдар: сенсорлық ойындар деменция және Альцгеймер ауруының алдын алуға көмектеседі, когнитивтік функцияларды сақтайды.

4. Терапевтік құрал: сенсорлық ойындар инсульттан кейінгі оңалту, психикалық денсаулықты қолдау үшін қолданылады [8].

Балаларға арналған, оның ішінде мектепке дейінгі балалар (3-6 жас) үшін келесі ойын түрлерін атап өтейік: «Түстерді тап» ойыны – мақсаты: Баланың көру қабілетін, түстерді тану және жіктеу дағдысын дамыту. Қалай ойнайды: Түрлі түсті заттарды көрсетіп, белгілі бір түсті затты табады немесе затты сипап сезіп, түсін болжауға болады.

Ал, бастауыш және орта мектеп жасындағы балалар (7-12 жас) үшін: «Не өзгерді?» ойыны – мақсаты: зейінді шоғырландыру және есте сақтау қабілетін дамыту. Қалай ойнайды: Балаларға бірнеше зат көрсетіледі (5-10 секунд), содан кейін бір затты алып тастаңыз немесе орнын ауыстырыңыз. Баладан не өзгергенін сұрау керек.

Жасөспірімдер (13-18 жас) үшін: «Естелік карталары» – мақсаты: көру арқылы есте сақтау қабілетін жақсарту. Қалай ойнайды: Бірдей суреттері бар карталарды бетімен төмен қаратып орналастырыңыз. Ойыншы карталарды аударып, жұптарын табуы керек.

Ересектер (18-60 жас) үшін. «Сипаттау арқылы табу» – мақсаты: дыбыстық және визуалдық ақпаратты біріктіріп есте сақтау. Қалай ойнайды: Бір адам бір затты сипаттайды (түсі, пішіні, текстурасы), ал екінші адам сол затты табуы керек.

Егде жастағы адамдар (60 жастан жоғары) үшін: «Қолмен тану» – мақсаты: қол моторикасын және тактильдік жадыны дамыту. Қалай ойнайды: Әртүрлі заттарды (картоп, қасық, доп) ұстап, олардың қандай зат екенін тануды сұрау қажет.

Жалпы адам миының есте сақтау процесі маңызды болып табылатын құбылыс. Есте сақтауды дамыту және ұмытшақтықты азайту үшін миға көптеген жаттығулар орындау маңызды болып табылады. Мидың жұмысын жылдамдату арқылы адамның есте сақтау процесін күшейтіп, тереңдетуге және есте сақтау бұзылыстарына әкелетін аурулардың алдын алуға үлкен септігін тигізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Аткинсон Р., Шиффрин Р. Адам жадысының құрылымы мен функциялары. – Мәскеу: Психология ғылымдары, 2018.

2. Эббингауз Г. Ұмыту қисығы және есте сақтау процестері. – Лондон: Memory Science Press, 2020.

3. Лурия А.Р. Жоғары психикалық функциялардың дамуы. – Мәскеу, 2019.
4. Смит Э. Ми және жады: Когнитивтік процестердің негіздері. – Нью-Йорк: Brain Science Journal, 2021.
5. Дойдж Н. Мидың икемділігі: Нейропластика туралы ғылыми зерттеу. – Нью-Йорк: Brain Science Press, 2021.
6. Баддели А. Жұмыс жады және когнитивтік процестер. – Лондон: Cognitive Psychology Journal, 2020.
7. Джонсон М. Сенсорлық ойындар және когнитивтік даму. – Кембридж: Developmental Psychology, 2019.
8. Тулинг Э. Есте сақтау қабілетін арттыру әдістері. – Вашингтон, 2022.

Хамраева Д.У.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының 2-курс студенті, Астана қ., ғылыми жетекшісі: ә.ғ.м., аға оқытушы Муликова А.С.

ТҰЛҒА БОЙЫНДА ЭМОЦИОНАЛДЫ ЗИЯТТЫ ДАМЫТУДЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Эмоционалды зият (ЭЗ) – адамның өз эмоцияларын тану, басқару, басқалардың эмоцияларын түсіну және тиімді қарым-қатынас жасау қабілеті екені белгілі. XX ғасырдың соңында пайда болып, бүгін де зерттеуге қызығушылық артпаса кеміміен эмоционалды зиятты дамыту, тұлға бойында қалыптастыру жолдарын Даниел Гоулман, Питер Саловей, Джон Майер зерттеулерінен жан-жақты байқауға болады [1-2]. Эмоционалды зият адамның жеке және кәсіби өмірінде шешуші рөл атқарады, өйткені ол психологиялық тұрақтылықты, әлеуметтік бейімделуді және табысты қарым-қатынас орнатуды қамтамасыз ететін категория.

Эмоционалды зияттың тұлға бойында даму өзектілігі қазіргі таңда әсіресе, еңбек нарығында айқын көрінеді. Жұмыс берушілер жоғары кәсіби біліктілікпен қатар, қызметкерлердің қарым-қатынас жасау, эмоцияларды басқару, ұжымда үйлесімді жұмыс істеу қабілеттеріне ерекше мән береді. Әлеуметтік және эмоционалды дағдылардың дамуы көшбасшылық қасиеттерді жетілдіруге, жанжалдарды тиімді шешуге және стресстік жағдайларда өзін-өзі реттеуге көмектеседі. Осыған байланысты эмоционалды зиятты дамыту тек психологтар мен педагогтардың емес, барлық тұлғалардың басты міндетіне айналуда.

Зерттеулер көрсеткендей, эмоционалды зияттың жоғары деңгейі адамның өмір сүру сапасына оң әсер етеді. Ол адамдар арасындағы сенімді қарым-қатынасты нығайтады, конфликтілерді азайтады және жұмыс өнімділігін арттырады. Сондай-ақ эмоционалды зият баланың мектептегі үлгеріміне, студенттердің академиялық жетістіктеріне және мамандардың мансаптық өсуіне ықпал етеді. Білім беру жүйесінде эмоционалды зиятты дамыту оқушылардың психологиялық жайлылығын қамтамасыз етіп, олардың әлеуметтену процесін жеңілдетеді.

Психологияда эмоционалды зият (ЭЗ) ұғымы тұлғаның когнитивті және эмоционалды қабілеттерінің өзара байланысын сипаттайтын күрделі құбылыс ретінде қарастырылады. Эмоционалды зият – бұл адамның өзінің және айналасындағы адамдардың эмоцияларын тану, түсіну, басқару және сол арқылы тиімді қарым-қатынас орнату қабілеті, адамның психикалық қызметтерінің үйлесімділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Эмоционалды зияттың дамуы тұлғаның әлеуметтік ортада табысты болуына ықпал етеді, өйткені эмоцияларды дұрыс түсіну және басқару – тиімді коммуникацияның және тұлғааралық қатынастардың негізі болып табылады.

Эмоционалды зияттың құрылымы әртүрлі теориялық модельдер арқылы қарастырылады. Негізгі зерттеулерде бұл феномен бірнеше компоненттерге бөлінеді, соның ішінде өзін-өзі тану, өзін-өзі басқару, мотивация, эмпатия және әлеуметтік

дағдылар. Бұл компоненттер бір-бірімен тығыз байланысты және адамның жеке тұлғалық және кәсіби жетістігіне тікелей әсер етеді.

Эмоционалды зият теориялары бойынша эмоционалды зиятты ғылыми тұрғыдан алғашқылардың бірі болып зерттеген американдық ғалымдар Питер Саловей мен Джон Майер пайымдауынша, оны адамның эмоцияларын тану, түсіну, басқару және оларды ойлау процесіне интеграциялау қабілеті ретінде сипаттайды [3]. Ғалымдар эмоционалды зиятты когнитивті қабілет ретінде қарастырып, оның когнитивті интеллектіден (IQ) айырмашылығын көрсетті. Олар эмоционалды зияттың төрт негізгі деңгейін анықтады:

1. эмоцияларды қабылдау және тану – адамның өз эмоцияларын және басқалардың эмоцияларын анықтай алу қабілеті;

2. эмоцияларды ойлау процесіне интеграциялау – эмоцияларды ақпараттарды өңдеу және шешім қабылдау барысында қолдану;

3. эмоцияларды түсіну – эмоциялардың күрделі реңктерін ажырата білу және олардың себеп-салдарын талдау қабілеті;

4. эмоцияларды басқару – өз эмоцияларын және өзгелердің эмоционалды күйлерін тиімді түрде реттеу.

Бұл теория эмоционалды зиятты когнитивті процестермен тікелей байланыстырады және оны адамның жалпы интеллектуалды қабілеттерінің құрамдас бөлігі ретінде қарастырады.

Даниел Гоулманның 1995 жылы жарық көрген «Эмоционалды интеллект: неге ол IQ-дан маңыздырақ?» атты еңбегі бұл ұғымды кең аудиторияға таратып, оның маңыздылығын айқындады. Гоулман эмоционалды зиятты адамның жеке және кәсіби өміріндегі табыстың маңызды факторы ретінде қарастырып, оны бес негізгі компонентке бөлді:

1. Өзін-өзі тану – адамның өз эмоцияларын түсіну және олардың қалай әсер ететінін бағалау қабілеті;

2. Өзін-өзі реттеу – эмоцияларды бақылау, импульсивті әрекеттерден бас тарту және жағдайға бейімделу қабілеті;

3. Ішкі мотивация – эмоциялардан тыс ұзақ мерзімді мақсаттарға жетуге бағытталған ішкі құлшыныс;

4. Эмпатия – басқалардың эмоцияларын түсіну және олардың жағдайын сезіну қабілеті;

5. Әлеуметтік дағдылар – тұлғааралық қарым-қатынас орнату және оны тиімді басқару қабілеті [1].

Гоулман эмоционалды зияттың адамның өміріндегі рөлін IQ-мен салыстыра отырып, жоғары эмоционалды зият деңгейі адамның кәсіби жетістігіне, көшбасшылық қабілеттеріне және қарым-қатынастағы үйлесімділікке ықпал ететінін атап өтті. Оның пікірінше, дәстүрлі интеллектуалды қабілеттер адамның білімін, талдау дағдыларын және логикалық ойлауын анықтаса, эмоционалды зият оның әлеуметтік және эмоционалды бейімделу қабілеттері екендігіне назар аударады.

Бұл екі теориялық модель бойынша, Саловей және Майер оны когнитивті қабілет ретінде сипаттаса, Гоулман тұлғаның әлеуметтік және эмоционалды бейімделуіндегі маңызды фактор ретінде қарастырады. Қазіргі таңда бұл екі көзқарас та ғылыми қауымдастық тарапынан қолдау тауып, көптеген эмпирикалық зерттеулер арқылы дәлелденуде.

Эмоционалды зиятты дамыту қазіргі білім беру жүйесінің, кәсіптік даярлықтың және тұлғалық дамудың ажырамас бөлігіне айналуда. Осы теорияларды тереңірек зерттеу арқылы эмоционалды зияттың адамның мінез-құлқы мен жетістікке жетуіндегі рөлін түсінуге болады.

Адам баласы дүниеге келген сәттен бастап эмоционалды тәжірибе жинақтайды, ал бұл тәжірибе оның мінез-құлқының, тұлғалық ерекшеліктерінің және әлеуметтік бейімделу қабілетінің негізін қалайды. Эмоционалды зият тұлғаның когнитивті дамуы мен

әлеуметтік өміріндегі орнықты мінез-құлықты қалыптастырады.

Эмоционалды зият тек ішкі психологиялық фактор ғана емес, сонымен қатар тұлғаның қоршаған ортамен қарым-қатынасын анықтайтын маңызды әлеуметтік құбылыс. Эмоционалды зият деңгейі жоғары тұлғалар әлеуметтік қатынастарда серіктестікке бейім, жанжалдарды тиімді шешуге қабілетті, сондай-ақ көшбасшылық дағдыларын дамытуға мүмкіндік алады.

Зерттеулер көрсеткендей, эмоционалды зият когнитивті қабілеттердің дамуына оң әсер етеді, яғни адам ақпаратты қабылдау, талдау және интерпретациялау барысында эмоцияларын тиімді пайдалана алады. Бұл әсіресе оқу процесінде, шығармашылық ізденісте және күрделі шешімдерді қабылдау барысында ерекше байқалады. Осылайша, адамның танымдық қабілеттері эмоционалды факторлармен үйлесімді түрде дамып, оның интеллектуалды әлеуетін толық жүзеге асыруына жол ашады.

Эмоционалды зият сонымен қатар адамның мотивациясын арттыруға және мақсаттарға жетуіне ықпал етеді. Ішкі мотивация – адамның жеке даму жолындағы ең негізгі қозғаушы күштердің бірі. Эмоционалды зият деңгейі жоғары тұлғалар өздерінің ішкі қажеттіліктерін, армандары мен құндылықтарын анық түсінеді, бұл оларға ұзақ мерзімді мақсаттарға жетуде табандылық танытуға көмектеседі. Эмоционалды зият мотивациялық процестерді реттеудің маңызды тетігі ретінде әрекет етеді, себебі эмоцияларды дұрыс бағыттау арқылы адам өзіне қажетті іс-әрекеттерді жүзеге асырады және өмірлік қиындықтарды еңсере алады. Олар психологиялық бейімделу дағдыларын жетілдіру арқылы эмоционалды тұрақтылықты сақтай алады. Бұл тұлғаның ішкі үйлесімділігі мен өмір сапасының жоғары болуына әсер етеді.

Эмоционалды зиятты дамыту – тұлғаның психологиялық және әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз ететін маңызды процесс. Қазіргі ғылымда эмоционалды зиятты дамытудың түрлі әдістері мен стратегиялары қарастырылады. Бұл әдістер когнитивті және мінез-құлықтық дағдыларды жетілдірумен қатар, тұлғаның психоэмоционалды тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған.

Эмоционалды зиятты дамыту әдістерінің бірі – өзін-өзі тану және рефлексия. Өзін-өзі тану – адамның жеке тұлғалық қасиеттерін, күшті және әлсіз жақтарын саналы түрде қабылдауы. Рефлексиялық дағдыларды дамыту адамның өзінің ішкі күйзелістері мен эмоцияларын терең түсінуіне көмектеседі. Эмоционалды зиятты дамытуда медитация, күнделік жүргізу, өзін-өзі бақылау сияқты әдістер тиімді қолданылады. Сонымен қатар, эмоцияларды визуалды түрде бейнелеу, мысалы, эмоциялық карталар жасау немесе эмоцияларды бояулар арқылы бейнелеу, адамның сезімдерін тереңірек түсінуге көмектеседі.

Эмоционалды зиятты дамытудың тағы бір маңызды әдісі – әлеуметтік дағдыларды жетілдіру. Бұл бағытта ұжымдық жаттығулар, рөлдік ойындар, конфликтілік жағдайларды шешу стратегиялары қолданылады. Командалық жұмысқа қатысу, көшбасшылық дағдыларын қалыптастыру, эмпатияны дамыту – әлеуметтік дағдыларды нығайтуға ықпал етеді. Адамдар арасындағы қарым-қатынасты жақсарту үшін эмоционалды интеллектті дамытуға бағытталған тренингтер мен семинарлар ұйымдастырылады. Осы тренингтер тұлғаның коммуникативті қабілеттерін арттырып, эмоцияларды басқару дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді (1 кесте).

Кестеде эмоционалды зиятты дамытуда қолданылатын әрбір әдіс белгілі бір психологиялық және әлеуметтік дағдыларды жетілдіруге бағытталған. Өзін-өзі тану әдістері адамның эмоцияларын дұрыс қабылдауға және оларды тиімді басқаруға көмектеседі. Медитация мен тыныс алу жаттығулары адамның ішкі тұрақтылығын арттырып, күйзелісті азайтуға ықпал етеді. Рөлдік ойындар мен тренингтер тұлғаның қарым-қатынас жасау қабілеттерін күшейтіп, әлеуметтік өзара әрекеттестікті жақсартады. Жанжалдарды шешу стратегиялары адамдар арасындағы кикілжіңдерді басқаруға, келіссөздер жүргізу дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Ал көркем терапия эмоцияларды шығармашылық тәсілмен білдіруге көмектеседі, бұл әсіресе эмоционалды

күйзелістерді жеңілдетуде тиімді.

1-кесте. Эмоционалды зиятты дамыту әдістері мен олардың сипаттамасы

№	Әдіс атауы	Қолдану ерекшеліктері	Күтілетін нәтиже
1	Өзін-өзі тану.	Рефлексия, күнделік жүргізу, өзін-өзі бақылау.	Эмоцияларды тану және басқару қабілеті жақсарады.
2	Медитация мен тыныс алу жаттығулары.	Саналы тыныс алу, күйзелісті төмендету.	Эмоционалды тұрақтылық артады, күйзелісті бақылау күшейеді.
3	Рөлдік ойындар мен тренингтер.	Әлеуметтік дағдыларды дамыту, эмпатияны арттыру.	Коммуникативті қабілеттер жетіледі, сенімділік артады.
4	Жанжалдарды шешу стратегиялары.	Қарым-қатынасты жақсарту, келіссөздер жүргізу.	Конфликтілік жағдайларда өзін-өзі басқару дамиды.
5	Көркем терапия.	Өнер арқылы эмоцияларды білдіру.	Ішкі күйді түсіну және эмоцияларды басқару қабілеті дамиды.

Эмоционалды зиятты дамытудың тағы бір маңызды бағыты – когнитивті қайта бағалау әдістерін қолдану. Бұл әдіс адамның эмоциялық реакцияларын өзгертуге және жағдайларды жаңа көзқараспен қарастыруға бағытталған. Когнитивті қайта бағалау стратегиялары адамның теріс эмоцияларын бақылауға көмектеседі. Мысалы, қиын жағдайларға тап болған кезде, адам өз ойларын оң бағытқа бұрып, мәселені шешудің жаңа жолдарын қарастырады. Бұл әдіс эмоционалды тұрақтылықты арттырып, күйзелісті төмендетуге мүмкіндік береді.

Эмоционалды зиятты дамытуда позитивті ойлауды қалыптастыру маңызды орын алады. Позитивті ойлау адамның өмірге деген көзқарасын жақсартып, эмоциялық тұрақтылығын нығайтады. Позитивті психологияның әдістері, мысалы, алғыс күнделігін жүргізу, жетістіктерді бағалау, өзін-өзі мадақтау – эмоционалды зиятты дамытуда тиімді тәсілдердің бірі. Адам өзін-өзі бағалаған сайын, оның сенімділігі артып, ішкі ресурстарын пайдалану қабілеті күшейеді.

Эмоционалды зиятты дамытудың ұзақ мерзімді стратегиялары адамның күнделікті өміріне тікелей ықпал етеді. Бұл стратегиялардың негізінде тұлғаның эмоционалды тәжірибесін байыту, әлеуметтік ортада өзін сенімді ұстау, әртүрлі эмоциялық жағдайларды саналы түрде басқару қабілеті жатыр. Эмоционалды зият тек жеке тұлғаға ғана емес, сонымен қатар қоғамның әлеуметтік дамуына да тікелей әсер етеді. Қазіргі заманғы еңбек нарығында, білім беру саласында және тұлғааралық қарым-қатынастарда эмоционалды зияттың маңыздылығы артып келеді. Сондықтан оны дамытудың ғылыми негізделген әдістері мен стратегияларын қолдану әрбір адамның өмір сүру сапасын жақсартуға мүмкіндік береді.

Ғылыми зерттеулер эмоционалды зияттың адамның психологиялық тұрақтылығын, әлеуметтік бейімделуін және жалпы өмір сүру сапасын арттыруда шешуші рөл атқаратынын дәлелдейді.

Эмоционалды зияттың теориялық негіздері оны когнитивті және әлеуметтік процестермен байланыстырып, адамның ойлау жүйесіне, шешім қабылдау қабілетіне және мінез-құлқына әсер ететінін көрсетеді. Эмоционалды зият теориялары эмоцияларды қабылдау, түсіну, басқару және қолдану процестерін сипаттайды [3, 4].

Эмоционалды зиятты дамытуға бағытталған әдістері жеке тұлғаның өзіндік санасын, эмоционалды тұрақтылығын және қарым-қатынас дағдыларын жетілдіруге бағытталған. Әдістердің ішінде өзін-өзі тану, рефлексия, когнитивті қайта бағалау,

эмоционалды тәжірибені арттыру, рөлдік ойындар мен тренингтер ерекше маңызға ие. Эмоционалды зиятты дамытуға бағытталған кешенді стратегиялар адамның өмір сүру сапасын жақсартып қана қоймай, оның кәсіби және жеке табыстылығын қамтамасыз етеді.

Қорытындылай келе, қазіргі жаһандану және әлеуметтік өзгерістер дәуірінде, ақпараттық толқын алаңында тұлға бойында эмоционалды зиятты дамыту арқылы стреске төзімділікті арттыруға деген сұраныс көбеймесе, кемімейтіні анық. Бұл қабілет тұлғаның жеке және кәсіби өмірінде табысқа жетуінің маңызды факторына да айналуда. Демек, неғұрлым эмоционалды зият жоғары болса, соғұрлым психологиялық тұрақтылық, тұлғаның ішкі үйлесімділікке ұмтылысы да оң нәтиже берер еді. Сол себепті де, білім және тәрбие беру жүйесінде, еңбек нарығында және жалпы қоғамда эмоционалды зиятты дамытуды теориялық, қолданбалы аспектіде қарастыру жағы әлі де терең зерттеулерді қажет етеді. Ал, эмоционалды зиятты жетілдіру әдістері мен стратегияларын талдау және оларды іс жүзінде қолдану – тұлға дамуынан бастап қоғамның психологиялық тұрақтылығын қамтамасыз етуге дейінгі маңызды қадамдардың бірі ретінде қарастырған орынды деп есептейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гоулман Д.Эмоциональный интеллект: Почему он может значит больше чем IQ. АСТ-2001. – 384 с.

2. Гоулман Д.Эмоциональный интеллект 2,0. Альпина Паблишер, 2010. – 256 с.

3. Майер Дж., Карузо Д. Эмоциональный интеллект: Теория и практика. – Питер, 2011. – 320 с.

4. Шерри Н., Шарп К. Эмоциональный интеллект в повседневной жизни: научное исследование. Весь мир, 2013. – 240 с.

5. Коттл Т. Эмоциональный интеллект: практическое руководство по работе с эмоциями. Эксмо, 2012. – 224 с.

Хамитова А.Т., Жулдызбаева Д.А.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенттері, Астана қ., ғылыми жетекшісі: доцент Тобагабылова И.А.

ӘРТҮРЛІ ҚҰРАЛДАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК БАҚЫЛАУ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘСЕР ЕТУ МАҚСАТЫНДА ПАЙДАЛАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі қоғамда ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы әлеуметтік бақылау мен психологиялық әсер ету әдістерінің кеңінен қолданылуына алып келді. Ақпарат тасымалдаудың әртүрлі құралдары адамдардың санасына, мінез-құлқына және көзқарасына тікелей ықпал етіп, қоғамдық пікірді қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Теледидар, радио, баспа материалдары, интернет және әлеуметтік желілер секілді құралдар арқылы берілетін ақпараттың әсер ету ерекшеліктерін түсіну бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналуда.

Әлеуметтік бақылау – қоғамның тұрақтылығын сақтау және белгілі бір нормаларды қалыптастыру мақсатында жүзеге асырылатын маңызды механизм. Бұл процесс арқылы адамдардың мінез-құлқын реттеп, олардың санасына ықпал етуге мүмкіндік туады. Ақпараттық құралдардың көмегімен жүзеге асырылатын психологиялық әсер ету әдістері жеке тұлғалардың ғана емес, тұтас қоғамның көзқарасын өзгертуге бағытталады.

Біз өзіміздің зерттеуімізде теледидар мен радио, баспа құралдары, интернет және әлеуметтік желілердің психологиялық әсер ету тетіктері қарастыруға тырыстық. Сонымен қатар, мақаламызда бейнелеу өнері мен дезинформацияның адамның санасына ықпалы талданып, әр құралдың ерекшеліктері мен қолдану аясы сипатталады. Зерттеу барысында ақпараттық құралдардың психологиялық ықпал ету механизмдері жан-жақты талқыланып,

олардың әлеуметтік бақылаудағы рөлі ашып көрсетіледі.

Бұл зерттеу оқырманға қазіргі ақпараттық кеңістікте қолданылатын негізгі әсер ету әдістерін түсінуге көмектеседі және олардың әлеуметтік бақылау жүйесіндегі маңызын айқындайды. Ақпараттық құралдардың психологиялық әсерін зерттеу – бүгінгі ақпараттық қоғамда саналы тұтынушы болу үшін қажетті дағдылардың бірі.

1. Теледидар және радио арқылы психологиялық әсер ету.

Теледидар – визуалды және аудиалды ақпаратты бір мезгілде жеткізе алатын қуатты медиа құралы болып табылады.

Кең ауқымды қамту: теледидар арқылы берілетін бағдарламалар мен жаңалықтар көптеген аудиторияны қамтиды. Бұл құралдың әсері халықтың әртүрлі топтарына бірдей жете алады, соның ішінде ауылдық және қала тұрғындары да бар.

Ақпараттың қайталануы: белгілі бір идея немесе хабарламаның үнемі қайталануы арқылы ол көрерменнің сана-сезіміне терең еніп, қалыптасады. Мысалы, жаңалықтарда бір оқиғаның әр түрлі аспектілері бірнеше рет көрсетіліп, оның маңыздылығы асыға түсіріледі.

Эмоциялық әсер: теледидарда қолданылатын көрнекі суреттер, музыка және монтаж көрерменнің эмоциясын қозғай отырып, хабарламаның әсерін күшейтеді. Бұл фактор адамдардың ақпаратты қабылдау мен түсіну тәсіліне тікелей әсер етеді [1].

Қазіргі таңдағы оқушыларға әсер ету үшін түрлі құралдарды қолдану керек. Мектепте тәжірибе уақытында оқушыларға теледидар арқылы психологиялық тренингте қызықты, пайдалы ақпарат берілді. Теледидар арқылы берілген ақпараттан оқушылардың қызығушылығы артып, ақпараттың көп бөлігін жақсы қабылдай алды. Оқушылар әртүрлі арналардан ауқымды мағұлматтар жинай алды. Түсінбеген жерлерін теледидарды қайтадан көріп және тыңдап еске сақтады. Сондай-ақ алынған мәліметтер барысында түрлі эмоцияларды өткеріп жатқанын байқадық. Әр арнаны көргенде әртүрлі эмоцияны сезгені байқалды.

Радио – негізінен вербалды ақпарат пен дыбыстық әсерге негізделген құрал болып табылады.

Сөздік ықпал: радио хабарламалары мен бағдарламалары арқылы берілетін ақпарат тыңдармандардың ой-өрісіне, сенімдері мен көзқарастарына әсер ете алады. Дыбыстық эффектілер мен интонациялар арқылы ақпараттың эмоционалдық мәні күшейеді.

Қолжетімділік: радионың қарапайым құрылымы мен қолжетімділігі оны әртүрлі әлеуметтік топтар арасында кеңінен қолдануға мүмкіндік береді. Бұл әсіресе, технологиялық жабдықтары шектеулі аймақтарда өзекті.

Ақпараттың жылдам таралуы: радио арқылы хабарламалар жылдам беріледі, сондықтан жаңалықтар мен маңызды оқиғалар туралы ақпаратты тез жеткізу мүмкіндігі зор [2].

Таңертеңгі уақытта жұмысқа, оқуға бара жатқан кезде, радио тыңдап бара жатқанда, радиодан көңілді жүргізушінің даусы мен сөздерін тыңдаймыз. Радио тыңдау кезінде әлемде болып жатқан жаңалықтармен, қызықты ақпаратпен, түрлі көңілді әрі басқа да эмоциялық әндер тыңдаймыз. Бұл арқылы таңертең көңіл күйіміздің көтеріліп, түсуі радиодан тыңдаған мәліметтерге байланысты екенін айта кеткен жөн. Радио – біздің таңертенгі психологиялық ахуалымызға қатты әсер етеді.

Визуалды және дыбыстық құралдар біріктірілгенде психологиялық әсер ету күшейеді.

2. Баспа құралдары арқылы әсер ету (газета, журнал, брошюра, листовкалар). Баспа құралдары кеңес дәуірі кезінде үлкен септігін тигізді. Сол кезеңде осы құралдар адамдарға психологиялық әсерін өте жақсы берді. Алайда қазіргі уақытта олар басқа да құралдармен алмастырылды. Дегенмен, қазіргі кезде бұл құралдар өте сирек қолданылады.

Газеттер мен журналдар: баспа материалдары дәстүрлі ақпарат тасымалдау құралдары ретінде қоғамда ұзақ уақыт бойы қалыптасқан.

Дәлдік пен негізділік: газеттер мен журналдардағы мақалалар, аналитикалық

шолулар мен зерттеулер нақты деректерге негізделіп жазылады, бұл оқырманға ақпараттың сенімділігін арттырады.

Пікір қалыптастыру: жазбаша мәтіндер мен суреттер арқылы белгілі бір идеяларды насихаттап, әлеуметтік көзқарасты қалыптастыруға ықпал етеді. Әсіресе, сыни талдаулар мен пікірлер оқырмандардың ой-сезімін бағыттайды [3].

Брошюралар мен листовкалар: қысқа және нұсқа ақпаратты жеткізудің тиімді құралы ретінде брошюралар мен листовкалар кеңінен қолданылады.

Мақсатты аудитория: бұл материалдар белгілі бір әлеуметтік немесе саяси топтарға бағытталып, олардың назарына тез арада еніп, ықпал ете алады.

Қарапайымдылық пен айқындық: ақпарат қысқа әрі түсінікті формада беріліп, оқырманға негізгі идеяларды тез жеткізуге мүмкіндік туғызады.

Науқандарда қолдану: саяси және әлеуметтік науқандарда листовкалар арқылы ақпаратты тарату – халықтың назарын аударып, белгілі бір идеяны насихаттаудың тиімді әдісі [4].

Қазіргі уақытта баспа құралдардың алатын орны өте аз. Бірақ бұл құралдар әлі де бар болғандықтан, кейбір тұстарда көп көмегін тигізуде. Мысалы, брошюралар мен листовкалар арқылы көптеген дүкендердің жеңілдіктерін және жаңалықтарын көріп, танысуға жақсы мүмкіндіктер болады. Сондай-ақ осы құралдарды тарату арқылы студенттер мен оқушыларға табыс табуға болатын мүмкіндіктердің бірі болып келеді.

3. Интернет және әлеуметтік желілер арқылы психологиялық әсер ету. Интернет қазіргі кезде өте жылдам әрі қолайлы мәліметтер таратушы ақпарат көзі. Бұл арқылы адамдардың психологиясына көптеген пайдалы және зиян жақтарын тигізуде. Дегенмен, интернет пен әлеуметтік желілерде факт пен фейк ақпараттарды зерттеп, ажыра алуға мүмкіндіктер бар. Себебі, интернет пен әлеуметтік желілерде көптеген шындыққа жанасқан бірнеше ақпарат көздері бар.

Интернет – заманауи ақпараттық кеңістік, ол ақпараттың сәтті және кең ауқымды таралуына мүмкіндік береді. Интернет ерекшеліктері:

Жеделдік: интернет арқылы хабарламалар секунд сайын жаңартылып, тез таралады. Бұл жағдай қоғамдағы жаңалықтарға реакцияның жылдам болуын қамтамасыз етеді.

Ақпараттың көпқырлылығы: интернет сайттары, блогтар және форумдар арқылы ақпарат әртүрлі көзқарастар мен талдауларға негізделіп ұсынылады. Бұл аудиторияның өз пікірін қалыптастыруына ықпал етеді.

Әлеуметтік желілер – ақпараттың интерактивті түрде таралуын қамтамасыз ететін заманауи медиа құрал.

Пікір алмасу: Қолданушылар өзара пікір алмасып, ақпаратты талқылап, қайта бөлісе алады. Бұл процестер арқылы қоғамдық пікірдің қалыптасуы және таралуы жылдам жүреді.

Мақсатты әсер ету: әлеуметтік желілер арқылы белгілі бір топтарға бағытталған жарнама мен ақпараттық науқандар жүргізіледі, бұл жеке деректер мен қолданушылардың қызығушылықтарына негізделеді.

Вирустық таралу: белгілі бір хабарламаның немесе видеороликтің вирустық сипатта таралуы арқылы бірқатар адамдардың сана-сезіміне әсер етуге болады [5].

Қазіргі таңда, интернет пен әлеуметтік желілер өте жақсы дамуда және пайдалануында. Мысалы, мектепте тәжірибе барысында осы әлеуметтік құралдар арқылы түрлі сабақтар өткізуге үлкен септігін тигізді. Бұл дегеніміз, интернет пен әлеуметтік желілер кез келген салада үлкен, пайдалы рөлдер атқарады.

4. Бейнелеу өнері шығармалары арқылы әсер ету. Кино, театр, сурет және мүсін сияқты бейнелеу өнері туындылары адамдардың эмоциясына және санасына терең ықпал етеді.

Көрнекілік пен символизм: Визуалды образдар арқылы көрерменге белгілі бір идеялар мен құндылықтар беріледі. Мысалы, бейбітшілікті білдіретін ақ көгершін немесе

патриоттық сезімді оятатын тарихи көріністер.

Мәдени кодтар: өнер арқылы ұлттық, тарихи және мәдени құндылықтар насихатталады, бұл қоғамның коллективтік санасына еніп, ортақ идеологияны қалыптастырады.

Эмоциялық резонанс: кинофильмдер мен спектакльдер көрерменнің сезімдері мен ой-өрісіне әсер етіп, қоғамдық пікірді өзгертуге ықпал етеді [6].

Мектеп тәжірибесінде оқушыларды театрдағы қойылымға апарған сәтте, оқушылар түрлі, өздері үшін жаңа ақпаратпен, жаңа эмоциялық сезімдермен танысты. Театр арқылы оқушылар демалып, шығармашылықпен танысып, рухани дамыды.

5. Дезинформация жасау және тарату. Дезинформация – бұрыс немесе бұрмаланған ақпаратты мақсатты түрде тарату арқылы қоғамды адастыру әдісі.

Ақпаратты бұрмалау: Дезинформация кезінде шындыққа ұқсас, бірақ өзгертілген немесе жалған деректер ұсынылады. Мұндай ақпарат аудиторияның сенімін бұзуға және көзқарасын манипуляциялауға бағытталған.

Эмоцияны қозғау: Дезинформация көбінесе эмоцияға негізделген, адамдардың қорқынышы, алаңдаушылығы немесе ашуы секілді теріс сезімдерін оятуға ұмтылады

Дезинформация адамды адастыртын ақпараттар жүйесі болғандықтан, адамға психологиялық тұрғыдан өте қатты әсер етеді. Мысалы, танымал адамдар жайында түрлі дезинформация тарағанда, танымал жұлдыздарға психологиялық зақымдар мен аурулар тудыруы мүмкін. Дезинформациядан психологиялық қысым алған адамдар жиі стресс пен депрессиямен ауратыны байқалады. Бұл ақпарат адам өміріне тікелей әсер етеді.

Қорытындылай келе, ақпараттық құралдар арқылы психологиялық әсер ету әртүрлі деңгейде жүзеге асырылады. Визуалды, аудиалды және интерактивті ақпарат қабылдау механизмдеріне ерекше ықпал етеді. Әлеуметтік желілер мен дезинформация қоғамдық пікірді басқарудың негізгі құралдарына айналды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – Москва: Аспект-Пресс, 2019.

2. Хасан Б.И. Технологии манипулирования сознанием и поведением. – Москва, 2022.

3. Писачкин Д.В. Методологические и теоретические аспекты социального контроля. – Санкт-Петербург, 2020.

4. Волков Е.Н. Социально-психологическая эксплуатация как сторона социального взаимодействия. – Москва, 2021.

5. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – Москва: ГУ ВШЭ, 2010.

6. Берн Э. Игры, в которые играют люди: Психология человеческих взаимоотношений. – Санкт-Петербург: Питер, 2016.

Шапенова Г.Ж.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Балтабаева А.Т.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЖЫЛДАМ ОҚУ ТЕХНИКАСЫН ДАМЫТУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Бастауыш сыныптарда жылдам оқу дағдысын дамыту – балалардың ақпаратты жылдам әрі тиімді қабылдау қабілетін қалыптастыруға ықпал ететін маңызды міндет. Қазіргі заманда ақпарат көлемі үздіксіз артып отырғандықтан, мәтінді жылдам оқып, оны түсіну қабілеті қажетті дағдыға айналуда.

Жылдам оқуды дамытудың алғашқы қадамы – сабақта жағымды атмосфера

қалыптастыру. Мұғалім балаларды ынталандырып, жылдам оқудың артықшылықтарын түсіндіруі қажет: уақытты үнемдеу, көбірек ақпарат алу және жалпы үлгерімді жақсарту. Балалар жылдам оқудың жай ғана техника емес, олардың оқу және жеке даму үдерісіне көмектесетін пайдалы құрал екенін түсінулері керек.

Сабақ барысында жылдам оқуды дамыту үшін әртүрлі әдістер мен жаттығулар қолдануға болады. Мысалы, мәтіндерді оқып, кейін олардың мазмұнын талқылау балаларға негізгі идеялар мен маңызды ойларды бөліп алуға көмектеседі. Сондай-ақ, оқушыларға белгілі бір уақыт ішінде мәтінді оқу тапсырмасын беру де тиімді әдіс болып табылады. Көрнекі материалдарды, мысалы, сызбалар мен кестелерді пайдалану ақпаратты тез қабылдауға ықпал етеді. Жұптасып немесе топпен дауыстап оқу да жылдам оқу дағдысын дамытуға көмектеседі, өйткені балалар мәтінге тез бейімделіп, өз ойларымен бөлісуге үйренеді.

Балалар көбінесе зейінді шоғырландыруда қиындықтарға тап болады, өйткені олардың миындағы қозу және тежелу механизмдері әлі толық үйлесімге келмеген. Мамандардың тәжірибесінде балалардың мәтінді оқып отырғандай көрінгенімен, ойлары басқа жаққа ауып кететін сәттері жиі байқалады. Мысалы, оларды терезе сыртында жауып тұрған қар немесе бөлмеде ойнап жүрген мысық алаңдатуы мүмкін. Кейбір жағдайларда бала бір сөзге тоқталып, оның мағынасына терең ой жүгіртіп, қалған мәтінге қызығушылығын жоғалтады. Осындай мысалдардың бірі – Даня есімді оқушы, ол минутына небәрі алты сөз оқитын, себебі әр сөзге жеке тоқталып, мәтінде ит туралы айтылған кезде өзінің иті жайлы ойға беріліп, әр оқылған сөзді түсіндіріп отыратын. Нәтижесінде, ол оқыған мәтінінің мағынасын толық түсіне алмады. Сондықтан балалардың зейінін дамыту өте маңызды, ол ерікті әрі тұрақты болуы үшін жүйелі түрде жаттықтыру қажет [2, 24].

Жылдам оқу дағдысын біртіндеп дамыту маңызды. Мұғалім оқушылардың қызығушылығын сақтап, жылдам оқу қажеттілігі олар үшін күйзеліске айналмауын қадағалауы керек. Үнемі жаттығулар жасау, тапсырмаларды түрлендіру және оң кері байланыс беру балаларға өз күшіне деген сенімділікті арттырып, бұл дағдыны дамытуға деген қызығушылығын оятады. Ал, жылдам оқу техникасын дамыту үшін сабақ барысында мынандай бірнеше тәсілдер мен ойындарды ұсынуға болады.

Бірінші ұсынуға болатын тәсіл: « Қуаласпақ». Не істеу керек? Баланың ішке дем алып, сол дем шығаруында 1–2 баған сөздерді оқытамыз (тыныс жеткілікті болғанша). Біз бағандағы сөздерді «шымылдықпен» жабамыз (қағаз парағы, күнтізбе, ашықхат және т.б.). Біз «шымылдықты» тоқтаусыз жоғарыдан төменге жылдам жылжытамыз. Баланың міндеті – сөзді көру және оқу. Жаттығудың басты мақсаты: оқу және жалпы қабылдау жылдамдығын арттыруға көмектесіп қана қоймай, есте сақтауды, зейінді, сөйлеуді жаттықтырады [2, 24].

Шульте кестесі – зейінді, есте сақтау қабілетін және реакция жылдамдығын дамытуға арналған құрал. Бұл – кездейсоқ ретпен орналастырылған сандар немесе әріптер жазылған шаршы кесте. Шульте кестесін бастауыш сыныптарда қолдану балалардың когнитивтік дағдыларын дамытуға ықпал етеді [3, 6]. Төменде оны оқу процесінде қолданудың бірнеше әдісі берілген:

1. Зейінді дамытуға бағытталған жылдамдыққа ойын: оқушыларға Шульте кестесін таратып, сандарды өсу (немесе кему) ретімен барынша тез тауып, белгілеуді ұсыныңыз. Бұл балалардың зейінін шоғырландыруға және ұқыптылығын арттыруға көмектеседі.

2. Есте сақтау қабілетін жаттықтыру: балаларға кестені 30 секунд бойы мұқият қарап шығуға мүмкіндік беріңіз, содан кейін оны жауып қойыңыз. Олардан қандай сандарды есте сақтағанын сұраңыз немесе кестені есте сақтап, қайтадан жазуды тапсырыңыз.

3. Топтық ойындар: сыныпты топтарға бөліп, әр топқа өз кестесін беріңіз. Олар сандарды кезекпен тауып, тапсырманы орындауға кеткен уақытты жазып отырады. Бұл әдіс командалық рухты нығайтып, оқу процесіне қызығушылықты арттырады.

4. Басқа пәндермен интеграция: математика және оқу: Әріптер жазылған кестелерді пайдаланып, оқушыларға сөздер құрастыруға немесе сандармен арифметикалық амалдар орындауға мүмкіндік беріңіз. Мысалы, олар берілген сандарды тауып, қосу немесе азайту есептерін шығара алады.

Келесі жаттығу «Кедергі әріптер» деп аталады. Бұл жаттығуда педагог оқушыларға карточкалар таратып береді. Онда бағанмен бірнеше сөздер жазылған. Бірақ ол сөздерде артық әріптер жазылған, ол әріптер сұр түспен белгіленіп, қалғандары қара түспен (немесе басқа түспен) белгіленген. Оқушылар берілген уақытта кедергі әріптерге қарамай сөздерді жылдам оқуы тиіс. Бұл оқушыда оның зейінінің тұрақтылығын және сөздерді жылдам қабілетін дамытуға үлкен ықпал келтіреді [3, 4, 50]. Бұл тапсырманы оқушыларға сергіту сәті ретінде немесе әдебиет сабағынын сонында сөздік сөздерді есте сақтау жолында орындатуға болады.

Осылайша, жылдам оқу әдістерін бастауыш сыныптардың оқу процесіне енгізу – мұғалімдер мен ата-аналардың назарын талап ететін өзекті мәселе. Ұсынылған жаттығуларды тиімді пайдалану балалардың тұрақты оқу дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі. Бұл, сөзсіз, олардың оқу үлгерімі мен жалпы білім алуға деген мотивациясына оң әсерін тигізеді.

Қорытындылай келе, бұл дағды табысты оқырман мен жалпы үлгерімі жоғары оқушыны қалыптастырудың маңызды құралы екенін атап өтуге болады. Біз сабақ барысында тиімді қолдануға болатын үш жаттығуды қарастырдық: кедергі әріптер, «Шульте» кестесі және «Қуаласпақ». Әрбір тәсіл тек оқу жылдамдығын арттыруға ғана емес, сонымен қатар оқылған мәтінді жақсы түсінуге, сөздерді тез қабылдауға және зейінді дамытуға да ықпал етеді. Бұл әсіресе, бастауыш сынып оқушылары үшін маңызды, өйткені оқу дағдысын меңгеру олардың әрі қарайғы білім алуына тікелей әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Скорочтение для детей. Как читать быстрее, запоминать и понимать больше / Гюзель Абдулова; худ. С. Бордюг и Н. Трепенок и др. – М.: Издательство АСТ, 2017. – 112 с.

2. Galamat-онлайн оқу орталығы. ОҚУ техникасы. Онлайн-тренинг. 6-7 жас. 1-кітап.

3. Ozat.online. 1-4 сыныптар. Жылдам оқу курс кітабы.

Шалдарбек С.Б.,

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің студенті,

Алматы қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м.,оқытушы Каттебаева М.З.

СЕНСОРЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯ ЖӘНЕ ОНЫҢ СӨЙЛЕУ ТІЛІ БҰЗЫЛЫСТАРЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ТІЛІ ДАМУЫНА ӘСЕРІ

Қазіргі таңда сөйлеу тілінің бұзылыстары бар балаларды түзету мен оқыту мәселесі ерекше өзектілікке ие. Әсіресе, сөйлеу дамуы тежелген, сөздік қоры шектеулі, сөйлемдерді құрастыруда қиындық көретін, сыртқы тітіркендіргіштерге шамадан тыс сезімтал немесе керісінше, оларға мүлдем жауап бермейтін балалардың саны жылдан-жылға артып келеді. Мұндай балалардың ата-аналары түзету-дамыту орталықтарына, логопедиялық кабинеттерге, арнайы және инклюзивті білім беру мекемелеріне жиі жүгінуде.

Сөйлеу бұзылыстарының пайда болу себептері әртүрлі болуы мүмкін: орталық жүйке жүйесінің жетілмеуі, неврологиялық патологиялар, есту қабілетінің төмендеуі, сенсорлық интеграцияның бұзылыстары және тағы басқа факторлар. Сенсорлық интеграция – мидың сыртқы ортадан келетін ақпараттарды өңдеу қабілеті. Бұл процестің

бұзылуы баланың танымдық дамуына, мінез-құлқына және сөйлеуіне тікелей әсер етеді. Сенсорлық интеграция әдісі сыртқы немесе ішкі тітіркендіргіштерге жауап ретінде тиісті әрекеттерді жоспарлау және орындау қабілетін дамытуға бағытталған.

Сенсорлық интеграция теориясын американдық ғалым, кәсіби терапевт Джин Айрес әзірледі. Оның зерттеулеріне сәйкес, адам миы түрлі сенсорлық сигналдарды дұрыс өңдей алмаса, оның мінез-құлқы мен әлеуметтік қарым-қатынасында қиындықтар туындайды. Бүгінде сенсорлы интеграция әдістері сөйлеу тілінің бұзылыстары бар балалармен жүргізілетін түзету жұмыстарында кеңінен қолданылуда.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) деректеріне сүйенсек, әлемде әрбір төртінші балада жүйке жүйесінің түрлі бұзылыстары кездеседі. Қазақстандық зерттеушілердің мәліметтеріне сәйкес, 2010-2011 жылдары елімізде балалардың жүйке жүйесі ауруларының деңгейі 100 мың балаға шаққанда 3191,1 жағдайды құраған. Мұндай көрсеткіштердің артуы арнайы білім беру мен түзету жұмыстарына деген сұранысты күшейтуде [3].

Сөйлеу тілі бұзылыстары бар балалардың сөйлеу тілін дамытудағы жетістігі олардың сенсорлық ақпаратты өңдеу қабілетіне тікелей байланысты. Бала дыбыстарды, тактильді сезімдерді және визуалды, аудиалды ақпараттарды дұрыс қабылдай алған кезде, ол қоршаған ортамен белсенді қарым-қатынас жасау мүмкіндігіне ие болады. Ал, керісінше, сенсорлық ақпаратты өңдей алмауы қарым-қатынаста және әлеуметтік бейімделуде қиындықтар тудырады [4].

Ресейлік нейропсихолог Н.Короткова сенсорлық интеграция бұзылыстары мен сөйлеу тілінің дамуындағы өзара байланысты зерттей отырып, сенсорлық ақпаратты қабылдау мен өңдеудегі қиындықтар баланың фонематикалық естуіне, артикуляциялық моторикасына және сөздік қорын қалыптастыруына тікелей әсер ететінін атап өтті. Оның зерттеулерінде сенсорлық жүйенің жеткіліксіз дамуы балалардың сөйлеу қарқынының баяулауына, дыбыстарды бұрмалап айтуына және сөйлем құраудағы қиындықтарға алып келетіні көрсетілген. Сөйлеу тілі бұзылыстарын түзетуде сенсорлық интеграция әдістерін қолдану баланың сенсомоторлық тәжірибесін байытып, ми қыртысындағы сөйлеу орталықтарының белсенділігін арттыруға ықпал етеді. Ғалымның зерттеулері сенсорлық интеграцияны жақсартуға бағытталған арнайы ойындар мен жаттығулар сөйлеу дамуын кешенді түрде түзетуге мүмкіндік беретінін дәлелдейді [5].

Сенсорлы интеграцияның бұзылыстары әртүрлі биологиялық, неврологиялық және сыртқы факторлардың әсерінен туындайды. Ғылыми зерттеулерге сәйкес, бұл бұзылыстардың негізінде орталық жүйке жүйесінің дисфункциясы жатыр, ол жүйке импульстерінің өңделуіне және интеграциясына кері әсер етеді (Ayres, 1972). Сенсорлы интеграция бұзылыстарының негізгі себептеріне мыналар жатады:

– Перинаталдық факторлар – жүктілік кезіндегі гипоксия, интоксикация, ананың вирустық инфекциялары, босану кезінде пайда болатын жарақаттар (Bruner, 2014).

– Неврологиялық патологиялар – церебральды сал ауруы, нейроинфекциялар, бас миының жарақаттары (Smith et al., 2018).

– Генетикалық факторлар – тұқым қуалайтын неврологиялық аурулар мен метаболизмдік бұзылыстар;

– Экологиялық және әлеуметтік әсерлер – қолайсыз экологиялық жағдайлар, сенсорлық тәжірибенің тапшылығы, эмоционалды күйзелістер (Miller et al., 2007).

Сенсорлы интеграция бұзылыстары балалардың сөйлеу, танымдық және әлеуметтік дамуына айтарлықтай кедергі келтіреді Көріп қабылдауының бұзылыстары объектілердің пішіні мен кеңістіктегі орналасуын дұрыс ажырата алмауға әкеледі, бұл оқу және жазу дағдыларын меңгеруді қиындатады. Естіп қабылдауының әлсіреуі дыбыстарды ажырату қабілетіне кері әсер етіп, сөйлеу тілінің дамуын тежейді. Тактильді сезімталдықтың бұзылыстары кейбір балаларда жанасуға шамадан тыс реакция беру (гиперсезімталдық), ал кейбірінде керісінше, сенсорлық ақпаратқа жеткіліксіз жауап беру (гипосезімталдық) түрінде көрініс табады [6].

Сонымен қатар, сенсорлы интеграцияның бұзылыстары ұсақ және жалпы моториканың дамуын тежейді, бұл қимыл-қозғалыстың, тепе-теңдікті сақтаудағы қиындықтарға, кеңістікте бағдарланудың әлсіреуіне алып келеді. Мұндай балаларда эмоционалды тұрақсыздық, мазасыздық, гиперактивтілік немесе әлеуметтік бейімделуде қиындықтар жиі кездеседі. Сөйлеу тілінің дамуы да тежеліп, сөздік қорының шектеулілігі, артикуляциялық кемшіліктер, дыбыстарды дұрыс айту мен сөйлем құруда қиындықтар пайда болады. Осы мәселелердің барлығы баланың қарым-қатынас дағдыларына, оқудағы жетістігіне және жалпы өмір сүру сапасына теріс әсер етеді. Сондықтан сенсорлы интеграция бұзылыстарын ерте анықтау және кешенді түзету жұмыстарының жүргізілуі баланың дамуында маңызды рөл атқарады [9].

Сенсорлық интеграцияның бұзылыстарын түзетуге арналған негізгі әдістер ойын мен кешенділік принциптеріне негізделген. Клиникалық бақылаулар көрсеткендей, түзете дамыту сабақтары көбінесе сенсомоторлық дағдыларды дамытуға бағытталған элементтерді қамтиды. Мысалы, әртүрлі вестибулярлы құралдарды қолдану, әртүрлі пішіндер мен салмақтағы заттармен әсер ету, сондай-ақ белсенді қозғалысты талап ететін ойындар сенсорлық жүйені белсендіруге және сөйлеу қарым-қатынасына қажетті дағдыларды қалыптастыруға айтарлықтай ықпал етеді [5].

Логопедтердің рөлі тек белгілі бір техникаларды қолданумен шектелмейді, сонымен қатар бала айналаны зерттей алатын, сәтсіздіктен қорықпайтын сенімді ортаны қалыптастыруға бағытталады. Сенсорлық интеграциямен жұмыс жасау өзіне қызмет дағдыларын және күнделікті қарым-қатынас дағдыларын үйретумен қатар жүруі мүмкін, бұл сөйлеу қабілеті бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуін жақсартуға ықпал етеді.

Сенсорлық интеграция әдістерін қолданудағы ең кең таралған тәсілдердің бірі – сенсорлық бөлмелер. Бұл арнайы жабдықталған кеңістіктер балаларға әртүрлі сенсорлық стимулдармен қауіпсіз әрі қолайлы ортада өзара әрекет етуге мүмкіндік береді. Мұндай бөлмелерде мамандардың жетекшілігімен өтетін сабақтар сенсорлық функцияларын ойын арқылы дамытуына көмектеседі [1].

Әртүрлі физикалық және ойын әрекеттері ірі және ұсақ моториканы дамытуға бағытталған, бұл тек қозғалыс координациясын жақсартып қана қоймай, сонымен қатар баланың жалпы сенсорлық қабылдауына оң әсер етеді. Бұл сөйлеу дағдыларының қалыптасуында шешуші рөл атқарады, өйткені қозғалыс пен сөйлеу өзара тығыз байланысты [6].

Көру және есту элементтерін қамтитын тапсырмалар балаларға дыбыстар мен бейнелерді жақсырақ байланыстыруға көмектеседі, бұл оқыту процесін айтарлықтай жеңілдетеді. Мысалы, логоритмика арқылы естіп қабылдауды дамытуға болады, ал бұл фонематикалық есту қабілетін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Фонематикалық есту дұрыс айту мен сөйлеуді меңгеру үшін аса қажет [7].

Қазақстанда сөйлеуді дамыту мәселесі мемлекеттік және мемлекеттік емес деңдейде қарастырылады. «Сөйлеу тілі жалпы дамымаған балаларды мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы» осы бағытта әзірленген негізгі құжаттардың бірі болып табылады. Бұл бағдарлама 2007 жылғы 27 шілдедегі ҚР Заңының 5 және 14-баптарына сәйкес жасалған әзірленді [9].

Қорытындылай келе, сенсомоторлық ойындар мен қозғалысқа негізделген тапсырмаларды енгізу арқылы балалардың сөйлеу қабілетін жетілдіруге және олардың қоршаған ортадан ақпаратты қабылдауын жақсартуға болады. Логопедиялық сабақтарда тактильді, есту және көру стимулдарын біріктіре отырып, сенсорлық қабылдауды дамытуға бағытталған арнайы жаттығулар жүргізу маңызды. Ата-аналар балаларының күнделікті өмірінде сенсорлық интеграцияға негізделген ойындарды қолдану арқылы түзету жұмысына үлес қоса алады.

Сонымен қатар, логопедиялық сабақтарда арнайы жабдықтар мен құралдарды яғни сенсорлы интеграцияның кейбір элементтерін логопедиядық сабақта пайдалану оқушылардың сөйлеу дағдыларын жетілдіруге оң әсер етеді. Сенсорлық интеграцияны

дамытуға арналған массажды кілемшелер, тактильді шарлар, логоритмикалық жаттығулар және т.б. Оқу үдерісінің нәтижелілігін арттыру үшін әр баланың сенсорлық профилін жасап, оның даму динамикасын үнемі бақылап отыру қажет.

Жалпы, сенсорлы интеграция әдістерін кешенді түрде қолдану сөйлеу тілі бұзылысы бар балалардың сөздік қорын байытуға, сөйлеуін түсінікті етуге және олардың танымдық қабілеттерін жақсартуға ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізім:

1. Ребенок и сенсорная интеграция. Понимание скрытых проблем развития / Э. Дж. Айрес; [пер. с англ. Юлии Даре]. – М. :Теревинф, 2009. – 272 с.

2. Дисфункция сенсорной интеграции у детей с расстройствами аутистического спектра / Чулкова Р.Н. // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2016. – №2-4.

3. Разбалансированный ребенок. Как распознать и справиться с нарушениями процесса обработки сенсорной информации / Кэрол Сток Крановиц; Пер. с англ. – 1-е изд. – СПб: Издательство «Редактор», 2012. – 396 с.

4. Речь и сенсорная интеграция. URL: http://si-speech.ru/

5. Консультация для родителей «Сенсорная интеграция и речь» Ирина Мамедова 17 февраля 2022. URL: https://www.maam.ru/detskijsad/sensornaja-integracija-i-rech.html

6. Кислинг У. Сенсорная интеграция в диалоге: понять ребенка, распознать проблему, помочь обрести равновесие / Улла Кислинг [пер. с нем. К.А. Шарр]. – Москва: Теревинф, 2014. – 240 с.

7. Роль логопедической работы в развитии речи дошкольников [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://solncesvet.ru/book_work/75944/

8. Онтогенез барысында ана тілі жүйесінің қалыптасуы: монография/ Өмірбекова Қ.Қ., Тасжурекова Ж.Т., Сейсенова А.Д., Ибатова Г.Б., Оспанова А.С. – Алматы: АИБД ҰҒПО, 2021. – 166 б.

9. Сөйлеу тілі онтогенезі барысында ана тілінің тілдік жүйесінің қалыптасу ерекшеліктері / құраст.: Тасжурекова Ж.Т., Сейсенова А.Д., Ибатова Г.Б., Оспанова А.С. – Алматы: АИБД ҰҒПО, 2020. – 74 б.

II СЕКЦИЯ

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

Абдулла Н.А.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: т.ғ.м., аға оқытушы Еслямова А.З.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ОНОМОСТИКАСЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қай заманда да жер, тіл дәстүр мәселесі өзекті, күрделі мәселелердің бірі. Қазақ жұртының бұрынғы ата-бабасы сақтан бастап, қазіргі таңдағы мемлекетіне дейінгі тарихта осы үш мәселе өзектілігін жоғалтпай, күн тәртібінен түскен емес. Тәуелсіз мемлекет болу үшін жер мен ұлт керек, ұлт болу үшін тіл мен дәстүрдің орны ерекше. Біз тәуелсіздікті 1991 жылы алдық дейміз, ал санамыздағы бодандық езгіден әліде болсын арыла алмай келе жатырмыз. Дамыған мемлекеттер Жапония мен Қытайды алсақ дәстүрінің арқасында мәдениетті, жерінің арқасында мықты держава, тілінің арқасында озық мемлекетке айна лып отыр. Себебі адамның бойындағы рухани кемелдікті, патриоттық сезімді оятатын жер, тіл, дәстүр, осылар жұмылып ұлт тарихын құрайды. Тіл жанашыры Оразгүл Асанғазы бір сұхбаттарында: «Ұлттың санасын өшіру үшін, сол ұлт тұратын жердің тарихи атауын өшіру керек, болашақ ұрпақ тарихи атауын ұмытып, жаңа атауды санасына сіңіреді, сол арқылы ұлттың жадысы өше бастап, мәңгүртке айналады», - дейді. Патша билігімен, сұрқия Кеңес үкіметінің зұлым саясаты да осыдан бастау алады. Мысалы Павлодар, Петропавл, Александровка, Байқоңыр сияқты ауыл, қала аттары, қазақ тарихынан терең мағлұмат беретін қала аттарының орнына ауыстырылды.

Павлодар мен Петропавл қалаларының аттарын естігенде қаланың тарихы патша дәуірінде бастау алған сияқты естілетіні анық. Бірақ Павлодар қаласының ежелгі аты Имақия, Қимақ қағанаты кезінде жазғы резиденция болған. Осындай қала, жер-су аттары әліде болса өте көп.

Қазақстан Республикасының президенті Қ.К.Тоқаев «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты бағдарламалық мақаласында «Бабалардан мұра болған қасиетті жеріміз – ең басты байлығымыз. Қазаққа осынау ұлан-байтақ аумақты сырттан ешкім сыйға тартқан жоқ. Бүгінгі тарихымыз 1991 жылмен немесе 1936 жылмен өлшенбейді. Халқымыз Қазақ хандығы кезінде де, одан арғы Алтын Орда, Түрік қағанаты, Ғұн, Сақ дәуірінде осы жерде өмір сүрген, өсіп-өнген»- деген тұжырымдамасын жасады [2, 7]. Жер-су аттары сол өлкенің ерекшеліктеріне орай, сол өлкенің табиғатына, сол өлкеден өткен аты мәлім тұлғалардың есімдеріне орай беріліп отырған. Мысалы ХанТәңірі – Тянь-Шань тауының ең биік нүктесі. Көнедегі түркі тілінде «Тәңір – құдай, аспан мағынасын білдіреді. Терісаққан өзенінің ерекшелігі өзен бастауын төменнен жоғарғы бағытқа қарай алады. Ағды өзен аты (Орт.Қазақстан). Түр. «Ағдым» немесе «ағыны мол өзен», Балқаш Орта ғасырларда «Атраккөл» және «Көкчетеңіз» деп те атаған. Кенарамекен Ұлытау маңындағы көнеден қалған қоныс орны. Түрк: «Кент+арал – «Қалалы арал мәніндегі атау. Аспан денелерінде Күн-төбе, биік-132 м, Жезді ауданы. Төбе басындағы тастардың шағылысып, жалт-жұлт етіп жатуына байланысты [1, 51-53-63]. «Ит үреді, керуен көшеді, ел-жұрт орнында қалады» дегендей, кейінірек бодандық қамытымызға киілген кезде жер-су аттары өзгертіліп кетті. Қазақты аяусыз қырған тұлғалардың аттары әліде болсын қойылып, мүсіндері орнатылып, мемлекеттік маңызы бар орындарға беріліп келеді. Тәуелсіз, озық ел болам десек, бабаларымыз найзаның ұшымен, білектің күшімен

қорғаған жеріміздің атын қазақшалап, мүмкін болса батырларымыздың аттары берілуі керек. Мысалы Аққағаз Досжанова, Нәзипа Құлжанова, Шахзада Шонанова, Гүлсім Асфендияров, Қазы Нұрмұхаммедұлы, Нағима Арықова, Мәриям Сейдалина, Кенесары Қасымұлы, Мұстафа Өзтүрік, Жұмабек Тәшенов, Әлкей Марғұлан, Қайрат Рысқұлбеков сияқты ұлт аналары мен әкелерін ұлықтап аттарын беретін уақыт жетті. Орысшаланған қазақ жерлерін қазақшалау арқылы біз ұлттың құрып, бодандық қамытын киген санасын оята аламыз.

Қазақ тарихы мен мәдениетінде дәстүрдің рөлі үлкен. Қазақта сәби дүниеге келгеннен, адам бұл өмірден өткеніне дейінгі кезеңнің бәрі дәстүрмен сабақтасып жатыр. Мысалы жарысқазан, шілдехана, бесік той, тұсау кесу, сүндет той, ашамайға мінгізу, тоқым қағу сияқты балаға қатысты дәстүрдің бір бөлігі ғана. Қазақ балаға ат қойған кезде үлкен мән берген. Ат қойған кезде ауыл немесе әулет үлкендеріне қойғызған. Әр дәстүрдің өзінің мән-мағынасы, тұнып тұрған тарихы бар. Дүниеге не үшін келдің ? Мақсатың не ? деген сұрақтарға жауап ретінде қазақ ұлты асқан даналықпен салт-дәстүрге енгізген. Яғни, қазақ салт-дәстүрінен өзінің өмірге деген сұрақ-жауаптарын табуға болады. Ата-әже, әке-ана, бауыр-туған-туыстың өзінің атқаратын функциялары бар. Әже мен ана баланың бойына рухани кемелділікті сіңіреді. Аңыз-әңгімелер, жыр-дастандар, ертегілерді бала кезден санасына сіңіру арқылы бала бойындағы рухани сананы, патриоттық сезімді қалыптас тырады. Ата мен әке балаға шаруашылықтың қыр-сырын үйрету арқылы адамгершілік, адалдық, қайсарлық, батырлық сияқты сезімдерді сіңіру арқылы, болашаққа бағыт-бағдар береді. Ер баланың үш жұрты, қыз баланың екі жұрты бар. Өз жұрты, нағашы жұрты, қайың жұрты бұл ер баланың білуге тиісті туыстары, ал қыз балада өз жұрты мен қайың жұрты ғана бар. Сонымен қатар бала ежелден келе жатқан жеті атасын білуі міндетті. Олар бала, әке, ата, арғы ата, баба, түп ата, тек ата. Осы арқалы ол өзінің қайдан шыққанын, қай жерден келгенін толық біліуге мүмкіндік алады. Қазақ салт-дәстүрі тұнып тұрған тәрбие.

Тіл мәселесі қазіргі таңдағы өзекті мәселе болып табылады. Бодандықтан шығып тәуелсіздік алғанымызбен, сана биігінде әлі де болса бодандықтан шыға қоймағанымыз байқалады. Қазіргі таңда жастар қазақ тілі 21 ғасыр тілі емес деп, басқа тілде, әсіресе орыс тілінде сөйлеп мақтанғанына мәз. Бұл Мұхтар Шаханов пен Оразгүл Асанғазы айтқан мәгүрттік белгі. Бұның қауіптілігі жоғары. Қазақ тілі 21 ғасырға тән емес тіл дегендердің барлығы өздерін алдау үшін айтатын сөздері. Алаш элитасының мүшесі Халел Досмұхаммедұлы бір мақаласында «Жат сөздерді өзгертпейінше жүргіземіз деп қазақтың тілін бұрағандар да, «мәдениетке үйретеміз, өнер шашамыз» деп арақ пен шылым, жұқпалы ауру таратқандар да бір есеп. Арақ, шылым, аурулар адамның денесін бұзса, зорлықпен кіргізген жат сөздер елдің түп қазығы болған тілді бұзады. Қайсысының күнәсі көп?! Деп ой шақырса енді бір мақаласында «Ана тілін жақсы біліп тұрып, бөтенше жақсы сөйлесең бұл сүйініш, ана тілін білмей тұрып, орысша жақсы сөйлесең бұл күйініш», - деп жастарды өз тілін құрметтеуге шақырады.

Жер, дәстүр, тіл бұл әр ұлттың негізгі қазығы. Осы үшеуін білу арқылы қазақтан Абайдай данасы, Тәуке, Есім, Қасым хандар жарғысы, Бұхар мен Төледей абыздары. Әлихан, Міржақып, Ахмет бастаған алаш элитасы қалыптасты. Ахмет Жұбанов пен Нұрғиса Тілендиев сияқты композиторлардың күйлері, Құрманғазы мен Отырар сазы оркестрлері қазақтың атын шығарды. Қазақ тілі, жері, дәстүрі ешбір ұлттан кем емес, кем қылатын өзіміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізім:

1. Жанұзақ Т. Қазақ ономостикасы. Бес томдық. – Нұр-Сұлтан. Халықаралық Түркі академиясы, 2021.

2. Жақыпұлы Ә. Қазақстан топонимикасы. Монография. – Қызылорда. 2002. – 157 б.

Адай А.А.,
студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова, г. Астана,
научный руководитель: к.и.н., профессор Джанпеисова М.М.

АЛИЯ МОЛДАГУЛОВА КАК ГЕРОИЧЕСКИЙ СИМВОЛ В КУЛЬТУРНОЙ ПАМЯТИ КАЗАХСКОГО НАРОДА

Существуют творческие работы, переполненные глубоким значением, которые превращаются в нечто большее, чем просто музыкальные композиции. Мы бы хотели обратить ваше внимание на широко известную в мировом пространстве историю песни «Алия», созданной в сотрудничестве композитора Сейдуллы Байтерекова и поэта Бакира Тажибаева, в исполнении талантливой Розы Рымбаевой. Песня стала ярким феноменом, отражающим не только высочайший уровень исполнительского мастерства, но и звучания национальной идентичности, глубоких чувств и культурных нюансов Казахстана.

К настоящему времени эта музыкальная композиция не только завоевала сердца слушателей своим мелодичным звучанием, но и проникла в суть культурного наследия, оставив свой след в ландшафте казахстанской музыкальной истории.

Обратимся к истории. Алия Молдагулова родилась в Казахстане, но перед Великой Отечественной войной жила и училась в Ленинграде. Пережила страшную блокадную зиму 1941-1942 годов. В марте 1942 года детский дом-интернат, где училась Алия, вывезли по замерзшему Ладожскому озеру в село Вятское Ярославской области. Алия Молдагулова узнала, что в Рыбинске набирают девушек для обучения снайперскому делу, и отправилась в военкомат. В декабре 1942-го Алия попала в первый набор только что созданной Центральной женской школы снайперской подготовки в подмосковном поселке Вешняки, на территории, где ныне расположен Московский гуманитарный университет, и в 1943 году окончила её. 26 июля 1943 года Алия получила удостоверение снайпера и именную винтовку с гравировкой «От ЦК ВЛКСМ за отличную стрельбу». Из трех сотен выпускниц похвастаться такой наградой могли единицы. 18-летняя девушка стала снайпером 4-го батальона 54-й отдельной стрелковой бригады (22-я армия, 2-й Прибалтийский фронт). Алия Молдагулова провела на передовой всего 8 месяцев, успев за это время уничтожить 78 немецких солдат и офицеров. 14 января 1944 года стал последним днем жизни Алии Молдагуловой. Ей было всего 19 лет. И она не знала и не могла предвидеть, что после своей гибели потомки будут вспоминать не только её краткий, но величественный боевой путь, но и оставленный ею непередаваемый след в истории. 4 июня 1944 года Алии Молдагуловой было посмертно присвоено звание Героя Советского Союза. При этом она была награждена и орденом Ленина.

Война все дальше уходит в прошлое, но люди разных поколений всегда будут помнить те трагические годы и горе миллионов людей. 19-летняя Алия была одной из лучших. И не только потому, что уничтожила из своего снайперского оружия десятки фашистов. Она осознанно пожертвовала молодостью и жизнью во имя общей Родины. Ее память увековечена в памятниках в таких городах Казахстана, как: Актюбинск, Кызылорда, Алматы (не только Алие Молдагуловой но и Маншук Маметовой), в г. Астана, в российских городах – г. Москве, в Новосокольниках в Псковской области, и на улице названной в её честь в Санкт-Петербурге. Легендарному снайперу Алие Молдагуловой возвели памятник в Санкт-Петербурге (2019), созданный из казахстанских гранита и бронзы. В планах Актюбинской области по развитию есть решение о создании Центра патриотизма, открытие которого приурочивается к 100-летию со дня рождения Алии Молдагуловой в 2025 году.

Алия Молдагулова, как известно, является главной героиней текста песни «Алия». Обратимся теперь к истории создания самой песни.

Бакир Тажибаев – казахский поэт и драматург, чьим талантом и душой был создан текст песни. Тажибаев автор многих сборников поэзии, драматургии, художественной

прозы и очерков, известных эстрадных песен, которые популярны и по сегодняшний день.

Сейдолла Байтереков – композитор, дирижёр, педагог, Заслуженный деятель культуры Казахстана (1994). Однажды на полках книжного магазина Сейдолла Байтереков обнаружил сборник стихов Б.Тажибаева, внутри нее поэму о подвиге Алии Молдагуловой. Это стало волнующим поводом для встречи композитора с автором поэмы, в результате которой они оба вдохновенно стали работать над созданием песни «Алия».

Создание композиции было бесспорно глубоким творческим процессом, в котором каждая нота и слово имели своё значение. Многие исполнители Казахстана были вдохновлены успехом «Алии» и приняли её как образец для собственного творчества. Песня, посвященная нашей героической соотечественнице Алие Молдагуловой, прозвучала в 1977 году на международном песенном фестивале «Золотой Орфей» в Болгарии, где уже популярная Роза Рымбаева завоевала Гран-при. Роза Рымбаева смогла передать не только музыкальную гармонию, но и дух героизма и память о подвиге Алии Молдагуловой через свое исполнение, не смотря на свой юный возраст. На тот момент ей было тоже всего 19 лет. Роза Рымбаева выбирала песни, отражающие историческое наследие Казахстана. Песня «Алия» именно в ее неповторимо талантливом исполнении стала символом памяти о героических подвигах и примером, как музыка увековечивает историю. На сегодняшний день песня «Алия» является барометром таланта, профессионализма и национального духа для каждого певца.

Имя Алия в обобщенном смысле сосредоточила в себя мощь и благородство. Она олицетворяет не только храбрость, мужество и патриотизм, но и женскую силу, красоту, человеческое достоинство, обаяние и национальную гордость. Эти качества являются ценностями, понятными и чтимыми в любой культуре, поэтому они объединяют людей всех возрастов. В Казахстане феномен Алии Молдагуловой стал неотъемлемой частью мироощущения, бережно хранимой и которой по праву гордятся. Жизнь и подвиг Алии стали образцом нравственности и вдохновением для будущих поколений, побуждая их к стремлению к высоким целям в различных сферах жизни. Сотрудничество личностей Бакира Тажибаева, Сейдоллы Байтерекова и Розы Рымбаевой тому подтверждение. Они ярко и талантливо вписались в историю не только своего времени, но и в будущее, проницательно душевно обозначив значение и непреходящую память об Алие Молдагуловой. В настоящее время «высоту» Алии апробировали новые звезды и надежды Казахстана, чьи имена уже обозначились на мировом музыкальном небосклоне – Димаш Кудайберген, Алишер Каримов, Амре, Ержан Максим…

Список использованной литературы:

1. Аханова Л. Творческое наследие Сейдуллы Байтерекова в музыкальной культуре Казахстана. Авторф. Дис.канд. иск.: 17. 00. 02 / Аханова Ляззат Музарафовна. – Алматы: КазНАИ им.Т.Жургенова, 2010. – 24 с.

2. Морозова М. Роза Рымбаева. Золотой голос Казахстана. [электронный ресурс] / М. Морозова // Super Стиль. – 23.10.2015 – № 200 (2494) – URL: http://www.superstyle.ru/23oct2015/roza_rymbaeva?print=1

3. Творчество Розы Рымбаевой как феномен исполнительского искусства Казахстана. Окапов А.Т. и Бегалинова Г.А. – https://cyberleninka.ru/article/n/tvorchestvo-rozy-rymbaevoy-kak-fenomen-ispolnitelskogo-iskusstva-kazahstana

Адильбек Н.А.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: т.ғ.м., аға оқытушы Шокатова А.Қ.

ХАҚНАЗАР ХАННЫҢ ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫН КҮШЕЙТУДЕГІ САЯСИ РӨЛІ

Қазақ халқының халық болып бірігуінде, мемлекеттілігінің сақталуында тұлғалар мен соның ішінде сол тұлғалардың қабылдаған тарихи шешімдері зор рөл атқарды. Оны біз қазақ хандығы дәуірінде хандардың тарихын қарастырғанда хан тұлғалардың саяси шешімдерінен байқаймыз.

1458 жылдың ерте көктемінде Керей Қазақ хандығының алғашқы ханы болып жарияланды. Сол кезеңде Қазақ хандығы Моғолстан аумағындағы саяси құрылым ретінде қалыптасты. Моғолстан билеушісі Есенбұға хан өзінің таққа үміткер інісі Жүніс Темір әулетінен қолдау табуы мүмкін екенін білгендіктен, Қазақ хандарын өзіне одақтас етуді көздеді. Сонымен бірге, ол қалмақтарға қарсы күресте де сенімді серіктес қажет деп санады. Қазақ хандығы бұл одақтастық міндетін орындап, Есенбұға ханның басты қарсыласы Жүніс ханды Жетісу жеріне өткізбеуге бар күшін салды. Деректерге сүйенсек, Керей мен Жәнібектің арқасында Жүніс хан Моғолстан аумағына аяқ баса алмай, Есенбұға хан өмірінің соңына дейін бейбіт өмір сүрді [1, 26].

1462 жылы Есенбұға дүние салып, орнына оның 17 жасар ұлы Досмұхаммед хан келді. Алайда ол билікті тұрақты саяси бағытсыз жүргізіп, бұрынғы одақтастарды қарсыласқа, ал дұшпандарды досқа айналдырады. Нәтижесінде, Моғолстандағы көптеген күштер Жүніс ханның жағына шығады. Қазақ билеушілері де осы кезеңде Жүніс ханмен байланыс орнатады. Бұл уақытта Моғолстандағы саяси тұрақсыздық және 1468 жылы Әбілқайыр ханның қайтыс болуы Қазақ хандығының күшеюіне мүмкіндік туғызды. Қазақ хандары осы тарихи сәтті тиімді пайдаланып, Әбілқайырдың мұрагерлерін жеңіп, оларды Дешті-Қыпшақ даласынан ығыстырып шығарады және толық жеңіске жетеді [2, 96]. Осылайша, 1470-1471 жылдары Қазақ хандығының құрылу кезеңі толық аяқталады.

1473 жылдан бастап хандық билікті Жәнібек хан өз қолына алады. XV ғасырдың 60 жылдарының ортасы мен 70 жылдардың басында Қазақ хандығы ұлан-ғайыр аумақтағы қазақ тайпаларын біріктіруде және қазақ этникалық жерлерін тұтастыруда шешуші рөл атқарды. Бұл кезең қазақ халқының жеке ел ретінде түпкілікті қалыптасу үдерісін аяқтаған уақыт болды [3, 112]. Сонымен қатар, Қазақ хандығының күшеюі мен дамуына Бұрындық, Қасым, Хақназар, Тәуекел, Салқам Жәңгір, Тәуке, Әбілқайыр және Абылай сынды беделді де қуатты хандардың қосқан үлесі ерекше екенін атап өткен жөн.

XVI ғасырдың екінші жартысында әлсіреген Қазақ хандығын қайта біріктіруде Қасым ханның ұлы Хақназар хан (1538-1580) маңызды рөл атқарды. Ол Ноғай Ордасында басталған ішкі алауыздықты ұтымды пайдаланып, Жайық өзенінің сол жағасындағы жерлерді хандыққа қосып алды. Хақназар хан тұсында Жетісу мен Тянь-Шань аймақтарына көз тіккен Моғолстан билеушісі Абд-Рашид ханға қарсы табысты күрес жүргізілді. Сонымен қатар, ол өзбек ханы Абдулламен одақ құрып, Сыр бойындағы Сауран мен Түркістан қалаларын өз билігіне қаратты.

Хақназар ханның билігі тұсында Қазақ хандығы қайта күшейіп, ішкі бытыраңқылық жойылды. Ол хандықтың бірлігін сақтап, қазақ-қырғыз одағын нығайтты. Көптеген тарихи жазбаларда Хақназарды «қазақтар мен қырғыздардың ханы» деп атаған. Осы одаққа сүйене отырып, ол Моғолстан билеушілерінің Жетісу мен Ыстықкөл маңына жасаған жорықтарына қарсы тұра білді. Хақназар хан билік еткен кезеңде Қазақ хандығының айналасында ірі тарихи оқиғалар орын алды. Ресей Қазан мен Астраханьды басып алып, Еділ өзенінің бойын толық иемденді. Башқұрт және Сібір хандықтарының Ресей құрамына енуі Ноғай тайпаларының қазақ даласына қарай шегінуіне себеп болды. Олар Еділ мен Ертіс арасын қоныс ете бастады. Башқұрттар мен Сібір татарлары да қазақ жеріне кіруін тоқтатпады, ал Сырдарияның төменгі бойына қарақалпақтар келе бастады.

Бұл уақытта Ноғай Ордасы әлсіреп, ыдырай бастады. Оның құрамындағы көптеген көшпелі тайпалар, әсіресе Кіші жүздің алшын одағына кірген рулар Қазақ хандығына қосылды. Сондықтан тарихи деректерде Хақназарды «қазақтар мен ноғайлардың ханы» деп те атаған [4].

XVI ғасырдың 60-жылдары Ноғай Ордасы тарап, бұрынғы ноғайларға қарасты қазақ рулары мен олардың жерлері Қазақ хандығының құрамына енді. Бұл кезеңде дипломатиялық тәжірибе заман талаптарына сәйкес дамыды. Мысалы, Тәуекел ханның арқасында 1598-1599 жылдары Сырдария бойындағы кейбір өңірлер қазақ хандарының билігіне өтті және бұл жерлер бүгінгі күнге дейін қазақ халқына тиесілі болып қалды. Бұл аумақтар көшпелі қазақ елі үшін аса қажет еді, себебі мал шаруашылығына жайылымдық жерлер қажет болатын [5].

Қазақ хандығының ханы Хақназарды саясаткер және дипломат ретінде ерекше атап өткен жөн. Ол хандықтың халықаралық беделін нығайтуға үлкен күш жұмсады және көрші мемлекеттермен сауда-экономикалық қарым-қатынастарды дамытуға баса назар аударды. Хақназар хан батыста Ноғай ордасымен, солтүстікте Сібір хандығымен және оңтүстіктегі көршілес Шайбани әулеті билеген хандықпен достық пен өзара сенімге негізделген тығыз байланыстар орнатты.

1550-жылдары Ноғай ордасының біраз жерін Қазақ хандығына қосу арқылы қазақ дипломатиясының нақты әрі шебер жүргізілгенін көруге болады. Хандықтың қуаты артып, ішкі жағдайының жақсаруы нәтижесінде Ноғай ордасының құрамында болған қазақ рулары Қазақ хандығына көшіп келді. Бұл оқиғалар Хақназар ханның көрші мемлекеттерді әлсірету бағытында белсенді саясат жүргізгенін айғақтайды. Көршілес елдердегі ішкі алауыздық пен саяси тұрақсыздықты ұтымды пайдалана отырып, Хақназар Ноғай ордасының көптеген тайпаларын өз билігіне қаратты. Осылайша, Қазақ хандығының аумағын едәуір кеңейте алды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Асылбеков М.Х., Алдажуманов К.С. История Казахстана, Том 2. – Алматы, 1996.

2. Мажиденова Д.М. Дипломатическая служба в контексте эволюции мировой политики. – Астана, 2003. – 240 с.

3. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей. / Под ред. Козыбаева М.К. – Алматы, 1996. – 656 с.

4. Хафизова К.Ш. Китайская дипломатия в Центральной Азии. XIV-XIX века. – Алматы, 1995. – 288 с.

5. Мажиденова Д.М. Дипломатическая служба Золотой Орды // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2001. – №3. – С. 66.

Багдалхаан Ж.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ. ғылыми жетекшісі: т.ғ.м., аға оқытушы Шокатова А.Қ.

ҚАЗАҚ-ЖОҢҒАР СОҒЫСЫ – ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ ТЕРРИТОРИЯЛЫҚ ТҰТАСТЫҒЫ ҮШІН КҮРЕСІ

Қазақтың тарихында соғыстар, соның ішінде ұлтын, жерін жаудан азат еткен соғыстар өте көп болған. Әсіресе Қазақ хандығы тұсынан бастап, еліміздің небір нәубет көрген оқиғалары өте көп болған. Соның бірі – халқымыздың жоңғарлармен соғысы. Жоңғарлардың қазақ хандығына қатысты басқыншылық жоспарлары және ешқашан оларға тиесілі болмаған жерлерді басып алу әрекеттері XVI ғасырдың екінші жартысынан бастап белсенді түрде қалыптаса бастады және жүзеге асырыла бастады. Дегенмен, бұған дейінгі кезеңдер де бейбіт өмір болды деп айта алмаймыз.

Кейбір сол заманның тарихи деректері мен кейінгі терең зерттеулерге қарағанда, жоңғар тайпаларының қақтығыстары тонау, мал-мүлікті тартып алу, адамдарды тұтқындау және мал айдап әкетумен ғана шектелген. Мысалы, XV ғасырда Жетісу ойраттарға тиесілі емес еді және ойраттар бұл аймаққа «тонау және ойран салу» мақсатында шабуыл жасаған. Бұл туралы мәліметтер «Әбілқайыр хан» шығармасында да кездеседі. Онда XV ғасырдың 50-жылдары ойраттардың Моғолстанға жасаған шапқыншылығы туралы баяндалады. Ойрат билеушісі тайшы Өз-Темір әскерлеріне «қаруларын дайындап, ордаға жиналуға» бұйрық береді. Келесі күні «барлық бұзақы жауынгерлер әйелдері мен үй ішін ертіп» жорыққа аттанады. Олар Шу өзенінің жағасына жеткенде әйелдер мен бала-шағасын, керуендерін сонда қалдырып, әрі қарай тонауға аттанады. Шабуылдан кейін 1457 жылы ойрат-қазақ бітімі жасалып, Өз-Темір жасақтары «қалмақ еліне қарай» қайтады.

Қазақ жүздеріне қарсы бағытталған әскери-саяси күштердің жағдайын сипаттай отырып, А.И. Левшин былай деп жазады: «Батыстан – Еділ қалмақтары, солтүстіктен – башқұрттар мен Сібір казактары шабуылдай бастады. Алайда бәрінен де қорқыныштысы шығыстан келген жоңғарлар еді» [13, 165-166].

1651 жылдан кейін хан болған (хан Жәңгірдің ұлы) Тәуке ханның билігі тұсында жағдай біршама тұрақты болды. Себебі ол билікті орталықтандыру мен жерлерді біріктіруге ұмтылды. Сонымен қатар, ханның жеке қасиеттері оның ұлыстар арасындағы беделін аса жоғары етті. А.И. Левшин Тәуке ханға мынадай сипаттама берген: «Осы есімді естіген әрбір қырғыз-қазақтың жүрегін құрмет пен ризашылық билейді. Ол оларды апатты алауыздықтан кейін тыныштандырды, бір-бірімен қақтығысып, бірнеше жылға созылған қан төгісті тоқтатты, баршаны ақылымен және әділетімен өзіне бағындырды, әлсіз руларды біріктіріп, мықтыларға қарсы тұрғызды, ал күштілерді тыйып, бәріне ортақ заңдар орнатты. Ол сол заңдармен үкім шығарды және олар ақылды қырғыздардың жадында күні бүгінге дейін сақталып келеді...» [13, 164-165].

Тарихи деректер әскери қимылдарды бірде жоңғарлар, бірде қазақтар бастап отырғанын және олардың нәтижесі екі жақ үшін де әрқалай аяқталғанын көрсетеді. Алайда ұлан-ғайыр аумақтарға, соның ішінде ешқашан өздеріне тиесілі болмаған жерлерге үстемдік орнату ойы жоңғар билеушілерінің санасында баяғыдан пісіп-жетілген идея болғаны сөзсіз.

Жоңғарлар мен қазақ жүздері арасындағы ірі әскери қақтығыстар 1709, 1711-1712, 1714, 1716-1718 жылдары жалғасқан. 1716-1718 жылдары Ұлы және Орта жүздер қатысқан ұрыстар қан төгіспен, көп адам шығынымен және материалдық зардаптармен өткен аса ауыр соғыс болды. 1722 жылға дейін арада салыстырмалы түрде тыныштық орнады. Алайда 1723 жылы Қытайдың жаңа императоры Юнчжэнь Цеван-Рабданмен одақ құрып, жоңғар билеушісіне Қытай тарапынан төнетін қауіп уақытша жойылды. Осылайша Цеван-Рабдан қазақ жерлеріне жаңа әскери жорық жасау жоспарына қайта оралды.

Қазақ шежірелері мен халық аңыздарында бұл соғыс Жоңғар Алатауындағы Орбұлақ маңында өткені айтылады. Орбұлақ шайқасы қазақ халқының тарихында аса маңызды оқиғалардың бірі ретінде белгілі. Бұл шайқаста Жәңгір хан «Салқам» (айбынды деген мағынада) деген құрметті атаққа ие болды. Ұрыстың нәтижесі ойраттардың ішкі жағдайына да әсерін тигізіп, олардың арасында алауыздық пен феодалдық қақтығыстарды күшейтті. Жәңгір хан бұл шайқаста шебер қолбасшы және көреген стратег ретінде танылды. Ол ұрыстың шешуші сәттерінде батырларын рухтандырып, өзі де тікелей шайқасқа қатысып, жеңіске жетуге зор үлес қосты. Орбұлақ шайқасы арқылы қазақ сарбаздары ерлік пен жанқиярлықтың үлгісін көрсетіп, өз жерінің тәуелсіздігін қорғауға қабілетті екенін дәлелдеді. Бұл жеңіс қазақ тарихындағы ең ірі әрі елеулі оқиғалардың бірі болып саналады.

Орбұлақта Салқам Жәңгір хан мен Самарқан әмірі Жалаңтөс баһадүрдің бірлескен жоңғарларға қарсы жеңісі алдағы уақытта қазақ жүздерінің бірлік пен татулықтың маңызын терең түсінуіне себеп болды. Бірнеше жылдан кейін Ордабасыда үш жүздің

хандары, билері мен батырлары бас қосып, жауға қарсы күш біріктіру туралы ортақ шешім қабылдады. Бұл тарихи ұлы шешім елдің азаттығын қорғауда маңызды рөл атқарды.

Бірінші ел президенті болған Н. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» және «Ұлы даланың жеті қыры» атты бағдарламалық мақалалары да ел мен жер тарихына деген жаңа көзқарас қалыптастырып, халқымыздың өткенін қайта зерделеуге серпін бергені де содан болса керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жолдасбаев С. Орта ғасырдағы Қазақстан тарихы. – Алматы, 2012 – 212 б.

2. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. Т.1. – Алматы, 2010. – 515 б.

3. Тұрғараев Б. Орбұлақ шайқасындағы ерлік үлгісі // Егемен Қазақстан. – 2018. – №17.

4. Өтениязов С. Жалаңтөс Баһадүр // Ана тілі. – №14 (1428). – 2018.

5. Ұлттық жаңғыру – туған жер тұтастығы мен ел болашағының негізі // «Қала мен Дала» газеті. – 2017. – №25.

Бектемисова А.Н.,

студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,

г. Астана, научный руководитель: к.и.н., профессор Ескалиев С.А.

КОЛЛЕКТИВИЗАЦИЯ В КАЗАХСТАНЕ

С самого начала своего существования советская власть в 1920-1930-х годах опиралась на военно-административные методы управления. Казахстан волею сталинского руководства был отнесен к той региональной группе, где коллективизацию необходимо было в завершить весной 1932 (за исключением кочевых и полукочевых районов).[i] Центральным элементом экономической стратегии правительства стало изъятие излишков урожая с помощью продовольственной разверстки, направленное на обеспечение армии и жителей промышленных центров. Трагические события голода 1931-1933 годов в Казахстане долгое время оставались в тени, о них не говорили ни в народе, ни в научных кругах. Советская история, к сожалению, полна примеров голодных лет: тяжелые годы гражданской войны, голод 1921-1922 годов, принесший много страданий казахстанцам, и послевоенный голод с 1945 по 1949 год. Несмотря на официальную пропаганду, нехватка продовольствия и одежды была постоянной проблемой во всех периодах существования советской власти. В конце двадцатых и начале тридцатых годов XX века Казахстан столкнулся с катастрофическим голодом, получившим в западных источниках название «Великий Голод».

Формирование комиссии по организации и руководству коллективизацией в Казахстане 5 августа 1928 года стало отправной точкой масштабных преобразований в сельском хозяйстве.Если в 1928 году в Казахстане было коллективизировано 2% всех хозяйств, то уже 1 апреля 1930 году 53,4% а к октябрю 1931 году окола 65%. В отличие от других регионов России, казахстанская коллективизацияотличалась рядом специфических особенностей. Одним из ключевых моментов было одновременное проведение политики «оседания», чьи импульсивные и не проработанные решения нанесли существенный ущерб традиционным методам ведения хозяйства коренного населения. Кроме того, Ф. Голощекин выступал за организацию «Малого Октября», полагая что это будет способствовать обострению классовой борьбы. Реализация коллективизации, инициированная коммунистической партией, привела к катастрофическим последствиям в многих регионах страны. Ситуация до крайности

ухудшилась, заставляя крестьян покидать свои дома и искать спасения в городах, где они собирались у железнодорожных путей. Массовый приток голодных людей в города стал очевидным фактом, о котором систематически информировали партийные комитеты. Повсеместное распространение эпидемий различных заболеваний дополнительно усугубило тяжесть положения. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференции и пленумов ЦК.М.,1970.Т.4.С.384 Исследователи подсчитали, что в период с 1929 по 1931 год в Казахстане вспыхнуло 372 выступлений, в которых приняли участие свыше 80 тысяч граждан. Наиболее кровопролитными и запоминающимися стали крестьянские восстания, разразившиеся в Созакском, Иргизском, Абралинском, Мангистауском, Шемонаихинском и Самарском уездах, а также в ряде других регионов. Во время беспорядков крестьяне осуществляли захват сельских советов, наносили физические побои телесные повреждения представителям власти и уничтожали официальные документы. Четвертый том «Истории Казахской ССР», удостоенный республиканской государственной премии в 1977 году (Алма-Ата), не затрагивал темы голода, однако акцентировал внимание на том, что в 1932 году Центральный Комитет ВКП(б) и Совет Народных Комиссаров СССР оказали Казахстану существенную поддержку в виде продовольственных ресурсов. В исследовании, посвященном демографическим особенностям того времени, наиболее выразительным фрагментом стало: «В это время наблюдался отток населения, обусловленный «недостатком продовольствия». В период с 1 июня 1931 года по конец 1932 года из республики выбыло 453,1 тысячи человек. Чтобы понять реальную картину жизни в этом крае, куда судьба привела сотни тысяч переселенцев, среди которых были и тысячи бывших кочевников из Казахстана, нужно обратить внимание на те редкие, «человеческие» свидетельства, которые поступали не из официальных источников, а от обычных людей. Архивные материалы в основном отражают суровую реальность трагедии «откочевников» (как сибирских казахов, так и других жителей Западной Сибири), но попытки интерпретировать их через призму «генеральной линии партии» искажают истинную картину. Люди всех национальностей – русские, казахи, украинцы и представители других народов – боролись за жизнь в условиях голода, и в этой борьбе, естественно, проявлялись и крайние проявления национализма, в том числе и русифицирующего характера. Только объединённые усилия разных народов – русских, казахов, татар, украинцев и других – помогли преодолеть голод. Урожай 1934 года стал спасением для обедневших «откочевников» из автономной республики и жителей родных земель, положив начало возвращению казахов в их историческую родину.

Список использованной литературы:

1. Генкина Э. Переход Советского государства к НЭПу (192-1922 гг.). – М., 1954.

2. СССР в период восстановления народного хозяйства (1921-1925). – М.,1955.

3. Поляков Ю.А. Переход к НЭПу и советское крестьянство. – М., 1967.

4. Нейштадт С.А. Социалистическое преобразование экономики Казахской ССР в 1917-1937 годах (от докапиталистических отношений к социализму, минуя капитализм). – Алматы, 1954. – 351 с.

5. Пимнев Н.А. Борьба с голодом и беспризорностью детей в Уральской губернии в 1921-1922 гг.: материалы XXII научной конференции. – Уральск, 1958.

6. Дахшлейгер Г.Ф. Социально-экономические преобразования в ауле и деревне Казахстана (1921-1929 гг.). – Алма-Ата: Наука, 1965. – 536 с.

7. Нурпеисов К.Н. Советы Казахстана в борьбе за упрочение власти рабочих и крестьян: (нояб. 1917 г. – июнь 1918 г.) – Алма-Ата: Наука, 1968. – 170 с.

8. Турсунбаев А.Б. Победа колхозного строя в Казахстане. – Алма-Ата. Казгосиздат, 1957. – 326 с.

9. Турсунбаев А.Б. Колхозное крестьянство Казахстана. – Алма-Ата: Казгосиздат, 1960. – 256 с.

10. Турсунбаев А. Б. Казахский аул в трех революциях. – Алма-Ата: Казахстан, 1967. – 483 с.

11. Баишев С.Б., Чуланов Г.Ч. Развитие народного хозяйства Казахстана за 50 лет Советской власти. – Алматы, 1967. – 464 с.

12. Очерк истории Коммунистической партии Казахстана. Казахское государственное издательство. – Алма-Ата, 1963. – 672 с.

13. Нурпеисов К.Н. Становление советов в Казахстане (март 1917 – июнь 1918 гг.). – Алма-Ата, 1987. – 240 с.

14. Виленский Е.Л. Ликвидация безработицы и аграрного перенаселения в Средней Азии и Казахстане (1917-1932 гг.) – Алма-Ата: Наука, 1980. – 277 с.

15. Баишев С.Б. Очерки экономической истории Казахской ССР (1860-1970 гг.). – АлмаАта: Казахстан, 1974. – 360 с.

16. Дахшлейгер Г.Ф., Нурпеисов К.Н. История крестьянства Советского Казахстана. – Алма-Ата, 1985. – Т. 1. – 247 с.

17. Хенкин Е.М. Очерки борьбы советского государства с голодом. – Красноярск, 1988.

18. Татимов М.Б. Социальная обусловленность демографических процессов. – Алма-Ата, 1989.

19. Козыбаев М.К. Казахстан на рубеже веков: размышления и поиски. – Алматы, 2000.

Болатбекова Н.Ж.,

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің PhD-докторанты, Астана қ.,

ЖАСТАР АРАСЫНДА КЕЗДЕСЕТІН РУХАНИ ЖҰТАҢДЫҚТЫҢ СЕБЕПТЕРІ

Бүгінгі таңда әлемде болып жатқан жаһандық үдерістердің қарқыны көз ілеспес жылдамдықпен белең алып, материалдық құндылықтар көбінесе рухани құндылықтардан жоғары болатын қазіргі әлемде рухани жұтаңдық мәселесі өзекті бола түсуде. Бұл процесс жеке адамдарға ғана емес, бүкіл қоғамдарға әсер етіп, моральдық және мәдени негіздердің әлсіреуіне әкеледі. Ең басты мәселе – ұлттық болмыстан ажырап бара жатқан көріністердің белең алуы. Бүгінгі ұрпақтың санасына бойлай еніп бара жатқан бірегейлендірілген псевдомәдениет, моральдық деградация келешегіміздің кемел, болашағымыздың баянды болуына қауіп төндіріп, ұлттық болмыстан ажырап бара жатқандығымызды байқатады. Сол үшін де, уақыт ағымымен адасып жүре бермей, білім, ғылымға ұмтылу, адал еңбек ету, өнерге ұмтылу сияқты рухани құндылықтарды бойға сіңіру мәселелірінің көкейкестілігі өте жоғары.

Президентіміздің «Жаңа адамдар» жастар форумында «Еліміздің келешегі ойы ұшқыр, білімі терең, көзқарасы заманауи жастардың қолында» - деген болатын [1].

Жас ұрпақтың рухани-адамгершілік қалыптасуы, оны тәуелсіз өмірге дайындау қоғам мен мемлекет дамуының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Отбасы, мектеп, колледж, университет сияқты әлеуметтік институттар адамға өзінің өмір жолын анықтауға, бай рухани әлемді қалыптастыруға көмектесетіні анық. Барлық осы мәселелерді шешудің тиімділігі, біздің ойымызша, оқытудың мазмұнында емес, рухани-адамгершілік құндылықтардың өзегі болатын сапалы тәрбиеде жатыр.

Жастарды рухани-адамгершілік тәрбиелеу мәселелері философтарды, әлеуметтанушыларды, психологтарды, педагогтарды, жазушыларды, қоғам қайраткерлерін толғандыраын көкейкесті мәселе.

Қазақ философтарының ұжымдық монографиясында адамзат қоғамның, техниканың керемет жетістіктері арқылы қоршаған ортаны танып біледі, қабылдайды, бірақ адамның адамшылығы, құндылығы артады ма деген мәселе қояды [2].

Адамның өзі жасаған техникалық жетістіктер қазір оның өзін басқаратын күшке айналғандығы жайында Н.А. Бердяев өз зерттеулерінде тереңнен қарастырған болатын. Яғни, қазіргі әлем техникаға деген шамадан тыс құмарлықтан туындаған рухани дағдарысты бастан кешіреді деген тұжырым жасайды [3]. Осылайша, рухани құндылықтардың әлсіреуі, заманымыздың рухани дағдарысы сияқты көріністер рухани өзегіміздің әлсіреуіне, рухани жұтаңдыққа әкелуі мүмкін.

Рухани құндылықтар – мейірімділік, адалдық, әділдік, құрмет және жауапкершілік сияқты негізгі принциптер. Олар жастарға өмірдің мәнін табуға, үйлесімді қарым-қатынас орнатуға және саналы әрекеттер жасауға көмектеседі.

Біз қозғап отырған жастар арасында кездесетін рухани жұтаңдықтың басты себептері:

– Бұқаралық мәдениеттің әсері (тұтынушылықты насихаттау, кез келген жағдайда табысқа жету);

– Әлеуметтік желілерге тәуелділік (үстірт ойлау, эмпатияның төмендеуі);

– Отбасылық дәстүрлердің әлсіреуі (ұрпақтар сабақтастығының, рухани тәрбиенің болмауы).

– Білім дағдарысы (тұлғаның рухани-адамгершілік тәрбиесіне назар аудармау).

Осылайша, жастар рухани бағдарлармен байланысын жоғалтып, өзгелердің мәселелеріне өзімшілдік пен немқұрайлылық танытады. Агрессивтіліктің, жанжалдың және әлеуметтік тұрақсыздықтың артуынан өмірдің мағынасын жоғалтып, бұл депрессия мен рухани жатсынулардың туындауына себепші болады.

Turkystan.kz порталының тілшісі А. Өмірзах «Соқпағы бөлек суреткер» мақаласында «әр қаламгер руханиятта түрлі із қалдырады» – дей келе Қ. Исабаевтың естелігінде рухани жұтаңдық түсінігін сипаттағандығын байқаймыз: «...А. Бектің «Волоколам тас жолын», революциядан «Ботагөзді» ғана қалдырып, осыларды қайталап тұрған туындылар ретінде басқаларын сыпырып тастасақ, сонда біздің 60 жыл бойы жасаған әдебиетімізден 3-4-ақ кітап қалады екен. Бұл – әдеби жұтаңдық деген сөз. Ал әдеби жұтаңдық халықты рухани жұтаңдыққа апарады. Ал рухани жұтаң халық ешқашан тәуелсіз ел бола алмақ емес ....» [4].

Жастарға әлеуметтендіру институтының баспалдақтарында білім беріп ғана қоймай, олардың рухани-адамгершілік тәрбиесіне баса назар аударып, жастарымыздың бойында рухани жұтаңдықтың көрініс беруіне жол бермеуіміз қажет. Ол үшін, мәселені тиімді шешудің бірнеше бағыттары бойынша жүргізілетін жұмыстардың қарқындылығы мен сапасына баса назар аударған дұрыс: о*тбасы* – жастарға жеке үлгі арқылы адамгершілік принциптерін үйрету керек. *Білім* – рухани-адамгершілік тәрбиені қамтуы тиіс. *Мәдениет пен өнер* – руханиятты ояту құралы бола алады. *Өзін-өзі тануға деген жеке ұмтылыс* – жастарға тұрақты құндылықтар жүйесін қалыптастыруға көмектеседі.

Философиялық және психологиялық тұрғыдан қарастыратын болсақ, рухани құндылықтарды сақтауға және дамытуға көмектесетін бірқатар қадамдар бар екендігін де байқаймыз.

1. Саналы көзқарас және өзін-өзі тануды дамыту қажет. Неліктен? Себебі, адам өзінің құндылықтары мен мағыналарын білмей, сыртқы әсерлерге оңай көнеді. Сондықтан *ұсыныс*:

– Рефлексиямен айналысу: күнделік жүргізу, өмір мен мақсаттар туралы маңызды сұрақтар қою.

– Өз іс-әрекеттерінің мәні туралы жиі сұрақ қою, олардың басқаларға әсерін талдау.

2. Бұқаралық мәдениеттің теріс әсерін шектеу. Неліктен? Себебі, заманауи трендтер үстірт құндылықтарды таңып, мәдениет пен рухани дамуға деген қызығушылықты төмендетуі мүмкін. Сондықтан *ұсыныс:*

– Әлеуметтік желілер мен БАҚ-тағы мазмұнға сын көзбен қарау.

– Ойлауды дамытатын көздерді іздеу (классикалық әдебиет, философия, ғылым).

3. Отбасылық және мәдени дәстүрлерге оралу. Неліктен? Себебі, отбасы мен мәдениет негізгі рухани құндылықтарды жеткізеді. Сондықтан *ұсыныс:*

– Ата-аналармен көбірек қарым-қатынас жасау, отбасының тарихын, шежіресін білу, отбасылық дәстүрлерге қатысу.

– Өз елінің мәдени мұрасын зерделеу, театрларға, мұражайларға бару, ұлы ойшылдардың шығармаларын оқу.

4. Эмпатия мен әлеуметтік жауапкершілікті дамыту. Неліктен? Себебі, рухани даму басқаларға қамқорлық жасамай мүмкін емес. Сондықтан *ұсыныс:*

– Волонтерлік жобаларға қатысу, мұқтаж жандарға көмектесу.

– Күнделікті өмірде жақсы істермен айналысу.

5. Сыни ойлауды дамыту. Неліктен? Себебі, талдау қабілеті болмаса, адам манипуляцияның әсеріне оңай түседі. Сондықтан *ұсыныс:*

– Ақпаратты талдауды үйрену, стереотиптердің түп-төркініне мән беру.

– Әлемді тереңірек түсіну үшін философияны, тарихты, логиканы зерттеу.

6. Рухани тәжірибені нығайту. Неліктен? Себебі, руханият тек дін ғана емес, сонымен бірге үйлесімділікке деген ішкі ұмтылыс. Сондықтан *ұсыныс:*

– Медитация жасау, зейінділікке дағдылану.

– Тыныштыққа, рефлексияға уақыт бөлу.

Рухани жұтаңдық – бұл өмір салты мен ойлаудың салдары. Егер жастар саналы түрде өз бетімен жұмыс жасаса, білімге, мәдениетке және жақсылыққа ұмтылса, бұған қарсы тұра алады. Тек осылай ғана шынайы құндылықтарды сақтап, ішкі күшке ие бола аламыз.

Жастар арасында кездесетін рухани жұтаңдықтарына себепші болатын көріністерді зерделей келе төмендегідей тұжырымдар жасаймыз:

1. Сыртқы ортаның әсері. Қазіргі жастар көбінесе сыртқы ортаның қайшылықтарына тап болады: бұқаралық мәдениет, тұтынушылық тенденциялар, әлеуметтік желілер арқылы әлеуметтену және технологиялық инновациялар жалған эталондар жасайды. Бұл факторлар мораль, эмпатия, дәстүр мен мәдениетті құрметтеу сияқты рухани құндылықтардың жұтаңдануына ықпал етеді.

2. Ізгілік бағдардың болмауы немес оны жоғалту. Жастар көбінесе отбасыларда және білім беру мекемелерінде тиісті білім алмайды, бұл маңызды ізгілік Қағидалардың жоғалуына әкеледі. Ғ.Есім өз зерттеулерінде ақпараттық қоғам жағдайындағы жаңа тұрпатты философияның өзегі – ізгілік мәселесін қарастырған болатын [5]. Жақсылық пен жамандықтың, үйлесімділік пен әділеттіліктің не екенін түсінбестен, адам жағымсыз әсерлерге осал болады.

3. Материалдық құндылықтарды қайта бағалау. Қазіргі қоғам жағдайында материалдық құндылықтар көбінесе басымдыққа ие болады. Жастар өзін-өзі дамыту, білім беру, махаббат, достық және шынайы өмірлік мақсаттар сияқты өмірдің рухани құрамдас бөлігін ұмытып, заттарға, ақшаға және мәртебеге ие болуға ұмтылуда

4. Өзін-өзі сәйкестендіру (идентификация) дағдарысы. Жастар көбінесе өмірден өз орнын табуда қиындықтарға тап болады. Өз мақсатына деген сенімділіктің болмауы және жеке мақсаттардағы белгісіздік рухани жұтаңдыққа ықпал етеді. Нәтижесінде апатия мен немқұрайлылық пайда болады, бұл ішкі әлемнің құлдырауына әкеледі.

5. Сыни ойлаудың болмауы. Ақпарат ағыны мен деректерге жылдам қол жеткізу әлемінде көптеген жастар айналада болып жатқан оқиғаларды сыни тұрғыдан түсіну қабілетін дамытпайды. Осыған байланысты олар манипуляциялар мен стереотиптерге оңай көнеді, бұл рухани жұтаңдықты күшейтеді.

6. Технологияға тәуелділік. Сандық және виртуалды шындыққа шамадан тыс құмарлық тірі қарым-қатынасты төмендетеді және әлемді үстірт қабылдауға бейімділікті дамытады. Бұл терең байланыстардың, мағыналы қатынастардың және толыққанды

рухани дамудың қалыптасуына жол бермейді.

Жастардың рухани жұтаңдығы – бұл ішкі және сыртқы факторларға байланысты көп қырлы мәселе. Бұл тенденцияға қарсы тұру үшін рухани құндылықтардың негіздеріне оралу, сыни ойлауды дамыту, моральдық бағдарларды нығайту және мәдениет пен дәстүрлермен байланысты тереңдету қажет. Тек осылай ғана жастарға ішкі тұтастықты сақтауға және осы тез өзгеретін әлемде дұрыс жолды табуға көмектесуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Жаңа адамдар» жастар форумы. 2025 жыл 08 ақпан. URL: https://www.akorda.kz/kz/prezident-zhana-adamdar-zhastar-forumy (қаралған күні: 27.02.2025).

2. Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е. Қазақ философиясы тарихы. Ұжымдық монография. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2016. 392 б.

3. Бердяев Н. Духовное состояние современного мира // Бердяев Н.А. Смысл творчества: Опыт оправдания человека. – Харьков: Фолио; Москва: АСТ, 2002. – (Вершины человеческой мысли). – 659 с.

4. Өмірзах А. Соқпағы бөлек суреткер. URL: https://turkystan.kz/article/249460-sokpagy-bolek-suretker (қаралған күні: 11.03.2025).

5. Есім Ғ. Ебелек философиясы. ҚазҰУ Хабаршысы. Философия сериясы. – 2016. – №2 (56). – Б. 47-54.

Борисова Д.,

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің магистранты,

Астана қ., ғылыми жетекшісі: т.ғ.к. Ерниязов Д.Қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКА ҮШІН ОНТҮСТІК КОРЕЯНЫҢ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ЖЕТІСТІКТЕРІНІҢ ТӘЖІРИБЕСІ

Корея Республиканың технологиялық трансформация тәжірибесінің ерекшелігі Қазақстан Республиканың индустриялық дамуына кең мүмкіндіктерін ашады. Соңғы жылдары технологиялық трансформация әлемдік аренада бәсекеге қабілеттілікті арттыру және модернизациялауға ұмтылған елдер үшін маңызды экономикалық даму аспектісіне айналғаны сөзсіз анық. Осы тұрғыда Оңтүстік Корея аграрлық экономикадан жоғары дамыған индустриалды державаға сәтті өткен мемлекеттің жарқын мысалы болып табылады. 1960-жылдардан бастап ел ауқымды индустриализацияны жүргізіп, электроника, автомобиль жасау, кеме жасау және ақпараттық технологиялар сияқты салаларда әлемдегі жетекші елдер қатарына қосылды. Бұл процесс инновациялық технологияларды енгізу, білім және ғылым жүйесін реформалау, сондай-ақ экономиканың негізгі секторларын мемлекеттік қолдау арқылы жүзеге асты. Жеке салаларына тоқталсақ:

1. Жеке сектордың инновациялық дамуы қозғаушы күші ретінде: Қазіргі заманғы инновациялық даму тәсілдері өзгерістердің негізгі қозғаушы күші ретінде мемлекеттік бастамалар емес, жеке кәсіпорындар мен кәсіпкерлерді қарастырады. «Ашық инновациялар» туралы негізгі идеялар жеке фирмалар ғылыми ұйымдармен тиімді өзара әрекеттесе отырып, әлемдік білім мен технологияларға қол жеткізе алатындығында, мемлекет бұл процестер үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз ететін көмекші рөлін атқаруы керек дегенді білдіреді [1].

2. Институционалдық факторлар және инновациялық жүйелерді дамыту: Қазіргі экономикалық теориядағы негізгі аспектілердің бірі – жеке сектор мен мемлекеттік институттардың бірге жұмыс істейтін тиімді ұлттық инновациялық жүйелерді құру. Алайда, мемлекет тек жеке компаниялар мен ғылымның жұмыс істеуіне жағдай жасауға

ғана тиіс, процестерге белсенді түрде араласпауы керек. Осы тұрғыда Оңтүстік Корея мемлекеттік реттеу мен нарықтық механизмдерді тиімді үйлестіре білгендігімен ерекшеленеді. Бұл елде мемлекет инфрақұрылымды дамытты және ғылыми зерттеулерді қолдады, бірақ ірі корпорациялардың күнделікті басқаруына араласпады. Мұнда маңыздысы, инновациялық жүйелер тек мемлекет өз рөлін үйлестіруші емес, қолдаушы рөлінде атқарған кезде ғана тиімді бола алады [2]. Оңтүстік Корея мемлекет пен жеке сектордың тиімді үйлесімі инновациялық жүйенің дамуына қалай ықпал ететінін көрсететін жарқын үлгі болып табылады. Елде мемлекеттік институттар инфрақұрылым құру мен ғылыми зерттеулерді қолдауда маңызды рөл атқарды, бірақ ірі корпорациялар мен жеке компанияларға өз шешімдерін қабылдау мен басқаруда үлкен дербестік қалдырды.

3. Мемлекеттік бастамалар мен қолдау: Оңтүстік Корея үкіметі ғылыми-технологиялық инфрақұрылымды дамытуға белсенді инвестиция салды, мысалы, Корей ғылым және технологиялар институты (KAIST) және Корей өнеркәсіптік технологиялар институты (KITECH), олар зерттеулер мен әзірлемелердің дамуына ықпал етті. Бұл компанияларға заманауи технологиялар мен білімдерге қол жеткізуге мүмкіндік берді [3].

4. Мемлекеттік құрылымдардың инновациялар үшін қолайлы жағдайлар жасаудағы белсенді рөлі. Көптеген елдерде компаниялардың қызметіне белсенді араласудан айырмашылығы, мемлекет жеке компаниялардың өсуі үшін қолайлы жағдайлар жасауға назар аударды, мысалы, ғылыми зерттеулер мен әзірлемелер үшін салық жеңілдіктері, сондай-ақ стартаптар мен шағын бизнесті венчурлық қорлар мен субсидиялар арқылы қолдау. Бұл шаралар Samsung, Hyundai және LG сияқты технологиялық алыптардың өсуіне ықпал етті, олар әртүрлі салаларда инновациялар жасады.

5. Жеке сектордың рөлі: Оңтүстік Кореяның көптеген басқа елдерден айырмашылығы, жеке компаниялар ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді коммерцияландыруда жетекші рөл атқарады. Мысалы, Samsung және LG ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерге белсенді түрде инвестиция салып, университеттер мен ғылыми орталықтармен ынтымақтастықта болады. Алайда мемлекет осы корпорациялардың күнделікті басқаруына араласпайды, тек олардың дамуы үшін жағдайлар жасайды.

Осылайша, Оңтүстік Корея мемлекет тарапынан инфрақұрылым құру мен жеке бастамаларды ынталандыруға бағытталған қолдауды көрсете отырып, бизнеске инновациялар үшін басты қозғаушы күш болуға мүмкіндік беретін тиімді инновациялық жүйе құруды үлгі етеді.

Қазақстан Республика үшүн мүмкіндіктері мен үйлесімді мысалы.

Қазақстанда мемлекеттік реттеу мен жеке бастамалардың табысты үйлесімінің үлгісі ретінде «Зерде» ұлттық инфокоммуникациялық холдингі қарастырылуы мүмкін, ол елде ақпараттық технологиялар мен электронды үкіметті дамыту мен үйлестіру үшін құрылған.

Мемлекеттік қолдау бастамалары: Мемлекеттік құрылымдар инновациялық технологияларды дамытуға белсенді түрде қолдау көрсетуде, цифрландыру инфрақұрылымын құруда маңызды рөл атқаруда. Мысалы, Қазақстанның Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі ақпараттық технологиялар мен стартаптарды дамыту үшін жағдайлар жасау мен реттеуде негізгі рөл атқарады. «Цифрлық Қазақстан» жобасы мемлекеттік басқару мен экономиканы ақпараттық технологиялармен біріктіруге бағытталған [5].

Институттар мен стартаптар: Қазақстанда инновациялық дамуға жеке салымның мысалы ретінде венчурлық инвестициялар қоры мен стартаптарды қолдау қарастырылады. «Бизнестің жол картасы 2025» сияқты мемлекеттік бағдарламалар стартаптарға қаржыландыруға, менторлыққа және инфрақұрылымға қол жеткізу мүмкіндігін береді [4]. Алайда инновациялық жобалардың дамуы мен

коммерцияландыруы туралы шешімдер көбінесе жеке компаниялар тарапынан қабылданады, олар ғылыми әзірлемелерді өз қызметінде қолданады.

Кластерлік даму және ғаламдық құндылық тізбектерінің рөлі:_Американдық экономист Michael Porter ұсынған кластерлер теориясы бәсекеге қабілетті компаниялар ғылыми ұйымдар мен мемлекеттік құрылымдармен өзара байланысты жұмыс істейтін экожүйелер құруы мүмкін екенін түсіндіреді. Компаниялардың ғаламдық құндылық тізбектеріне интеграциялануы технологиялық трансформация процесін жеделдетуге мүмкіндік береді. Оңтүстік Корея тәжірибесі көрсеткендей, мемлекет тек осы кластерлердің жұмыс істеуіне қажетті жағдайларды ғана жасауы керек – мысалы, көлік инфрақұрылымын дамыту немесе инновациялық стартаптарды қолдау. Бірақ осы процестерді басқару тым көп араласуды талап етпейді, ал олардың дамуына жетекші рөлді жеке компаниялар мен олардың әлемдік үрдістерге бейімделу қабілеті атқаруы тиіс [7]. Оңтүстік Корея жоғары технологиялық кластерлерді, мысалы, электроника саласында табысты құрды.

Samsung компаниясының рөлі:_Samsung зерттеулер мен әзірлемелерге белсенді түрде инвестиция салды, университеттер мен мемлекеттік институттармен ынтымақтастықта инновациялық технологиялар жасады. Кластер аясында ол ғаламдық жеткізілім тізбектеріне, әсіресе жартылай өткізгіштер мен басқа электронды компоненттер өндірісі арқылы бірікті. Нәтижесінже компания жартылай өткізгіштер, смартфондар мен дисплейлер өндірісінде әлемдік көшбасшы болды, бұл елге жоғары экспорттық табыс әкеліп, ғаламдық экономикаға интеграциялауға мүмкіндік берді.

Қазақстан: металлургиялық кластер және ArcelorMittal Теміртау компаниясының рөлі: Қазақстанда металлургия – әлемдік құндылық тізбектеріне интеграцияланған негізгі салалардың бірі. **ArcelorMittal Теміртау компаниясы** өндіріс қуаттарын жаңартып, халықаралық сапа стандарттарына сай өнімдерді белсенді түрде экспорттауға кірісті. Сонымен қатар, экологиялық технологияларды енгізу үшін халықаралық серіктестермен ынтымақтастық орнатты [8]. Нәтижесінде Қазақстан әлемдік нарыққа металдар жеткізушісі ретінде маңызды орын алды, үлкен экспорт үлесін қамтамасыз етті. Бұл мысалдар көрсетіп отырғандай, кластерлердің табысқа жетуінде негізгі рөлді әлемдік стандарттарға бейімделуге, инновацияларды енгізуге және экожүйенің түрлі қатысушыларымен ынтымақтасуға қабілетті компаниялар атқарады.

Оңтүстік Кореяның «жасыл» экономикасын дамытуы: Оңтүстік Корея 2020 жылы іске қосылған Green New Deal ұлттық бағдарламасы аясында «жасыл» экономиканы белсенді түрде дамытып жатыр [6]. Мысалы, жаңартылатын энергия көздерін дамыту жөніндегі бастамалар:

• Оңтүстік Корея күн және жел энергиясын өндіретін электр станцияларына миллиардтаған доллар инвестициялады, соның ішінде Сеулдегі әлемдегі ең үлкен жүзбелі күн электр станциясы жобасы [6].

• 2050 жылға қарай көміртегі бейтараптылығына қол жеткізу стратегиясы қабылданып, көмір станцияларынан бас тарту көзделіп отыр.

• Көлік және «жасыл» инфрақұрылым:

• Hyundai сутегімен жүретін көліктер мен олардың зарядтау инфрақұрылымын белсенді түрде әзірлеп жатыр [9].

• Үкімет электромобильдерді сатып алуға субсидиялар беріп, зарядтау станцияларының желісін дамытып жатыр.

Жеке сектор Samsung экологиялық стандарттарды енгізіп, CO2 шығарындыларын азайтуда және өнімдеріндегі материалдарды қайта өңдеуде [6].

Нәтижесінде Оңтүстік Корея «жасыл» энергетика мен тұрақты өндіріс технологияларында әлемдік көшбасшыға айналып, өзінің экономикаларын нығайтып, ғаламдық нарықтағы орнын бекітті.

Қазақстанның «жасыл» экономикаға қадамдары: Қазақстан 2013 жылы «Қазақстанның жасыл экономикасы» стратегиясын қабылдағаннан кейін тұрақты дамуға

қадам жасады.

Бастамалардың мысалдары:

• Жаңартылатын энергия көздері:

• Ерейментау жел электр станциясы мен «Бурное» күн электр станциясы сияқты жобалар іске асырылуда;

• 2030 жылға қарай жаңартылатын энергияның үлесін 15%-ға дейін арттыру жоспарлануда;

• Энергия үнемдеу және модернизация:

• Ескі жылу және электр станцияларын модернизациялау бағдарламалары жүзеге асырылуда;

• Энергия тиімділігін арттыру үшін ақылды желілер саласындағы пилоттық жобалар дамытылуда [9].

Жеке сектор:

• Жамбыл облысындағы Samruk-Energy жел электр станциясы жеке компаниялардың қатысуымен жүзеге асырылды.

• Металлургиялық кәсіпорындар, мысалы, ArcelorMittal Теміртау экологиялық технологияларды енгізіп жатыр [8].

Қазақстан «жасыл» экономикаға өтудің бастапқы кезеңінде болса да, жаңартылатын энергетика мен инновациялар саласындағы инвестициялар оң нәтижелер көрсетіп жатыр.

Директивті экономикадан нарықтық еркіндікке: Соғыстан кейінгі жылдары Оңтүстік Корея индустриалды база құру және ірі корпорацияларды қолдау үшін белсенді түрде мемлекеттік араласуды қолданды. Алайда соңғы онжылдықта экономика ересек сатыға өткеннен кейін, мемлекеттің рөлі өзгерді. Бүгінде Оңтүстік Кореяның саясаты жеке сектор үшін қолайлы орта қалыптастыруға бағытталған, мұнда мемлекет өз араласуын минимумға түсірген. Бұл «ақылды» реттеу концепциясының енгізілуіне байланысты мүмкін болды, мұнда мемлекеттік функциялар тек ашықтықты, қауіпсіздікті қамтамасыз ету және экономиканың негізгі салаларын дамыту үшін ынталандыруды қамтиды. Оңтүстік Корея үкіметі жаңартылатын энергия көздері секторын дамытуға белсенді түрде көмектесуде, бұл үшін баламалы энергия көздерімен айналысатын компанияларға, мысалы, күн және жел энергиясы сияқты, субсидиялар жүйесін құрды. Бірақ, қолдауға қарамастан, бизнес өзі осы технологияларға инвестиция салу тәсілдері мен орындарын шешеді, ал қажетті ынталандыру мен жеңілдіктерді алады. Осылайша, мемлекет нақты бағыттар мен стратегияларды анықтамайды, бірақ өсу мен дамуға арналған нарықтық механизмдерді ұсынады [10].

Чеболдар – нарықтық еркіндік жағдайында өсу драйверлері: Samsung, Hyundai, LG сияқты ірі трансұлттық компания конгломераттары Оңтүстік Кореяның экономикалық жетістіктерінің символына айналды. 60-80 жылдары бұл компаниялар мемлекеттің қолдауын белсенді түрде алып, өсуіне ықпал етті, бірақ соңғы онжылдықтарда жағдай түбегейлі өзгерді. Бүгінде чеболдар еркін нарық жағдайында дамып келеді, мұнда мемлекеттің рөлі тек инфрақұрылымды және инновациялық жағдайларды қамтамасыз етуге дейін азайған. Бұл корпорациялар жаһандық нарықтарға бағыт алып, ғылыми-зерттеу жұмыстарына инвестиция салып, тек мемлекеттің қолдауына ғана сүйенбей, өздерінің даму стратегияларын қалыптастыруда. Мысалы, Samsung, Оңтүстік Кореяның ең ірі корпорацияларының бірі, бүгінгі таңда тек мобильді телефондар мен электроника нарығында ғана емес, сонымен қатар жасанды интеллект, 5G технологиялары және жаңа материалдар сияқты инновацияларға белсенді түрде инвестиция салуда [11]. Алғашқы кезеңдерде Samsung өсу үшін мемлекеттік субсидияларды алса, бүгінде компания нарықтық үрдістер мен жаһандық қиындықтарға негізделген стратегияларды өзі анықтайды.

Инновациялар – экономикалық өсу үшін негізгі фактор: Оңтүстік Корея – инновациялар экономикалық өсудің негізіне айналған ел. Соңғы жылдары мемлекет

инновациялық экожүйе құруға назар аударуда, мұнда ғылыми зерттеулер мен стартаптарды қолдау маңызды рөл атқарады. Мемлекет процестің өзіне араласпай, катализаторға айналды, яғни жеке инвестициялар мен ғылыми әзірлемелер үшін платформалар жасайды. 2013 жылы басталған Оңтүстік Кореяның Creative Economy (Креативті экономика) бастамасы жоғары технологиялар саласындағы стартаптарға гранттар мен жеңілдіктер ұсынады, мысалы, жасанды интеллект, биотехнологиялар және робототехника. Мемлекет қатаң шектер қоюдың орнына, стартап-инкубаторларды қолдайды, олар өз кезегінде компанияларға шешім қабылдау еркіндігін береді. Бұл жас компаниялардың өсуіне және инновацияларды енгізуіне мүмкіндік береді, ал қатаң мемлекеттік бақылау болмайды [12].

Жаһандану және әлемдік құндылық тізбектеріне қатысу: Оңтүстік Корея үшін табысты бағыттардың бірі – халықаралық құндылық тізбектеріне белсенді қатысу. Ел әлемдік нарықтарға сәтті интеграцияланып, тек электроника мен автокөліктер өндірісінде ғана емес, сонымен қатар инновациялық технологияларды дамыту орталығына айналды. Мұнда мемлекет ынталандырушы рөл атқарады, оңтүстіккореялық өнімдерді халықаралық нарықтарға экспорттауға және алға жылжытуға жағдай жасайды.

Hyundai компаниясы автокөлік нарығында тек ішкі сұраныс есебінен ғана емес, сонымен қатар АҚШ, Еуропа және дамушы елдер нарықтарына шығу арқылы жетекші орынға ие болды. Бұл процеске мемлекеттің қолдауы инфрақұрылымды құру және экспортқа арналған тарифтік жеңілдіктер ұсыну түрінде болды, бірақ компания өндірісті кеңейту және көліктерді халықаралық стандарттарға бейімдеу туралы негізгі шешімдерді өзі қабылдады [13].

Нәтижелер және Қазақстан үшін үлгі: Оңтүстік Корея тәжірибесін қолдану. Оңтүстік Корея соңғы бірнеше онжылдықта экономикалық өсу бойынша тамаша мысал көрсетті, бұл инновациялық тәсілдер мен мемлекет араласуын минимизациялаудың арқасында мүмкін болды. Бұл тәжірибе Қазақстан үшін маңызды бағдар бола алады, өйткені еліміз технологиялық трансформация мен экономикасын модернизациялауға ұмтылып отыр. Алайда, Оңтүстік Кореяның тәжірибесін дұрыс бейімдеу үшін жергілікті ерекшеліктер мен мүмкіндіктерді ескеру маңызды. Қазақстан үшін пайдалы болуы мүмкін бірнеше негізгі аспектілерді қарастырайық.

Оңтүстік Кореяның технологиялық трансформация тәжірибесі Қазақстан үшін құнды үлгілер ұсынады. Кореяның индустриализация процесі мемлекеттің белсенді қолдауы, инфрақұрылым мен білім беру жүйесінің дамуы, инновациялық компанияларға қолдау көрсету арқылы жүзеге асырылды. Қазақстан да осы тәжірибені пайдалану арқылы өз экономикасын әртараптандыруда, инновациялар мен ғылыми зерттеулерді ынталандыруда, өнеркәсіп саласын модернизациялауда белгілі жетістіктерге қол жеткізе алады. Алайда, осы трансформацияны енгізу үшін Қазақстан өз ерекшеліктерін ескере отырып, білім беру, ғылым, өнеркәсіп және инфрақұрылым салаларында түбегейлі реформаларды жүзеге асыруы қажет. Бұл процестерді қолдау үшін мемлекеттің тиісті саясаты мен ұзақ мерзімді стратегиясы маңызды рөл атқарады. Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жағдайына сәйкес тиімді саясат жүргізу арқылы Оңтүстік Кореяның тәжірибесі еліміздің индустриалдық дамуына үлкен серпін бере алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізім:

1. Bocken N.M.P., Rana P., & Short S.W. (2014). Sustainable business model innovation: The role of partnership and collaboration in driving growth and sustainability // Journal of Cleaner Production, 45, 42-56. DOI:10.1016/j.jclepro.2014.01.012

2. Lundvall B.Å. (2016). National Innovation Systems: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning. – London: Anthem Press.

3. Joel R. Campbell, Troy University, Building an IT Economy: South Korean Science and Technology Policy, Sept.2012.

4. OECD (2014). “OECD Reviews of Innovation Policy: Korea 2014.” OECD Publishing.
5. Kazakhstan’s Digital Transformation and Role of the Private Sector.
6. «Цифровой Казахстан: Стратегия и реализация» – Министерство цифрового развития РК: This government document outlines Kazakhstan’s strategy for digital transformation, highlighting initiatives like the «Digital Kazakhstan» project that integrate ICT into government services and promote private sector participation in tech-driven growth.
7. Sachs J.D., Woo W.T., Yoshino N., & Taghizadeh-Hesary F. (2019). Innovative Asia: Advancing the Knowledge-Based Economy Springer. 45-65 p.
8. Porter M.E., Rivkin J.W., & Ketels C.H.M. (2020). The Competitive Advantage of Nations: 30 Years Later. Harvard Business Review Press.
9. arcelormittal.kz
10. Kim H., Lee J., & Park S. (2021). Hydrogen Vehicles and Infrastructure Development: The Case of Hyundai // Journal of Sustainable Mobility, 9(2), 145-160. DOI:10.1016/j.josusmo.2021.03.012
11. 전자신문-`전자광고대상` LG전자 대상 영예 , '기술이 깊을수록 사랑입니다'
12. Moon H. (2021). Smart Regulation and Market Mechanisms in South Korea’s Economic Development // Journal of East Asian Studies, 29(4), 350-370. DOI:10.1016/j.jeas.2021.06.003
13. Lee K. (2019). The Korean Economic Development Model: Evolution, Transformation, and Challenges // Cambridge University Press.

Гарибова Г.А.,
магистрант Сумгаитского государственного университета, г. Сумгаит

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИКТ В ПРОЕКТНОМ ОБУЧЕНИИ

В учебной программе обучения существует ряд моделей обучения, которые широко используются. Упомянем некоторые из моделей обучения:

1. PBL (проектное обучение)
2. PBL (проблемное обучение)
3. Agile модель
4. Обучение на основе задач
5. Геймификация и игровое обучение
6. Исследование и обучение на основе запросов

Проектное обучение направлено на решение реальных жизненных задач, проблем по преподаваемым предметам. Роль учителя в ПОО является основополагающей. Учитель – это фактор, который направляет учеников. На что им следует обратить внимание при подготовке проекта, как им следует исследовать тему и т. Д. Учитель играет ключевую роль.

Мы знаем, что одним из наиболее важных аспектов учебной программы является проведение исследовательской работы. При проведении исследований используются учебники, словари, журналы, монографии и т.п. используется. В результате развития науки и техники был разработан Интернет и ряд программ, благодаря которым, правильно написав название исследуемого предмета, можно найти на него точный и исчерпывающий ответ.

ИКТ (информационные и коммуникационные технологии) играют очень важную роль в проектном обучении (PBL). Использование ИКТ делает обучение на основе проектов более эффективным и увлекательным. Вот несколько основных способов:

1. Исследование и сбор данных. Во время ПОО учащиеся должны собирать данные

из различных источников, связанных с темой. ИКТ позволяют студентам находить доступную научную информацию, статьи, видео и другие ресурсы в Интернете.

2. Сотрудничество и общение. PBL – это метод обучения, ориентированный на групповую работу. ИКТ помогают учащимся сотрудничать и общаться, находясь в разных местах. Для этой цели используются онлайн-платформы (Zoom, Google Meet, Microsoft Teams и т. Д.) и сетевые приложения (Google Drive, Dropbox, Trello и т. Д.).

3. Симуляции и построение моделей. В PBL важно создавать симуляции и модели, ориентированные на решение реальных проблем. С помощью ИКТ виртуальные модели можно создавать с использованием различных программ и инструментов моделирования (например, AutoCAD, Tinkercad).

4. Развитие мышления и творческих способностей. С помощью ИКТ учащиеся могут разрабатывать творческие проекты с использованием различных цифровых инструментов. Эти инструменты включают программное обеспечение для редактирования видео, инструменты цифрового дизайна, музыкальное программное обеспечение и многое другое. Его можно включить.

5. Оценка и размышление: ИКТ позволяют учащимся оценивать и контролировать свою работу в цифровой среде. Студенты могут делиться своими работами на онлайн-форумах и получать отзывы от единомышленников. Кроме того, цифровые инструменты используются для обмена и обсуждения результатов проекта.

6. Использование различных программ. Существуют различные программы ИКТ, которые можно использовать в ПОО. Например:

Google Classroom: можно использовать для управления проектами и обмена ресурсами.

Padlet и Trello: идеальные приложения для организации и планирования групповой работы.

Canva и Prezi: программы, используемые для создания презентаций и визуальных материалов.

Использование ИКТ в проектном обучении также развивает технологические навыки учащихся и готовит их к цифровому миру будущего. Такой подход делает образование более интерактивным, динамичным и доступным

Использование ИКТ в методе проектного обучения (ПОО) делает образовательный процесс богаче, интерактивнее и эффективнее. PBL – это подход, который помогает учащимся развивать как теоретические, так и практические навыки во время работы над реальными проблемами.

Результат

Обучение на основе проектов дополнительно обогащается мощными инструментами ИКТ. Такой подход помогает студентам развивать не только теоретические знания, но и практические навыки. В то же время ИКТ делают методы обучения более гибкими и индивидуальными, развивают творческое и аналитическое мышление учащихся. Это гарантирует, что они лучше адаптируются к цифровому миру в будущем.

Список использованной литературы:

1. Эрин Лаверик. Проектное обучение. – 2018.
2. Таим (2023). Материалы по методике и педагогике. – 2024.
3. Зейналова Н., Байрамова А. Основы учебной программы общего образования.

Даниленко Е.С.,
студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: к.и.н., профессор Джанпеисова М.М.

РОЛЬ И МЕСТО СУЛТАНА БЕЙБАРСА В ИСТОРИИ СРЕДНЕВЕКОВОГО КАЗАХСТАНА

Султан Бейбарс сыграл важную роль в истории Казахстана, хотя он непосредственно не был связан с территорией и государственностью казахов. Бейбарс, родившийся в начале XIII века, был известным военачальником и султаном Египта, но его деятельность оказала влияние на Центральную Азию, в том числе и на земли, которые в будущем стали частью Казахстана.

XIII век стал ключевым периодом в истории человечества, ознаменованным важнейшими политическими, социальными и культурными преобразованиями. Этот век был временем масштабных военных конфликтов, таких как крестовые походы, монгольские завоевания, становление новых империй и падение старых, что значительно повлияло на геополитическую карту мира. Евразия буквально полыхала в огне бесконечных войн и противостояний.

В 1223 году, в Дешт-и-Кипчаке родился мальчик. Никто бы не подумал тогда, что этому ребенку суждено будет стать правителем далекой страны – Миср (Египет). Вокруг места рождения султана Бейбарса до сих пор ведутся споры и дискуссии, но, опираясь на средневековые арабские летописи биографов султана Бейбарса – Абд аз-Захира и Ибн Шаддада, а также сведения более поздних авторов, таких как Такиаддин аль-Макризи, исследователи с уверенностью утверждают, что он родился в междуречье Волги и Урала и был кипчаком из рода Барлы.

Информация о детстве и юности султана весьма обрывочна. Известно, что он был пленен и оказался на одном из невольничьих рынков. Бейбарс был продан в Дамаск за 800 дирхемов одному купцу. Однако, поскольку у него было на глазу бельмо, купец отказался от сделки. В дальнейшем Бейбарса купил влиятельный мамлюк, эмир Айдекин аль-Бундукдари, и это событие определило дальнейшую судьбу юноши.

Мамлюки – это военное сословие, сформировавшееся в средневековом Египте из юношей-рабов тюркского (кипчаки) и кавказского (черкесы, абхазы, грузины и другие) происхождения. Их покупали мальчишками, затем, проведя с ними военную подготовку, отправляли на службу в египетскую армию. Известно, что после смерти Салах-ад-Дина, основателя египетской династии Аюбидов, возникла цепь смены престолонаследников, что впоследствии привело к ослаблению династии и захвату власти в Египте мамлюками.

Если вернуться к судьбе будущего султана, то Бейбарс, как и все приобретенные рабы, был отправлен на Нильский остров Рода для обучения воинскому искусству. Бейбарс был ловким и способным юношей, и его приметил Айюбидский султан Салих, который вскоре выдвинул его на пост командира одной из частей своей личной гвардии. С этого момента начинается его постепенное восхождение к власти.

Одним из ключевых моментов биографии Бейбарса будет его участие в качестве командира Айюбидской армии в битве с крестоносцами, состоявшейся при Аль-Мансуре в 1250 году. Армия крестоносцев была разгромлена, и авторитет будущего султана как военачальника резко идет вверх. Поражение в 1250 году в Египте Седьмого крестового похода стало поворотным моментом для местных региональных держав. Египет остался твердыней ислама. Позже султан Бейбарс получит титул «Защитник веры».

Следующее значимое событие – битва при Айн-Джалуте. Монголы продолжали свое триумфальное шествие по миру. Около двадцати лет Киевская Русь платила дань, и уже была захвачена вся территория Китая. Монгольская армия подошла к границам Египта, и хан Хулагу отправил послов в Каир с требованиями о капитуляции. Мамлюки не могли согласиться с этими условиями. Бывшие мальчики-рабы, потерявшие свои корни,

не могли потерять страну, ставшую для них второй родиной, подарившую им возможность стать воинами. 3 сентября 1260 года, около города Айн-Джалут, армия монголов была разгромлена.

После победы над монголами Бейбарс организует переворот. Вступив в сговор с другими эмирами, он убьет своего противника Кутуза и будет провозглашен новым султаном Египта под именем Аль-Малик аз-Захир Рукн ад-Дин Бейбарс аль-Бундукдари. Вступление на престол султана Бейбарса раскроет его дипломатические способности и он покажет себя, как дальновидный политик. Султан Бейбарс наладит дипломатические контакты с Румским султанатом и Грузией, заключит договор в 1262 году с византийским императором Михаилом VIII о свободном доступе египетских судов в Чёрное море. Одним из наиболее значимых союзов, заключенных при Бейбарсе станет союз с Золотой Ордой. Как показывают источники, он умело воспользовался разногласиями, в том числе и религиозными, между внуками Чингисхана – Берке и Хулагу (Хулагу тяготел к буддизму и христианству, а Берке поддерживал ислам).

При правлении Бейбарса продолжалась ожесточенная война с крестоносцами и их укреплениями. Известно, что мамлюки захватили около 50 городов и крепостей, принадлежавших крестоносцам. За счет таких событий влияние последних в регионе было ослаблено, а затем и вовсе сошло на нет.

Султан Бейбарс правил Египтом 17 лет и умер в 1277 году. По одной из версий, он был отравлен. По другой версии, он сам пытался отравить соперника, но тот, почувствовав опасность, подменил чаши, когда султан отвернулся. Бейбарс был похоронен в Дамаске (тогда Египет и Сирия были объединены в одно государство).

В 2023 году состоялись торжества, приуроченные к 800-летию со дня рождения султана Бейбарса, которые прошли в Египте, Сирии и Казахстане. В Египте его почитают как великого правителя, который сохранил независимость государства, а также как защитника веры. В честь юбилея совместно с правительствами Египта и Казахстана была проведена реставрация мечети Султана Бейбарса в Каире, а также восстановлена его усыпальница в Дамаске. Султан Бейбарс продолжает оставаться важной фигурой в арабской и исламской истории. Его победы, борьба с монголами и христианскими крестоносцами сделали его символом стойкости, мужества и стремления к независимости.

Несмотря на то, что Бейбарс не был прямым участником политической жизни Казахстана, его деятельность в контексте военной и культурной истории оказала влияние на развитие региона, включая территорию будущего Казахстана, где ислам, тюркская и арабская культуры играли важную роль. Правление султана Бейбарса ускорило процесс интеграции тюркских и арабских культур. С этой точки зрения в современной казахстанской историографии идет работа по восполнению «белых пятен», связанных с ролью и местом султана Бейбарса в истории средневекового Казахстана.

Список использованной литературы:

1. Закиров С. Дипломатические отношения Золотой Орды с Египтом (XIII-XIVвв). – М: Наука, 1966.

2. Турсунов Е. Мамлюк. – Алматы, 2017.

3. Симашко М. Емшан. – Алма-Ата, 1966.

4. Документальный фильм Майи Бекбаевой «Султан Бейбарс – правитель Египта родом из казахских степей». – 2023.

5. Сайфетдинова Э.Г. Личность Султана Бейбарса и его роль в развитии взаимоотношений Мамлюкского Египта с Золотой Ордой по арабским источникам. Казань. – №1. – 2013.

Джантасова М.А.,
студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова, г. Астана,
научный руководитель: к.и.н., профессор Джанпеисова М.М.

МІРЖАҚЫП ДУЛАТОВ – СЫН ТЮРКСКОГО НАРОДА

Ранние годы жизни Міржақыпа Дулатова обусловлены конкретно-историческими обстоятельствами, которые определили его нелегкое детство. Он родился 25 ноября 1885 года в ауле Сарыкопа (ныне село Кызбел Жанкелдинского района Костанайской области) в семье Дулата и Дамеш. Он принадлежал к среднему жузу, роду Аргын. Много писал о своем тяжелом детстве, то, как в два года он остался без матери, а в двенадцать лет – без отца. После ранней потери родителей его воспитал старший брат Аскар. Оставшиеся без родительского попечения братья с ранних лет сталкивались и видели всю несправедливость колониальной политики царской России. Несмотря на этот тяжелый путь и пережитое детство, у него были возможности получить образование, заняться писательством и начать публиковаться.

Образование. Писал Дулатов и про свое академическое начало пути. Например то, как он сначала был обучен мусульманской, а затем русской грамоте. Его отец хотел, чтобы он работал в юридической сфере. Так, отец отдал его сначала на учебу аульному мулле. После двух лет обучения у муллы, с 1897 года Міржақып поступает в русско-казахскую школу в Тургае, где обучается у Мукана Токтарбая – ученика Ыбырая Алтынсарина. За пять лет он окончил школу с отличием, что сыграло важную роль в его становлении как личности. В конце концов, в 1902 году он заканчивает учебное заведение и позже становится учителем, ежедневно передавая знания ученикам через свои труды.

Политическая и творческая деятельность. Наступил 1904 год, и в Омске он встретил видных деятелей казахского национального движения – Ахмета Байтурсынова и Алихана Букейханова. Вместе с ними, он поддержал создание автономии, становясь ключевой фигурой движения «Алаш». Участвовал в издании газеты «Қазақ», где активно продвигал идеи модернизации, образования и защиты интересов казахского народа. Писал множество стихотворений и статей о национальном самосознании, которые публиковались в журнале «Серке», но особенно ярко это проявилось в его произведении «Оян, қазақ!» (1909 г.). Эта работа стала манифестом пробуждения народа, когда первые строки этих стихов стали эпиграфом газеты «Қазақ» (1913-1918 гг.). Не случайно, газета сразу же попала под запрет царских властей.

Следует сказать о ближайшем окружении Міржақыпа Дулатова, которое сыграло важную роль в его судьбе и деятельно влияло на его творчество и политическую позицию. Среди них в первую очередь – Алихан Бөкейханов, Ахмет Байтурсунов, которые были не только его друзьями, но и политическими соратниками. Шакарим Кудайбердиев, известный казахский поэт и философ, также был частью круга людей, с которыми Дулатов обменивался идеями и взглядами. Российский писатель и литературный критик Сергей Шкловский, также оказывал влияние на развитие казахской литературы того времени, в том числе и на Дулатова, что было связано с изучением им западной и русской литературы.

Вклад Міржақыпа Дулатова в «Алаш» был огромным: через газеты, книги и выступления он доносил идеи национального возрождения, выступал за реформы, поддерживал развитие родного языка и культуры. Однако советы, пришедшие к власти, окрестили его «врагом народа». Как известно, в 1928 году Міржақып Дулатов был арестован, а в 1930 году сослан в Соловецкий лагерь. Там он провёл последние годы жизни, скончавшись в 1935 году. Его имя долгое время оставалось под запретом, но в 1988 году, в период перестройки, он был полностью реабилитирован.

Міржақып Дулатов – не только борец за права казахского народа, но и сын всего тюркского мира. Ведь его степь – это не просто география. Это свобода, которую он

защищал. Это народ, за который он страдал. Это язык, который он отстаивал. И, наконец, это правда, за которую нужно было пролить свою кровь. Он понимал, что судьба казахов связана с другими тюркскими народами, оказавшимися под властью Российской империи и СССР. Во-первых, он осознавал общие корни, язык и культуру тюрков, поддерживал идеи тюркизма. Во-вторых, боролся за сохранение родного языка и образования, понимая, что русификация угрожает всем тюркским народам. В-третьих, его судьба, как и судьба башкирских, татарских и крымских лидеров, была сломлена репрессиями, но его идеи жили дальше. Вот почему Міржақып Дулатов является ярким представителем тюркской степи, как в культурном, так и в политическом плане.

В заключение, если говорить о современном восприятии Міржақыпа Дулатова, то его взгляды, предложения и литературное наследие продолжают влиять на просветительскую культуру и политику Казахстана, особенно в контексте возрождения национальной идентичности и исторической памяти.

Список использованной литературы:

1. Алаш-Орда. Сб. документов. – Алма-Ата, 1992. – 192 с.
2. Большой Атлас истории и культуры Казахстана. – Алматы, 2008.
3. Аманжолова Д. На изломе. Алаш в этнополитической истории Казахстана. – Алматы, 2009. – 412 с.
4. Койгельдиев М.К. Сталинизм и репрессии в Казахстане 1920-1940-х гг. – Алматы, 2009.
5. История Казахстана. Документы и материалы (1917-2012 гг.). АНК, Архив Президента РК. – Алматы, 2017.
6. Акимбеков С. Казахи. Между революцией и голодом. – Алматы: ТОО «Институт Азиатских исследований», 2021. – 584 с.
7. Мустояпова А. Деколонизация Казахстана. – Алматы: AmalBooks, 2022. – 268 с.
8. Акмаганбет Р. Алашская демократия на пути построения свободного общества. – Алматы, 2023. – 309 с.

Дүйсен С.,
Астана университеті, Халықаралық педагогикалық колледжінің студенті,
Астана қ.
ғылыми жетекшісі: э.ғ.м. Килибаева С.К.

ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫНЫҢ 80 ЖЫЛДЫҒЫ: ТАРИХ, БЕЙБІТШІЛІК ЖӘНЕ БІРЛІК

Ұлы Отан соғысының 80 жылдығы – бұл тек тарихи дата ғана емес, сонымен қатар ерлік пен батырлықтың символы. 1941-1945 жылдар аралығында КСРО мен оның одақтастары фашизмге қарсы күрес жүргізді. Бұл соғыс тек майдандағы шайқастармен ғана емес, тылдағы қажырлы еңбегімен де ерекшеленді. Қазақстан халқы да соғыс жылдарында үлкен үлес қосып, мыңдаған жауынгерлерді майданға жіберіп, экономика мен өнеркәсіпті соғыс мүддесіне бағыттады.

Қазақстаннан 1 миллион 200 мыңнан астам азамат майданға аттанды, олардың ішінде 600 мыңы оралмады [1, 303]. Қазақ жауынгерлері Мәскеу түбінде, Сталинград шайқасында, Курск доғасында және Берлин үшін болған шайқастарда ерлік көрсетті. Олардың қатарында Бауыржан Момышұлы, Төлеген Тоқтаров, Әлия Молдағұлова, Мәншүк Мәметова және көптеген басқа батырлар болды.

Көптеген Қазақстандық жауынгерлер «Москваны қорғағаны үшін», «Будапештті алғаны үшін», «Венаны алғаны үшін», «Белградты алғаны үшін», «Праганы азат еткені үшін» төсбелгілермен марапатталды. Айтарлық, фашизмге қарсы күресте көрсеткен

батылдығы мен ерлігі үшін отыз бес ақтөбелік Кеңес Одағының Батыры атағына ие болды. Ең жоғары сарбаздық марапат – 3 дәрежелі Даңқ орденімен 9 адам марапатталды. Он бес мыңға жуық ақтөбелік жауынгерлік ерліктері мен батылдығы үшін Кеңес Одағының ордендерімен және медальдарымен марапатталды. Сонымен қатар, Қазақстан соғыс жылдарында негізгі өндірістік базалардың бірі болды. Ел аумағына 220-дан астам зауыт пен фабрика көшірілді, олар қару-жарақ, оқ-дәрі және әскери техника өндірісін қамтамасыз етті [2, 443-446]. Республика ауыл шаруашылығы майданға азық-түлік жеткізумен айналысты, ал тыл еңбеккерлері майданды жан-жақты қамтамасыз етті.

Соғыс жылдары көптеген қазақ ғалымдары мен мәдениет қайраткерлері де майданға өз үлестерін қосты. Ғалымдар қару-жарақ, химиялық технологиялар мен медициналық көмек көрсету бағытында зерттеулер жүргізді. Ал жазушылар мен ақындар жауынгерлердің рухын көтеру үшін насихаттық жұмыстар жүргізді. Бұл кезең – тек соғыс қимылдары ғана емес, сонымен қатар ғылым мен өнердің де майданға жұмылдырылған уақыты болды.

1945 жылғы 9 мамыр – Ұлы Жеңіс күні – тек Кеңес Одағы үшін емес, бүкіл әлем үшін маңызды тарихи оқиға болды. Бұл күн Екінші дүниежүзілік соғыстың Еуропада аяқталуымен ерекшеленеді және фашизмге қарсы халықтардың ортақ ерлігін көрсетеді. Жеңіс халықаралық қауымдастық үшін бейбітшілік пен қауіпсіздіктің жаңа кезеңін бастауға мүмкіндік берді [3].

Соғыстан кейін әлемдік аренада халықаралық қауіпсіздік мәселесі бірінші орынға шықты. Соғыстың қайталанбауы үшін 1945 жылы БҰҰ құрылды, халықаралық ұйымдар бейбітшілікті сақтау мақсатында әрекет ете бастады [4]. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін де осы саясатты ұстана отырып, бейбітшілікті сақтау жолында маңызды қадамдар жасады. Ядролық қарудан бас тарту, халықаралық келісімдерге қосылу – осының айқын дәлелі.

Бейбітшілік пен бірліктің маңызы

Жеңістің 80 жылдығын атап өту – соғыс ардагерлеріне құрмет көрсету, олардың ерліктерін ұмытпау және болашақ ұрпаққа патриоттық тәрбие беру. Бүгінде Қазақстан әлемдік бейбітшілікті нығайтуға және қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған саясат жүргізіп келеді. Мемлекетіміз ядролық қарудан бас тартып, бейбіт өмірді насихаттауда жетекші рөл атқаруда.

Қазақстанда соғыс ардагерлеріне әлеуметтік қолдау көрсетіліп келеді. 2024 жылғы деректер бойынша, ардагерлерге 1 миллион теңгеден астам бір реттік әлеуметтік көмек көрсетілді [5]. Олардың өмір сүру сапасын жақсарту, медициналық көмекпен қамтамасыз ету және тарихи мұраларын сақтау – мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі. Соғыс ардагерлерін құрметтеу арқылы біз тарихты ұлықтап, болашақ ұрпаққа үлгі боламыз.

Сонымен қатар, бейбітшілік ұғымы тек халықаралық қатынастарда ғана емес, қоғамның ішінде де маңызды. Ұлтаралық келісім, мәдени әртүрлілікті сақтау, толеранттылықты дамыту – қазіргі әлемдегі негізгі құндылықтардың бірі. Қазақстан өзінің көпұлтты және көпконфессиялы қоғамында осы құндылықтарды сақтап, ел ішінде тұрақтылықты нығайтуда үлгі болып келеді.

Жастарды патриоттық тәрбиелеу

Жеңістің 80 жылдығы жас ұрпаққа соғыс туралы тарихи шындықты жеткізу үшін маңызды кезең болып табылады. Қазіргі кезде көптеген елдерде тарихты бұрмалау әрекеттері байқалады, сондықтан тарихи шындықты сақтау – маңызды міндет. Қазақстанда мектептер мен университеттерде патриоттық тәрбие беру мақсатында арнайы бағдарламалар жүзеге асырылуда. Мұражайларда көрмелер ұйымдастырылып, соғыс ардагерлерімен кездесулер өткізіліп келеді.

Жастарды әскери-патриоттық тәрбиелеу бағдарламалары арқылы Отанға деген сүйіспеншілік, тарихқа құрмет және жауынгерлік дәстүрлерді сақтау мақсаттары жүзеге асырылуда. Осыған байланысты, Қазақстанда «Жас сарбаз» қозғалысы белсенді жұмыс

істейді, мұнда жастар әскери дайындықтан өтіп, ел қорғанысын нығайтуға үлес қосады [6].

Ұлы Отан соғысының 80 жылдығы – бұл өткенді бағалау, бейбітшілікті сақтау және болашақ ұрпаққа тұрақты әлем құру жолында бірлік пен ынтымақтың маңызын түсіндіру кезеңі. Бұл тарихи дата – ұлттың бірлігі мен батырлық рухын дәріптеудің, өткенді ұмытпау арқылы болашақты бағдарлаудың мүмкіндігі.

Тарихтан сабақ алып, бейбітшілікті сақтауға және ардагерлердің ерліктерін дәріптеуге әрбір азамат атсалысуы қажет. Қазақстан халқы үшін бұл мерейтой – тарихи жадыны жаңғырту мен бейбіт өмірдің құндылығын түсіну жылы болып табылады. Сонымен қатар, Жеңістің 80 жылдығы бізге бейбітшіліктің қаншалықты маңызды екенін еске салады. Ол бізге соғыстың қаншалықты ауыр зардаптар әкелетінін ұмыттырмауы тиіс.

Бүгінде әлемде түрлі қақтығыстар мен әскери шиеленістер орын алуда. Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстан халқының бейбіт өмірді сақтауға деген ұмтылысы – маңызды қадам. Біз тарихтан сабақ алып, болашақ ұрпақ үшін тұрақты және қауіпсіз әлем құруға барынша атсалысуымыз қажет. Жеңістің 80 жылдығы – бұл тек өткенді еске алу ғана емес, сонымен қатар бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтаудың мәнін тереңірек түсіну белесі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Козыбаев М.К. Организация национальных воинских формирований. Боевое содружество народов. Избранные труды. В двух томах. Том-2. – Алматы, 2015. – 303 с.

2. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінгі дейін). Бес томдық. 4-том. – Алматы: «Атамұра», 2010. – 752 б.

3. Біріккен Ұлттар Ұйымы. URL: https://kk.wikipedia.org/wiki/Біріккен_Ұлттар_Ұйымы

4. Қазақстанның ядролық қарусыздану саясаты, ҚР СІМ, 2019. URL: https://kaz.inform.kz/news/kazakstannyn-yadrolyk-karudy-taratpau-turaly-shartka-kosylganyna-25-zhyl_a3498495/.

5. ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі, 2024. URL: https://egemen.kz/article/355545-astana-turghyndary-dganha-aleumettik-komek-ala-bastaydy.

6. ҚР Қорғаныс министрлігі, 2023]. «Жас сарбаз» балалар-жасөспірімдер әскери - патриоттық қозғалысы. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/mod/press/article/details/710?lang=kk

Зайкенова А.Б.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., доцент Аубакирова Қ.Ш.

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ – ЖҰМАБЕК ТӘШЕНОВ

XX ғасырдың 30-жылдарының ортасынан 80-жылдардың ортасына дейін Қазақстанда қызмет атқарған Жұмабек Ахметұлының заманы Қазақ елінің тарихында аумалы-төкпелі кезеңдермен тұспа-тұс келді. Бұл уақытта саяси қуғын-сүргін, соғыс, халық шаруашылығын қалпына келтіріп, тың игеру сияқты науқандар қауырт жүргізіліп жатты. Жұмабек Ахметұлы осы науқандардың бәріне белсене араласты, қазақ халқының жері мен елі үшін еңбек етіп, күресе білді. Жұмабек Ахметұлының еңбек жолы 1934-1939 жылдары Бейнетқор ауданы атқару комитетінің хатшысы қызметінен басталады. Одан кейін аудан жер бөлімінің меңгерушісі, 1939-1943 жылдары Ақмола облысы жер бөлімі бастығының орынбасары, 1944-1947 жылдары Солтүстік Қазақстан облысы партия комитеті хатшысының орынбасары, мал шаруашылығы бөлімінің меңгерушісі, 1947-1948 жылдары Солтүстік Қазақстан облысы атқару комитеті төрағасының орынбасары,

төрағасы (1948-1952), 1952-1955 жылдары Ақтөбе облысы партия комитетінің 1-хатшысы, 1955-1960 жылдары Қазақ КСР-і Жоғарғы Кеңесі төралқасының төрағасы, 1960-1961 жылдары Қазақ КСР-і Министрлер Кеңесінің төрағасы, 1961-1975 жылдары Шымкент облыстық атқару комитеті төрағасының орынбасары, өмірінің соңғы кезеңінде «Қаракөл» ғылыми-зерттеу институтында, Оңтүстік Қазақстан облыстық талдау-есептеу орталығында қызмет атқарған [1].

Ж. Тәшеневті жақын таныған азаматтар оның мынадай қасиеттерін ерекше айтады: бірінші, отансүйгіштік; екінші, ұлтқа деген терең сезім; үшінші, қағидатшылдығын; төртінші, тарихты меңгеру мен білуге деген шынайы ықыласын; бесінші, өнер мен мәдениет қайраткерлерін сыйлауы; алтыншы, табиғи гуманизмін; жетінші, парасаттылығы мен біліктілігін [2]. Осыдан-ақ, Ж.А. Тәшенев болмысын, қайраткерлігін аңғаруға болады.

Жұмабек Тәшенев – ХХ ғасырдағы қазақ халқының мүддесін қорғаған мемлекет және қоғам қайраткері. Ол елдің территориялық тұтастығын сақтап қалуда, ұлттық мәдениетті дамытуда және экономика мен білім саласын жетілдіруде өлшеусіз еңбек сіңірді.

Біріншіден, Қазақстанның жерін сақтап қалуға ерең еңбек сіңірді. 1960 жылдары Кеңес Одағының басшысы Н.С. Хрущев Қазақстанның солтүстік бес облысын Ресейге қосу туралы мәселе көтерді. Мәскеу Тың өлкесін құрып, оны Қазақстан билігінен бөліп, Ресейге қосуды жоспарлады. Ол бұл жоспарға батыл қарсы шығып:

Қазақстанның жері қазақ халқына тиесілі екенін;

Республика аумағы туралы шешім тек қазақ халқының келісімімен қабылданатынын;

Конституция бойынша Қазақстанның территориясын өзгертуге ешкімнің құқығы жоқ екенін мәлімдеді.

Осы қарсылығының арқасында Қазақстанның солтүстік облыстары ел құрамында қалды. Бұл – оның қазақ халқына жасаған ең үлкен еңбектерінің бірі.

Екіншіден, Қазақ кадрларын қолдауға көп күш жіберді. Ж.Тәшенев кеңес заманында қазақ жастарының жоғары білім алуына, басқару орындарына қазақ мамандарының келуіне ерекше көңіл бөлді. Ол көптеген жас қазақтарды Мәскеу, Ленинград, Киев қалаларындағы беделді жоғары оқу орындарына жіберуге ықпал етті.

Қазақ жастарының басқару орындарында қызмет етуіне жағдай жасады. Бұған дейін билікте негізінен басқа ұлт өкілдері басым болған еді. Ж.Тәшеневтің бастамалары қазақ кадрларының мемлекеттік басқару жүйесіне көбірек араласуына мүмкіндік берді.

Үшіншіден, экономикалық даму мен өнеркәсіптің өркендеуіне қол ұшын созды. 1955-1961 жылдары Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің төрағасы болған кезде, Ж.Тәшенев ел экономикасының дамуына үлкен үлес қосты.

Жезқазған мыс қорыту зауыты,

Өскемен қорғасын-мырыш комбинаты,

Теміртау металлургия зауыты,

Ақтөбе хром қоспалары зауыты сияқты ірі өндіріс орындарының салынуына ықпал етті.

Төртіншіден, Қазақ жеріндегі құрылыс пен инфрақұрылымды дамытты. Ж.Тәшеневтің тікелей ықпалымен:

Алматыда Қазақ политехникалық институты (қазіргі ҚазҰТЗУ),

Қазақ ауыл шаруашылығы институты,

Қазақ ұлттық университеті (ҚазҰУ) сияқты оқу орындары дамып, кеңейе түсті.

Жаңа тұрғын үйлер, мәдени орталықтар, ауруханалар, мектептер көптеп салынды.

Оның бастамалары Қазақстанның индустриялық дамуына да, халықтың әлеуметтік жағдайының жақсаруына да зор ықпал етті.

Бесіншіден, саяси батылдығы мен әділдігін айтпай кетуге болмайды. Ж. Тәшенев – өз ойын ашық айтып, халықтың мүддесін қорғай білген қайраткер.

Ол ешкімнен қорықпай, Кеңес билігінің әділетсіз шешімдеріне қарсы шықты.

Қазақстанның жері мен ұлттық құндылықтарын қорғауда батылдық танытты.

Мемлекеттік қызметте жүріп, ешқашан жеке басының байлығын ойлаған жоқ, тек халық игілігі үшін қызмет етті.

Жұмабек Ахметұлы Тәшенев 1986 жылдың 18 қарашасында қайтыс болып, Шымкент қаласында жерленді. Оның есімі Нұр-Сұлтан, Шымкент және Петропавл қалаларында көшелерге берілген. Сондай-ақ, Нұр-Сұлтан, Петропавл қалаларында және Ақмола облысы Аршалы ауданының Аршалы ауылының мектептеріне оның есімі берілген [3]. Оның өмірі мен қызметі Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуына айтарлықтай ықпал етті. Оның ерен еңбегі мен халқына адал қызметі ұрпақтар жадында ұзақ уақыт сақталып, үлгі тұтар тұлға ретінде қалары сөзсіз. Белгілі ақын Несіпбек Айтұлы:

«Бастайды ақиқатқа жұрт аңызы,
Өшпейді оза шапқан тұлпар ізі.
Тайқымай ар жолынан Жұмабектей,
Ұлтына адал болу – ұл парызы», – деп жырлағандай, ұлтына сүйеу болар намысты қазақ баласы Жұмабек Ахметұлы секілді ешкімге дес бермейтін қайратты ұлы тұлға әр дәуірде болғаны дұрыс-ақ [4].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Дүйсен С., Еңсенов Қ. Жұмабек Тәшенев: Ғылыми басылым. – Алматы: «Литера М» ЖШС, 2012. – 320 б.

2. Тоқабаев Қ. Майдан мен еңбек жолында. – Астана: «Аманат», 2005. – 87 б.

3. «Бұқпа» газетіндегі «Ж. Тәшенев тағылымы» мақаласы.

4. Қазақтың қайсар қайраткері – Жұмабек Тәшенов: Жұмабек Ахметұлы Тәшенов туралы естеліктер, мақалалар, дастандар, өлеңдер құжаттар және фотосуреттер жинағы. – Алматы: «Елтаным баспасы», 2015. – 160 б.

Идрисов С.М.,
студент Евразийского гуманитарного института им.А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: к.и.н., профессор Ескалиев С.А.

НАУЧНЫЕ ПАРАДИГМЫ И КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ В ИССЛЕДОВАНИИ ТЮРКСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

В статье проводится анализ основных зарубежных методологических подходов к изучению тюрской цивилизации. Особое внимание уделяется теории локальных цивилизаций Арнольда Тойнби, методам источниковедческого исследования древнетюркских памятников, марксистско-ленинскому анализу исторических процессов, а также современному казахстанскому подходу, который интегрирует зарубежные модели с национальными традициями. Рассматриваются как сильные стороны, так и методологические ограничения каждого из подходов, что позволяет сформировать комплексную картину тюркского исторического опыта в контексте глобальных цивилизационных процессов.

Тюрская цивилизация охватывает широкий спектр этнических групп, говорящих на тюркских языках, и характеризуется уникальным синтезом кочевого и оседлого образа жизни. В мировой историографии тюрки привлекают внимание учёных благодаря своей динамичной истории, сложным социальным институтам и влиянию на формирование государственных образований в Евразии. Зарубежные исследователи предлагают разнообразные методологические подходы для анализа тюркского наследия, среди которых выделяются теория локальных цивилизаций, источниковедческий и марксистско-ленинский анализ, а также современные модели, разработанные в Казахстане. Цель

данной статьи – сравнить основные концепции, выявить их достоинства и ограничения, а также предложить интегрированное видение тюрской цивилизации как важного элемента мировой истории.

Особое место в исследованиях отводится теории Арнольда Тойнби, которая основывается на идее цикличности исторических процессов, и методам анализа древних памятников, позволяющих реконструировать эволюцию тюркских государств. Современные исследования в Казахстане, опирающиеся на междисциплинарный подход, помогают углубить понимание миграционных процессов, взаимодействия кочевых и оседлых народов, а также роли Алтая как прародины тюрков. Исторические концепции и теория локальных цивилизаций Тойнби. Принципы теории локальных цивилизаций

Арнольд Тойнби в своём монументальном труде «Постижение истории» предложил рассматривать исторический процесс как серию циклов, в каждом из которых цивилизация возникает, расцветает и постепенно угасает. Центральное место в его концепции занимает идея «вызова и ответа». По Тойнби, общество сталкивается с внешними вызовами – природными, военными, культурными – и от его способности дать адекватный ответ зависит дальнейшее развитие цивилизации. Применительно к тюркской цивилизации эта концепция объясняет, как суровые условия степей Евразии стимулировали формирование особых социальных и военных институтов. Тюркские народы, вынужденные адаптироваться к постоянным миграциям и борьбе за выживание, развивали системы управления, основанные на мобильности, гибкости и коллективном участии элиты в принятии решений [1].

Применение концепции к тюркским народам.

Действительно, древнетюркские каганаты – это истоки и начало тюркской государственности…[5, 7].

Применение теории Тойнби к истории тюркских государств позволяет проследить закономерности возникновения и упадка таких образований, как Тюркский каганат. По мнению Тойнби, именно способность адекватно отвечать на вызовы – климатические условия, угрозы со стороны соседних держав, внутренние социальные противоречия – определяла жизнеспособность цивилизации. Данные, полученные на основе анализа древнетюркских рунических памятников и китайских летописей, подтверждают, что тюркские общества обладали уникальной системой управления и военной организацией, что позволяло им успешно адаптироваться к условиям степной среды. Однако критики указывают на то, что универсальные критерии Тойнби иногда игнорируют локальные особенности и специфику развития отдельных регионов, что приводит к излишней обобщенности модели [2].

2. Источниковедческий подход и марксистско-ленинский анализ

2.1. Источниковедческий анализ древнетюркских памятников

Первым ученым, научно обосновавшим необычайную способность тюрков к общественной организации и созданию государств, был Садретдин Низаметдинович Максудов [5, 128].

Одним из основных методов изучения тюркской цивилизации является источниковедческий анализ. Зарубежные учёные активно используют данные древних надписей, археологических находок и летописей для реконструкции истории тюркских государств. Так, надписи Орхонского фонда, обнаруженные в Центральной Азии, предоставляют ценные сведения о политическом устройстве, социальных структурах и культурных традициях тюркских народов. Китайские летописи также играют важную роль, поскольку содержат описания событий, связанных с появлением и развитием тюркских государств. Комплексный анализ этих источников позволяет не только восстановить хронологию, но и проследить эволюцию общественных институтов, что является важным для понимания общего процесса цивилизационного развития [3].

2.2. Проблемы интерпретации и критика источниковедческого метода

Несмотря на высокую информативность, источниковедческий подход сталкивается

с проблемами интерпретации фрагментарных данных. Архивные материалы и археологические находки зачастую представляют собой разрозненные свидетельства, требующие сложной методологической обработки. К тому же, интерпретация древних текстов может быть осложнена языковыми и культурными барьерами, что приводит к разночтениям среди исследователей. В связи с этим некоторые критики указывают на необходимость интеграции источниковедческого метода с другими подходами, такими как сравнительный анализ и мультидисциплинарные исследования [4].

2.3. Марксистско-ленинский подход в изучении тюркской цивилизации.

В советской историографии марксистско-ленинский метод занимал центральное место в анализе исторических процессов. Этот подход рассматривает историю как результат борьбы классов, где экономическая база общества определяет его политическую и культурную надстройку. Применительно к тюркским народам, марксистско-ленинский анализ акцентирует внимание на переходе от кочевого скотоводства к оседлому земледелию, изменении формы собственности и возэникновении централизованных государственных институтов. Исследования А.Н. Бернштама и других советских учёных позволили выявить роль экономических противоречий в формировании тюркских государств.

Список использованной литературы:

1. Статья о теории локальных цивилизаций Арнольда Тойнби.
2. CyberLeninka – электронная библиотека научных публикаций.
3. ResearchGate – платформа для обмена научными исследованиями.
4. Минобрнауки РФ. Проект «Тюркский мир Большого Алтая».
5. Тюрский вклад в мировую культуру и цивилизацию. Монография / с. Булекбаев. – Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2019. – 292 с.

Кариполлин А.А.,
студент Евразийского гуманитарного института им. А.К.Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: к.и.н., профессор Ескалиев С.А.

СУДЬБА АЛИБИ ДЖАНГИЛЬДИНА В ПОЛИТИКЕ И ЖИЗНИ

Джангильдин Алиби Тогжанович (1884-1953) – выдающийся государственный деятель, революционер, активный участник Гражданской войны. Его политическая деятельность наглядно демонстрируют сложные процессы становления советской власти на территории современного Казахстана.

Взгляды Джангильдина формировались под влиянием мировых событий, и наряду с политической деятельностью, он также известен как публицист, философ, а также как путешественник.

Целью исследования является изучение биографии Алиби Тогжановича. В данном докладе будет попытка понять личность Джангильдина и что послужило причиной избранной им гражданской позиции.

Родился он в небольшом ауле Тургайской области, его семья относилась к бедным слоям населения, что непосредственно наложило отпечаток на мировоззрение. Особо хотелось бы отметить его стремление к знаниям, что позволило ему получить начальное образование.

Ключевую роль в формировании мировоззренческих взглядов на жизнь послужило его кругосветное путешествие, которое позволило ему увидеть и познакомиться с разными политическими системами и социальными условиями. Все это в совокупности оказало влияние на его политические убеждения и позволило понять основные принципы функционирования капиталистического и социалистического обществ.

Джангильдин уже с начала революционных событий 1917 года активно включился в политическую борьбу, вступив в ряды большевиков. Он стал одним из основных проводников большевистских идей на территории Казахстана. Основной его деятельности стало организация революционных комитетов, оказание помощи в укреплении сил Советской армии. Согласно архивным сведения, Джангильдин был участником создания «Красного каравана», снабжавшего армию необходимым оружием, продовольствием и медикаментами. Его агитационная работа среди казахского населения заключалась в распространении идей социализма и необходимости ликвидации традиционных феодальных отношений в степи.

Период сталинизма для Джангильдина стало настоящим испытанием, так как его убеждения и взгляды не совпадали с политической линией Сталина. Он по-настоящему критиковал принудительную коллективизацию и отмечал ее губительные последствия для населения Казахстана. Архивные данные показывают, что его письма в центральные органы власти содержали предложения по смягчению негативных последствий коллективизации и улучшению условий жизни населения.

В свою очередь к концу 1930-х годов столкнулся с критикой со стороны партийного руководства, которое обвиняло его в националистических уклонах и отклонениях от партийной линии. Его взгляды на автономное развитие Казахстана и защиту интересов местного населения воспринимались как проявление «местного национализма». Джангильдин фактически оказался вне активной политической деятельности.

Несмотря на это, он продолжал писать статьи, оставляя после себя обширное наследие публицистики, несмотря на то, что находился под негласным наблюдением органов государственной безопасности.

Джангильдин скончался в 1953 году, в год смерти Сталина. В последующие годы его вклад в становление Советского Казахстана признан официально.

В Казахстане сохраняется память о Джангильдине как о человеке, который стремился к построению справедливого общества, несмотря на сложные исторические условия.

Алиби Тогжанович Джангильдин является одной из самых сложных и противоречивых фигур в истории Казахстана. Его судьба олицетворяет драматические события первой половины XX века, когда идеи социальной справедливости сочетались с жёсткой политической борьбой. Он был человеком принципов, чьи взгляды формировались под влиянием мировых событий и личного опыта. Несмотря на политические разногласия и сложную судьбу, он оставил значительный след в истории Казахстана. Его жизнь является примером самоотверженности, стойкости и верности идеалам революции. Историческая память о нём продолжает существовать, а его идеи остаются актуальными для изучения в контексте истории Казахстана и советского периода в целом.

Список использованной литературы:

1. Алиби Джангильдин ... он выбрал свой путь. – Алматы, 2014. – 213 с.

2. Такенов А.С. Джангильдина экспедиция / поход военного отряда, под предводительством чрезвычайного комиссара А. Джангильдина / Казахская ССР: 4 т. крат. энцикл. / гл. ред. М. К. Козыбаев. – Алма-Ата, 1985. – Т. 1. – С. 149-150.

3. Адильбеков С. Казахстанский Марко Поло / о кругосветном путешествии А. Джангильдина / Казахстанская правда. – 2009. – 31 июля. – С. 19.

4. Осипов В. Чрезвычайный комиссар Степного края / к 125-летию А. Джангильдина / Казахстанская правда. – 2009.

5. Пахмурный П.М. Борцы за Советскую власть в Казахстане / сост. Х.Г. Айдарова, С.Б. Кульбаев, В.П. Осипов. – Алма-Ата, 1982. – С. 68-76.

6. Ибраева А.Г. Алиби Жангелдин: жизнь и общественно-политическая деятельность. Вестник Северо-Казахстанского Университета им. М. Козыбаева. – 2019. – С. 124-137.

Кокымжанов Д.А.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: т.ғ.м., аға оқытушы Шокатова А.Қ.

АЛАШ БАҒДАРЛАМАСЫНДАҒЫ САЯСИ ИДЕЯЛАРДЫҢ БҮГІНГІ ТАҢДАҒЫ ӨЗЕКТІЛІГІ

Тарихтан білетініміздей, «Алаш» деп айдар таққан қозғалыс 1905 жылы пайда болып, 1917 жылы ол қозғалыс «Алаш» партиясына айналды. Оның негізін XX ғасыр басындағы ұлт-азаттық қозғалыстың идеологиясын қалыптастырып, әлеуметтік саясаттың басты бағыттарын айқындаған ұлт зиялыларымыз құрады. Қазақ зиялыларының либералдық-демократиялық көзқарастарының нәтижесі ретінде «Алаш» партиясының бағдарламасы дүниеге келді. Бағдарламаны Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатов, Елдес Омарұлы, Есенғали Тормұхамедұлы, Ғабдолхамит Жүндібаев және Ғазымбек Бірімжанов құрастырған еді. Бұл бағдарлама 1917 жылдың 17 қарашасында ұлттық саяси ой-пікірдің қалыптасуына үлкен ықпал еткен «Қазақ» газетінде жарияланды. Онда сол кезең үшін алдыңғы қатарлы демократия, құқықтық мемлекет, төзімділік (толеранттылық) сияқты идеялар көрініс тапты. Бағдарлама он бөлімнен тұрды: мемлекеттік құрылыс, жергілікті бостандық, негізгі құқықтар, дін, билік пен сот, халықты қорғау, салықтар, жұмысшылар мәселесі, ғылым мен білімді дамыту, жер мәселесі.

Бағдарламаның он тарауының жартысы әлеуметтік мәселелерге арналды. Олар: құқық, сөз бостандығы, баспасөз еркіндігі және теңдік. Мысалы, партия бағдарламасының әлеуметтік бағытын салық салу туралы бөлімнен көруге болады, онда салық азаматтардың байлығы мен мүлкіне қарай алынуы тиіс деп көрсетілген. Барлық ұлт өкілдері дініне қарамастан және барлық азаматтар жынысына қарамастан тең құқықтарға ие болады (таңдау еркіндігі, бірлестік құру бостандығы және т.б.). Көріп отырғанымыздай, ұлттық бірлікті нығайтатын маңызды құндылықтар осыдан жүз жыл бұрын-ақ «Алаш» партиясының бағдарламалық құжатында айқындалған болатын [6]

Дін мемлекеттен бөлінеді, барлық діндер тең құқықты (бұл мәселе біздің бүгінгі таңдағы еліміздің заңында да айшықталып тұр). Әркімнің дінді ұстануға да, ұстанбауға да еркі бар. Діни сенімді насихаттауға тыйым салынбайды. Некелесу, ажырасу, жерлеу, балаға ат қою сияқты мәселелер молдалардың қарауына беріледі. Ал жесір дауы сот арқылы шешіледі. Бағдарламада жұмысшыларды заңды түрде қорғау да маңызды міндет ретінде қарастырылды. 1917 жылдың жазында Петропавл, Семей, Орал және басқа да қалаларда 8 сағаттық жұмыс күні енгізілді. Одан бөлек, бүгінгі күнге дейін маңызын жоймаған жер мәселесі де осы Алаштықтардың негізгі бағдарламасында сол кезде-ақ көрініс алған. Жер туралы заңда жерді сату құқығы болмауы тиіс делінді. Пайдаланылмайтын жер сатылмайды. Жер қойнауы мен табиғи ресурстар мемлекеттің иелігінде, бірақ негізгі иесі жергілікті өзін-өзі басқару органдары (яғни земстволар) болып табылады. А. Бөкейхан өз хаттарының бірінде халыққа: «... Халықтың ұраны – бірлік пен әділет! Жер мәселесін шұғыл талқылаңыздар. Біздің ұранымыз – «демократиялық республика» және жерді мал шаруашылығы мен егіншіліктен табыс табатындар иеленуі тиіс...» деп үндеу тастаған. Бұл ұран бүгінгі таңда да айтылып келеді [2].

Алаш Орда қайраткерлерінің қазақ жерлерін біріктірудегі еңбегі ерекше зор, дәл осы тұлғалар қазақ мемлекеттілігінің негізін қалады. Бүгінде Қазақстан аумағы жөнінен әлемде 9-орында тұрса, бұл – солардың тарихи қызметінің нәтижесі.

Сонымен қатар, алаштықтар әйелдер мәселесін де назардан тыс қалдырмады. Әйелдердің ерлермен тең құқықтарға ие болуы талап етілді, қалыңмалға тыйым салынды. «Айқап» журналы мен «Қазақ» газетінде әйел қадір-қасиетін аяққа басатын әдет-ғұрыптарға (яғни қалыңмал, көп әйел алу, әмеңгерлік – жесір әйелдің күйеуінің туысына шығуы және қыздарды зорлықпен қарттарға ұзату) қарсы күресуге шақырған мақалалар жарияланды [1, 80].

Ғылым мен ағарту ісіне қатысты шешім бойынша, білім баршаға ортақ әрі тегін болуы тиіс еді, бастауыш мектептерде оқыту ана тілінде жүргізілуі керек деп атап көрсетілді. Мемлекет оқу үдерісіне араласпайды, ал мұғалімдер мен профессорлар өзара сайлау арқылы тағайындалады деп белгіленді. Осылайша «Алаш» партиясы көсемдері ағарту, білім беру және ғылым саласына үлкен үлес қосты [5].

Алаш қозғалысының көптеген көсемдері құқық қорғаушы, саяси және қоғам қайраткерлері ғана емес, сонымен қатар көрнекті ағартушылар, публицистер, газет пен журнал шығарушылар, ойшылдар, ақындар, педагогтар, ғылыми зерттеулердің, кітаптар мен оқулықтардың авторлары болды. Алаш қайраткерлері биік рухты, өзін-өзі құрбан етуге дайын тұлғалар еді және өз миссиясын терең сезіне отырып, азаматтық әрі адамдық борышын адал атқарды.

Көріп отырғанымыздай, Алаш қозғалысының саяси көзқарастарының қалыптасуында «Қазақ» газетін шығару ісі және оның беттеріндегі публицистикалық қызмет үлкен рөл атқарды. 1913-1918 жылдар аралығында шыққан «Қазақ» газеті либералды-демократиялық бағыттағы идеяларды жеткізді. Онда қазақтың конституциялық-демократиялық партиясының және ұлт-азаттық қозғалысының жетекшісі, ғалым-экономист – Әлихан Бөкейхан, ағартушы, ғалым-лингвист, түрколог – Ахмет Байтұрсынұлы, ұлы ақын және жазушы – Міржақып Дулатов, қазақ драмасының негізін қалаушы, ғалым – Жүсіпбек Аймауытов, танымал публицист, жазушы және педагог – Мағжан Жұмабаев және басқалары қызмет етті [3].

Партия бағдарламасында сол дәуірдің озық идеялары – демократия, құқықтық мемлекет, төзімділік, жер мәселесі және қоғам мен мемлекеттің өмір сүруінің негізгі аспектілері айқындалды. «Алаш» партиясы бағдарламасы мен қазіргі қолданыстағы Қазақстан Республикасының Конституциясын салыстырмалы түрде талдай отырып, Конституцияның көптеген ережелері «Алаш» партиясы бағдарламасымен үндес екенін байқауға болады. Мысалы: демократиялық, зайырлы мемлекет құру идеялары, таңдау, ар-ождан, сөз бостандығы, онда басты құндылық – адам және оның мүддесі болып табылады.

Алаш зиялылары біз бүгін ерекше мұқтаж болып отырған мәңгілік құндылықтарға адал болды: Отанға және өз халқына деген сүйіспеншілік, адалдық, ар-намыс, еңбек пен білімге құрмет, парызға беріктік, жоғары идеалдар жолында жанкештілік. Алашордалықтар мен олардың шәкірттері, серіктері жүзеге асырған ұлы гуманитарлық миссияны асыра бағалау қиын. Сталинизм жағдайында және жаңа кезеңдегі ақталуға дейінгі жылдар бойы тыйым салынғанына және олардың мұрасының бір бөлігін жоғалтуға қарамастан, дәл солар XX ғасырда қазақ қоғамының мәдени прогресінің бұрын-соңды болмаған негіздерін қалап, нығайтты [4, 27].

Экономиканы жаңғырту, азаматтардың қажеттіліктері мен сұраныстарын жүзеге асыруға қабілетті құқықтық база, теңдік, келісім мен бейбітшілік – бұлар «Алаш» партиясы үнемі ұстанған ұстанымдар. Сондай-ақ ұлттың мәдени прогресі, элитаны ғана емес, сонымен бірге кең бұқараны өкілді органдар мен қоғамдық құрылымдарға тарту арқылы саяси процестерге қатыстыру – осы идеялар әлі де өзектілігін жойған жоқ. Олар Қазақстан мен кез келген қазіргі заманғы мемлекеттің прогреске ұмтылуының негізі болып табылады және солай бола береді. «Алаш» партиясы жетекшілері ұсынған көптеген тұжырымдар бүгінде де өзектілігін жоғалтқан жоқ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізім:

1. Алаш Орда: сборник документов (Сост. Н. Мартыненко). – Алматы, 1992. – 192 с.
2. Очерк об общественно-политической и научной деятельности А.Н. Букейхана. URL: http://www.elimai.kz/zhizn-i-smert-lidera-alash-ordy.html
3. Нурмагамбетова Р.К. Движение Алаш и Алаш-Орда. Историография проблемы. 1920-1990-е гг. XX века. URL: http://www.iie.freenet.kz/igf_alash.html
4. Артыкбаев Ж.О. История Казахстана. – Астана, 2004. – 159 с.
5. Аманжолова Д.А. Истоки национальной демократии. URL: http://expertonline.kz/a1876/
6. Сравнительный анализ программы партии «Алаш» и Конституции Республики Казахстан. URL: http://akuis.kz/index.php?cont=long&id=185&year=2011&today=29&month=08

Қайролла Т.А.

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., доцент Аубакирова Қ.Ш.

ЖАҺАНДЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ ЖАПОНИЯНЫҢ ОҒАН ЖАУАБЫ

Қазіргі таңда дүние жүзі әртүрлі өзгерістер мен шиеленістермен сипатталады, және бұл үрдіс динамикалық түрде дамып келеді. Бұрын адамзат тарихы негізінен бір-бірімен әлсіз байланыста болған этностардың, мәдениеттердің және өркениеттердің тарихы болды. Бірақ бүгінгі күні тарих барлық халықтардың, мемлекеттердің, мәдениеттердің және өркениеттердің арасындағы интеграцияланған дүниежүзілік тарихқа айналды. Соңғы жүзжылдықта бұл үрдіс «жаһандану» деп аталатын терминмен сипатталады. Жаһандану мәселесіне қатысты түрлі пікірлер бар. Бірқатар сарапшылар оның оң ықпалына тоқталып, ғаламдық интеграция мен экономикалық өсуге қолдау көрсетсе, басқалары бұл процесс ұлттық мемлекеттердің, олардың мәдениетінің және дәстүрлерінің дамуына теріс әсерін тигізетініне алаңдайды. Қазіргі кезде жаһандану әлем елдерінің экономикасына, мәдениетіне және саясатына әсер етіп, халықаралық байланыстарды күшейтуде. Көптеген мемлекеттер өздерінің ұлттық ерекшеліктерін сақтап, жаһандық талаптарға жауап беру арасында тепе теңдік орнатуға тырысуда. Жапония да экономикалық интеграцияға қол жеткізгенімен, ұлттық мәдениеті мен дәстүрлерін сақтау мәселесін негізгі мақсат ретінде қояды [1].

Жапония, терең тарихи мұрасымен танылған ел, бүгінгі таңда әлемнің ең дамыған мемлекеттерінің қатарына кіреді. Оның мәдениеті мыңдаған жылдар бойы үздіксіз өзгеріп, дамып келді, бұл уақытта ежелгі кезеңнен бастап қазіргі заманға дейін көптеген мәдени өзгерістер орын алды [2].

Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін, жапон үкіметі батыстық мәдениетке тәуелді болмай, өз ұлттық мәдениетін әлемге таныту жолында белсенді жұмыс істеді. Бұл үшін нақты шешімдер қабылданып, тиімді саясат жүзеге асырылды, нәтижесінде Жапония халықаралық сахнада маңызды орынға ие болды. Қазіргі кезде «глобализация» ұғымы жапондар үшін «локализация» түсінігімен тығыз байланыста. Олар өз мәдениетін кеңінен таратып, әлемге ықпал етуге ұмтылады. Сондықтан Жапонияның мәдени саясатының негізінде «жұмсақ күш» концепциясы маңызды орын алады. «Жұмсақ күш» – американдық саясаттанушы Дж. Найдың тұжырымдамасы болып табылады. Бұл ұғым елдің қару-жарақсыз, тек мәдениет арқылы әлемге әсер ету саясатын білдіреді. 2001 жылы қабылданған «Мәдениет пен өнерді тарату туралы» заң Жапонияның мәдениетін халықаралық аренада насихаттауды көздейді. «Жұмсақ күш» арқылы Жапония өз мәдениетін таратып қана қоймай, басқа елдермен терең мәдени қарым-қатынастар

орнатуға да бағытталған. Бұл саясат жаһандану дәуірінде қарулы қақтығыстар мен халықаралық шиеленістерден гөрі мәдени ықпалды күшейтуге мүмкіндік береді [4].

Жапон мәдениетінің жаһандану процесі негізінен екі негізгі бағытта жүзеге асырылады: материалдық және рухани мәдениеттің таралуы. Жапон мәдениетінің әлемдік деңгейде танылуына бірінші кезекте жапондық өнімдер үлкен әсер етті. Әлем бойынша жапондық автокөліктер мен электроника Жапонияның халықаралық танымалдылығының айқын көрсеткіштері болып табылады. Жапон халқы өз мәдени дәстүрлеріне терең құрметпен қарайды, бұл оларға ғылым мен технология саласында айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізуге мүмкіндік берді. Ел үкіметі жаңа технологияларды дамыту мен инновациялық жобаларды қолдауға үлкен қаржы бөледі. Жапонияның мәдениеті мен ғылымдағы жетістіктері оның жаһандық дамуында маңызды рөл атқарып, оны әлемдік мәдениет пен технологияның жетекші елдерінің біріне айналдыруда [2],[3].

Соңғы жылдары Жапон үкіметі мен түрлі ұйымдар жапон мәдени өнімдерін, оның ішінде сурет өнері, шай рәсімі, икебана және басқа да дәстүрлі мәдени элементтерді халықаралық деңгейде танытуға үлкен назар аударуда. Алайда, бұл бағытта ең көп танымал болғаны – жапондық поп-мәдениет. Поп-мәдениет қазіргі таңда жапон мәдениетінің ғаламдық кеңістікте танылуының негізгі құралына айналды. Бұл мәдениетті терең түсініп, оған көңіл бөлу арқылы біз оның әлем бойынша таралуына және танылуына ықпал ете аламыз. Жапон халқы өз мәдениетін тек техникалық жетістіктермен ғана емес, сонымен бірге этикалық және эстетикалық құндылықтармен де байыта отырып, іс-әрекет пен ойды үйлесімді сақтауды мақсат етеді. Ата-баба дәстүрлерін сақтап, оларды жаңа ұрпаққа жеткізу арқылы мемлекет өз имиджін қалыптастырып, ғаламдық деңгейдегі дамудың жолдарын ашады. Осылайша, тарихи мұраны қадірлеп, өнерді дамыту арқылы ұлттық мәдениет өзінің түпкі мәнін сақтай алады. Жапон поп-мәдениетінің мысалдарына караоке, J-pop, манга, аниме, фильмдер мен телесериалдар жатады, бұл өнімдер бүгінде дүние жүзінде үлкен сұранысқа ие [3],[4].

Мысалы Жапон өмір салтын басқа елдердің жастары арасында насихаттау мақсатында «Cool Japan» жобасы басталды. 2004 жылы Жапон қорының құрылымында Тамоцу Аоки жетекшілік ететін Мәдени дипломатияны қолдау кеңесі құрылды, ал 2007 жылы Манга халықаралық сыйлығы құрылды. Жапон поп-мәдениетін капитализациялау мақсатында 2010 жылдың маусымында Экономика, сауда және өнеркәсіп министрлігінің (METI) жанынан Шығармашылық индустрияларды ілгерілету бөлімшесі құрылды. Жапон поп-өнеркәсібінің өнімдерін әлем бойынша тарату едәуір экономикалық пайда әкелуде [6].

Игараши Акио жапон мәдениеті мен американдық мәдениеті арасындағы айырмашылықтарды және осы феномендерді талдау кезінде маңызды көзқарастарды ұсынады. Оның айтуынша, «американдандыру» термині кең ауқымды мәдени және идеологиялық ықпалдарды қамтиды, мысалы, американдық демократия идеялары мен американдық өмір салты, бұл өз кезегінде материалдық мәдениеттердің орташа, қарапайым тапқа негізделген тұтыну мәдениетін білдіреді. Ал «жапондандыру» тек тұтыну мәдениетін жүзеге асырады және, осылайша, материалдық мәдениеттің көбірек таралуын білдіреді [3].

Жапонияның ұлттық құндылықтары мен мәдени ерекшеліктерін жаһанданудың әсерінен қорғау шаралары елдің мәдени саясатының негізгі бағытына айналған. Бұл тұрғыда Жапония өз дәстүрлі мәдениетін және ұлттық ерекшеліктерін сақтап қалу үшін әртүрлі шаралар қабылдайды. Мемлекет мәдени мұрасын ЮНЕСКО-ның «Әлемдік мұра» бағдарламасы аясында қорғауды ең басты міндеттердің бірі деп есептейді. Сонымен қатар, Жапонияның ішкі мәдени саясаты жергілікті мәдениетті дамыту, сақтау және жаңарту бағытында жүзеге асырылады. Нәтижесінде, мәдени құндылықтар жаңарады, ал Жапонияның өзіндік мәдени ерекшеліктері әлемге танылады [5].

Жапон жастарының өзге тілдер мен мәдениеттерге қызығушылығы артса да, олар әлі де өз тілінде ойлап, елінің дамуына үлес қосуға ұмтылады. Сонымен қатар, Жапонияның білім беру жүйесінде жапон тілін меңгеруге айрықша көңіл бөлініп,

шетелдік қонақтарға да бұл тілді үйрену талап етіледі. Жапон қорының басты мақсаты – жапон тілін және мәдениетін әлемде насихаттау. 2015 жылы бұл салаға жұмсалған қаржы қордың жалпы бюджетінің 31%-ын құрады. Жапон тілін таратуда жүргізілген жүйелі саясат өз нәтижесін беріп, 1979-2012 жылдары шетелде жапон тілін үйренушілер саны 32 есеге артып, 4 миллионға жетті. Бұл көрсеткіштің басым бөлігі Қытайда (26,3%), Индонезияда (21,9%) және Оңтүстік Кореяда (21,1%) тұратындардан тұрады [4],[6].

Бэфу Харуми тұжырымдамасында «ерекше» жапон жаһандануына қатысты идея, негізінен, трансұлттық корпорациялармен байланысты жапондардың ұйымдасқан түрде шет елдерге көшуінен туындайды. Бұл корпорациялар көбінесе АҚШ-та, Азия мемлекеттерінде және Батыс Еуропада орналасқан. Лос-Анджелес, Бангкок, Дюссельдорф, Лондон және басқа қалаларда жапондық қауымдастықтар қалыптаса бастады, мұнда жергілікті тілдер көп қолданылмайды: жапон тілінде қызмет көрсететін дүкендер, жапон клиенттеріне бағытталған туристік компаниялар, жапон тілінде білім беретін мектептер және басқа да ұқсас мекемелер пайда болды. Осылайша, жапондар өз елінен тыс жерде жергілікті мәдениетке бейімделмей, өздерінің мәдениетін сақтай отырып өмір сүре бастайды [5].

Жаһандану үдерісі Жапонияның ұлттық мәдениеті мен әлемдік статусын өзгертетіні анық. Жапон мәдениетінің өзгеруімен бірге ұлттық бірегейлік те трансформацияланады. Алайда, бұл үдерістердің арасында тек бір нәрсе айқын: ұлттық мәдениет, бірегейлік және жаһандану бір-біріне үнемі әсер етіп, қақтығыса отырып, бірін-бірі жоймайды, қайта дамытып, жетілдіреді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жаһандану және ұлттық-мәдени бірегейлену. URL: https://adamalemijournal.com/index.php/aa/article/view/425/152
2. Национальная культура в дизайне Японии. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnaya-kultura-v-dizayne-yaponii/pdf
3. Японская культура в глобализирующемся мире П.А. Мошняга. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/yaponskaya-kultura-v-globaliziruyuschemsya-mire/pdf
4. Жаһандану жағдайындағы Жапония. URL: https://qazaqtimes.com/article/45244
5. Специфика культурной политики Японии в условиях глобализации» П.А. Мошняга. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/spetsifika-kulturnoy-politiki-yaponii-v-usloviyah-globalizatsii/viewer
6. Внешняя культурная политика Японии и Китая в современном мире. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/vneshnyaya-kulturnaya-politika-yaponii-i- kitaya-v-sovremennom-mire/pdf

Қуандық М.А.,

Астана Халықаралық Университеті, Педагогикалық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: г.ғ.м., оқытушы Қауанова Ш.Ә.

ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ ИСЛАМ: ТАРИХНАМАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАР ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ ЗЕРТТЕУЛЕР

Қазақ даласындағы исламның ерекшеліктерін зерттеуде тарихнамасында қазақ халқының діни санасы бойынша синкреттік және көпқұрылымды сипатқа ие болған деген секілді пікірлер қазақ тарихында кең белең алған. Этнограф А.Т. Төлеубаев қарастырылып отырған кезеңде «халықтың діни санасы синкреттік, көпқұрылымды сипатқа ие болды» деп есептейді [1, 6]. Дәл осындай көзқараспен Г.М. Раздыковада бөліседі. Г.М. Раздыкова рухани негіздердің өзара ықпалдастығы туралы былай деп жазады: «Қазақтардың діни санасы айқын синкретизммен, яғни ажыратылмаушылықпен ерекшеленді. Исламға дейінгі

наным-сенімдерді жалған деп жоққа шығарғанымен, ислам бұның бәрін өзінің жүйесіне сіңіріп алды. Негізінде, архаикалық культтер – анимизм, магия, тотемизм, фетишизм, шаманизм – өзгертілген түрде ислам құрамына енді. Дәл осы жағдай көптеген халықтық дәстүрлер мен жоралғыларға да тән. Көп жағдайда көне дәстүрлер ислам арқылы қасиетті деп танылып, жаңа өмірге ие болды деп айтуға болады» [2, 30]. Алайда қазақ даласындағы сикренттік сенім туралы тарихшы Н.Нұртазина пайымдауынша, қазақ даласындағы исламға байланысты ғылыми ортада кездесетін концепциялар кеңестік Қазақстанның тарихи ғылымынан қалған қате пікірлер деп жеткізеді.

Кеңестік Қазақстанның ресми тарихи ғылымында қазақ көшпенділері арасында «діни синкретизм» және «әлсіз» ислам тезисі үстемдік етті. Сонымен қатар, мұсылмандық «таптық жоғарғы топтың» (хандар мен қожалардың) діні болып саналып, ал «халықтық сенім» шаманизм болып қалған деген концепция қалыптасты деп баяндайды [3, 4-5]. Жаңа зерттеулер мен тың ғылыми тұжырымдар қазақтардың діни санасының эволюциясын тереңірек зерделеп, бұрынғы синкретизм теориясын қайта қарауға негіз болды. Қазақстандық зерттеуші Павел Шаблей Қазақстандағы исламның тарихи тамырлары терең екенін атап өтіп және қазақтар арасындағы «нашар мұсылмандылық» туралы пікірдің асыра сілтенгенін көрсетеді. Бұл тұжырым орыс тілді дореволюциялық, кеңестік және ішінара қазіргі тарихи ғылымда кең таралған көзқарастарға сын ретінде ұсынылады. Ғалым П.Шаблей Қазақстан аумағындағы исламның ежелден қалыптасқанын алға тартады. Сонымен қатар П.Шаблей XVIII ғасырдың соңында Қазақ даласында «исламдық трансформация» орын алғанын атап өтеді. Бұл үдеріс Ресей империясының әкімшілік-саяси және діни шараларымен қатар жүрсе де, оның шешуші фактор болмағанын көрсетеді. Себебі, бұл кезеңде қазақтар айтарлықтай исламданған еді. Мұсылмандық институттардың әлсіз дамуына қарамастан, оларда тұрақты мұсылмандық бірегейлік пен тұтас діни сана қалыптасқан болатын [4, 22]. Н.Нұртазина қазақтардың нәшар мұсылмандық немесе діни синкретизм кеңестік билік тұсында пайда болған концепция екенін өз зерттеулерінде бөліседі. Исламның әсерін әлсірету үшін халық бұқарасының «стихиялық материализмін» көрсетеді деген желеумеен көне мәжусилік құлшылыұ формаларын алға тарту әдісі табылып, қазақтардың «нәшар мұсылмандығы» туралы тезис асырып айтылатын болды [5, 21].

Қазақ даласындағы исламды жан-жақты академиялық тұрғыдан талдау жүргізген А.Сұлтанғалиев, Р. Мұстафин, А. Нұрғалиев, А. Муминов, А. Жақсылықов, А. Әбуова, Н.Нұртазина, З.Жандарбек және т.б. ғалымдардың алғашқы зерттеулерінде белгілі бір өзгерістер байқалады. Тарихшы, шығыстанушы, этнологтардың еңбектерінде кеңестік кезеңдегі зерттеулермен салыстырғанда жаңа көзқарас қалыптасты. Бұрынғы «таптық күрес, атеистік идеология және исламның қазақ тарихындағы рөлін төмендету» деген сияқты ұстанымдардан шығу байқалады [6, 68]. Шетелдік тарихшы ғалымдар тарапынанда қазақ даласындағы ислам тарихы едәуір қызығушылық танылып, Д.Девиз және А.Франк секілді тарихшылар өз зерттеулерімен бөлісті. Девин ДеВиздің пікірінше, кеңестік этнографиялық ғылым ислами дәстүрлерді дұрыс түсінбей, оларды исламға дейінгі наным-сенімдердің қалдығы ретінде қарастырды. Алайда, зікір және басқа да діни рәсімдердің қоғамда кең таралуы олардың исламдық негізін дәлелдейді. Орталық Азиядағы діни үдерістерді зерттеу саяси кезеңдерге тәуелсіз, тарихи тұрғыдан терең қарастыруды қажет етеді [7, 357-359]. Исламтанушы Аллен Франк кеңестік этнографияның біржақтылығына назар аударады. Ол татарлар, башқұрттар, әсіресе қазақтар арасындағы исламның шекарасын жасанды түрде тарылтып, «ауылдық» исламның алуан түрлілігін ислам әлемінен шығарып, оны «исламға дейінгі кешенге» жатқызғанын атап көрсетеді [8, 9-10]. Кеңестік кезеңдегі тарихи ғылымда үстемдік еткен «діни синкретизм» және «әлсіз ислам» концепциялары қазіргі зерттеулер нәтижесінде қайта қарастырылуда. Заманауи академиялық еңбектер қазақ халқының діни санасының беріктігін, сондай-ақ исламның ұлттық мәдениеттегі орныққан рөлін ғылыми негізде дәлелдейді. П. Шаблей, Н. Нұртазина, А. Муминов, Д. Девиз және А. Франк сынды

зерттеушілердің еңбектері қазақтардың исламдық бірегейлігінің терең тарихи тамырларға ие екенін алға тартаып, сонымен қатар кеңестік дәуірдегі зерттеулерде бұл үдеріс көбіне идеологиялық тұрғыдан бұрмаланғаны атап өтіледі. Қазақ даласындағы исламның эволюциясы мен аймақтық ерекшеліктерін жан-жақты талдау оның синкреттік сипатта қарастырылуы ғылыми тұрғыдан негізсіз екенін айқындайды. Бұл бағыттағы жаңа зерттеулер қазақтардың діни тәжірибесін ислам өркениетінің ажырамас бөлігі ретінде қарастырудың маңыздылығын көрсетіп, тарихи процестерді объективті бағалауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, татар молдаларының қазақ даласындағы рөліне қатысты да бірқатар қате түсініктер бар. Татар молдалары Ресей империясының қолдауымен қазақ қоғамына енгізілгенімен, олар қазақтардың исламдануына шешуші ықпал еткен жоқ. Н. Кабдылхак өзінің *Understanding Tsarist Patronage of Islam in the Qazaq Steppe* атты зерттеуінде қазақ даласындағы татар молдаларының рөліне қатысты қалыптасқан қате түсініктерді академиялық тұрғыдан жоққа шығарады. Автор Ресей империясының исламға қатысты саясаты татар молдалары арқылы қазақтарды дінге тарту және оларды «өркениетті» халыққа айналдыру мақсатында жүргізілді деген пікірдің негізсіз екенін дәлелдейді. Зерттеуде көрсетілгендей, XIX ғасырда патшалық әкімшілік қазақ даласындағы мұсылман институттарын қаржылай және ұйымдастырушылық жағынан тұрақты түрде қолдаған жоқ, ал кейбір жағдайларда исламның дамуын шектеуге тырысты [9]. Қорытындылай келе қазақтардың исламдануы сыртқы ықпалдың нәтижесі емес, олардың ішкі мәдени және рухани қажеттіліктеріне негізделген тарихи процесс. Қазақтарды «жартылай мұсылман» немесе «сырттан исламданған» халық ретінде сипаттау тарихи тұрғыдан қате тұжырым болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Толеубаев А.Т. Реликты доисламских верований в семейной обрядности казахов (XIX – начало XX в.). – Алма-Ата, 1991.

2. Раздыкова Г.М. Религиозный синкретизм казахов Степного края // Вестник КарГУ. – 2010. – № 3. – С. 29-37.

3. Нұртазина Н.Д. (2021). Ислам в истории Казахстана: новые подходы и итоги изучения проблемы за 30-летие независимости (1991-2021) // Bulletin of History. – №3 (102). DOI: 10.26577/JH.2021.v102.i3.01.

4. Шаблей П.С. Оренбургское магометанское духовное собрание в общественно политической и религиозной жизни населения казахских степных областей: Автореф. дис. канд. ист. наук. – Челябинск, 2013.

5. Нұртазина Н. Исламға қарсы шабуыл. Кеңес өкіметінің Қазақстанда жүргізген дінге қарсы саясаты (XX ғасырдың 20-40-шы жылдары). – Алматы: Қазақ университеті, 2008. – 36 б.

6. Нуртазина Н. Ислам и генизис казахской мусульманской традиции. Научная монография. – Астана: Муфтият баспасы, 2024. – 472 с.

7. DeWeese D. (2014). Shamanization in Central Asia // Journal of the Economic and Social History of the Orient, 57 (3), 336-363.

8. Frank Allen. Muslim Religious Institutions in Imperial Russia. The Islamic World of Novouzensk District &the Kazakh Inner Horde, 1780-1910. Leiden, Boston, Koln-Brill, 2001. – 147 p.

9. Кабдылхакт Н. (2024). Understanding Tsarist Patronage of Islam in the Qazaq Steppe // Journal of Central Asian History, 3, 1-30.

Мұхтар Ә.Ж.,
Астана Халықаралық Университеті, Педагогикалық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., қауымдастырылған профессор Айжан Т.

КЕҢЕС БИЛІГІНІҢ АЛҒАШҚЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ИСЛАМҒА КӨЗҚАРАСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ӨЗГЕРУІ

1917 жылдың ақпанында Ресей империясында орын алған төңкерістен кейін, Ресей империясын 300 жыл билеген Романтовтар әулиетінің тақтан кетуімен, сол жылдың қазанында уақытша үкіметтің құлап ендігі орнына кеңестік биліктің келуімен жаңа ұстанымдар мен құндылықтарды келіп бұрыңғы Ресей империясының аумағындағы барлық территорияға орнықты. Тарихи тұрғыдан Қазақстан Ресей империясындағы кең мұсылман әлемінің бірі болып есептелді. 1917–1920 жылдардағы билік үшін күрес әлі аяқталмаған, ал большевиктердің саяси жағдайы тұрақсыз болған жағдайда, кеңес үкіметі Қазақстанда мұсылман халқының басым екенін елемей алмады. Исламды шектеуге, мұсылмандарға қысым жасауға бағытталған биліктің кез келген әрекеті Қазақстан мен Орта Азия халықтары тарапынан биліктің олардың этникалық бірегейлігін жоюға ұмтылысы ретінде қабылданды. Қазақстандағы саяси жағдайдың ерекшелігі ұлттық саяси элита құрамында исламның және мұсылман көшбасшыларының айтарлықтай ықпалы болғанында еді [1,55-56]. Большевиктердің билікке келуімен Ресей империясындағы ислам әлемін қарым- қатынас орнату мәселесі бірден шешілді, ресми түрде кеңестік биліктің мұсылмандарға қатысты позициясы 1917 жылдың 20 қарашасында (3 желтоқсан) «Ко всем трудящимся мусульманам России и Востока» атты үндеуде белгілі болды. Кеңестік биліктің бұл позициясын Ресейдің СНК төрағасы В.И. Ленин мен ұлттар істері жөніндегі халық комиссары И.В. Сталин қолдады. Үндеуде *Ресейдегі мұсылмандар, Поволжьедегі татарлар мен Қырым, Сібір мен Түркестанның қырғыздары (қазақтар) мен сарттары, Закавказьедегі түріктер мен татарлар, Кавказдың таулы аймақтарындағы шешендер мен басқа да таулы халықтардың мешіттері мен ғибадатханалары бұзылып, сенімдері мен дәстүрлері Ресейдің патшалары мен қанаушылар тарапынан аяқ асты болғандарыңыз! Енді сіздердің сенімдеріңіз бен дәстүрлеріңіз, ұлттық және мәдени мекемелеріңіз еркін және ешкімде қол сұғылмайтын болып жарияланады. Ұлттық өміріңізді еркін және бөгетсіз ұйымдастырыңыздар. Бұған құқықтарыңыз бар. Сіздердің құқықтарыңыз, Ресейдің барлық халықтарының құқықтары секілді, революцияның барлық күштерімен және оның органдарымен, жұмысшылар, сарбаздар мен шаруалар депутаттарының кеңестерімен қорғалады. Сондықтан бұл революцияны және оның уәкілетті үкіметін қолдаңыздар! Әлемнің жаңаруы жолында біз сіздерден көңіл бөлуді және қолдауларыңды күтеміз* [2, 19]. Кеңес үкіметінің алғашқы жылдары билік Ресейдегі мұсылмандармен байланыс орнатып олардың дәстүрлеріне шектеу қоймады. 1921 жылы Горькая автономиялық республикасының құрылтай съезінде С.М. Киров горькийлік депутаттарға: егер сіздер шариғатты заң деп танысаңыздар онда шариғатты қолданыңыздар себебі халыққа түсінікті [3]. Кеңес өкіметі алғашқы жылдары исламға белгілі бір дережеде толеранттылық танытып, мұсылман рухани институт тарының жаңа құрылымын жасады. 1920 жылдан бастап Уфадағы Орталық Мұсылмандар Діни Басқармасы (ОМДБ) Орынбор мүфтилігінің мұрагері болып, Ішкі Ресей, Сібір және Қазақстандағы мұсылмандардың діни өмірін реттеуші қызметін атқарды [4, 77]. Большевиктер жергілікті халықтың сенімін жоғалтып алмау үшін мұсылмандарға деген қарым қатынасын мұқият жүргізді. Коммунистік билік қазақ жеріндегі мұсылмандарға мейрамдарын тойлауға мүмкіндік берген, «Қазақ АКСР ОАК төралқасының мәжілісінің нөмері 14 хаттамасында» мына мұсылман мейрамдары тойланатын болып танылсын: ``Ораза айт``- үш күн, Құрбан айт- үш күн және «Наурыз» - ескі бағыт бойынша 9 наурызда [5, 16]. Большевиктердің исламға деген қарым қатынасы олардың саяси мақсаттары мен тығыз байланысты, биліктің бұл саясаты Ресей

империясындағы жергілікті мұсылмандардың жаңадан орнаған кеңестік билікке деген көзқарастарын анықтады. Ленин мұсылман еңбекшілердің сеніміне ие болудың қажеттілігі туралы жиі қайталап айтқан. Бұл бір жағынан дүниежүзілік революция идеяларымен тығыз байланысты болса, екіншіден, шетелдік шығыс мұсылмандарын өзіне тартудан амал әрекет болды. Кеңестер қажет болған жағдайда, өз бағыттарын нығайтып алу мақсатымен діни факторларды пайдаланып мүмкіндік жібермеу керек еді. Кеңестік билік пен дін басыларының арасында ымыраға дәлел ретінде сол жылдары Ленинді пайғамбар немесе әулие деп санап, коммунизм мен исламның арасындағы ұқсастық бар деп келтірген [6, 7-8]. Кеңестік билік орныққаннан кейін билік ендігі дінге деген қарым қатынасы өзгерді. Әшірбек Муминов пікірінше, Кеңес өкіметінің исламға қатысты саясаты мен тәжірибесі дәстүрлі дінді толықтай басып-жаншып, бөтен мәдениетті күштеп енгізуге бағытталған Ресей империясының саясатының жалғасы болып табылады. Кеңестік тәсілдің ерекшелігі билік алдында тұрған міндеттерді түбегейлі, біржола шешуге деген ұмтылыста болды, дінді толықтай жою және үстем идеологияға сәйкес келмейтін барлық сені түп-тамырымен алып тастағысы келді [7, 1556]. Кеңестік билік 1920 жылдардың екінші жартысынан билік күшейген сайын исламға қатысты саясат айтарлықтай қатая түсті. Қазкрайком РКП(б) «Дінге қарсы үгіт-насихат туралы» резолюциясында «әлеуметтік мәні жағынан мұсылмандық діни қозғалыс анық антикеңестік сипат алуда» деп көрсетілді. Резолюцияда мұсылмандық моральдық нормаларды және құқықтарды шектеу шаралары ұсынылды, соның ішінде: «Мухтасиб институтын ұйымдастырылған жерлерде тарату және ол әлі ұйымдастырылмаған жерлерде оның құрылуына жол бермеу» міндеті қойылды [8, 13]. КСРО-ның дінге қарсы саясаты белсенді түрде күшейе берді, 1928 жылдан бастап сталиндік билік дінге деген көлемді түрде қарсы соғыс жариялады. РСФСР НКВД- сының 1929 жылдың 1 қазанында шыққан «Діни бірлестіктерді тіркеу» туралы № 329 қаулысы дінге деген көптеген шектеулер тудырды. Қазақстандағы дінмен күрес Голощекинді ерекше шабыттандарды, ол Ислам дінін таптық негізі бар деп айыптады. Құжаттарда ауылдарда қазақтар көп шоғарланған ортада діннің болуы, ал орыс тілді қалаларда атеисттік саясат жақсы жүргізіліп жатқанын айтқан. Қазақ мұсылмандырының Уфа қаласының ОДБ-дан бөлінуі, қазақ дінбасыларының орталыққа бағынуының босаңсуы кеңестік билікке оңтайлы деп есептеді. 1928 жылдың 17 қыркүйекте БОАК тың мешіт пен ғибадатханалардың кеңестік мәдени ағарту салаларына беру туралы қаулы шығарды. Мешіт, медреселердің тек клубтарға ғана беріліп қоймайды, оларды асхана, радиостанция, тіпті атқораларға дейін берілген. Діни қайраткерлердің рөлін төмендетіп оларды кемсітіп, арақ ішкізіп қорлаған кездері де болған. Сонымен қатар қасиетті жерлерді біраз зардаб шеккен. Әулиелердің зираты қиралып олардың тастарын лақтырып тастаған. 1929-1933 жылдар аралығында 198 шіркеу мен мешітер қорлықпен жабылған. «Союз воинствующих безбожников», «Худойсызлар» осы секілді клубтар халықтың дінге сенушілігінен атеисттік көзқарастарға өтуі жұмыстарын жасады. Дінге қарсы күрестің көптеген салалары жүрді, «Джетысуйская Искра», «Советская степь» газеттерінде дінді қаты сыналған бірнеше мақалалар шықты. ХХ ғасырда Қазақстанда кеңестік идеологияның ықпалымен дін мен мәдениет саласында елеулі өзгерістер болды. Кеңес өкіметі дінге қарсы науқан жүргізді, нәтижесінде араб графикасы мен қолжазбаларының материалдары жойылып, араб жазуынан латын әліпбиіне көшу болды. Ричард Пайпс айтуынша, бұл ешқандай ағарту саласы емес, ислам дінін ықпалын әлсірету үшін жасалған жұмыс деген. Мұнымен қалмай, Исламды арабтарға ғана тән етіп көрсетушілік үрдіс алды. Алғашқы кезде шаманизмге, бақсылыққа қарсы қарсы күрес жүргізілгенімен, кейініректе, Исламның қауіпті әсерін әлсірету үшін, халық бұқарасының «стихиялық материализмін» көрсетеді деген желеумен көне мәжусилік құлшылық формаларын алға тарту әдісі табылып, қазақтардың «нәшар мұсылмандығы» туралы тезис асырып айтылатын болды. Республикада шығыстану, арабистика салалары дамымады, мұсылман мемлекеттерімен мәдени байланыстар тоқтатылды [7, 13-21]. Ислам діні ендігі кеңестік билік жүйесінде ислам діні сауатсыздық

пен мәдени артта қалушылық пен байланыстырды [9, 31].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алпыспаева Г.А. Власть и религиозные организации в Казахстане. 1920-1930-е годы. Монография. – Астана: Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина, 2023. – 172 с.

2. Ислам и советское государство (1917–1936). Сборник документов. Вып. 2 = Islam and the Soviet State (1917–1936). Documents. Vol. 2 / сост., авт. предисл. и примеч. Д.Ю. Арапов. – М. : Изд. дом Марджани, 2010. – 208 с.

3. Киров С.М. Избранные статьи и речи. – М., 1957. – С. 128.

4. Арапов Д.Ю. Государственное регулирование ислама в Российской империи и Советском Союзе.

5. Ертістің Павлодар өңіріндегі исламның тарихынан. Құжаттар жинағы. – Павлодар қаласы: «ЭКО» ҒӨФ, 2001. – 492 б.

6. Нұртазина Н.Д. Исламға қарсы шабуыл. Кеңес үкіметінің Қазақстанда жүргізілген дінге қарсы саясаты (ХХ ғасырдың басы 20-40-шы жылдар). – Алматы: Қазақ университеті, 2008. – 36 б.

7. Муминов, А. К. (год издания). Ислам в Центральной Азии: Актуализация наследия (на примере Казахстана). – Алматы: Институт востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, Научно-исследовательский центр по изучению Анатолийских цивилизаций.

8. Алпыспаева Г.А., Жуман Г. (2022). Исламский дискурс в государственно-конфессиональной политике советской власти в Казахстане в 1920-1930-е гг. // Вестник Казахского агротехнического университета им. С. Сейфуллина.

9. Ramsay R.A. (2020). Kindling the Hearths of Culture: Kazakh Citizenship and Cultural Revolution on the Soviet Frontier, 1917-1937. Emory University.

Мелдебек Б.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекші: т.ғ.м., аға оқытушы Шокатова А.Қ.

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ДӘУІРІНДЕГІ АБЫЛАЙ ХАННЫҢ САЯСИ КЕМЕҢГЕРЛІГІ

Кез келген халықтың мемлекеттілігінің қалыптасуы мен дамуы белгілі бір объективті себептер мен алғышарттарға байланысты болып келетіні тарихтан аян, бұл – оған дейінгі этносаяси, әлеуметтік-экономикалық және рухани-идеологиялық үдерістердің заңды нәтижесі. Дегенмен, тарихқа көз жүгіртсек, бұл жерде жеке тұлғалардың, яғни халықтың ұлы және дана мемлекет қайраткерлерінің рөлі жоғары болғанын көреміз.

Қазақ мемлекеттілігінің қалыптасуында тарихи деректерге сүйенсек, осы аталған маңызды рөлді хандар, сұлтандар, билер мен батырлар атқарғанына көз жеткіземіз. Жоғары мемлекеттік билік әрдайым хандар мен Шыңғыс ұрпақтарынан тараған сұлтандардың қолында болды. Қазақ тарихында мемлекет құрылған кезден бастап хандық таққа өзін өзі жариялаған немесе Шыңғыс тұқымынан шықпаған адам отырған емес [4, 27].

XVIII ғасыр қазақ тарихы үшін ең маңызды шешуші оқиғаларға және кейінгі тарихи жолын айқындап берген ірі өзгерістерге толы болған уақыт болды. Бұндай алмағайып заманда әрине, тұлғалардың саяси шешімдері халық тағдырында зор мәнге ие болды. Бұл кезеңде екі атақты тұлғаны баса айтуға болады. Кеңестік тарихнамада олардың әрекеттері әркез сол уақыттағы идеологиялық талаптарға сай әртүрлі бағаланды: бірде

оларды өз халқына қарсы патшалық Ресейдің одақтасы ретінде көрсетті, енді бірде халықтар достығының символы ретінде дәріптеді. Оның біреуі – XVIII ғасырдың бірінші жартысында қазақ халқының көрнекті мемлекет және әскери қайраткері, жоңғарлармен соғыста қазақ қолының бас қолбасшысы, атақты Кіші жүз ханы болған Әбілқайыр хан. Оның өмірінде данышпан қолбасшы мен саясаткер ретінде рөлі дұрыс бағаланбады. Ал XVIII ғасырдың екінші жартысы Абылай ханның есімімен тығыз байланысты болды. Оның билігі тұсында қазақтың феодалдық мемлекеттілігі едәуір күшейіп, Қазақ хандығының жері қайта қалпына келтірілді. Абылай хан өз дәуірінде мемлекет ішінде ауқымды өзгерістер жасап, елдің тұтастығы мен қуатын арттыруға айрықша үлес қосты. [3, 112]

1771 жылы Абылайды үш жүздің – қазақтың ханы етіп сайлауға қолайлы жағдай қалыптасты. Сол жылдың күзіне қарай ұзақ кеңесуден кейін үш жүздің өкілдері Қазақ хандығының ежелгі астанасы – Түркістан қаласына жиналды. Абылайды барынша қолдағандар қатарында жырау Бұқар Қалқаманұлы, сұлтандар Әбілфейіз бен Болат және Кіші жүз билеушілері (Нұралы ханды қоспағанда), сондай-ақ Орта және Ұлы жүз өкілдері болды. Қазақ дәстүріне сай, халық көп жиналған үлкен жиында Абылай ақ киізге көтеріліп, үш жүздің ханы болып жарияланды [1, 98].

XVIII ғасырдың алғашқы ширегінде әрбір ру дербес өмір сүріп, өз билері мен рубасылары арқылы басқарылған еді. Мұндай жүйеде хан билігі билердің еркіне тәуелді болды және жеке рулар деңгейінде шешімдерге ықпал ету мүмкіндігі шектеулі еді.

XVIII ғасырдың 20–30 жылдарында бұл жүйе өзгеріске ұшырап, рулар мен бірлестіктер өздеріне қолбасшы әрі саяси көсем ретінде сұлтандарды шақыра бастады. Осылайша сұлтандардың рөлі күшейе түсті. Абылай жүздер мен ірі бірлестіктерді басқаруға қазақтың дәстүрлі менталитетіне сай элементтерді енгізуге ұмтылды.

1774 жылы Абылай хан Ұлы жүздің бір бөлігін басқаруға сұлтан Әділді тағайындап, оған Талас өңірінде қала салдырып, сол жерге қарақалпақтарды қоныстандырды. Солтүстік-шығыс Жетісуда ханның тағы бір ұлы Сүйік билік етті, ал Орталық Қазақстанда Қасым басқарды. Орта және Ұлы жүздің жерлерінің көп бөлігі ханның ұлдарына бөлініп берілді. Тек Кіші жүз бен Орта жүздің батыс бөлігінде хан Қайыптың ұрпақтары, Орталық Қазақстанның кейбір аймақтарында хан Барақтың ұрпақтары, ал Қытаймен шекаралас өңірлер мен Сырдария бойында хан Әбілмәмбет әулетінің өкілдері билік жүргізді.

Орталық билікті күшейту үшін Абылай хан жүзеге асырған екінші бір шаралар кешені – жеке тұлғаның беделі мен қасиеттеріне сүйену болды. Абылай хан дәстүрлі әдет-ғұрып құқықтарына қайшы түрде қылмыскерлерге өлім жазасын кесу құқығын өз қолына алды. Бұл өкілеттік бұрын тек билер сотының құзырында болған еді. Сондай-ақ билер кеңесі мен ру ақсақалдарының жиынының өкілеттіктері едәуір шектелді. Алайда қазақ қоғамында қалыптасқан әдет-ғұрып заңдарының күші мен нақты басқару тетіктерінің жеткіліксіздігі Абылай ханға хандықтың саяси жүйесін түбегейлі реформалауға мүмкіндік бермеді. Оның үстіне, ұзақ жылдарға созылған соғыстар басқару жүйесін әлсіретіп, бұрынғыдай толық іске аспайтын жағдайға жеткізді. Осылайша, хан билігі әлі де билер мен сұлтандар тарапынан шектеліп отырды. Мемлекеттік құрылымның тұрақтылығы ханның жеке беделіне, оның күрделі саяси мәселелерді шешуде ымыра таба білуіне тікелей тәуелді болды.

Абылай ханның сыртқы саясаты да икемділік пен ымырашылдықпен сипатталды. Оның Ресей және Қытай сияқты алып мемлекеттермен қарым-қатынасы Орта Азия елдерімен жүргізген саясатынан едәуір ерекшеленді. Абылай хан екі бірдей отаршыл империяның қуатын жақсы түсініп, оларға қатысты барынша сақтықпен әрекет етті: бір жағынан, Ресей протекторатын мойындаудан бас тартпады, екінші жағынан – бұл мемлекеттердің қазақ даласындағы ықпалын шектеп отыруға тырысты. 1779 жылы Қытай императоры өзінің жарлығында бұл жағдайды былайша сипаттаған еді: «Қазақтар басынан бастап қосарлы саясат ұстанып келеді… Абылай бізге бағыныштылығын

білдірген кезде, Ресей қарсылық білдіріп, оның өздерінің боданы екенін алға тартты да, бізден оны қабылдамауды талап етті. Біз оларға былай жауап бердік: «Сіздер Абылайды өз адамдарыңыз дейсіздер. Егер шынымен дұрыс басқара білгендеріңізде, ол бізге бағынышты болмас еді… Ал сіздер, орыстар, бұған қалайша тосқауыл қоя аласыздар?.. Егер болашақта осындай жағдай қайталанса, барынша абайлап әрекет етіңдер» [2, 27].

Хан Абылай осылайша өз иеліктерін көрші елдердің қаупінен қорғап қана қоймай, ірі империялар арасында шебер саясат қолданып, белгілі бір пайда да табуға тырысты. Абылайдың оңтүстіктегі көршілерімен қарым-қатынасы мүлде өзгеше сипатта болды. Оның күш-жігерінің арқасында Жетісу қайтадан қазақ жері болып бекітілді. Бұл аймақта қырғыздармен қақтығыстар жалғасып тұрды және Абылай оларға қарсы бірнеше рет жорық ұйымдастырды. Мұндай жорықтар 1774 және 1779 жылдары жасалып, соңғысы қырғыз тайпаларының бір бөлігінің Қазақ хандығына бағынуына әкелді. Ташкент пен Ходжентпен болған соғыстар нәтижесінде қазақтар Сайрам, Шымкент, Сызақ және Ташкент қалаларын қайтарып алды. Осылайша, XVIII ғасырдың 70-жылдарындағы Абылай ханның сыртқы саяси әрекеттері Қазақ хандығының уақытша болса да қайта бірігуіне және халықаралық аренада беделінің артуына себеп болды. Абылай ханның осындай саяси кемеңгерлігі жеріміз бүтін, еліміз іргелі сақталуына үлкен ықпал етті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинение в пяти томах. 4 том – Алматы, 1985. – 112 с.

2. Левшин А. И. Описание Киргиз-Казачьих, или Киргиз-Кайсацких, орд и степей. – Алматы, 1996 г. – 254 с.

3. История Казахстана в 5 томах. 3 том. – Алматы, 2000 г. – 255 с.

4. История государственности Республики Казахстан. – Петропавловск, 2002. – 312 с.

Мерген Ә.С.,

магистрант Международного университета Астана,

г. Астана, научный руководитель: к.и.н., профессор Ускембаев К.С.

СОСТОЯНИЕ МУСУЛЬМАНСКИХ ШКОЛ В КАЗАХСТАНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Вопрос развития образования в Казахстане в XIX веке связан с множеством исторических, культурных и социальных факторов, а также с политикой Российской империи, направленной на распространение русской грамотности среди казахского населения. Одним из важнейших аспектов образовательной системы того времени были мусульманские школы, которые играли значительную роль в обучении детей казахов и других мусульманских народов. Однако деятельность этих школ в условиях колониальной политики Российской империи была ограничена, что оказало существенное влияние на их развитие. В этой статье рассматривается состояние мусульманских школ в Казахстане во второй половине XIX века, особенности их функционирования и взаимоотношения с государственной образовательной системой.

Ввиду отсутствия статистических данных, у нас нет подробных сведений о мусульманских школах по всей территории Казахстана во второй половине XIX века. Как видно из годового отчёта инспектора школ Тургайской области А.В. Васильева, о состоянии учебной части в Тургайской области за 1892 год, в Илецком уезде было 7 мусульманских школ. По официальным данным, в 1890 году в области было 11 мусульманских медресе, а по некоторым неофициальным данным – около 80 мусульманских школ, включая медресе [1, 45].

Как указывалось в объяснительной записке комиссии по проекту об управлении в

казахских областях (1867 г.), в Троицке у местных мулл обучалось до 50 мальчиков, а в ряде волостей, в приграничных казахских дистанциях, насчитывалось от 10 до 17 мулл, каждый из которых обучал по 10-20 мальчиков [2, 98].

Царская администрация, особенно военный губернатор области, инспектор народных училищ, а также попечитель учебного округа, бдительно следили за деятельностью мусульманских школ. Они считали, что лучшим противодействием против ислама и антирусской пропаганды являлось распространение русской грамоты среди казахского населения, увеличение русско-казахских школ. Однако областная администрация считала, что лучше организовать при мусульманских школах русские классы, как «во избежание, – писал И. Алтынсарин в своём отчёте, – лишних недоразумений среди киргизов, так и по неимению в наемности учителей из киргиз, которые единственно могли быть допускаемыми в медресе или духовные училища киргиз» [3, 29].

По некоторым неподтверждённым данным, в 1885 году в одном только Туркестанском уезде насчитывалось 107 мектебов и 2 медресе, в которых было 1058 учащихся и 109 учителей, то есть на одного приходилось 10 детей. В 1893 году в 18 волостях Казалинского уезда насчитывалось 288 мусульманских школ, в которых обучалось 2298 детей. В том же году в Чимкентском уезде было 670 школ, преимущественно мусульманских, в которых обучалось 4365 учащихся (из них 575 девочек).

26.06.1899 года генерал-губернатор Туркестанского края Розенбах в письме министру народного просвещения отметил, что в крае имеется 206 медресе и 3660 мектебов с более чем 49 000 учащимися. В 1896 году во всех мусульманских школах края по неофициальным данным училось 77 711 детей [4, 14].

Инспектор мусульманских школ В.П. Наливкин в 1890–1891 учебном году установил в Сыр-Дарьинской области 21 медресе и обследовал их. Из этого числа только в Ташкенте находилось 14 медресе, а 2 медресе – в городе Туркестане и селе Карнак Чимкентского уезда. Мусульманские школы были временными. Учебных программ и планов они не имели. Работали только в зимнее время, а летом распадались [5, 52].

Начальник Перовского уезда в своём рапорте на имя военного губернатора Сыр-Дарьинской области от 08.01.1867 года высылал список подведомственных Министерству народного образования учебных заведений для описания наиболее распространённого типа мусульманских школ. Он писал: «Во вверенном мне уезде есть ещё кочевые аульные школы, имеющие характер домашнего преподавания, заключавшегося в том, что состоятельный в городе кочевник нанимает к себе мырзу (грамотного туземца), за устанавливающуюся плату по обычаю (1 верблюд и 1 лошадь в полгода) с содержанием от него за обучение туземной грамоте его детей. Мырза имеет право во время занятий обучать и других детей туземцев, соседствующих по кочевьям с хозяином, и преимущественно его родственников, с платой последних по 20 копеек в месяц за 1 ученика. Таких школ в уезде не менее 500, но достать о них подробные сведения не представляется возможным, во-первых, потому что они постоянного в себе ничего не занимаются, во-вторых, число учеников таких школ редко доходит до 6, в-третьих, потому что собрание подробных сведений с кочевников, с опаской отличавшихся с таким запросом, всегда бывает неверно».

Согласно отрывку одной из статей «Народного образования Семиреченской области», опубликованной в журнале «Народная школа» (март 1884), сообщалось, что только в Верненском, Капальском, Сергиопольском уездах в мусульманских школах обучалось 47 447 мальчиков и 1 727 девочек; в городах и мечетях 5 мусульманских школ, в том числе в г. Верном — 4 (из которых 1 школа была женской, в которой обучалось 32 девочки). В 4 мужских школах обучалось 140 мальчиков [6, с. 15].

По данным и.о. Верненского уезда в 1882 году в г. Верном имелись 3 мужских и 1 женская мусульманская школы, из которых обучалось 110 мальчиков и 32 девочки. В

мусульманских школах, находящихся в волостях, числилось 2 863 детей, в числе 2 067 мальчиков и 796 девочек. О количестве школ сведений не было.

В Верненском уезде в мусульманских школах 24 казахских волостей было 1329 мальчиков и 125 девочек, а в 2 дуганских волостях – 1185 мальчиков и 553 девочки.

Мусульманские школы, за исключением нескольких школ, находившихся в городе Верном и уездных центрах области, по существу, не являлись школами в полном смысле слова. Следует, однако, учесть, что учащихся в мусульманских школах было в несколько раз больше, чем в русских и русско-туземных. Чтобы воспрепятствовать распространению мусульманского влияния среди казахского и другого нерусского населения Семиреченской области, царская администрация предпринимала различные меры. Она не только запретила открывать мусульманские школы без преподавания в них на русском языке, но и пыталась закрыть существующие школы, если в них не преподавалась русская грамота [3, 32].

Ещё в 1885 году Степной губернатор издал распоряжение, согласно которому мусульманские школы при мечетях могли открываться только при введении преподавания русского языка. Что касается существующих школ, генерал-губернатор предложил вводить в них преподавание русского языка «постепенно, по мере приискания учителей из мусульман, получивших образование в русских учебных заведениях». По его мнению, содержание таких учителей могло обойтись для родителей учащихся недорого, так как «выходящие из русских учебных заведений киргизские мальчики, в большинстве случаев остаются без занятий, а потому согласятся обучать детей в школах мечетей за малое вознаграждение» [2, 72].

10.04.1899 года военный губернатор области генерал-лейтенант Иванов в своём циркулярном указании уездным и участковым начальникам города Верного указывал на вредное влияние мусульманских школ и предложил разрешить их деятельность только при условии введения преподавания русской грамоты. Он предложил объявить об этом обществам, содержащим школы, и предупредить, что «никаких отступлений от сего допускаемого не будет». Военный губернатор признал, что специальные учреждения для казахских детей, школы, интернаты и пансионы «не достигли, однако, желаемых результатов, русская грамотность распространяется среди туземцев весьма туго». Но он считал, что 1 из «главных тормозов» этого является в «сильной степени негласно существующие частные мусульманские школы, благодаря которым и под влиянием фанатичного направления обучающихся в них мулл, не имеющих части ничего общего с местным населением, молодое поколение отделяется от учреждённых правительственных народных школ, что препятствует успеху последних».

Далее он ссылается на то, что такое вредное влияние мусульманских школ было замечено и раньше, что ещё в 1877 году военный губернатор запретил приём казахских детей в узбекские и татарские мусульманские школы. Но такое указание, как отмечал военный губернатор, выполнялось плохо; муллы, не ограничиваясь открытием мусульманских школ в населённых пунктах, где проживали мусульмане [7].

В заключение можно сказать, что мусульманские школы в Казахстане второй половины XIX века представляли собой весьма специфические учебные заведения. Несмотря на значительное количество учащихся, качество образования оставалось на низком уровне из-за отсутствия методических программ и квалифицированных учителей. Мусульманские школы находились под постоянным контролем властей, которые пытались ограничить их влияние, вводя преподавание русского языка. Эти меры имели ограниченный успех, поскольку образовательные потребности казахского населения оставались невыполненными, а традиционные школы продолжали существовать в различных формах.

Список использованной литературы:

1. Васильев А.В. Исторический очерк русского образования в Тургайской области и современное его состояние. – Оренбург, 1896. – С. 45.
2. Алекторов А.Е. Новые течения в жизни магометанских школ // Журнал Министерства народного просвещения. – 1909. – № 4. – С. 72-98.
3. Сабитов Н. Мектебы и медресе у казахов (Историко-педагогический очерк). – Алма-Ата: Академия наук Казахской ССР, 1950. – С. 29-32.
4. Остроумов Н.П. Медресе в Туркестанском крае // Журнал Министерства народного просвещения. – 1907. – № 1. – С. 14.
5. Наливкин В. П. Туземный пролетариат // «Туркестанские Ведомости», 1917. – № 50, 55.
6. Народное образование Семиреченской области // Журнал «Народная школа». – 1884. – № 3. – С. 15.
7. Госархив г. Астаны; фонд 527; опись 1; единица хранения 59 и 58.

Мустафин А.Ж.,
магистрант Академии государственного управления
при президенте Республики Казахстан, г. Астана,
научный руководитель: вице-министр здравоохранения РК Муратов Т.М.

СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РИСКА ИНСУЛЬТА И ДОСТУПНОСТЬ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ В СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ: АНАЛИЗ СИТУАЦИИ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Инсульт по-прежнему остается одной из критически значимых причин смертности и инвалидизации населения, причем эта проблема актуальна как на глобальном уровне, так и в Казахстане, включая Северо-Казахстанскую область (СКО). Согласно данным годового отчета неврологической службы региона за 2024 год, смертность от инсульта в области достигла 13,6%, что немного ниже среднереспубликанского уровня, равного 15,0%. Однако стоит отметить, что показатель смертности пациентов, умерших дома в течение месяца после выписки, оказался выше порогового значения (7,8% против рекомендуемых 7,5%), что вызывает дополнительную тревогу и требует более глубокого анализа ситуации.

Особое значение в контексте изучения риска инсульта имеют социально-демографические факторы, среди которых особенно выделяются возраст, пол, образовательный уровень, доход и место жительства. Согласно ряду исследований, включая работы Всемирной организации здравоохранения и Всемирной организации по борьбе с инсультом, именно эти показатели существенно влияют на вероятность возникновения инсульта и возможности своевременного получения квалифицированной медицинской помощи. Данный факт подчеркивает необходимость детального анализа указанных факторов в контексте специфики региона.

Кроме того, неравномерный доступ населения Северо-Казахстанской области к специализированной медицинской помощи существенно осложняет прогнозы лечения инсультов. Географические особенности региона, такие как значительная удаленность сельских районов от специализированных центров, усугубляют проблему, затягивают доставку пациентов в больницы и, как следствие, увеличивают риск инвалидизации и смертности. Это обстоятельство подтверждается данными диспетчерской службы Департамента по чрезвычайным ситуациям СКО и отражает дополнительную нагрузку на социально-экономические ресурсы области.

Особенно остро стоит проблема недостаточной информированности населения о симптомах инсульта и значимости своевременного обращения за медицинской помощью. Жители сельских районов менее осведомлены о необходимости срочной госпитализации, что, в свою очередь, снижает эффективность медицинского вмешательства и ведет к негативным последствиям. Таким образом, необходимо усилить меры по информированию населения и устранению неравенства в доступе к специализированной помощи, учитывая специфику и потребности сельских районов СКО.

Основная часть (Анализ ситуации)

В Северо-Казахстанской области социально-демографические факторы играют важнейшую роль в формировании риска инсульта. В частности, высокая доля пожилых граждан в общей структуре населения (по данным на 2024 год) прямо коррелирует с увеличением числа случаев инсульта, что подтверждается статистическими отчетами местных медицинских учреждений. Международные исследования, проведенные Всемирной организацией здравоохранения и Всемирной организацией по борьбе с инсультом, также указывают на значительную связь между уровнем образования, доходами населения и риском развития инсульта. Вместе с тем, в СКО детальный анализ по этим социальным показателям требует дальнейших исследований для более точной оценки ситуации и выработки адресных мер профилактики.

Помимо этого, доступность медицинской помощи в области характеризуется рядом серьезных проблем, тесно связанных с социально-демографическими особенностями населения и географическими условиями региона. В частности, информированность сельского населения о симптомах инсульта и важности немедленного обращения за медицинской помощью остается критически низкой. Опросы, проведенные в 2023-2024 годах, продемонстрировали значительные пробелы в знаниях о признаках инсульта, особенно среди сельских жителей.

Кроме того, проблемы транспортной доступности еще более осложняют ситуацию. В городах СКО среднее время доставки пациента с инсультом в специализированный центр составляет примерно 40 минут, тогда как в сельских районах этот показатель может растягиваться до нескольких часов, особенно в зимнее время, когда условия для транспортировки пациентов усложняются из-за неблагоприятных погодных условий. Подобные задержки снижают эффективность оказания медицинской помощи и увеличивают риск неблагоприятных исходов заболевания.

Доля пациентов с ишемическим инсультом, которые получили специализированную помощь в рамках терапевтического окна (4,5 часа), в сельской местности остается низкой, а общий процент получивших тромболитическую терапию за 2024 год составил лишь 4,7%, что ниже целевого значения в 5%. Такая ситуация отражает ограниченные возможности существующей медицинской инфраструктуры и недостаточную оперативность реагирования в сельских районах, что подчеркивает необходимость совершенствования системы оказания помощи в регионе.

Проведенный анализ позволил выявить ключевые проблемы в организации медицинской помощи при инсульте в Северо-Казахстанской области. Среди основных факторов, затрудняющих эффективную борьбу с этим заболеванием, выделяются низкий уровень информированности населения о симптомах инсульта и срочности обращения за помощью, недостаточная транспортная доступность медицинских учреждений, особенно в сельской местности, и неравномерное распределение специализированной медицинской помощи по территории области.

Для решения указанных проблем необходимо реализовать комплекс мер, которые будут учитывать региональные особенности и потребности разных социально-демографических групп. Во-первых, следует активно развивать информационные кампании, направленные на повышение осведомленности населения о симптомах инсульта, акцентируя внимание на необходимости экстренного обращения за медицинской помощью. Такие кампании должны быть адаптированы для различных

категорий населения, учитывая возрастные, образовательные и географические особенности.

Во-вторых, важным направлением является улучшение транспортной логистики, включающее оптимизацию маршрутов скорой медицинской помощи, расширение возможностей санитарной авиации и внедрение телемедицинских технологий. Эти меры позволят значительно сократить время доставки пациентов в специализированные медицинские учреждения, особенно в труднодоступных районах.

Кроме того, необходимо обеспечить расширение сети специализированных инсультных центров, гарантируя равномерный доступ к современным методам лечения, таким как тромболизис и тромбэктомия, во всех крупных районных центрах области. Это позволит оперативно оказывать квалифицированную помощь и снизить уровень инвалидизации и смертности от инсульта.

Отдельное внимание должно быть уделено созданию сети доступных и эффективных реабилитационных центров, включая мобильные реабилитационные бригады для сельских жителей, а также внедрение телемедицинских консультаций по вопросам реабилитации.

Также следует усилить роль первичной медико-санитарной помощи в вопросах профилактики инсульта, диспансерного наблюдения пациентов из групп риска и раннего выявления предикторов инсульта.

Наконец, для комплексного решения социально-экономических последствий инсульта необходимо организовать тесное межведомственное взаимодействие, обеспечивающее поддержку пациентов и их семей, включая социальную, психологическую и экономическую помощь.

Список использованной литературы:

1. Шамсутдинова А.Г., Искакова Ф.Е., Полатбеков А.А., Мамырбекова С.А. Современное состояние вопроса оказания помощи при ишемическом инсульте. Обзор литературы // West Kazakhstan Medical journal. – 2023;65(1). – С. 19-28.

2. Сатин С.З. Динамика заболеваемости и смертности населения с инсультом за 2018-2023 гг. (на примере районной больницы СКО). Диссертация MBA в здравоохранении. Международный экономический университет, Прага, Международный институт общественного здравоохранения. – Астана, 2024.

3. Годовой отчет неврологической службы Северо-Казахстанской области за 2024 год. – Петропавловск, 2024.

4. Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан на 2020-2025 годы. Министерство здравоохранения РК. – Астана, 2020.

5. Всемирная организация здравоохранения. Европейское региональное бюро, Kjellström T., Norrving B., Shatchkute A. Хельсингборгская декларация о европейских стратегиях в отношении инсульта, 2006 г. WHO Regional Office for Europe, 2007.

Мусина Д.А.,

студент Евразийского гуманитарного института им.А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: к.и.н., профессор Ескалиев С.А.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ ПЛЕМЕН СРЕДНЕГО ЖУЗА В ПЕРИОД КАЗАХСКОГО ХАНСТВА

Статья посвящена исторической географии племен Среднего Жуза в период казахского ханства (XV-XVIII века). В работе рассматриваются географическое положение региона, племенной состав, экономическая деятельность, политическая структура и культурные аспекты жизни племен. Средний Жуз охватывает обширные территории Центрального Казахстана и был важным центром политической и экономической жизни.

Племена, такие как дулат, керей и жалайыр, играли ключевую роль в формировании казахской идентичности.

Экономика региона основывалась на кочевом скотоводстве и земледелии, а политическая структура была организована по родоплеменному принципу. Культура племен включала музыку, устное творчество, ремесла и традиции, которые продолжают влиять на современное казахское общество. Доклад подчеркивает значимость изучения исторической географии для понимания культурного наследия и идентичности казахского народа. Средний Жуз – один из трех жузов, на которые делится казахский народ, и играет ключевую роль в историческом и культурном контексте Казахстана. политическую В период казахского ханства (XV-XVIII века) этот регион стал важным центром политической и экономической жизни, а также культурного обмена [1].

В данной статье мы рассмотрим географическое положение, племенной состав, экономическую деятельность, структуру и культурные аспекты племен Среднего Жуза. Средний Жуз охватывает обширные территории Центрального Казахстана, включая районы вокруг рек Сырдарья и Талас, а также части современного Казахстана, Узбекистана и Киргизии. Эти земли характеризуются разнообразным ландшафтом: степи составляют основную часть территории, где кочевали племена; горы, такие как Тянь-Шань и Джунгарский Алатау, служили естественными барьерами и источниками ресурсов; реки и озера обеспечивали питьевой водой и служили местами для ведения сельского хозяйства [3]. Климат региона варьируется от континентального до полупустынного, что также влияло на образ жизни и экономическую деятельность местного населения.

Средний Жуз состоял из нескольких крупных племен, среди которых можно выделить дулат, одно из самых влиятельных племен, занимавшее центральные районы Жуза. Дулаты были известны своим военным искусством и организованностью. Керей, племя, которое сыграло ключевую роль в формировании казахского ханства, было известно своим умением вести переговоры и устанавливать торговые связи [2]. Жалайыр славился своим искусством и ремеслом, занимаясь производством тканей и ковров. Также существовали племена Торгай и другие (например, Шапырашты, Сары Уйсын), каждая из которых имела свои особенности в культуре, языке и традициях. Все эти племена объединялись общей историей, языком и культурными традициями, что способствовало формированию единой казахской идентичности.

Экономика племен Среднего Жуза основывалась на кочевом скотоводстве, что было обусловлено климатическими условиями региона. Основные виды скота включали крупный рогатый скот, который составлял основу продовольственной безопасности; овец, важный источник шерсти для текстильной промышленности; и лошадей, которые не только служили средствами передвижения, но и играли важную роль в культуре и экономике. Кроме скотоводства, племена занимались земледелием в более плодородных районах, где выращивали пшеницу, ячмень и другие культуры. Торговля с соседними регионами была важной частью экономики; через Средний Жуз проходили торговые пути, связывающие его с другими частями Центральной Азии, Китаем и Россией. В период казахского ханства Средний Жуз стал важным политическим центром. Ханы из этого региона обладали значительной властью и влиянием. Одним из наиболее известных ханов был Жанибек, который способствовал объединению племен под единым руководством. Политическая структура была организована по принципу родоплеменной системы: батыр – вождь племени, ответственный за защиту и управление своим народом; союзы племен – временные объединения для решения общих задач, таких как защита от внешних угроз или ведение войны [1]. Отношения между племенами часто были сложными: существовали как союзы, так и конфликты. Важную роль в политической жизни играли старейшины, которые принимали решения на курултаях (собраниях).

Культура племен Среднего Жуза была разнообразной и насыщенной. Она включала в себя музыку и танцы традиционные инструменты, такие как домбра и қобыз, использовались для исполнения народных песен; устное народное творчество – сказания и эпосы передавались из поколения в поколение, укрепляя общую идентичность; ремесла – ковроделие, ювелирное искусство и изготовление предметов быта [1],[2].

Мастера создавали уникальные изделия, отражающие культурные особенности племен. Традиции и обычаи играли важную роль в жизни общества: праздники, обряды и ритуалы были неотъемлемой частью повседневной жизни. Например, празднование Наурыза символизировало начало нового года и обновление природы. Средний Жуз представляет собой значимый элемент в истории Казахстана, олицетворяя богатство культурного наследия казахского народа и его многообразие. Исследование этого региона позволяет глубже понять процессы формирования казахской идентичности и культурных традиций, а также осознать вклад племен Среднего Жуза в развитие всей страны.

Список использованной литературы:

1. Кенжебаев Н. История Казахстана: от древности до современности. – Алматы: Атамұра, 2010.
2. Бекмаханов В. Казахское ханство: история и культура. – Алматы: Ғылым, 2008.
3. Мусин А. Кочевники Центральной Азии. – Алматы: Қазақ университеті, 2015.

Нагашбаев А.А.,
студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова, г. Астана,
научный руководитель: к.и.н., профессор Джанпеисова М.М.

ПРОЦЕССЫ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ИСЛАМА В СРЕДЕ ТЮРКОВ В СРЕДНИЕ ВЕКА

Ислам, возникший в VII веке на Аравийском полуострове, быстро распространился на территории, находившиеся далеко от его родины. В частности, интерес представляет процесс распространения ислама среди тюркских народов, которые проживали на обширных территориях Центральной Азии, Восточной Европы и Ближнего Востока. Это явление оказало значительное влияние на политическую, культурную и социальную жизнь этих народов, что в итоге привело к созданию мощных исламских государств.

Раннее распространение ислама среди тюрков. Ислам начал распространяться среди тюркских народов с VIII века, когда арабские войска начали свои завоевания в Центральной Азии. Первоначально ислам был принят в основном правителями и их ближайшим окружением. Одним из первых примеров принятия ислама среди тюрков был Хазарский каганат, где в середине VIII века каган по имени Булар принял ислам, что послужило сигналом для распространения этой религии среди его народа.

Однако в этот период ислам оставался в значительной степени религией правящих классов и не имел широкого распространения среди обычных тюркских племен.

Роль арабских торговцев и миссионеров. Одним из важнейших факторов, способствовавших распространению ислама среди тюрков, было воздействие арабских торговцев и миссионеров. Важными центрами торговли, через которые распространялись исламские идеи, стали города на Великом шелковом пути. Торговцы и миссионеры активно распространяли ислам среди тюркских народов, что в определенной степени содействовало адаптации религии в тюркской среде.

Особое значение для распространения ислама имели суфийские ордена, которые активно проповедовали ислам и привлекали местное население своими мистическими учениями. Суфии обладали определенной гибкостью в своем подходе к религиозным практикам, что позволило легче адаптировать ислам к тюркским традициям.

Принятие ислама тюркскими государствами. В IX-X веках важным этапом распространения ислама среди тюрков стало принятие этой религии рядом крупных тюркских государств. Одним из таких государств был Сельджукский султанат, который стал важным центром исламской культуры и религии в Центральной Азии и Малой Азии. Принятие ислама Сельджуками сыграло важную роль в распространении ислама среди тюркских народов, поскольку Сельджуки активно пропагандировали ислам и

адаптировали его к местным условиям.

Также, на рубеже X-XI веков, ислам был принят каганом карлуков и другими племенами, что способствовало его дальнейшему распространению среди тюркских народов Центральной Азии.

Преобразования в культуре и общественном устройстве. Процесс распространения ислама среди тюрков в средние века существенно повлиял на их культуру, социальное устройство и мировоззрение. Ислам привнес новые религиозные и моральные ценности, а также развивал традиции образования, науки и искусства.

Архитектурные памятники, такие как мечети и медресе, стали неотъемлемой частью тюркских городов. Развивались исламская наука, литература и философия, которые нашли отклик среди тюркских ученых и мыслителей. Одним из самых ярких примеров этого является известный философ и ученый Аль-Фараби, который родился на территории, населенной тюрками, и стал одним из величайших представителей исламской мысли.

Таким образом, распространение ислама среди тюркских народов в средние века было сложным и многогранным процессом, который происходил на протяжении нескольких столетий. Этот процесс включал в себя как военные завоевания, так и мирное распространение религии через торговлю и миссионерскую деятельность. В результате этого, ислам стал не только религией, но и важной составляющей культуры, социального устройства и политической жизни тюркских народов, оказав серьезное влияние на развитие целых цивилизаций.

Список использованной литературы:

1. Тулибаева Ж.М., Исахан Г.Т. Арабографические источники по истории Казахстана. Фонд Института востоковедения АН Республики Узбекистан. – Астана: РГУ «Национального центра археографии и источниковедения», 2014. – 154 с.

2. Рахманалиев Р. Империя тюрков. История великой цивилизации. – М.: РИПОЛ классик, 2017. – 704 с.

3. Стивен Фредерик Старр. Утраченное просвещение. Золотой век Центральной Азии. От арабского завоевания до времен Тамерлана. – М., 2017. – 574 с.

4. Франкопан Питер. Шелковый путь. – М., 2018. – 688 с.

Орынбасар Ж.М.,

Нархоз Университетінің магистранты,

Алматы қ., ғылыми жетекшісі: қауымдастырылған профессор, PhD Сагидолда Н.

ЕРЕКШЕ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕГРАЦИЯЛАУДАҒЫ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ТИІМДІЛІГІ

Қазақстандық қоғам сөзсіз әлеуметтік қорғауды ғана емес, сонымен қатар интеграциялық қолдауды қажет ететін мүмкіндігі шектеулі жандарды, соның ішінде білім беруде ерекше қажеттіліктері бар балаларды қамтитын бірнеше әлеуметтік топтардан тұрады. Сәйкесінше, мемлекеттің әлеуметтік функциясын дұрыс іске асыру үшін елімізде құқықтық реттеуді шын мәнінде қамтамасыз ете алатын тиісті заңнаманы әзірлеу арқылы жоғарыда аталған халық тобына деген көзқарас айтарлықтай өзгерді және мүмкіндігі шектеулі жандардың өмір сүру теңдігіне қолайлы мүмкіндер жасау шаралары, соның ішінде инклюзивті білім беру жүзеге асуда.

Осыған орай, зерттеу тақырыбының өзектілігі айқын және ол бірнеше факторларға негізделген. Әлеуметтік-мәдени контекст негізінен қарастырсақ, қазіргі қоғамда ерекше қажеттіліктері бар балалардың құқықтарын құрметтеу және олардың әлеуметтік инклюзиясы барған сайын қызу талқылау мен назар аударатын нысанға айналды. Барлық

балалардың, соның ішінде физикалық, психикалық немесе психологиялық ерекшеліктері бар балалардың білім алу құқығы халықаралық және ұлттық күш-жігердің орталығында және көптеген елдер инклюзивті білім беру мүмкіндіктерін кеңейтуге бағытталған заңдар мен саясаттарды қабылдауда. Бұл мұндай бағдарламалардың тиімділігін және олардың ерекше қажеттіліктері бар балаларды әлеуметтік қамтуға әсерін тереңірек зерттеу қажеттілігін тудырады. Инклюзивті білім берудің ерекше қажеттіліктері бар балалардың әлеуметтік инклюзиясына әсері тұрғысынан оның нәтижелерін бағалайтын және құжаттайтын зерттеулердің жетіспеушілігінің туындауына байланысты бұл тереңірек талдау мен эмпирикалық дәлелдемелерді қажет ететін маңызды сала болып табылады

М.С. Тургульдинованың «Қазақстан Республикасындағы инклюзивті білім беруді құқықтық реттеудің ерекшеліктері» атты зерттеу жұмысында бірқатар заңнамалық актілерге тоқтала келе 2023 жылғы деректерге сай Білім министрлігінің мәліметін қамтып өтеді [1]. Ондағы деректерге сай Қазақстан Республикасында ерекше білім беру қажеттіліктері бар жандардың саны мектеп жасына дейінгі, жалпы орта білім және жоғары білім беретін оқу орындарын қоса есептегенде 100 мыңнан асады. Осыған орай, инклюзивті білім беру үдерісіне қолайлы жағдай жасауды мемлекеттік қолдау 2025 жылға қарай ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды жоғары деңгейде оқытуға жағдай жасалған білім беру ұйымдарының пайызын арттыруды жоспарлап отырғаны хабарланды. Сондықтан, елдегі инклюзивті білім беретін мекемелердің санының артуына байланысты мүмкіндігі шектеулі балалардың әлеуметтік ортаға бейімделуі, яғни интеграциялануына қолайлы мүмкіндіктердің көлемі артуда.

Инклюзивті білім беру теңдік пен әлеуметтік әділеттілік принциптеріне негізделе отырып, физикалық немесе ақыл-ой қабілеттеріне, нәсіліне, ұлтына және әлеуметтік тегіне қарамастан барлық балаларды білім беру процесіне біріктіруді көздейді. Инклюзивті білім беру тек ерекше қажеттіліктері бар балалардың білім беру процесіне физикалық ықпалдасуымен ғана шектелмейтінін атап өткен жөн. Ол сондай-ақ білім беру ортасын, бағдарламалар мен оқыту әдістерін әр баланың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін бейімдеудің күрделі үдерісін қамтиды.

Инклюзивті білім беру ерекше қажеттіліктері бар балаларды әлеуметтік интеграциялауда бірқатар артықшылықтарға ие. Біріншіден, бұл барлық балаларға ынтымақтастық, төзімділік, эмпатия дағдыларын дамытуға көмектеседі және балаларға бағытталған стигманың азаюына септігін тигізеді. Екіншіден, ерекше қажеттіліктері бар балаларға өзін қоғамның дамуына үлес қоса алатын мүшесі ретінде сезінуге көмектеседі. Үшіншіден, оқушылардың жақсы әлеуметтік бейімделуіне және өзін-өзі жүзеге асыруына жағдай жасайды. Инклюзивті сыныптардағы балалар әртүрлі құрдастарымен қарым-қатынасқа түсуі барысында олардың әлеуметтік дағдылары дами түседі. Сонымен қатар, үй жағдайында білім алатын балаларға қарағанда инклюзивті білім беруге қатысатын ерекше қажеттіліктері бар балалар жеке қолдау және бейімделген оқу бағдарламалары арқылы жоғары жетістіктерге қол жеткізе алатыны дәлелденді. Сондай-ақ бұл үдеріс тек балалардың сапалы білім алу барысына ғана емес, педагог мамандардың да біліктіліктерін арттыра түсетін тәжірибе, яғни, әртүрлі білім беру тәжірибесіне ие болуына мүмкіндіктер жасай отырып, бейімделушілік, ситуациялық жағдайлардың оңтайлы шешімін табу сынды бірқатар қабілеттерге ие болуына септігін тигізеді.

«Негізгі мектептердегі арнайы білім беру қажеттіліктері: дәлелдемелерді шолу» құжатында сарапшылар оқушылардың білім беру қажеттіліктерін түсінудің негізгі факторларын атап өтеді. Олардың пікірінше ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқытудың бастапқы нүктесі кез келген басқа оқушыны оқытумен бірдей:

Біріккен Ұлттар Ұйымының Бала құқықтары туралы конвенциясында көрсетілген әртүрлілікті және балалардың құқықтарын тану, уақыт өте келе олардың дамуын қалыптастыруда оқушылар мен қызметкерлер өзара әрекеттесетін ортаның маңыздылығы және екіжақты бейімделушілік қабілеттерінің дамуы; барлық оқушылар оқи алады және жақсы оқыта білу бұл үдерісті жүзеге асыруға қолайлы мүмкіндік береді деген идея [2].

Жеке тұлғалардың белсенді және дәйекті түрде қатысатын күнделікті іс-әрекеттері мен өзара (заттармен, белгілермен және басқа адамдармен) әрекеттесу түрлерін адам дамуының қозғаушы күші ретінде қарастыратын болсақ, онда тиімді білім беру дегеніміз осы әрекеттер мен өзара әрекеттесулердің оңтайлы дамуына жағдай жасауды қамтамасыз ету. Тұлғалық әрекеттесулердің, яғни, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың өзара әрекеттесулері тиімді білім беруге тең келетінін шешу үшін күшті дәлелдеме базасы ретінде Джон Хэттидің оқушылардың жетістіктеріне қатысты 800-ден астам мета-анализдердің синтезі және білім беру негіздеріне арналған оқыту мен оқу қоры сияқты еңбектері бар. Хэттидің оқуға қосқан – оқу бағдарламалары мен оқыту тәсілдері, оқушы, мұғалім, үй, мектеп үлестерінің категориялары – Бронфенбреннердің жақын процестеріне, тұлғасына және контекстік факторларына салыстырмалы негіз ретінде қарастыруға болады. Хэттидің жұмыстарында анықталған оқытудың тиімді тәсілдері де ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылар үшін тікелей немесе бейімделген түрде маңызды аспектілерді қарастырады [3]. Митчеллдің ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды тиімді оқыту бойынша зерттеулерінің мета-талдауында 27 стратегия талқыланады, олардың барлығы барлық оқушыларға қатысты, бірақ ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін де тиімді болып табылады. Сонымен қатар, бұл автордың жақында жасалған зерттеу жұмысы арнайы білім берудегі жоғары әсер ету тәжірибесіне шолуы арқылы расталды [4]. А.С.Болдов, В.Ю. Карпов, Э.А. Аленуров және М.Р. Шакиров сынды бірқатар зерттеушілердің «Мүмкіндігі шектеулі және әртүрлі дәрежедегі мүгедек оқушылардың дене тәрбиесіне инклюзивті педагогикалық тәсілдің моделі» атты еңбегінде әлеуметтік интеграциялаудағы білім алушылардың оқу процесінде нақтырақ айтсақ, дене шынықтыру пәндерінде жүргізілетін прогресстер талқыланды [5]. Осы еңбектің қорытындысы бойынша, инклюзивті білім беру барысында, соның ішінде дене шынықтырудағы жаттығулар мен спорттың кей бір түрлері көңіл күйді жақсартуға, психоэмоционалды стрессті жеңілдетуге, орталық жүйке жүйесіне симпатикалық және парасимпатикалық әсерлерді қалыпқа келтіруге, көз бұлшықеттерін жаттықтыруға, көзді, дәлдікке, ептілікті дамытуға және қозғалыстарды үйлестіруге көмектеседі.

Ерекше қажеттіліктері бар балалардың әлеуметтік интеграциясына ықпал ететін инклюзивті білім беру үдерісінің негізгі принциптері мен тәсілдерін зерттеуге бағытталған С.А Антонова еңбегінде инклюзивті білім берудің басты қағидасы «Бала білім беру мекемесіндегі жағдайлар мен нормаларға бейімделуі емес, керісінше, бүкіл білім беру жүйесі белгілі бір баланың қажеттіліктері мен мүмкіндіктеріне бейімделген болуы қажет» делінген [6]. Осы зерттеу жұмысының негізінде инклюзивті білім берудің принциптері: мүмкіндігі шектеулі балаларды сыныптағы басқа балалар сияқты оқушы ретінде қабылдау; әртүрлі міндеттер қойылғанымен, оларды бірдей қызмет түрлеріне қосу; білім алушыларды оқытудың ұжымдық түрлеріне және топтық мәселелерді шешуге тарту; ойындарды, бірлескен жобаларды, зертханалық жұмыстар мен эксперименттік зерттеулерді және тағы да басқа ұжымдық қатысудың стратегияларын қолдану.

Инклюзивті білім беру кеңістігін құру принциптері: жеке көзқарас принципі; даралау принципі (баланың дербес әрекетін қолдау); әлеуметтік өзара әрекеттестік принципі (оқу процесіне барлық қатысушыларды белсенді түрде қосу); пәнаралық қатынас принципі; өзгергіштік принципі; білім беру бағдарламаларын модульдік ұйымдастыру принципі; отбасына бағытталған қолдау принципі; балабақшаның тәрбие моделінің динамикалық даму принципі. Инклюзивті білім беру кеңістігін құрудың негізгі компоненті болып табылатын мамандардың дисциплинааралық ұйымдастырушылық қабілеттерінің өзара әрекетінсіз ерекше қажеттіліктері бар балаларды интеграциялау үдерісі нәтижесіз деуге болады. Өзара әрекеттестіктің негізгі қағидалары: интеграцияны біртұтас психологиялық-педагогикалық идеология мен стратегия ретінде тану; маманның сабақтас пәндерге қызығушылығы, әмбебаптандыру мен жаңашылдыққа дайындығы, жаңа білімді меңгеруі; ұжымның барлық мүшелерін құрметтеу, өзара түсіністік, шынайылық, өзара көмекке дайын болу; барлық ұжым мүшелерінің оқу-тәрбие процесіне

бірдей қатысуы, жалпы жұмыстың нәтижесіне жауапкершілігі; топ мүшелерінің рөлдерін нақты бөлу, олардың нақты педагогикалық міндеттерді шешуге қатысуының басымдылығын құрметтеу.

Ерекше қажеттіліктері бар балалардың тиімді әлеуметтік интеграциясына қол жеткізуде педагог мамандар ең негізгі атқарушы рөлдердің бірін ойнайды. Тек осы тәсіл психологиялық-педагогикалық қолдаудың барлық кезеңдерінде топтық жұмысқа тартылған мамандардың ресурстарын оңтайлы пайдалана отырып, бала мен оның отбасының мәселелерін жан-жақты және тиімді шешуге мүмкіндік береді .

.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тургульдинова С.М. (2023). Особенности правового регулирования инклюзивного образования в Республике Казахстан // «Молодой учёный» . – № 20 (467).
2. Cullen M.A., Lindsay G., Hastings R., Denne L., & Stanford C. (2020). Special Educational Needs in Mainstream Schools: Evidence Review. Education Endowment Foundation.
3. Higgins S., Katsipataki M., Villanueva-Aguilera A.B., Coleman R., Henderson P., Major L.E., ... & Mason D. (2016). The sutton trust-education endowment foundation teaching and learning toolkit.
4. Mitchell D., & Sutherland D. (2020). What really works in special and inclusive education: Using evidence-based teaching strategies. Routledge.
5. Болдов А.С., Карпов В.Ю., Аленуров Э.А., & Шакиров М.Р. (2020). Модель инклюзивного педагогического подхода к физическому воспитанию студентов с ограниченными возможностями здоровья и различной степенью инвалидизации. Ученые записки университета им. ПФ Лесгафта, (6 (184)), 27-33.
6. Антонова С.Н. (2022). Использование технологий интегрированного и инклюзивного образования в условиях коррекционной школы 8 вида.

Өнерхан И.Ә.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: т.ғ.м., аға оқытушы Шокатова А.Қ.

ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕР

Қазақстан тарихында әйелдер қоғамның түрлі салаларында елеулі рөл атқарды. Олардың арасында билеушілер, ғалымдар, өнер қайраткерлері, спортшылар және басқа да көрнекті тұлғалар бар. Бұл мақалада тарихта ерекше орын алған әйелдер туралы баяндалады.

Алтай ханшайымы

1993 жылы ресейлік археолог В.Молодин мен тарихшы Н.Полосьмактың жетекшілігімен Сібір археологтері Қосағаш ауданындағы сақ қорғандарының бірінен әйел мүрдесін тапты. Бұл археологиялық жаңалық XX ғасырдың ең маңызды табыстарының бірі болды. Бұл әйелдің бойы шамамен 1,7 метр болған. Ол жұқа жібектен тігілген киім киген, бас киімі алтынмен әшекейленген, белінде қызыл белдік болған. Қолында самырсын таяқшасы бар, жасы 25 шамасында деп есептеледі. Оның жанына жирен түсті алты ат бірге жерленген. Бұл жерлеу дәстүрі сақ мәдениетіне тән екені белгілі. Мумия еш бүлінбей сақталған және оны «Алтай ханшайымы» немесе «Үкек ханшайымы» деп атады. Жергілікті тұрғындар бұл жерді «Ақ қатын» деп атаған.

Үржар ханшайымы

2013 жылдың мамырында археологтар Семей өңіріндегі Таскескен-Бақты автожолы бойындағы қорғаннан тағы бір сақ дәуірінің ханшайымын тапты. Ол 1,7 метр тереңдікте тас саркофагта жерленген. Бұл мүрде «Үржар ханшайымы» деп аталды.

Ғалымдардың зерттеуінше, ол б.з.д. IV-III ғасырларда өмір сүрген. Ханшайымның басында сәукеле тәрізді бас киімі, үстінде алтын зерлі киімі, құлағында алтын сырғасы сол күйінде сақталған. Сонымен қатар, мүрдемен бірге самұрық құсының мүсіні де табылды.

Мубина Ниязова – қазақтан шыққан тұңғыш тіс дәрігері

Мубина Ниязова (1895-1981) – қазақтан шыққан алғашқы тіс дәрігері. Ол еліміздегі алғашқы акушерлік мектептің негізін қалаған тұлға. 1935 жылға қарай оның бастамасымен **Қазақстанда:**

• 3913 тұрақты жұмыс істейтін балабақша,
• 3901 ауылдық балабақша,
• 73 200 маусымдық балабақша,
• 70 ұжымшар перзентханасы,
• 5 қызыл отау ашылды.

Ол балабақша медбикелерін даярлауды қолға алып, мектептер ашуға ықпал етті. 1935 жылы ел көлемінде 9 мектеп пен 4 балабақша медбикелері курсы ашылып, 200-ге жуық адам білім алды.

Күләш Байсейітова – қазақтан шыққан тұңғыш КСРО халық әртісі Күләш Байсейітова (1912-1957) – қазақ опера өнерінің жарық жұлдызы, КСРО халық әртісі атағын алған алғашқы қазақ әншісі. Ол қазақ музыка мәдениетінің қалыптасуына зор үлес қосты.

Шара Жиенқұлова – қазақтың тұңғыш кәсіби бишісі.

Шара Жиенқұлова (1912-1991) – қазақ би өнерінің негізін қалаушылардың бірі. Ол қазақ тарихындағы тұңғыш би ансамблін құрды және ұлттық би өнерін жаңа деңгейге көтерді.

Гүлжиһан Ғалиева – тұңғыш қазақ циркін ұйымдастырушы Гүлжиһан Ғалиева – «Гүлдер» ансамблін ұйымдастырушы, Қазақ циркінің негізін қалаған тұлға. 1938 жылы Мәскеу театр өнері институтының қазақ студиясын бітіріп, 1968 жылы Қазақстанның халық әртісі атағын алды.

Айша Ғалымбаева – қазақтың тұңғыш кәсіби суретшісі.

Айша Ғалымбаева – Қазақстандағы кәсіби сурет өнеріниңалғашқы өкілдерінің бірі. Оның шығармашылығы кино мен бейнелеу өнеріне тығыз байланысты. Ол «Махаббат туралы аңыз» (1954), «Шабандоз қыз» (1955) сынды фильмдердің эскиздерін жасаған.

Жансая Әбдімәлік – жас шахматшы.

Жансая Әбдімәлік сегіз жасында тұңғыш рет чемпион атанған қазақ шахматшысы. 11 жасында Индонезияда өткен 20 жасқа дейінгі шахматшылар арасындағы жарыста жеңіске жетіп, әлемдік деңгейде танылды.

Тарихта есімі қалған басқа да қазақ әйелдері

• Ұлбике – қазақтың тұңғыш айтыскер ақыны.
• Назипа Құлжанова – тұңғыш қазақ әйел журналист.
• Мүбина Бегалиева – тұңғыш инженер қыз.
• Нәзипа Арықова – тұңғыш әйел министр.
• Александра Досжанова – бүкіл Шығыс әйелдері
арасынан алғашқылардың бірі болып жоғары білім алған.
• Гүлмайра Майлыбаева – қазақ қыздары арасынан
алғашқы спорт шебері, мерген.

Қорыта келгенде, Қазақ тарихындағы әйелдер қоғамның әр саласында өзіндік із қалдырды. Олар ғылым, өнер, медицина, спорт сияқты салаларда жетістікке жетіп, ұлт мақтанышына айналды. Олардың ерлігі мен еңбегі өскелең ұрпаққа үлгі болып қала береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бозоқ аруы: танымдық-көпшілік басылым. – Астана: Фолиант, 2017.
2. Жүз жиырма тұңғыш [құраст. Б. Нұржеке-ұлы]. – Алматы: «Жалын» баспасы,

2015.
3. Қазақ халқының тарихи тұлғалары: аңыз аналар мен ару қыздар [құраст. Ә. Көпіш]. – Алматы, 2016.
4. Алаш қозғалысы: құжаттар мен материалдар жинағы; Е.М. Грибанова, С.О. Смағұлова; құраст. Қ.С. Алдажұманов. – Алматы, 2005.
5. Қазақ тарихындағы әйелдер. – Алматы 2016.

Султанова С.Т.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., профессор Есқалиев С.А.

Н.Д. ОҢДАСЫНОВТЫҢ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ МҰРАСЫ

Нұртас Оңдасынов 1938 жылдан 1951 жылға дейін Қазақстан Министрлер кеңесінің, 1954-1955 жылдары Қазақ КСР Жоғары Кеңес Президиумының төрағасы, 1956-1962 жылдары Гурьев (қазіргі Атырау) облыстық атқару комитетінің төрағасыг сосын обкомның бірінші хатшысы болды. Әділтікті өміріне арқау еткен Оңдасынов кейіннен Хрущевпен жараспай, ақыры зейнеткерлікке жасы жетпесе де, тәжірибесі молайған, ақылы кемелденген – 58 жасында өзі арыз беріп, демалысқа шығып кетеді де өмірінің соңына дейін Мәскеуде тұрды. Ол зейнетте шыққан кейін оның тіл білімі саласы мен лингвистика облысындағы ғылыми зерттеулеріне арналған жаңа өмірі басталады. Сол Мәскеуде, туған елден шалғайда тұрып, өзі айтқандай: «Мен сендердің ас ішіп, ыдыс босатар шалдарың емеспін» деп ғылыммен айналысады. Шығыс халқында «Егер біреуді азаптағың келсе, сөздік тізгіз» дейді екен. Сол азапты іске Нұртас Оңдасынов өмірінің соңғы 25 жылын арнады [1, 21].

Н.Д. Оңдасынов бірнеше шығыс тілдерін жетік білді. Соның нәтижесінде ол шығыс халықтарының мақалдары мен мәтелдерін және шығыс жазушыларының туындыларын қазақ тіліне аударды. Бізге оның ғалым ретінде «Түрікмен эпосын», «Бұл адам», «Қазыналардың жарқырауы» атты шығармаларды қоршаған қоғамға аударып, оларды шығыс шығармаларымен таныстырғандығы белгілі.

Қазақ тіліне сіңіп, кірігіп, төл сөзімізге айналып кеткен араб, парсы сөздерінің тегін тауып, түсіндірме сөздік жазып, тарыдай шашылып жүрген араб текті қазақ есімдерін жинап, шығыс халықтарының мақал-мәтелдерін түпнұсқадан аударды және парсы – қазақ және араб–қазақ сөздіктерінен сөздердің жазылулары мен мағыналарына түсініктемелер беріп, қазақ әдеби тілінің шығыс тілдерімен ұқсастықтары мен айырмашылықтарына салыстырмалы түрде баға беру арқылы әртүрлі ғылыми зерттеулер жүргізеді.

Н.Д. Оңдасыновтың басты ғылыми еңбектері «Араб–қазақ толық сөздігі» мен «Парсы-қазақ толық сөздігі» болып табылады. Оның көзі тірісінде Араб–қазақ толық сөздігі мен «Парсы-қазақ толық сөздігі», «Парсы тілінен енген сөздер» атты кітаптары басылып шықты.

1969 жылы Алматы қаласындағы «Қазақстан» баспасынан оның бірінші ғылыми еңбегі «Араб–қазақ» толық сөздігі» жарыққа шықты. Ол сөздікпен жұмыс жасай отырып, араб және қазақ тілдерінің шығу тегі ортақ сөздерін зерттеді.

Сөздікте тізімге қосылған қазақ сөздерінің аудармалары мен түсіндірмелері ғана емес, бұл сөздердің араб тіліндегі түсініктеріне толық талдау жасалды. Аталған толық сөздік араб сөздерінің қазақ тілін артикуляцияланған уақытындағы араб сөздерінде болатын өзгерістер көрсетілді. Мысалы: бір «іжтиһат» сөзінен жазылу мен айтылудың «іждаһат», «іждыһат», «іждағат», «іждиһат», «ыждаһат» секілді бірнеше нұсқалары келтіріледі. Ал «нақыш» сөзін «накыс» деп келтіреді.

Ғалым Айтбай Айғабылұлы: «Н. Оңдасыновтың «Арабша-қазақша түсіндірме сөздігі» – әдебиеттегі сөздік үлгілерінің шеңберін бұзып шыққан айрықша құрылымды

еңбек» дейді. Шынында да бір ғылыми институттың сан жылдар атқаратын шаруасын Мәскеуде хатшы-қарары жоқ бір өзі тындырған. Ол сөздіктердің бәрін қолмен жазатын да Қарағандыға, Алматыға әкеліп машинкамен бастыратын [2].

Нұртас Оңдасыновтың аталған сөздікті құрастыру кезіндегі көздеген басты мақсаты орындалып, бұрыннан қазақ тіліне еніп келген араб және парсы сөздерін анықтау жұмыстарын аяқтайды. Аталған сөздік ғылыми ортада үлкен қызығушылық тудырды. Көптеген оқырмандар автордың сөздікті жазу барысында өзінің ойымен және жеке көқарастарымен талдағандығын мойындады. Оның сөздіктері қоғамдық ортада сынға да ұшырап отырды. Көптеген зерттеушілер Н. Оңдасыновтың лексикология саласындағы еңбектерін қайраткердің кәсіби лингвист болмауына байланысты жете бағаламады. Біз Нұртас Оңдасыновтың ғылыми мұрасын зерттеу отыра қазіргі кезде оның сөздіктерінің ғылыми ортадан лайықты баға алғандығын сеніммен айта аламыз. Оның ғылыми еңбектері Қазақстан мен Орта Азияның шығыстанушылары тарапынан жоғары бағаланды. Оның еңбектерінде қозғалған өзекті мәселелер ғылыми пікірталастардың өзегі болуда және ғылыми мұрасыынң атадан балаға қалатын мирас ретіндегі маңызы өте зор. Осындай үлгіде Нұртас Оңдасыновтың ғылыми еңбектерінің ғылыми ортада жақсы қабылданғандығын нақты түрде айта аламыз деп түйін жасай аламыз. Мысалы, 1978 жылы Тәжікстан Ғылым Академиясының Рудаки ат. Тіл және әдебиет институтының лексикология және лексикография бөлімінің аға ғылыми қызметкері, филология ғылымдарының кандидаты Х. Раупов «Парсы–қазақ толық сөздігі» не пікір дайындай отырып: «Осындай сөздіктің құрастырылуы қазақ филологиясының жетістігі және оның авторының қалың оқырмандар қауымының филологиялық білімін кеңейту мен ұлғайтуға қосқан лайықты бағасы. Сонымен қатар, ол қазақ социалистік ұлтының өмір сүруі мен өркендеуін тарихи әлеуметтік міндет ретінде көрсете отырып, қазіргі қазақтың әдеби тілі қызметі мен лексиканы талдауды жүзеге асырды», – деп өз пікірін білдіреді [3]. Бұл мәлімет Н.Д. Оңдасыновтың ғылыми-зерттеушілік жұмысының нәтижесін көрсету үшін жеткілікті түрде негіз бола алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Рахманқұл Б. Нардың жүгін көтерген // Жалын. – 2008. – № 9.

2. Әшенов Е. Түркістан перзенті: Көрнекті мемлекет және қоғаа қайраткері Н.Д. Оңдасынов туралы. – Алматы: Демеу, 1995. – 96 с.

3. Оразалиева Г. Артымда қалсын сөзім деп... // «Мунайлы Астана». 22 қазан, 2004.

Сундетбай Л.А.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: т.ғ.м., аға оқытушы Еслямова А.З.

КЕНЕСАРЫ ҚАСЫМҰЛЫ КӨТЕРІЛІСІ: БЕКМАХАНОВ ЗЕРТТЕУЛЕРІ МЕН ОЛАРДЫҢ МАҢЫЗЫ

Кенесары Қасымұлы бастаған ұлт-азаттық қозғалыс – қазақ халқының XIX ғасырдағы тәуелсіздік жолындағы ең ауқымды және тарихи маңызы зор күрестерінің бірі. Бұл көтеріліс Ресей империясының отарлық қысымына қарсы бағытталған, ұйымдасқан сипатқа ие, бүкіл қазақ даласын қамтыған тарихи оқиға болды. Кенесары тек қарулы күрескер емес, сонымен қатар хандық билікті қайта қалпына келтіріп, біртұтас мемлекеттілік идеясын алға тартқан саяси тұлға еді. Осындай деңгейдегі тарихи құбылысты ғылыми тұрғыдан алғаш терең зерттеп, жүйелі еңбек жазған көрнекті тарихшы – Ермұхан Бекмаханов болатын. Оның 1947 жылы жарық көрген «Қазақстан XIX ғасырдың 20–40 жылдарында» атты еңбегі Кенесары қозғалысын кеңестік тарихнамадан өзгеше, ұлттық тұрғыда сипаттады [1, 34].

Е. Бекмаханов көтерілісті тек феодалдық сипаттағы бүлік емес, қазақ халқының отарлық езгіге қарсы, ұлт тәуелсіздігін көздеген азаттық күресі ретінде бағалады. Ол Кенесары ханның жеке қасиеттеріне, саяси іс-әрекетіне, халықты ұйымдастырудағы рөліне ерекше назар аударды. Ғалымның зерттеуінше, Кенесары көтерілісі – бұл халықтың ішкі тұтастығын, жер бірлігін, мемлекеттік дербестігін сақтап қалуға деген әрекет. Бекмаханов ханның басқару құрылымын, әскери жүйесін, ішкі және сыртқы саясатын деректермен дәлелдеп, оның заманауи мемлекет құруға деген ұмтылысын көрсетті [2, 11].

Көтерілістің ауқымдылығын, әлеуметтік-саяси мазмұнын, тарихи маңызын көрсету үшін төменде келесі кесте ұсынылады:

Көрсеткіштер	**Мазмұны**
Көтеріліс басталуы	1837 ж.
Көтеріліс аяқталуы	1847 ж. (Кенесарының қаза табуы)
Географиялық қамту аймағы	Солтүстік, Орталық, Оңтүстік және Шығыс Қазақстан
Басқару құрылымы	Хан кеңесі, салық жүйесі, әскери жасақ, ішкі тәртіп
Негізгі қарсыластары	Ресей империясы, Қоқан хандығы
Қозғалыс сипаты	Ұлт-азаттық, антиотарлық, ұйымдасқан
Нәтижесі	Көтеріліс жеңіліс тапты, бірақ ұлт-сананың оянуына үлкен ықпал етті

Осы кесте көтерілістің құрылымы мен мазмұнын бірізді сипаттауға мүмкіндік береді. Басты назар аударатын жайт – бұл көтерілістің тек әскери әрекет емес, тұтас саяси бағдарлама негізінде жүргізілгендігі. Кенесары хан кеңесін құрып, салық енгізіп, жазалау мен тәртіп орнатқан – бұл мемлекет құруға деген ұмтылыстың дәлелі. Қарсыласы болып отырған Ресей мен Қоқан билігі – ішкі және сыртқы отарлық қысымның екі бағыты екенін білдіреді. Ал географиялық ауқымның кеңдігі көтерілістің бүкілхалықтық сипатқа ие болғанын айғақтайды [3, 6]. Менің ойымша, Е. Бекмахановтың осы көтерілісті зерттеудегі жаңалығы – оның Кенесары тұлғасын объективті, тарихи шындыққа сай бағалауы. Кеңес дәуірінде билік тарапынан Кенесарыны «реакцияшыл феодал» ретінде көрсету белең алып жатқанда, Бекмаханов оның ұлт көсемі ретіндегі орнын нақтылап берді. Бұл – сол кездегі батыл әрі жаңашыл қадам еді. Ғалымның осы еңбегі арқылы біз тек Кенесары қозғалысын ғана емес, жалпы қазақ ұлтының отарлық жүйеге қарсы табиғи рефлексін, еркіндікке ұмтылысын, ұлттық сана-сезімінің жетілгендігін танимыз [4, 25].

Кенесары Қасымұлы бастаған ұлт-азаттық күрестің тағы бір маңызды қыры – оның халық санасындағы символдық мәні. Тарихи деректерде Кенесары тек саяси көсем ретінде емес, әділеттің, бірліктің және тәуелсіздік идеясын көтерген тұлға ретінде бейнеленеді. Халық жадында ол азаттық жолындағы күрестің бет-бейнесіне айналды. Бұл – көтерілістің шынайы жеңісінің бір көрінісі: саяси нәтиже болмағанымен, рухани мұра қалды. Көптеген зерттеушілер Кенесарының тарихи бейнесі арқылы кейінгі ұлт-азаттық қозғалыстарға рух бергенін атап көрсетеді [1, 78]. Бүгінгі тәуелсіз Қазақстан жағдайында Кенесары көтерілісін қайта бағамдау ерекше маңызды. Бұл тарихи тәжірибе бізге отарсыздану процестерінің күрделілігін, мемлекеттілікті сақтау жолындағы күрестің дәйектілігін түсінуге көмектеседі. Мемлекеттік деңгейде Кенесарыға ескерткіштер орнатылып, есімі мектептер мен көшелерге беріліп жатса да, оның саяси көзқарастарын, әлеуметтік реформаларын, мемлекетті басқару моделін терең зерттеу әлі де өзекті. Бұл – тек өткенге құрмет емес, болашаққа бағытталған тарихи танымның маңызды қадамы [2, 41].Менің ойымша, Кенесары қозғалысының тарихи маңызы тек бір кезеңмен шектеліп қалмауы керек. Бұл – ұлт ретінде өзін-өзі тану, әділетсіздікке қарсы тұру, мемлекеттіліктің негізін

қорғау сияқты универсал құндылықтармен сабақтас идея. Осындай тұлғалар арқылы ұлт өзінің тамырын тереңнен тартып, болашаққа нық қадам жасай алады. Ал Ермұхан Бекмаханов сынды ғалымдар сол тарихи шындықты ұрпаққа жеткізудің сенімді көпірі бола білді.

Қорытындылай келе, Кенесары Қасымұлы көтерілісі – қазақ тарихындағы күрделі әрі терең мағынаға ие тарихи кезең. Ол тек қарулы күрес қана емес, ұлттың саяси кемелденуінің, бірлікке ұмтылуының көрінісі болды. Бұл қозғалыс арқылы қазақ халқының мемлекеттік дербестікке деген ұмтылысы айқын көрінді. Ермұхан Бекмахановтың зерттеулері арқылы бұл көтеріліс тарихтағы шынайы орнына қайта оралды. Сондықтан да бүгінгі ұрпақ үшін Бекмаханов еңбегі – тарихи әділеттілік пен академиялық адалдықтың символы. Бұл ғылыми еңбек тарихшы үшін ғана емес, бүкіл қазақ ұлты үшін маңызы зор ұлттық мұра ретінде бағалануы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бекмаханов Е. Х. Қазақстан XIX ғасырдың 20-40 жылдарында. – Алматы: Қазақ университеті, 1994. – 344 б.

2. Қожахметова А. М. Кенесары Қасымұлы көтерілісі және оның тарихи маңызы. // Тарих және қоғам. – 2021. – №3. – Б. 10-15. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/kenesary-kasymuly-koterilisi-zhene-onyn-tarihi-manyzy

3. Айтбаева Р. М. Бекмаханов зерттеулері және Кенесары қозғалысының жаңа бағасы // Ғылым және білім көкжиегі. – 2022. – №4. – Б. 5-8. URL: https://nauchforum.ru/conf/hist/4-2022/36172

4. Исабаева Ж. С. Кенесары Қасымұлы – ұлт көсемі ретінде // Отан тарихы. – 2020. – № 2. – Б. 25-29. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=45672330

Умурзакова С.А.,
студент Евразийского гуманитарного института им.А.К. Кусаинова,
г. Астана,
научный руководитель: к.и.н., профессор Ескалиев С.А.

ШЕЖИРЕ КАК ИСТОЧНИК ГЕНЕАЛОГИЧЕСКИХ СВЕДЕНИЙ КАЗАХСКИХ РОДОВ (НА ОСНОВЕ РОДА КЕРЕЙ)

Генеалогические сведения кочевых народов Евразии традиционно передавались как устно, так и письменно, что позволяло сохранить в памяти целые слои исторической информации. Особое место в этом процессе занимают шежире – родословные, представляющие не только этнографическую ценность, но и являющиеся важным источником для реконструкции исторических событий [1]. Термин «Кереи» традиционно ассоциируется с одним из родов, возникших в процессе этногенеза племен. Генезис кереев рассматривается как логическое продолжение древней родовой линии, где элементы мифологизированного прошлого (героические эпонимы) соединялись с конкретными историческими событиями, связанными с переселениями, военными столкновениями и политическими преобразованиями в степях [2]. Таким образом, кереи, как и многие другие родовые группы, являются продуктом длительного процесса трансформации родовой идентичности от предмонгольского периода до формирования поздних этнических общностей [3].

Как отмечается в шежире, важное значение придается сохранению родовых имен, обладающих устойчивой символикой. В случае кереев, подобно другим кыпчакским родам, этот процесс был обусловлен не только сохранением исторической памяти, но и формированием коллективной идентичности. Родовые знаки, тамга и героические эпонимы становились маркерами принадлежности, которые сохранялись даже в условиях

перемен – будь то во время монгольских завоеваний или в колониальный период. К примеру, можем разобрать один такой случай коллективной идентичности: я, как и Нуржан Умурзаков, являюсь Ашамайлы Керей по линии Сакал, только из этой информации мы уже можем понять то, что я и Нуржан являемся родственниками, а если копнуть еще дольше в шежире и с помощью сравнительного анализа рассмотреть наше генеалогическое древо, мы можем узнать, что имеем общего предка [4].

На протяжении веков кочевые племена степей формировали сложные родовые структуры, в которых родовые имена и символы (тамги) становились опорой коллективной идентичности [2]. На протяжении XIV–XV веков в результате сложного исторического процесса, сопровождавшегося как военными конфликтами, так и межэтническими контактами, происходило переосмысление и трансформация родовых систем. В этом контексте родовые имена, записанные в поздних версиях шежире, могут существенно отличаться от первоначальных домонгольских структур [3]. Исследования показывают, что даже несмотря на деформацию первоначальной структуры под воздействием Великих монгольских завоеваний и последующего перераспределения власти в рамках колониальной экспансии, устная традиция и письменные записи сохраняли древний пласт исторической информации. Для формирования современного этноса, к которому относятся и кереи, важно понимать, что традиционные генеалогические схемы отражают не только мифологизированное прошлое, но и реальные исторические события. Так, сравнительный анализ устных преданий и письменных источников позволяет выделить ключевые моменты в развитии родовых систем, а также подтвердить историчность имен, таких как Сакал – который являлся бием на территории нынешнего села Домбыралы, или его предок Тарашы который был батыром [4]. Документальные источники демонстрируют, что у кереев, как и у других тюркских родов существовала четко структурированная родовая система, где основное внимание уделялось сохранению родовых имен. В шежире Ашамайлы Керей Сакал прослеживается цепочка различных мужских имен, это личности, которые тем или иным образом оставили свой след в истории, что примечательно – большинство перечисленных тут имен принадлежат биям [4].

Традиционные генеалогии являются важным инструментом для изучения этногенеза кочевых народов. Они позволяют не только проследить родословные линии, но и понять, каким образом исторические события отражались в культуре и самосознании народа. Анализ шежире демонстрирует, что даже спустя века устные традиции и письменные записи сохраняют ключевые сведения о прошлом, которые могут быть использованы для реконструкции процессов формирования современных этнических общностей [2]. Подводя итог, можно отметить, что генезис кереев следует рассматривать как сложный и многоступенчатый процесс, в котором традиционные генеалогии выступают основным источником исторической информации. Исследование шежире показывает, что за каждым родовым именем стоит глубокая историческая память, в которой отражены как мифологизированные, так и реальные исторические события. Долговечность родовых систем, их адаптация к новым политическим условиям и сохранение ключевых символов родовой идентичности свидетельствуют о том, что процесс формирования кереев был не случайным, а логичным продолжением древних традиций степных народов.

Полученные данные демонстрируют, что анализ традиционных родословных позволяет не только восстановить ход исторического развития, но и осмыслить культурное наследие современного народа. В этом контексте изучение генезиса кереев имеет важное значение для понимания процессов этногенеза в условиях исторически сложившейся степной культуры Евразии. А разбор собственного шежире дал ответы на многие вопросы о том, как жили мои предки, каким образом попали под раскулачивание, почему оказалось так, что члены одного рода так отдалились, и почему наша фамилия Умурзаковы, если в роду нет ни одного Умурзака. Это всё часть огромной истории

видоизменения и трансформации одного рода, но такая история преобразования шежире есть у всех, что помогает в восстановлении истории нашего народа.

Список использованной литературы:

1. История Казахстана в казахском шежире (Место шежире в изучении истории) / Алпысбес Масхат Алпысбесулы. – Караганда, 1999. – 30 с.

2. TAMGA: история казахских племен / Радик Темиргалиев. – Алматы: “MELOMAN publishing”, 2023. – 696 с.

3. Генеологии (шежире) кара-кыпчаков как исторический источник / Айболат Кушкумбаев. – 2017. – 13 с.

4. Статья о семейном шежире / Нуржан Умурзаков. – 2020. URL: https://www.facebook.com/share/1AJfqfMhGe/?mibextid=wwXIfr

Уразбаев Д.М.,

студент Казахской головной архитектурно-строительной академии,

г. Алматы, научный руководитель: ассоциированный профессор Богенбаева А.К.

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ В XXI ВЕКЕ

В XXI веке социально-гуманитарные науки сталкиваются с рядом вызовов, вызванных технологическим прогрессом, глобализацией и изменением социальных ценностей. В современном мире ускоренное развитие цифровых технологий оказывает огромное влияние на общество, изменяя способы взаимодействия людей, формируя новые формы коммуникации и коллективного сознания. В этом контексте особенно актуальны идеи Карла Юнга и Фридриха Ницше, позволяющие глубже понять современные социальные процессы, культурные трансформации и проблемы идентичности.

Современные технологии двояко влияют на социально-гуманитарные науки. С одной стороны, они позволяют быстрее получать знания, с другой – ведут к информационному хаосу и утрате глубины знаний. Социальные сети создают иллюзию общения, но при этом способствуют отчуждению и формированию искусственных идентичностей. Современное общество испытывает колоссальное влияние от возможностей интернета, что приводит к изменению взаимодействий, восприятия реальности и формирования коллективного сознания. Эти процессы порождают и новые возможности, и новые риски, связанные с контролем общественного мнения (пример: СМИ), осложнением межличностных связей, ослаблением нашей морали и гибели нашей человеческой идентичности. Анализ Карла Юнга показывает, что виртуальная реальность формирует новые структуры архетипов, создавая альтернативные модели личности человека. В свою очередь, критика Ницше про массовое сознание заставляет задуматься о реальности нашего существования в цифровую эпоху: «…не превращается ли современный человек в «последнего человека» – пассивного потребителя образов?». Как я уже выразился социально-гуманитарные науки сталкиваются с рядом проблем в XXI веке. Но среди них наиболее остро выделяются: *«Кризис нашей идентичности и рефлексия наших ценностей»*. Сначала разберем *коллективное бессознательное* от Юнга. Он предложил эту концепцию, согласно которой глубинные архетипы формируют личность человека и определяют его поведение. В нашем современном обществе, где традиционные структуры ценностей теряют свою силу, человек оказывается в состоянии экзистенциального кризиса неопределенности. Юнговская концепция архетипов может объяснить рост значимости и популярности символических образов, героев СМИ и интерес к альтернативным духовным учениям. Современный человек, потерявший традиционные ориентиры, ищет идентичность в коллективных знаках-символах, что

выражается в росте интереса к различным формам самостоятельного развития, внутренним практикам и поиску своего смысла. Теперь посмотрим на критику от Ницше. Фридрих Ницше предсказал упадок традиционных систем и ценностей, а после приход нигилизма, вызванного потерей абсолютной моральной базы. Его идеи, такая как *«смерть Бога»* обозначает не только падение религиозных принципов, но и необходимость выработки новых смыслов для бытия. В XXI веке, когда общество сталкивается с разнообразием ценностных систем, субъективности подходов морали и постмодернистской неопределённости, такой кризис только катиться все ниже. Ницше предлагал идею сверхчеловека как решение этого упадка через осознанное саморазвитие и формирование собственной системы ценностей, норм и принципов. Однако в массовой культуре этот идеал зачастую теряется, превращаясь в поклонение поверхностному успеху, поиску удовольствий, стремления к власти, что в итоге лишь усиливает кризис идентичности.

Анализируя все это, можно сказать, что социально-гуманитарные науки остаются важнейшим инструментом понимания человека и общества в стремительно меняющемся мире. Они помогают осмысливать текущие изменения, формулировать новые философские и этические ориентиры, а также предлагать решения для выхода из кризиса идентичности. Важно не просто сохранять гуманитарные знания, но и адаптировать их к современным реалиям, используя философские идеи прошлого для анализа проблем настоящего. Таким образом, социально-гуманитарные науки играют ключевую роль в формировании будущего общества, помогая людям осознавать себя, свои ценности и ориентиры в условиях постоянных изменений и вызовов XXI века. В результате цифровая эпоха ставит перед человеком сложную задачу – сохранить подлинную личностную идентичность в условиях массовой культуры и информационного перенасыщения. Современное общество, балансируя между свободой самовыражения и манипуляцией сознанием, вынуждено искать новые формы осмысления себя и окружающего мира, что делает социально-гуманитарные науки особенно значимыми в XXI веке.

Список использованной литературы:

1. https://libroroom.ru/upload/iblock/60a/ASE000000000836780.pdf
2. https://iakovlev.org/zip/jung.pdf
3. https://www.nietzsche.ru/works/main-works/zaratustra/
4. https://psylib.org.ua/books/nitzf02/index.htm

Шақабаев А.А.,

Астана Халықаралық университетінің студенті, Астана қ.,

ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., профессор Өскембаев Қ.С.

ҚАЗІРГІ БАТЫС ТАРИХНАМАСЫН СУЫҚ СОҒЫСТЫҢ БАСТАУЫНА ИДЕОЛОГИЯЛЫҚ ТҰРҒЫДАН ҚАРАУ

Суық соғыстың пайда болуын қазіргі батыс тарихнамасындағы бір тәсілдің эволюциясы қарастырылады. Бұл тәсілдің «идеологиялық» деп аталуы негізделеді. Аталған концепцияны талдау негізінде қазіргі батыс тарихнамасының даму үрдістері туралы қорытынды жасалады: зерттеу нысанының идеологиялануы және оның ментальді тарих саласына ығысуы.

Суық соғыстың шығу тегі бүгінгі күнге дейін отандық және шетелдік тарихшылардың назарында қалып отыр. Соңғы 20 жыл бойы суық соғыс тарихнамасының ең маңызды мәселелерінің бірі – көзқарастардың көптігі болды. Ортақ тұжырымы жоқ пікірлер мозаикасы бұл құбылыстың пайда болуы туралы түсінікте олқылықтар мен шешілмеген сұрақтардың бар екенін сезінуге әкелді. Осы жағдай суық соғыстың

генезисіне қатысты жаңа және жаңа интерпретациялардың пайда болуына түрткі болды. Талдауды 1990-жылдардың басында отандық зерттеулерде «суық соғыс» терминінің негізінен тырнақшада қолданылғанынан бастайық. Тырнақшасыз жазу ресейлік тарихнамада 1990-жылдардың соңында – 2000-жылдардың басында орнықты. Тырнақшамен жазу сирек болса да, 2000-жылдардың соңындағы зерттеулерде әлі де кездеседі [1]. 1990-жылдары суық соғыс тарихнамасының негізгі үрдісі – оны кешенді түрде зерттеуге бет бұру болды. Алайда соңғы он жылда суық соғыс тарихнамасында сапалы өзгеріс орын алып, зерттеудің жаңа әдістемесіне көшу басталды. Бұл әдістеменің басты ерекшеліктері – осы қақтығысты зерттеуде өзін-өзі ұйымдастыру теориясы мен синергетиканы пайдалану, сондай-ақ ноосфералық үдерістерді, яғни идеологиялық және тұлғалық дискурстардың саяси, әлеуметтік және дипломатиялық белсенділік аясындағы динамикасын қарастыру. Бұл белсенділік тұтастай алғанда шешім қабылдаудың ақпараттық жүйесі ретінде қарастырылады. Батыста суық соғыстың генезисін толық қамтуды мақсат еткен бағыттардың бірі – «идеологиялық» тәсіл.

1991 жылы А.М. Филитов өз жіктемесінде Батыс тарихнамасында суық соғыстың пайда болуын түсіндіретін «идеологиялық модельді» бөліп көрсеткен [2]. Бұл модельдің мәні суық соғыстың басталуын американдық истеблишменттің шектеулі түсінуінде жатқан еді: «Қарсыластықтың алдын алу мүмкін емес, өйткені кеңестік идеология қарсы жүйені құлатып, жоюды көздейді…» [2, 69]. Алайда суық соғыстың аяқталу кезеңінде Батыста бұл мәселені түсіндірудегі ең кең таралған көзқарастар кешенді постревизионистік концепциялар болды. Бұл көзқарастардың басты ерекшелігі – суық соғыстың пайда болуында КСРО немесе АҚШ-тың кінәсін анықтау мәселесінен бас тарту еді. Көптеген авторлар (М.П. Леффлер, Г. Лундестад және басқалар) саяси реализм теориясын негізге алып, биполярлық жүйенің қалыптасуындағы ұлттық мүдделерді зерттеуге баса назар аударды. Постревизионизмнің дамуы және бұрынғы КСРО архивтерінің ашылуы нәтижесінде суық соғыс тарихнамасында «суық соғыстың жаңа тарихы» атты бағыт пайда болды. Алайда 2000-жылдардың тоғысында Батыс тарихнамасында «суық соғыстың жаңа тарихы» одан әрі дамып, зерттеушілердің идеологияға және оның қақтығыстың басталуына әсеріне деген қызығушылығы қайта күшейе түсті. Идеологиялық тәсілдің қалыптасуында постревизионистік көзқарастарды ұстанған Дж. Л. Гэддистің еңбектері негіз болды. Ол суық соғыстың басталуын 1945–1947 жылдармен емес, 1917 жылмен байланыстыру қажеттігін алға тартты. Тиісінше, қақтығыстың түпкі себептері әлемнің коммунизм және либерализм атты екі идеологиялық лагерьге бөлінуімен тікелей байланысты деп есептеді. «Идеологиялық тәсілдің» одан әрі дамуы Лондон экономика және саяси ғылымдар мектебінің Халықаралық қатынастарды, дипломатияны және стратегияны зерттеу орталығы жүргізген халықаралық бағдарламалармен тығыз байланысты болды [3].

1998 жылы бұл бағдарламаны скандинавиялық тарихшы О.А. Вестад басқарды. 2000 жылы осы бағдарлама аясында жарияланған бірқатар еңбектер оның редакциясынан өтті және Дж. Л. Гэддис тарапынан оң бағаланды. Дәл осы жылы «Кембридж суық соғыс тарихы» атты ауқымды еңбектің жазылуы басталды [4]. Оның екінші редакторы Дж. Л. Гэддистің идеологиялық көзқарастарына қарсы шыққан М.П. Леффлер болды. Отандық тарихнамада А.О. Чубарьян 1990-жылдардың ортасында тарихшылар арасында орын алған пікірталасты атап өтеді: суық соғыс – бұл екі құндылық жүйесінің идеологиялық қарсыласуы ма (Гэддис), әлде оның негізінде геосаяси және шынайы саяси факторлар жатыр ма (Леффлер) [5, 628]. Суық соғыс тарихнамасындағы «идеологиялық тәсілдің» қалыптасуы бірнеше себепке байланысты болды. «Кембридж суық соғыс тарихы» және идеологияның қайта бағалануы атты үштомдықты жазу барысында он жылға жуық уақыт ішінде «идеологиялық тәсілдің» негізгі аспектілері пысықталды. Осы жинаққа қатысқан ғалымдардың (О.А. Вестад, М.П. Леффлер және басқалар) көзқарастары суық соғыстың идеологиялық негіздерін мойындау жағына қарай өзгерді. Бұл өзгерісті ресейлік тарихшылар да атап өтті [1, 121, 125]. 2010 жылы О.А. Вестад «идеологиялық тәсілді»

былайша сипаттайды: Америка мен Ресей ұсынған идеялар тарихтың дамуына зор ықпал ететін күшке ие болды. Бұл идеялар барлық дәуірлер мен халықтар үшін әмбебап әрі өзекті болып қала берді: «Суық соғыс идеялар мен мәдениеттер қақтығысы болғаны соншалық, оны әскери және стратегиялық қақтығыс деп те атауға болады» [6, 13]. А.М. Филитов анықтаған «идеологиялық модельдермен» салыстырғанда, XX ғасырдың соңы – XXI ғасырдың басында танымал бола бастаған «идеологиялық тәсіл» суық соғыстың шығу тегін кеңірек түсіндіреді. Ол бұл қақтығысты дамудың әртүрлі үлгілері арасындағы қарама-қайшылық ретінде сипаттайды. Бұл тәсіл «идеологиялық» деп аталады, өйткені зерттеушілер суық соғыстың пайда болуын тек идеология тұрғысынан ғана қарастырмай, «бостандық» пен «әділеттілік» ұғымдарын қоғам дамуының негізгі іргетасы ретінде қарастырады. Бұл тарихшылардың пікірінше, адамдар бұл ұғымдарға қандай мағына берсе, қоғамның даму жолы соған тәуелді болады. Биполярлық жүйе мен суық соғыс жағдайында бұл тәсіл осы қақтығыстың бастауларын идеялық қарсыластық контексінде қарастыруға алып келеді. Бұл бағыттың негізгі өкілдері: Дж. Л. Гэддис (АҚШ), М. П. Леффлер (АҚШ), В.М. Зубок (АҚШ), Д.Ц. Энгерман (АҚШ), О.А. Вестад (Ұлыбритания), В. Лот (Германия), Б. Штовер (Германия) және т.б. «Идеологиялық тәсілдің» Батыста қалыптасуының алғашқы себебі – салыстырмалы-тарихи әдістің кеңінен қолданылуы. Дж. Л. Гэддис бұл туралы былай жазады: «АҚШ та, Кеңес Одағы да революция нәтижесінде пайда болды. Екі ел де жаһандық ұмтылыстары бар идеологиялармен қамтылды: көшбасшылар өз елдеріндегі жұмыс істеген жүйені бүкіл әлемге таратуға болады деп есептеді» [7, 7]. М.П. Леффлер де осыған ұқсас ой айтады, бірақ ол бұл тәсілді тарихты психологиялық тұрғыдан талдаумен біріктіреді. Ол елдерді емес, Трумэн мен Сталиннің тарихи тағдырын салыстырады: «Сталин патша режиміне қарсы күрес жүргізсе… Трумэн фермерлікпен айналысып, кәсіпкерлікке ден қойды...» [8, 37]. Оның айтуынша, марксизм-ленинизм Сталин үшін діни доктринаға айналды, ал «революция жасау» – оның негізгі ритуалы болды [8, 12]. Бұл сананың идеологиялануы капиталистік лагерьмен қақтығысты болжауға негіз жасады. Леффлер Трумэннің де идеология әсерінде болғанын атап көрсетеді: «Трумэн – қарапайым проамерикандық адам болды. Ол өз елін сүйді, оның негізгі құндылықтарымен өмір сүрді: либерализм, индивидуализм және еркін кәсіпкерлік» [8, 39, 47].

Бұл тәсілдің екінші себебі – 1990-жылдардың ортасында батыс зерттеушілеріне Ресей архивтерінің ашылуы. Осылайша, бұрын құпия болған материалдар (Политбюро отырыстарының стенограммалары, елшілердің баяндамалары, әскери жоспарлар және т.б.) ғылыми айналымға енді. Алайда, В.М. Зубок атап өткендей, бұл архивтер ешқандай сенсациялық құжаттар ұсынбады. Керісінше, олар Кеңес басшылығының ресми саясатқа сәйкес ойлағанын және әрекет еткенін растады [9]. Осылайша, батыстық зерттеушілер тек ұлттық мүдделерді ғана ескеріп, КСРО-ның сыртқы саясатына идеологияның ықпалын назардан тыс қалдыру дұрыс емес деген тұжырымға келді.

Үшінші себепті атай отырып, «идеологиялық тәсіл» оның жетекші авторлары жинақтаған тарихи материалды қорыту нәтижесінде қалыптасқанын атап өту қажет. Мысалы, 1990 жылдардың басында Дж. Л.Гэддис пен М.П. Леффлер, әдетте, суық соғыстың пайда болуының бірнеше аспектілерін зерттеді, әрі кең ауқымды да, тар шеңберлі мәселелерді де қарастырды. Мәселен, М.П. Леффлер екі түрлі еңбегінде АҚШ саяси элитасының экономикалық мүдделерін және коммунистік идеологияның КСРО саясатындағы рөлін талдады. Бұған дейін осы жолды Дж. Л. Гэддис жүріп өткен болатын – ол алдымен жалпы конфронтацияның шығу тегін зерттесе, кейіннен Кеннанның «ұстау» саясатын және оны жүзеге асыруға байланысты барлық дипломатиялық қулықтарды талдады. Екі жағдайда да «идеологиялық тәсілдің» қайта қаралуы және қалыптасуы суық соғыстың шығу тегінің жалпы және жеке, объективті және субъективті аспектілерін біріктіріп, оларды біртұтас тұжырымдамаға енгізумен байланысты болды.

Соңында, бұл тәсілдің пайда болуы батыс тарихнамасы мен батыстық өмір философиясының бір ортақ ерекшелігімен түсіндіріледі: сананың болмысты

анықтайтындығы. КСРО-ның құлдырауы және көптеген ғалымдардың марксистік-лениндік идеология мен диалектикалық материализм методологиясынан бас тартуы нәтижесінде идеализмнің қарсыластары іс жүзінде қалмады. Сонымен қатар, суық соғысты зерттеу әдіснамасы идеализм мен өзін-өзі ұйымдастыру теориясын (синергетиканы) біріктіреді. Мысалы, Дж. Л.Гэддис өзінің философиялық еңбегінде біздің ғаламның барлық элементтерінің өзара тәуелділігіне және хаостың құрылымдар арқылы ақпарат ағымы негізінде тәртіпке айналуына назар аударады. Гэддистің пікірінше, материалдық шынайылықтың белгілі бір ұйымдасуы «мүмкіндіктер терезесін» білдіреді. Бұл мүмкіндік жүзеге аспауы да мүмкін, және бұл жағдайда объективті шындық нақты субъективті адамдардың, элитаның, көшбасшылардың ойлауына және әрекеттеріне тәуелді болады [10, 78, 121]. Осылайша, ойлаудың шынайылықтан басым болуы, батыс тарихшыларының жұмысының жалпы философиялық негізі ретіндегі идеализм бұл тәсілдің пайда болуы мен дамуы үшін елеулі әлеуетті болжап берді.

Идеологиялық тәсілдің сипаттамалық белгілері:

Біріншіден, суық соғыстың мәнін қоғамдық дамудың мағынасын әртүрлі түсінуге негізделген қақтығыс ретінде анықтау. Мысалы, М.П. Леффлер бұл конфронтация барысында «депрессия, соғыс және геноцидтен кейін адамзаттың жаны үшін рухани шайқаста кім жеңіске жететінін» анықтау мәселесі шешілгенін айтады [8, 69–70]. Дж. Л. Гэддис үшін суық соғыс жай ғана ядролық супердержавалардың геосаяси қарсыластығы емес, «адамзат қоғамын қалай жақсы ұйымдастыру керек?» деген сұрақтың шешімін іздеу жарысы болды [7, 84]. В.М. Зубок суық соғысты «нервтер мен ресурстардың соғысы, сонымен қатар идеялар мен құндылықтар үшін күрес» деп сипаттайды [11]. В. Лот суық соғыстың пайда болуын «қоғамды қалай ұйымдастыру керек деген көзқарастардың қайшылықтары» деп түсіндіреді [12, 9].

Екіншіден, осы тәсілді ұстанатын авторлар суық соғыстың пайда болуының хронологиялық шеңберін әртүрлі деңгейде кеңейтеді. Әдетте оның генезисінің екі кезеңін бөледі: 1917-1945 жылдар – суық соғыстың пайда болуы және 1945-1947 жылдар – биполярлық жүйеге көшу. Дегенмен, нақты зерттеулерде бұл кезеңдер мен олардың саны өзгеріп отырады. Мысалы, В. Лоттың пікірінше, конфронтацияның негіздері XIX ғасырдың индустриализация кезеңі мен XX ғасырдың басында қаланған [12, 9]. Өз кезегінде, О.А. Вестад конфронтацияға бетбұрыс 1920-жылдары айқын көрінді деп санайды. КСРО-ның Коминтернді халықаралық ықпал етудің негізгі құралы ретінде пайдалануы коммунизмді американдықтар мен еуропалықтар үшін қауіп ретінде қабылдауға алып келді [13, 2]. О. А. Вестад Коминтерннің қызметіне басымдық берсе, Дж. Л. Гэддис Вильсон доктринасының экспансионизмін атап өтеді: «Жалпы алғанда, XX ғасыр тарихы осы екі идеология – Вильсондық және Лениндік идеологиялардың қақтығысынан туындады…». Осылайша, автор «1917-1918 жылдар оқиғалары капитализм мен коммунизм арасындағы қақтығыстың символдық бастауы болды» деген қорытындыға келеді [14, 6]. Б. Штовер жоғарыда аталған интерпретациялардың кейбір аспектілерін біріктіреді. Тарихшы Ресей мен АҚШ арасындағы идеологиялық қайшылықтар XIX ғасырда қалыптасқанын көрсетеді. Ол американо-ресейлік қатынастардың шиеленісуін Александр II-ні өлтіргеннен кейінгі революциялық қозғалысты басу әрекетімен байланыстырады. Б. Штовердің пікірінше, конфронтация 1917 жылы белсенді фазаға енді. Ол былай деп жазады: «Батыс большевиктерді мойындаудан бас тартты», ал Вудро Вильсонның «14 пункті» «пролетариат диктатурасына» және большевиктерге қарсы бағытталған бағдарлама болды [15, 29].

Суық соғыстың шығу тегіне қатысты ең ерекше даталауды «Кембридждік суық соғыс тарихын» құрастыруға қатысқан Д.Ц. Энгерман ұсынады. Ол бұл процесті 45 жылға (1917–1962) созылған деп есептейді және оны екі кезеңге бөледі. Генезистің алғашқы кезеңін тарихшы «биполярлық» деп атайды және оның басталуын 1917 жылмен белгілейді. Бұл кезең – екі державаның бастапқы позицияларын айқындауы [16, 25]. 1945 жылы фашистік Германия талқандалғаннан кейін «биполярлықтан» «ғаламдық

қақтығысқа» ауысудағы бетбұрыс кезеңі басталады. Осылайша, суық соғыстың генезисінің екінші кезеңі орын алады. Д.Ц. Энгерманның пайымдауынша, бұл кезеңнің басты ерекшелігі – осы уақыт аралығында екі мемлекеттің идеологиялары үшінші әлем елдеріне тереңірек енуі. Сонымен қатар, қақтығыс қарсылас альянстар құрамына кіретін елдерде болғанымен, супердержавалардың өз ішінде орын алмаған. Осылайша, екі тарап та өз мәнінде империяларға айналды, бірақ әртүрлі сипатта: АҚШ Батыс Еуропада «шақырылған империя» болса, Кеңес Одағы Шығыс Еуропада «өзін мәжбүрлеген империя» ретінде әрекет етті. 1962 жылға қарай әлемде идеологиялық текетіреске тартылмаған елдер немесе белгілі бір идеологияның ықпалына түспеген мемлекеттер қалмады деуге болады [16, 41]. Осылайша, Д. Ц. Энгерман суық соғыстың генезисін ұзақ уақытқа созып, бұл процестің түпкілікті аяқталуын идеологиялық ықпал ету аймақтарының толық бөлінісі ретінде қарастырады. Жалпы алғанда, бұл зерттеушілер қабылдаған даталау суық соғыстың басталуын XX ғасырдың басына жақындатады.

Үшіншіден, бұл тәсілдің тағы бір ерекшелігі – Сталиннің эмоционалды бейнесін қалыптастыруға бейімділігі. Салыстырмалы-тарихи әдісті қолдана отырып, авторлар толықтай бейтарап қала алмағанын байқауға болады. Сталин мен кеңестік басшыларға қатысты мәселе қозғалған кезде, олардың суық соғыстың басталуына кінәлі екендігі және Кеңес Одағының жауапкершілігі туралы сұрақтың ашық қалуына ұмтылыс байқалады. Мұндай аспектілер тек «идеологиялық тәсілге» жататын еңбектерде ғана емес, басқа көзқарастарға негізделген зерттеулерде де кездеседі. Бұл тәсіл, әдетте, Сталиннің идеологиялық сенімінің маңыздылығын және коммунистік идеяларға адалдығын атап көрсетеді. Осыған байланысты кейбір тарихшылар Дж. Л.Гэддис пен басқа зерттеушілердің тұжырымдарын ортодоксалды немесе неоортодоксалды көзқарастарға жатқызады. Шынында да, Дж. Л.Гэддис Кеңес Одағын Оруэллдің «1984» романындағы тоталитарлық империяға теңестіріп, Сталинді диктатор «Үлкен Ағаға» ұқсатады. Ол және оның жақтастары әлемді тұрақты соғыс жағдайында ұстап тұрды деген аналогия жасайды [7, 2]. Алайда, Дж. Л.Гэддисті таза неоортодоксалды деп атау қиын, өйткені оның тұжырымдамасында суық соғыстың идеологиялық және рухани табиғатын салыстырмалы талдау арқылы негіздеу басымдыққа ие. М.П. Леффлер Сталиннің жеке басын айыптауға бейім емес, бірақ кейде оның паранойялық мінез-құлқын атап өтеді [8, 79]. Батыс ғалымдары арасындағы Сталинге қатысты ең өткір сыншылардың бірі – бұрынғы отандасымыз В.М. Зубок. Ол суық соғыстың генезисі туралы айта отырып, кеңес басшылығының әрекеттерін «революциялық-империялық парадигма» арқылы түсіндіреді. 1945 жылы Кеңес Одағының саяси элитасы мен Сталин халықаралық аренада КСРО-ның қауіпсіздік қажеттіліктері мен мемлекеттік мүдделеріне сай әрекет етті. Бірақ сонымен бірге Зубок олардың ойлау жүйесі мен кім болғанын ескермеу мүмкін емес екенін айтады [11]. Оның пікірінше, большевиктердің «идеологиялық радикализмі» және Сталиннің сәйкес дүниетанымы суық соғыстың басты себептерінің бірі болды.

Бүгінде «идеологиялық тәсілді» толық қалыптасқан концепция ретінде қарастыруға болады. Бұл концепция, негізінен, батыстық тарихнамада қалыптасқан және Дж. Л.Гэддис, О. А. Вестад, М. П. Леффлер және басқа да беделді ғалымдардың зерттеулері аясында дамып келеді. Бұл тәсілдің әдіснамалық тұрғыдан ең жүйеленген бағыттардың бірі екендігіне Дж. Л. Гэддистің философиялық еңбегінің жарық көруі дәлел бола алады [14]. «Идеологиялық тәсілдің» даму орталығы – «Кембридждік суық соғыс тарихы» болып табылады. Үш томдық жинақ суық соғыстың шығу тегіне қатысты қазіргі ғылыми пікірталастардың деңгейін көрсетеді. «Идеологиялық тәсілдің» аймақтық интерпретациялары мен айырмашылықтары бар. Бұл тұрғыда басты ерекшелік – АҚШ тарихнамасында кінәлілерді іздеу үрдісі байқалса, еуропалық тарихнамада белгілі бір тараптың кінәсін анықтауға ұмтылыс жоқтың қасы. Бұл материал бізге «идеологиялық тәсіл» мен Кеңес Одағының суық соғысты түсіндірудегі идеологиялық тәсілінің ұқсастықтарын байқауға мүмкіндік береді. Кеңес тарихнамасында идеология мен үгіт-насихатқа ерекше мән берілді. Кеңестік зерттеушілер (В.Л. Артемов, Д.А. Волкогонов

және басқалар) американдық либерализм мен антикоммунизмді, сондай-ақ Батыстың «қос стандарттарын» конфронтацияның қозғаушы күші ретінде қарастырды. Бұл тұжырымдамалар диалектикалық материализм, формациялық көзқарас және таптық күрес теориясы негізінде қалыптасты. Ал қазіргі батыстық «идеологиялық тәсіл» негізінен идеализмге сүйенеді. Егер идеологиялық тәсілдің суық соғыстың шығу тегін зерттеудегі орнын басқа концепциялармен салыстыратын болсақ, онда Батыста осы деңгейде дамыған концепциялардың қатарына «жеке тұлғалық» концепцияны жатқызуға болады. Бұл концепция тарихты психологияландыруға негізделген және оны М.П. Леффлер, В.М. Зубок, В.Д. Мискэмбелл және басқа зерттеушілер дамытты. Сонымен қатар, суық соғыстың пайда болу себептерін саяси реализм теориясы тұрғысынан түсіндіретін көзқарастар да бар (Г.Лундестад). «Идеологиялық тәсіл» конфронтацияның түп-тамырын менталды салаға аудару арқылы суық соғысты зерттеуде жаңа қадам жасайды. Осы тәсіл негізінде және оны «интерпретациялық тәсілмен» (супердержавалар басшыларының бір-бірінің ниеттерін қате түсінуі суық соғыстың басты себебі ретінде қарастырылады) синтездеу арқылы Ресей мен Батыста зерттеушілердің жаңа бағыты – суық соғыстың менталды тарихы қалыптасуда (В. Л.Мальков, Ж.-К.Ромер және т.б.) [17, 18]. Бұл бағытта тарихшылардың назарында тек биполярлықтың идеологиялық негіздері ғана емес, сонымен қатар Шығыс пен Батыс арасындағы толыққанды диалогтың қалыптасуына кедергі келтірген мәдени дискурстар да бар. Олар конфронтацияның рухани себептері ретінде көрініс тапты. Бұл мәселелерді зерттеу суық соғыстың шығу тегін түсіндіру аясынан әлдеқайда асып түседі және зерттеу нәтижелері қазіргі әлемдегі менталды кедергілерді еңсеруге арналған ақпараттық кеңістікте қолданылуы мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Егорова Н.И. «Новая История «холодной войны» в современных зарубежных исследованиях // Новая и новейшая история. – 2009. – № 4.

2. Филитов А.М. Холодная Война: историографические дискуссии на Западе. – М., 1991.

3. URL: http://www2.lse.ac.uk/IDEAS/programmes/coldWarStudiesProgramme/Home.aspx

4. The Cambridge History of the Cold War. Ed. by Westad O.A., Leffler M.P. Cambridge, 2010. – Vol. 3.

5. Чубарьян А.О. Послесловие // Холодная Война 1945-63. Историческая ретроспектива / под ред. Н.И. Егоровой и А.О. Чубарьяна. М., 2003.

6. Westad O.A. The Cold War and the international history of the twentieth century // The Cambridge History of the Cold War. Ed. by Westad O.A., Leffler M.P. – Cambridge, 2010. – Vol. 1.

7. Gaddis J.L. The Cold War. A New History. – N.Y., 2005.

8. Leffler M.P. For the soul of mankind: the United States, the Soviet Union, and the Cold War. – N.Y., 2007.

9. Интервью В.М. Зубка медиагруппе. URL: http://www.kontinent.org/article_rus_486c4e10859d1.html (қаралған күні: 17.03.2025).

10. Gaddis J.L. The Landscape of History: How Historians Map the Past. – Oxford, 2002.

11. Zubok V.M. A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev. – UNC Press Books, 2007.

12. Лот В. Разрядка и преодоление холодной войны // Холодная война и политика разрядки: дискуссионные проблемы / под ред. Н.И. Егоровой, А.О. Чубарьяна. – М., 2003.

13. Hanhimäki J.M., Westad O.A. The Cold War: A History in Documents and Eyewitness Accounts. – Oxford, 2004.

14. Gaddis J.L. We Now Know: Rethinking the Cold War. Oxford, 1997.

15. Stöver B. Der Kalte Krieg 1947–1991: Geschichte eines radikalen Zeitalters. München, 2007.

16. Engerman D.C. Ideology and the Origins of the Cold War 1917-1962 // The Cambridge History of the Cold War. Ed. by Westad O.A., Leffler M.P. – Cambridge, 2010.

17. Мальков В.Л. Россия и США в XX веке: очерки истории межгосударственных отношений и дипломатии в социокультурном контексте. – М., 2009.

18. Ромер Ж.-К. Холодная война или противостояние Восток – Запад: некоторые методологические размышления // Холодная война и политика разрядки: дискуссионные проблемы / под ред. Н.И. Егоровой А.О.

III СЕКЦИЯ

ҚАЗІРГІ ТІЛ БІЛІМІ МЕН ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ АСПЕКТІЛЕРІ: ЖАС ҒАЛЫМДАР КӨЗІМЕН

НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ АСПЕКТЫ СОВРЕМЕННОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ: ГЛАЗАМИ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

Аблаева Ж.В.,
М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетінің магистранты, Петропавл қ., ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., доцент Есматова М.Т.

СҚО МАМЛЮТ АУДАНЫНЫҢ ЛИМНОНИМДЕРІ

Соңғы кездері топонимдерді зерттеу қызығушылығы күннен күнге артып жатыр. Бәріміз білетіндей, топонимдер – жер бетіндегі кез келген табиғи немесе адам жасаған объектілер атауынан тұратын жалқы есім түрі. Топонимдер *гидроним, ороним, ойконим, урбаноним, спелеоним, дромоним, ареноним, дримоним* т.б. түрлерге бөлінеді. Атауы бар объектілер нақты аймаққа бекітілген. Кез келген топоним атау қызметімен қоса объектіге сілтеу қызметін де атқарады. Сонымен қатар олар объектінің ерекшелігіне, атаудың идеологиялық және эмоционалды бояуына қарай қосымша ақпарат бере алад. [1, 12].

Тіл білімі тұрғысынан алғанда, топонимдер жалқы атаулар болып табылатын сөздер ретінде қарастырылады. Барлық топонимдерді қандай географиялық объектінің атауы екендігіне қарай бірнеше топқа ажыратады.

Топонимдік топ – бір типтегі географиялық объектілердің атауларының жиынтығы.

Негізгі топонимдік топтарды оронимдер, гидронимдер, хоронимдер, ойконимдер, дромонимдер, спелеонимдер, дримонимдер құрайды, олар өз кезегінде топонимикалық топшаларға жіктеледі [2, 20].

Жалпы әлемдегі барлық су нысандарын гидронимдер (грекше гидр «су», ономо «атау») деп атайды. К.Д. Каймульдинованың «Топонимика» еңбегінде филология ғылымдарының докторы Н.В. Подольскаяның гидронимдердің түрлерін бөлгені туралы мәлімет берілген. Гидронимдер өз кезегінде гелионимдерге, лимнонимдерге, потанонимдерге, пелагонимдерге океанонимдерге ажыратылады. Мысалы, 1-шісі – гелионимдер, оған батпақ атаулары жатады. Қазақстанда батпақ атаулары өте көп. Мысалы, Гульбище, Кеңшолған.

2-шісі – лимнонимдер – көл, тоған атаулары. Біздің жеріміз көлдерге өте бай. Мысалы, Балқаш, Алакөл, Шалқар, Сасыққөл, Зайсан және тағы басқалары.

3-шісі потамонимдерге – өзен атаулары жатады. Мысалы, Есіл, Ертіс, Шу, Іле, Тобыл және тағы басқалары;

4-шісі пелагонидер – теңіз атаулары. Қазақстанның екі теңізі Каспий теңізі мен Арал теңізін жатқызуға болады.

Соңғы 5-шісі океанонимдер –- мұхит атаулары жатады. Жеріміздегі 4 мұхит Тынық, Атлант, Үнді және Солтүстік мұзды мұхит атауларын мысалға келтіреміз.

Сонымен гидронимдер кез келген су нысанының яғни, теңіз, көл, өзен, су қоймаларының атауларын білдіреді. Көпшілік атаулар су нысандарының өзіндік ерекшеліктеріне, яғни түсіне, дәміне, түріне, географиялық орнына, жанындағы өсімдік пен жануарлар әлеміне және тағы басқа көптеген белгілеріне байланысты аталады.

Мақаламыз топонимиканың топтарының бірі лимнонимдерді зерттеуге арналады.

«Солтүстік Қазақстан облысы әкімдігінің ауыл шаруашылығы және жер қатынастары басқармасы» коммуналдық мемлекеттік мекемесінен алынған мәлімет бойынша Мамлют ауданында 388 су нысаны бар. 4 батпақ, 14 басқа су нысандары жәнеде

370 көл бар. Соның ішінде 79 көлдің атауы жоқ. Солтүстік Қазақстан облысының көлдер саны бойынша Жамбыл ауданынан кейін екінші орында тұр. «Солтүстік Қазақстан облысы әкімдігінің ауыл шаруашылығы және жер қатынастары басқармасы» коммуналдық мемлекеттік мекемесінен берілген мәлімет бойынша жалпы көлдер ауданы – 28063,57 га құрайды. Осы көлдердің ішінде ең ірілері мен атаулары танымал көлдеріне шолу мен талдау жасап өтсек.

Мамлют ауданында екі ірі көл бар. Олар Меңкесер және Становое тұзды көлдері.

Меңкесер көлі - жергілікті аңыздарға сәйкес, бұл көлдің суы көптеген ауруға ем болған. Ауыл ақсақалдарының айтуы бойынша көлді «Мәңгі сор» деп атаған, кейіннен уақыт өте келе дыбыстық өзгерістерге ұшырап «Меңкесер» деп аталып кетті. Ал кейбір мәлімет бойынша Меңкесер ауылының атауына байланысты қойылған. 2020 жылы 14 сәуірде Мамлют ауданының «Знамя труда» газетінде Менкесер көлі туралы аңызы басылып жарияланған. Ертеде Тоқтамыс деген ақын болған. Оның кедей киіз үйінде, төрде ылғи домбыра болатын, оны үлкен атасы, атасы мен әкесі кенже ұлына мұра етіп қалдырған. Тоқтамыс қобалжуын, мұңын жырға төгу үшін қолына сүйікті домбырасын алатын. Оның қобалжуы жалғыз қызы Шағаланың денесін жара басып, аяқ-қолы кеуіп, ауыр халде болғандықтан болды. Қызы көз алдында еріп бара жатты. Ал Шағаланың шешесі қызын дүниеге әкелгеннен кейін көзін жұмды. Тоқтамыс оны жалғыз өсірді. Қызынан айырылу өмірмен қоштасу дегенді білдіретіндей болған. Бір күні ақын түс көреді. Түсінде ақ киім киген боз, тақыр саяхатшы көктемде жаралы құстардың аяғы мен қанаттарын емдейтін сиқырлы көлдің бар екенін айтып берді. Суы тұзды, лайдың емдік қасиеті бар. Көлді тауып, сонда мәңгілік қоныстан, сонда қызың сау болады – деді оған қария. Таңертеңнен бастап Тоқтамыс жолға дайындала бастады. Көлге барар жолды білмесе де, қызына деген сүйіспеншілік, оны емдеуге деген ұмтылыс оған міндетті түрде жол көрсететініне нық сенді. Дүние жақсы адамдарсыз емес, – деп ойлады Тоқтамыс. Оны бір ғана нәрсе толғандырды: қызы ұзақ кезіп жүргендерге шыдай алмаса ше, оның жанында домбыра болса, оның сиқырлы үні сенім ұялатып, күш-қуатын арттырып, жолда көмектесті. Кең байтақ даланың ауылдарында түнделетіп, соңғы шелпекпен бөлісті. Бірнеше рет жолдан адасып, кері бұрылып, жолды қайта бастаған. Ақыры көлдің жанына келді. Шілденің ортасы болатын. Әкесі мен қызы киіз үйлерін көлдің жағасына орналасты. Көл жағасында күн сайын отырып, қызға күш-қуат беріп, тұзды су жарасын емдеп, тамыз айында Шағала көлге өзі қадам басқан болатын. Қазіргі кезде Меңкесер көлі танымал және сүйікті демалыс орнына айналды. Шалқиып жатып, аспанға қарағанда, қыздың өзін көруге болады. Ол қанатын жайып, оған өмір сыйлаған көлді құшақтап, қорғап, сақтап тұрғандай көрінеді [3, 5].

Становое көлі. 18 ғасырда біздің жерлеріміз Ресей империясының құрамына кіргеннен кейін, қазақ жерлеріне бекіністер құра бастады. Орыс тілінде бұл бекіністерді «крепость-стан» деп атаған. Воскресеновка ауылынан 16 километр қашықтықта «Становое» бекінісі құрылды. Уақыт өте келе ауыл Становое деп аталып кетті. Көлге ауылдың атауы қойылған.

Белое көлі – жаңбырлы күндері көл көбікпен жабылған, сонымен қатар көлде ақ балықтар болған, соның арқасында көлді «Белое» деп атап кеткен. Бүгінгі күні бұл көл осылай аталады, бірақ қазіргі кезде ақ балықтың жоқтығын балықшылар растайды.

Чистое көлі – көл мөлдір, суы таза, бірде бір қамыссыз болды. Соған байланысты көлді «Чистое» деп атап кеткен. Мамлют ауданында бірнеше көл чистое деп аталған [4, 11].

Горькое көлі – Дубровное ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 750 метр қашықтықта орналасқан. Көлдегі судың дәмі ащы болғандықтан «Горькое» деп аталып кетті. «Горкое» сөзінің қазақша аудармасы «ащы».

Желтое көлі – Ново-Дубровное ауылының оңтүстігінен 2375 метр қашықтықта орналасқан. «Желтое» орыс тілінен аударғанда «сары» дегенді білдіреді. Жаз айларында көлдегі балдырлар гүлдеп, көлге сары түс береді.

Иванкино көлі – Дубровное ауылы және Новомихайловка ауыл округінің шекарасында орналасқан. 1964 жылғы ішкі шаруашылық жер орналастыру картасы бойынша «Иванкино» аталған, 1969 жылы картада «Иваникино» деп берілген. Бірақ 1990 жылы қайтадан «Иванкино» деп ауыстырылды. «Иванкино» деп көлдің жанында тұрған казак Иванкиннің құрметіне аталып кетті.

Калдаман көлі – Пчелино аулынан оңтүстік-шығысына қарай 3 шақырым жерде орналасқан. «Қалды» және «аман» екі сөздің қосылуынан пайда болды. Жайлау белгісіз бір тарихи оқиғалардан аман қалған болатын. Дубровное ауыл тұрғындарының айтуы бойынша, бұрындары қыстаудан кейін малдарды осы жерлерге жайлауға әкелетін. Малдары құнарлы шөбі бар жерлерде жайылып, бірде бір мал қырылмады. Ол кездегі жағдайға байланысты бұл ауыл тұрғындары үшін өте маңызды болған. 20 ғасырдың 20-30 жылдары бұл жерлерге Украинадан крестьяндар жіберіліп, Калдаман шаруа қожалығы құрылды. Калдыаман атауында бір әріп жойылып, Калдаман деп аталып кетті. 1958 жарлығында елді мекендердің нығаюына байланысты жойылуы бойынша Сенжар сельсоветы Дубровинский сельсоветке ауыстырылды.

Кашкыркуль көлі – көлдің маңында қасқырлар мекендеген. Сондықтан көлді қасқыр көл деп атаған. Ұлы Отан соғысы кезінде бұл жерде қасқырлар көп болған, бірақ уақыт өте келе, барлығын жойған болатын. Қазіргі уақытта қасқырлар осы мекенде сирек кездеседі.

Шайтаново көлі – көлдің жанында тұрған Шайтанов деген казак кісінің құрметіне қойылған. Шынында да Дубровное ауылында Шайтанов деген кісі өмір сүрген. Ауыл жанындағы зиратта жерленген.

Сарыгуль көлі – Ново-Дубровное аулынан батысқа қарай 2375 метр қашықтықта орналасқан. «Сары» және «гүл» сөздердің қосылуынан пайда болған. Бұлай аталуының себебі көлдің жағасын сары түсті гүлдер жайнап өседі.

Сотницкое көлі – Дубровное аулынан солтүстікке қарай 2625 метр қашықтықта орналасқан. Атау «сотня» сөзінен шыққан. Сотня деп 100 кісіден тұратын әскери бөлімшені атайды. Ауыл тұрғындарының айтуы бойынша, көлдің жанында жүз казак тұрған еді.

Глистоватое көлі – Михайловка ауылының жанында орналасқан. Бұл атау осы көлде мекендеген балықтардың сапасынан шыққан. Балықтың көбінде паразиттік құрт болған. Орыс тілінде мұндай құрттарды «глисты» деп атайды [5, 6 б.].

Лимнонимдердің берілген өзіндік ерекшеліктері бойынша аталуы:

Көлдің суының сапасы мен дәміне байланысты қойылған атаулар: Светлое, Кислое, Поганое Ақсуат.

Түс атауларын білдіретін көлдер: Белое, Темное, Чистое, Пестрое, Желтое.

Көлдердің көлемі бойынша қойылған атаулар: Үлкен және Кіші Чирок, Үлкен және Кіші Пеган, Орел және Орленок.

Тереңдігін де көрсететін көл атаулары кездеседі: Глубокое (Терең көл), Кривое (Қисық көл).

Фаунасына байланысты қойылған атаулар: Вольчье, Кабан, Собачье, Рыбное, Щучье, Окуневка, Жазбалық, Карасье.

Құс атаулары: Курапаткино, Тетеркино, Чайка, Голубево.

Жәндік атауларымен: Головастик, Глистоватое, Пчелино және т.б.

Флора атауларымен: Моховичок, Маковка, Степное.

Ресей мемлекетінен қоныс аударған уақыттан бері қалып қойған атаулар да бар. Олардың қатарына: Становое, Прапорщиково, Казачье, Капральское. Сонымен қатар Ресей азаматтары фамилияларымен де аталған көлдер бар олардың қатарына: Евтюшкина, Казанцево, Антоново, Шайтаново, Сабурово және т.б.

Сол аймақта болған тарихи күрделі жайтқа байланысты атаулар: Убиенное, Могильное және т.б. [6, 56].

Лимнонимдердің географиялық, тарихи және мәдени маңызы анықталып, олардың

жергілікті тұрғындардың тұрмыс-тіршілігі мен табиғатқа деген көзқарасымен тығыз байланысты екені дәлелденді. Зерттеу нәтижелері Мамлют ауданының су нысандары атауларының аймақтың тарихи-мәдени мұрасының ажырамас бөлігі екенін көрсетті.

Солтүстік Қазақстан облысы, Мамлют ауданының лимнонимдерін зерттеу бұл аймақтың табиғи, тарихи және мәдени мұрасын тереңірек түсінуге мүмкіндік берді. Лимнонимдер тек су нысандарының атаулары ғана емес, сонымен қатар халықтың тұрмыс-салты, дүниетанымы мен тарихын бейнелейтін құнды дереккөздер болып табылады.

Қорыта айтқанда, Мамлют ауданының лимнонимдері аймақтың табиғи-географиялық және этномәдени ерекшеліктерінің көрсеткіші болып табылады. Бұл атаулар тек географиялық объектілерді белгілеумен шектелмейді, олар халықтың тарихи жадысын сақтап, табиғи ортаның маңызын бейнелейді.

Зерттеу нәтижелері лимнонимдердің тек атау деңгейінде ғана емес, аймақтың табиғи-мәдени мұрасын сақтаудағы маңызын көрсетті. Лимнонимдерді зерттеу география, лингвистика және мәдениеттану салаларында құнды дереккөз ретінде қызмет етеді. Болашақта мұндай зерттеулер аймақтың табиғи мұрасын сақтауға және оны ғылыми тұрғыдан бағалауға үлкен үлес қосады.

Мамлют ауданының лимнонимдерін зерттеу арқылы аймақтың табиғи ерекшеліктерін түсінумен қатар, жергілікті мәдениет пен тарихтың терең қабаттарын ашу мүмкіндігі туды. Бұл зерттеу лимнонимдердің аймақтық және ұлттық деңгейде тарихи-мәдени мұраны насихаттаудағы рөлін айшықтап, олардың болашақ ұрпаққа қалдырылатын құндылығын дәлелдейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Иманбердиева С.Қ., Тайшыбай З.С., Мәлікова С.З. Солтүстік Қазақстан облысы топонимдері. – Нұр-Сұлтан, 2020. – 788 б.
2. Каймулдинова К.Д. Топонимика. – Алматы, 2011. – 331 б.
3. Знамя труда газеті. – №17 (7953). – 17 сәуір, 2020.
4. Туған ауылым өшпе. Оқу-әдістемелік құрал. – Мамлютка, 2006. – 68 б.
5. Безгина Т.А. Топонимический словарь. 2009. – 28 б.
6. Имангулова Т.В., Безгина Т.А. Солтүстік Қазақстан облысы Мамлют ауданының географиясы, 2006. – 144 б.

Alverdiyev G.T.
Sumgayit State University, master.
Scientific supervisor: docent Rustamov A.

THE ROLE OF TOPONAMES OF TURKISH ORIGIN OF ZANGAZUR DISTRICT IN MEETING THE NEEDS OF NATIONAL-CULTURAL SELF-DEVELOPMENT

The aspectual role of toponyms of Turkic origin is very important in the process of meeting the needs of national-cultural self-expression, protection and transmission of these values to future generations. In our opinion, language and literature, history, traditions, national ceremonies, cultural heritage, art, etc. Learning toponyms in unity with such values should be considered a priority event in the mentioned matter, first of all, because place-names are the main concept of a people's history, national identity, ethnic composition of the territory. On the other hand, the important point that interests us is the basis of the modern geopolitical claims of Zangezur district.

The purpose of the article is to investigate the role of Turkmen toponyms of Zangezur district in meeting the needs of national-cultural self-expression and to emphasize their importance. The main topics of the article are the unity of Turkmen toponyms with ethnic

identity, culture and language in the region, how these place names leave traces in the social life of the people, and how effective they are in protecting the cultural heritage. Thus, the study aims to show that the historically existing Turkmen toponyms in Zangezur are not only for the purpose of geographical naming, but also that they are an important element in the preservation of the national identity of the people, and the opportunities for self-expression in social and cultural life.

If we look at the past, we will see basing on the facts that Zangezur territory was the land of Azerbaijan in all historical periods, the Turks lived and settled here from ancient times. In the ancient and early Middle Ages, the kingdom of Media, Scythians, Albanian and Atropatena rulers under the names of Sunik and Sisiakan existed in these territories. Despite the Soviet deprivations, F. Mammadova, in her monograph "Political history and historical geography of Caucasian Albania" written in 1986, based on scientific sources, proved that Zangezur territory was called Sünik and belonged to the Albanian state. Sunik is the former name of a bell-ringer. In the "History of Albania" written by the Albanian historian Moisey Kalankatuklu in the 7th century, the first part of which consists of three parts, the area of Zangezur is called "Sisiakan" and "Sunik", as well as "Sunestan". The Sisiakan toponym (Syunik) mentioned in the work is the same as the present-day Sisiyan, located between Lake Sevan and the Araz River [1, 229]

The work "History of Albania" is the only local source about the history of Zangezur until the 10th century. All the names of Sünik, Agvan, Zangezur mentioned in the region in the work contain the names of ethnic tribes as well as geographical names.

Toponyms are very important in suggesting the identity of a place, they are pictures of history in names. From this approach, the importance of toponyms such as Khalaj, Chapni, Yayci, Mughancik, Okchu, Chavundur, Uz, Gajaran, Gafan, Agvanli, Sunik, Kazan, Gayi, Zangezur, which exist in the area, is very important. It is no coincidence that the names of the tribes mentioned in the epic "Kitabi-Dada Gorgud" and in Mahmud Kashgari's work called "Divani-it-turk" are included in the toponyms of Zanzazur. Aren't these names enough to say who the local aboriginal people of the area are?! Attempts of Armenian historians to patch these names into their so-called past are unsuccessful. Their settlement in the territory of Zangezur took place completely later - in new times, against the background of political attacks.

There is also an interesting history of calling the region "Zangazur". In our opinion, the role of the "Zengi" tribes from the ancient Turkic tribes and the arrival of the Arabs to these places is important in naming the area in this way. Distinguished by their combativeness and bravery, the Tengis retreated to the mountains during the Arab campaigns, created many castles and fortifications, and fought against the Arabs. Translated from Arabic, "sur" means stone, wall, tower. This explanation is logical, as a result of the resistance of the Turks, the Arabs began to call the region as such.

The word Zangezur can be found in written monuments from the 14th century, during which Turkish-Muslim leadership ruled not only in Zangezur but in the whole Caucasus.

The history of Haylar's invasion of these territories begins during the Safavid period. The Armenian church always flattered whoever was in power, depending on the political situation, it served the ruling forces. Privileges granted to the Tatev church during the reign of Garagoyunlu, Aggoyunlu, and Safavids, exemption from taxes, giving some villages and lands under their protection encouraged the massive influx of Armenians to Zangezur land. As a continuation of this stubborn policy, Armenians later began to flatter the Russian tsars and settled in Zanzazur at the expense of their power and support. It is possible to see enough in historical sources that Zangezur is the historical land of Azerbaijan. In the list drawn up by S.P. Zelinski in 1886, Zangezur district was defined as the largest district within Yelizavetapol (Ganja) governorate and defined its borders.

On May 28, 1918, when the administrative-territorial rights map of the Azerbaijan Democratic Republic, which gained independence, was accepted, Zangezur was accepted as the land of Azerbaijan. The map was compiled on the basis of original documents, land use acts and plan map documents of our state from 1871 to 1920, stored in the archives of the Azerbaijan

Geostructural Project Institute, and approved by the seals of the emperors Alexander II, Alexander III, and Nicholas III. [2, 18]

The names of places and countries in Zangezur were brutally subjected to genocide by our hated enemies, they were distorted and changed, and an attempt was made to erase them from the traces of history. We believe that these attempts are fruitless for educated people. In the documents that remain in the memory of history, it appears that the toponyms of the area are of Turkish-Oghuz-Muslim origin. The history of these geographical names goes back to pro-Turkish times. Toponyms of Armenian origin are the product of the last two centuries in the area. If it were not so, we would have seen a toponym of Armenian origin at least in one of the names available in "Kitabi-Dada Gorgud". The names of the places mentioned in the epic, such as Kazanchi, Ulaşli, Kazan zami, Okchçu quarter, Dondarli, Hayarek, etc., all resonate with the spirit of Oguz. Aren't the toponyms Çapni, Bayandur, Çavındır, Piçenak the names of the children of the ancient Oguz grandson Goykhan?!

In the 11th century, the Turkologist and geographer M. Kashgarli's work called "Dīwān Lughāt al-Turk" shows the etymology of many names. For example, Turk, Yemen, Tatar, Talas, Pechenek, Mankishlak, Oghuz, Kutan//Khutan, Gayi, Qipchak, Kavshud, Balık, Chavundur, Çapni, Bukduz, Bayandur, Bulak, Afshar, Khitay, Kapan, etc. We find at least one, two or even three geographical names associated with the name of each of these special names. Two toponyms named Bayandur and three ethnotoponyms named Khalaj exist in Zangezur territory [2, 26]. Is it a coincidence that these names match at this level?

Toponyms existing in the region resonate with our national identity not only from a historical-geographic point of view, but also from a linguistic point of view. A certain number of toponyms existing in the territory of Zangezur district managed to come down to the present day with minor phonetic changes. The creation of toponyms by lexical (Tas, Dag, Mac, Sham), morphological (Chullu, Chobanli, Mugancik, Kyzylcik, Shikhlar, Chanakhchi, Hunud, Gajaran, Akhtakhana, Almalig) and syntactic (Goygöl, Karachimen, Aggöl) methods is also in accordance with the internal rules of our language.

The study of all toponyms (oikonym, oronym, anthroponym, ethnotoponym, orotopotoponym, hydrotoponym, phytotoponym, zootoponym) of Zangezur district (Gafan, Gorus, Megri (Mighri), Sisian (Garakilsa), Zangilen, Lachin, Gubadli) and uncovering their history is one of the important issues facing Azerbaijan studies. This is our respect for our national identity, respect for the spirit of our ancestors.

Reference:

1. Sources on the history of Azerbaijan. – Baku: Elm., 1989. – 328 p.

2. Rustamov A. The toponyms of Zangezur are traces of history. Zaka print, 2016. – 444 p.

3. Urud M. Zangezur toponyms. – Baku, 2013. – 400 p.

Байқонысова Г.А.,

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ магистранты, Алматы қ.,

ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., доцент Қалқабаева С.Ә.

ДЕРЕКТІ РОМАННЫҢ ЖАНРЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ

Деректі роман – тарихи фактілер мен көркемдік тәсілдердің үйлесімінен туған күрделі жанр. Ол деректер мен құжаттар негізінде көркемдік баяндау әдістерін қолдану арқылы шығарманың ішкі мәнін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Деректі роман туралы Т. Бекниязов мынадай пікір білдірген: «Деректі жанр – өмірде болған нақтылы жайларды анық мәлімет, айқын деректерге сүйеніп бейнелеу тәсілі қолданылатын көркем туындылар. Деректі жанрда әдеби шығармаға тән көркемдік

сипаттар, өмірдегі нақтылы шындық баяндалып отырған жай-жағдайлар автордың ой-елегінен өткізіліп, оның сезім әсерлерімен нәрленіп шығуы арқылы танылды. Яғни, нақтылы жайлар, жеке фактілер жинақталып, қорытылып, типтік дәрежеге көтеріледі. Әрине, кез келген дерек шығармаға арқау бола алмайды. Маңызды өмір құбылысын, адам мінезінің елеулі өзгешелігін танытатын жайлар, деректер ғана жазушы назарын өзіне аудара алады» [1,78-79].

Кей ғалымдар «деректі әдебиет» термині Ресей мен ТМД елдерінде 1920 жылдары пайда болды деген тұжырым айтады [2, 8]. Алайда мемуарлар, қолжазбалар, күнделіктер, өмірбаяндар, автобиография және т.б. да деректі әдебиеттің үлгілері. Бірақ оларды деректі әдебет ретінде қарастыру кейінірек үрдіс алған.

Деректі проза жанры ғылыми-практикалық тұрғыда әлі толық зерттеле қойған жоқ. Оған қатысты қайшылықты пікірлер де көп. Кей ғалымдар оны көркем прозадан бөлек қарастыруды дұрыс деп санайды. Т.Г. Симонованың пікірінше, әдебиет шынайы өмірді бейнелей отырып, шартты түрде көркем әлем жасайды. Ол үшін автор әртүрлі баяндау тәсілін қолданады. Бұл деректі және көркем әдебиет деген екі баяндау түрінің пайда болуына алып келеді [3, 6]. Бұлай бөліп қарайтын болсақ, көркем әдебиеттің басты ерекшелігі – автордың қиялы мен ойынан шығарылған дүниелерге сүйене отырып, белгілі бір қоғам мен уақыттың, әлемнің эстетикалық бейнесін жасайды. Автор мұнда «бейнеленген әлем қандай және ол қандай болу керек» деген сұрақтарға жауап іздейді. Ал деректі әдебиетте ойдан шығарылған кейіпкерлер жоқ, қиялдан туған образдар, оқиғалар қолданылмайды. Е.Г. Местергази ХХ ғасырда адамдар үйреншікті өмір салтынан айырылып, бұрын-соңды болмаған қиындықтарға душар болғанын айта келіп: «Реальность неожиданно оказалась фантастичнее вымысла, а факты – красноречивее слов. И здесь документ часто оказывался не только лучшим способом обнажения действительности, проникновения в нее и освоения ее изнутри, но и зачастую последним свидетелем совершающегося в истории», – дейді [4, 3]. Ол бұл жанрға мемуарлар, күнделіктер мен жазушылардың жазбаларын, сондай-ақ шынайы оқиғаларды көркем түрде суреттеген шығармаларды да жатқызады. Тек кейбірінде деректілік, ал кей шығармаларда көркемдік басым болып келеді дейді [4, 3]. Ал сыншы Я.И. Явчуновский деректі әдебиетті тар шеңберде қарастырып, бұл жанрға тек мемуарлық романдар, саяхатнамалар, тарихи тұлғалар мен оқиғалар туралы зерттеу еңбектерін ғана жатқызуға болады деп есептейді [5, 140]. Ал П.В.Палиевский ХХ ғасырдың екінші жартысына дейін құжаттың белгілі бір мақсатқа бағындырылғанын айтады: «… документ был в подчинении и говорил то, что им хотели сказать» [6, 309]. Осыдан ХХ ғасырдың соңына дейін шығарма тірегі көркемдік болғанын, ал құжаттың қосалқы рөл атқарғанын аңғаруға болады.

Н. Дикушина деректілік тек күнделік, естелік сипатындағы шығармалардан роман, повесть, тіпті драматургия мен кинодраматурияға енгеніне назар аударады. Оған дейін әдебиет дегенде ондағы сөздердің көркемдігі ғана елестесе, енді оған деректілік сипат та қосылады. Орыс әдебиетінде бұл үдеріс ХІХ ғасырда белең ала бастады және осыған сәйкес көптеген реалистік сарындағы шығармалар дүниеге келді. Бұл құбылыс ХІХ ғасырдың екінші жартысында реализм бағытының дамуымен тығыз байланысты. Орыс ғалымдары бұған Александр Герценнің «Былое и думы», Иван Гончаровтың «Фрегат», «Паллада»», Федор Достоевскийдің «Записки из Мертвого дома», Николай Помяловскийдің «Очерки бурсы», Василий Розановтың «Уединенное», Илья Эренбургтың «Люди, годы, жизнь» және Александр Солженицынның «Архипелаг ГУЛАГ» сынды шығармаларын жатқызады. Қазақ әдебиетінде деректілік сарын Шоқан Уәлиханов пен Ыбырай Алтынсариннің жазбаларынан басталады. ХХ ғасырда дамып, мазмұны мен тақырыптары да кеңейе түсті. Оған С.Сейфулиннің «Тар жол тайғақ кешу», Ә. Нұршайықовтың «Ақиқат пен аңыз», Т. Жұрбайдың «Дулыға», Д. Досжанның «Абақты», Медеу Сәрсекенің «Қазақтың Қанышы», «Ноқталанған тарихшы», «Біртуар Бөкетов» сынды туындыларын атауға болады. С.Қирабаев деректілік сарынның қазақ әдебиетінде

көрініс табуын былай түсіндіреді: «Қазақ әдебиетінің тарихи шындыққа тәнтілігі, көркемдікпен шешуге ұмтылған проблемаларының молдығы мен тереңдігі прозада түрліше стильді, формаларды туғызуда. Өмір шындығын пайымды да терең қамтитын эпикалық үлгілерге қоса, жеке адамның нақты өміріне құрылған роман, повестер де, кейіпкерлердің монологына негізделген сыршыл лирикалық шығармалар бұл күнде жиі кездеседі. Публицистика мен очерк романға да, повеске де біртіндеп кіріп барады.

Көркем шығарманың нақты өмірмен байланысын көрсетуде документтіліктің де рөлі артуда. Әдебиеттің зерттеушілік қызметінің, белсенділігінің өсуімен байланысты туған мұндай формалар тек жанрлық белгілерді ғана қамтымайды. Жазушының стиліне, суретшілігіне де едәуір әсер ете бастады. Шындықты кең алып, баяу, мол тыныстылықпен суреттеу үлгісіне характердің ішкі сырына үңілетін психологиялық тереңдік пен философиялық ойшылдық қосылды.

... Тарихи шындықты дәлдікпен көрсете отырып, өмірдегі өзгерістерді толық, көркемдікпен бейнелеу, оның маңызды-маңызды проблемаларын дөп баса білу, сол негізде қоғам дамуына заңдылықтарын дәлелдеу толысқан суреткердің ғана қолынан келмек», – дейді [7,ж 39].

Сыншы Л. Гинзбург: «Деректі әдебиет – адам туралы ашық және шынайы әңгіме. Ол хроникалық, интеллектуалды, мемуарлық және философиялық сипатта болады», – деп атап өткен [8, 63]. Ал Т. Костюкова: «Деректі проза – нақты адамдар мен оқиғалар туралы баяндайтын, шынайы деректерге негізделген проза. Алайда оның эстетикалық және деректілік деңгейі автордың таңдаған бағытына байланысты. Деректі әдебиет тарихи оқиғаларды, қоғамдық мәселелерді сипаттай отырып, оқырманға нақты ақпарат беруге тырысады», – дей келе, оның мынадай ерекшеліктерін көрсетеді: 1) субъективті-лирикалық баяндау тәсілі; 2) автордың өз көзқарасын барынша шектеп, тек фактілер арқылы ой салуға ұмтылуы; 3) қиял элементтерінің минималды деңгейге дейін азаюы; 4) өткен тарихи оқиғаларды ашып көрсету немесе қандай да бір апаттар мен қайғылы жағдайларды қайта пайымдау.

Сөзімізді қорытындылай келе, деректі романның мынадай ерекшеліктерін атап өтуге болады:

– Көркемдік пен деректіліктің көркем үйлесімінен туған шығарма;

– Нақты тарихи оқиғалар мен шынайы кейіпкерлерді құжаттық материалдарға сүйене отырып айқындайды. Автор оқиғаларды өз ойынан, қиялынан шығармайды, керісінше тарихи шындықты көркем түрде жеткізеді;

– Дереккөздер архив құжаттары, мемуарлар, хаттар, ресми материалдар мен сұхбаттардан алынады. Диалогтар мен оқиғалаар жүйесін құрғанда осы деректерге сүйене отырып баяндайды. Бұл материалдар – кейіпкерлер мен оқиғалардың шынайылығын көрсететін басты құрал. Автор осы фактілерді келтіре отырып, оларды әдеби тұрғыда жүйелеп, шығармашылық талғаммен, тәсілдермен көркем шығармаға айналдырады;

– Деректі романда автор тек ақпарат жеткізіп қана қоймайды. Көркем әдебиетке тән әдіс-тәсілдер – мінездеу, портрет, пейзаж, диалогтік, психологиялық талдаулар арқылы кейіпкердің ішкі әлемінен, тарихи-әлеуметтік жағдайдан хабар береді;

– Автор деректерді өңдей отырып, көркем композиция құрады;

– Автор оқиғалар мен деректерді іріктеп, өз көзқарасы тұрғысынан баяндайды. Автор шығарманың ішінде зерттеуші немесе куәгер ретінде көрініс табады.

– Деректі романдарда ойдан шығарылған кейіпкерлер болмайды. Бірақ кей тұстарды көркемдік талаптарға сай өзгертулер немесе әсірелеулер болуы мүмкін. Бірақ тарихи шындықтан еш алшақтамайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әдебиеттану. Терминдер сөздігі / құраст.: З. Ахметов, Т. Шаңбаев. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 378 б.

2. Леймерден Н.Л., Липовецкий М.Н. Современная русская литература: 1950-1990. – М.: Изд. Центр «Академия», 2003. – 412 с.

3. Симонова Т.Г. Мемуарная проза русских писателей XX века: поэтика и типология жанра. Учебное пособие. Гродно: ГрГУ, 2002. – 119 с.

4. Местергази Е.Г. Литература нон- фикшн/non- fiction: Экспериментальная энциклопедия [Текст]. – М.: Совпадение, 2007. – 328 с

5. Явчуновский Я. Документализм в современной советской прозе // Советская литература. – Саратов, 1969. – С. 139-143.

6. Palievskij P.V. Rol' dokumenta v organizacii hudozhestvennogo celogo. Problemy hudozhestvennoj formy socialisticheskogo realizma. – Moskva: Sovetskaya Rossiya, 1971.

7. Қирабаев С. Әдебиет және дәуір талабы. – Алматы: Жазушы, 1976. – 300 б.

8. Гинзбург Л.Я. О документальной литературе и принципах построения характера [Текст] // Вопросы литературы. – 1970. – №7. – С. 62- 65.

Дәуренбекқызы А.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,

Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., аға оқытушы Қиарыстанова Г.Қ.

ҚАЗАҚ-ТҮРІК ӘДЕБИ БАЙЛАНЫСЫ

Қазақ пен түрік халықтарының бірін-бірі танып, рухани жағынан жатқан саяси-әлеуметтік мәселелерге зер сала бастауы да жиырмасыншы ғасырдың басынан басталған секілді. Екі халық арасындағы мәдени, әдеби байланыстар тікелей болмаса да осы кезде таным түсінік пен пайымдаулар жағынан бір бірімен үндесіп, белгілі бір ортақ идеяның топтаса бастағандай. Оған XX ғасырдың түрік-қазақ зиялыларының тек бір халықтың ғана емес жалпы түрік әлемінің қамын жеп, бүкіл дүние жүзі түркілерінің басын қосу турасындағы ой-пікірлері де әсер етті.

Әдеби байланыс – ұлт әдебиетінің басқа да әлем халықтары әдебиетімен қарым-қатынасы. Жалпы ұлттық әдеби процеске, онда жаңа көркемдік ағымдардың пайда болуына ықпал етеді. Әдеби байланыстың әлем әдебиетінің өткен тарихында алатын орны зор. Әдеби байланысқа әдебиеттану ғылымы он сегізінші ғасырдың ақыры мен он тоғызыншы ғасырдың басында назар аудара бастады Әдеби үдеріс – әрбір халықтың ұлттық мәдениеті дамуының жетістіктерінен құралатын шығармашылық қозғалыстар жүйесі. Осы байланыстар әлемдік әдеби-тарихи процестің әртүрлі сипатын білдіреді. Екі ғасыр аралығындағы түркі халықтарының өзара тығыз қарым-қатынас жасауына сол тұстағы тарихи-мәдени-әдеби процесс оразан зор қозғау салды.

Қазақ әдебиеті шығыс, түркі халықтарының мәдениетімен, әдебиетімен ежелден бері жақын байланыста болды. Қырғыз, өзбек, тәжік, түркімен, әзірбайжан, татар халықтарының ортақ ежелгі жазба ескерткіштері соның айғағы. Шығыстың классикалық поэзиясы, оның ірі өкілдері Фирдауси, Низами, Науаи, Хұсрау, Физули, Жәми, Сағди, Хафиз, Омар hәйям туындылары, араб халқының «Мың бір түн», үнді елінің «Махабхарата», «Рамаяна», әсіресе «Қалила мен Димна», «Тотынама» сияқты әлемге әйгілі үлгілерінің кейбір тараулары қазақ арасында кең тараған, олардың жекелеген сюжеттеріне өлең, қисса, дастандар шығарылған.

XVIII ғасырдан бастап қазақ халқының тыныс-тіршілігі, рухани өмірі орыс жазушылары мен қоғам қайраткерлерінің назарына іліге бастады. В.А. Ушаковтың «Қырғыз-қайсақ» (1830), В.И. Дальдың «Бикей мен Мәулен» (1831) повестері жарық көрді. Е.И. Пугачев бастаған шаруалар көтерілісі туралы материал жинау мақсатымен 1833 жылы Орал мен Орынборға сапар шеккен А.С. Пушкин «Қозы Көрпеш-Баян сұлудың» мазмұнын жазып алды, ақынның «Пугачев оқиғасы» мен «Капитан қызы» атты шығармаларында қазақтар жөнінде мәліметтер кездеседі. Пушкиннің ықпалымен

Н.Н. Муравьевтің «Қырғыз тұтқыны» атты романтикалық поэмасы жарыққа (1828) шықты. Қазақстанда саяси қуғында Т.Г. Шевченко, Ф.М. Достоевский, С.Ф. Дуров, т.б. болды, олар қазақ халқы туралы жылы лебіздер қалдырды. Л.Н.Толстой Ш.Құдайбердиевпен және қазақ мұғалімі Р.М. Елікбаевпен хат жазысқан. Мұндай әдеби құбылыстардың қазақ әдебиеті байланыстарының тарихында мәні зор.

Түрік зерттеушілері халықтық ақын-жазушылардың еңбектерін жиі аударып, насихаттап отырады. Себебі, біздің жалпы түріктік мемлекеттік идеологиямызбен сәйкес келеді және қазақ әдебиетінде бүгінде кең етек алып отырған космополиттік көзқарас деген ұғым түрік әдебиетінде жоқтың қасы. Туркияның мемлекеттік саясатының өзі ұлттық дәстүрлерді жетілдіруге ұлттық мүдде тұрғысынан қарайды. Ал бұл жағынан қазақ әдебиетінде көптеген әртүрлі көзқарастар бар. Сондықтан жиырмасыншы ғасырдың басындағы қазақ әдебиеті туралы сөз болғанда біздің ойымызға бірінші болып А. Байтұрсынұлы, Ш. Құдайбердіұлы, М. Дулатов, М. Жұмабаевтар оралады. Түрік әдебиеттанушысы Ферхат Тамир де сол ыңғаймен өзінің зерттеу еңбегінде ХХ ғасыр басындағы қазақ әдебиетінің даму сипатына мынандай баға береді: «Бұл дәуірдегі алдыңғы қатарлы қоғам қайраткерлері – ағартушы, жазушы, тілші, ойшыл және саясатшы болған Ахмет Байтұрсынов пен Міржақып Дулатов. Бұл кезеңдегі ақын-жазушылар қазақ халқын надандықтан құтқаруға, мәдениетті, білімді болуға, Ресей үстемдігіне қарсы шығуға, халықтың бірлігін сақтауға шақырады», – деп қазақ ақын-жазушыларының екі елдің әдеби байланыстарын, жалпы әдеби үрдістер туралы, бастарын жадыға тігіп жүріп ұлттық әдебиетке өлшеусіз үлес қосқан даңқты тұлғаларымыздың еңбектері мен тағдыр-талайы туралы келелі ойлар айтқан [1, 58].

Ашур Өздемирдің Қазақстандағы рухани қозғалыстарға арналған зерттеулерінде Ахмет Байтұрсыновтың шығармашылығына жоғары баға берілген. Ферхат Темир «Гаспралы Исмайл мырза және оның қазақ зиялыларына әсері» деген мақаласында да Ахмет Байтұрсынұлы туралы ХХ ғасыр басындағы қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі екенің орысша сауаты бар, ағартушы, ақын, публицист, әдебиет тарихшысы, ғалым және мемлекет қайраткері екенің қазақ халқының араб харпінде оқуын И. Гаспринскийдің әдістемесі негізінде қайта жасап шыққанын айтқан.

Міржақып туралы түрік тілінде жазылған көлемді еңбектің бірі Қожа Ахмет Иассауи атындағы қазақ түрік университетінің ұзтазы профессор Ашур Өздемирдің «Қазақ түркілерінің ұлы жазушысы Міржақып Дулатов» деген еңбегі бар.Өзінің зерттеу еңбегінде ақынның жалынды публицист, талантты ақын, шебер жазушының қаламгерлік еңбектерін әр қырынан жан-жақты талдап шыққан [2, 68].

«1920 жылы жазған «Алыстағы бауырым» деген өлеңі Туркиялық түріктерге арналған. Онда ол соғысып жатқан түріктердің қайғысына ортақ екендігін ашық білдіреді. Өлең мазмұнынын Туркиялық түріктер мен Қазақ түріктерін бауыр екендігін айқын аңғарасыз».

Ф. Тамир өзінің қазақ әдебиетіне арналған «Күнге ұшқан сұңқар» кітабында да Мұхамеджан Сералин туралы салихалы ойлар айтып, оның қазақ әдебиетінің дамуына қосқан үлесін атап көрсетеді. Онда: «Мұхамеджан Сералин ақын, жазушы және баспа қызметкері. Еңбектері: қазақ әдебиеті үшін ең үлкен қызметі – «Айқап» жорналын шығаруы болды. 1911-1915 жылдар арасында шыққан бұл жорнал қазақтар шығарған алғашқы еуропалық жорнал еді. Ол дәуірдегі қазақ зиялыларын және жастарын бірлестіріп, қазақ әдебиетінің дамуына үлкен үлес қосты. Өзі де осы жорналға көптеген мақалалар мен шығармаларын жариялаған» деген ойларын айтады [3, 430].

Ферхат Тамирдің «Күнге ұшқан сұңқар» кітабында Сәбит Дөнентаев, Бейімбет Майлин, Сәкен Сейфуллин, Ілияс Жансүгіров, Мұхтар Әуезов, Сәбит Мұқанов, Ғабиден Мұстафиндердің өмір тарихтары мен шығармашылықтары жүйелі сөз болады.

Түрік азаматы Фейзуллах Будак экономист маманы бола тұра, өзінің поэзияға өте жақын екенін айтады. Сол себептен 2001 жылы «Мағжан Жұмбаев өлеңдеріндегі ұлттық болмыс» және 2003 жылы «Алтайдағы жүрегім: Мағжан Жұмабайға жауап» атты

кітаптары жарық көрді. Бірінші кітабында Мағжан Жұмабайұлының өмірі мен шығармашылығы туралы жаза келе, Мағжанның көптеген өлеңдерін түрік тіліне аударады.

Түркияда мұнымен қоса Мағжан Жұмабай туралы 1993 жылы Анкарада Түрік мәдениетін зерттеу институты Ферхат Тамирдің «Мағжан Жұмабаев өлеңдері» атты кітабын жариялады. Бұл еңбекте Ферхат Тамир Мағжан өлеңдерін түрік тіліне қара сөзбен аударып және түсініктемелер берген. 1998 жылы Түркістанда Гүнхан Кайхан «Мағжан Бұмабайдың өлеңдері мен шығармалары» деген тақырыпта магистрлік диссертациясын қорғады. Соңғы кездері Түркия университетінде Түрік тілі мен әдебиеті бөлімдерінің ішінен «Түркі тектес халықтардың тілдері мен әдебиеті» бөлімдері ашылуда, әрі осы бөлімдерде Мағжан Жұмабай туралы түрлі тақырыптар айсында диссертациялар жазылу үстінде.

Ал түрік шығармаларын қазақ аудармашылары да қалыспай аудара бастаған. Бейбітшілік пен прогресс жолындағы белсенді күрескер, түрік халқының перзенті, жалынды патриот, дархан дарын иесі Назым Хикмет поэзиясынан жиырмасыншы ғасырдағы планета тынысын, ертеңгі жарқын болашаққа ұмтылған әлем халықтарының арман-тілегін, қажымас қайратын, қайсар рухын айқын сезінеміз [4, 150].

Ұзақ жылдар бойы абақтыда отырған, өмірдің ауыр сынынан өткен, тар жол, тайғақ кешуді көрген коммунист ақынның өршіл жырлары бұл күнде дүниежүзілік әдебиеттің алтын қорына қосылып отыр. Назым Хикметтің өмірдің өзіндей мәңгі жасар шабытты жырлары қазақ оқырмандарының жүрегіне де жол табары хақ. Назым Хикметтің «Империализм қабырғасы», «Қалпақ пен шляпа туралы», «Сендардің қолдарың мен олардың жолдары туралы», «Анатолия романтикасы», «Солдат өлімі», «Ленин қазасына», «Ленин көз жұмды», «Сакко мен Ванцетти» «Екінші жауап» жырларын қазақ тіліне аударған Қ. Жұмағалиев, Ғ. Қайырбеков, А. Шамкенов.

Түріктің аты әлемге әйгілі әзіл-сықақшысы Әзиз Несин творчествосы қазақ оқырмандарына да жақсы мәлім. Оның әңгімелері қазақ тілінде жарияланып келеді. «Өзің кінәлі», «Әңгіме оқи отырыңыз» деген атпен жеке жинақ болып та шықты [4, 190].

Қазақ-түркі халықтарының әдеби байланыстардың әсерінен жазба әдебиеттің жанрлық сипаты артып, көркемдік көкжиегі кеңейеді. Қай ақынның болмасын пікір-толғаныстары әр замандағы қоғамдық оймен, халықтық мүддемен ұласып жатады. Ақын ойы, жыры өз замандастарының көңіл-күйі, арман-тілегімен сол арқылы барлық жазба әдебиетінің жанрлық сипаты артып, көркемдік көкжиегі кеңейеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Вурал Х. Қазақ-түрік әдеби байланыстары // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. – №6 (96). – 2006. – Б. 58-63.

2. Әбдіманұлы Ө. ХХ ғасыр бас кезіндегі қазақ әдебиеті. – Алматы: Қазақ университеті, 2002. – 430 б.

3. Сүтжанов С. Қазақ-түркі әдеби байланыстары. – Б. 150-190.

Джумадилова Р.О.,

Еуразия гуманитарлық институты жоғары колледжінің студенті, Астана қ.,
ғылыми жетекшісі: қазақ тілі мен әдебиеті пәндерінің оқытушысы Омарова А.Р.

МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВТЫҢ ФУТУРИСТІК ӨЛЕҢДЕРІ: АРМАНДАҒАН БОЛАШАҒЫ БҮГІНГІ ШЫНДЫҚҚА АЙНАЛДЫ МА?

Мағжан Жұмабаев – ХХ ғасырдың басында өмір сүрген қазақтың ұлы ақыны, ағартушысы, ойшылы. Ол өз заманында қазақ халқының азаттығы мен рухани дамуын, жастардың ғылым-білімге ұмтылуын ерекше дәріптеген. Ақынның кейбір өлеңдерінде

футуристік сарындар байқалады, яғни ол болашақты болжап, жаңашылдық пен прогреске ұмтылуды жырлады.Бүгінде біз XXI ғасырдың технологиялық, әлеуметтік және ғылыми жетістіктер дәуірінде өмір сүріп жатырмыз. Жасанды интеллект, ғарышты игеру, цифрлық революция, жасыл технологиялар – осының бәрі қазіргі заманның ажырамас бөлігі. Осы тұрғыдан алғанда, Мағжанның армандаған болашағы бүгінгі күнмен қаншалықты сәйкес келеді? Ол көздеген жастардың жаңа дәуірдегі рөлі қандай? Бүгінгі Қазақстан мен әлемнің дамуы ақын жырлаған ұлы мұраттарға жетті ме? Бұл баяндамада Мағжан Жұмабаевтың футуристік көзқарастары, оның шығармаларындағы болашақ туралы ойлары талданып, қазіргі заманмен байланысы қарастырылады.

«Арыстандай айбатты,

Жолбарыстай қайратты,

Қырандай күшті қанатты,

Мен жастарға сенемін» – деген өлең жолдарынан Мағжан Жұмабаев атамыздың келешек жастардан көп үміт күткені көрініп-ақ тұр. Қараңғы қазақ көгіне өрмелеп шығып күн бола білген, ұрпақ болашағы үшін белді бекем буған Алаш арысының ақындық өнері ерекше. Шоқтығы биік шығармаларының ішінде «Мен жастарға сенемін» өлеңінің мазмұнында нағыз патриотқа тән бүтін болмыс пен риясыз сенім жатыр.

Қазақ әдебиетінде футуризм жеке әдеби бағыт ретінде қалыптаспағанымен, оның элементтері Мағжан Жұмабаевтың шығармашылығында айқын байқалады. Ол ғылым мен техниканың дамуына ерекше мән беріп, жастардың жаңа заманның қозғаушы күші болатынын болжады. Мағжанның футуристік көзқарастары келесі негізгі аспектілерді қамтиды:

1. Жастардың рөлі – білімді, жігерлі, жаңашыл жастар қоғамның басты қозғаушы күші болады.

2. Ғылым мен білімнің маңызы – дамыған елдердің болашағы ғылым мен технологияда.

3. Ұлттық болмыстың сақталуы – жаһандану дәуірінде ұлттық бірегейлік пен мәдениеттің сақталуы маңызды.

4. Түркі әлемінің бірігуі – түркі халықтары болашақта бірлікке келіп, әлемдік деңгейде үлкен күшке айналады Мағжанның бұл өлеңі – XXI ғасырдағы жастарға арналғандай. Бүгінде қазақ жастары әлемдік білім кеңістігіне еніп, ғылым, IT, бизнес, спорт, мәдениет салаларында үлкен жетістіктерге жетуде.Білім мен ғылым саласындағы жетістіктер.Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан білім мен ғылым саласында айтарлықтай табыстарға қол жеткізді. Жастарымыз халықаралық деңгейде білім алып, әлемнің үздік университеттерінде оқып, тәжірибе жинақтауда. «Болашақ» бағдарламасы арқылы мыңдаған жас шетелде білім алып, елге оралып, түрлі салаларда еңбек етуде. Бұл - Мағжан армандаған білімді, білікті ұрпақтың қалыптасуының айқын дәлелі. Мәдениет пен өнердегі табыстар. Қазақ мәдениеті мен өнері де әлемдік аренада танылуда. Қазақстандық орындаушылар мен мәдениет қайраткерлері халықаралық конкурстарда жоғары жетістіктерге жетіп, қазақ өнерін дүние жүзіне танытуда.

Бұл – ұлттық мәдениетіміздің байлығын көрсетіп, Мағжан жырлаған рухани құндылықтардың жаңғыруы. Қазақ тілінің мәртебесі және оның таралуы.Соңғы жылдары қазақ тіліне деген қызығушылық артып, оны үйренуге ниет білдірушілер саны көбейіп келеді. Шетел азаматтарының қазақ тілін меңгеруге деген ынтасы – тіліміздің халықаралық деңгейде танылуының белгісі. Бұл үрдіс қазақ тілінің болашағына деген сенімді нығайтады және Мағжанның ұлтжандылық идеяларымен үндеседі. Жастардың кәсіпкерлік және инновациялық белсенділігі.Қазіргі таңда қазақстандық жастар стартаптар мен инновациялық жобалар арқылы өздерін көрсетуде. IT саласындағы жетістіктер, жас кәсіпкерлердің табыстары – еліміздің экономикалық дамуына қосылған үлес. Бұл – Мағжан сенген ұрпақтың жаңашылдыққа ұмтылысының көрінісі. Ғылым мен инновациядағы жетістіктер. Қазақстандық ғалымдар 2024 жылы бірқатар маңызды ғылыми жаңалықтарға қол жеткізді. Мысалы, күріш қабығынан кремний көміртекті

нанокомпозит өндірісі іске қосылды, бұл экологиялық таза материалдар өндірісінде үлкен қадам болды. Жастардың ғылымға деген қызығушылығы мен үлесі еліміздің инновациялық дамуына серпін беруде. Спорттағы табыстар. Қазақ жастары спорт саласында да жоғары нәтижелер көрсетуде. 2024 жылы Париж Олимпиадасында қазақстандық спортшылар бірнеше алтын медаль жеңіп алып, ел мерейін үстем етті . Бұл жетістіктер жастардың табандылығы мен еңбексүйгіштігін дәлелдейді. Әлеуметтік бастамалар және еріктілік қозғалысы. 2024 жылғы су тасқыны кезінде жастар еріктілік қозғалысында белсенділік танытып, зардап шеккендерге көмек көрсетті. Олардың бұл әрекеті қоғамдағы жауапкершілік пен бірліктің жарқын үлгісі болды.

Қазақстан жастары халықаралық деңгейде де белсенділік танытуда. Мысалы, «Jastar Generation – 2024» халықаралық жастар лагері Орталық Азия жастарының бірлігін нығайтуға бағытталған маңызды шара болды. Бұл бастамалар аймақтық ынтымақтастықты күшейтуге септігін тигізеді.

Қазақ мәдениетін әлемге таныту. Қазақ мәдениеті мен өнері халықаралық деңгейде танылуда. 2024 жылы Қазақстанның Мәдениет және ақпарат министрлігі мәдениет пен өнер саласында айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізді, бұл қазақтың бай мәдени мұрасын әлемге танытуға ықпал етті.

Қорытындылай келе, Мағжан Жұмабаевтың жастарға деген сенімі бүгінгі таңда нақты көрініс табуда. Біз, қазіргі жастар, сол сенімге лайық болуға тырысып, білім мен ғылымда, мәдениет пен өнерде, спортта және әлеуметтік бастамаларда жоғары жетістіктерге жетудеміз. Бұл – ұлы ақын армандаған болашақтың бүгінгі көрінісі. Сондықтан, әрбір жас Мағжанның өсиетін ескере отырып, еліміздің дамуына өз үлесін қосуы тиіс.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Жұмабаев М. Мен жастарға сенемін. Wikisource.
2. Мағжан Бекенұлы Жұмабаев. Уикипедия.
3. Мағжан Жұмабаев. Әдебиет порталы.
4. Мағжан Жұмабаев туралы тың мәліметтер шықты. Egemen.kz, 2023.
5. Мағжан Жұмабаев туралы не білеміз? Sputnik Қазақстан, 2019.

Жұмабаева А.М.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: философия докторы (PhD), доцент Амангазықызы М.

ӘДЕБИ МӘТІНДЕРДІ ТАЛДАУДЫҢ САНДЫҚ ТӘСІЛДЕРІ

Сандық гуманистика (Digital Humanities) мәдени артефактарды, оның қатарында әдеби мәтіндерді талдаудың дәстүрлі тәсілдерін трансформациялап зерттеудің жаңа кезеңі. Бұл зерттеудің нысаны – әдеби мәтіндерді талдаудың сандық тәсілдері, ал пәні – сол сандық тәсілдерді қазақстандық әдебиеттану ғылымында қолдану.

Әдеби мәтіндерді талдаудың негізгі тәсілдерін кесте түрінде көрсетейік.

1 кесте – Әдеби мәтіндерді талдаудың сандық тәсілдері

Қолдану аясы	*Сипаттамасы*	*Құралдары*
Мәтіндік талдау	Мәтінді талдауда бағдарламаларды пайдалану: жиілік талдау, түйін сөздер мен негізгі тақырыптарды іздеу.	Voyant Tools, AntConc, NLTK (Natural Language Toolkit), Python, R.

Семантикалық талдау	Семантикалық талдау технологиясын пайдалана отырып, мәтіннің мағыналық құрылымын зерттеу.	Word2Vec, Topic Modeling (LDA), Semantic Analysis in Python.
Желілік талдау	Кейіпкерлер, авторлар мен мәтін арасындағы байланысты анықтау үшін әдеби туындыға талдау жасау.	Gephi, Cytoscape, NetworkX, Palladio.
Геокеңістіктік талдау	Әдеби мәтіндердің географиялық аспектілерін зерттеу.	GIS (Geographic Information Systems), Mapbox, ArcGIS, QGIS, StoryMap.
Мәліметтерді визуализациялау	Әдеби мәтіндерді дұрыс түсініп, интерпретациялау үшін мәліметтердің визуализациялық көрінісін қалыптастыру.	Tableau, D3.js, Plotly, Matplotlib, ggplot2.
Эмотивтік талдау	Мәтіннің эмоционалдық мазмұнын талдау.	Sentiment Analysis Tools, VADER, LIWC (Linguistic Inquiry and Word Count).
Филогенетикалық талдау	Әдеби мәтіндер мен жанрлардың эволюциясын зерттеу үшін филогенетика әдістерін қолдану.	Phylogenetic Analysis Tools, Mesquite, R packages (ape, phangorn).
Авторлық пен стильді талдау	Мәтіндердің авторлығы мен стилін зерттеу.	JStylo, Signature Stylometric Analysis, Burrows's Delta, Computational Stylistics.
Статистикалық талдау (көлемді мәліметтерге талдау жасау)	Құбылысты сандық бағалау.	Hadoop, Apache Spark, Google BigQuery, NoSQL Databases.

Жасанды интеллекттің дамуымен көркем шығармашылықтың жаңа түрінің туындауы, оның ішінде адамның авторлығымен жасалмайтын элементтердің болуы мүмкін екенін ескеру қажет. Бұл әдебиеттегі революциялық өзгерістерге және әдеби шығарма мен оны тудыру туралы талапқа өзгеріс әкелуі мүмкін. Осылайша, әдеби шығармаларды жасауда жасанды интеллект қазір белгілі бір шектеулерге ие десек те оның әдебиет саласындағы болашақ жаңашылдық әлеуетін ескеріп, одан әрі зерттеуді қажет етеді. Оның бұл әлеуетін одан әрі зерттеу әдеби үдерісті жаңаша ойлауға және жаңаша түсінуге, сонымен қатар әдебиеттанудағы жаңа теориялық әрі әдіснамалық көзқарастардың дамуына әкелуі мүмкін. Сондықтан қазіргі шектеулерге қарамастан, әдебиеттану ғылымының теориясы мен практикасының дамуына айтарлықтай әсер ете алатын жасанды интеллектті әдеби шығармашылықта қолданудың мүмкіндіктері мен болашағын зерттеуді жалғастыру маңызды.

Қазіргі кездегі қазақстандық әдебиеттану ғылымы жағдайында сандық әдебиеттанудың әдіснамалық тәсілдері мен техникаларын қолдану тұрғысында бірнеше бағытты бөліп көрсетуге болады.

Бір жағынан, қазақ әдебиетінің сандық мұрағатын құру бастамалары өзекті деп есептейміз, бұл тек мәдени мұраны сақтау ғана емес, сонымен бірге оны жаһандық деңгейде таныту, сол арқылы қазақ әдеби мұрасы әлемдік ғылыми кеңістікке кірігуге мүмкіндік алады. Р.А. Мұхамадаеваның пікірінше: «Бірегей мәдени-тарихи нысандарды сақтау ең жаңа технологияларды қолдануды талап етеді. Өнер мен мәдениет нысандарының нақты көшірмелері мен сандық үлгілері қазақстандық және шетелдік зерттеушілерді халықтың шынайы құндылықтарын жете түсінуіне мол мүмкіндік береді» [1].

Екіншіден, бұл тәсіл Қазақстан әдебиетінде көрініс тапқан мәдени жадыны зерттеу үшін өзекті болуы мүмкін. Мәдени жадты зерттеу белгілі бір атаулар мен оқиғаларға бағыттайтын түрлі мәтіндер мен медиа арналарда уақыт өте келе қайталанатын тақырыптарды анықтауға себеп болады. Есептеу әдістері мұндай заңдылықтарды үлкен масштабта жүйелі түрде қадағалау мүмкіндігін туғызады.

Үшіншіден, сандық әдебиеттану ғылымына гендерлік зерттеулердің кірігуі дәстүрлі әңгімелерді деконструкциялауға ғана емес, сонымен қатар инклюзивті әдеби дискурс жасауға ықпал ете алатын жүйелі гендерлік паттерндерді анықтауға мүмкіндік береді. Ақпараттық технологиялар әдебиеттану саласының мамандарын даярлауда қолдануға болатын жаңа құралдарды ұсынады, олар жеке мәтіндердің интерпретациясын жинақтау дағдысымен қатар, әдебиеттегі макроүдерістерді қарастыра алады. Бұл өз кезегінде мәдени форма ретінде әдебиет пен қоғамда болып жатқан әлеуметтік үдерістер арасында жиі кездесетін алшақтықты жоюға көмектеседі.

Сайып келгенде, әдеби контекстің маңызды факторы болып саналатын Қазақстанның көптілділігі аударма және тілдердің өзара әрекеттесу саласындағы зерттеулерге бірегей мүмкіндіктер ашады. Бұл лингвистикалық вариативтіліктің әдеби шығармаларды қабылдау мен түсіндіруге әсерін зерттеуге, сондай-ақ мәдени түрлілікті сақтау және дамыту үшін маңызды болып саналатын әрбір тілдің өзіндік ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді.

Осылайша, Қазақстандағы сандық әдебиеттану – ұлттық және әлемдік әдеби кеңістікті айтарлықтай байыта алатын келешегі зор бағыт. Біздің ойымызша жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, отандық жоғары оқу орындарында әдебиеттану саласының білімгерлерінің оқу бағдарламаларына сандық әдебиеттану пәнін енгізу де өзекті деп санаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мухамадеева Р.М., Мухамадеева И.А. Внедрение цифровизации в процесс сохранения национального потенциала казахской культуры // Научный электронный журнал «Матрица научного познания». – №3-1/2022. – С. 88-92.

Исмаил А.Ж.,
Шәкәрім университетінің магистранты,
Семей қ., ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., профессор Тоқсамбаева А.О.

ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ «ҮЙ» ҰҒЫМЫ (ЭТНОМӘДЕНИЕТТЕГІ КИІЗ ҮЙ, ОШАҚ, ҚАРА ШАҢЫРАҚ)

Қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымында үй ұғымы тек баспана ғана емес, сонымен қатар мәдени-рухани құндылықтардың, әлеуметтік құрылымның және өмір сүру салтының негізгі символы ретінде танылады. Әсіресе, киіз үй, ошақ және қара шаңырақ ұғымдары қазақ қоғамының тұрмыс-тіршілігінде ерекше орын алады. Киіз үй көшпелі өмір салтына бейімделген, табиғатпен үйлесімділікті көрсететін құрылым ретінде қарастырылады. Оның әрбір бөлігі – шаңырақ, уық, кереге – терең символикалық мәнге ие. Мысалы, шаңырақ аспан әлемінің белгісі ретінде әулеттің тұрақтылығы мен бірлігін білдіреді [1].

Ошақ қазақ мәдениетінде отбасының жылуы мен берекесінің нышаны. Үйдің ортасында орналасқан ошақ отбасы мүшелерін біріктіріп, ортақ ас ішіп, бірліктің символын көрсетеді. Ошақтың қасиеттілігі соншалық, оған қатысты көптеген тыйымдар мен ырымдар қалыптасқан [2]. Қара шаңырақ ата-бабадан мұра болып қалған үй ретінде ұрпақтар сабақтастығының, әулет бірлігінің символы саналады. Қара шаңырақта әулеттің үлкені тұрып, отбасылық дәстүрлер мен құндылықтарды сақтап, кейінгі ұрпаққа жеткізеді.

Бұл ұғым қазақ қоғамында ерекше құрметке ие.

Қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымындағы үй ұғымын зерттеу барысында тарихи-этнографиялық, салыстырмалы-мәдени талдау әдістері қолданылды. Бұл әдістер қазақ мәдениетінің материалдық және рухани аспектілерін кешенді түрде қарастырып, киіз үй, ошақ және қара шаңырақ сияқты ұғымдардың әлеуметтік және мәдени маңызын жан-жақты түсінуге мүмкіндік береді.

Қазақтың дәстүрлі дүниетанымында киіз үй ғаламның моделі ретінде қарастырылады. Киіз үйдің құрылымы табиғатпен үйлесімділікті көрсетеді. Оның әрбір элементі символикалық мәнге ие. Шаңырақ – отбасының беріктігі мен жалғастығын білдірсе, кереге мен уық – қоғамның ұйымдасуын бейнелейді. Киіз үйдің кеңістіктік құрылымы қазақ мәдениетінде отбасы мүшелерінің арасындағы иерархияны көрсетеді. Ошақ – үйдің жүрегі, ол отбасының жылуы мен құт-берекесінің нышаны ретінде қарастырылады. Қазақ мәдениетінде «Ошақтың оты өшпесін» деген ұғым ерекше мәнге ие. Қара шаңырақ – ұрпақтар сабақтастығының белгісі, яғни ата-бабадан мұра болып қалған үйдің киесі бар деп саналады. Ол – отбасы мен ру бірлігінің символы.

Киіз үйдің функционалды құрылымын көрсету үшін төмендегі кесте ұсынылады:

Киіз үй элементі	**Мәні**	**Символикасы**
Шаңырақ	Киіз үйдің жоғарғы бөлігі	Әулеттің жалғастығы, аспан әлемімен байланыс
Уық	Шаңырақ пен керегені байланыстырушы бөлік	Күн сәулелерін бейнелеу, бірігу символы
Кереге	Киіз үйдің негізгі қаңқасы	Қоғамның тұрақтылығы, отбасының іргетасы
Ошақ	От жағылатын орын	Отбасы жылулығы, рухани орталық
Сықырлауық есік	Киіз үйдің кіреберісі	Әлемге ашылған қақпа, шекара белгісі

Бұл кестеде көрсетілгендей, киіз үйдің әрбір бөлігі қазақ халқының дүниетанымында терең символикалық мағынаға ие. Ол тек тұрмыстық қажеттілікті өтейтін құрылым емес, сонымен бірге мәдениет пен руханияттың ажырамас бөлігі. Киіз үйдің құрылымы отбасы бірлігін сақтауға және қоршаған ортамен үйлесімді өмір сүруге бағытталған.

Ошақтың қазақ мәдениетіндегі орны ерекше. Ол үйдің жылуы мен берекесінің қайнар көзі ретінде қарастырылады. Ошақ айналасына отбасы мүшелері жиналып, ортақ ас ішкен, бұл олардың бірлігін нығайтқан. Қара шаңыраққа келер болсақ, ол тек үй ғана емес, әулеттің түпкі тамыры, ұрпақ жалғастығының кепілі болып саналады. Қара шаңыраққа ие болған ұрпақ үлкен жауапкершілік арқалайды, өйткені бұл үйде ата-баба рухы сақталған деп есептеледі.

Қазақтың дәстүрлі дүниетанымындағы үй ұғымы – өмір сүрудің қарапайым ғана қажеттілігін өтейтін баспана емес, сонымен қатар ұрпақаралық сабақтастық пен рухани-әлеуметтік құндылықтар жүйесінің тірегі. Зерттеуші Шоқан Уәлиханов «Қазақ халқының тіршілігі мен дәстүрінің негізгі тұғыры – оның көшпелі мәдениетінде, ал көшпелі мәдениеттің ең айқын символы – киіз үй» деп атап көрсеткен болатын [2, 45]. Ғалымдардың пайымдауынша, киіз үйдің көшіп-қонуға икемді, тез жиналып-шашылатын құрылымы оны ғасырға жуық уақыт бойы дала жұртының басты мекеніне айналдырған [3, 67]. Киіз үйдің сүйегі (кереге, уық, шаңырақ) мен оны жапқан туырлық, үзік, түндік сияқты элементтер көшпелілердің табиғатпен үйлесімді тіршілік ету ұстанымын аңғартады. Ә. Марғұлан өзінің еңбектерінде «Киіз үйдің дөңгелек формасы әлемнің

шексіздігін, түпсіз кеңдігін бейнелейтін символикаға ие» деп жазады [3, 69]. Осылайша, баспананың сыртқы пішіні, ішкі құрылымы, оны құраған материалдар – барлығы да тұрмыс деңгейін ғана емес, дүниетанымдық негіздерді білдіреді.

Киіз үйдің шаңырағы қазақ халқының көптеген салт-дәстүрінде отбасының тірегі ретінде бағаланады. Ғалым Т. Жанұзақов «Шаңырақ – тек сәулет-архитектуралық элемент емес, ол – әулет рухының тағаны» деп сипаттап, оған ерекше мән береді [4, 46]. Үйдің төрі, оң және сол жақ бөліктері, босаға мен маңдайшаға қатысты салт-жоралғылар, тыйым сөздер – бәрі де ұлт мәдениетіндегі этикалық ұстанымдардың айнасы іспеттес. Мәселен, «Босағадан аттарда еңкейіп кіру, үйдің ішін ластамау, табалдырықты баспау» сияқты әдет-ғұрыптар отбасы мен ошақтың қасиеттілігін мойындағандықтан туған [4, 49]. Ошаққа байланысты қалыптасқан наным-сенімдер де қазақ тіршілігінде айрықша рөл атқарады. Көптеген этнографиялық деректерде «Отқа түкірме, отқа су құйма, отты баспа» деген сынды тыйымдардың бар екендігі жиі айтылады. Нұртазин Н. өз еңбегінде «Ошақ – отбасының жан жылуын ғана емес, рухани тұтастығын да сақтайтын символ» деген тұжырымын келтіреді [5, 22].

Ошақтың дәл үйдің ортасына қойылуы да тегін емес: отбасы мүшелері ошақ маңына шоғырланып, ортақ дастарқан басында әңгіме-дүкен құрып, бір-бірімен етене араласады. Осы арқылы үлкеннің кішіге өнеге беруі, үй ішіндегі сыйластықтың беки түсуі, ата дәстүрдің жалғасуы сияқты маңызды құбылыстар қамтамасыз етілген [6, 31]. Ошақтан тараған жылу – үй ішіне жылылық орнатып қана қоймай, адамдардың да көңілін жуасытып, береке-бірлікке үндеген. Ежелден келе жатқан «отқа май құю» немесе жаңа түскен келіннің «от тұтату» салты қазақтың отқа деген ерекше құрметін танытады. Бұл ғұрыптарда отқа май құйып, бата жасап, болашақ отбасыға жақсылық тілеу мақсаты көзделеді [4, 53].

Дәстүрлі дүниетанымда «қара шаңырақ» ұғымының орны тіпті ерекше. «Қара» сөзі мұнда қарапайым ғана «түс» емес, «ежелгі», «бастапқы» деген мағына береді. Яғни қара шаңырақ – әулеттің түп-тамыры, ең байырғы үйі [3, 52]. Ата-ананың ақ батасы берілетін, үлкендердің сөзі өтетін, бүкіл туыстық байланыстардың ортақ түйіні саналатын үй ретінде қара шаңырақ ұрпақ санасында қастерлі ұғымға айналған. Көп жағдайда кенже ұлдың үлесіне тиетін қара шаңырақта әулеттің заттай және рухани мұралары сақталады: ескі шежіре жазбалар, атадан қалған жауһар бұйымдар, дәстүрлі музыка аспаптары – бәрі де осы қара шаңырақта ұрпақтан ұрпаққа жалғасады [6, 35]. Зерттеушілердің айтуынша, «қара шаңырақ» сөзінің өзі «ұлттық зерденің тұрағы» деген ұғыммен астасады, өйткені дәл осы үйде әулеттің негізгі әңгімелері айтылып, салт-ғұрыптар орындалып, келешек ұрпаққа аманаттар беріледі [5, 29].

Уақыт өте келе урбанизация үдерісінің күшеюі, жаңа үлгідегі баспаналардың көбеюі қазақтың дәстүрлі дүниетанымындағы «үй» ұғымының сыртқы пішініне өзгерістер енгізгенімен, ішкі мазмұны әлі де сақталып келеді. Бүгінде киіз үйді көп адам тұрмысқа пайдаланбаса да, той-мереке, мәдени іс-шараларда символдық маңызын жоғалтпау үшін тігіп көрсету жиі кездеседі. Оған қоса, этнографиялық туризм саласының дамуы, шетелдік қонақтарға ата-баба мәдениетін көрсетудің маңыздылығы киіз үйді «экологиялық таза», «этноәлеуметтік бірегейлік» нышаны ретінде қайта жаңғыртып отыр [4, 88]. Ошаққа деген құрмет үйдің ішкі құрылымынан алыстаса да, қазіргі заманғы ошақ орны – ас үй немесе дастарқан басы әлі де отбасы мүшелерін біріктіретін маңызды кеңістік ретінде қызмет атқарады. Ал қара шаңырақ ұғымы көптеген отбасыларда әлі де кенже ұлдың үйі ретінде беріліп, салт-дәстүрдің, ақ бата мен ата мұраның сақталып, жалғасуының діңгегіне айналып отырғандығын байқауға болады [7, 37].

Осылайша, қазақтың дәстүрлі дүниетанымындағы үй ұғымы – тек қана физикалық баспана емес, ол мәдени-рухани құндылықтар жиынтығын қамтитын кешенді феномен. Киіз үйдің көрнекті сипаты мен құрылымдық ерекшелігі этностың тарихи тәжірибесі мен табиғатқа сәйкес өмір сүру салтын айшықтаса, ошақ – отбасының береке-бірлігінің алғышарты, қара шаңырақ – әулеттің рухани өзегі екенін дәлелдейді. Бұл үштық бірлігі

(киіз үй, ошақ, қара шаңырақ) қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарының тұтастық бейнесін көрсетіп, халықтың тарихи жадында мызғымас құндылық ретінде сақталуда. Зерттеушілердің айтуынша, осы құндылықтардың терең мәнін ұғыну және оларды қазіргі қоғамда бейімдеп қолдану – ұлттық бірегейлігімізді сақтаудың негізгі жолдарының бірі [3, 59].

Қазақтың материалдық және рухани мәдениетінің өзегі саналатын осы үштік (киіз үй, ошақ, қара шаңырақ) – халқымыздың тарихи тәжірибесін, ата-баба мұрасын, ұлттық тәрбие қағидаттарын ұрпақтан ұрпаққа жалғап келеді. Көп ғасырлық өзгерістерге қарамастан, олардың мәні мен маңызы уақыт өткен сайын көмескіленбей, керісінше ұлттық бірегейлікті жаңғыртуға зор үлес қосып отыр. Ғасырлар бойы қалыптасқан құндылықтарды сақтап, заманауи қоғамда қайта жандандыру – ұлт мәдениетін байыту мен руханиятты нығайтудың маңызды жолдарының бірі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Егізбаева М.Қ. Қазақ киіз үйінің зерттелу мәселелері және мәдениеттің белгілік жүйесіндегі орны. URL: https://bulletin-history.kaznu.kz/index.php/1-history/article/download/1623/946

2. Қазақ киіз үйі – ғаламның моделі. URL: https://muslim.kz/article/qazaq-kiiz-uyii-galamnyn-modeli

3. Уәлиханов Ш. Шығармалар жинағы. – Алматы: Ғылым, 1985.

4. Марғұлан Ә. Қазақ халқының қолөнері. – Алматы: Өнер, 1998.

5. Жанұзақов Т. Этнография және әдебиет. – Алматы: Ана тілі, 2003.

6. Нұртазин Н. Киіз үй мәдениеті мен дәстүрі. – Алматы: Рауан, 2010.

7. Қасымова Г. Қазақ отбасы және ғұрыптық кешен. – Астана: Фолиант, 2015.

Қорғау Д.Д.,

Қазақстан-Американдық Еркін Университетінің студенті, Өскемен қ.,

ғылыми жетекшісі: гуманитарлық ғылымдар магистрі Тургумбаева Н.К.

ЖАСТАРДЫҢ СЛЕНГ-ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДЕГІ МЕТАФОРА ТАҢДАУ ҮӘЖДЕРІ

Жастардың сленгті таңдауы мен қолдануы олардың тілдік және мәдени бірегейлігін айқындайтын маңызды факторлардың бірі болып табылады. Антропоморфтық және зооморфтық метафоралар, окказионал тіркестер мен әдеби бейнелер жастардың өзін-өзі көрсетуінде және әлеуметтік байланыстарды нығайтуда ерекше рөл атқарады.

Метафоралар арқылы жастардың тілінде ұлттық құндылықтардың көрініс табуы, олардың мәдени мұраға деген көзқарасын қалыптастырып, заманауи қазақ тілінің динамикасын байыта түседі. Бұл зерттеу тіл мен мәдениеттің өзара байланысын терең түсінуге, жастар арасындағы лингвомәдени өзгерістердің табиғатын анықтауға мүмкіндік береді. Қазіргі тіл мәдениеті зерттеушілерінің пікірінше, мұндай өзгерістер ауызша сөйлеу тілінің жаңа антропоөзектік және прагматикалық тұрғыда қарастырылуын талап етеді. Сондықтан қазіргі ауызша сөйлеу тілін сөз мәдениетімен ұштастыра зерттеу маңызды мәселеге айналып отыр. Біз өз зерттеуімізде сленг-фразеологизмдерге ерекше назар аудардық.

Бұл жоба әзірлеу барысында **Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті** жанындағы **Қазақ тіл білімінің теориясы мен әдістемесі кафедрасының** 2022 жылы баспаға ұсынған «**Сленгтердің комиксті сөздігі**» атты еңбегі негізгі дереккөз ретінде пайдаланылды.

В.В. Виноградов атап айтқандай, жоғарыдағы фразеологизмдерге де тән 3 ерекшелік бар: *Мағына тұтастығы* (Фразеологизмдердегі сөздердің мағынасы жеке

алынғанда түсініксіз болуы мүмкін, бірақ олар біртұтас мағына береді); *Тіркес тұрақтылығы* (Фразеологизмдердің құрамы мен құрылымы тұрақты. Сөздердің орнын өзгертуге немесе басқа сөзбен алмастыруға болмайды); *Қолдану тиянақтылығы* (Фразеологизмдерді грамматикалық тұрғыдан өзгерту немесе мағыналық жағынан бөлшектеу мүмкін емес). Бұл ерекшеліктер фразеологизмдердің әдебиет пен тілдегі ерекше құбылыс екенін дәлелдейді.

Зерттеу барысында қазіргі сленг-фразеологизмдер жоғарыдағы 3 белгіге де сәйкестігін анықтадық. Атап айтқанда:

Екі көзім банка болды сленгтік тіркесі В.В. Виноградовтың фразеологизмдерге қатысты ұсынған 3 ерекшелігіне сәйкес келесідей сипатталады:

Бұл тіркес сөзбе-сөз мағынада емес, ауыспалы мағынада қолданылады. Қатты таңдандым немесе таңырқадым дегенді білдіреді. Жеке сөздер арқылы бұл мағынаны толық түсіну мүмкін емес, себебі ол біртұтас фразеологиялық мағына береді. Тіркес тұрақты түрде осылай қолданылады және оның құрамындағы сөздерді еркін ауыстыруға немесе өзгертуге болмайды. Мысалы, *екі көзім кәсе болды* деп өзгерту дұрыс қабылданбайды. Тіркесті бөліп-жарып талдау оның бастапқы мағынасын бұзады. Әрбір сөзі жеке мағынаны білдіргенімен, оларды бөлу арқылы *таң қалу* ұғымын түсіндіру мүмкін емес.

Ауыздан авария болды тіркесі де В.В. Виноградовтың фразеологизмдерге қатысты 3 ерекшелігіне сәйкес қарастыра кетуге болады: 1) Бұл тіркес сөзбе-сөз *ауыздан апат болды* дегенді білдірмейді. Ауыспалы мағынада *бір нәрсені орынсыз айту, қателесіп немесе артық сөз айтып қою* деген ұғымды береді. Бұл мағына жеке сөздерден емес, тіркестің тұтас мазмұнынан шығады; 2) *Ауыздан авария болды* тіркесі тұрақты құрылымға ие және дәл осы формада қолданылады. Оның сөздерін өзгерту немесе басқаша айту тіркестің танымал мәнін бұзады. Мысалы, *ауыздан апат шықты* деп қолдану әдеттегі сленгтік мағынаны бере алмайды; 3) Бұл тіркесті бөліп-жарып қарастыру оның толық мағынасын түсінуге мүмкіндік бермейді. *Ауыз* және *авария* сөздері өз алдына басқа ұғымдарды білдіргенімен, тіркес біртұтас мағынада жұмыс істейді.

Дәл осы қатармен бірнеше Сленг-фразеологизмдерді де нақтылап қарастыруға болады. Атап айтқан белгілерге сәйкес, мағыналылық жағынан да жуық тіркестер жетерлік.

Жастардың сленгті таңдауы мен қолдануы олардың тілдік және мәдени бірегейлігін айқындайтын маңызды факторлардың бірі болып табылады. Антропоморфтық және зооморфтық метафоралар, окказионал тіркестер мен әдеби бейнелер жастардың өзін-өзі көрсетуінде және әлеуметтік байланыстарды нығайтуда ерекше рөл атқарады.

Метафоралар арқылы жастардың тілінде ұлттық құндылықтардың көрініс табуы, олардың мәдени мұраға деген көзқарасын қалыптастырып, заманауи қазақ тілінің динамикасын байыта түседі. Бұл зерттеу тіл мен мәдениеттің өзара байланысын терең түсінуге, жастар арасындағы лингвомәдени өзгерістердің табиғатын анықтауға мүмкіндік береді.

Қазіргі жастардың сленг-фразеологизмдерді қолдануының негізгі уәждері бірнеше факторға негізделеді. Біріншіден, қысқалық пен ыңғайлылық тілдік қарым-қатынасты жылдамдатуға мүмкіндік береді – ұзақ әрі күрделі сөздер мен тіркестерден гөрі ықшам әрі нұсқа сөздерді қолдану коммуникацияның жеңіл әрі тиімді болуына ықпал етеді. Екіншіден, эмоционалды мәннің айқын жеткізілуі де маңызды: осындай тіркестер бірден сезімталдықты, таңданысты немесе күлкілі жағдайларды бейнелеп, әңгімеге ерекше экспрессия қосады. Үшіншіден, ортақ топтық сәйкестік пен мәдени орта қалыптастыруда сленг-фразеологизмдер жастар арасындағы бірлікті нығайтып, өзара байланысты арттырады, себебі ортақ тілдік құралдар арқылы жастар өздерінің әлеуметтік бірегейліктерін айқындайды. Сонымен қатар, интернет пен әлеуметтік желілердің ықпалы да айтарлықтай – цифрлық кеңістік сленгтің тез таралуына, жаңа сөздер мен тіркестердің пайда болуына жағдай жасап, заманауи коммуникацияның ажырамас бөлігіне айналды.

Ақырында, креативтілік пен инновацияны көрсету ұмтылысы жастардың өз тілдік қиялын паш етіп, дәстүрлі тіл нормаларын жаңаша интерпретациялауына мүмкіндік береді, осылайша сленг-фразеологизмдер тілдің динамикалық дамуын қамтамасыз етеді. Сол интерпретациялауды және артынша метафоризациялаудың себептерін (уәждерін) біз сленг-фразеологизмдерді талдай отырып, төмендегідей деп топтастырдық:

1. Антропоморфтық және зооморфтық метафоралар. А.Адишева мен М.Олмез (2022) зерттеулері жастар арасында антропоморфтық метафоралардың кең таралғанын көрсетеді [1]. Бұл метафоралар адамның физиологиялық, психологиялық және соматикалық белгілерін тілдік көрініске айналдыру арқылы әлеуметтік және мәдени құндылықтарды бейнелейді. **Мысалы**, *Ауыздан* ***авария*** *болды* – бәлеге ұрыну; ***Жыртылып*** *отыр* – қатты күлу; ***Жым*** *болды* – қарсы сөйлей алмау; ***Ағаш*** *болу* – икемсіз болу; ***Жылауық*** *болма* – сараң болма немесе басқаларды мазалама; ***Таштай*** *ету* – жинақы, мінсіз жұмыс; ***Автомат*** *алу* – сынақтан оңай өту. ***Картопты*** *жарып айтты* – бәрін аузына қаратты. ***Шашлыктан*** *ату* – сыйлық ұсыну. Зерттеу көрсеткендей, мұндай метафоралар тек тілдік емес, мәдени концепциялардың да көрінісі болып табылады. Олар жастардың дүниетанымын қалыптастырып, олардың қарым-қатынасында мағыналық тереңдік береді. **Зооморфтық:** *Фигурасы* ***ат*** *екен* – дене пішінінің тартымдылығын жылқының сұлулығымен салыстыру, ***Бұқаланбай*** *отыр* – мақтанбай отыр. *Миға* ***таракан*** *кіріп кетті* – мазасыз ойлар. Зооморфтық метафоралар табиғат объектілерін адамның мінез-құлқы мен қасиеттерімен байланыстыруда маңызды рөл атқарады. Мысалы, ***қасқыр*** *мінез* тіркесі жастар арасында қайсарлықты, өз мақсатына жетудегі табандылықты сипаттайды.

2. Гендерлік метафоралар. Гендерлік аспектілердің метафора арқылы бейнеленуі К.Жумашева және т.б. (2024) зерттеуі қазақ тіліндегі гендерлік оппозицияны метафоралық құрылымдар арқылы түсіндіреді [2]. Гендерлік ұғымдардың қалыптасуында жастардың сленгінде байқалатын фемининдік және маскулиндік ерекшеліктер айқын көрінеді. Ерлерге қатысты тіркестер көбінесе күш пен батылдықты бейнелейді: **Ерлерге:** ***Шоқпар*** *қол* – күшті, батыл. ***Айғыр*** *мінез - ер адамдағы өр мінез*. **Әйелдерге:** *Фигурасы* ***ат*** *екен* – әйелдердің дене бітімінің әдемілігін сипаттау; ***Тұмар*** *екенсің* – ерекше сұлулықты бейнелеу. Әйелдерге қатысты тіркестер бұрыннан қолданыста бар тіркестерде де нәзіктік пен әдемілікті сипаттайды: *шолпан жұлдыз, ақ жаулық.* Бұл тілдік ерекшеліктер қазақ лингвомәдениетінде ерлер мен әйелдердің әлеуметтік рөлдерін түсіндіруде маңызды орын алады. Сонымен қатар, гендерлік маркерлер арқылы жастар арасындағы әлеуметтік қатынастардың динамикасы айқындалады.

3. Әдеби метафоралар. Р. Муталиева және т.б. (2024) зерттеуінде М. Әуезовтің Абай жолы романындағы метафоралар мен олардың жастар арасындағы танымдық ықпалы талданады [3]. Әдебиеттегі метафоралар тек көркемдік тәсіл ғана емес, сонымен қатар мәдени құндылықтарды жеткізудің құралы ретінде де қарастырылады. *Жүрек түкпіріндегі шамшырақ* тіркесі ішкі мотивацияны бейнелеп, жастар арасында өзін-өзі дамыту ұғымымен байланысады. *Күн шапағындай дос* тіркесі достықтың шынайы құндылығын сипаттайды. *Екі алақан, бір бет* – адамның арықтығын ерекше бейнелеу. *Тұмар екенсің* – сұлулық пен мінсіздікті бейнелеу. *Желіні жарды* – әлеуметтік желіні шулату. Әдебиеттегі метафоралар жастардың дүниетанымын қалыптастыруға, олардың мәдени мұраға деген қызығушылығын арттыруға мүмкіндік береді. Зерттеулер көрсеткендей, жастар арасындағы окказионал метафоралар да белсенді қолданыста [4]. Окказионал метафора дегеніміз — белгілі бір автор немесе сөйлеуші тарапынан сол сәтте арнайы жасалған, дәстүрлі тілдік жүйеде кездеспейтін ерекше, бірегей метафора. Мұндай метафоралар жастардың шығармашылық қабілеттерін көрсетіп, олардың тілдік бірегейлігін анықтайды. Сонымен қатар, әлеуметтік желілердің (TikTok, Instagram) әсері окказионал метафоралардың кең таралуына ықпал етеді. Бірақ окказионал метафораларды зерттеу неғұрлым терең зерттеуді қажет етеді, сондықтан бұл тақырыпты біз болашақтағы зерттеу нысанына қалтырдық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Adisheva A. and Olmez M. (2022). Cognitive model of anthropomorphous metaphor // Eurasian Journal of Philology Science and Education. – 188 (4).

2. Жумашева К.Б., Абужалитова А.Т., Ажгалиев М.К., Сапаргалиева М.Е. (2024). Гендерлік оппозицияның лексикалық жүйеде концептуалды метафоралар арқылы модельденуі // Bulletin of Shokan Ualikhanov Kokshetau University Philological Series. – (1). – pp. 86-99.

3. Муталиева Р., Шаймарданова С., Жаменкенова Г. (2024). М. Әуезовтің «Абай жолы» романындағы метафоралық тіркестер // Bulletin of Toraighyrov University Philology Series. – (2.2024). – pp. 322-333.

4. Есіркепова К., Қанапина С. (2020). Окказионал метафоралардың тілдік табиғаты // Bulletin of Toraighyrov University Philology Series. – (3.2020). – pp. 174-183.

5. Виноградов В.В.. О языке художественной прозы. – Москва, 1949.

Мұхамбет А.М.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., Қиарыстанова Г.Қ.

АҚАН СЕРІ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ АРҚЫЛЫ ОҚЫТУ

Қазіргі цифрлық дәуірде жасанды интеллект (ЖИ) білім беру саласына терең еніп, оқыту әдістерін жаңа деңгейге көтеруде. Әсіресе, қазақ әдебиеті мен мәдениетін үйретуде ЖИ технологияларын пайдалану дәстүрлі әдістерге тың серпін береді. Бұл тұрғыда Ақан сері Қорамсаұлының шығармашылығын оқытуда ЖИ-дің маңызы зор.

Ақын Ілияс Жансүгіровтің өнер тақырыбына жазылған көрнекті поэмасының бірі «Құлагер» қазақ халқының әйгілі өнерпазы, ардагер ұлы Ақан серінің өміріне арнады. Ақан сері XIX ғасырдағы қазақ елінің рухани мәдениетінің тарихынан елеулі орын алатын белгілі өнер қайраткері .

ЖИ технологияларының оқытудағы артықшылықтары.

Жеке оқыту траекториясы: Әрбір студенттің білім деңгейіне қарай ЖИ жеке бағдарлама жасап, шығармаларды меңгеруге көмектеседі.

Көрнекілік: ЖИ технологиялары мәтіндерді аудиофайлға айналдырып, интерактивті карталар, инфографикалар арқылы ақпаратты қызықты әрі түсінікті етеді.

Қолжетімділік: Цифрлық платформалар арқылы оқушылар кез келген уақытта Ақан сері туралы мәлімет алып, оның шығармаларын зерттей алады.

ЖИ арқылы Ақан серінің «Құлагер» поэмасын талдау

«Құлагер» поэмасы – Ілияс Жансүгіровтің эпикалық жырларының ең соңғысы және поэзиясының ең биік шыңы. Поэмаға арқау болған оқиға – Ақан сері мен тұлпар аты Құлагер. Жасанды интеллект осы шығарманы талдауда бірнеше маңызды мүмкіндіктер ұсынады.

1. Мәтіндік талдау: ЖИ технологиялары арқылы «Құлагер» поэмасының құрылымын, бейнелі сөздерін, метафораларын және эмоционалдық реңкін автоматты түрде талдауға болады. Мысалы, ЖИ шығарманың лексикалық құрамын бөліп, қай сөздер көбінесе қайғы, әділетсіздік немесе адалдық тақырыптарын сипаттайтынын көрсете алады.

2. Тарихи-көркемдік зерттеу: «Құлагер» поэмасы тарихи оқиғаға негізделген. ЖИ көмегімен поэманың оқиғалары мен Ақан серінің өміріндегі шынайы деректерді салыстырып, олардың сәйкестігін анықтауға болады. Бұл оқушыларға поэманың мағынасын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

3. Дыбыстық және интонациялық талдау: Ақан сері – тек ақын ғана емес, сонымен бірге дарынды әнші-композитор. ЖИ технологиялары оның шығармаларының әуендік ерекшеліктерін зерттеп, «Құлагер» поэмасын мәнерлеп оқу кезінде қолданылатын интонация мен ырғақты талдай алады. Бұл поэзияның музыкалық табиғатын түсінуге көмектеседі.

4. Интерактивті оқыту: ChatGPT немесе басқа ЖИ құралдары арқылы оқушылар «Құлагер» поэмасына байланысты сұрақтар қойып, мазмұнын тереңірек талдай алады. Сонымен қатар, виртуалды оқыту платформалары арқылы шығарманың негізгі кейіпкерлерімен (Ақан сері, Батыраш, Құлагер) байланысты рөлдік ойындар ұйымдастыруға болады.

ЖИ технологияларын қолдану «Құлагер» поэмасын оқытуды жаңа деңгейге көтереді. Бұл тәсіл шығарманы құрғақ жаттауға емес, оны жан-жақты зерттеуге бағыттайды. Поэманың лексикалық, тарихи және көркемдік ерекшеліктерін талдауға мүмкіндік беретін ЖИ құралдары оқушылардың шығармашылық ойлау қабілетін дамытады.

Қорыта айтқанда, Ақан сері шығармашылығын жасанды интеллект арқылы оқыту – қазақ әдебиеті мен мәдениетін заманауи тәсілдермен жеткізудің тиімді жолы. ЖИ технологиялары шығармаларды талдауды жеңілдетіп қана қоймай, оларды жаңа форматта ұсынуға мүмкіндік береді. Демек, жасанды интеллект тек техникалық құрал емес, сонымен қатар мәдени мұраны жаңғыртудың қуатты құралы бола алады. Жалпы, бұл әдіс қазақ әдебиеті мен мәдениетін жаңа технологиялар арқылы үйретудің заманауи тәсілі деп ойлаймын. Егер біз дәстүрлі әдістерді ЖИ-мен ұштастырсақ, әдебиет пен музыка тек мұра болып қалмай, жаңа буын үшін қолжетімді әрі қызықты бола түседі.

Пайданылған әдебиеттер тізім:

1. Алаштың ардағы. URL: https://qazcorpus.kz/
2. Жансүгіров І. Құлагер. – Астана: Фолиант, 2022. – 215 б.
3. Керімбекова Б., Мұқанова Ж. Қазақ әдебиеті. – Алматы: Мектеп, 2019. – 256 б.

Нұрлыбек А.Б.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: философия докторы (PhD), доцент Амангазықызы М.

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТТАНУЫНДАҒЫ ӘЙЕЛ ҚАЛАМГЕРЛЕРДІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ЗЕРТТЕУ МӘСЕЛЕСІ

Бүгінде әйелдер әдебиеті мәселесінің күн тәртібіне қойылуы жұртшылықтың қызығушылығын туғызып отыр деп айтуға болады. Әлемдік және орыс әдебиеттануында «әйелдер әдебиеті», «әйел прозасы», «әйел жазбасы» деген ұғымдар жалпыға түсінікті және түсіндіруді қажет етпейтін сипатта қолданылады. Алайда қазақ әдебиеттануында бұл тақырып әлі де арнайы зерттелмей келеді. Әрине, әйелдер әдебиеті қазіргі әдеби үдерісте маңызды орын алатыны анық. Бүгінде қазақ әдебиетінде әйелдер әдебиетін дәстүрлі әдебиеттанулық түсіндірмелерден тыс мәдениеттің конструкциялары саналатын әрі тарих қойнауында ұдайы эволюцияға ұшырап отыратын «әйелдік» және «еркектік» ұғымдары тұрғысынан ұғындыру әйел қаламынан туған көркем мәтіндерді жаңаша оқуға жәрдемдесері сөзсіз. Әйел қаламынан туған шығармалар табиғатының өзгешелігін, әйел дискурсының – ер жынысты автордың жазғанынан мүлдем өзгеше дизайнда, өзге парадигмада қабылдануын зерттеу жұмысымыздың ғылыми жаңашылдығы мен маңыздылығын айқындайды.

Әлемдік және орыс әдебиеттануындағы «әйел жазбасы» («women‘s writing») – XX ғасырдың орта тұсында феминистік сыни теорияда өмірге келген, салыстырмалы түрде

жаңа теориялық ұғым. Содан бері ол әуелде дәстүрлі құрылымға бағынбайтын ерекше сипатымен әдеби ортада дау тудырып келді. Өйткені «әйел жазбасы» («women‘s writing») ұғымы қоғам үшін үлкен маңызға ие «әйелдік» және «еркектік» оппозициямен тікелей байланысты [1]. «Әйел жазбасы» («women‘s writing») ұғымы әлемдік әдебиеттану үшін негізгі және жаңа болмаса да, ХХ ғасырдағы феминистік сынның барша ұйытқы ұғымдары байланған «түйінге» айналып, қазіргі уақытта да өзектілігін жоймауда. Сонымен қатар, ресейлік постмодернист Илья Ильин: «феминистік сын мәдени-әлеуметтік, постструктуралистік, неофрейдтік, т.б. бірнеше сыни көзқарастар мен бағыттардың түйіскен жерінде орнығады» [2, 307] деп жазады.

Әлем әдебиетінде Сандра Гилберт пен Сюзан Губардың «Безумная на чердаке» [3] кітабы әйел жазбасының бар екендігін дәлелдеп берді. Негізінде бұл атау Шарлотта Бронтенің «Джейн Эйр» романынан алынған. Авторлар 1 Викториан дәуірінің әйел жазушылары – Джейн Остин, Шарлотта және Эмили Бронте, Джордж Элиот, Эмили Диксонның шығармаларын феминистік тұрғыдан қарастырады.

Әйелдер шығармашылығын зерттеу Бағзы Грекиядағы ақын Сапфо туындыларынан тамыр тартқан. Ал Орта ғасырларда әйелдер табиғаты жағынан күнәһар жаратылыс иесі болып саналып, жазаланып отырса да, ақсүйектер айналасында жүріп шығармашылықпен айналысу нәзік жандыларды ынталандырып отырды. Сол кездегі әйел жазушылардың қатарында есімдері аталатын Джулиана Нориджская мен Кристина Пизанская әйелдің қоғам өміріндегі рөлі туралы өлеңдер мен трактаттар жазды.

Қайта өрлеу дәуірінде Беатрис, Джульетта, Офелияның асқақ әйел бейнелері пайда болды. Олардың қоғамда лайықты орыны болмаса да, әдебиетте әйелдер қол жетпейтін идеал ретінде мадақталды. Олар шығармашылықпен айналысқанына қарамастан, қоғам салқын қабақ танытты, есімдері ерлермен бірге аталмады.

Ағартушылық дәуірінде де әйелге деген көзқарас өзгере қоймады. Ол кезде жалпыға бірдей білім мен бостандық туралы ойлар кең таралғанымен, дәуірдің басты құжаттарының бірі «Адам және азамат құқықтары туралы Декларацияда» әйелдердің аты ауызға алынбады. Ресми түрде ер адамдармен тең болғанмен, іс жүзінде оларды әлі де мойындай қоймады.

Алалаушылықты болдырмау үшін әйелдер өздерін еркек есімдерімен атауға мәжбүр болды. Джордж Сэнд деген бүркеншік есіммен Амандина Дюпиннің, Джордж Элиот, Бронте әпкелері деген еркек аттарын жамылып Мэри Энн Эванстың шығармалары жарияланып отырды. 1805 жылы «Европа хабаршысына» әйел метафизикалық не болмаса философиялық роман жазып ұсталып қалса, онда ол кір мен ыдыс жууға үш айға жазаланады деген күлкілі мақала шықты. Дәл сол сәтте Ресейде алғашқы кәсіби жазушы Анна Бунинаның есімі танымал болды. ХХ ғасырда орыс әдебиетінде әйел жазушылардың үлкен шоғыры пайда болды: Анна Ахматова, Марина Цветаева, Зинаида Гиппиус, Лидия Гинсбург, Ольга Берггольц, т.б. Алайда әйел табиғатына қатысты айтылған сын легі толастамады.

Қазақ әдебиетіндегі әйел жазушылардың шығармашылығы туралы зерттеу жасаған ғалым С.Т. Айбергенова: «Арулар қаламынан туған туындылардың қайткен күнде де өзіне тән ерекшеліктері болатынын жоққа шығара алмаймыз» [4] деп жазады. Зерттеуші А. Кенжебаева қытайдағы әйел жазушылар мен қазақ әйел жазушыларының шығармаларын салыстыра талдайды. Ал ғалым Г. Пірәлі өз зерттеу еңбегінде: «Қазақ әдебиеттануында соңғы жылдары арнайы тақырыпқа айналып, жиі-жиі пікірталас тудырып жүрген қазіргі прозадағы қаламгер қыздар қолтаңбасы қайта құру кезеңімен бірге келген жаңа көркемдік кеңістік пен уақыттың лебін танытады» [5] дей келе, қазақ әдебиеттануындағы әдеби үдеріс, жаңа бағыттар мен әдеби сындағы көзқарастарды әйел қаламгерлердің шығармашылықтары арқылы талдау жасайды. Қазақстандық ғалымдар Л.И. Абдулина «Проблема автора и авторская позиция «в женской прозе» [6], Ф.Е. Исмаилованың «Феминистское тенденции в сравнительном литературоведении» [7] деген еңбектерінде тұңғыш рет әйел шығармашылығына тән сипат айқындалып, әдеби эволюция дерегі

ретінде алғашқы әйел жазушылардың шығармашылығының ерекшеліктері ашып көрсетіледі.

Жоғарыда айтылғандарды негізге алатын болсақ, әлі күнге дейін әлем және орыс әдебиеттануында жете зерттелген «әйел жазбасы» ұғымын қазақ әдебиеттануында зерттеген еңбек болған емес. Сондықтан бұл зерттеу қазақ әдебиетіндегі «әйел жазбасы» («women‘s writing») ұғымын талдауға арналған алғашқы зерттеу екендігін атап өткіміз келеді. Біздің зерттеу жұмысымыздың ерекшелігі – қазақ әйел қаламгерлерінің туындыларындағы аллюзиялар мен қайталаулардың, реминисценциялардың, түрлі стильдердің ауысып келуін талдай отырып, әйелге тән көркем жазу ерекшелігін айқындау. Осы тақырып аясындағы зерттеулерімізді әлі де жалғастырып, ғылыми айналымға ұсынамыз деген ниеттеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Women Writing in India. Volume II. The Twentieth Century. Ed. by S. Tharu and K. Lalita. Oxford University Press, New Delhi, 1993.

2. Пушкарёва Н. Л. Гендерная теория и историческое знание. – СПб.: Алетейя, 2007. 495 с.

3. Gilbert S., Gubar S. The Madwomen in the Attic // The Women Writers and the Nineteenth-Century Literary Imagination. London: New Haven. – 1979. – URL: http://users.uoa.gr/~cdokou/TheoryCriticismTexts/Gilbert-Gubar%20Madwoman%20in%20the%20Attic.pdf (қаралды: 16.03.2025).

4. Айбергенова С.Т. Қазақ ақын әйелдер шығармашылығындағы дәстүр жалғастығы. Филол. ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін жазылған диссертация автореферaты. – Алматы, 1995. – 25 б.

5. Пірәлі Г. Қазақтың қаламгер қыздары. – Алматы: Қоңыр, 2022. – 342 б.

6. Абдулина Л.И. Проблема автора и авторская позиция «в женской прозе». Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.ф.н. – Алматы, 1997. – 23 с.

7. Исмаилова Ф.Е. Феминистское тенденции в сравнительном литературоведении // Евразия. – 2007. – №1. – С. 74-78.

Отемис П.С.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., аға оқытушы Қиарыстанова Г.Қ.

АЛМА ҚЫРАУБАЕВАНЫҢ ЕЖЕЛГІ ӘДЕБИЕТ ТУРАЛЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

Қазақ әдебиетінің тарихын зерттеуде ерекше еңбек сіңірген ғалымдардың бірі – Алма Қыраубаева. Ол ежелгі дәуір әдебиетінің маңызын терең зерттеп, қазақ мәдениеті мен әдебиетінің тамыры тереңге кеткенін ғылыми тұрғыда дәлелдеді. Ғалымның еңбектері арқылы біз көне түркі жазба мұралары, оғыз-қыпшақ дәуіріндегі әдебиет және Алтын Орда кезеңінің шығармалары жайлы толыққанды мәлімет аламыз.

Ғалымның ең ірі зерттеулерінің бірі – «Ежелгі дәуір әдебиеті» атты еңбегі. Бұл кітапта көне түркі дәуірінен бастап, қазақ әдебиетінің қалыптасуына әсер еткен негізгі шығармалар талданған. Ол түркі халықтарының әдеби мұралары ортақ екенін атап өтіп, олардың қазақ әдебиетіне тікелей қатысы бар екенін дәлелдеді. 1991 жылы жарық көрген «Ежелгі дәуір әдебиеті» оқулығы – қазақ әдебиеттану ғылымындағы маңызды еңбектердің бірі [1]. Бұл еңбегін жазып шығаруға жол сілтеп көрсеткен ұлағатты ұстазы Рымғали Нұрғалиұлы Нұрғали екен. Ол өзінің ғылыми ізденістерінде Рымғали Нұрғалидан бағыт-бағдар алған. Р. Нұрғали оның ғылыми еңбектеріне жоғары баға беріп, орта ғасырлардағы түркі әдебиетін зерттеу ісінде үлкен үміт күткен. Рымғали Нұрғали көбінесе XX ғасырдағы қазақ әдебиетін, драматургияны зерттесе, Алма Қыраубаева көне дәуір

әдебиетіне ден қойды. Осылайша, олар қазақ әдебиеттану ғылымының әртүрлі кезеңдерін зерттеп, бір-бірін толықтырды. Ғылыми зерттеулеріндегі үндестіктен бөлек, оларды ұстаз бен шәкірт арасындағы рухани байланыс біріктірді. Қазақ әдебиетінің бастау бұлағы саналатын көне түркі ескерткіштері, ортағасырлық жазба мұралар және олардың қазақ әдебиетіне әсері жан-жақты қарастырылады.

Хрестоматияға соңғы жетпіс жылда қазақ баспасында мүлдем жарық көрмеген, бірақ халық жадында құрметпен айтылатын Қожа Ахмед Ясауидің «Даналық кітабының» («Диуани хикметтің»), Сүлеймен Бақырғанидың «Бақырғани кітабының», сондай-ақ орта ғасырдың тамаша ескерткіштері «Кодекс Куманикустің», Сәйф Сараидың «Түркіше Гүлстанының («Гүлстан би-т-түркидің), Хұсам Кәтибтің «Жұмжұма сұлтанының», Құтбтың «Хұсрау-Шырынының» транскрипциясымен және қазіргі қазақ тіліндегі ғылыми аудармасымен оқырман тұңғыш рет таныса алады. Осылайша көне ескерткіштерді, ежелгі ақындарды оқып-үйренудің қазақ әдебиетінің түп-төркінін танып білуде мәні өте зор [2, 4]. Алма Қыраубаеваның зерттеу еңбегінің мазмұны мен маңызына келетін болсақ, оқулықта ежелгі дәуір әдебиеті төрт кезеңге бөлініп зерттеледі. Олар:

1. Түркіге дейінгі кезең – бұл бөлімде ауыз әдебиетінің алғашқы үлгілері, мифтер мен аңыздар қарастырылады.

2. Көне түркі әдебиеті – Орхон-Енисей жазбалары, әсіресе Күлтегін, Тоныкөк, Білге қаған ескерткіштері талданады.

3. Ислам дәуіріндегі әдебиет – бұл кезеңде Қожа Ахмет Яссауи, Жүсіп Баласағұн, Махмұд Қашқари еңбектері мен олардың әдеби мұрасы қарастырылады.

4. Алтын Орда мен Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет – Мұнда Сарай ақындары, Хорезми, Құтб, Дүрбектің шығармалары қамтылған.

Ежелгі дәуір әдебиеті – халқымыздың рухани мұрасы, мәдениетінің ажырамас бөлігі. Бұл кезеңде ауызша және жазбаша әдебиет қатар дамыды. Алма Қыраубаева көне түркі жазба ескерткіштері – Орхон-Енисей жазбалары, «Күлтегін», «Тоныкөк» сияқты жәдігерлерді зерттеп, олардың әдеби ерекшеліктерін анықтады. Ғалымның зерттеулерінде ежелгі шығармалардың мынадай негізгі ерекшеліктері атап өтіледі:

– Батырлық пен елдік рухтың басым болуы;

– Тәңіршілдік сенім мен табиғатқа табынудың көрініс табуы;

– Шығармалардың тәрбиелік мәні мен ұлттық құндылықтарды насихаттауы;

– Ауызша дәстүрдің негізгі рөл атқаруы;

Бұл ерекшеліктер қазақ әдебиетінің кейінгі дамуына негіз болды. Алма Қыраубаеваның еңбегінде ежелгі әдебиетті тек тарихи тұрғыдан ғана емес, әдеби-теориялық әдістермен талдайды. Ол түркі жазба мұраларын қазақ әдебиетінің бастауы ретінде көрсетіп, олардың сабақтастығын ғылыми түрде дәлелдеді. Алтын Орда дәуірінде қазақ даласы қандай күйде болғанына А. Қыраубаева ақын Әл-Сығанақидың өлеңін келтіреді. Тарихи деректерде нақты шындық факт ретінде берілетін болса, ақын жырында сол замандағы халықтың рухы, жан дүниесі көрінеді. Сондықтан да ғалым сол кезеңнің рухын ұғыну үшін поэзияға жүгінеді. Әл-Сығанақи ақын сайын даланы мекендеген түркі халқының басынан кешкен кезеңдері мен оқиғаларын бейнелеп жыр төгеді:

Бұрын бұл – бейбіт, еркін ел еді,
Білімділер мекен еткен жер еді.
Мұнан Нығаны жазған ақын шыққан
Мұнан Қидаянды жеңілдеткен ғалым шыққан,
Егер бізге қайта туу нәсіп болса,
Біз осы Сығанақта ғана туар едік [3].

Оқулықтың құндылығы жоғары бағаланып, бұл кітап студенттерге, мұғалімдерге және әдебиет зерттеушілеріне арналған құнды құрал. Себебі:

– Қазақ әдебиетінің түп-тамырын тануға мүмкіндік береді;

– Көне жазба мұраларды ұлттық мұра ретінде қарастыруға негіз болады;

– Ежелгі әдебиеттің идеялық-көркемдік мәнін ашып береді.

Сонымен қатар, Алма Қыраубаева «Қазақ әдебиетіндегі шығыстық дәстүрлер» атты зерттеуінде қазақ поэзиясының Шығыс әдебиетімен байланысын қарастырды. Ол «Хұсрау мен Шырын», «Жүсіп-Зылиха» секілді шығармалардың қазақ әдебиетінде қалай көрініс тапқанын зерттеді.

Қорыта келе, Алма Қыраубаева – қазақ әдебиеттану ғылымында ерекше орны бар ғалым. Оның зерттеулері арқылы біз ежелгі дәуір әдебиетінің мәнін түсініп, оның бүгінгі қазақ әдебиетіне қалай әсер еткенін білеміз. Ғалымның еңбектері болашақ ұрпақ үшін де құнды мұра болып қала бермек. Алма Қыраубаева тек зерттеуші ғана емес, көне әдебиеттің насихаттаушысы болды. Ол қазақ әдебиетінің ежелгі кезеңін зерттей отырып, оның ұлттық сана-сезімді қалыптастырудағы рөлін көрсетті. Ғалымның зерттеулері қазіргі таңда да маңызын жоғалтқан жоқ, себебі олар халқымыздың түп-тамырын тануға көмектеседі. «Ежелгі дәуір әдебиеті» – қазақ әдебиетінің тарихын танудағы маңызды оқулық. Алма Қыраубаеваның бұл еңбегі көне әдебиетті жаңа қырынан қарастыруға жол ашып, кейінгі зерттеулерге бағыт-бағдар берген ғылыми еңбек болып қала береді.

Пайданылған әдебиеттер тізімі:

1. Алма Қыраубаева. URL: https://adebiportal.kz/kz/authors/view/914
2. Ежелгі дәуір әдебиеті. – Алматы: Ана тілі, 2013. – 374 б
3. Ежелгі дәуір әдебиетінің мәселелерін тереңдете қарастырған ғалымның жұмыстары. URL: https://stud.kz/referat/show/131877

Өмірқызы Д.,
«Astana IT University» ЖШС студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор Динаева Б.Б.

ҚАЗАҚ ЕРТЕГІЛЕРІНДЕГІ АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАР

Қазақ ауыз әдебиетінің маңызды бір бөлігін ертегілер құрайды. Олар ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа ауызша жеткізіліп, халықтың мәдени мұрасы ретінде сақталып келеді. Ертегілер – халықтың дүниетанымы мен рухани әлемінің айқын көрінісі, оның тарихи қалыптасқан өмір салты мен құндылықтарын ұрпаққа жеткізудің негізгі құралдарының бірі. Ертегілердегі оқиғалар мен кейіпкерлердің бейнелері халықтың адамгершілік қағидаларын бейнелеп, жас ұрпақты тәрбиелеудің негізін қалайды. Әсіресе, қазақ ертегілерінің тәрбиелік мәні ерекше, өйткені олар адамды жақсылыққа, әділдікке, еңбекқорлыққа және қайырымдылыққа баулуға бағытталған. «Қазақ халық ертегілері мейірімділікке, адалдыққа, әділеттікке, еңбек сүйгіштікке, тазалыққа, достыққа, әдептілікке үйретеді. Жамандықтан, қулықтан, өтіріктен, зұлымдықтан аулақ болуға тәрбиелеу жолын алға қояды. Әрдайым татулық, бірлік, ынтымақ жеңетінін көрсетеді» [1, 35].

Ертегілер арқылы қазақ халқы өзінің моральдық кодексін, дәстүрлері мен наным-сенімдерін сақтап, оларды ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп отырған. «Бұл жанрдың ерекшелігі – оның көркемдік бейнелері мен символдық мазмұнының тереңдігі» [2, 49]. Әрбір ертегіде жақсылық пен жамандық, әділдік пен әділетсіздік арасындағы күрес негізгі тақырып ретінде алынып, әділдіктің жеңетініне деген сенім көрсетіледі. Мысалы, «Ер Төстік» ертегісінде батырлық пен қайсарлық, ал «Алтын сақа» ертегісінде тапқырлық пен адалдық ерекше бағаланады. Бұл шығармаларда халық өз кейіпкерлерін идеалдандырып, оларды балалар мен жасөспірімдерге үлгі ретінде ұсынады. Қазақ ертегілерінде адамгершілік құндылықтар мен моральдық нормалар негізінен кейіпкерлердің іс-әрекеті арқылы көрініс табады. Батырлар мен дана қарттар – халықтың рухани идеалдарын бейнелейтін тұлғалар. Олардың әділдігі, шыншылдығы, қайырымдылығы, сондай-ақ қиындықтарды жеңуге деген табандылығы жастарды рухани жетілуге шақырады. Ертегілердің осындай мазмұны

олардың тек қана ойын-сауық үшін емес, тәрбие құралы ретінде қолданылғанын көрсетеді. Мысалы, «Қаңбақ шал» ертегісінде қарапайым адамның ақылы мен тапқырлығы жамандықты жеңудің символы ретінде берілген.

Қазақ ертегілеріндегі адамгершілік ұғымы көбінесе символдық түрде беріледі. Ертегілерде жақсылықтың символы ретінде *жарық, ақ түс, таза су* немесе *биік таулар* сияқты бейнелер қолданылады. Ал жамандық көбінесе *қараңғылық, қара түс, улы жылан* немесе *батпақ* арқылы сипатталады. Мысалы, жақсылыққа ұмтылған кейіпкерлер ақ жолмен жүреді, ал жамандыққа бой алдырғандар қараңғы ормандарда адасады. Мұндай көркемдік тәсілдер ертегілердің тәрбиелік мәнін арттырып, балалардың адамгершілік құндылықтарды саналы түрде түсінуіне мүмкіндік береді. Символдар арқылы ертегілер тыңдаушыларға немесе оқырмандарға жақсылықтың әрдайым жеңіске жететіні туралы үміт береді. Қазақ ертегілеріндегі адамгершілік ұғымының тағы бір маңызды қыры – оның тәрбиелік ықпалының кеңдігі. Ертегілер тек балаларға ғана емес, ересектерге де рухани азық береді. Олар адамдарға өз өмірлерінде әділдік пен мейірімділікке ұмтылудың маңызын түсіндіреді. Ертегілерде жақсылықтың жеңісі арқылы адамдардың әділдікке деген сенімі нығаяды. Бұл сенім қазақ қоғамының рухани тірегіне айналып, оның моральдық тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Қайырымдылық пен мейірімділік – қазақ ертегілерінің ең маңызды адамгершілік құндылықтарының бірі. Бұл қасиеттер қазақ халқының өмір сүру салтынан, дүниетанымынан, және рухани тәрбиелеу жүйесінен бастау алады. Ертегілерде бұл қасиеттер кейіпкерлердің мінез-құлқы, іс-әрекеті және қоғаммен қарым-қатынасы арқылы бейнеленіп, жас ұрпаққа өнеге ретінде беріледі. Қайырымдылық – өзгелерге көмек көрсету, жақсылық жасау, ал мейірімділік – адамның ішкі жан дүниесінің жылылығы мен ізгі ниеті. Осы екі қасиеттің үйлесімі қазақ ертегілерінің тәрбиелік мәнін айқындап, олардың мазмұнын тереңдетеді. Ертегілерде қайырымдылық пен мейірімділік көбінесе басты кейіпкерлердің қиындыққа ұшыраған адамдарға немесе жануарларға көмек көрсетуі арқылы көрсетіледі. Мысалы, «Жақсылық пен Жамандық» ертегісінде Жақсылықтың басты қасиеті – оның әрдайым көмекке мұқтаж жандарға қол ұшын созуы. Ол өзінің жақсылығы арқылы қиындықтарды жеңіп, үлкен жетістіктерге жетеді. Бұл ертегі жас ұрпаққа қайырымдылықтың күшін және оның адам өмірінде шешуші рөл атқаратынын үйретеді.

Қазақ ертегілерінде қайырымдылық пен мейірімділік тек адамдар арасындағы қарым-қатынастарда ғана емес, жануарлар мен табиғатқа деген қамқорлықта да бейнеленеді. Мысалы, «Арыстан мен тышқан» ертегісінде тышқанның кішкентай болғанына қарамастан, арыстанға жасаған көмегі оның өмірін сақтап қалады. Бұл ертегі қайырымдылықтың маңыздылығын және оның тек үлкен істерде ғана емес, кішкентай әрекеттерде де көрінетінін көрсетеді. Мұндай оқиғалар балаларға жануарларға, табиғатқа қамқорлық көрсету қажеттілігін түсіндіреді және оларға мейірімділік қасиетін дамытуға ықпал етеді. Қайырымдылық пен мейірімділік қасиеттері ертегілерде символикалық түрде бейнеленеді. Қайырымдылық көбінесе жарық, күн сәулесі немесе гүлдер арқылы көрініс тапса, ал мейірімділік жанашырлық пен қамқорлықты білдіретін іс-әрекеттер арқылы суреттеледі. Мұндай көркемдік тәсілдер ертегілердің әсерін күшейтіп, олардың тәрбиелік рөлін арттырады. Мысалы, «Алтын балық» ертегісінде басты кейіпкердің қайырымдылығы мен мейірімділігі оның өміріндегі барлық қиындықты жеңуіне көмектеседі. Бұл ертегі балаларға жақсылық жасаудың пайдасын және оның адам өміріндегі маңызын түсіндіреді.

Ертегілерде жиі кездесетін құндылықтардың бірі – достық пен отбасына деген құрмет. Бұл қасиеттер балаларды жақындарына қамқорлық көрсетуге, ата-анасын құрметтеуге, бауырмалдық пен туыстық байланыстарды сақтауға баулиды. Қазақ ертегілері жайлы жүргізілген сауалнама нәтижелеріне сүйенсек, қатысушылардың 42,6%-ы ақылды кейіпкерлерді үлгі тұтатынын, ал 38,3%-ы батырларды үлгі ететінін атап өткен. Бұл деректер ертегілердегі батырлық пен ақылдың балалар санасында ерекше орын

алатынын көрсетеді. Мұндай кейіпкерлердің тәрбиелік маңызы зор, өйткені олар балаларға батылдық пен тапқырлықтың өмірдегі маңызын ұғындырады. Қазақ ертегілерін қазіргі заманға бейімдеу – ұлттық мәдени мұраны сақтау мен оны жаңа ұрпаққа жеткізудің негізгі бағыттарының бірі. Бұл үдеріске ерекше назар аударылуы тиіс, өйткені ертегілер халқымыздың рухани құндылықтарының айқын көрінісі болып табылады. Жаңғырту кезінде басты назар олардың түпнұсқалық мазмұнын сақтай отырып, қазіргі заманғы оқырмандарға, әсіресе, балаларға түсінікті және тартымды етуге бағытталуы қажет. Қазақ ертегілерін жаңғырту – ұлттық мұраның қазіргі заманға сай бейімделуін қамтамасыз ететін маңызды үдеріс. Бұл арқылы ертегілердің тәрбиелік әсері күшейіп, олардың мазмұны жаңа ұрпаққа жақындай түседі. Сауалнама нәтижелеріне сүйенсек, қазақ ертегілерін оқытудың ең тиімді әдістерінің бірі – кітап оқу (66%-ы) және мультфильмдер жасау (55,3%-ы) екені анықталды. Сонымен қатар қатысушылардың біршама бөлігі театр қойылымдарын (53,2%-ы) тиімді әдіс ретінде атап өткен. Бұл деректер ертегілерді әртүрлі форматта жеткізу қажеттігін көрсетеді.

Қорыта айтқанда, қазақ ертегілері қазіргі заманның өзгерістеріне бейімделе отырып, тәрбиелік және мәдени мұра ретінде өз маңыздылығын сақтап келеді. Олар балаларға адамгершілік құндылықтарды үйретумен қатар, ұлттық мәдениетке деген қызығушылықты арттырады, алайда ертегілердің тәрбиелік әсерін күшейту үшін олардың мазмұнын жаңғырту және мультимедиялық форматтарға бейімдеу қажет. Осылайша, қазақ ертегілері халықтың рухани байлығы ретінде болашақ ұрпаққа жол көрсетуді жалғастырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Байтұрсынұлы А. Әдебиет танытқыш. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 169 б.

2. Кожагельдиева С.С. Әдебиеттік оқу пәнінде қазақ халық ертегілері арқылы бастауыш сынып оқушыларына адамгершілік тәрбиені қалыптастыру // Молодой учёный. – 2018. – №5 (191). – Б. 49-51.

Rasulova N.E.,
Sumgayit State University, master,
Scientific supervisor: docen Agayev I.

THE IMPORTANCE OF THE CASE METHOD IN THE 21ST CENTURY LESSON

The Necessity of the Case Method in the Modern Humanities Education System of the 21st Century. It is well known that active-interactive teaching methods are essential in the modern system of humanities education in the 21st century. One such method, the case method, involves students thoroughly examining a real or hypothetical event and studying its circumstances.

Students work on a report containing the necessary information about the event, analyze it, evaluate it, and discuss its causes and possible solutions. They present their suggestions, examining the reasons behind the event, how it occurred, the situations that led to it, and its consequences. The case method requires discussion of these aspects and the presentation of alternative solutions. Through this method, students encounter real-life-like events, facts, and problems in the classroom. Harvard Business School professor Chris Christensen describes case method teaching as “the art of managing uncertainty”—in this process, the instructor plays multiple roles: “planner, host, moderator, devil’s advocate, fellow student, and judge” [4, 16].

The case method can be defined in both a narrow and broad sense:

• The case method is the study of a topic by students through various theoretical and practical situations in different combinations.

• The case method allows students to activate their theoretical knowledge, engage in practical activities, express their thoughts, and listen to different perspectives. It helps them develop skills in analyzing various situations, evaluating alternative solutions, selecting the most suitable option, and creating a plan for its implementation [2, 46].

For instance, while a statistical study on phone usage might analyze how many hours people talk on the phone, a case study would examine the reasons why people engage in phone conversations.

Skills Developed Through the Case Method

The skills developed through the case method can be categorized as follows:

1. Analytical Skills

• Classifying (grouping)

• Identifying and analyzing primary and secondary information

2. Practical Skills

• Using knowledge, methods, and techniques while working with information

3. Creative Thinking Skills

• Approaching problem-solving with creativity

4. Communication Skills

• Engaging in discussions

• Defending one's position

Characteristics of the Case Method

The case method has various requirements, which can be classified as follows:

1. A rich and vivid description of events in the case
2. Explaining the events presented in the case in chronological order
3. Establishing an internal debate between description and analysis
4. Paying special attention to details, individuals, and groups in the case
5. Basing the case on concrete facts
6. The researcher's active participation as part of the case
7. Using a special presentation style that enhances the understanding of the studied topic

Limitations of the Case Method

Despite its advantages, the case method has certain limitations:

• Case-based lessons require a significant amount of time.

• Teachers must prepare thoroughly before the lesson and establish a solid plan.

• Implementing the method in large and noisy classrooms can be challenging.

• Finding or writing a perfect example that fully fits the studied situation can be difficult [1, 65].

• Teachers may struggle to manage and evaluate discussions effectively.

Considerations for Teachers When Using the Case Method

When applying the case method, teachers should take the following factors into account:

• The case study should align with the developmental characteristics of the students.

• The necessary details for understanding the issue should be properly identified.

• If a real-life event is being discussed in class, the location, time, and names should be adjusted according to the situation.

• The analysis should focus on the problem, and the key questions should be prepared by the teacher.

• The case should be presented through written material or a video presentation [5, 78].

• Teachers should verify that students are on the right track in solving the problem to prevent them from adopting incorrect solutions.

• The teacher should act as a facilitator throughout the process.

Key Principles of the Case Method

1. Identifying Key Concepts:

• In the learning process, various keywords and core concepts are determined. These

keywords help students correctly grasp and better understand the topic.

• For example, in a literature class, terms such as “metonymy,” “romanticism,” and “modernism” can be defined as key concepts.

2. Data-Based Analysis:

• In the case method, students are presented with a specific topic or text and must extract key information from it.

• Through this information, students conduct a deeper analysis of the text.

• For example, in a lesson on “Ancient Literature,” students might be required to identify key characteristics to better understand this literary period.

3. Structuring the Lesson:

• The lesson begins with the introduction of the main topic.

• Then, key terms and concepts related to the topic are presented and explained to students.

• During this process, the teacher asks students questions, encouraging them to think critically about the topic and consider it from different perspectives.

4. Discussions and Analyses:

• Students engage in discussions about key concepts and ideas, gaining a deeper understanding of the lesson content.

• This method ensures a more active and interactive approach to the lesson.

• For instance, in a literature class, students might discuss how a poet’s or writer’s work influences the reader and analyze the main ideas, style, structure, and literary techniques used in the text.

5. Review and Reflection:

• Through repeated questioning and discussions, students reinforce the key concepts of the lesson.

• They express their opinions and develop their analytical skills.

References:

1. Christensen C.R. & Hansen A.J. (1987). Teaching and the Case Method. – Boston: Harvard Business School.

2. Hüseynoğlu S. (2009). New Technologies in Literature Lessons: Active / Interactive Teaching. – Baku. – 200 з.

3. Harvard Business School Case Method Project

4. Němec M. (2019). Modern Methods Applied in Teaching Physics. Communications: Scientific Letters of the University of Žilina.

5. Paşayev Ə.X., Rüstəmov, F.A. (2012). Pedagogy.

Сайлаубек Д.Д.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты коллеждінің студенті, Астана қ., ғылыми жетекшісі: педагог Сембина С.

ЭЛЕКТРОНДЫ ӘДЕБИЕТ ПЕН ДӘСТҮРЛІ ӘДЕБИЕТТІҢ БАЙЛАНЫСЫ

Әдебиет – адамзат мәдениетінің ажырамас бөлігі, ғасырлар бойы дамып, уақыт ағымына сай бейімделіп келеді. Қазіргі цифрлық дәуірде әдебиеттің жаңа формалары пайда болып, дәстүрлі қағазға басылған шығармалар электронды ортаға көшуде. Электронды әдебиет тек кітаптардың цифрлық нұсқасы ғана емес, сонымен қатар жаңа форматтар мен технологияларды қамтитын шығармашылықтың жаңа саласы.

Дәстүрлі әдебиет ғасырлар бойы қалыптасқан классикалық принциптерге сүйенсе, электронды әдебиет гипермәтін, мультимедиа, интерактивті элементтерді қолдану арқылы жаңа мүмкіндіктерге жол ашады. Алайда бұл екі формат бірін-бірі алмастырмайды,

керісінше, өзара толықтырады. Осы мақалада электронды және дәстүрлі әдебиеттің байланысы, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары, сондай-ақ даму тенденциялары қарастырылады. Әдебиет – адамзат мәдениетінің ажырамас бөлігі, ғасырлар бойы дамып, уақыт ағымына сай бейімделіп келеді. Қазіргі цифрлық дәуірде әдебиеттің жаңа формалары пайда болып, дәстүрлі қағазға басылған шығармалар электронды ортаға көшуде. Электронды әдебиет тек кітаптардың цифрлық нұсқасы ғана емес, сонымен қатар жаңа форматтар мен технологияларды қамтитын шығармашылықтың жаңа саласы.

Дәстүрлі әдебиет ғасырлар бойы қалыптасқан классикалық принциптерге сүйенсе, электронды әдебиет гипермәтін, мультимедиа, интерактивті элементтерді қолдану арқылы жаңа мүмкіндіктерге жол ашады. Алайда бұл екі формат бірін-бірі алмастырмайды, керісінше, өзара толықтырады. Осы мақалада электронды және дәстүрлі әдебиеттің байланысы, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары, сондай-ақ даму тенденциялары қарастырылады.

Дәстүрлі әдебиет: ерекшеліктері мен даму кезеңдері. Дәстүрлі әдебиет – ғасырлар бойы қалыптасқан мәдени мұра. Оның басты ерекшеліктері:

• Тұрақтылық – шығарма басылып шыққан соң өзгермейді.

• Физикалық тасымалдаушыға тәуелділік – қағаз, папирус, пергамент сынды материалдар пайдаланылады.

• Оқырман мен автор арасындағы біржақты байланыс – автор өз ойын белгілі бір қалыпта ұсынса, оқырман оны тек қабылдаушы ретінде көреді.

• Қолжетімділіктің шектеулігі – кітаптарды сатып алу немесе кітапханадан алу қажет.

Дәстүрлі әдебиеттің басты артықшылығы – оның сенімділігі мен ұзақ сақталуы. Алайда, оның таралуы уақыт пен қаржыны қажет етеді. Баспа өнімдері белгілі бір аймақтарда ғана қолжетімді болуы мүмкін және олардың басып шығарылуы қымбатқа түседі.

Электронды әдебиеттің қалыптасуы және дамуы

Электронды әдебиет XX ғасырдың екінші жартысында компьютерлік технологиялардың дамуына байланысты қалыптасты. Оның негізгі сипаттамалары мыналар:

• Гипермәтіндік құрылым – электронды шығармалар әртүрлі сілтемелер арқылы оқырманды жаңа ақпаратқа бағыттай алады.

• Мультимедиялық элементтер – бейне, аудио, анимацияны қолдану арқылы шығарманың әсерлілігі артады.

• Интерактивтілік – оқырман оқиға желісін өзгерте алады, пікір қалдыру немесе автормен тікелей байланысу мүмкіндігі бар.

• Жаңартылу мүмкіндігі – автор қажет болған жағдайда шығарманы өзгертіп немесе толықтырып отыра алады.

Электронды әдебиет дәстүрлі әдебиетке қарағанда қолжетімді әрі икемді болып табылады. Интернеттің дамуы электронды кітаптардың кең таралуына ықпал етті. Бүгінде Amazon Kindle, Google Books, Wattpad, LitRes секілді платформалар арқылы миллиондаған адам әдеби шығармаларға қол жеткізе алады.

Электронды әдебиеттің жанрлары мен түрлері

Электронды әдебиеттің өзіндік жанрлары мен форматтары бар:

• Гипермәтіндік роман – сюжеттік желісі бірнеше бағытта дамитын, оқырман таңдау жасай алатын әдебиет түрі.

• Интерактивті әңгімелер – оқырманның әрекетіне байланысты оқиға желісі өзгеретін шығармалар.

• Визуалды романдар – суреттер мен анимацияны қамтитын әдебиет.

• Аудиокітаптар – көркем шығармалардың дыбыстық форматқа бейімделген нұсқалары.

• Виртуалды және толықтырылған шындыққа негізделген әдебиет – оқырман шығарманың бір бөлігіне айналатын жаңа формат.

Электронды әдебиеттің артықшылықтары мен кемшіліктері

Электронды әдебиеттің бірнеше артықшылығы бар:

• Қолжетімділік – интернет арқылы кез келген адам оқи алады.
• Ыңғайлылық – бір құрылғыда жүздеген кітап сақтауға болады.
• Экологиялық тиімділік – қағаз шығынын азайтады.
• Интерактивтілік – оқырман шығармамен өзара әрекеттесе алады.

Алайда, кемшіліктері де жоқ емес:

• Авторлық құқықтың қорғалмауы – электронды кітаптар оңай көшіріледі және заңсыз таратылады.
• Экраннан оқу қиындықтары – кейбір оқырмандар үшін қағаз кітапқа қарағанда ыңғайсыз болуы мүмкін.
• Технологиялық тәуелділік – құрылғы мен интернеттің болуын талап етеді.

Әлемдегі электронды әдебиеттің дамуы және статистика

Электронды әдебиет соңғы онжылдықта қарқынды дамуда. Statista зерттеулері бойынша, 2023 жылы әлемдегі электронды кітаптар нарығы 30 миллиард АҚШ долларынан асты.

• АҚШ-тағы ересектердің 40%-дан астамы электронды кітаптарды оқиды.
• Әлемде сатылатын кітаптардың шамамен 30%-ы электронды форматта.
• Қазақстанда цифрлық кітапханалар мен онлайн платформалардың саны артып келеді (Кітап.kz, Kitapall, Wattpad).

Электронды әдебиеттің болашағы. Электронды әдебиет болашақта одан әрі дами түседі. Жасанды интеллект көмегімен жаңа шығармалар жазылып, виртуалды және толықтырылған шындық элементтері әдебиеттің жаңа деңгейіне көтерілуіне мүмкіндік береді. Сонымен қатар, NFT кітаптар сияқты жаңа технологиялар авторлық құқық мәселелерін шешуге көмектеседі. Қазақстанда электронды әдебиет жаңа қарқын алуда. Kitap.kz, Wattpad, Әдебиет порталы, Қазақша кітаптар (Kazakhbooks.kz) сияқты онлайн платформалар арқылы қазақ тіліндегі шығармалар цифрлық форматта кең таралуда.

Қазақстандағы электронды әдебиеттің болашағына әсер ететін факторлар:

• Қазақ тіліндегі контенттің көбеюі – жаңа буын авторлары электронды платформада белсенді түрде жазуда.
• Цифрлық кітапханалардың дамуы – ұлттық кітапханалардың онлайн жүйеге көшуі.
• Электронды оқулықтар мен оқу материалдарының кеңеюі – білім беру жүйесінің цифрландырылуы.
• Мемлекеттік қолдау – әдебиетті цифрландыруға бағытталған жобалар мен гранттар саны артуы мүмкін.

Электронды әдебиет пен дәстүрлі әдебиет бірін-бірі толықтыратын және өзара байланысты екі формат болып табылады. Дәстүрлі әдебиет ғасырлар бойы қалыптасқан көркем шығармашылықтың негізгі формасы ретінде маңызды рөлін сақтап қалса, электронды әдебиет оның жаңа технологиялармен жетілдірілген нұсқасы ретінде дамып келеді.

Қорытындылай келе, бұл екі формат бәсекелес емес, керісінше, әдебиеттің дамуын қамтамасыз ететін біртұтас жүйенің бөліктері. Әдебиет тек мазмұн ғана емес, оны ұсыну тәсілі де маңызды, сондықтан электронды және дәстүрлі әдебиет болашақта бірге дамуын жалғастыра береді.

Сарсенғали Қ.Т.,
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің студенті, Астана қ.,
ғылыми жетекшісі: философия докторы (PhD), аға оқытушы Алимбаев А.Е.

ЕЖЕЛГІ ДӘУІР ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ЖАЛПЫ АДАМЗАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР

Ежелгі дәуір әдебиеті – терең тарихи, мәдени және философиялық мазмұнды мұра, ол тек қазақ халқының емес, бүкіл адамзаттың жалпы адамзаттық құндылықтарын айқындайтын маңызды туындыларды қамтиды. Түркі халықтарының бай әдебиеті мен мәдениеті, негізінен, түркі тілдес елдердің ортағасырлық кезеңінде қалыптасып, ғасырлар бойы өмір сүрген халықтардың әлемдік құндылықтарға деген көзқарастарын, адамгершілік пен ізгілік мұраттарын паш етті.

Ежелгі дәуір әдебиеті – көне түркі жазба ескерткіштері мен аңыздарынан бастап, ортағасырлық әдеби мұраға дейінгі кезеңді қамтиды. Осы кезең әдебиетінде адамның өмірі, қоғамдағы орны, рухани және моральдық құндылықтар ерекше орын алды. Түркі халықтарының әдеби мұраларынан көп жағдайда адам баласының өмір сүру мәні, еңбекке деген құрмет, достық пен адалдық, батырлық пен қайсарлық, әділдік пен теңдік сияқты жалпы адамзаттық құндылықтарды көруге болады.

Ежелгі дәуір әдебиетінің басты тақырыптарының бірі – батырлық, ерлік және патриотизм. Бұл ұғымдар көне түркі қоғамының дүниетанымында, салт-дәстүрінде, философиясында маңызды орын алып, әдеби шығармаларында кеңінен көрініс тапқан. Түркі халықтарының батырлық эпостарында халықты қорғау, елдің тәуелсіздігі мен еркіндігін сақтау үшін күресетін батырлар бейнесі жиі кездеседі**.** Мысалы, көне түркі эпосының көрнекті шығармаларының бірі «Күлтегін» жыры батырлық пен ерліктің символына айналған.

Қазақ халқымен бірге туып, дамып келе жатқан батырлар жырының басты мақсаты – ел намысын қорғау. Өз халқының азаттығы, жері үшін жан аямай шайқасу, жерін жауға таптатпау, халқын басқаларға тәуелді етпеу, яғни, азаттық үшін күрес. Батырлар жырындағы осы аталған басты мақсаттар Күлтегін жазба ескерткішінде тұтастай сақталған. Мысалы, Күлтегін жазба ескерткішінің бастауы болған, тастың бірінші бетіне жазылған, жұртшылыққа «кіші жазу» деген атаумен мәлімденген, тастағы бірінші жазба бөлім – үндеу-гимн жазбасы Күлтегін эпопеялық жыр-дастанының концепциясы. Бұл үндеу-гимнде аштық, жалаңаштыққа ұрынып, тоз-тоз болып тентіреген түркілерді біріктіріп, ел етіп, азаттыққа жеткізу үшін қағандық құрып, түркі империясын орнатуды көздеген түркі хандары мен батырларының басты мақсаттары айқын жазылған. Демек, тастағы үндеу-гимн – Күлтегін эпопеялық жыр-дастанының негізгі идеясы. Ал бұл идея қазақтың батырлық дастандарында осы сарынмен көрініс тапқан [1, 132-133].

Тағы да бір мысал, «Шырақ батыр» дастаны. Дастанда Шырақ батырдың ерлігі мен патриотизмін оның өз елінің, жерінің қорғаушысы ретінде бейнелеу арқылы көрсеткен. Бұл дастан түркі халықтарының ерлік, батырлық және моральдық құндылықтарымен тығыз байланысты, және бүгінгі күнде де өзектілігін жоғалтпаған маңызды мәдени мұра. Батырлардың ерлігі мен халқына деген адалдығы олардың тек физикалық күшінің ғана емес, моральдық және рухани күштерінің де мықтылығын көрсетеді. Түркі халықтарының эпосы мен әдеби шығармалары осы ерліктер арқылы патриотизм мен ұлттық бірліктің маңыздылығын, сонымен қатар адамның табиғатпен, рухани күштермен үйлесімділігін дәріптейді.

Батырлық, ерлік және патриотизм тек осы шығармаларда ғана емес, ежелгі дәуір әдебиетінің көрнекті үлгілері мысалы, «Алып Ер Тоңға», «Шу» дастаны, «Оғыз-қаған», «Аттила», «Көк бөрі» сынды қаһармандық дастандарда жырланады.

Ислам дәуірі әдебиетінің әдебиетінің көрнекті өкілі Әл-Фарабидің де адамзаттық құндылықтар жөніндегі бірнеше пікірлері бар. Әл-Фарабидің айтуы бойынша, адам өзінің мінез-құлқын жетілдіре түсуі үшін, ең алдымен, ол өзіне-өзі мейлінше адал болуы тиіс.

Сонда ғана адам өз бойындағы ізгілікті қасиеттерді барынша жетілдіре түсуге мүмкіндік алады [2, 164].

Әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты философиялық трактатында түсінік берген *«Қайрат», «Ақыл»* және *«Жүрек»* сияқты ұғымдар Абайдың «Он жетінші» қара сөзінде және «Әсемпаз болма әрнеге» атты өлеңінде көрініс табуы жалпы адамзаттық құндылықтар мәселесі әр заманда да өзектілігін жоғалтпайтындығын дәлелдейді.

Ал, «Құтты білік» дастаны – мемлекетті басқару әдістерін, адамгершілік принциптерін, қоғамдық-саяси мәні бар түрлі ережелер мен заңдарды, әдет-ғұрыптар нормасын қамтыған, энциклопедиялық дәрежеде жазылған көркем туынды.

«Құтты білік» дастанының мән-мағынасы қарапайым сюжетінде емес. Мұндай сюжет дидактикалық шығармаларда көмекші қызмет атқарады. Бұл дастанда көтерілген басты мәселе шығарма қаһармандарының басынан өткізген оқиғаларында емес, сол қаһармандар арқылы айтылатын автордың өсиет-уағыздары мен ғибрат сөздерінде, сұрақ-жауаптарында жатыр [2, 196].

Ислам дәуірі әдебиетінің ең көрнекті туындысы «Құтты білік» дастанында оқу-білім, ғылым мәселелеріне арналған арнайы тараулар бар. Жүсіп Баласағұн оқыған, парасатты, көзі ашық адамдар, ғалымдар ел басқару ісінде, ел-жұрттың талап-тілектерін жүзеге асыруда патшаларға, түрлі дәрежедегі әкімдерге, бектерге ұдайы ақыл-кеңес беріп көмектесіп отыруы тиіс деп түсінеді. Ақын білімді кісендеп қоюға болмайтынын, ол бейне бір жұпар гүлдің иісі сияқты өзінен-өзі тез тарап кететінін айта келіп, әйтсе де білімді адам айтқан сөздің әрқашанда сөз ұғатын адамға жеткені дұрыс деп біледі [3, 267].

Жүсіп Баласағұнның осы ойы Абайдың «Білімдіден шыққан сөз» деген өлеңімен үндес болып келеді.

Абайдың оқу, білім, өнер жайындағы өлеңдерінің бәрінен де Жүсіп Баласағұн бәйіттерінің әсерін аңғару қиын емес. Өйткені ұлы хакім Баласағұн шығармашылығын жақсы білген. Бұл жөнінде ғалым-әдебиетші М. Мырзахметов былай дейді: «Абайдың ақындық кітапханасының қорында Жүсіп Баласағұнның атақты дидактикалық дастаны «Құтадғу біліктің» де болғаны жайында ақынның немере інісі Шәкәрімнің жазбаша дерегі бар. Ол дерек бойынша, оның «Құтадғу білікпен» таныс болғаны, әрі ол кітапты Абай кітапханасынан алып пайдаланғаны туралы құнды мағұлмат берілген» [4, 223].

Осы талданған шығармаларды саралай келе, түркі дәуіріндегі әдеби шығармаларда ашылған адамның ішкі дүниесіне, рухани ізденістеріне деген көзқарас бүгінгі күнде де адамгершілік, рухани тәрбие және қоғамды дамыту бағытындағы құнды тәрбие құралы екендігін айта аламыз. Бұл шығармаларда көрсетілген әділеттілік, адамгершілік, адалдық, ерлік, бостандық және қанағат сияқты құндылықтар қазіргі заманда да өз маңыздылығын жоғалтқан жоқ.

Ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан мәдени мұралар арқылы түркі халықтары адамзаттық құндылықтардың көп ғасырлық тарихын жалғастырып келеді. Мәселен, Ислам дәуірі әдебиетінің көрнекті үлгісі «Құтты білікте» сөз болған білім, ақыл-ой сияқты маңызды факторлар қазір де жастардың бойынан табылады. Қазіргі жастар үшін білім – тек жеке тұлға ретінде дамып, толық адам болып қалыптасу үшін ғана емес, сонымен қатар тарих пен ұлттық құндылықтарды сақтап қалу үшін де маңызды. Жаһандану, технологиялық өзгерістер мен әлеуметтік мәселелерге жауап ретінде білімді жастар қазақ қоғамын дамытып, жаңа «Ортақ түркі» идеясын ұсынады. Сондықтан, білім қазіргі жастар үшін тек мүмкіндік емес, бұл – олардың қоғамдағы жауапкершілігін, еркіндігін және болашаққа деген сенімін нығайтатын негізгі фактор.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Еңсегенұлы Т. Көне түркі руна жазба поэзиясы. Екінші кітап. Орхондағы түркі руна жазба дастандары. Оқу құралы. – Алматы: Білім, 2008. – 409 б.

2. Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті (Қазақ әдебиеті бастаулары). Жоғары оқу орындарының филология факультеті студенттеріне арналған оқулық. – Алматы: Атамұра, 2005. – 336 б.

3. Келімбетов Н. Түркі халықтарының ежелгі әдеби жәдігерліктері. – Алматы: Раритет, 2011. – 432 б.

4. Мырзахметұлы М. Абайтану. 2 томдық. – Алматы, 2010.

Ұланова Е.,
Шәкәрім университетінің студенті, Семей қ.,
ғылыми жетекшісі: ф-м.ғ.к., доцент, Жолымбаев О.М.

Т. ӘБДІКӘКІМОВ ПЕН Б. ЖАҚЫП ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ СӨЗДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫНЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ЖИІЛІГІ

Поэзияны ұлы әлем, тылсым күш дейміз. Лирика жанры сонау ерте заманнан бері қазақ халқымен бірге жасасып келе жатқан фольклорлық мұралардың бірі әрі бірегей мұрасы ретінде ауыз әдебиетіміздің көшіне ілесіп, жазба әдебиет дәуіріне жетті [1, 3].

Көрнекті орыс ғалымы Б.Н. Головин әуелден-ақ сандық сипаттың тіл категорияларына объективті түрде тән екендігін, тілді сандық тұрғыдан зерттеу қажеттілігіу түсіндіреді [2].

Статистикалық әдістің лингвистика саласындағы қолданылу тарихында В.Я. Буняковский, А.М. Пешковский, М.Н. Питерсон, В.В. Виноградов т.б. атап өтеміз. Қазақ тіл білімінде бұл саланы ең алғаш қарастырған профессор Қ. Жұбанов, оны одан әрі жалғастырған А.Қ. Жұбанов болды [3].

Қазақ әдебиетінде Семей сынақ полигонын бейнелейтін Тыныштықбек Әбдікәкімовтің «Ажал даласындағы тас» өлеңі мен Бауыржан Жақыптың «Омар қой сойған» бұлағы» балладасы зерттеу нысанына алынбақ.

Келесі шумақтарда авторлық кемел сөз кестелері берілген: Көкпен ғана көк жасыл күшіктеген», «Шекелерін сығымдап күшті ғылым, Аспан өле бастады Түз түгілі», «Қызыл жалқын аңызақ долдануда, Ібілістің мыйындай ыстық үні» «... көлеңкелер мөңкіскен оқыралы», «Қи түбінде кесіртке бақырайып, ши түбінде шегіртке шоқынады», «Жалғыз көзі бозарған Дию-Түннің жарғанаттар шыңғырып етегінен» т.б. Бұдан тіл дарығандық, сөз дарығандық белгісін көреміз.

Ақын Т.Әбдікәкімов:

Көлдерімді, шіркін-ай, сақтап қалсам,

«Көздерімнің мөлдірін берсем де мен!» [4, 27 б.], – деп туған жерін қасіреттен сақтап қалу үшін жанын беруге даяр екендігін білдіреді.

Тыныштықбек ақын «Жан кірмесе Далама, қасын қағып,.. құлпытасы болармын басындағы! – деп рух және табиғат экологиясын ұштастырып өлеңмен өмірлік өзекке нәр береді.

Енді ақынның «Ажал даласындағы тас» өлеңінен үзінді келтірейік:

Сөз сүйегін өлшеме, мұңды өлшегін,
Ой – көп, қобыз – ділімнің түртер ішегін.
Сары Дала дөңбекшіп Күн астында,
сайтан-сағым сорады бұлт емшегін.
Айнала – кіл күйік тау, ісік төбе...
Айғай-жолға көрдім сан түсіп те мен.
Құла Түздің кіндігін құйын бұрап,
... көкпек қана көкжасыл күшіктеген… [4].

Өлеңде барлығы 167 сөз қолданылған.

Сөздердің қайталану санының үзіндісі берілген:

Сөз	1	Гүл	1	Рең	1	Сосын	1
Сүйек	1	Орны	1	Жалғыз	1	Тағы	1
Өлшеу	2	Көріну	1	Көз	3	Жан	1
Мұң	2	Қызару	1	Дию	1	Кірмесе	1
Ой	1	Шеңгел	1	Түн	1	Дала	1
Көп	1	Тілі	1	Жарғанат	1	Қас	1
Қобыз	1	Шеке	1	Шыңғыру	1	Қағу	1
Діл	1	Сығымдау	1	Етегі	1	Қатып-	1
Түрту	1	Күшті	1	Талай	1	сему	
Ішек	1	Ғылым	1	Рет	1	Қайғы	1

Қайталау санын ескерсек, барлығы 143 сөз қолданылған.

Бұдан Тыныштықбек Әбдікәкімовтің өлең жолдарындағы сөз байлығының көлемін зат есім мен етістік алатынын байқауға болады.

Ядролық сынақты өз көзімен көріп, куә болған, Дегелең трагедиясын өн-бойынан өткізген ақындарымыздың бірі – Бауыржан Жақып. Ол «Елім-ай дедім – егілдім, Халқым-ай дедім – сөгілдім» [5, 53], – деп өз елінің жанашыр төл перзенті ретінде атом полигонының елін, жеріне тигізген зардаптарын сөз етеді.

Енді «Омар қой сойған» атты балладаны келтірейік:

Ұмытқан жандар Алласын,
Дегелең тауы баурында,
Алғашқы атом бомбасын
Сынапты менің аулымда.
Бұйрыққа әбден еті өлген,
Көрмеген мұндай ел бұрын.
Көшіріп атамекеннен
Алыпты жұрттың дегбірін.
«Аударып қоныс бір қысқа
барыңдар!» – депті сол күні.

Сөздердің қайталану санының үзіндісі берілген :

Ұмыту	1	Ұшу	1	Иіру	1	Тұр	1
Жан	3	Қаптау	1	Терең	1	Бейне	1
Алла	1	Қалың	2	Сай	3	Жылау	1
Дегелең	1	Әскер	1	Келу	1	Көз	1
Тау	4	Қол	1	Сой	2	Жас	1
Баурында	1	Баба	1	Шопан	1	Шығу	1
Алғашқы	1	Аруағы	1	Осы	1	Жапан	1
Атом	1	Күш	1	Өзі	1	Куә	1

Қайталау санын ескерсек, барлығы 158 сөз қолданылған.

Қорыта айтқанда, ақындардың өлеңдерін оқи отырып, сол дәуірдегі кеңес әскерлерінің сұрқия саясатына куә боламыз. Солақай саясат туған жердің әсем табиғатын аяққа таптап, жерді елден айырды. Өлеңдерінде ақындардың азаматтық позициясы айқын көрінеді. Өмір шындығын шынай ақындық көркемдікпен, адам жанын психологиялық тұрғыдан суреттейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мүтиев З.Ж. Қазақ лирикасының даму сипаты мен зерттелу тарихы (XX-XXI ғ. басы): Монография. – Орал: М.Өтемісов атындағы БҚМУ Редакциялық баспа орталығы, 2012. – 284 б.

2. Головин Б.Н. Язык и статистика. – М. : Просвещение, 1971. – 191 с.

3. Бектаев Қ.Б., Белботаева А., Смайылов Т., Қазақ тіл біліміндегі лингвистиканың алғашқы көріністері // Құдайберген Жұбанов және қазақ совет тіл білімі. – Алматы, Ғылым, 1990.

4. Әбдікәкімов Т. Жұмақ күн. Өлеңдер мен толғаулар, поэма мен балладалар. – Нұр-сұлтан: Фолиант, 2019. – 448 б.

5. Жақып Б. Айдындағы аспан. Өлеңдер мен поэма. – Алматы: Атамұра, 1996. – 192 б.

6. Әбдірахманова Т. Қасым Аманжоловтың поэтикасы. – Алматы, 1976. – 298 б.

Хамитова А., Усербекова М.,

студенты Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,

г. Астана, научный руководитель: к.ф.н., доцент Дарбаева Ж.К.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СКАЗКИ «ГУСИ-ЛЕБЕДИ»

Сказка «Гуси-лебеди» является ярким примером русской народной традиции и использует богатый символизм для передачи важных жизненных уроков. В данной работе будут рассмотрены лингвистические и психологические аспекты произведения, что позволит глубже понять как языковые средства и психологические мотивы отражают процесс взросления героини. Лексические, синтаксические особенности текста, а также символика, используемая автором, создают фундамент для анализа внутренних изменений персонажа, её борьбы с внешними и внутренними испытаниями.

Тезисы, представленные в дальнейшем, будут посвящены анализу ключевых лексических и синтаксических особенностей сказки, а также психологической трансформации главной героини, которая проходит путь от инфантильности к зрелости через серию испытаний и встреч с магическими сущностями.

Лингвистический анализ.

1. Лексические особенности:

Использование простых, доступных слов, характерных для устного народного творчества

Повторы и параллелизмы (пример: "не хотела – пошла дальше"), создающие ритмичность повествования.

Образность: постоянные эпитеты («молочная река», «кисельные берега») и персонификация (говорящие предметы).

2. Синтаксическая структура

Преобладание простых предложений, подчёркивающих динамику повествования.

Глагольная активность: девочка всё время движется, что передаёт идею испытаний и взросления.

Диалоги краткие, но ёмкие: разговоры с Печкой, Яблоней, Рекой следуют одной схеме, подчёркивая принцип выбора героя.

3. Символика и этимология:

Печка – символ домашнего уюта, тепла и заботы. В народных сказках печка часто ассоциируется с безопасным пространством, где всегда можно найти поддержку и отдых. Этот образ связан с традициями домашнего очага, что подчеркивает важность семьи и защиты в моменты тревоги. Например, ржаной пирожок, который девочка получает от

Печки, может быть символом простых, но глубоко значимых жизненных ценностей, связанных с домашним комфортом и традиционной едой, которая дарует силы и надежду в трудные моменты.

Яблоня – символ жизни, роста и зрелости. В сказке яблоня олицетворяет испытания, которые требуются для достижения личной зрелости. Кислое яблоко, которое девочка должна съесть, становится своего рода метафорой преодоления трудностей. Яблоня как дерево представляет собой цикличность жизни, ведь она переживает смену сезонов, как и человек сталкивается с чередой испытаний, которые приводят к внутреннему росту. Кислое яблоко также символизирует первый шаг в принятии вызовов, с которыми приходится столкнуться на пути взросления.

Молочная река и кисельные берега – архетипический образ изобилия, но одновременно недостижимого без усилий. Это пространство, которое манит своей красотой и богатством, но для его достижения героиня должна проявить настойчивость, решительность и смелость. Молочная река с кисельными берегами может быть интерпретирована как метафора мечты о легкости и достатке, которая привлекает, но за её достижение необходимо заплатить ценой усилий. Эти элементы символизируют как желание получить "небесное" благополучие, так и трудности, которые подстерегают на пути к этому идеалу.

Гуси-лебеди – символ быстрого переноса в иной мир, перехода из одного состояния в другое. Гуси-лебеди не просто уносят братца, но также символизируют потерю контроля и невозможность управлять обстоятельствами. Это метафора того, как жизнь иногда уходит в неведомые, неуправляемые сферы, оставляя за собой потерю чего-то важного и необходимого. Это событие в сказке заставляет девочку встать на путь преодоления страха и возвращения к норме. Гуси-лебеди также могут символизировать момент кризиса или трансформации, когда героиня теряет привычное положение и оказывается перед необходимостью самостоятельного решения проблем.

4. Структура текста.

Классическая сказочная модель: завязка – испытания – кульминация – решение. Трёхчастная система выбора (три отказа, три испытания) подчёркивает цикличность и законченность структуры.

Психологический анализ.

Образ девочки

Первоначальная инфантильность: нежелание слушать взрослых, избегание трудностей.

Последовательное прохождение испытаний – этапы взросления и формирования личности.

После опыта взаимодействия с препятствиями (печка, яблоня, река) изменение стратегии поведения – готовность принять помощь.

Гуси-лебеди и Баба-Яга как символы кризиса

Гуси-лебеди – неконтролируемые обстоятельства, уносящие братца (символ потери чего-то ценного).

Баба-Яга – воплощение испытания, встреча с неизведанным, необходимость преодоления страха.

Побег от Бабы-Яги – итоговая проверка: умеет ли девочка использовать накопленный опыт?

Роль братца

Символ уязвимости, детскости, потери контроля над ситуацией.

Его спасение – не просто возвращение, а восстановление целостности личности героини.

Родители и их роль

Отсутствие родителей на протяжении испытаний символизирует необходимость самостоятельного выбора.

Они – точка отсчёта, но взросление возможно только в условиях автономии.

Сказка «Гуси-лебеди» представляет собой яркий пример народного творчества, в котором тесно переплетаются лексические и синтаксические особенности, символика и психологические аспекты. Лингвистический уровень текста подчеркивает доступность и ритмичность повествования, создавая волшебную атмосферу через повторяющиеся эпитеты и персонификацию. Психологический анализ раскрывает метафору взросления и личностного роста героини, её внутреннюю трансформацию, которая происходит через преодоление испытаний и принятие ответственности. Законы жизни, прописанные в сказке, подчёркивают, что испытания и ошибки на пути героини являются неотъемлемой частью её взросления и развития.

Khanaliyeva N.M.,
Sumgayit State University,
Scientific Supervisor: Associate Professor Eminli B.

SEMANTIC CHARACTERISTICS OF ECOTERMS IN THE AZERBAIJAN LANGUAGE

In the modern era, ecology and environmental protection have become globally relevant issues. Problems such as climate change, biodiversity loss, ecosystem degradation, and the increase in industrial waste have contributed to the expansion of ecological discourse and the use of eco-terms. The global discussion and resolution of environmental issues, the activities of international organizations, the formation of environmental policies, and efforts in ecological education have necessitated the incorporation of eco-terms into language and the study of their semantic characteristics.

The scientific significance of this research lies in the investigation of the origin, formation methods, semantic characteristics, and usage areas of eco-terms, determining how they have developed in our language and what semantic changes they have undergone. In addition to being an integral part of scientific discourse, eco-terms also contribute to shaping public ecological awareness and effectively explaining environmental issues. Therefore, the study of their semantic properties, identification of meaning nuances, and contextual usage is a crucial research area at the intersection of linguistics and environmental science.

The main objective of this research is to study the semantic characteristics of eco-terms in the Azerbaijani language, analyzing their origins, formation processes, synonymic variations, and meaning nuances. To achieve this goal, the following tasks have been identified:

Investigating the process of eco-term formation and their entry into the Azerbaijani language;

Determining key semantic features of eco-terms, such as polysemy, synonymy, and their use in both narrow and broad senses;

Examining the metaphorical usage of eco-terms and their influence on public perception;

Conducting a comparative analysis of the different meanings of eco-terms in scientific and everyday discourse.

Various methodological approaches have been employed in this research. Firstly, the descriptive method has been used to examine the sources, formation processes, and developmental directions of eco-terms. The semantic analysis method has helped to identify the meaning nuances and synonymic relationships of eco-terms. Through comparative analysis, the usage of eco-terms in scientific, legal, and public discourse has been analyzed. Additionally, the structural-linguistic method has been applied to determine the grammatical features of eco-terms and their position within the language system.

The findings of this research are significant for understanding the formation and development of ecological terminology in the Azerbaijani language, establishing a unified

approach in this field, and contributing to the standardization of eco-term usage. Additionally, the obtained data can be beneficial in the areas such as environmental awareness, ecological legislation, and the development of educational materials.

The formation and development of eco-terms play a significant role in the lexical system of the language. Their origin and creation process are influenced by various factors, including the impact of different languages, scientific advancements, the activities of international organizations, and the growing ecological consciousness. In the Azerbaijani language, a large portion of eco-terms has been borrowed from international terminology and adapted to the phonetic and grammatical features of the language. The use of such terms is inevitable for international cooperation in the ecological field and the collective resolution of global issues. Predominantly, the terms borrowed from English, French, and Russian have become widespread in the Azerbaijani language[2, 78].

The semantic characteristics of eco-terms are related to their place in the lexical system of the language, meaning shifts, synonymy, polysemy, and other linguistic phenomena. These terms may acquire different meanings and develop specific usage areas due to the advancement of ecological science, the growing relevance of environmental issues, and their widespread presence in public discourse. The study of the semantic properties of eco-terms is essential for understanding their scope of use, meaning nuances, and the ways they have been integrated into the Azerbaijani language.

One of the semantic characteristics of eco-terms is their polysemy, meaning that some eco-terms can express different meanings in various contexts. For example, the term "ecosystem" can refer to the interaction of living organisms within a specific geographical area and their relationship with the environment, while it can also describe the entire ecological system of the planet. Similarly, the term "sustainable development" carries a broad semantic meaning, encompassing economic, social, and environmental balance. Such terms adapt to their respective contexts with different shades of meaning and are applied across scientific, legal, and everyday discourse[4, 36].

Another semantic characteristic of eco-terms is their tendency toward metaphorical usage. Many eco-terms carry figurative meanings and are effectively used in public discourse. For example, the expression "green economy" does not refer solely to ecology but also symbolizes an environmentally friendly and sustainable economic model. Similarly, the term "carbon footprint" does not denote a literal footprint but rather represents the impact of human activities on the ecosystem. Such metaphorical usage plays a crucial role in making eco-terms more accessible to the general public and in clearly communicating environmental issues to society [3].

The synonymic variation of eco-terms is also noteworthy. Some terms, borrowed from different sources and languages, can be used synonymously. For example, the expressions "renewable energy" and "alternative energy" can, in certain cases, be used interchangeably. Similarly, the terms "ecological" and "environmentally related" can function as synonyms in specific contexts. However, in some instances, these terms have subtle differences in meaning, requiring precise clarification depending on the context in which they are used [1, 128].

Among the semantic characteristics of eco-terms, the existence of narrow and broad meanings is also noteworthy. Some terms belong to highly specific fields, while others carry a more general meaning. For example, the term "biodiversity" refers exclusively to the diversity of living organisms, whereas "sustainable development" encompasses ecological, economic, and social issues. Such broad-meaning terms are more commonly used in international legal documents and official discourse.

As eco-terms are used in different contexts, their meanings expand and become more specialized. In scientific discourse, terms are employed with precise and limited meanings, whereas in media and everyday language, some terms undergo semantic expansion and generalization. For example, the term "ecological balance" in scientific discourse specifically refers to the equilibrium of particular ecosystems, while in public discourse, it can carry a

broader or even metaphorical meaning [5].

Overall, the semantic characteristics of eco-terms are closely related to their evolution within the lexical system, their usage in different contexts, and the gradual changes in their meanings over time. The accurate use and standardization of these terms contribute positively to the development of environmental awareness and scientific communication. Therefore, the precise definition and systematic classification of eco-terms play a crucial role in advancing environmental science and shaping public ecological consciousness.

As a result of the research, it was determined that ecoterms have an important impact on the formation of environmental consciousness and the development of scientific and public discourse in the Azerbaijani language. Their origins are based on international and local sources, and their semantic features are varied in terms of polysemy, metaphorical use, synonymy and grammatical structure. Proper standardization and systematization of ecoterms will help increase the effectiveness of environmental communication and environmental education. In the future, expanding the fields of use of ecoterms and aligning them with international standards will be important for environmental policy and scientific research.

References:

1. Əhmədova, L. Ekoterminlərin dil strukturlarındakı dəyişiklikləri. – Bakı: Elm və Təhsil, 2021. – 150 p.

2. Əliyev Ş. Dilin ekoterminologiyası və ətraf mühit problemləri. – Bakı: Təhsil nəşriyyatı. – 2018. – 90 p.

3. Hüseynova F. Ekoterminlərin dil və mənəvi aspektləri. – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, 2019.

4. Məmmədova A. Ekoterminlərin semantik təhlili. – Bakı: Elm və Təhsil, 2020. – 130 s.

5. Səmədova T. Ekoterminlərin semantik strukturu və istifadəsi. – Bakı: Elmlər Akademiyası, 2017.

Чаяхметов М.Г.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты колледжінің студенті, ғылыми жетекшісі: қазақ тілі мен әдебиеті пәндерінің оқытушысы Омарова А.Р.

TIKTOK ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛІ: ҚЫСҚА ВИДЕОЛАР ТІЛ МӘДЕНИЕТІНЕ ҚАЛАЙ ӘСЕР ЕТЕДІ

Цифрлық дәуірде ақпарат алмасу әдістері түбегейлі өзгерді. Әлеуметтік желілер мен мобильді қосымшалар қоғамның барлық саласына ықпал етуде. TikTok платформасы – қысқа видеолар арқылы өзекті ақпарат пен ойын-сауықты жеткізудің ең тиімді құралдарының бірі. Қазақ тілі – ұлттық мәдениеттің негізі болғандықтан, оның цифрлық кеңістіктегі дамуы және трансформациясы өзекті мәселеге айналды. Осыған байланысты, TikTok-тағы қазақ тіліндегі контенттің көлемі мен сапасы, сондай-ақ оның тіл нормаларына ықпалы ғылыми зерттеу нысаны ретінде қарастырылды. Зерттеу барысында Қазақстандықтардың әртүрлі жастағы топтарында сауалнама жүргізілді. Сауалнама сұрақтары TikTok платформасын қолдану жиілігі, қазақ тіліндегі контентке деген көзқарас, жаргон мен сленгтің қолданылуы, сондай-ақ ұлттық тілдің дамуына ықпалы туралы бағытталды. 1000-ге жуық респонденттің жауаптары статистикалық өңдеуден өтті. TikTok-тағы қазақ тіліндегі видеолардың мазмұны, тілдік құрылымы және қолданылатын сөздік қор талданды. 500-тен астам видеодан үлгілік материалдар таңдалып, олардың сапасы мен тілдік ерекшеліктері бағаланды.

Қазақстанда TikTok қолданушыларының статистикалық деректері халықаралық және жергілікті зерттеулер негізінде алынды. 2022 жылғы зерттеулерге сәйкес, қазақстандықтардың 59%-ы платформаны белсенді қолдануда, ал аудиторияның 70%-ы

18-30 жас аралығындағы жастардан құралады (Қазақстан Цифрлық Даму Агенттігі, 2022).

Тілдік қолданыстың кеңеюі. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, TikTok платформасы қазақ тіліндегі контенттің санын арттыруға ықпал етті. Қатысушылардың 65%-ы платформаны ұлттық тілдегі видеоларды көру және жасау үшін қолданатынын мәлімдеді. Бұл ұлттық тілдің цифрлық кеңістіктегі орнын нығайтуға жағдай жасайды.

Жастар арасында тілді үйренуге ынталандыру. Сауалнама нәтижелері бойынша, жастардың 72%-ы TikTok-тағы қазақ тіліндегі контентті көріп, тілді үйренуге ынталандыратынын айтты. Қысқа, динамикалық және қызықты видеолар арқылы тіл үйрену үрдісі жеңілдеп, ұлттық тілге деген қызығушылық артты. Тілдік нормалардың бұзылуы. Контент талдауы барысында кейбір видеоларда тілдік нормалардың сақталмауы, қате жазылған сөздер мен сөйлем құрылымдарының жиі кездесетіндігі анықталды. Респонденттердің 48%-ы осындай контенттің ұлттық тілдің сапасына кері әсер ететіндігіне сенді. Жаргон мен сленгтің таралуы. TikTok-тағы кейбір видеоларда жаргон, сленг және жаңа сөздердің пайда болуы байқалды. Бұл құбылыс кейбір жағдайда тіл мәдениетіне теріс ықпал етіп, ресми әдеби тіл нормаларын бұзуы мүмкін. Сауалнама деректеріне сәйкес, 55%-ы жастар жаңа сөздер мен тіркестердің қалыптасуына алаңдаушылық білдірді. Талдау және талқылау. TikTok-тың қазақ тіліне ықпалының екі жақтылығы. TikTok платформасының қазақ тіліне әсері екіжақты. Бір жағынан, ұлттық тілдегі контенттің көбеюі және жастар арасында тілді қолдаудың жаңа әдістері пайда болуы – оң әсері байқалады. Екінші жағынан, кейбір видеоларда тілдік нормалардың бұзылуы, жаргонның таралуы ұлттық тілдің мәдени құндылығына қауіп төндіреді.

Статистикалық талдау нәтижелері: жинақталған статистикалық деректерге сүйенсек, TikTok қолданушыларының көпшілігі (59%) платформаны белсенді пайдаланады, ал аудиторияның 70%-ы жас топқа жатады. Сонымен қатар, сауалнама нәтижелері көрсеткендей, 65%-ы ұлттық тілдегі видеоларды жиі қараса, 48%-ы контент сапасына қатысты мәселелерді атап өтті. Бұл көрсеткіштер платформаның қазақ тіліне әсерінің күрделі сипатын көрсетеді.

Мазмұн сапасын арттыру мәселелері. Зерттеу барысында анықталған мәселелердің бірі – контент сапасының біркелкі болмауы. Кейбір авторлар мен контент жасаушылар сапалы және грамматикалық ережелерге сай материалдарды ұсынса, басқалары жеңіл әрі көңілді стильді таңдайды. Бұл тенденция ұлттық тілдің ресми нормалары мен жаргондық өзгерістер арасындағы шиеленісті туындатады.

1. Сіз TikTok платформасын қаншалықты жиі қолданасыз?

– Күн сайын / Аптасына бірнеше рет / Айына бір рет / Өте сирек

2. Платформадағы қазақ тіліндегі контент сізге қаншалықты ұнайды?

– Өте ұнайды / Қанағаттандырады / Ұнатпаймын

3. Сізге қандай типтегі контент көбірек қызықты: ақпараттық, ойын-сауықтық, білім беру немесе мәдениетке байланысты?

4. TikTok-тағы жаргон мен жаңа сөздердің пайда болуына қатысты пікіріңіз қандай?

Қорытындылай келе, бұл зерттеу жұмысы TikTok платформасының қазақ тіліндегі контентке әсерін жан-жақты қарастырып, оның екіжақты сипатын көрсетті. Қазіргі цифрлық дәуірде ұлттық тілдің дамуын қамтамасыз ету үшін медиа сауаттылықты арттыру, сапалы контент өндіру және аудиторияны саналы ақпараттандыру маңызды. Зерттеу нәтижелері ұлттық тіл мәдениетін сақтап қалу мен дамыту бағытында кешенді шараларды қабылдаудың маңыздылығын растайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Smith J. Қысқа видеоконтенттің өрлеуі: цифрлық коммуникацияға әсері. – New Media Studies, 2020. – 15 (3). – Б. 45-62.

2. Johnson M. Әлеуметтік медиа және тіл эволюциясы: TikTok-тың заманауи лингвистикадағы рөлі // Journal of Digital Culture. – 2021. – 9 (2). – Б. 112-130.

3. Нұрғазиев Б. Қазақ тілінің интернет кеңістіктегі дамуы: мәселелер мен перспективалар // Қазақ тілі және қоғам. – 2019. – 2 (4). – Б. 78-91.
4. Қазақстан Цифрлық Даму Агенттігі. Қазақстандағы әлеуметтік желілерді пайдалану статистикасы. – Нұр-Сұлтан, 2022.

Турсынова Р.Д., Толеген А.Р.,
студенты Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: к.ф.н., доцент Дарбаева Ж.К.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ СКАЗКИ «ВОЛК И СЕМЕРО КОЗЛЯТ»

Сказка «Волк и семеро козлят» – традиционный фольклорный сюжет, в котором отражаются ключевые архетипы человеческих взаимоотношений, стратегии манипуляций и механизмы формирования доверия. Это один из ярчайших образцов литературного наследия, который содержит не только противостояние добра и зла, но и глубокие механизмы коммуникации, манипуляции и доверия. Лингвистический анализ сказки помогает изучить особенности речевого воздействия, средств убеждения и способы создания иллюзии безопасности. Психологический анализ расширяет исследование, показывая, как сказка демонстрирует механизмы восприятия информации, значимость предостережений в развитии критического мышления и влияние языкового опыта на поведенческие реакции персонажей.

1. Языковые модели волка: манипуляция и адаптация

Волк в сказке прибегает не только к агрессии, но и к речевым стратегиям воздействия:

Изменение тембра голоса – имитация, создающая иллюзию доверия

Подражание речи матери-козы – способ завоевания убедительности.

Прием использования ласковых, убедительных слов – лексическая маскировка угрозы.

Синтаксические конструкции доверия – применение обычных, простых по структуре предложений для формирования чувства надёжности (повторы фраз матери-козы, употребление уменьшительно-ласкательных суффиксов).

Манипулятивные дискурсивная стратегии убеждения – волк применяет речевые приемы, аналогичные тактикам обмана в современной коммуникации: подстройка под речевые паттерны жертвы, использование речевых иллюзии выбора вопросов для создания иллюзии выбора, нейролингвистическое программирование, а также повелительного наклонения для скрытого давления. Это схоже с манипулятивными уловками современных мошенников.

Современные аналогии – манипулятивные лингвистические тактики мошенников, психологическое воздействие через речевые стратегии.

Языковые модели волка: манипуляция и адаптация
Волк в сказке использует не только физическую силу, но и речевые стратегии, позволяющие ему завоевать доверие и обмануть жертв.

Изменение тембра голоса – приём фонетической мимикрии, создающий иллюзию доверия (изменение акустических характеристик голоса для подстройки под образ матери-козы).

Подражание речи матери-козы – использование просодических особенностей (интонация, ритм, паузы) для повышения убедительности.

Лексическая маскировка угрозы – подбор ласковых, убедительных слов как способ формирования ложного эмоционального комфорта (семантическая подмена: замена угрожающей лексики нейтральной или позитивной).

Волк как персонаж представляет собой пример искусного манипулятора, использующего не только силу, но и язык как инструмент обмана, что подчёркивает универсальность лингвистических механизмов убеждения и манипуляции.

2. Мать-коза: лингвистическая стратегия защиты и классические речевые паттерны

Образ матери-козы отражает ключевые языковые особенности, связанные с передачей запретов, формированием доверия и предупреждением безопасности:

Структура и ритмика предостережений - жанровые особенности запретов

Разграничение «свой-чужой» через речь – создание лингвистического маркера опасности.

Защитная коммуникативная стратегия – использование прямой речи в качестве инструмента убеждения и предостережения.

Эмоционально-маркированная лексика – применение уменьшительно-ласкательных суффиксов, интонационного выделения и экспрессивных выражений для создания атмосферы заботы и доверия у козлят.

Имплицитное кодирование угрозы – передача предостережений через косвенные речевые средства, метафорические образы, аллюзии и контекстуальные сигналы, формирующие предостережения.

3. Козлята: особенности восприятия речи и речевое поведение

Различные модели восприятия речи козлятами иллюстрируют важные аспекты когнитивной лингвистики:

Распознавание интонационных изменений – почему только самый младший козлёнок выявил ложь волка?

Влияние материнского дискурса – роль языковой социализации в ф доверчивости.

Фразеологизмы и устойчивые выражения – интерпретация речи на основе предшествующего опыта.

4. Социальные и психологические интерпретации через призму языка

Формирование **критического восприятия речи** – распознавание манипулятивных языковых техник.
Баланс между д**оверием и настороженностью** – роль языкового опыта в коммуникации.
Роль о**шибочного понимания речи** – как сказка иллюстрирует языковые и когнитивные ошибки восприятия.

Заключение

Сказка «Волк и семеро козлят» сохраняет свою актуальность не только в социальном, но и лингвистическом аспекте. Анализ её текстовой структуры, стратегий речи героев и их особенностей восприятия речи позволяет глубже понять механизмы формирования доверия, принципы речевых манипуляций и способы языковой защиты от обмана.

Список использованной литературы:

1. Пименова М.В. Лингвокультурологический анализ народных сказок. – М.: Флинта, 2015.

2. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987.

3. Арутюнова Н.Д. Логика и язык. – М.: Наука, 1990.

4. Плешаков И.В. Манипулятивные стратегии в речи. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2008.

5. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. – М.: Смысл, 2003.

Шалабаева А.С.,
Қазақстан-Американдық Еркін Университетінің студенті,
Өскемен қ., ғылыми жетекшісі: г.ғ.м. Тургумбаева Н.К.

ТІЛДІК КОММУНИКАЦИЯДАҒЫ ЭМОТИКОНДАР МЕН ЭМОДЗИЛЕР: ЖАҢА ЗАМАННЫҢ ТІЛДІК ҚҰРАЛЫ

Қарым-қатынас – адамзат өмірінің ажырамас бөлігі. Біздің күнделікті өміріміздегі тілдік байланыс тек сөздерден ғана емес, сондай-ақ вербалды емес құралдардан да тұрады. Дәстүрлі сөйлесуде кинесика (ым-ишара, қимылдар, мимика, т.б.) мен просодика (дауыс ырғағы, интонация, т.б.) арқылы эмоцияларымызды жеткіземіз. Алайда, технологияның қарқынды дамуы және интернеттің өмірімізге енуімен қарым-қатынастың жаңа формасы – онлайн коммуникация пайда болды. Бұл форматта кинесика мен просодика шектеулі немесе мүлде жоқ, сондықтан олардың орнын жаңа таңбалық жүйе – эмотикондар (эмотикон, яғни күлегеш, смайл (ағылш. smiley), смайлик, өңтаңба, (ағылш. emoticon) – **эмоция білдіретін пиктограмма**. Жиі типографиялық белгілерден құралады) басты.

Эмотикондар мен эмодзилар – онлайн коммуникацияда жазбаша тілдегі эмоционалды реңкті жеткізудің бірден-бір құралы. Қарапайым мәтіндік хабарламаларда адамның көңіл-күйі немесе эмоциясы толық сезілмеуі мүмкін, бірақ смайликтер қосылған кезде, оның мағынасы анық әрі түсінікті бола түседі. Бір ғана күлкі белгісі хабарламаны жылы етіп көрсетсе, қатаң сөйлемнің соңындағы күлімсіреу ☺ кекесін мен келемежді білдіруі мүмкін. Осылайша, эмотикондар қазіргі онлайн тілдік коммуникацияның маңызды элементіне айналды. Эмотикон – символдардан тұратын мәтіндік комбинация, эмодзи – дайын графикалық белгіше, ал идеограмма – дыбыстық емес, белгілі бір ұғымды немесе ойды білдіретін графикалық таңба.

Бұл идеяны XX ғасырдың ортасында кейбір қаламгерлер болжаған. Мысалы, әйгілі жазушы Владимир Набоков 1969 жылы The New York Times газетіне берген сұхбатында: «Мен жиі ойланамын, күлімсіреуді білдіретін арнайы типографиялық белгі болуы керек сияқты – шалқасынан жатқан жақшаға ұқсас иілген сызық…» деген пікір білдірген [1]. Бұл оның жазбаша тілде эмоцияны жеткізудің қосымша құралы қажет екенін сезінгенін көрсетеді. Бүгінгі таңда бұл болжам шындыққа айналды – эмотикондарсыз онлайн байланыс мүмкін емес деуге болады. Смайлдарды бірнеше белгі бойынша жіктеуге болады: қолдану жиілігі, бейнелеу тәсілі және мақсаты. Қолдану жиілігіне қарай смайлдар кең таралған (тұрақты қолданылатын) және сирек кездесетін болып бөлінеді. Бейнелеу тәсіліне қарай смайлдар үш топқа ажыратылады: таңбалар арқылы жасалатын смайлдар (мысалы, :)), символдар арқылы жасалатын смайлдар (мысалы, ☺) және анимациялық смайлдар 😊.

Әдетте бір хабарламаның интонациясын дауыс ырғағы арқылы өзгерте алсақ, онлайн мәтінде мұны эмотикондардың көмегімен жүзеге асырамыз дедік. Мысалы, «Жарайсың!» деген сөзді жай ғана жазсақ, ол бейтарап қабылдануы мүмкін, ал «Жарайсың! 😊» түрінде жазылса, оның мағынасы жылы әрі көтеріңкі көңіл-күймен беріледі және қабылданады.

Эмотикондар тек эмоционалды реңк қосудың құралы емес, олар – сандық дәуірдің тілдік эволюциясының бір бөлігі. Тіпті кейбір зерттеушілер болашақта эмотикондар мен эмодзилар толыққанды тілдік жүйеге айналуы мүмкін деп болжайды. Бұл гипотеза шындыққа жанасады, өйткені қазірдің өзінде кейбір адамдар хабарламаларды тек эмодзилермен жеткізе алады. Қазақстандық ғалымдар да бұл құбылысты зерттеп, оның тілдік коммуникациядағы рөлін талдауда. Мысалы, Л.А. Бочкова мен Ж.К. Дарбаева «Қазіргі виртуалды кеңістіктегі эмодзи тілінің тарихы мен табиғаты» атты мақаласында эмодзилердің заманауи мәдениеттің ажырамас бөлігіне айналғанын және олардың пайдаланушылардың ойын білдіру үшін қолданылатынын атап өтеді [2]. Олар эмодзилердің графикалық тіл ретінде сөздер мен әріптердің орнын басып, интернеттегі

қарым-қатынаста кеңінен қолданылатынын көрсетеді.

Цифрлық дәуірдің идеограммалары мен пиктограммалары лексикалық стиль мен синтаксистің өз заңдылықтарына бағынады. Эмодзилер виртуалды кеңістікте қызмет етіп, эмоцияларды визуализациялау рөлін атқарады және сөздердің әртүрлі мағыналық реңктерін ажыратуда маңызды мәнге ие. Төмендегі кестеде біз сондай мағыналық реңктердің бірнеше түріне мысал келтірдік:

Кесте 1. «Күлкілі!» сөзінің эмодзилер арқылы берілетін реңктері

Сөз және эмодзи	Мағынасы	Мысалы
а) - Күлкілі! 😄	шынайы көңілді, күлкілі жағдай.	*«Ой, мына анекдот күлкілі 😄»*
ә) - Күлкілі! 😂	қатты күлу, әзілге шын жүректен реакция.	*«Осы видеоны қарашы, қатты күлкілі 😂»*
б) -Күлкілі!	күмән, ирония, келемеж.	*«Сеніңше бұл күлкілі ме »*
в) -Күлкілі! 😉	мысқыл, әжуа, кекесін.	*«Олардың сені алдай аламыз деп ойлағаны күлкілі 😉»*

Көріп отырғанымыздай, «Күлкілі!» сөзіне тіркелген эмодзилер а) шынайы көңілді, күлкілі жағдайды; ә) қатты күлу, әзілге шын жүректен реакция білдіруді; б) күмән, ирония, келемежді; в) мысқыл, әжуа, кекесін түріндегі эмоционалды реңктерді білдіреді. Қазіргі эмодзилердің шексіз саны мұндай реңктердің де көп санын тудыра алады.

Басты тұжырымымызды растау үшін біз эмпирикалық зерттеу әдісіне жүгіндік. Google платформасындағы сауалнама арқылы төмендегідей нәтижелерді алдық.

«Эмодзилерді (смайлик) қандай мақсатта жиі қолданасыз?» деген сұраққа респонденттердің көбі (73,4%) «көңіл-күйді білдіру үшін қолданамын» деп жауап бергенінен, эмодзилердің негізгі қызметі, яғни эмоцияны жеткізетіні расталды.

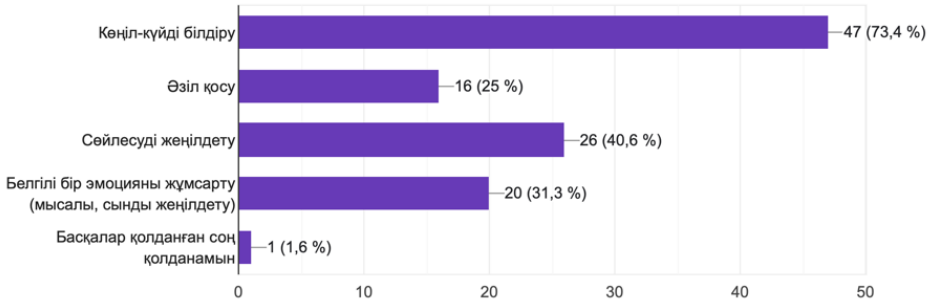

Сурет 1. Эмодзилердің қолданылу мақсаты

«Егер сізге эмотиконды (смайликті) қолдана отырып жазса, қалай қабылдайсыз?» деген сұрағымызға сауалнамадан өткендердің 66,2 %-ы «Қолдау мен достық сезінемін» деген жауап нұсқасын таңдады.

Сурет 2. Эмодзилердің қабылдануы

Бұдан түйгеніміз, эмодзилер тек сезімді жеткізу құралы емес, дұрыс қарым-қатынас орнатудағы қызметі де елеулі. Оны келесі сұрақ жауаптары да растады.

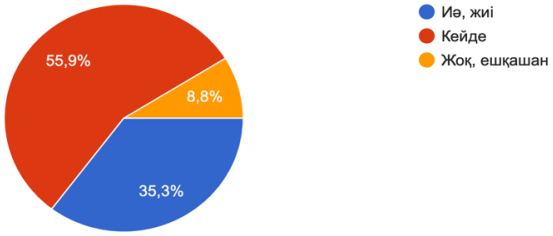

Сурет 3. Эмодзилердің ойды дұрыс жеткізудегі рөлі

Көріп отырғанымыздай, «Сіздің ойыңызша, эмодзилерді (смайлик) дұрыс қолданбау түсініспеушілікке әкелуі мүмкін бе?» түріндегі сұраққа респонденттердің жартысынан көбі (55,9%) «кейде» деп, ал 35,3 %-ы «иә, жиі» деп жауап берді.

Келесі сұрақтар тобы эмодзилердің жиі қолданылатын саласы мен түрлерін анықтауға көмектесті. Сауалнамадан өткендердің көбі (51%) классикалық эмодзилерді қолданса, қалған жартысына жуығы (44,1%) минималистік түрлерін пайдаланады. Алайда тілдесім барысында креативті түрлерін қолданушылар да жоқ емес (19,1%).

Нәтижелер көрсеткендей, эмотикондарды кейбір адамдар толық сөздерді алмастыру құралы ретінде жиі қолданса (36,8%), басқалары оларды кей жағдайларда ғана қолданады (33,8%), ал шамамен үштен бір бөлігі оларды тек қосымша элемент ретінде бағалайды (29,4%).

Осыған қарағанда, тезисіміздің басында аталған эмотикондар мен эмодзилар толыққанды тілдік жүйеге айналуы мүмкін деген гипотеза да шындыққа жанасады.

Респонденттер достарымен, отбасы мүшелерімен онлайн сөйлескенде эмодзилерді жиі қолданын айтып, бейтаныс адамдармен немесе жаңадан танысқандармен, ресми хат алмасуда керісінше қолданбайтынын көрсетті. Тек 8,6%-ы эмодзилерді барлық жағдайларда қолдана беретінін айтты. Бұл жауаптарға қарағанда, эмотикондарды қолдану көбінесе қарым-қатынас контекстіне байланысты. Көпшілік ресми ортада олардан бас тартса, кейбіреулер жаңа адамдармен сөйлескенде сақтық танытады. Дегенмен, эмотикондарды әрдайым қолданатын адамдар да бар, бұл олардың қарым-қатынастағы еркін стилін көрсетеді.

Қорытындылай келе, жаңа дәуірдің иероглифтері мәтіндік хабарламаның негізгі идеясын білдіруге мүмкіндік беретін жаңа коммуникациялық құралдар болып табылады. Қазіргі виртуалды коммуникациядағы графикалық элементтер ретінде эмодзилер тіліміздің мүмкіндіктерін кеңейтіп, уақыт талаптарына және жаңа ұрпақтың

қажеттіліктеріне сай келеді. Онлайн коммуникациядағы эмотикондар мен эмодзилер – жаңа заманның тілдік қажеттілігі. Олар кинесика мен просодиканың орнын басып, эмоцияны жеткізуге көмектеседі. Бүгінде эмотикондар мен эмодзилер біздің күнделікті қарым-қатынасымыздың ажырамас бөлігіне айналды. Демек, тілдің өзгеруі мен дамуы тоқтамайды, ал эмотикондар – осы эволюцияның айқын дәлелі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Максимов А.А., Голубева Н.М. Эмотиконы как способ выражения эмоций // Проблемы и перспективы развития образования в России. – №33. – 2015.
2. Бочкова Л.А., Дарбаева Ж.К. История и природа языка эмодзи в современном виртуальном пространстве // Ш. Уәлиханов атындағы КМУ хабаршысы. Филология сериясы. – No 3, 2019.
3. Күмісбек М. Смайликпен сөйлесейікші // «Егемен Қазақстан» газеті. – № 179 (30158). 22 қыркүйек, 2021.
4. Smileys and Emoticons [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.netlingo.com/index.cfm.
5. Helwig's smiley dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.cg.tuwien.ac.at/~helwig/smileys.

Guleliyeva Sh.Z.,
Master's student of Sumgayit State University,
Scientific supervisor: PhD in Philology Aliyeva A.

«HISTORICITY» AND «MODERNITY» PRINCIPLES IN AN AZERBAIJANI NOVEL

In Azerbaijani literature, novel writers have tested their pens in both historical and modern topics. During the years of independence, historical novels have been frequently addressed in our literature. One of the most important features characterizing Azerbaijani novels, both during the Soviet era and the period of independence, is the principle of “historicity.” As a genre, the principle of “historicity” began to be used in our novels starting from the 1930s and 1940s.

The concept of “modernity,” on the other hand, should not only be understood as reflecting the contemporary era but should be perceived in a broader sense. It should not be accepted as a characteristic exclusive to novels written in a modern style. The writer should also appeal to the concept of “modernity” in historical novels. In other words, every historical work should address issues that resonate with the modern era and meet the requirements of today’s world.

In Azerbaijani historical novels, the concepts of “historicity” and “modernity” are interconnected and in a relationship, which is one of the factors that increase the artistic quality of the period’s novels.

Azerbaijani novel writers have tested their pens in both historical and modern topics. During the years of independence, historical novels have been frequently addressed in our literature. Many critics have tried to investigate the reasons for this.

It is natural that the need to approach the literature of all periods of our history from the perspective of national values has emerged in the literary and scientific thought of the period of independence. However, it is considered incorrect to separate and inspect Soviet-era literary works and talented writers outside the general development context of historical literary processes.

It should be noted that one of the most important features characterizing Azerbaijani novels, both during the Soviet era and the period of independence, is the principle of “historicity.” This principle has been one of the creative methods frequently appealed to by many

of our poets, writers, and word artists since the formation period of our national literature. As a genre, the principle of "historicity" began to be applied in our novels starting from the 1930s and 1940s.

F.M. Dostoevsky defines the "historical novel" as the analysis of human life and society in the context of the past and history. Here, history can sometimes be distorted, adapted to the author's plan and imagination. The purpose here is not to write history, but to describe the thoughts, emotions, and identity of people in that history. And in this way, a bridge is created between the past and the present, revealing that the history continues to the present day, and the people of that time are very close to the people of today" [2, 22].

Along with this, "modernity" means everything that helps to reveal the laws of development of the modern era. Without penetrating into the great problems and struggles of the time, it is difficult to serve modernity at a high level" [6, 151].

Aristotle states that, unlike history, which often describes certain events and situations in an internally disconnected way based solely on chronology, poetry embodies human life from a general height, considers it in internal logic, and creates the depiction of the essential things in life" [4, 14].

It should also be noted that the concept of "modernity" is interesting here. This concept should not only be understood as reflecting the contemporary era. In general, the concept of "modernity" should be perceived in a broad sense. Because the concept of "modernity" is not a characteristic exclusive to novels written in a modern style. The writer should also appeal to the concept of "modernity" in historical novels. In other words, every historical work should resonate with the modern era and address problems that meet the demands of the present day. This requires great skill from the writer. In this regard, both the historical and modern-themed novels written in the period of independence equally meet the standards of modernity and the demands of today.

The prominent Russian literary scholar A. N. Pautkin states that the historical novel is the description of the past in chronological order... The genre requires to base it on historical documents, and to reflect historical events and figures from the perspective of modern demands" [10, 3-4].

Young researcher Camilia Abbasova, in connection with this topic, notes: "... The majority of writers are preoccupied with not only reviving the 'dark, unexplored, or misrepresented pages of history and personalities,' but also reflecting the spirit of the era in which they live, and the issue of modernity concerns them. In other words, historicity manifests itself as a factor serving modernity" [1, 186-187].

It should also be noted that most historical novels should meet the demands of modernity.

Hasan Guliyev notes: "When talking about the creative work of any writer, it is usually necessary to clarify how he examines his contemporary life and what connections he has with it as an artist. Sometimes, the writer himself does not fully realize all the complexity and diversity of these connections" [7, 46].

It should be noted that in the novels of the period of independence, the concept of "historicity" should be considered a creative element as much as "modernity." The appeal of many novel writers of this period to historical themes is, in fact, related to the fact that some modern problems are hidden in the dark pages of the people's history. In other words, sometimes events happen in our modern era that we also find examples of the same event in our ancient history. For example, the event of our people gaining their national independence, or facing armed attacks from such malicious neighbors as the Armenians, as well as deaths, genocides, captivity, deportations, territorial losses, refugees, and the situations of displacement, are events that have been repeated several times in its history. This, in turn, brings the importance of history to the forefront and increases the significance of the principle of "historicity" in the written novels. The saying of our ancestors "History repeats itself" is also related to this.

In this regard, the works and novel creativity of our prominent scholar and writer Aziza Jafarzadeh is characteristic. "Aziza Jafarzadeh's approach to history from today's perspective as

a writer has resulted in history, just like in fantastic films, actually becoming the present and starting to serve the problems of today" [5, 54].

In Azerbaijani historical novels, the concepts of "historicity" and "modernity" are interconnected and in a relationship, which is one of the factors that increase the artistic quality of the period's novels.

Tehran Alishanoglu notes that sometimes, when the same topics are periodically addressed in literature, the historicity and modernity merge at one point, and different modern approaches arise in various works dedicated to the same historical event. For example, a whole generation raised by Anar's "Kitabi-Dada Gorgud" film-epic during the Soviet era later encounters a different view on the same period in the context of Kamal Abdulla's "Incomplete Manuscript" [11].

Another characteristic feature of historical novels is their educational importance. Noting the importance of this aspect, prominent literary critic Yavuz Akhundov speaks about the significant role of historical novels in educating the younger generation in the spirit of national patriotism and the responsibility of writers in this regard [3, 71].

Historical novels offer the reader a wide field and great material to explore the past of the people, their bloody and glorious history of struggle, their difficulties in the fight for freedom, their perseverance, heroism, tragedies, and so on. As Yavuz Akhundov puts it, "historical novels also make it easier to study history" [3, 7].

When discussing historical novels, it is important to draw attention to another crucial issue. This important factor is the interaction between the historical reality used by the historical novel writer and the writer's own creative imagination. Historical truth encompasses the depicted period as a whole. However, what conditions the work to be an artistic product is the writer's creative imagination. Emphasizing the significance of this important factor, the prominent Russian writer Ivan Goncharov notes: "I have lived and written most under the influence of imagination. Without it, the power of my pen would have been diminished and inactive" [9, 19].

References:

1. Abbasova C. Facing Time // Philological Studies. – Volume XIV. – Baku: Elm, 2002. – p. 186-187.

2. Akhundov Y. Azerbaijani Soviet Historical Novel. – Baku: Yazıçı, 1979. – 238 p.

3. Akhundov Y. Historical Novel in the New Era (1980-1990s). – Baku: Maarif, 1998. – 175 p.

4. Aristotle. Poetics. – Baku: "Shərq-Qərb", 2006. – 120 p.

5. Aliyeva İ. The Mother of the Land – Aziza Jafarzadeh. – Baku: Elm, 2001. – 64 p.

6. Qarayev Y. Our Stage and Our Contemporaries. – Baku: Azerbaijan State Publishing House, 1972. – 210 p.

7. Quliyev Həsən. Creative Pursuits. – Baku: Gənclik. – 1977. – 71 p.

8. Rzayev Y. Azerbaijani Novel: Politics and National Thought. – Baku: Elm. – 2010. – 296 p.

9. History of the Russian Soviet Novel. – Volume 2. – Moscow-Leningrad, 1965.

10. Pautkin A.P. Soviet Historical Novel. – Moscow, Publishing House "Znanie". – 1970. – 111 p.

11. Əlişanoğlu T. "Haramı" – Forbidden Places. War or Life. URL: http://www.azadliq.org/content/article/24512256.html

IV СЕКЦИЯ

ТІЛ БІЛІМІНІҢ, АУДАРМАТАНУДЫҢ ЖӘНЕ ШЕТ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ЗАМАНАУИ МӘСЕЛЕЛЕРІ

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИКИ, ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ И МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Абильева А.А.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., доцент Алипбекова Л.У.

КӨРКЕМ МӘТІННІҢ ЛИНГВОСТИЛИСТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Көркем мәтін кез келген басқа мәтіндер сияқты, өзіндік белгілер жүйесін білдіреді және өзіндік ерекшелік белгілері бар. Көркем стиль әдеби шығармаларда қолданылады. Бұл стиль автордың сезімдері мен эмоцияларын оқырманға жеткізуге көмектеседі және лексиканың алуан түрлілігі мен стильдерін қамтиды. Ол сөйлеудің бейнелілігі мен эмоционалдығымен сипатталады.

Әдеби-көркем стиль стильдер қатарында дербес, айрықша орын алады. М.Р. Львовтың пікірі бойынша, «*көркем стиль эстетикалық функцияны орындайды, сонымен қатар адамдардың әрекеттерін бағыттайды, көркем мәтін тәрбиелейді, нандырады, рухтандырады, шабыттандырады*» [1, 63].

Көркем-эстетикалық коммуникативтік функция көркем әдебиет шығармаларында басты рөл атқарады, сондықтан олар барлық басқа туындыларға кереғар қойылады. Бұл шығарма түрінің негізгі мақсаты – белгілі бір эстетикалық әсерге жету және көркем бейне жасау болып табылады. В.Н. Комиссаровтың пікірінше, *«мұндай эстетикалық бағыттылық көркем сөйлеуді басқа тілдік коммуникация актілерінен олардың ақпараттық мазмұны бастапқы, дербес болып табылатыны үшін ерекше болып, олардан ажыратады»* [2, 53].

Көркем мәтіндер әдебиеттің барлық жанрлық өзіндік ерекшеліктерін қамтиды. Мұндай мәтіндердің екі функциясы бар: эстетикалық функция және ықпал ету функциясы. В.С. Виноградовтың пікірінше, «*мұндай мәтіндерде баяндау формасы ерекше мәнге ие. Әдебиетте рационалдық қана емес, сонымен қатар көркемдік және эстетикалық таным да жүзеге асады. Мазмұнның қандай түрде және қалай жүзеге асатынына қарай шығарманың эстетикалық құндылығы мен оқырманға эмоционалды-экспрессивті әсер ету деңгейі анықталады. Көркем мәтіндерде барлық стильдердің бірліктері мен құралдары қолданылады, бірақ бұл стильдік элементтер ерекше әдеби жүйеге енгізіліп, жаңа эстетикалық функцияға ие болады. Әрине, көркем мәтіндерді әдеби жанрларға сәйкес түрлерге бөлу керек. Әр түрдің өзіне тән көркемдік, тілдік және функционалдық ерекшеліктері болады*» [3, 17].

Көркем мәтінде эмоционалдылық пен бейнелілік экспрессивтілігі алдыңғы орынға шығады. Ғылыми тілде нақты анықталған абстрактылы ұғым ретінде қолданылатын, газет-публицистикалық тілде әлеуметтік-жалпыланған ұғым ретінде көрініс табатын көптеген сөздер, көркем тілде олар нақты-сезімдік түсініктерді білдіреді. Осылайша, стильдер бірін-бірі функционалды түрде толықтырады. Мысалы, «қара» сөзі (қара – қара түсті). Ғылыми тілде бұл сөз тура мағынасында қолданылады (қара көмір, қара түсті заттар). Алайда, көркем әдебиетте бұл сөз жиі бейнелі және экспрессивті мағынаға ие болады. Мысалы, «қара бұлттар» физикалық сипаттамадан бөлек, қайғы немесе қасірет метафорасы ретінде қолданылады. Махамбет өлеңдерінде:

Қара бұлттай түнеріп,
Қара дауыл қаптаған.

Мұнда «қара бұлттай түнеріп» көркем контексте қауіп пен мазасыздықтың бейнесін жасау үшін қолданылған, бұл поэтикалық стильге тән. Ал ғылыми тілде «қара» сөзі тек түсті сипаттайды, әдебиетте ол эмоциялар мен ассоциацияларды білдіреді. Сондықтан көркем мәтінде бейнелі түсінік қалыптастыратын сөз тіркестері маңызды рөл атқарады.

В.А. Кухаренконың анықтамасы бойынша, *«көркем мәтін – суретшінің шынайылықтың бір бөлігін таңдап, оны жеке таным процесі арқылы бейнелеуі»* [4, 78].

Көркем шығарма эмоционалдық әсерге бағытталған. Көркем мәтінде ерекше қарым-қатынастар қалыптасады: шындық – бейне – мәтін. Бұл көркем мәтіннің тереңдігін көрсетеді, өйткені ол шынайылық пен қиял, ақиқат пен ойдан шығарылғанның үйлесімі. В.А. Кухаренко тілді өзінің ой-мақсатын жеткізу құралы ретінде пайдаланады. «*Көркем мәтіннің тілі – бұл мағынасының көпқырлылығы және көптеген интерпретациялары бар ерекше таңбалық жүйе. Мұнда сөздік таңбалар екінші деңгейлі мағынасында қолданылады*» [4, 113].

Стилистика, лингвостилистика – тіл білімінің, тілдің көркемдегіш амал-тәсілдерін, қолданылу аясын, қатысымдық әрекет-қызметін зерттейтін саласы. Стилистика тілдің фонетикалық, лексикалық, грамматикалық тәсілдерді қолдану принциптерін реттейді, сөйлеу процесінде тілді пайдаланудың заңдылықтарын қарастырады, сондай-ақ тілдік амал-тәсілдер мен стилистикалық мүмкіндіктер арқылы коммуникативті-прагматикалық, эстетикалық қызмет үйретеді. Ол стилистикалық мүмкіндіктердің барлық базасын қамтуды көздейді, ұлттық әдеби тілдің нормасын сақтай отырып, стилистикалық норманы қалыптастырады. Стилистика ғылыми стилистикалық ұғымдар мен белгілердің межесін тірек ете отырып, теориялық мәселелерді қарастырады.

В.Г. Белинский былай деген: «*Грамматика дұрыс сөйлеуді және жазуды үйретеді. Бірақ грамматика жақсы сөйлеуді үйретпейді, өйткені дұрыс сөйлеу мен жақсы сөйлеу – бірдей емес». «Жақсы, көркем, эмоционалды сөйлеуді стилистика үйретеді*».

Көркем шығарманың экспрессивті және эмоционалдық қырын зерттей отырып, стилистикалық тәсілдер мен лакуналардың мысалдарын қарастыру қажет.

Лакуналар екі мәдениеттің ұғымдық, тілдік және эмоционалдық санаттарын салыстыру кезінде туындайтын кез келген сәйкессіздіктер, кейде, тіпті бөгде мәдени мәтінде қабылдаушы түсінбейтін, оған жат болып көрінетін және түсіндіруді қажет ететін нәрселер ретінде анықталады. В.Л. Муравьев лакуналарды лингвистикалық және этнографиялық деп жіктеуді ұсынды.

Лингвистикалық лакуналарға келесілер кіреді: абсолютті лакуналар; векторлық лакуналар; стилистикалық лакуналар; салыстырмалы лакуналар.

Этнографиялық лакуналар төмендегілерді қамтиды: абсолютті этнографиялық лакуналар; векторлық этнографиялық лакуналар; ассоциативті лакуналар; салыстырмалы этнографиялық лакуналар.

Стилистика тілдің әртүрлілігі мен оның қызметтеріне, әсіресе оның эстетикалық және танымдық функцияларына қатысты мәселелерді зерттейді. И.Р. Гальперин өзінің «Stylistics» атты еңбегінде стилистиканы «әдеби тілдің ішкі жүйелері (тіл стильдері) және қажетті әсерді (мақсатын) тудыратын тілдік құралдарды қолдану туралы ғылым» деп анықтады [5, 23]. Бір стильді екіншісінен ажырату мүмкіндігін біз тілдік көркемдік құралдарының өзара әрекеттесуіндегі ерекшеліктер арқылы көре аламыз. Стилистикалық құралдардың барлық алуан түрлілігі әсіресе көркем стильде айқын көрінеді.

Стилистикалық тәсілдердің табиғатын мұқият зерттей отырып, И.А. Гальперин оларды лексика-фразеологиялық, синтаксистік және фонетикалық деп саралады.

Лексика-фразеологиялық стилистикалық тәсілдерге: метафора, метонимия, ирония, антономазия, эпитет, оксюморон, сөз ойыны, салыстыру, гипербола, аллюзиялар, цитата, литота жатады.

Синтаксистік стилистикалық тәсілдерге: инверсия, эллипс, үнсіз қалу, риторикалық сұрақ, қайталаулар, градация, ретардация, антитеза, көпжалғаулық және жалғаусыздық

жатады. Стилистикалық құралдардың дыбыстық ұйымдастырылуына интонация, аллитерация, рифма, ритм, ассонанс жатады [5, 25].

Осылайша, автор қолданған стилистикалық тәсілдер мәтінде сипатталған құбылыстарды жарқын етіп көрсетіп, оқырманға эмоционалды әсер қалдырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Львов М.Р. Основы теории речи. – М.: AcademiA, 2000. – 248 с.

2. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – Москва: Высшая школа, 1990. – 253 с.

3. Виноградов В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. – М.: Издательство Московского университета, 1978. – 173 с.

4. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. – Москва: ФЛИНТА, 2019. – 314 с.

5. Гальперин И.Р. Stylistics. – Москва: Высшая школа, 2014. – 336 с.

Аймбетова А.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,

Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м, доцент Давлетова С.Е.

ОРТА БУЫН ОҚУШЫЛАРЫНА АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ КЕЙС-СТАДИ ӘДІСІНІҢ ТИІМДІЛІГІ

Қазіргі заманда шет тілдерін оқыту әдістемесі қарқынды дамып келеді. Әсіресе, оқушылардың коммуникативтік дағдыларын жетілдіру үшін интерактивті тәсілдер кеңінен қолданылады. Солардың бірі – кейс-стади әдісі. Бұл әдіс оқушыларға нақты өмірлік жағдайларды талдауға, тілдік кедергілерді еңсеруге және шығармашылық тұрғыдан ойлауға мүмкіндік береді. Орта буын оқушылары үшін бұл тәсіл тек ағылшын тілін меңгеруді жеңілдетіп қана қоймай, сонымен қатар олардың аналитикалық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

Кейс-стади әдісінің мәні мен ерекшеліктері:

Кейс-стади әдісі – нақты өмірден алынған немесе жасанды түрде құрылған жағдайларды талдау арқылы оқушылардың проблемаларды шешу қабілетін дамытатын тәсіл. Бұл әдіс әсіресе, орта буын оқушылары үшін тиімді, өйткені олар тіл үйренудің белсенді кезеңінде болады.

Кейс-стади әдісінің негізгі ерекшеліктері:

• Практикалық бағыттылығы – оқушылар тек теориялық білім алмайды, сонымен қатар оны қолдана отырып, шынайы жағдайларда әрекет етуді үйренеді.

• Проблемалық оқыту – оқушыларға алдын ала шешімі дайын емес мәселелер беріледі, олар өз бетімен немесе топта жұмыс істей отырып, мәселені шешуі қажет.

• Коммуникативтік дағдыларды дамыту – ағылшын тілінде еркін сөйлеуге және пікір білдіруге үйретеді.

• Топтық жұмыс – оқушылардың бірлесіп шешім қабылдауына, пікірталас жүргізуіне және өз көзқарасын қорғауына жағдай жасайды.

Орта буын оқушыларына әсері:

Орта буын оқушыларының танымдық қабілеттері әлі қалыптасу кезеңінде болғандықтан, кейс-стади әдісі олардың қызығушылығын арттырудың және тіл үйренуге деген мотивациясын күшейтудің тиімді жолдарының бірі болып табылады. Бұл әдісті қолдану келесі нәтижелерге алып келеді:

• Тілдік ортаға бейімделу – оқушылар шынайы өмірдегі ағылшын тіліндегі қарым-қатынас үлгілерімен танысады.

• Шешім қабылдау қабілетін дамыту – күрделі мәселелерді шешуде өз ойларын ағылшын тілінде еркін жеткізе алатын болады.

• Өзіндік пікір қалыптастыру – оқушылар талдау жасап, өз көзқарастарын білдіруді үйренеді.

• Сыни ойлау дағдыларын дамыту – берілген жағдайды жан-жақты қарастырып, логикалық қорытынды жасауға дағдыланады.

Кейс-стади әдісін қолдану мысалдары:

Ағылшын тілі сабағында кейс-стади әдісін қолданудың түрлі тәсілдері бар. Мысалы:

1. «Саяхат жоспарлау» – оқушылар бюджетке сай шетелге сапар ұйымдастырады.
2. «Қонақүйдегі мәселе» – оқушылар қонақүй әкімшілігімен ағылшын тілінде келіссөз жүргізеді.
3. «Жоғалған зат» – оқушылар полиция бөлімінде диалог құрастырады.
4. «Компания құру» – өз стартап-жобасын әзірлеп, оны инвесторларға ұсынады.

Қорытынды

Орта буын оқушылары үшін кейс-стади әдісі ағылшын тілін үйренудегі ең тиімді тәсілдердің бірі болып табылады. Бұл әдіс оқушылардың коммуникативтік дағдыларын жетілдіруге, сыни ойлауын дамытуға және практикалық тұрғыдан тілді қолдануына мүмкіндік береді. Сондықтан қазіргі білім беру жүйесінде кейс-стади әдісін кеңінен енгізу – болашаққа бағытталған тиімді қадам.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ellis R. (2020). Understanding Second Language Acquisition. – Oxford: Oxford University Press. URL: https://elt.oup.com/catalogue/items/global/linguistics/oxford_applied_linguistics/9780194422017

2. Krashen S. (2019). Principles and Practice in Second Language Acquisition. – New York: Pergamon Press. URL: https://www.sdkrashen.com/content/books/principles_and_practice.pdf

3. Nation I.S. P. (2021). Learning Vocabulary in Another Language. – Cambridge: Cambridge University Press. URL: https://drive.uqu.edu.sa/_/malehyani/files/Rod-Ellis-The-Study-of-Second-Language-A.pdf

4. Nunan D. (2018). Task-Based Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press. URL: https://www.academia.edu/31907245/Understanding_second_language_acquisition

5. Tomlinson B. (2020). Materials Development in Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press. URL: https://sobrief.com/books/principles-and-practice-in-second-language-acquisition

Ализаде В.Р.,

магистрант Сумгаитского государственного университета,

г. Сумгаит, научный руководитель: д.ф.н., Магеррамова М.Г.

ВОЗМОЖНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ У ШКОЛЬНИКОВ ЧУТКОГО И БЕРЕЖНОГО ОТНОШЕНИЯ К ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЕ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОМУ ЯЗЫКУ

Поддержание чистоты окружающей среды, а также защита и эффективное использование ее ресурсов стоят сегодня перед нами как неотложная задача. О бережном отношении к природе и окружающей среде детей прививают в семье, в детских садах, а главное в общеобразовательных школах, и, конечно же, эта работа формируется как часть их мировоззрения. Начиная с начальной школы, у учащихся должно формироваться умение правильно понимать и ценить красоту и богатство родной природы. Как известно,

в процессе обучения учащиеся приобретают экологические понятия и навыки. В связи с этим тренировочный процесс имеет исключительное значение.

Эффективность урока определяется уровнем воспитательных качеств. Такие привычки, как беречь природу родины, ее растения и животных, восхищаться ее горами, реками и озерами, тратить соответствующий труд на обогащение природы, создание зелени, сажать цветы и деревья, выращивать их, обслуживать птиц, следует прививать детям с раннего возраста. С этой точки зрения все предметы, преподаваемые в школе, имеют возможность научить учащихся чуткому и бережному отношению к природе. Среди этих предметов урок Азербайджанского языка имеет более широкие возможности в плане воспитания у учащихся чуткого и заботливого отношения. Кроме того, преподаватели, преподающие предмет Азербайджанский язык, обязаны использовать ряд эффективных способов обучения учащихся чуткому и бережному отношению к природе, потому что в этом плане их возможности широки. Эффективно используя эти возможности, можно добиться формирования чуткого и бережного отношения учащихся к природе. Именно поэтому в процессе преподавания предмета Азербайджанского языка во всех классах общеобразовательной школы учителя могут целенаправленно использовать ряд возможностей для формирования у учащихся чуткого и заботливого отношения к природе. Одной из таких возможностей и самой важной можно считать темы, посвященные природе и природным явлениям, отраженные в учебниках Азербайджанского языка. При преподавании таких предметов следует учитывать три аспекта:

1. Сознательно и глубоко обучать студентов экологическим проблемам;

2. Доносить до учащихся учебную суть любой темы, связанной с явлениями природы, прививая им нравственные качества, включающие чуткое и бережное отношение к природе;

3. Вовлечение студентов в практическую деятельность, соответствующую их возрасту и уровню понимания, а также их сильным сторонам.

В целях оказания научной, педагогической и методической помощи учителям, работающим во всех классах средних общеобразовательных школ, мы считаем целесообразным выдвинуть наиболее необходимые научные идеи, дать ряд рекомендаций, советов и сделать некоторые научные обобщения о ряде возможностей формирования у учащихся чуткого и заботливого отношения к природе на основе тем, отраженных в учебнике Азербайджанского языка о природе и природных явлениях.

Не следует забывать, что одна из основных целей учебного процесса – преподавание основ знаний, а другая – формирование ученика как личности. Согласно первому направлению образовательной стратегии, в процессе обучения студентов основам знаний важно целенаправленно подходить к их формированию как личности. В таком случае нельзя согласиться с тем, что их преподаватели не подходят к воспитательной работе во время обучения грамоте, в том числе к вопросам экологического образования. Потому что очень полезно на каждом уроке давать ученикам информацию, сведения, напоминания, советы и рекомендации о чутком и заботливом отношении к окружающей среде. Особенно в период обучения грамоте у учащихся нет ограничений по времени на формирование чуткого и заботливого отношения к природе, и имеется множество возможностей предоставления такой информации на разных этапах урока. Используя эти возможности, полезно во время обучения грамоте учащихся выделить место для напоминаний об экологическом воспитании. Для этого целесообразнее отобрать и представить на примерах устной народной литературы, т. е. этнопедагогических материалах, пословицы, пословицы, загадки, пословицы, которые считаются полезными для экологического воспитания учащихся.

Вырубка лесов считается одной из самых страшных экологических проблем XXI века. Используя такие пословицы и поговорки, факты, отражающие экологические проблемы, учитель должен правильно определить возможности и способы формирования

у учащихся чуткого и заботливого отношения к природе во время их объяснения. Потому что есть пословицы и поговорки, которые не имеют прямого отношения к экологии, экологическому образованию, природным явлениям. Поэтому, декламируя эти пословицы и поговорки, учителя должны прививать учащимся чувство любви к явлениям природы, животным, птицам и всему живому в природе, раскрывая экологические чувства и бережное отношение к природе на мотивах данных этнопедагогических материалов, чтобы это чувство любви могло сформировать у учащихся чуткое и заботливое отношение к природе, явлениям природы, существам в природе, экологической среде в целом.

Мы считаем, что научная новизна проблемы, которую мы подняли является в целях оказания научной, педагогической и методической помощи учителям, работающим в средних общеобразовательных школах, а также в статье предложены наиболее необходимые научные идеи, также дан ряд рекомендаций и советов, а также сделаны некоторые научные обобщения на основе тем, отраженных в учебнике Азербайджанского языка о природе и природных явлениях.

Что касается практическая значимости проблемы, то в целях оказания научной, педагогической и методической помощи работающим учителям средних общеобразовательных школ мы считаем целесообразным на основе тем, отраженных в учебнике Азербайджанского языка о природе и природных явлениях, выдвинуть наиболее необходимые научные идеи, а также дать ряд рекомендаций, советов и сделать некоторые научные обобщения о ряде возможностей умения чуткого и заботливого отношения к природе у школьников.

Список использованной литературы:

1. Əliyev F., Bədəlov A., Hüseynov E., Əliyev F. Ekologiya (Ali məktəblər üçün dərslik). – Bakı: Elm, 2012.

2. Mehrabov A.O. Azərbaycan Təhsilinin müasir problemləri. – Bakı, Mütərcim, 2010.

3. Гоглова М.Н. Опыт формирования экологической направленности школьников // Внешкольник. – 2005. – № 10. – С. 11-13 .

Алкеева А.Б.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., доцент Ильясова А.У.

МОДАЛЬДЫ ЕТІСТІКТЕРДІҢ МАҒЫНАЛЫҚ РЕНКТЕРІН АУДАРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ағылшын тіліндегі модальды етістіктер сөйлеушінің іс-әрекетке, оқиғаға немесе жағдайға қатысты көзқарасын білдіретін маңызды грамматикалық құрал болып табылады. Олар міндеттілік, мүмкіншілік, рұқсат, кеңес, болжам сияқты түрлі мағыналық реңктерді жеткізеді. Ағылшын тілінде модальды етістіктердің кең қолданылуы, алайда, оларды қазақ тіліне дәл аудару барысында белгілі бір қиындықтар туындатады. Себебі ағылшын және қазақ тілдерінің құрылымы мен модальділік категориясын білдіру тәсілдері айтарлықтай ерекшеленеді.

Зерттеудің өзектілігі осы айырмашылықтар салдарынан ағылшын модальды етістіктерінің мағынасын қазақ тілінде толық жеткізу мәселесінде жатыр. Ағылшын тілінің аналитикалық құрылымы модальды мағыналарды жеке сөздер (can, must, should, may, might, т.б.) арқылы беруге мүмкіндік береді. Ал қазақ тілі агглютинативті тілдер қатарына жатады, мұнда модальділік көбіне етістікке қосылатын морфемалар немесе жеке сөз тіркестері арқылы білдіріледі. Мысалы, ағылшынның can және must сияқты модальдары қазақ тілінде сәйкесінше етістікке «–а алады» қосымшасы арқылы немесе «керек», «тиіс» сөздері арқылы берілуі мүмкін [1]. Сондықтан ағылшын тіліндегі әр

модальды етістікке қазақ тілінде тікелей балама табу әрдайым мүмкін емес – аудармашы баламаны контекстке сай таңдайды.

Ағылшын модальды етістіктерінің негізгі мағыналық түрлері жіктелді:

Мүмкіндік, қабілет (Ability/Possibility) – can, could. Мысалы, «He can swim» – «Ол жүзе алады» (қабілетін білдіру); «It could rain later» – «Кейінірек жаңбыр жаууы мүмкін» (ықтималдық).

Рұқсат (Permission) – can, may. «May I come in?» – «Мен кіре аламын ба?»; «You can use my phone» – «Сіз менің телефонымды пайдалана аласыз». Мұнда may ресми сыпайы рұқсатты білдірсе, can – бейресми жағдайда қолданылады.

Тыйым (Prohibition) – must not (mustn't), cannot (can't). «You mustn't smoke here» – «Мұнда темекі шегуге болмайды»; «Employees can't disclose this information» – «Қызметкерлерге бұл ақпаратты жариялауға тыйым салынады». Яғни, must және can теріс формада қазақ тілінде «болмайды», «рұқсат етілмейді» тәрізді құрылымдармен аударылады.

Қажеттілік, міндеттілік (Necessity/Obligation) – must, have to, should, ought to. «We must obey the law"» – «Біз заңға бағынуымыз керек» (ішкі, қатал міндет); «I have to work late» – «Маған кешке дейін жұмыс істеуге тура келеді» (сыртқы жағдайға байланысты қажеттілік); «You should help your friend» – «Сіздің досыңызға көмектескеніңіз жөн» (кеңес, жұмсақ міндеттеме). Ағылшын тіліндегі must категориялық қажетілікті білдірсе, have to – сыртқы талапты, should/ought to – ұсыным, моралдық міндеттемені көрсетеді. Қазақ тілінде бұлардың бәрі көбіне «керек, қажет, тиіс» сөздері арқылы берілгенімен, олардың мағыналық реңктері аудармада контекст арқылы жеткізіледі.

Мүмкіндік, болжам (Probability/Assumption) – may, might және кей жағдайдағы must. Мысалы, «He might be at home» – «Ол үйде болуы мүмкін» (үмітсіздеу болжам); «He may be at home» – «Бәлкім, ол үйде шығар» (сәл нақтырақ болжам). Ал must кейде логикалық болжамды білдіреді: «He must be tired» – «Ол шаршаған болар» (сөйлеушінің үлкен сенімі бар болжамы) [2].

Модальдік етістіктердің мағыналық реңктерін дұрыс түсіну – аударманың дәлдігі үшін негіз болады. Ағылшын модальды етістіктерін қазақ тіліне аударудың бірнеше негізгі тәсілдері анықталды. Біріншіден, тікелей балама сөзбен аудару: мысалы, must көп жағдайда «керек» не «тиіс» сөзімен беріледі, can сөзі «алады» қосымшасы немесе «мүмкін» сөзі арқылы аударылады. Екіншіден, құрылымды өзгертіп аудару: кейде ағылшын сөйлемінің формасын қазақ тіліне бейімдеу қажет. Мысалы, «Can I help you?» дегенді аударғанда тікелей «Мен сізге көмектесе аламын ба?» деуден гөрі, жағдайға қарай «Сізге көмек керек пе?» деп аудару орынды – бұл қазақ тілінде сыпайырақ естіледі әрі мағынасы сақталады [3].

Аударма процесінде контекстуалдық толықтыру арқылы мағынаны анықтау, сондай-ақ сөйлесімнің реңкін жеткізу үшін түпнұсқада жоқ сөздерді қосу қажеттілігі туындайды. Мысалы, «Could you help me?» сұрағын аударғанда «Өтінемін, маған көмектесе аласыз ба?» деп аударғанда «өтінемін» сөзінің қосылуы аударманы сыпайы әрі ресми стильге жақындатады. Осылайша, ағылшын тіліндегі сыпайылық қазақ тілінде жеткізіледі. Бұл тәсіл әсіресе сыпайылық дәрежесін немесе эмоционалдық реңкті білдіру қажет болғанда маңызды болып табылады [4].

Ағылшын тіліндегі модальді етістіктердің контексте әртүрлі мағыналарға ие болатыны байқалады. Мысалы, «can» етістігі кейбір жағдайларда мүмкіндік не қабілет ретінде аударылса («-а алады», «қолынан келеді»), ал басқа жағдайларда ұсыныс немесе рұқсат мағынасында мүлде басқа сөз тіркестерімен берілуі мүмкін. «Must» етістігі бұйрық реңкімен «міндетті», «тиіс» сөздерімен беріледі, ал жұмсақ кеңес ретінде «дұрыс болар еді» сияқты құрылымдарға айналуы мүмкін [5]. Бұл аудармашының мәтін мазмұны мен сөйлемнің прагматикалық мәніне аса мән беруі керектігін көрсетеді.

Ресми және бейресми стиль арасындағы айырмашылықтар да аударма барысында

ескеріледі. Ағылшын тілінде «could», «might» сияқты модальдар сыпайылықты білдіруге жұмсартылып қолданылса, қазақ тілінде сыпайылық көбіне лексикалық сөздер арқылы жеткізіледі. Зерттеу барысында аудармашылар ресми мәтіндерде бейтарап, бірақ сыпайы баламаларды таңдағаны, ал бейресми диалогтарда тікелей әрі қарапайым сөйлемдер қолданғаны анықталды [6]. Бұл аудармашының маңызды стратегиясы – модальділік реңкін екінші тілдің мәдени және тілдік нормаларына сәйкес жеткізу.

Жүргізілген зерттеу нәтижелері көрсеткендей, аудармашы ағылшын модальды етістіктерін қазақ тіліне аударуда келесі қағидаларды ұстануы тиіс: мағыналық реңкті жоғалтпау, оқырман үшін түсінікті және табиғи тілде жеткізу, қажет болса сөйлем құрылымын өзгертуден қорықпау және әрдайым сөйлеу жағдаятының (ресми/бейресми, сөйлесушілердің арақатынасы) талаптарын ескеру.

Қорытындылай келе, зерттеу барысында ағылшын модальды етістіктерінің қазақ тіліне аударылуындағы негізгі проблемалар айқындалып, оларды шешу жолдары ұсынылды. Ең басты түйін – мағыналық реңкті сақтау: аудармашы түпнұсқа сөйлемдегі модальділіктің мәнін түсініп, қазақ тілінде баламасын дәл беруі тиіс. Бұл үшін тікелей сөздік баламалар жеткіліксіз болуы мүмкін, сондықтан аудармашылық трансформациялар – құрылымды өзгерту, қосымша сөздер арқылы реңк беру, балама тұрақты тіркестерді қолдану – тиімді пайдаланылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жақыпбекова А. Ағылшын тіліндегі модальді етістіктердің қазақ тіліне аудару мәселелері // Тіл және әдебиет журналы. – 2018. – 3 (2). – Б. 45-50.

2. Сейітов Б. Модальді етістіктер: теория және практика // Қазақ тілі мен әдебиеті журналы. – 2020. – 4 (1). – Б. 12-18.

3. Нұрмұратов Е. Аударма теориясы: ағылшын және қазақ тілдеріндегі модальділік // Аударма және мәдениет ғылыми жинағы. – 2019. – 2. – Б. 67-73.

4. Сейітов А. Аударма теориясы: контекстуалдық аспектілер. – Алматы: Қазақ университеті, 2018.

5. Нұрғалиева Б. Модальді етістіктердің аудармадағы рөлі. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2020.

6. Жұмабаев Т. Қазақ тілі мен мәдениетінің аудармадағы маңызы. – Шымкент: М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, 2019.

Амангелді М.С.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., доцент Ильясова А.У.

АҒЫЛШЫН МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІН ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУ ЖОЛДАРЫ

Мақал-мәтелдер – халықтың даналығын, өмір сүру салтын, дүниетанымын, ұлттық мәдениетін бейнелейтін қысқа әрі нұсқа тілдік бірліктер. Оларды аудару ерекше аудармашылық дағдыларды талап етеді, себебі мақал-мәтелдер әр халықтың ұлттық дүниетанымы мен мәдениетінен терең тамыр алады. Бұл тілдік құрылымдар көбінесе бейнелі мән-мағынаға ие және тікелей аударуға келмейді, сол себепті оларды аударуда аудармашы прагматикалық бейімделуге жиі жүгінеді. Ағылшын тіліндегі мақал-мәтелдерді қазақ тіліне аударуда аудармашы екі халықтың мәдени, әлеуметтік ерекшеліктерін, тілдің стилистикалық құрылымдарын ескеріп, баламасыз лексика мен фразеологиялық бірліктерді дұрыс жеткізуі тиіс.

Ағылшын тіліндегі мақал-мәтелдерді аудару – бұл тек тілдік аударма ғана емес, сонымен қатар екі түрлі мәдениеттің дүниетанымын және құндылықтарын үйлестіруді талап ететін күрделі процесс. Мақал-мәтелдер – халық даналығының, өмірлік

тәжірибесінің, дүниетанымының және ұлттық болмысының көрінісі. Олар әрбір халықтың мәдениетінің ажырамас бөлігі болғандықтан, олардың аудармасы түпнұсқаның мағынасын, стилистикалық ерекшеліктерін және мәдени реңкін барынша дәл жеткізуге бағытталуы тиіс. Аударма барысында мақал-мәтелдің мазмұнын ғана емес, оның бейнелік құрылымын, астарлы ойларын және тәрбиелік мәнін де сақтау өте маңызды.Зерттеушілердің айтуынша, мақал-мәтелдерді аудару тек мағыналық сәйкестікті табуды ғана емес, сонымен қатар мәдени сәйкестікті сақтауды талап етеді.

Мақал-мәтелдерді аударуда қолданылатын негізгі әдістердің бірі – тура аудару. Бұл әдіс түпнұсқаның құрылымын және мазмұнын өзгеріссіз жеткізуді көздейді. Егер екі тілде мақал-мәтелдер бір-біріне мағыналық тұрғыдан ұқсас болса, бұл әдіс аударманың тиімді құралына айналады. Тура аудару әдісі екі халықтың мәдениетінде ұқсас ойларды білдіретін мақал-мәтелдер үшін ең ыңғайлы тәсіл болып табылады, өйткені бұл әдіс арқылы мақалдың мазмұны, стилистикасы және құрылымы өзгеріссіз сақталады.

Мысалы, ағылшын тіліндегі «Many hands make light work» мақалы қазақ тіліндегі «Көп түкірсе, көл болар» деген мақалға балама болып келеді. Екі мақалда да ұжымдық еңбектің маңыздылығы мен ортақ әрекеттің нәтижесі жайлы айтылған. Бұл жерде тілдік және мәдени сәйкестік байқалады, сондықтан тура аудару әдісі түпнұсқа мазмұнын толық жеткізеді. Сол сияқты, ағылшын тіліндегі «No smoke without fire» мақалын қазақ тілінде «Түтін шықпаса, от жоқ» деп аударуға болады. Мұнда екі тілде де себеп пен салдардың ажырамас байланысы бейнеленген.

Тура аудару әдісі – мақал-мәтелдерді аударудың ең тиімді тәсілдерінің бірі, егер түпнұсқа мен аударма тілдегі мәдени және тілдік сәйкестік жоғары болса. Бұл әдіс халық даналығын және мақалдың негізгі идеясын өзгеріссіз жеткізуге мүмкіндік береді. Алайда, Линда және Роджер Флавелл, Қайдаров және басқа зерттеушілер көрсеткендей, бұл әдіс әрқашан тиімді бола бермейді, сондықтан оны басқа аударма әдістерімен үйлестіре отырып қолдану қажет.

Кей жағдайларда тура аудару мүмкін емес, сондықтан эквивалентті аудару әдісі қолданылады. Бұл әдіс түпнұсқа мағынасы мен стилін сақтай отырып, мазмұнды аударылатын тілдегі баламамен жеткізуді мақсат етеді. Эквивалентті аудару, әсіресе, екі тілдің мәдени және тілдік ерекшеліктері айқын болған жағдайда қолдануға ыңғайлы. Бұл әдіс мақал-мәтелдің бейнелік және метафоралық мағынасын сақтап, оны аударылатын тілдегі түсінікті әрі жақын баламаға айналдыруға мүмкіндік береді.

Мысалы, ағылшын тіліндегі «A friend in need is a friend indeed» мақалын қазақша «Дос қиындықта сыналады» деп аудару екі тілдегі мақалдың негізгі идеясын толық жеткізеді. Мұнда тілдердің бейнелік құралдары әртүрлі болғанымен, мақалдың түпкі ойы – шынайы достық қиындықта белгілі болады деген идея – сақталады. Бұл жағдайда эквивалентті аудару әдісі мақалдың мәдени тұрғыдан жақын баламасын табуға көмектеседі.

Эквивалентті аударма әдісі арқылы ағылшын және қазақ мәдениеттеріндегі мақал-мәтелдердің байланысы мен ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік бар. Бұл әдіс халық даналығының, дүниетанымының және моральдық құндылықтарының аудармада сақталуын қамтамасыз етеді. Осылайша, эквивалентті аударма – мәдени және тілдік айырмашылықтарды біріктіріп, оқырманға түпнұсқа идеяның толық көрінісін жеткізудің маңызды құралы.

Кейде мақалдың аударылуы үшін түсіндірмелі әдісті қолдануға тура келеді. Бұл әдіс түпнұсқа мақалды оқырманға түсінікті ету үшін оның мағынасын кеңінен ашып, бейнелік немесе метафоралық мағынасын жеткізуді талап етеді. Түсіндірмелі аударма әдісі түпнұсқа тіл мен аударылатын тілдің мәдениеті мен дүниетанымы арасында тікелей сәйкестік болмаған жағдайда қолданылады. Бұл әдіс арқылы мақалдың бастапқы идеясы, тәрбиелік мазмұны және астарлы мағынасы тереңірек жеткізіледі.

Мысалы, ағылшын тіліндегі «Lost time is never found again» мақалы қазақша «Уақыт ешкімді күтпейді» деп аударылады. Мұнда мақалдың негізгі ойы – уақытты тиімді

пайдалану және ерте әрекет етудің маңыздылығы – сақталады. Алайда бұл мақалдың түпнұсқасындағы «құстар» мен «құрттар» бейнесі қазақ мәдениетіне тән емес болғандықтан, түсіндірмелі әдіс арқылы мағынасы қазақ тіліндегі түсінікке бейімделген.

Түсіндірмелі аударма әдісі мазмұны күрделі немесе бейнелік құрылымы ерекше мақал-мәтелдерге қатысты маңызды рөл атқарады. Бұл әдіс арқылы аудармашы оқырманға түпнұсқалық мағынаны ғана емес, оның астарындағы тәрбиелік және мәдени мәнді де жеткізе алады. Мұндай тәсіл мақал-мәтелдердің мәдениетаралық қарым-қатынас құралы ретіндегі маңыздылығын арттырады. Г. Алгадаева бұл әдістің мәдени ерекшеліктерді түсіндіру және аударма тіліндегі оқырман үшін мағыналық сәйкестік жасау тұрғысынан маңыздылығын атап өтеді.

Сондықтан, түсіндірмелі әдіс – мақал-мәтелдердің аудармада дәл және түсінікті жеткізілуін қамтамасыз ететін тиімді тәсіл. Бұл әдіс түпнұсқаның мағынасын, бейнелік ерекшеліктерін және мәдени реңкін сақтай отырып, оқырманға оңай қабылданатын мазмұн ұсынады. Зерттеушілердің пікірінше, бұл әдісті қолдану мақал-мәтелдерді аудару процесінің күрделі, бірақ маңызды бөлігі болып табылады.

Ағылшын тіліндегі мақал-мәтелдерді аудару кезінде олардың түпнұсқалық мағынасын, бейнелік ерекшеліктерін және тәрбиелік мазмұнын сақтауға ерекше көңіл бөлінуі қажет. Мақал-мәтелдерді аудару тек тілдік құрал ғана емес, екі халықтың мәдени байланысын нығайтудың және ұлттық құндылықтарды сақтаудың маңызды тәсілі болып табылады. Сондықтан аударма үдерісінде лингвистикалық, мәдени және тарихи факторларды үйлестіре отырып, олардың тәрбиелік және рухани мәнін жеткізу – аудармашының басты міндеті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Flavell L., Flavell R. Dictionary of Proverbs and Their Origins. – London: Kyle Cathie Limited, 2006. – 320 p.

2. Қайдаров, Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ана тілі, 2004. – 352 б.

3. Алгадаева Г. Қазақ және түрік мақал-мәтелдерінің салыстырмалы талдауы // Түркітану журналы. – 2017. – №2. – Б. 45-56.

Асқарова А.Б.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м, доцент Давлетова С.Е.

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА КЕЙС-СТАДИ ӘДІСІН ҚОЛДАНУ (ОРТА БУЫН НЕГІЗІНДЕ)

Қазіргі заманғы білім беру жүйесі оқушылардың белсенділігін арттырып, олардың алған білімдерін практикада қолдануға бағытталған әдістерді қолдануды талап етеді. Дәстүрлі оқыту әдістері білімді жаттауға негізделсе, қазіргі әдістер оқушылардың аналитикалық, сын тұрғысынан ойлау және коммуникативтік қабілеттерін дамытуға бағытталған.

Осы орайда кейс-стади (case study) әдісі ерекше маңызға ие. Бұл әдіс ағылшын тілі сабағында оқушыларды шынайы өмірлік жағдайларға негізделген тапсырмаларды шешуге бағыттайды. Орта буын оқушылары үшін ағылшын тілін үйрену процесін қызықты әрі тиімді ету үшін кейс-стади әдісі өте пайдалы, себебі ол оқушыларға теориялық білімді практикалық тұрғыда қолдануға мүмкіндік береді.

Бұл мақалада кейс-стади әдісінің теориялық негіздері, оны ағылшын тілі сабағында қолданудың тиімді жолдары, артықшылықтары мен қиындықтары қарастырылады. Сонымен қатар, практикалық зерттеу нәтижелері ұсынылып, әдістің орта буын оқушылары үшін қаншалықты тиімді екені талданады.

1. Кейс-стади әдісінің теориялық негіздері

Кейс-стади әдісі алғаш рет XX ғасырдың басында Гарвард университетінде бизнес және құқық салаларында оқыту құралы ретінде қолданылған. Бұл әдіс студенттердің нақты проблемаларды шешу арқылы білім алуына негізделген. Кейінірек, бұл әдіс гуманитарлық және жаратылыстану пәндерінде, соның ішінде шет тілдерін оқытуда да кеңінен қолданылды [1].

Бұл белсенді оқыту әдісін ағылшын тілі сабақтарында нәтижелі пайдалануға болады, өйткені ол жан-жақты әрі тілдік дағдылардың барлық негізгі аспектілерін қамтиды: оқу, сөйлеу, жазу және тыңдау. Нақты жағдайды жасақтау барысында оқушылар топ мүшелерімен және мұғаліммен ағылшын тілінде еркін сөйлесуге мүмкіндік алады. Сабақта кейс-әдісін қолданудың тиімділігі тек мұғалімнің алдын ала дайындаған материалының сапасына ғана емес, сонымен қатар оқушылардың қарым-қатынас жасауға деген ынтасы мен белсенділігіне де тікелей байланысты.

Шет тілін үйрету үдерісінде кейс-әдісті қолдану белгілі бір мәселені талқылау үшін жағдай жасауды, оны шешудің түрлі нұсқаларын қарастыруды және оңтайлы шешім қабылдау мақсатында топтық жұмысты ұйымдастыруды көздейді. Ағылшын тілі сабақтарында қолайлы оқу ортасын қалыптастыру және кейс-әдісті қолдану барысында оқушылардың эмоционалдық жағдайын ескеру маңызды фактор болып табылады.

Кейс-стади әдісінің ерекшеліктері:

• Оқушылардың белсенділігі – бұл әдіс оқушыларды пассивті тыңдаушылардан белсенді қатысушыларға айналдырады.

• Шынайы өмірлік жағдайлар – оқушылар теориялық білімдерін нақты өмірдегі мәселелерді шешу арқылы қолданады.

• Топтық жұмыс және пікірталас – оқушылар бірлесе жұмыс істеп, өз ойларын ортаға салып, пікір алмасады.

• Шешім қабылдау қабілетін дамыту – оқушылар кейсті зерттеп, өз шешімдерін ұсынып, оны дәлелдейді [2].

Білім беру психологиясы тұрғысынан алғанда, бұл әдіс Блум таксономиясына сәйкес оқушылардың білу, түсіну, қолдану, талдау, жинақтау және бағалау дағдыларын дамытады. Сондай-ақ, бұл әдіс конструктивизм теориясына негізделген, яғни оқушылар өз білімдерін шынайы өмірлік жағдайлар арқылы құрастырады [3].

2. Ағылшын тілі сабағында кейс-стади әдісін қолдану

Ағылшын тілі сабағында кейс-стади әдісін қолдану арқылы оқушылардың келесі дағдылары дамиды:

• Сөйлеу және тыңдау дағдылары – оқушылар кейсті талқылау барысында ағылшын тілінде қарым-қатынас жасайды.

• Жазу және оқу дағдылары – оқушылар берілген мәтіндерді зерттеп, олардың негізінде есептер немесе эссе жазады.

• Шешім қабылдау және мәселелерді шешу қабілеті – оқушылар ұсынылған жағдайды талдап, өз шешімдерін ұсынады [4].

Кейс-стади әдісін қолдану барысында орындалатын тапсырмалар:

Проблемалық жағдайларды талдау

• Мысал: «Сен туристсің және Лондонда қонақүй бөлмеңді шатастырып алғансың. Қонақүй қызметкерлерімен қалай сөйлесесің?»

• Мақсаты: Оқушыларды ағылшын тілінде қарым-қатынас жасауға ынталандыру.

Рөлдік ойындар

• Мысал: «Сен – әуежай қызметкерісің, ал сен – ұшаққа кешіккен жолаушысың. Ағылшын тілінде диалог жүргізіңдер».

• Мақсаты: Оқушылардың сөйлеу дағдыларын дамыту.

Жобалық жұмыстар

• Мысал: «Шетелден келген туристер үшін өз қалаң бойынша туристік маршрут жаса».

• Мақсаты: Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін және жазу дағдыларын дамыту.

Дебаттар мен дискуссиялар

• Мысал: «Ағылшын тілін үйренудің ең тиімді әдісі қандай?»

• Мақсаты: Оқушылардың ойлау және пікір білдіру дағдыларын жетілдіру.

3. Кейс-стади әдісінің артықшылықтары мен қиындықтары

Артықшылықтары:

Оқушылардың белсенділігін арттырады – олар сабаққа қызығушылықпен қатысады.

Коммуникативтік дағдыларды дамытады – ағылшын тілінде сөйлеуге мүмкіндік береді.

Шынайы өмірлік жағдайларды модельдейді – оқушылар алған білімдерін практикада қолданады.

Топтық жұмыс дағдыларын жақсартады – оқушылар бірлесе жұмыс істейді, пікір алмасады.

Қиындықтары:

Мұғалімнің алдын-ала мұқият дайындалуын талап етеді – сабаққа қажетті материалдар мен тапсырмаларды дайындау қажет.

Барлық оқушылар бірдей белсенді болмауы мүмкін – кейбір оқушылар талқылауға қатыспай, пассивті болуы мүмкін.

Сабақ барысында уақытты тиімді басқару қажеттілігі туындайды – кейбір оқушылар талқылауға көп уақыт жұмсайды.

Ағылшын тілі сабағында кейс-стади әдісін қолдану оқушылардың шет тілін меңгеру процесін тиімді және қызықты етеді. Бұл әдіс олардың аналитикалық ойлауын, коммуникативтік қабілеттерін және практикалық дағдыларын дамытады. Сонымен қатар, оқушылар топтық жұмыс арқылы шынайы өмірлік жағдайларды шешуге үйренеді.

Практикалық зерттеулер көрсеткендей, кейс-стади әдісі қолданылған сабақтарда оқушылардың оқу үлгерімі мен ағылшын тілінде сөйлеу деңгейі айтарлықтай жақсарған. Дегенмен, бұл әдісті тиімді пайдалану үшін мұғалімнің алдын-ала мұқият дайындалуы және сабақты дұрыс ұйымдастыруы қажет.

Кейс-стади әдісін ағылшын тілі сабағында қолдану – заманауи білім беру жүйесінің талаптарына сай, оқушылардың шынайы өмірде шет тілін еркін қолдана алуына мүмкіндік беретін тиімді әдіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development, 2018.

2. Yin R.K. Case Study Research: Design and Methods, 2020.

3. Richards J.C., & Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching, 2019.

4. Brown H.D. Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy, 2017.

Астемирова А.Т.,
студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: м.п.н., доцент Сулятецкая Н.Л.

АНАЛИЗ ГРАММАТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА STEPHEN KING «THE DEAD ZONE»

Перевод художественного текста требует от переводчика не только знания языковых норм и стилистических особенностей оригинала, но и умения грамотно адаптировать синтаксические конструкции, избегая механического переноса английской грамматики в русский язык. Разница в структуре предложений, порядке слов и грамматических категориях между английским и русским языками делает неизбежным применение грамматических трансформаций, позволяющих сохранить смысл, выразительность и естественность текста.

Роман Стивена Кинга «Dead Zone» представляет собой насыщенный эмоциональными описаниями и внутренними монологами текст, который требует тонкой работы с грамматическими конструкциями. В ходе анализа перевода, выполненного О. С. Васильевым, можно выделить основные типы грамматических трансформаций: перестановка, замена, добавление и опущение. Эти приемы использовались с разной частотой, что объясняется особенностями оригинального текста и спецификой русской грамматики.

Перестановка является одним из наиболее часто встречающихся приемов в переводе. В английском языке жесткий порядок слов диктует определенную структуру предложения, тогда как в русском языке возможны вариативные перестановки, позволяющие менять акцент и усиливать выразительность текста. Например, в предложении «The wind was howling through the trees like a lost soul» переводчик изменяет порядок слов: «Ветер выл в деревьях, словно заблудшая душа». В оригинале подлежащее «the wind» стоит в начале, тогда как в русском варианте акцент смещен на действие «ветер выл», что создает более естественное звучание [1, 45].

Замена грамматических конструкций также встречается довольно часто. Это связано с тем, что в русском языке отсутствуют прямые эквиваленты многим английским синтаксическим структурам. Например, в предложении «There was a faint smell of burning in the air» переводчик заменяет безличную конструкцию: «В воздухе пахло гарью». В английском языке конструкция «there was» широко распространена, но в русском языке она звучала бы неестественно, поэтому переводчик изменяет структуру предложения [2, 62].

Добавление элементов наблюдается реже, но в некоторых случаях является необходимым для лучшей передачи смысла и стилистики текста. Например, в предложении «Johnny felt a sudden pang of fear» переводчик вводит дополнительное пояснение: «Джонни внезапно почувствовал укол страха, пронзивший его сердце». В оригинале нет слов «пронзивший его сердце», но они добавлены для усиления эмоционального воздействия [3, 88].

Опущение используется значительно реже, так как текст Кинга насыщен деталями, важными для атмосферы романа. Однако в некоторых случаях оно помогает сделать текст более плавным. Например, предложение «He stood there for a long moment, thinking hard about what to do next» переведено как «Он долго стоял, напряженно размышляя о том, что делать дальше». Фраза «for a long moment» была опущена, поскольку слово «долго» уже передает нужный смысл, делая фразу более лаконичной [4, 103].

Исходя из проведенного анализа, можно заключить, что наиболее часто в переводе «Dead Zone» применялись перестановка и замена. Перестановка помогала сохранить естественность русского синтаксиса и создать выразительность, а замена позволяла

адаптировать специфические английские конструкции. Добавление использовалось реже, но помогало усилить эмоциональную окраску текста, а опущение встречалось еще реже, так как оригинал насыщен важными деталями, которые нельзя терять.

Таким образом, грамматические трансформации являются важным инструментом переводчика при адаптации художественного текста. Они не только обеспечивают корректность синтаксиса, но и помогают сохранить художественную выразительность, атмосферу и ритм оригинала. Именно грамотное применение этих приемов позволяет читателю получить аутентичное восприятие произведения на родном языке.

Список использованной литературы:

1. Кинг С. Мёртвая зона. Пер. О.С. Васильев. – М.: АСТ, 2021. – 542 с.

2. Васильев О.С. Грамматические трансформации в переводе художественной литературы // Вестник переводоведения. – 2020. – № 4. – С. 58-67.

3. Ахунова Н.Н. Лингвистические особенности перевода художественных произведений // Филология и культура. – 2021. – № 3. – С. 85-92.

4. King S. The Dead Zone. – New York: Viking Press, 1979. – 426 p.

Askhat A.,

2nd year Master's student, Maqsut Narikbayev University,

Astana, scientific supervisor: Senior Lecturer, PhD in Education Candidate Bainova O.Y.

IDENTIFYING TRANSLATION ERRORS IN SUBTITLE TRANSLATION OF THE OFFICE FROM ENGLISH INTO RUSSIAN USING JULIANE HOUSE'S TRANSLATION QUALITY ASSESSMENT MODEL

The translation of audiovisual content is a difficult process that demands from the translator meticulous attention to the cultural context of the original as well as background knowledge. The Office, known for its nuanced humor, satirical tone, and cultural references, presents unique challenges for translators. The American adaptation of The Office, set in Scranton, Pennsylvania, reflects American culture and audience expectations, making it more relatable to American viewers [1, 174]. Such a strong culturally specific show offers difficulties in adaptation. This study employs Juliane House's TQA model to analyze how translation handles these difficulties.

Audiovisual translation (AVT) is integral to global media, facilitating cultural exchange and audience engagement across linguistic divides. Subtitling, a key AVT mode, involves transforming spoken audio into readable text that conveys the original meaning and tone. One aspect of it called fan subtitling, or fansubbing, has become a significant aspect of audiovisual translation, contributing to the internationalization of translation practices [2, 1].

The primary objective of this study is to systematically identify and analyze errors in the fan-subtitle translation of the American television series *The Office* from English to Russian using Juliane House's Translation Quality Assessment (TQA) model. By doing so, this research aims to provide practical insights and recommendations for improving subtitle translation practices, ensuring that the translated content preserves the authenticity and integrity of the original material.

Methodology

This study employs a qualitative approach, using a comparative method to analyze the Russian subtitle translation of the "Business Ethics" episode of *The Office*. Furthermore, translation errors are identified using Juliane House's model. The episode's focus on ethical issues in a corporate setting also allows for an in-depth examination of how different cultures perceive and handle ethical dilemmas, making it a valuable case study for your research. Scenes for the analysis are chosen based on the humor, cultural elements and contextual information.

The analysis evaluates how the translator's choices align with House's parameters, including register, genre, and textual function.

Juliane House's Translation Quality Assessment (TQA) model offers a robust framework for evaluating translation quality, focusing on functional equivalence between source and target texts. The model analyzes translations across three dimensions: field (content), tenor (participant relationships), and mode (medium of communication) to identify both overt and covert errors [3, 64].

Covert errors occur in mismatches of previously discussed dimensions between ST and TT and can be hidden as the name suggests, while overt errors are mistakes that are obvious and easily noticeable in the translation. Overt errors are classified as: Not Translated, Slight change in meaning, Significant change in meaning, Distortion of meaning, Breach of the SL system, Creative translation, Cultural filtering [4, 217].

House's model has been successfully applied in various translation contexts, including literary and audiovisual texts, to diagnose functional mismatches and guide improvements. For instance, studies using the model to analyze literary translations have demonstrated its effectiveness in uncovering cultural and linguistic inconsistencies [5]. Applied to subtitle translation, the TQA model ensures that humor, idiomatic expressions, and cultural references in The Office resonate with Russian viewers while preserving the source text's intent.

When analyzing the subtitle translation of *The Office* using House's TQA model, several challenges emerge. These include accurately translating culturally specific humor, managing wordplay, and ensuring timing constraints are met. For instance, idiomatic expressions like "That's what she said" require not just linguistic translation but a deep understanding of their comedic function in the context. Studies highlight the importance of cultural adaptation to make such expressions accessible and meaningful to audience [6, 31].

Results

Table 1 - Frequency of Overt Errors

Category	Number of Errors	Percentage
Not Translated	1	5.88%
Slight Change in Meaning	3	17.65%
Significant Change in Meaning	4	23.53%
Distortion of Meaning	5	29.41%
Breach of SL System	2	11.76%
Creative Translation	2	11.76%
Total	17	100%

Distortion of Meaning (29.41%). This category represents the highest percentage of overt errors, indicating that many translations significantly misrepresent the original message. Examples include the mistranslation of "I.N.S." as "Instagram" and "Turn our noses up" as "совать туда свой нос." These errors suggest a lack of cultural and contextual knowledge, as the translator misinterpreted idiomatic expressions or references specific to American culture. Such distortions drastically alter the intended meaning, often stripping the scene of its humor or satirical undertone.

Significant Change in Meaning (23.53%). The second most frequent error type involves alterations that shift the core meaning of the original dialogue. These errors often stem from literal translation choices, such as "Corporate" rendered as "корпорации" or "Complete immunity" as "полный иммунитет." While these translations may appear grammatically correct, they fail to capture the implications or cultural context of the original, reducing its communicative effectiveness.

Slight Change in Meaning (17.65%). This category includes translations where minor alterations subtly affect the meaning without entirely distorting the message. An example is the translation of "Take a long lunch" into "большой перерыв на обед." These minor shifts often result from simplification or poor lexical choices, which can weaken the intended humor or character dynamics.

Breach of SL (Source Language) System (11.76%). These errors occur when the translation violates linguistic norms, resulting in unnatural or grammatically incorrect structures. A notable instance is conveying Holly's gender in the translation as a male. "I was the hall monitor, and kids used to stuff egg salad in my locker" as "В школе я был дежурным, и дети запихивали в мой шкафчик яичный салат." When watching a female character on the screen, such translation seems nonsensical. This type of error shows a lack of attention to linguistic correctness and naturalness in translation.

Creative Translation (11.76%). This category includes instances where the translator deviated from the original meaning, likely in an attempt to make the dialogue more engaging or natural in Russian. However, these changes sometimes led to mistranslations, such as "turn our noses up at that" being rendered as "совать туда свой нос", which conveys meddling rather than rejecting something.

Not Translated (5.88%). Only one instance falls into this category—"Boom!" was omitted from Andy's line. While seemingly minor, such omissions can weaken the comedic effect, as Andy's exaggerated way of speaking is essential to his character. This suggests that the translator may have deprioritized sound effects and interjections, which play a crucial role in comedic delivery.

The table shows that over 50% of errors are Distortion of Meaning and Significant Change in Meaning. Thus, this translation significantly impacts the audience's understanding of the dialogue. This suggests that the translation struggles with cultural and contextual accuracy, often altering the meaning rather than preserving it.

Table 2 - Frequency of Covert Errors

Category	Number of Errors	Percentage
Tenor	3	33.33%
Mode	2	22.22%
Field	4	44.44%
Total	9	100%

Field-related errors (44.44%) are the most frequent, often resulting from the translator's lack of cultural awareness. For example, the mistranslation of "corporate" as "корпорация" generalizes the term, losing its specific reference to corporate headquarters in an American business context. These errors demonstrate that accurate cultural adaptation is as crucial as linguistic accuracy in subtitle translation. *Errors in tenor (33.33%) and mode (22.22%)* further disrupt character relationships and comedic timing. The translation of "Wow! Terminator." as "Уничтожь ее, терминатор." intensifies Michael's joke into a harsh-sounding command,

misrepresenting his playful personality. Likewise, omitting phrases like "Let it fly!" reduces the energy and spontaneity of dialogues, affecting the humor and flow of speech. Mode-related errors often weaken audience engagement by failing to preserve the informal, spoken nature of the original dialogue. Covertnous translation is particularly damaging because it subtly alters meaning and characters making the translated subtitles feel less authentic and effective.

Conclusion

This study applied Juliane House's Translation Quality Assessment (TQA) model to systematically evaluate errors in the Russian fan-subtitled translation of The Office. The analysis revealed that overt errors, such as distortions of meaning (29.41%) and significant changes in meaning (23.53%), were most prevalent, often due to literal translations, cultural misinterpretations, and linguistic inaccuracies. Covert errors, particularly in the field dimension (44.44%), highlighted the translator's insufficient grasp of cultural nuances and character dynamics, leading to misrepresentations of humor, tone, and interpersonal relationships. For instance, mistranslations like "I.N.S." as "Инстаграм" and "turn our noses up" as "совать свой нос" distorted critical satirical and narrative elements, undermining the show's comedic and thematic intent.

References:

1. Wells-Lassagne S. Crossing the Pond: Adapting The Office to an American Audience [Электронный ресурс] // TV/Series. – 2012. – № 2. – Режим доступа: http://journals.openedition.org/tvseries/1445, свободный. (Дата обращения: 16.01.2025).

2. Dwyer T. Fansub dreaming on ViKi // The Translator. – 2012. – T. 18. – №1. – P. 1-19.

3. House J. Translation Quality Assessment: Past and Present. – London: Routledge, 2014.

4. Ghafouripour S., Eslamieh R. A Translation Quality Assessment of Two English Translations of Rubaiyat of Omar Khayyam based on Juliane House's Model (1997) // International Journal of English Language & Translation Studies. – 2018. – T. 6. – № 2. – P. 217-226.

5. Obeidat A.M., Ayyad G.R. Assessing the Translation of Collocations in Literary Texts Based on Juliane House's Model (1997) of Translation Quality Assessment // Deleted Journal. – 2022. – T. 19. – №5. DOI: https://doi.org/10.17576/ebangi.2022.1905.04

6. Aubakir N.A. Translation Quality Assessment of Popular Science Material (on the Material of the «National Geographic» Article): Juliane House's Model // Vestnik Karagandinskogo universiteta. – 2019.

Ахметова А.А.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., доцент Алипбекова Л.У.

АУДАРМАНЫҢ БАРАБАРЛЫҒЫ МЕН ЭКВИВАЛЕНТТІЛІГІН САҚТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аударма әрқашан әртүрлі тілдердегі коммуникаторлар арасындағы қарым-қатынасты қамтамасыз ету әдісі ретінде қарастырылады, мұнда бастапқы мәтінде қамтылған ақпарат басқа тілде қайталанады. Жалпы алғанда, тілтанушылар аударманы бір тілдегі мәтінді басқа тілдегі мәтінмен ауыстыру ретінде анықтап, кейіннен аударылатын мәтіннің түпнұсқаны толық ауыстыру үшін қандай талаптарға сай болуы керек екенін зерттеуге кірісті және түпнұсқа мен аударма мәтіндері арасындағы жалпы байланыстарды, сондай-ақ осы мәтіндердің жеке бөліктері мен элементтері арасындағы қатынастарды зерттеді.

Сонымен, лингвистикалық аударма теориясы екі тілдің бірліктерінің өзара қатынасын оқшауланған түрде емес, белгілі типтегі мәтіндерде (түпнұсқалар мен олардың аудармаларында) зерттейді, және бұл теорияның барлық мәліметтері мұндай мәтіндерді салыстырып зерттеу арқылы алынған [1, 34-37].

В.Н. Комиссаров «эквивалентті аударма» мен «барабар аударма» ұғымдарын бір-біріне ұқсас, бірақ толық сәйкеспейтін ұғымдар ретінде қарастырады. Эквиваленттілік оның түсінігі бойынша, тіл мен сөйлеудегі бір-біріне тең бірліктердің мағыналық ұқсастығын білдіреді. Ал «барабар аударма» термині кеңірек мағынаға ие деп есептейді және "жақсы" аударма синонимі ретінде қолданылады, яғни, нақты жағдайларда тіларалық коммуникацияның қажетті толықтығын қамтамасыз ететін аударма [2, 233-234].

А.Д. Швейцер де эквиваленттілік пен барабарлық ұғымдарын ажыратады: «Егер эквиваленттілік аударма мәтінінің түпнұсқаға сәйкес келу сұрағына жауап берсе, барабарлық аударма процесінің берілген коммуникативтік жағдайларға сәйкес келу сұрағына жауап береді. Толық эквиваленттілік коммуникативті-функционалды инварианттың толық беріліп, аударма мәтіні түпнұсқаға барынша жақын болуын, яғни аудармаға қойылатын ең жоғары талаптарды білдіреді. Ал барабарлық талаптары оңтайлы сипатқа ие: аударма нақты коммуникативтік мақсаттар мен міндеттерге ең жақсы сәйкес келуі тиіс» [3, 95].

Барабарлық ұғымы аударма теориясы мен практикасының ортақ түсініктерінің бірі болып қала береді. 50-ші және 60-шы жылдардың басындағы жұмыстарда, қазіргі аударма теориясының негіздерін қалаған, барабарлық ұғымы түпнұсқаның толық мағыналық аналогы ретінде аударма концепциясына негізделген [4, 58].

Осы концепция аясында, барабарлық аударма мәтінінің семантикалық (мағыналық) толықтығы мен дәлдігін қамтып, стильдік эквиваленттілікке қосылады, бұл өз кезегінде аударма мәтінінің функционалдық-стилистикалық тілдік нормаларға сәйкестігін білдіреді. Мұндай барабарлық семантикалық-стилистикалық деп аталады [1, 34-37].

В.Н. Комиссаровтың айтуынша, аудармашыға арналған практикалық ұсыныстар мен аударманың бағасы өзара байланысты. Егер аудармашы қандай да бір талаптарды орындауы қажет болса, оның жұмыс нәтижелерін бағалау осы талаптарды қаншалықты жақсы орындағанына байланысты болады. Аударманы бағалайтындардың бәрі дұрыс аударма белгілі бір талаптарға сәйкес келуі тиіс деген ұстанымнан шығады. Аударма сапасына қойылатын талаптар жиынтығы аударма нормасы деп аталады [2, 227-228].

Аударма лингвистикасының нормативті бөлімдерінде аударма сапасы оның аударма нормасына сәйкестігі мен осы нормадан ауытқулардың сипатына қарай анықталады. Аударма процесінің нәтижелері түпнұсқамен мағыналық жақындығы, түпнұсқа мен аударманың жанрлық-стилистикалық тиесілігі, аударма нұсқасын таңдаудағы прагматикалық факторлар, аударма тілін нормативті түрде қолдану талаптары, сондай-ақ қоғамдағы аударма қызметінің мақсаттары мен міндеттеріне қатысты жалпы қабылданған көзқарастарды ескеру қажеттілігімен шартталады. Осыған байланысты В.Н. Комиссаров аударма нормаларының бес түрін ажыратуды ұсынады: аударма эквиваленттілігі нормасы; жанрлық-стилистикалық аударма нормасы; аударма сөйлеу нормасы; прагматикалық аударма нормасы; конвенционалды аударма нормасы [2, 229].

Аударма эквиваленттілігінің нормасы түпнұсқа мен аударманың мазмұны арасындағы мүмкін болатын ең үлкен ортақтықты қамтамасыз ету қажеттілігін білдіреді, бірақ тек аударманың барабарлығын қамтамасыз ететін басқа нормативтік талаптармен үйлесімді шектерде ғана. Түпнұсқа мен аударманың мазмұнының көп ортақтығына ұмтылуымыз қажет. Дегенмен, бұл тілек аудармашыға артық қысым жасамауы тиіс. Нәтижесінде, аударманың «жақсы» болып саналуы үшін оның негізгі қасиеті - барабарлық. Аударманың барабарлығына қол жеткізу үшін, алдыңғы бөлімде айтылған прагматикалық факторларды ескере отырып, аудармашы ақпаратты толық және жан-жақты беру міндетінен бас тартуға мәжбүр, яғни түпнұсқаның мазмұнының бір бөлігін құрбан етуге дайын. Егер мағыналық жақындықтың максималды мүмкіндігі табысты

тіларалық коммуникация үшін міндетті болмаса, онда аударма қабылданады, тіпті егер эквиваленттік қатынастар оңтайлы деңгейде орнатылмаса да. Алайда, егер аударма эквивалентті емес, яғни түпнұсқаның мазмұнын ең төменгі деңгейде болса, онда В.Н. Комиссаровтың анықтамасы бойынша, эквиваленттілік нормасының бұзылуы абсолютті болып саналады, ал аударма сапасыз деп бағаланады [2, 232].

Қорытындылай келе, аударма процесінде аудармашы түпнұсқаға сәйкес мәтін түрін жасайды. Егер түпнұсқа техникалық мәтін болса, онда аударма да техникалық мәтіннің барлық белгілеріне ие болады. Сонымен қатар, түпнұсқа тілі мен аударма тілі бірдей типтегі мәтіндерге қойылатын талаптары сәйкес келмеуі мүмкін екенін ескеру қажет. Ағылшын тіліндегі баспасөзде мақалалардың тақырыптары, әдетте, екі құрамнан тұратын сөйлем ретінде құрылады. Бір тілден екінші тілге осындай материалдарды аударғанда, аудармашы аударма мәтінін аударма тілінде қабылданған түрде құруы тиіс. Сәйкесінше, аударманың сапасын бағалағанда, түпнұсқаның жанрлық-стилистикалық тиесілігі мен аударма шарттарын, яғни аударма түрін ескеру қажет. Жазбаша мәтіндердің аудармасына қойылатын талаптар ауызша аудармаға қарағанда өзгеше. Бірақ жазбаша мәтіндер де әртүрлі. Ресми-құжат аудармасы көркем мәтін аудармасымен салыстырғанда басқаша бағаланады. Бірінші жағдайда негізгі талап – ақпаратты беру дәлдігі, екінші жағдайда - әдеби құндылықтар. Бірақ көркем шығармалардың аудармаларын бағалағанда, сыншылар көркем мәтіндер арасында айырмашылықтарды да ескереді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ванников Ю.В. Проблемы адекватности перевода: Типы адекватности, виды перевода и переводческой деятельности // Текст и перевод. – М.: 1988. – С. 34-37.

2. Комиссаров В.Н. Теория перевода. – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.

3. Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты. – М.: Наука, 1988. – 215 с.

4. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Для институтов и факультетов иностранных языков. – М.: Высшая школа, 1983. – 303 с.

Akhmerova D.G.,
1st year Master's student of Ablai khan KazUIRandWL,
Almaty, Scientific supervisor: PhD, associate professor Kurkimbayeva A.M.

RHETORICAL AND PRAGMATIC FEATURES OF KASYM-JOMART TOKAYEV'S SPEECH AT THE 78TH SESSION OF THE UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY

Diplomatic speeches at the UN are aimed at persuasion, image building and promoting initiatives. Kasym-Jomart Tokayev, speaking at the 78th session of the UN General Assembly, uses rhetorical techniques to reinforce his messages.

Rhetorical devices in diplomatic discourse fulfill not only stylistic but also pragmatic functions aimed at persuasion, building political arguments and maintaining international cooperation. In official speeches by leaders, such as Kassym-Jomart Tokayev's speeches at UN General Assembly sessions, rhetorical strategies are used to emphasize the urgency of issues, appeal to international norms, and strengthen the diplomatic dialogue.

Argumentation, as a means of persuasion in political and diplomatic discourse, plays a key role in the formation of public opinion and international decision-making. Professor Kurkimbayeva (2023) highlights that quotations in diplomatic speeches serve as an effective argumentative strategy, reinforcing key messages and enhancing the persuasive impact of political discourse. This approach strengthens the rhetorical and pragmatic function of argumentation in international diplomacy [1].

According to A.A. Ivin, argumentation is “the presentation of arguments in order to change the position or beliefs of the other party” [2]. It is a purposeful activity expressed in language, aimed at persuading the audience and requiring an active dialogue.

The central element of argumentation is an argument, which is defined as “a premise used alone or in conjunction with others to prove the truth of a certain statement”. In diplomatic discourse, argumentation is based on logically verified arguments, references to international norms and principles, as well as on pragmatic strategies aimed at strengthening the persuasiveness of the speech.

In Kasym-Jomart Tokayev's speech at the 78th session of the UN General Assembly, the argumentation is based on an appeal to international norms, as well as emphasizing the urgency and significance of the issues under discussion. An example of this is his statement: ***«We will not succeed in tackling these challenges without a comprehensive reform of the Security Council»*** [3]**.**

Another example is when the inclusiveness argument is used: Tokayev argues for the need to reform the UN Security Council based on the principle of equitable representation of different countries in this body, e.g. ***«Since the Security Council appears unable to move beyond deadlock, it should become more representative so that other countries – including Kazakhstan – can play a greater role in the maintenance of peace and security. »***

Diplomatic discourse often uses appeal to **historical experience** as a means of argumentation. Reference to past events allows emphasizing the continuity of the state's policy, its contribution to the solution of global issues and its commitment to international obligations, e.g. ***«30 years ago, Kazakhstan voluntarily renounced the fourth largest inherited nuclear arsenal»*** [3]**.**

This excerpt from Kasym-Jomart Tokayev's speech emphasizes the significance of Kazakhstan's historic decision, demonstrating its consistency in global security issues. Mentioning the renunciation of the nuclear arsenal creates a reasoned basis for Kazakhstan's further initiatives in the sphere of nuclear disarmament and strengthening international stability.

The use of **numerical data** in diplomatic speeches is an effective pragmatic strategy aimed at giving objectivity and credibility to the stated positions. Factual information and statistical indicators serve as a tool to support arguments, demonstrating the scale and significance of the issues under discussion. In Kassym-Jomart Tokayev's speech at the 78th session of the UN General Assembly, statistics plays a key role in creating rhetorical impact. For example, he notes: ***«108 million people are forcibly displaced. More than one billion live in poverty. And 2 billion do not have access to essential medicines»*** [3]**.**

The use of concrete numbers here emphasizes the scale of global challenges, making them more visible and convincing to the audience. This approach avoids abstract language and focuses on real data that is difficult to dispute. Other examples of reasoning through statistics include:

«Nearly 10 percent of the world’s population faced hunger last year» - emphasizing the problem of global food security and the need for reforms in this area.

«By 2040 global demand for water may outstrip supply by as much as 40%» - warning of possible future crises related to resource constraints.

As noted in the speeches of the members of the Assembly of the People of Kazakhstan, the predominant role of inter-ethnic harmony is the basis for building a unified, tolerant Kazakh society. This demonstrates the country's commitment to the principles of respect for cultural diversity and the desire for peaceful coexistence. One of the pragmatic techniques actively used in diplomatic discourse is the appeal to **universal values**, which is also evident in the speeches of the President of Kazakhstan Kasym-Jomart Tokayev [1]. For example, in his speech at the 78th session of the UN General Assembly there is the following fragment: ***«Finally, a culture of peace can only be based on the principles of unity in diversity and mutual respect».***

This statement reflects the strategic use of universal values such as peace, diversity and respect. This technique enhances the pragmatic effect of the speech, contributing to the

formation of international consensus and strengthening the image of Kazakhstan as a state oriented towards dialogue and cooperation.

Other examples demonstrating appeal to universal values include: ***«Kazakhstan stands ready to collaborate with all Member States in the pursuit of a brighter, more just, and sustainable world»*** - emphasizes Kazakhstan's desire for international cooperation for sustainable development.

The use of **pronouns** in political discourse is an important rhetorical strategy to engage the audience and create an effect of unity. As Kazimirova and Naydyonok note, the personal pronouns “we” and “our” contribute to the formation of collective identity and emphasize the common nature of the issues discussed, creating a sense of ownership among listeners [4].

In his speech, Kassym-Jomart Tokayev actively uses inclusive pronouns, for example: ***«We must therefore together exert the greatest efforts to stabilize the only system of global institutions we have»*** [3].

Here, the pronoun "We" emphasizes the shared responsibility of world leaders to strengthen the international order. Similarly, he states: ***«We need new assessments that will enable us to tackle pressing global problems»***.

Metaphors are an important tool of diplomatic discourse, allowing to give imagery to the speech, increase its emotional impact and simplify the perception of complex political processes [4]. In his speech Kassym-Jomart Tokayev actively uses metaphorical constructions to emphasize the seriousness of global challenges and the need for urgent solutions, e.g. ***«The pattern of non-compliance, suspension and withdrawal from key international legal instruments is extremely concerning as it could lead to the point of no return»*.**

The expression *"point of no return"* creates the idea of a critical point after which it is impossible to restore the previous situation. This metaphor reinforces the perception of global threats and emphasizes the importance of collective action.

«Only mutual trust and cooperation between nuclear powers – on the path to a world free of nuclear weapons – can produce global stability» [3]**.**

The phrase "*on the path to a world free of nuclear weapons"* presents the process of nuclear disarmament as a forward movement, creating an image of inevitability and the world community's focus on this goal.

Conclusion

Kasym-Jomart Tokayev's speech at the 78th session of the UN General Assembly demonstrates how diplomatic discourse combines informative and pragmatic orientation. The speech not only highlights global challenges, but also contributes to the formation of Kazakhstan's international image, strengthening its position and promoting key initiatives. The use of persuasive strategies helps to build an effective dialog with the world community, drawing attention to issues of international security, sustainable development and cooperation.

Resources

1. Kurkimbayeva A.M. Linguopragmatic aspect of quotations in diplomatic discourse // Bulletin of Toraighyrov University. – №2. – 2023 . – P. 209-220.

2. Ivin A.A. Theory of Argumentation: Textbook. – Moscow: Gardariki, 2000. – 416 p.

3. Statement by President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev at the General Debate of the 78th session of the UN General Assembly [Electronic resource] // United Nations. URL: https://gadebate.un.org/sites/default/files/gastatements/78/kz_en.pdf (accessed: 18.03.25).

4. Kazimirova O. V., Naydyonok M. R. Linguostylistic Techniques of Persuasion in the Text of a Political Spot // Vitebsk State University Repository. URL: https://rep.vsu.by/bitstream/123456789/38698/1/Лингвостилистические%20приемы%20убеждения%20в%20тексте%20политического%20спота.pdf (accessed: 19.03.25).

Baktybekova A.I.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті
Астана қ., ғылыми жетекші:аға оқытушы Кадрина Б.Ш.

CONTENT AND LANGUAGE INTEGRATED LEARNING IS A RELATIVELY INNOVATIVE EDUCATIONAL APPROACH

Content and Language Integrated Learning (CLIL) is a relatively innovative educational approach in European primary scho11ols which combines learning content with learning a foreign (or additional) language, focusing on learning both at the same time. It creates a rich learning environment for children. It may be activated through several teaching and learning models, but C4C privileges a topic-centred approach (Mehisto, Marsh and Frigols, 2008). This means that CLIL modules are organised around big ideas (topics) to which several curricular (content and language) subjects or areas can relate.

Table 1. The topic ‘the world of animals’ across English, Science, and Geography in CLIL

The topic ‘the world of animals’ may be linked to curricular contents of English for young learners, Science and Geography in years 2 or 3			
Curricular contents for	English	Science	Geography
Content and Language Objectives	Vocabulary: know the names of selected animals and be able to categorise them into farm, wild, forest, and pets	Know the names of selected animals and categorise them into farm, wild, forest, and pets	Locate animals on map of Europe and own country

There are innovative principles that must be respected in order to use the CLIL approach. They are generally based on the 4 Cs (CONTENT, COMMUNICATION, COGNITION and CULTURE) as defined by Do Coyle (2005), as shown in Table 2.

Table 2. The 4 Cs of CLIL adapted to Primary Education

CONTENT (THROUGH LANGUAGE) The foreign language is learned through topic content provided in a way that encourages active natural learning The focus for language learning is NOT on structure or grammar, but on language use in real life contexts (to solve tasks)	COMMUNICATION The emphasis is put on effective linguistic learning for communication and immediate use Language is used as a medium to perform tasks, solve problems, develop projects, as well as to express ideas
COGNITION The foreign language (English) is used as a language for thinking in parallel with the mother tongue Using English for thinking enriches understanding of concepts	CULTURE Learning a foreign language is learning about cultures that use that language and contrasting them with one’s own culture Using English for communication and thinking is a key competence to function across multilingual globalised spaces

What is the difference between General English and Subject-Language Integrated Learning?

The key difference between General English and Subject-Language Integrated Learning is that General English focuses on vocabulary, grammar, and core language skills, while the latter integrates language learning with subject study. Students learn both the subject and the language simultaneously.When planning lessons using this method, teachers must consider special requirements:

1. Subject material should be slightly simpler than in the students' native language.
2. Tasks should reinforce specific linguistic structures.
3. Texts must match the topic and students' proficiency level.
4. Assignments should provide sufficient context for comprehension and retention.The teacher, in turn, also has to face certain requirements, such as: using a variety of forms and methods of presenting educational material and organizing learning activities, taking into account the individual abilities of students and being in a constant creative search himself. Over time, a CLIL-teacher will develop specific competencies.

The CLIL methods allow students to move away from the standard classroom presentation to a broader perspective that will serve them well in their future professional and everyday lives. Students have the opportunity to demonstrate not only their linguistic abilities, but also their knowledge in different areas of life: history, literature, art, business, and others.

Conclusion

In conclusion, I would like to say that in spite of all the listed difficulties, the application of CLIL, this methodology is an extraordinary approach to teaching foreign languages, which allows solving many problems of the educational process. If all factors are taken into account correctly, the application of the subject-language integration methodology will:

- significantly increase students' motivation to learn foreign languages;
- teach children to consciously and freely use a foreign language in everyday communication;
- expand children's horizons, knowledge and acceptance of other cultures and values;
- to prepare students for further education in their chosen specialty;
- to develop and improve linguistic and communicative competence through the study of a foreign language.

References:

1. British Council. CLIL (Content and Language Integrated Learning) Introduction/Teaching English/British Council/. URL: http://www.britishcouncil.org

2. Barbero T. (2012). Assesssment Tools and Pratices. In Quatapelle, F. (ED.). Assesssment and Evaluating in CLIL [6, p. 38-56]. Pavia: Ibis-Como.

3. Massler U., Stotz D., and Queisser C. (2014). Assessment instruments for primary CLIL: the conceptualisation and evaluation of test tasks. The Language Learning Journal 42/2: – pp. 137-150.

Бауыржанқызы Ж.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,

Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., доцент Ильясова А.У.

БАЛАЛАР ӘДЕБИЕТІН АУДАРУДАҒЫ МӘДЕНИ ЖӘНЕ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Балалар әдебиеті – әрбір ұлттың мәдениеті мен дүниетанымының маңызды бөлігі. Ол арқылы балалар тек әдебиет әлемімен танысып қоймай, ұлттық құндылықтар мен дәстүрлерді бойына сіңіреді. Сондықтан балалар әдебиетін аудару – тек тілдік емес,

сонымен бірге мәдениаралық байланыс орнату процесі. Аударма барысында ұлттық мәдениетке тән элементтерді дұрыс жеткізу маңызды. Балалар шығармаларында жиі кездесетін ұлттық дәстүрлер, ойындар, ертегі кейіпкерлері мен салт-дәстүрлерді аударма тіліне бейімдеу немесе түпнұсқа күйінде ұсыну аудармашының кәсіби шеберлігі мен мәдени түсінігіне байланысты.

Аудармашы тек тіл тасымалдаушысы ғана емес, екі мәдениетті жалғаушы болуы керек [1, 23]. Әсіресе, балалар әдебиетінде бұл қағида өте маңызды, себебі мәтіндер жас оқырмандардың дүниетанымын қалыптастырып, тәрбиелік мән береді.

Мәдени бейімдеу және ұлттық ерекшеліктер:

Балалар әдебиетін аударудағы басты ерекшеліктердің бірі – мәдени контексті бейімдеу. Әр халықтың өзіндік салт-дәстүрлері, әдет-ғұрыптары мен құндылықтары бар. Мысалы, ағылшын ертегісіндегі Рождество мерекесі қазақ мәдениетінде Наурызбен ауыстырылуы мүмкін. Мұндай бейімдеу арқылы бала мәтінді жақынырақ түсінеді. Аудармашы шығарманың мәдени өзегін сақтай отырып, оны қабылдаушы ортаның ерекшеліктеріне сәйкестендіруі керек [2, 57].

Кейіпкерлердің есімдері, мінез-құлқы мен әрекеттері де ұлттық ерекшеліктерге сай болуы қажет. Мысалы, «Джек пен бұршақ сабағы» ертегісін қазақша аударғанда Джек есімі «Ержан» деп бейімделсе, қазақ оқырманы үшін кейіпкер түсініктірек болмақ. Балалар әдебиеті ұлттық тәрбиенің ажырамас бөлігі [3, 112].

Фразеологизмдер мен юморды аудару:

Фразеология – аудармада ерекше шеберлікті талап ететін сала. Фразеологизмдерді анықтау және оларды дұрыс жеткізу аудармашыға қиындық тудырады, себебі:

• Фразеологизмдердің тура мағыналардан алшақтығы;

• Оларды еркін сөз тіркестерінен ажыратудың қиындығы.

Фразеологиялық аударма – бұл аударма тілі мен түпнұсқа тіліндегі фразеологизмдердің мағыналық сәйкестігін іздеп, олардың эквивалентін табу процесі. Ғалымдар фразеологизмдерді аударудың бірнеше тәсілін ұсынады:

1. Тура эквиваленттерді қолдану;
2. Мағыналық жақындық арқылы аудару;
3. Түпнұсқа фразеологизмін сипаттама тәсілімен жеткізу [4, 85].

Юморды аудару да күрделі үдеріс. Юмор белгілі бір мәдениетке негізделгендіктен, ол басқа тілге тікелей аударылғанда әсерін жоғалтуы мүмкін. Юморды аударудың келесі тәсілдері қолданылады:

• Тура эквивалентті аударма;

• Бейімдеу;

• Сипаттамалық аударма;

• Жаңа әзіл құру [5, 140].

Түпнұсқадағы қалжың басқа тілде түсініксіз болуы мүмкін, сондықтан аудармашы оны мәдени ерекшеліктерге сәйкестендіріп жеткізуі керек.

Лексикалық және синтаксистік ерекшеліктер:

Балалар әдебиетіндегі лексика балалардың жас ерекшеліктеріне сай қарапайым және бейнелі болуымен ерекшеленеді. Лексикалық құрамда күнделікті өмірде жиі қолданылатын сөздер, бейнелі тіркестер, кейде ойдан шығарылған сөздер кездеседі. Мысалы, Льюис Кэрроллдың Alice’s Adventures in Wonderland шығармасында көптеген ойдан шығарылған сөздер бар, оларды аудару кезінде шығармашылық тәсіл қолдану қажет.

Балалар әдебиетінде сөйлемдер қысқа, қарапайым және жеңіл оқылатын болуы тиіс. Ұзын және күрделі құрылымдар балаға қиындық туғызуы мүмкін. Сондықтан аудармада түпнұсқаның синтаксистік құрылымын бейімдеу қажет.

Түпнұсқа: «When Alice saw the rabbit with the pocket watch, she was so surprised that she didn’t know what to do and decided to follow it immediately».

Аударма: «Алиса қалтасынан сағат шығарған қоянды көрді. Ол қатты таң қалды.

Не істерін білмей, қоянның артынан ере жөнелді».

Бұл тәсіл балаға мәтінді оңай қабылдауға мүмкіндік береді.

Балалар әдебиетін аудару – тек тілдік қана емес, мәдени бейімдеу процесі. Аудармашы мәтіннің тәрбиелік, мәдени және эстетикалық құндылықтарын сақтай отырып, оны жас оқырманның қабылдауына жеңіл әрі түсінікті етіп жеткізуі тиіс. Аударма тек тілдік сәйкестікті қамтамасыз етумен шектелмейді, сонымен бірге екі мәдениеттің байланысын нығайтады. Сондықтан аудармашының басты мақсаты – түпнұсқаның рухын сақтай отырып, оны жаңа мәдени ортада да дәл сондай әсерлі және тартымды етіп ұсыну.

Пайдаланылған әдебиеттер тізім:

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод: вопросы общей и частной теории перевода. – Москва: Международные отношения, 1975. – 23 с.

2. Гачечиладзе Г. Перевод и национальная культура. – Москва: Высшая школа, 1982. – 57 с.

3. Аманжолов А. Көркем аударма мәселелері. – Алматы: Ана тілі, 1993. – 112 б.

4. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – Москва: Высшая школа, 1980. – 85 с.

5. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: учебник для вузов. – Москва: ЭТС, 2002. – 140 с.

Бегалин Д.Д.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ. м., доцент Ильясова А.У.

АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ СПОРТТЫҚ ТЕРМИНДЕРДІ АУДАРУДЫҢ НЕГІЗГІ ӘДІСТЕРІ

Әлем бойынша спорт түрлерінің саны 200 мыңнан асады. Және олардың әрқайсысының өзіндік терминологиясы бар. Азды-көпті таралған спорт түрінің анықтамаларын аудару енді мамандарға қиындық тудырмайды. Дегенмен, аз танымал спорт түрлерімен бәрі басқаша. Оларды аударудың бірнеше ең өзекті әдістері бар. Спорттық терминология – аудармада айтарлықтай қиындықтар тудыруы мүмкін арнайы лексика қабаты, әсіресе аударма тілінде аударылатын бірліктің дәл және бір мағыналы баламасы болмаған жағдайда. Мұндай мәселені шешу үшін әртүрлі бағыттағы екі тілді сөздіктер, грамматикалық анықтамалықтар, сонымен қатар түсіндірме сөздіктер, әртүрлі халықтардың мәдениеті туралы басылымдар қолданылады. Ағылшын тіліндегі спорт терминологиясын меңгеру процесі, кез келген басқа терминология сияқты, оның үнемі дамып отыруымен қиындайды. Көптеген жетекші лингвистер мен терминологтар терминдерге өз анықтамаларын берді, олардың кейбіреулері төменде келтірілген.

Тұрақты таңбалар жүйесі мен оның тұрақты қайта ойластырылуын диалектикалық түрде біріктіретін тілдің динамикалық моделінің құрамдас бөлігі [1].

Арнайы ұғымдарды дәл атау үшін қабылданған арнайы тілдің номинативті арнайы лексикалық бірлігі (сөз немесе сөз тіркесі) [2].

Кәсіби ұғымды білдіретін сөз немесе сөз тіркесі (компоненттердің бағыныңқы байланысы бар) [3].

Осы анықтамаларды талдап, ондағы негізгі ойларды бөліп көрсете отырып, термин дегеніміз ғылымның немесе техниканың белгілі бір саласының басқа ұғымдарымен бірге бір мағыналық жүйені құрайтын, қатаң белгіленген ғылыми ұғымның белгісі болып табылатын сөз немесе сөз тіркесі деп айта аламыз. Спорттық терминдер спорттың тар саласында қолданылатын терминдер, спорт тауарлары мен жабдықтарының фирмалық

атаулары және аудармасы қиын атаулар, өйткені олардың кейбіреулері кәдімгі сөздіктерге енбейді. Жаңа спорт терминдерінің қалыптасу үлгілерін қарастыра отырып, мыналарды бөліп көрсетуге болады:

1. Префикс әдісі: interception – қағып әкету, іліп әкету, replacement – алмастыру, disadvantage – кемшілігі.

2. Жұрнақ әдісі: passer – пас беруші, scorer – гол соғушы, association – қауымдастығы, championship – чемпионат.

3. Сөздің немесе сөз тіркесінің жаңа мағынасы: linebacker – артқы сызықтың қорғаушысы, pick – допты немесе шайбаны алу, freshmen – жаңа ойыншы(қосылушы), командада бірінші жыл ойнап жүрген ойыншы, defender – қорғаушы.

4. Сөз тіркесі: penalty-kick – пенальти, to pass a record – рекордты көрсету, title – fight – атақ үшін күрес, point man – ең көп шайбаларды соғу, never – say – die defence – өтпейтін қорғаныс, dribble-penetration – соққымен енетін өту.

5. Күрделі спорттық терминдердегі жеке элементтердің мағынасын өзгерту: a long – shot distance – болашаққа көз жүгірткен мүмкіндік, a bicycle kick – төңкерістен соққы, penalty – жаза емес, пенальти.

6. Бірқатар спорт терминдері бар, олардың толық формасынан басқа аббревиатурасы да бар: Fédération Internationale de Football Association – FIFA.

7. Конверсия: He captained the team – ол команда капитаны болды.

Сөзбе-сөз аударма бастапқы тілден аударма тілге көшуді білдіреді, соның нәтижесінде дұрыс және идиоматикалық мәтін жасалады, ал аудармашы міндетті тіл нормаларының сақталуын ғана қадағалайды, мысалы: European champions' club – Еуропа чемпиондары кубогы, shot into the near (long) corner of the goal – қақпаның жақын (алыс) бұрышына соққы.

Транскрипция және транслитерация. Бұл аударма әдісі қабылдаушы тілдің көмегімен түпнұсқа сөздің дыбыстық формасын беруден тұрады. Аударма транскрипциясы-аударма тілінің фонемаларын қолдана отырып, бастапқы лексикалық бірліктің ресми фонемалық қайта құрылуы, бастапқы сөздің фонетикалық имитациясы. Мысалы: Referee – рефери (төреші – спорттық жарысың бақылайтын адам); Derby – дерби (бір қаланың немесе аймақтың қарсыластары арасындағы спорттық жарыс); skateboarding – скейтбординг, touchdown – тачдаун.

Аббревиатураларды аудару кезінде біз аббревиатураның өзін транскрипция немесе транслитерация арқылы береміз: UEFA – УЕФА (бұл еуропалық Футбол Қауымдастықтарының одағы дегенді білдіреді) немесе аббревиатураны аударып, оны қайтадан нұсқаға айналдырамыз аударма тілі : EPL (English Premier League) – АПЛ (Ағылшын Премьер-Лигасы).

Калька. Өзге тілдегі сөз тіркесі мен жай сөйлемнің құрылымдық-мағыналық негізділігін ана тіліндегі төл тәсілдер арқылы дәлме-дәл көшіріп алу. Калькалар пайда болуы әдетте шетелдік сөздерді тікелей қабылдау санының күрт өсуімен байланысты және бұл құбылысқа реакция ретінде көрінеді. Аудармада калька әсіресе терминдер үшін жиі қолданылады. Мысалы: Snowboard (сноуборд – тау шаңғысының бір түрі: табиғи немесе жасанды жол бойымен арнайы трассада жоғары жылдамдықпен түсу); Sprint (спринт – қысқа қашықтыққа жүгіру); Ice Hockey (мұздағы хоккей). Спорттық терминдер тек спорттық ойындар мен оларға қатысушылардың атауларымен ғана шектелмейді. Олар сондай-ақ жабдықтардың, спорттық ұйымдардың, жарыстардың, жарыстардың және марапаттардың атауларын қамтиды. Бұл терминдерді аудару кезінде аудармашы бірден бірнеше аударма трансформациясын қолданады. Спорттық ұйымдардың атаулары (sports organization): The Fédération Internationale de Football Association (ағылш.: International Federation of Association Football) – ФИФА халықаралық футбол қауымдастығы (француз тілінен калькалау және транскрипциялау). Спорт жарыстарының атаулары (sporting event): The FIFA World Cup – ФИФА футболдан әлем чемпионаты (калька мен транскрипция).

Транспозиция – бұл бүкіл хабарламаның мағынасын өзгертпей, сөйлеудің бір

бөлігін екінші сөйлеу мүшесімен ауыстырудан тұратын аударма әдісі. Бұл әдісті бір тіл ішінде де, атап айтқанда аударма кезінде де қолдануға болады. Мысал ретінде, біз James Beattie мен James Rodriguez футболшыларының есімдерін келтіреміз. Біріншісі – ағылшындық «Сток Сити» клубының бұрынғы орталық шабуылшысы, сондықтан ағылшынша айтылу ерекшеліктерін ескере отырып, оның есімін Джеймс Битти деп аударамыз. Екіншісі – бразилиялық «Сан-Паулу» командасының жартылай қорғаушысы, колумбиялық Хамес Родригес. Екі есімнің жазылуы бірдей, бірақ айтылуы басқаша. Сондықтан аударма жасағанда бұл есімнің шығу тегін ескеру қажет. Сол сияқты, Германияның бұрынғы «Байер 04» жартылай қорғаушысы Майкл Баллак (Michael Ballack) пен «Манчестер Юнайтедтің» бұрынғы шабуылшысы және 2001 жылғы «Алтын доп» иегері Майкл Оуэннің (Michael Owen) есімдерін қарастыруға болады.

Сипаттамалық аударма ағылшын тіліндегі сөздің мағынасын азды-көпті түсініктеме арқылы жеткізуден тұрады. Ағылшын тілінен мұндай сипаттама аударманы сөздіктегі сөздің мағынасын түсіндіру үшін де, белгілі бір мәтінде тікелей сәйкестігі жоқ сөздерді аудару кезінде де қолдануға болады. Жоғарыда айтылғандай, аударманың бұл әдісі қабылдаушы тілде аударылатын бірлік мағынасының сипаттамасын қолдануды қамтиды. Мысалы: Crouching position – еңкейіп тұру (шаңғымен секіргіштің бастапқы қалпы); Artificial ice track (жасанды мұзбен жабылған шаңғы жолы).

Осылайша, терминдерді ағылшын тілінен қазақ тіліне аудару кезінде біз көбінесе транскрипция, транслитерация, сипаттамалық және сөзбе-сөз аударма, калькуляция, транспозиция аударма әдістерін қолданамыз және бұл максималды эквиваленттілікке қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бояркина В.Д. Основы спортивной терминологии. – М.: Дрофа, 2007. – 105 с.

2. Виноградов В.С. Введение в переводоведение. – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.

3. Гринев С.В. Терминоведение. – М.: Академия, 2008. – 112 с.

4. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: Высшая школа, 1999.

5. Суперанская А.В. Общая терминология: вопросы теории. – М.: Либроком, 2012. – 248 с.

6. Терминология спорта. Толковый словарь спортивных терминов. Сост. Ф.П. Суслов, Д.А. Тышлер. – М.: СпортАкадемПресс, 2001. – 480 с.

Беркембаева А.М.,

студент Евразийского гуманитарного института имени А.К.Кусаинова,

г. Астана, научный руководитель: м.п.н., доцент Абдрахманова Г.У.

ENHANCING READING SKILLS IN HIGH SCHOOL: THE ROLE OF MODERN APPS

In the contemporary educational landscape, the integration of digital tools has become pivotal in enhancing language acquisition among high school students. The use of mobile applications for foreign language learning has garnered significant attention, offering interactive and personalized learning experiences. Bissimbayeva P.M. and Ilyushkina M.Y. emphasize the role of mobile applications in foreign language education, highlighting their potential for improving reading comprehension through interactive exercises and instant feedback [1, 5]. Gafni R. and Rachmani G.J. explore how mobile-assisted learning enhances student engagement and motivation, which are essential for developing reading proficiency [2, 301]. Klimova E.V. discusses the effectiveness of digital tools in supporting reading comprehension by offering structured learning paths and targeted exercises for vocabulary and text analysis [3, 78].

This paper explores the role of modern applications in enhancing reading skills among high school students. It examines the effectiveness of these digital tools in promoting literacy, discusses the benefits and challenges associated with their use, and considers strategies for integrating them into existing curricula to optimize educational outcomes.

Overview of Reading Applications

British Council: Learn English

The British Council's Learn English platform is designed to help learners improve their reading, vocabulary, and comprehension skills through articles, interactive tasks, and quizzes. The app offers graded reading materials suitable for different proficiency levels, allowing students to work at their own pace. It also includes listening and grammar activities, making it a comprehensive tool for English learners.

Test English

Test English is a reading-focused application that provides structured exercises for learners preparing for standardized English exams such as IELTS, TOEFL, and Cambridge English. The platform features authentic reading passages, timed exercises, and detailed explanations of correct and incorrect answers. It helps students familiarize themselves with different question formats and improve their reading strategies.

Read Theory

ReadTheory is an adaptive reading comprehension platform that adjusts the difficulty of texts based on student performance. It provides short reading passages followed by comprehension questions, giving instant feedback to help learners understand their mistakes. The application tracks progress over time, making it an effective tool for both teachers and students.

One of the key benefits of reading applications is their ability to personalize the learning process. ReadTheory, for example, adapts to the user's reading level, providing materials that match their current skills while challenging them to improve. Another advantage is flexibility and accessibility, as students can engage with reading exercises at any time, making learning more convenient and self-paced. These applications also offer interactive elements, such as quizzes and gamified challenges, which make learning more engaging and encourage students to stay motivated. Additionally, they expose students to a variety of texts, covering different topics and levels of complexity, ensuring that learners develop a broad understanding of various reading formats. Finally, applications like Test English help students prepare for exam-oriented reading tasks, familiarizing them with different types of comprehension questions and improving their ability to analyze texts effectively within a limited time frame.

Despite their benefits, reading applications also have certain limitations. One of the main challenges is the lack of direct teacher guidance, as these apps focus on self-study rather than structured classroom instruction. While students receive automated feedback, it cannot replace detailed explanations from a teacher, which are often necessary for developing critical reading skills. Another issue is the risk of surface-level comprehension, as many apps rely on multiple-choice questions rather than promoting deep analysis and discussion of texts. Additionally, technology-related barriers can prevent some students from fully utilizing these resources, as not all learners have access to personal devices or a stable internet connection. Furthermore, content limitations can be a concern, as many applications offer only a portion of their materials for free, requiring a subscription for full access. Lastly, excessive reliance on digital reading tools may reduce students' engagement with traditional reading materials, such as books and printed texts, which remain essential for well-rounded literacy development.

To maximize the effectiveness of reading applications, teachers should integrate them strategically into high school curricula. One approach is through blended learning, where traditional reading exercises are combined with digital tools to create a more dynamic learning experience. Teachers can assign app-based reading tasks as homework or independent practice, allowing students to reinforce their skills outside the classroom. Additionally, in-class activities can incorporate reading exercises from these applications, followed by group discussions and analytical tasks to deepen comprehension. Progress tracking features in applications like

ReadTheory can help teachers monitor students' improvement, identifying areas that require additional support. Schools can also implement exam preparation workshops, where students use Test English to practice reading under timed conditions, improving their ability to handle standardized tests. By carefully integrating these tools into lesson plans, educators can enhance students' reading proficiency while maintaining a balance between digital and traditional learning methods.

Summarizing, we can make a conclusion that the integration of digital applications into reading instruction represents a significant shift in modern language education. Applications such as British Council: Learn English, Test English, and ReadTheory provide students with structured, flexible, and engaging ways to enhance their reading proficiency. By offering personalized learning paths, interactive exercises, and exam-oriented training, these tools address key challenges in reading comprehension and skill development. However, their effectiveness depends on a balanced approach that combines digital resources with traditional teaching methods. While reading applications offer accessibility and adaptability, they cannot fully replace teacher-led instruction, critical discussions, and in-depth textual analysis.

References:

1. Bissimbayeva P.M., & Ilyushkina M.Y. Mobile applications in foreign language teaching in the higher education system. – Studia Humanitatis, 2020. – 5 p.

2. Gafni R., & Rachmani G.J. Learning Foreign Languages Using Mobile Applications. – Journal of Information Technology Education: Research, 2017. – 301 p.

3. Klimova E.V. Digital Tools for Enhancing Reading Comprehension in Foreign Language Learning. – Education & Information Technologies, 2019. – 78 p.

Вермиенко Д.Н.,

студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова, г. Астана,
научный руководитель: м.п.н., доцент Сулятецкая Н.Л

АНАЛИЗ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЛЕКСИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «FAHRENHEIT 451» BY RAY BRADBURY С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ

Художественный перевод считается одним из самых сложных жанров письменного перевода. Существуют разные мнения по поводу того, почему перевод художественных текстов считается сложным. К примеру, в одной статье о трудности этого вида перевода пишется, что «художественный перевод текста – это самый сложный из письменных видов перевода. Кроме отличного знания обоих языков, дара слова, чувства языка, переводчик должен иметь художественное чутьё, талант писателя или поэта». «Многие писатели в прошлом начинали с переводов работ своих предшественников из других культур, а также они считали своим долгом изучение иностранных и мертвых языков для того, чтобы читать шедевры в оригинале. Помня об этом, следует понимать, что великолепный художественный перевод под силу не каждому опытному переводчику» [1, 52].

Вышедший в 1953 году «451 градус по Фаренгейту» Рэя Брэдбери снискал мировую славу и остается актуальным по сей день. По уровню эстетической ценности роман стоит в одном ряду с такими шедеврами, как «1984» Джорджа Оруэлла, «О дивный новый мир» Олдоса Хаксли, «Мы» Евгения Замятина. В романе представлено общество, где чтение и хранение книг запрещено, а найденные книги подлежат сожжению. Интеллектуальная жизнь сведена к минимуму, а семейные развлечения к просмотру сериалов [2, 163-164].

Роман был переведён на русский язык Т. Шинкарь в 1956 году. На примерах из перевода романа «451 градус по Фаренгейту» можно выделить ряд случаев применения лексических трансформаций и проанализировать их.

Лексическая трансформация – это применение при переводческой деятельности лексических единиц, отличающихся по смыслу от исходных единиц. Основными типами лексико-семантических трансформаций являются коикретизация, генерализация, транскрипция, транслитерация, калькирование, модуляция, антонимический перевод и целостное преобразование [3, 79].

С учётом проведённого анализа можно заключить, что основным приёмом лексических трансформаций в переводе стало использование конкретизации, на втором месте по частоте применения оказалось калькирование. Третье место заняла генерализация, упрощающая восприятие текста для русскоязычного читателя. Наименее востребованными оказались транскрипция и транслитерация, применявшиеся преимущественно при передаче имён собственных и уникальных терминов. Рассмотрим более детально применение каждого из этих приёмов на примерах из перевода романа.

Конкретизация

Конкретизация позволяет уточнить значение слова в зависимости от контекста. Учитывая, что произведение было написано в Америке в середине XX века, многие технологические и бытовые реалии того времени были незнакомы советскому читателю, что требовало дополнительных пояснений при переводе. Примером служит выражение "musical insects", использованное для описания крошечных наушников, в которых непрерывно звучит поток информации. В русском переводе эта фраза передана как «музыкальные пчёлки», что делает образ более наглядным для читателя.

Например:

«H*er Seashell was tamped in her ear again and she was listening to far people*» [4, 52].

«В *ушах у неё опять были «Ракушки*», и опять она слушала далекие голоса из далеких стран» [5, 77].

Таким образом, усиливается эффект изолированности героини романа Милдред и подчёркивает её отстраненность от Монтэга и от всего мира в целом

Также приём конкретизации увеличивает эмоциональное воздействие на читателя и помогает лучше понять атмосферу.

Например:

«He opened the bedroom door. It was like coming into the cold marbled room of a mausoleum after the moon had set» [4, 16].

«Он открыл дверь спальни. Ему показалось, что он вошел в холодный, облицованный мрамором склеп, после того как зашла луна» [5, 24].

В переводе применена конкретизация: слово «room» передано как «склеп», что усиливает атмосферу смерти и безжизненности, а также создает ощущение мёртвенности, пустоты и холода, отражая эмоциональное состояние Монтэга и его отчуждение от жены.

Калькирование

Калькирование в переводе используется для передачи устойчивых выражений или метафор. Поскольку роман был написан в 1960-х годах в США, многие американские технологические термины были неизвестны советскому читателю, что делало калькирование одним из способов адаптации текста при сохранении его оригинальной структуры. Например, фраза *«the mechanical hound»* переведена как «Механическая гончая», что отражает буквальную структуру оригинала и сохраняет эффект зловещей механизированной угрозы. Примечательно, что некоторые культурные реалии того времени не имели эквивалентов в русском языке. Также, например, слово *«marshmallow»* в сцене с описанием детских воспоминаний Монтэга о жарке зефира на огне было переведено как *«леденец»*, так так этот американский десерт в 50-е годы был практически неизвестен советскому читателю.

Генерализация

Иногда переводчик прибегает к генерализации для упрощения сложных конструкций.

Автор произведения Рэй Брэдбери часто прибегает к образным, насыщенным деталями описаниям, которые при переводе могут усложнять восприятие. Применяя генерализацию, переводчик упрощает сложные конструкции, делая текст более понятным для читателя.

Например: *«He hang up his black-beetle-coloured helmet and shined it»* [4, 8].

«Он тщательно вытер и повесил на гвоздь черный блестящий шлем» [5, 10].

В этом примере наблюдается генерализация, так как в оригинале фраза *«black-beetle-coloured helmet»* подчёркивает сходство цвета шлема с черным жука, создавая яркий образ. В русском переводе это сравнение упрощено до «чёрный блестящий шлем», что убирает отсылку к насекомому и делает описание более общим. Такое решение, вероятно, связано с желанием сделать текст понятнее для читателя, убрав лишние детали.

Транскрипция и транслитерация

Например, имена персонажей *Montag* и *Stoneman* переданы как «Монтэг» и «Стоунмен», сохраняя звучание оригинала. Аналогично исторические фигуры *Latimer* и *Nicholas Ridley* транслитерированы как «Латимер» и «Николас Ридли».

Таким образом, мы можем сделать вывод, что использование лексических трансформаций позволяет сохранить художественную выразительность текста. завершение можно сказать, что несмотря на то, что перевод романа «451 градус по Фаренгейту», выполненный Т. Шинкарь был создан более полувека назад, он остаётся актуальным и сегодня, продолжая вызывать интерес у читателей и исследователей, что свидетельствует о его высоком качестве и мастерстве переводчика.

Список использованной литературы:

1. Ахунова Н.Н. Перевод художественной литературы // Наука и образование сегодня. – 2020. – № 12 (59). – С. 52-53.

2. Плешанова В.А. Проблематика романа «451 градус по Фаренгейту» Рэя Брэдбери //С68 Сохранение и развитие культурного и образовательного потенциала. – 2023. – С. 163.

3. Васильева А.А., Фатыхова Д.М. Лексические трансформации при переводе с английского языка на русский в научно-технических текстах // Modern Humanities Success/Успехи гуманитарных наук. – 2022. – № 8. – С. 79.

4. Bradbury R. Fahrenheit 451. – Спб.: Антология, 2024. – 192 с.

5. Рэй Б. 451 градус по Фаренгейту. – Перевод Татьяны Шинкарь. – М.: Эксмо, 2024. – 288 с.

Дабыл М.А.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,

Астана қ, ғылыми жетекші: аға оқытушы Кадрина Б.Ш.

THE PECULIARITIES OF USING STORY-BASED AND COMPETITIVE GAMES IN DEVELOPING LEXICAL SKILLS

The development of lexical skills is one of the most critical aspects of foreign language learning, as vocabulary is a fundamental component of all speech activities – listening, speaking, reading, and writing [2, 315]. Despite this, vocabulary acquisition remains a significant challenge for learners. To address this challenge, modern teaching methodologies emphasize game-based learning, which fosters engagement and contextual understanding. By integrating story-based and competitive games, educators can create interactive environments that make vocabulary learning more effective and enjoyable [3, 5]. Memorization of word meanings alone

is not sufficient; students must also develop the ability to use words correctly in different contexts [1, 23]. This article examines the importance of story-based and competitive games in developing lexical skills in foreign language learning. It highlights the advantages of game-based learning, particularly in vocabulary acquisition, and presents a methodological guidebook designed to assist teachers in implementing these games effectively. The guidebook includes a variety of engaging activities, categorized by lesson stage, and features QR codes for easy access to materials.

Key words: story-based learning, competitive games, lexical skills and vocabulary acquisition.

The aim of this study is to explore the effectiveness of story-based and competitive games in enhancing lexical skills and to provide a structured resource for teachers to integrate these methods into their lessons.

Objectives

1. To analyze the role of game-based learning in vocabulary acquisition and retention.
2. To demonstrate the benefits of story-based and competitive games in improving lexical skills.
3. To introduce a methodological guidebook that provides teachers with practical tools for incorporating games into language lessons.

Traditional vocabulary instruction often relies on rote memorization, which does not always lead to successful long-term retention. Studies show that active engagement and contextual learning significantly improve lexical development [2, 316].

Competitive games provide a structured challenge that encourages students to recall and apply vocabulary quickly while fostering motivation and collaboration [1, 26]. Research highlights that students who learn through competition retain words more effectively and are more engaged in language activities [3, 16]. Competitive games enhance learning by boosting motivation, fostering faster word recall, and promoting social interaction through collaboration and communication.

Story-based games immerse learners in narrative-driven language practice, allowing them to see vocabulary in meaningful contexts. Unlike isolated word lists, storytelling games help students internalize words and phrases naturally, making them more likely to use them correctly in speech and writing [3, 6]. Story-based games enhance comprehension by linking words to context, boost creativity through dynamic language use, and support long-term retention by integrating vocabulary into narratives.

To support teachers in implementing story-based and competitive games, a methodological guidebook has been developed. It provides a structured framework for educators, offering a collection of games categorized according to lesson stages and student age groups. The inclusion of QR codes allows for immediate access to instructional materials, printable resources, and supplementary content, ensuring ease of integration into various classroom settings. Additionally, the proposed activities exhibit a high degree of adaptability, making them applicable to diverse language proficiency levels and pedagogical approaches.

The primary objective of the guidebook is to foster the development of lexical competence by transitioning students' passive vocabulary into active use. Through the incorporation of interactive methodologies, learners engage in activities that enhance their phonetic accuracy, spoken fluency, and written expression. The theoretical foundation of the guidebook aligns with communicative language teaching (CLT), Total Physical Response (TPR), and Content and Language Integrated Learning (CLIL), ensuring a comprehensive approach to vocabulary acquisition.

Each game serves a specific didactic function. The icebreaker game "If I Were" is strategically implemented at the initial stage of the lesson to activate cognitive and linguistic engagement, particularly in practicing conditional structures. Story-based activities, such as "Collect a Story," "Taboo Game," and "Who is the Burglar," are designed for middle and high school students, facilitating vocabulary retention, narrative construction, and logical reasoning.

These games are suitable for mid-lesson application or as a concluding task to reinforce learned material. Competitive CLIL-based activities, including “Word Race,” “Talk Show,” “Hot News,” and “Interview,” integrate subject-specific content (e.g., geography and biology) with language learning, promoting the contextualized application of vocabulary in interdisciplinary settings.

Empirical studies in educational psychology suggest that competitive and game-based learning strategies contribute to increased student motivation and academic performance. By fostering a collaborative yet competitive learning environment, these activities enhance student engagement, thereby improving overall classroom success rates. The structured format of the guidebook, combined with the accessibility of digital resources via QR codes, minimizes teachers’ preparatory workload while maintaining high pedagogical efficiency. Furthermore, the adaptability of these methodologies allows educators to tailor activities to the specific linguistic and cognitive needs of their students, making the guidebook a versatile and effective tool for vocabulary instruction.

The integration of story-based and competitive games into foreign language teaching has proven to be an effective method for improving lexical skills. While traditional vocabulary instruction often lacks engagement and context, game-based learning provides an interactive and meaningful approach that fosters motivation and retention.

Competitive games create an energetic learning environment that encourages quick recall and collaboration, while storytelling-based games allow students to internalize vocabulary through narratives and real-life situations. The methodological guidebook serves as a valuable tool for educators, offering structured activities, QR-coded materials, and adaptable games suitable for different age groups and proficiency levels. By incorporating these innovative teaching strategies, educators can enhance students’ lexical skills, improve communication abilities, and create a more engaging and effective learning experience. The guidebook provides a practical, research-backed resource that empowers teachers to integrate game-based methodologies into their language instruction, ensuring long-term success in vocabulary acquisition.

References:

1. Araque Cachiguango S.M. (2023). Word Games in the Development of Young Learners’ Lexical Skills. Universidad Técnica de Ambato.

2. Piskun Y.V. (2023). Lexical Skills and Peculiarities of Their Formation at the Early Stage of Foreign Language Teaching. Saratov National Research State University.

3. Tsao J. (2023). Guidebook on Game-Based Learning and Storytelling. University of Hong Kong.

Думанова Д.Д.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Кадрина Б.Ш.

АУЫЗША АУДАРМА (МУЛЬТФИЛЬМДЕРДІ АУДАРУ МЫСАЛДАРЫ)

Ауызша аударма – ақпаратты ауызша беру арқылы коммуникация тәсілі. Ол конференция, іскерлік кездесулер сияқты түрлі жағдайларда қолданылады. Бұл жұмыстың мақсаты – ауызша аударманың түрлері мен ерекшеліктерін талдау, сонымен қатар ағылшын тілінен қазақ тіліне аудару тәсілдерін зерттеу.

1. Ауызша аударма және оның ерекшеліктері

Ауызша аударма екі негізгі түрге бөлінеді:

• Синхронды аударма – аудармашы сөйлеушімен бір мезгілде аударады. Ол жоғары деңгейлі шеберлік пен жылдам реакцияны талап етеді. Синхронды аударма мәтіндік

материалдарды ұсынуды білдіреді. Синхронды аударманың сәтті болуы үшін алдын-ала талқыланатын нәрсені мүмкіндігінше терең зерттеу керек, бұл жағдайда импровизация қажеттілігі барынша азайтылуы керек, өйткені синхронды аударма аудармашының сөз тіркестерін ойластыруға, уақытты немесе естігендерін нақтылау мүмкіндігін болмайды.

• Ізбе-із аударма – сөйлеуші бірнеше сөйлем айтқаннан кейін аудармашы оны аударады. Бұл әдіс келіссөздер мен ресми кездесулерде жиі қолданылады. Ізбе-із аудармада қабылдау, талдау, синтез және тіпті ішінара аударма жазбамен бір уақытта жүреді, бұл сана бір уақытта тыңдау және жазу қажеттілігіне байланысты екіге бөлінетін бастапқы кезеңде қолжазба әдістерін меңгеруде қосымша қиындықтар туғызады. Ізбе-із түрде аударылған мәтіндер - бұл тілдің барлық деңгейлерінде көрінетін ауызша, жедел қарым-қатынас туралы ақпарат: фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік және, әрине, стилистикалық

Ауызша аударманың артықшылықтары:

• Жоғары сұраныс және кәсіби бедел

• Жеке қарым-қатынастың мүмкіндігі

• Жылдам нәтижеге жету

Кемшіліктері:

• Үлкен психологиялық және физикалық жүктеме

• Дайындыққа шектеулі уақыт

• Шұғыл шешім қабылдау қажеттілігі

«Tangled» мультфильмінің аударылуы

Аудармада қолданылған негізгі тәсілдер:

• **Қосу**: түпнұсқа мәтінге мағынаны күшейту үшін қосымша сөздер енгізу.

– Rapunzel, look in that mirror. You know what I see? I see a strong, confident, beautiful young lady. Oh, look, you're here too. Ahahah…**I'm just teasing**.

– Okay. So, mother as I was saying, tomorrow is…

– **Rapunzel,** Mother's feeling a little run-down.

– Айнаға қарашы Рапунцель, көріп тұрсың ба, өңі бал-бұл жанған қоссылудың өзі емес пе? Ол сенің жаныңда тұр. Әзілдегенім ғой, жаным. **Көңіліңе алмайақ қой.**

– Жарайды. Менің айтайын дегенім ертең...

– **Рапунцель, күнім,** апаң қатты шаршап тұр.

• **Түсіру**: кейбір сөздерді алып тастау арқылы сөйлем құрылымын жеңілдету.

• **Перефраза**: мағынаны сақтай отырып, сөйлемдерді басқаша құру.

– No, no, no. **This is bad, this is very, very bad. This is really bad. They just can't get my nose right.**

– **Who cares?**

– Жо-жо-жоқ. **Бұл не сұмдық, әттеген-ай! Бұл масқара ғой. Бұл жақсы емес. Мұрным шыныменде осындай қисық па?**

– **Өтірік пе?**

• **Транслитерация**: есімдер мен атауларды түпнұсқа тілінде сақтау.

Rapunzel- Рапунцель, Flynn Rider - Флин Райдер, Pascal – Паскаль, Maximus – Максимус, Mother Gothel – Готель ана, Catalina Schnitz - Каталина Шниц.

• **Қайта құрылу**: түпнұсқадағы сөйлемдерді жаңа мағынаға сәйкестендіру.

Ауызша аударма – жоғары кәсіби дайындық пен жылдам шешім қабылдауды қажет ететін сала. Бұл зерттеу жұмысы арқылы ауызша аударманың түрлері, ерекшеліктері және әдіс-тәсілдері қарастырылды. Сондай-ақ, «Tangled» мультфильмінің аударма сы мысалында аударма трансформациялары мен стилистикалық әдістер талданды. Ауызша аударма – тілдік қабілет пен кәсіби машықты жетілдіруді талап ететін маңызды сала.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Аликина Е. В. Ауызша дәйекті аударма теориясы мен практикасына кіріспе: Оқу құралы. – М.: 2010. – 192 б.

2. Серова Т.С. Ауызша дәйекті бір жақты аудармадағы жаттығулар. – Пермь.: 2005, 278 б.
3. Синхронды аударма теориясы мен практикасы. – М.: 1987. – 137 б.
4. Швейцер А.Д. Аударма және лингвистика. – М.: 1973. – 227 б.

Есенаманова Ж.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., доцент Ильясова А.У.

АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ БАЛАМАСЫЗ ЛЕКСИКАНЫ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУ БАРЫСЫНДА АДЕКВАТТЫЛЫҚҚА ЖЕТУ ЖОЛДАРЫ

Аударма ісінде әртүрлі тілдердің өзіндік ерекшеліктеріне байланысты белгілі бір сөздер мен ұғымдарды басқа тілге дәлме-дәл жеткізу қиынға соғады. Мұндай сөздер мен сөз тіркестері баламасыз лексика деп аталады. Олар, әсіресе, тарихи, мәдени, әлеуметтік ерекшеліктерге немесе ұлттық дәстүрлерге байланысты қалыптасқан ұғымдар болғандықтан, әр тілде өзіндік мазмұнмен және контекспен беріледі.

Ағылшын әдебиетінің классикалық шығармаларының бірі – Джейн Остиннің «Pride and Prejudice» («Тәкаппарлық пен жаңсақтық») романы – ағылшын қоғамының XVIII–XIX ғасырлардағы тұрмыс-тіршілігін, әлеуметтік құрылымын, әдет-ғұрыптарын, салт-дәстүрлерін сипаттайтын көптеген баламасыз лексиканы қамтиды. Бұл сөздер мен ұғымдарды қазақ тіліне аудару барысында транслитерация, сипаттамалық аударма, мағынасы жақын сөзбен алмастыру және фразеологиялық сәйкестендіру әдістері қолданылады.

Баламасыз лексика – белгілі бір тілде бар, бірақ басқа тілде тура баламасы жоқ сөздер мен сөз тіркестері. Аударма теориясында олар бірнеше түрге бөлінеді. Біріншісі – реалий сөздер, яғни белгілі бір ұлттың мәдениеті мен тұрмыс-салт ерекшеліктерін білдіретін терминдер. Олардың қатарына Entailment (мұрагерлікті шектеу жүйесі), Dower house (жесір әйелге арналған үй), Debutante (қоғамға алғаш рет шыққан жас қыз) сөздерін жатқызуға болады. Бұл ұғымдар ағылшын қоғамының тарихи ерекшеліктерімен байланысты болғандықтан, қазақ тілінде тура баламасы жоқ.

Екіншісі – әлеуметтік атаулар. Мұндай сөздер белгілі бір әлеуметтік топқа, мамандыққа немесе қызметке қатысты қолданылады. Мысалы, Governess (үй мұғалімі), Gentleman (асыл текті ер адам), Lady (ақсүйек әйел) сияқты сөздер сол кезеңдегі қоғамдағы адамдардың әлеуметтік мәртебесін сипаттайды.

Үшінші түрі – фразеологиялық тұрақты тіркестер. Ағылшын тіліндегі тұрақты сөз тіркестері қазақшаға тура аударылмайтындықтан, олардың мағынасын баламалы нұсқамен жеткізу қажет. Мысалы, To be in a high dudgeon (ашуға булығу), Make a dead set at someone (біреуге бар күшін сала ұмтылу), Throw discretion to the winds (сақтықты ұмыту, тәуекелге бару) сияқты тіркестер аудару барысында қазақ тіліндегі ұқсас мағынадағы фразеологизмдермен беріледі.

Ағылшын тіліндегі баламасыз лексиканы қазақ тіліне аударуда бірнеше негізгі тәсіл қолданылады. Бірінші – транслитерация және транскрипция әдісі. Бұл әдісте сөз түпнұсқа тілдегі дыбысталуына жақын түрде беріледі. Мысалы, Entailment – «энтейлмент», Debutante – «дебютантка», Governess – «гувернантка» болып аударылады. Бұл әдіс көбінесе мәдени немесе тарихи мәні бар сөздерге қолданылады.

Екінші – сипаттамалық аударма әдісі. Кейбір ұғымдарды қазақ оқырманына түсінікті ету үшін оларды сипаттамалық тәсілмен жеткізу қажет. Мысалы, Accomplished woman – «жан-жақты дамыған, өнерлі әйел», Dower house – «жесір әйелге арналған үй», Elopement – «үйден қашып кету» деп беріледі.

Үшінші – мағынасы жақын сөзбен алмастыру. Бұл әдісте сөз түпнұсқаның тура

баламасы болмаса да, мағынасы жағынан сәйкес келетін сөзбен беріледі. Мысалы, Gentleman – «асыл текті адам», Lady – «ақсүйек әйел», Courtship – «қызға сөз салу» деп аударылады.

Төртінші – фразеологизмдерді сәйкестендіру. Ағылшын тіліндегі тұрақты тіркестерді қазақ тіліндегі ұқсас тұрақты сөз тіркестерімен ауыстыру арқылы олардың мағынасын барынша дәл жеткізуге болады. Мысалы, To be in a high dudgeon – «ашуға булығу», Make a dead set at someone – «бар күшін сала ұмтылу», Throw discretion to the winds – «тәуекелге бару» деп аударылады.

Баламасыз лексиканы аудару барысында аудармашылар бірнеше факторды ескеруі қажет. Біріншіден, контексті сақтау маңызды, яғни сөздің бастапқы мәнін бұзбай, оның эмоциялық реңкін дұрыс жеткізу керек. Екіншіден, мәдени сәйкестікті сақтау қажет, өйткені ағылшын мәдениетіне тән ұғымдарды қазақ оқырманы түсінуі үшін қосымша түсіндірмелер беру керек болуы мүмкін. Үшіншіден, көркемдік және стильдік сәйкестік қамтамасыз етілуі тиіс, себебі оқырман түпнұсқа мәтіннің атмосферасын сезіне алуы керек. Төртіншіден, тілдің табиғилығын сақтау маңызды, яғни қазақ тілінің грамматикасы мен стилистикасына сәйкес келетін аударма жасау қажет.

Қорыта айтқанда, Джейн Остиннің Pride and Prejudice романында көптеген баламасыз лексикалық бірліктер кездеседі. Оларды қазақ тіліне аудару кезінде әртүрлі әдістер – транслитерация, сипаттамалық аударма, мағынасы жақын сөзбен алмастыру және фразеологиялық сәйкестендіру – қолданылады. Осы әдістердің үйлесімді қолданылуы түпнұсқа мәтіннің көркемдік құндылығын сақтауға және қазақ оқырманына түсінікті етуге мүмкіндік береді.

Баламасыз лексиканы аудару – күрделі процесс, бірақ дұрыс тәсілдерді қолдану арқылы шығарманың мазмұнын, стилін және ұлттық ерекшеліктерін жоғалтпай жеткізуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Нұрғалиева А. Аударма теориясы және практикасы. – Алматы: Қазақ университеті, 2015.
2. Сыдықов А. Кросс-культурная коммуникация и перевод. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2018.
3. Мусина Г. Аудармадағы баламасыз лексика: теория және практика. – Алматы: Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2020.
4. Бекмұратова А. Әлеуметтік атаулар мен реалийлерді аудару мәселелері. – Қарағанды: Қарағанды мемлекеттік университеті, 2017.

Ермек Ұ.Ж.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты колледжінің студенті, Астана қ., ғылыми жетекшісі: педагог Сембина С.А.

ЦИФРЛЫҚ ДӘУІРДЕГІ ТІЛДІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ

Цифрлық дәуірдегі тілдің трансформацисы. Қазіргі заман цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы мен коммуникация құралдарының үздіксіз өзгеруімен сипатталады. Бұл өзгерістер тілдің қолданысына, құрылымына және дамуына айтарлықтай әсер етуде. Әлеуметтік желілер, мессенджерлер, жасанды инеллект, онлайн-аударма құралдары мен нейрожелілердің дамуы тілдік трансформацияны жаңа деңгейге көтерді.

Цифрлық технологиялардың тілге әсері.

Қысқартулар мен эмодзи қолдану – онлайн-коммуникацияда сөздерді қысқарту,эмодзилерді тілдік элемент ретінде пайдалану жиі кездеседі.

Ағылшын тілінің ықпалы – интернет кеңістігінде ағылшын тілінің үстемдігі жаңа сөздердің басқа тілдерге енуін жылдамтатуда.

Жасанды интеллект пен аударма жүйелері – машиналық аударма сапасының артуы тіл үйренуге деген қажеттілікке әсер етеді.

Әлеуметтік желілер мен мессенджерлердің ықпалы.

Коммуникация стилінің өзгеруі – қысқа хабарламалар, сленг, интернет-мемдер арқылы жаңа тілдік нормалар қалыптасуда.

Көпмәдениеттілік және тілдік қоспалар – түрлі тілдердің араласуы, гибртдті тілдік конструкциялардың пайда болуы.

Фейк жаңалықтар мен ақпараттық манипуляция – тілдің ақпараттық құрал ретінде қолданылу ерекшеліктері.

Білім беру мен тіл үйренудегі трансформация.

Цифрлық платформалар мен онлайн білім – тіл үйренудің жаңа әдістері мен құралдарының дамуы (Duolingo, Coursera , т.б)

Жасанды интеллект негізіндегі тілдік модельдер – GPT, чат боттар, виртуалды ассистенттер арқылы тілді меңгерудің жаңа мүмкіндіктері.

Аудио-визуалды контенттің рөлі-подкасттар, видеосабақтар және интерактивті оқу материялдары.

Демографиялық және әлеуметтік факторлар;

Цифрлық платоформалар арқылы ақпарат алмасу тек техгологиялық прогресті ғана емес, сонымен қатар, әлеуметтік, экономикалық және демографиялық өзгерістерді де көрсетеді. Кейбір зерттеулер бойынша, географиялық және демографиялық ұқсастықтар тілдік өзгерістердің таралуында маңызды рөл атқарады.

Лексикалық әртүрліліктің азаюы. Кейбір зерттеулер интернеттегі комуникацияның қарапайымдануына байланысты тілдік байлықтың азаюын көрсетеді. Бұл құбылыс әлеуметтік желілерде қысқа және қарапайым сөйлемдердің басым болуымен түсіндіріледі.

Аймақтық ерекшеліктерді ескеру;

Ғаламдық медиа өнімдерін локализаиялау барысында аймақтық мәдениет пен тәлдік ерекшеліктер ескеріледі. Мысалы «Өрмекші-Адам: Өрмекші Әлеміне»

Фильмнің Латын Америкасы нұсқасында: Def Leppard, тобының атауы «Sorda Stereo» деп өзгертілген, бұл жергілікті көрермендерге түсінікті болуы үшін жасалған.

Цифрлық дәуірдегі тілдің тарнсформациясы – бұл үздіксіз және көпқырлы процесс.Технологиялық жаңалықтар, әлеуметтік желілер, мәдени ықпалдар мен білім беру жүйелерінің өзгерістері тілді бұрынғыдан әлдеқайда икемді, бейімделгіш және инновациялық етеді. Осы үрдістердің тиімді пайдаланылуы қоғамға жаңа коммуникация әдістерін енгізуге, мәдени және тілдік әртүрлілікті нығайтуға мүмкіндік береді.

Бұл ақпараттар цифрлық дәуірдің тілге әкеліп отырған өзгерістерін жан-жақты қарастырып, оның қоғам мен мәдениетке тигізетін әсерін түсінуге септігін тигізеді.

Қорытынды:т іл білімі аударматану шет тілдерін оқыту әдістемесі салаларындағы заманауи мәселелер тегологиялық және мәдени өзгерістерге бейімделуді талап етеді.

Инновациялық әдістер мен техгологияларды енгізу арқылы тілдік білім берудің сапасын арттыруға және мәдениетаралық коммуникацияны дамытуға қол жеткізуге болады.

Есет А.Е.,
М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетінің магистрі,
Петропавл қ., ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., доцент Есматова Т.М.

ШЕТ ТІЛІНДЕГІ READING ОҚЫТУДА ЭЛЕКТРОНДЫҚ МАТЕРИАЛДАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Мақалада шет тіліндегі Reading оқытуда электрондық материалдарды пайдаланудың тиімділігі талданады. Зерттеу барысында электрондық ресурстардың оқу дағдыларын дамытуға әсері, оларды қолданудың артықшылықтары мен мүмкіндіктері қарастырылады. Электрондық материалдар оқушылардың мотивациясын арттырып, оқу процесін интерактивті әрі қызықты етеді. Сонымен қатар, бұл әдіс оқушылардың мәтіндерді түсіну деңгейін жақсартып, олардың сөздік қорын кеңейтуге ықпал етеді. Ғалымдар электрондық платформалар мен қосымшаларды тиімді пайдалану арқылы оқытудың сапасын арттыру жолдарын ұсынады. Мақалада заманауи технологиялардың білім беру саласындағы рөлі айқындалып, оқыту процесінде сандық ресурстарды қолданудың өзекті мәселелері талқыланады.

Қазіргі адамның өмірі соңғы онжылдықтарда қатты өзгерді. Бұрын фантастика болып көрінген нәрселер бүгінгі күні күнделікті шындыққа айналды. Біз қазіргі электронды құрылғыларсыз – мобильді телефон, планшет, ноутбук, компьютерлерсіз өмірімізді елестете алмаймыз. Олар бізге бір-бірімізбен байланысуға, бос уақытымызды көңілді өткізуге, кез келген сұраққа жауап алуға, тіпті дос табуға мүмкіндік береді. Әрине, қазіргі оқыту және білім беру процесі де өзгерістерге ұшырады. Сондықтан сабақтарда электрондық білім беру ресурстарын әзірлеу және қолдану қабілеті мұғалімдер үшін өте өзекті және уақыт талабы болып табылады.

Бүгінгі таңда дәстүрлі мұғалім – оқушы – оқулық схемасы өзгеріске ұшырады. Бұл жүйеде компьютер жаңа компонент ретінде маңызды орын алып отыр, ал мектепке компьютерлік оқыту ұғымы енгізілді. Демек, электрондық білім беру ресурстары оқу процесінің толыққанды бөлігіне айналуда. Компьютерлердің адам қызметінің түрлі салаларында кеңінен қолданылуы тіл үйрену мәселесін де айналып өткен жоқ. Қазіргі уақытта шет тілдерін оқытуға арналған көптеген компьютерлік бағдарламалар әзірленген.

Материалдар мен әдістер

Қазіргі уақытта электрондық оқу материалдары (ЭОМ) әртүрлі пәндерді оқыту процесінде пайдалану үшін барған сайын қолжетімді бола бастады. Ол үшін әртүрлі ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) қолданылады.

Электрондық оқу материалдары (ЭОМ) – компьютерлік технология негізінде әзірленген және енгізілген оқу құралдарын біріктіретін ең жалпы термин. Цифрлық білім беру ресурстары – бұл цифрлық технологиялар негізінде құрылған және жұмыс істейтін білім беру ресурстары. Терминдер арасындағы айырмашылық түбегейлі болып көрінеді, өйткені цифрлық технологиялар ақпаратты өңдеу және жазу тәсілі ғана. Сандық жазу жүйесі пайда болғанға дейін аналогтық жүйе болған, қазіргі уақытта басқа жүйелер (кванттық, лазерлік және т.б.) белсенді түрде әзірленуде. Сондықтан электронды оқу материалдары технологияның бір бөлігі емес, тұтас бір саласын сипаттайтын жалпылама атау болып табылады [1, 99].

Егер ағылшын тілі мұғалімі интернетті қолдана алса, бұл сабақтардың ақпараттық жағынан да, иллюстрациялық жағынан да қызықты болып өтуіне ықпал етеді. Егер мұғалім электрондық материалдармен, виртуалды экскурсиялармен, интернет желісіндегі мәдени және әлеуметтік маңызы бар объектілерге арналған нұсқаулықтармен жұмыс істеген жағдайда, бұл оқушыларды ағылшын тілін оқуға деген қызығушылықтарын одан сайын арттыруға мүмкіндік береді. Электрондық материалдармен сенімді жұмыс жасай отырып, ағылшын тілі мұғалімі оқушылардың викториналарға, жобаларға,

олимпиадаларға, түрлі қашықтықтан өткізілетін байқауларға қатысуын ұйымдастыра алады.

Профессор Е.С. Полаттың пікірінше, қазіргі уақытта қолданылатын жаңа педагогикалық технологиялар жаңа ақпараттық технологияларсыз жұмыс жасауы мүмкін емес [2, 71].

Электронды оқу материалдарын әрдайым қолдануға болады ма, олар қаншалықты баспа оқулықтарын алмастыра алады деген сұрақ туындайды.

Г.М. Коджаспирова мен К.В. Петров электронды материалдардың оқылым дағдысын үйретуде білім беру процесінде қолданудың 3 кезеңін бөліп қарастырады:

– эпизодтық (жағдайға байланысты);

– жүйелі (алдын ала ойластырылған);

– синхронды (дәстүрлі баспа оқулықтарының электронды материалдармен үздіксіз әрекеттесуі) [3, 25].

Н.С. Коваленко бірқатар басқа педагогтар сияқты, электронды оқу материалдарын қосымша құрал ғана емес, сонымен қатар жеке тәуелсіз оқу құралы ретінде қарастырады [4, 36].

Қолданыстағы интернет-технологиялар, электронды оқу құралдары ақпаратты тек мәтін түрінде ғана емес, сонымен қатар гипермәтін, дыбыс, бейне кескін түрінде де ұсына алады. Әртүрлі тақырыптар, ойындар, түрлі-түсті бояулар оқушыларды жігерлендіреді. Мультимедиялық құралдар әрбір оқушының қызығушылықтары мен мүмкіндіктеріне қарай оқытуды жекелендіруге мүмкіндік береді. Оқушылар мультимедиялық жобаларды оңай орындайды, ал электрондық материалдардағы мақалалар мен мәтіндерді тез түсінеді, себебі бұл ақпарат олардың қызығушылықтарына байланысты қолданылады. Е.В.Достовалованың пікірінше, мультимедиялық құралдар оқушыға материалды қабылдауға және есте сақтауға ықпал ететін психологиялық жағдайлар жасайды [5, 95].

Психологиялық-педагогикалық зерттеулерге сәйкес ағылшын тілі сабақтарында интернетті пайдалану [6, 18]:

– оқу іс-әрекетін ынталандыруға мүмкіндік береді, тәуелсіздікті арттырады;

– оқушының пассивті тыңдаушының күйінен оқу процесінің белсенді қатысушысына өтуін қамтамасыз етеді, «жауап беруден қорқу» сияқты психологиялық кедергіні жояды;

– психологиялық механизмдерді дамытады: қиял, зейін, есте сақтау. Сонымен қатар ойлау процестеріне де ықпал етеді: талдау, синтез, дедукция, логикалық ойлау және т.б.

Е.В. Воевода пікірінше, интернет және электрондық оқу материалдарын қолдану қызығушылықты, шығармашылықты, икемділікті, стереотиптік емес ойлауды дамытады. Сонымен қатар, интернетке деген шамадан тыс құмарлық тәуелділіктің және баланың психикалық ауытқуларының дамуына әкелуі мүмкін. Сондықтан интернет ресурстарының оқу құралы ретіндегі көптеген артықшылықтарына қарамастан, дәстүрлі құралдарды жаңа технологиялармен алмастыра отырып, оларды таңдауға және сабақтарды жоспарлауға мұқият назар аударған жөн [7, 85].

Шет тіліндегі Reading оқытуда электрондық материалдарды қолдану заманауи білім беру талаптарына сәйкес тиімді әдіс болып табылады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, электрондық ресурстар оқу процесін интерактивті, қызықты және икемді етіп, оқушылардың оқылым дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Олар оқушылардың жеке оқу траекториясын құруға, оқу қарқынын реттеуге және коммуникативті дағдыларды қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Электрондық материалдар оқушылардың түпнұсқа мәтіндермен жұмыс істеуіне жағдай жасап, өз бетімен білім алуды ынталандырады. Сонымен қатар, мұғалімдерге оқу процесін ұйымдастыруда жаңа мүмкіндіктер ұсынады. Осылайша, электрондық материалдарды пайдалану оқыту сапасын арттырудың және білім алушылардың қажеттіліктеріне жауап берудің маңызды құралы ретінде танылды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Есенина Н.Е. Обзор электронных образовательных и информационных ресурсов для обучения иностранному языку // Информатика и образование № 12. – 2016. – С. 103-105.

2. Полат Е.С., Бухаркина М.Ю. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 271 с.

3. Коджаспирова Г.М., Петров К.М. Технические средства обучения и методика их использования. – М.: Издательский центр «Академия». 2002. – 256 с.

4. Коваленко Н.С., Колбышева Ю.В. Использование современных интернет-ресурсов при обучении иностранному языку студентов неязыковых специальностей. // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2010. – № 3. – С. 90-93.

5. Достовалова Е.В. Образовательные Интернет-ресурсы России. – Красноярск: Изд-во Сибирского федер. унив-та, 2010. – 121 с.

6. Муковникова Е.В. Эффективное использование цифровых образовательных ресурсов на уроке английского языка. // Английский язык. – 2008. – № 4. – С. 18.

7. Воевода Е.В. Интернет-технологии в обучении иностранным языкам. Высшее образование в России. – М.: Изд-во Московск. гос. инст-та международных отношений. – 2009. – Вып. 9. – С.110-114.

Жандосқызы Г.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты жоғары колледжінің студенті, Астана қ., ғылыми жетекшісі: Ускенбаева Д.К.

БІЛІМ БЕРУДІҢ БОЛАШАҒЫ: ДӘСТҮРЛІ ПЕДАГОГИКА МЕН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕРДІҢ АРАСЫНДАҒЫ БАЛАНС

Қазіргі әлемде білім беру жүйесі қарқынды өзгерістерге ұшырап, жаңа технологиялар мен әдістемелер кеңінен қолданысқа енгізілуде. Білім беру саласындағы бұл өзгерістер дәстүрлі педагогика мен инновациялық тәсілдер арасындағы тепе-теңдікті сақтаудың маңыздылығын алға тартады. Осы мақалада дәстүрлі оқыту мен инновациялық әдістердің ерекшеліктері қарастырылып, олардың тиімділігін салыстыру арқылы үйлесімді тепе-теңдік ұстану жолдары ұсынылады.

Дәстүрлі педагогика – бұл білім берудің ғасырлар бойы қалыптасқан әдістеріне негізделген жүйе. Бұл әдіс студенттерге тұрақты білім негізін беріп, оқыту процесін белгілі бір құрылымға сәйкестендіреді. Дәстүрлі әдістің басты артықшылықтарының бірі – оның жүйелілігі мен тәртіпті сақтауға көмектесуі. Мұғалім білімді ұйымдастырушы ретінде оқушыларға бағыт-бағдар беріп, оларды білімге жетелейді. Алайда дәстүрлі педагогиканың шектеулері де бар. Ол көбіне оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуда шектеулі болып келеді. Оқытудың бұл түрінде студенттер пассивті тыңдаушы рөлінде қалып, теориялық материалды жаттауға бейімделеді. Оқытудың біржақты бағыты мен мұғалімнің монологтық әдісі кейбір студенттер үшін қиындық туғызуы мүмкін

Дәстүрлі педагогиканың артықшылықтары мен кемшіліктері:

Дәстүрлі педагогика	Артықшылықтары	Кемшіліктері
Жүйелілік және тәртіп	Оқытудың тұрақты құрылымы бар.	Студенттер пассивті тыңдаушы болып қала береді.
Оқушыларға бағыт-бағдар беру	Нақты академиялық нәтижелер береді.	Жеке тұлғалық және шығармашылық дамуға аз көңіл бөлінеді.
Тексерілген әдістеме	Білімді кезең-кезеңімен меңгеруге көмектеседі.	Технологиялық инновацияларға баяу бейімделеді.

Білім беруде инновациялық технологияларды қолдану оқу процесін икемді әрі қызықты етіп жасауға мүмкіндік береді. Бүгінгі таңда цифрлық платформалар, жасанды интеллект, онлайн-курстар және мобильді қосымшалар оқытудың ажырамас бөлігіне айналды. Бұл әдістер оқушылардың белсенділігін арттырып, ақпаратты тез әрі тиімді игеруге көмектеседі.

Инновациялық тәсілдердің артықшылықтарының бірі – олардың студентке бағытталғандығы. Оқушы өз бетінше білім алу мүмкіндігіне ие болып, оқыту процесін жеке қажеттіліктеріне қарай бейімдей алады. Сонымен қатар, геймификация, проблемалық оқыту және коллаборативті оқыту әдістері студенттерді шығармашылық және сыни ойлауға ынталандырады.

Дегенмен, инновациялық тәсілдердің де белгілі бір қиындықтары бар. Технологияларға тәуелділік, интернетке қолжетімділік мәселесі және мұғалімдердің жаңа әдістерді толық меңгермеуі бұл процестің тиімділігіне әсер етуі мүмкін. Сонымен қатар, цифрлық құрылғыларға шамадан тыс тәуелділік оқушылардың шынайы қарым-қатынас дағдыларының төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Инновациялық тәсілдердің артықшылықтары мен кемшіліктері:

Инновациялық тәсілдер	Артықшылықтары	Кемшіліктері
Технологияларды пайдалану	Оқушылардың қызығушылығын арттырады.	Техникалық ресурстарға тәуелділік.
Жеке оқу траекториясы	Студенттер өз қарқынымен білім алады.	Мұғалімдердің қосымша даярлығын қажет етеді.
Белсенді оқыту әдістері	Шығармашылық пен сыни ойлауды дамытады.	Шынайы қарым-қатынастың төмендеу қаупі бар.

Балансты сақтау жолдары

Дәстүрлі және инновациялық әдістерді үйлестіру үшін оларды бір-бірін толықтыратын элементтер ретінде қарастыру қажет. Қазіргі уақытта аралас оқыту (Blended Learning) әдісі кеңінен қолданылуда. Бұл әдісте дәстүрлі дәрістер онлайн платформалар (Quizlet, Duolingo) арқылы толықтырылады, ал практикалық тапсырмалар мен жобалар интерактивті форматта орындалады. Бұл әдіс сабақтарды онлайн және офлайн форматта өткізуді көздейді.

Жеке оқыту әдістерін енгізу де маңызды. Әр оқушының қажеттілігі мен оқу қарқыны әртүрлі болғандықтан, білім беру процесінде оқытудың бейімделген әдістерін пайдалану керек. Сонымен қатар, мұғалімдер үшін үздіксіз кәсіби даму курстарын ұйымдастыру олардың инновациялық технологияларды меңгеруін қамтамасыз етеді.

Аралас оқытудың артықшылықтары мен сабақта қолданылуы төмендегі кестеде көрсетілген:

Артықшылықтар	Сипаттамасы
Жеке оқу қарқыны	Оқушылар материалды өз ыңғайына қарай меңгереді.
Оқуға қызығушылық	Интерактивті технологиялар білім алуға ынталандырады.
Уақытты тиімді пайдалану	Теория онлайн өтіп, сыныпта тәжірибе жасауға уақыт қалады.
Икемділік	Мұғалім әр оқушыға қажетті әдісті қолдана алады.

Білім беру жүйесінде дәстүрлі және инновациялық әдістерді теңгерімді пайдалану маңызды. Оқытудың классикалық әдістері ғасырлар бойы қалыптасқан тәртіп пен жүйелілікті сақтауға көмектессе, заманауи технологиялар оқушылардың қызығушылығын арттырып, оқу процесін жеңілдетеді. Аралас оқыту білім алушыларға қажетті академиялық білім беріп қана қоймай, оларды шығармашылық және сын тұрғысынан ойлауға үйретеді. Осы әдістерді үйлестіре отырып, тиімді әрі сапалы білім беруге қол жеткізуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Құдайбергенова К.Ш. Инновациялық оқыту технологиялары. – Алматы: Білім, 2022.

2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстандық білім беруді модернизациялау стратегиясы. – Астана, 2021.

3. Brown, H. D. Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. – Pearson, 2015.

4. Anderson, L. & Krathwohl, D. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy. – Longman, 2001.

Жаксыбаева Е.Р.,

студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,

г. Астана, научный руководитель: м.п.н., доцент Сулятецкая Н.Л

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЛЕКСИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ С АНГИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Художественный перевод – это настоящее искусство. Каждое слово, каждая фраза несут смысл, настроение, эмоции, стиль – все то, что переводчик стремится оживить в другом языке, чтобы сохранить душу произведения. «Если у автора оригинала большая свобода выбора темы, стиля, слов и выражений, то возможности переводчика ограничены: он не может выйти за границы темы, идеи, цели, стиля переводимого произведения. По мнению А.В.Карельского, переводное произведение не должно оставлять ощущение переведенности…; но, безусловно, также и то, что при этом оно не должно искажать смысла подлинника» [1]. Художественный перевод считается одним из самых сложных, поскольку требует умения передавать скрытые смыслы и культурные оттенки. Переводчик улавливает неочевидные связи между словами и образами, осознавая, что за каждым выражением стоит эмоциональный и культурный подтекст.

Одним из первых переводов «The Hunger Games» на русский язык стала версия Алексея Шипулина, опубликованная издательством «АСТ» в 2010 году. На его примере можно проанализировать лексические трансформации, сравнить их с оригиналом, а также с переводом, выполненным искусственным интеллектом, проследив, как передается атмосфера, стиль и смысл произведения на другом языке.

Лексические трансформации — это изменения слов и выражений для точной и естественной передачи смысла в другом языке. В ходе исследования за основу была взята «классификация В.Н. Комиссарова, где основными типами лексических трансформаций являются: транскрибирование и транслитерация, калькирование, конкретизация, генерализация, модуляция» [2, 143].

Так же параллельно Chat GPT была дана команда, перевести отрывки из произведения «The Hunger Games», в которых А. Шипулин использовал лексические трансформации. В большинстве случаев Chat GPT не менял целевые слова, но каждый раз давал пояснение, что переводит в контексте романа «The Hunger Games» и давал отсылки.

Тогда Chat GPT была дана команда, перевести те же отрывки, но «НЕ ссылаясь на контекст романа».

Транскрипция и транслитерация были использованы при переводе имен собственных и терминологии. Например, при переводе слова «tribute», которое означает «дань, подношение, честь», переводчик использовал транскрипцию, оставив его в виде «трибут» означающий «участник». Такой подход оправдан, ведь прямой перевод изменил бы смысл, а транскрипция сохранила связь с оригиналом и передала значение через пояснение. ИИ перевел же дословно «дань», или давал отсылку к роману, поясняя, что «трибут» это «участник».

В «The Hunger Games» калькирование помогло сохранить замысел автора, образы и их смысловое значение, а также создать естественные и логичные термины в русском переводе. Например, «peacekeepers» были переведены как «миротворцы», что подчёркивает их официальную функцию поддержания порядка. «Mockingjay» стало «сойкой-пересмешницей», передавая двойственную природу птицы – символа восстания. «Jabberjay» превратилось в «сойку-говоруна», точно отражая способность этой птицы передавать услышанные слова. ИИ так же перевел дословно «силы поддержания мира», «насмешливая сойка», «говорливая сойка» и еще несколько похожих вариантов.

Так же мы можем увидеть, как переводчик использовал конкретизацию, чтобы передать истинные чувства героев романа.

«*Sometimes, when I clean a kill, I feed Buttercup the entrails*» [3, 6]

«*Когда потрошу добычу, я иногда бросаю Лютику внутренности*» [4, 12]

«*Иногда, когда я разделываю добычу, я кормлю Боттеркап внутренностями*» [ИИ]

Глагол «feed» «кормить» переведён как «бросаю», делает действие более конкретным, добавляя оттенок небрежности, таким образом, показывает отношение героини Китнис к коту Лютику, ИИ в свою очередь опускает этот момент и переводит дословно. То же самое он делает и с именем, при этом теряя суть того, что его имя передает не только название цветка, но и окрас, отражает характер хозяина и его знания лекарственных растений. Для русскоязычного читателя перевести имя кота было уместнее, так как он лучше передает контекст и раскрывает отношение между героями.

Переводчик использует генерализацию, когда хочет сделать текст понятнее, убрать лишние детали или заменить сложное слово на более простое и общее.

«*I try to focus on the talk, which has turned to our interview costumes, when a girl sets a gorgeous-looking cake on the table and deftly lights it*» [3, 53]

«*Я пытаюсь сосредоточиться на разговоре, который теперь идет о нашем предстоящем интервью, когда девушка ставит на стол торт и ловко поджигает его*» [4, 66]

«*Я пытаюсь сосредоточиться на разговоре, который перешел к нашим нарядам для интервью, когда девушка ставит на стол, великолепно выглядящий торт и ловко зажигает его*» [ИИ]

В оригинале «our interview costumes» (наши костюмы для интервью) – конкретное понятие. В переводе стало просто «о нашем предстоящем интервью», без упоминания костюмов которые были главной темой обсуждения. ИИ же переводит каждую делать и каждое слово, стараясь ничего не упускать.

Модуляция – это переводческий приём, когда переводчик меняет способ выражения мысли, но сохраняет её смысл.

«*But don't worry, I'll get him to the table at gunpoint if necessary*» [3, 53]

«*Не беспокойтесь! Будет надо, я его под дулом пистолета приведу*» [4, 66]

«*Но не волнуйся, я заставлю его сесть за стол под дулом пистолета, если потребуется*» [ИИ]

В оригинале выражение «at gunpoint» буквально означает «под прицелом оружия». Здесь это передано как «под дулом пистолета» изменяется формулировка, но смысл остается тем же. Далее, фраза «get him to the table» буквально означает «заставить его

сесть за стол» В русском языке такая конструкция не используется, звучит не корректно. ИИ перевел «don't worry» как «не волнуйся», но в оригинале обращение было направленно к группе людей.. Переводчик передал фразу естественнее для русского языка, тогда как ИИ допустил неточности в обращении и конструкции, изменив смысл.

В ходе рассмотрения особенностей лексических трансформаций можно сделать вывод, что транскрипция и транслитерация использовались для передачи имен собственных и терминов. Калькирование встречалось чаще, помогало сохранить авторские образы. Конкретизация применялась для уточнения значений слов и выражений, особенно при передаче эмоций героев. Генерализация использовалась реже, но позволяла сделать текст понятнее. Модуляция встречалась часто, помогая адаптировать выражения и сохраняя смысл оригинала. Сравнение перевода человека и искусственного интеллекта показало, что ИИ стремится к буквальной передаче смысла, игнорируя стилистические и культурные особенности текста. Он чаще дословно транслирует оригинальные конструкции, что иногда приводит к утрате скрытых смыслов или изменению контекста.

Список использованной литературы:

1. Мухаммедова Ф.Р. Художественный перевод как искусство // Наука, техника и образование. – 2016. – № 2 (20). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/hudozhestvennyy-perevod-kak-iskusstvo (дата обращения: 16.03.2025).

2. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода. – М.: УРСС, 2019. – 176 с.

3. Collins S. The Hunger Games [Электронный ресурс] / Suzanne Collins. – Режим доступа: https://liteka.ru/english/library/2422-the-hunger-games-thg-1 (дата обращения: 18.03.2025).

4. Коллинз. С. Голодные игры: трилогия / Сьюзен Коллинз; пер. с англ. – Москва: АСТ, 2024. – 894 с.

Жұман Ж.,

М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетінің магистранты, Петропавл қ., ғылыми жетекшісі: Phd докторы, доцент Мухамеджанова Г.Т.

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОНЛАЙН ПЛАТФОРМАЛАР АРҚЫЛЫ МЕҢГЕРТУ: ОНЛАЙН ПЛАТФОРМАНЫҢ ТӘЖІРИБЕСІ

Қазіргі таңда ағылшын тілін үйрену процесі технологиялық жетістіктермен тығыз байланысты. Онлайн платформалар дәстүрлі оқыту әдістеріне балама ретінде кеңінен қолданылады. Бұл мақалада онлайн платформалардың ағылшын тілін меңгертудегі рөлі қарастырылады. Зерттеу барысында онлайн оқытудың артықшылықтары мен кемшіліктері талданып, шынайы тәжірибе негізінде тиімді тұстары көрсетілді. Онлайн платформалардың қолжетімділігі, икемділігі және интерактивті әдістерді қолдану мүмкіндігі олардың кеңінен таралуына ықпал етеді. Сонымен қатар, қашықтан оқыту барысында кездесетін негізгі қиындықтар, соның ішінде мотивацияның төмендеуі, өзіндік тәртіптің маңыздылығы және техникалық мәселелер сарапталды. Бұл мақала ағылшын тілін меңгеруге арналған онлайн платформалардың тиімділігін бағалау және оларды оқыту процесінде қолдану ерекшеліктерін анықтауға бағытталған.

Жаһандану үдерісі әлемнің түкпір-түкпіріндегі адамдарға ортақ тілді меңгеруді талап етеді. Ағылшын тілі халықаралық қатынас пен кәсіби дамудың негізгі құралына айналғандықтан, оны үйренуге деген сұраныс күн санап артып келеді. Бұл процесте дәстүрлі әдістерден гөрі инновациялық технологияларды қолдану маңызды рөл атқарады. Соңғы жылдары онлайн платформалар тілді меңгеру құралы ретінде ерекше назар аударып, көптеген білім беру мекемелері мен жеке оқушылар үшін басты әдіске айналды.

Аталған мақалада ағылшын тілін онлайн платформалар арқылы меңгерудің ерекшеліктері, артықшылықтары мен қиындықтары қарастырылады. Сондай-ақ, түрлі платформалардағы тәжірибеге сүйене отырып, олардың тиімділігін бағалау мақсат етілген.

Онлайн оқыту платформаларының кеңінен танылуы олардың тиімділігі мен ыңғайлылығымен байланысты. Бұл платформалар білім алушыларға уақыт пен кеңістікке тәуелсіз түрде оқуға мүмкіндік береді. Дәстүрлі оқыту жүйесінде білім алушылар сабақ кестесіне, оқыту орнына және белгіленген уақытқа тәуелді болса, онлайн оқыту бұлардың барлығынан еркін болуға жағдай жасайды. Бұл әсіресе, жұмыс істейтін немесе қосымша білім алғысы келетін адамдар үшін өте қолайлы. Себебі олар күнделікті кестелеріне қарай өздеріне ыңғайлы уақытта оқи алады, яғни сабақ кестесін өздері құрып, білім алу үдерісін өз қарқынында ұйымдастырады. Сонымен қатар, онлайн оқыту үдерісінде интерактивті әдістердің кеңінен қолданылуы білім алушылардың материалды тиімді меңгеруіне ықпал етеді. Дәстүрлі оқытуда көбінесе кітап пен лекцияларға сүйенсе, онлайн оқыту платформалары заманауи технологиялардың көмегімен білім берудің жаңа тәсілдерін ұсынады.

Виртуалды симуляциялар, бейне сабақтар, интерактивті тесттер, ойын элементтері және өзіндік жұмысқа арналған түрлі тапсырмалар білім алушылардың қызығушылығын арттырады. Бұл тәсілдер арқылы теориялық білімді іс жүзінде қолдану оңайырақ болады. Көрнекі және тәжірибеге негізделген оқыту материалдарды есте сақтауды жақсартып, білімнің терең меңгерілуіне көмектеседі. Бұдан бөлек, онлайн платформалар оқушылар мен студенттерге тілдік дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Көптеген платформаларда әртүрлі тілдерде контент ұсыну мүмкіндігі қарастырылған. Бұл, әсіресе, шет тілін меңгергісі келетіндер үшін үлкен артықшылық болып табылады. Тыңдалым, оқылым, жазылым және сөйлеу дағдыларын дамытуға арналған түрлі ресурстардың болуы тілдік ортаға ену мүмкіндігін кеңейтеді. Оқушылар бейнематериалдарды көріп, дыбыстық жазбаларды тыңдау арқылы сөйлеу мәнерін, сөз тіркестерін, грамматикалық құрылымдарды тез үйренеді. Сонымен қатар, кейбір платформаларда интерактивті тапсырмалар мен сөйлесу клубтары ұсынылады, бұл тілді меңгеру үдерісін анағұрлым қызықты әрі нәтижелі етеді [1, 65].

Онлайн оқытудың артықшылықтары айқын болғанымен, оның белгілі бір қиындықтары да бар. Солардың бірі – оқушылардың мотивациясының төмендеуі. Дәстүрлі білім беру жүйесінде мұғалімнің оқушыны тікелей бақылап, жігерлендіріп отыруы маңызды рөл атқарады. Ал онлайн оқытуда бұл тікелей байланыс шектеулі болғандықтан, оқушылар өздігінен оқу дағдыларын дамытуда қиындықтарға тап болуы мүмкін. Кейбір оқушыларға жоспарлы түрде білім алуды жалғастыру, уақытын тиімді ұйымдастыру, тапсырмаларды уақытында орындау қиынға соғады. Қашықтан оқыту үшін сапалы интернет байланысы және қажетті техникалық құралдардың болуы шарт. Алайда кейбір аймақтарда интернет желісі тұрақсыз немесе мүлдем қолжетімсіз болуы мүмкін. Бұл жағдай білім алушылардың оқу процесіне толыққанды қатысуына кедергі келтіреді. Сонымен қатар, барлық оқушылардың ноутбук, планшет немесе компьютер сияқты қажетті құрылғыларға қол жеткізуі бірдей болмауы мүмкін. Кейбір отбасыларда бірнеше бала бір құрылғыны пайдаланып, сабақтарға толыққанды қатыса алмауы мүмкін. Мұндай техникалық қиындықтар оқыту сапасына әсер етіп, білім беру процесінің үзілуіне алып келуі мүмкін. Тағы бір маңызды кемшілік – сөйлеу тәжірибесінің шектеулі болуы. Дәстүрлі оқыту кезінде оқушылар сабақ барысында мұғаліммен және сыныптастарымен белсенді қарым-қатынас жасайды. Бұл олардың сөйлеу дағдыларын дамытуға, ойларын еркін жеткізуге және тілдік ортаны толық сезінуге мүмкіндік береді. Ал онлайн оқыту барысында мұндай интерактивті қарым-қатынас шектеулі болып келеді. Оқушылар көбінесе мәтіндік тапсырмалармен жұмыс істейді немесе бейнесабақтарды көрумен шектеледі. Бұл жағдай олардың сөйлеу дағдыларының дамуына кері әсер етуі мүмкін. Әсіресе шет тілін үйренушілер үшін тілдік ортаға толыққанды ену мүмкіндігінің болмауы олардың тілдік қабілеттерін жетілдіруге кедергі келтіруі мүмкін.

Бүгінде ағылшын тілін меңгеруге көмектесетін онлайн платформалардың саны күн санап артып келеді. Әрбір платформа өзіндік оқыту әдістері мен ерекшеліктеріне ие, сондықтан әр оқушы немесе студент өз мақсаты мен деңгейіне сай платформаны таңдай алады. Кейбір платформалар ойын түріндегі тәсілдерді қолданса, енді біреулері академиялық тұрғыдан тереңдетіп оқытуға бағытталған. Мұндай платформалар кез келген жастағы және деңгейдегі пайдаланушылар үшін қолжетімді болып, өз бетінше оқу дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Мысалы, тіл үйренуді қызықты әрі оңай етіп көрсететін платформалар бар. Олар пайдаланушыларды күнделікті жаттығулар арқылы жаңа сөздер мен сөйлем құрылымдарын меңгеруге ынталандырады. Мұндай платформаларда ойын элементтері, марапаттау жүйелері және мотивациялық тапсырмалар жиі қолданылады. Бұл тәсіл тіл үйренуді қызықты әрі нәтижелі етеді.

Сонымен қатар, бұл жүйелер пайдаланушылардың оқыту процесіне деген қызығушылығын сақтап, оларды күн сайын білімін жетілдіруге ынталандырады. Кейбір платформалар академиялық бағытта білім беруге бейімделген. Мұндай жүйелерде университет деңгейіндегі курстар, кәсіби мамандар дайындаған оқу материалдары, бейнесабақтар мен тест тапсырмалары ұсынылады. Олар ағылшын тілін жетік меңгергісі келетіндер үшін өте пайдалы. Академиялық курстарда грамматика, жазу, тыңдалым, оқылым сияқты дағдыларды кешенді түрде дамытуға мүмкіндік беріледі. Сонымен қатар, осындай платформалар арқылы шет тілін меңгеру ғана емес, белгілі бір салалық білімді де игеру мүмкіндігі бар. Кейбір платформалар тыңдалым мен сөйлеу дағдыларын жетілдіруге басымдық береді. Мұндай жүйелерде пайдаланушылар аудиоматериалдар тыңдап, оқытушылардың немесе ана тілді адамдардың сөйлеу үлгілерін талдайды. Сонымен қатар, кейбір платформаларда тіл үйренушілер бір-бірімен байланыс орнатып, өзара сөйлесу арқылы тілдік дағдыларын жетілдіре алады. Бұл әдіс шынайы қарым-қатынас тәжірибесін жинауға мүмкіндік береді және сөйлеу машықтарын жақсартуға көмектеседі [2, 24].

Онлайн білім беру жүйесі қазіргі заманның маңызды трендтерінің біріне айналды және оның болашағы технологиялық дамумен тығыз байланысты. Жасанды интеллект пен виртуалды шындық технологиялары бұл саланы одан әрі жетілдіріп, оқыту әдістерін анағұрлым тиімді әрі қолжетімді етуде маңызды рөл атқарады. Келешекте жасанды интеллект білім алушылардың жеке қажеттіліктеріне бейімделіп, олардың қабілеті мен оқу қарқынына қарай арнайы бағдарламалар ұсынатын болады. Бұл тәсіл әр оқушыға жеке оқыту жоспарын жасап, материалды меңгеру деңгейін үнемі бақылап отыруға мүмкіндік береді. Виртуалды шындық технологиялары да оқыту процесін түбегейлі өзгертуі мүмкін. Мысалы, виртуалды тілдік орта құру арқылы оқушыларға шынайы өмір жағдайларында тіл қолдану мүмкіндігі ұсынылады. Бұл әдіс тілді жаттықтыруға, қарым-қатынас дағдыларын дамытуға және мәдениетаралық коммуникацияны меңгеруге көмектеседі.

Виртуалды шындық арқылы оқушылар шетелде жүргендей сезініп, жергілікті тұрғындармен сөйлесуге үйренеді. Бұл әсіресе ағылшын тілі секілді халықаралық тілдерді меңгеру үшін өте пайдалы болмақ. Сонымен қатар, онлайн платформалардың үздіксіз дамуы оқыту әдістерінің алуан түрлі болуына ықпал етеді. Келешекте білім беру жүйесі интерактивті және адаптивті технологиялармен толықтырылады. Жасанды интеллект арқылы оқушылардың жетістіктері талданып, олардың әлсіз тұстары анықталып, сол бойынша арнайы оқыту бағдарламалары ұсынылады. Бұл әдіс білімді жекелендіруге және оқытудың тиімділігін арттыруға көмектеседі. Ағылшын тілін меңгеруге арналған платформалар да заманауи технологияларды кеңінен қолдана бастайды. Келешекте олар оқушының оқу мәнерін, сөйлеу машығын және жазу стилін талдай отырып, жеке ұсыныстар беретін болады. Жасанды интеллект арқылы сөйлеу қателері анықталып, нақты кеңестер берілуі мүмкін. Сонымен қатар, адаптивті оқыту жүйелері оқушылардың деңгейіне қарай материалдарды таңдап, олардың даму процесін бақылауға мүмкіндік береді. [3,98]

Қазіргі таңда ағылшын тілін үйренуге арналған көптеген онлайн платформалар бар.

Әрбір платформа өзіне тән ерекшеліктерімен және оқыту әдістемелерімен ерекшеленеді. Бұл платформалар ағылшын тілін меңгеруге мүмкіндік беріп қана қоймай, оқушылардың өзіне ыңғайлы уақыт пен қарқынмен білім алуына жағдай жасайды. Ағылшын тілін меңгеруде ең танымал онлайн платформаларға Duolingo, Coursera, BBC Learning English, EngVid, Busuu, Memrise және Cambly сияқты ресурстар жатады.

1.Duolingo

Duolingo – ең танымал тегін платформалардың бірі. Бұл платформа ойын элементтеріне негізделген және күнделікті қысқа сабақтар арқылы оқушыларды ынталандырады. Әр сабақта грамматикалық құрылымдар, сөздік қор және сөйлеу дағдылары дамытылады. Қысқа жаттығулар мен марапаттау жүйесі тіл үйренуді қызықты әрі жүйелі етуге көмектеседі.

2.Coursera және edX

Бұл платформалар жоғары сапалы университет курстарын ұсынады. Гарвард, Оксфорд, MIT сияқты жетекші оқу орындарының ағылшын тіліне арналған курстары қолжетімді. Академиялық тұрғыдан тереңдетілген білім алғысы келетіндер үшін бұл платформалар өте пайдалы. Мысалы, Coursera-да «English for Career Development» және «Business English» курстары кәсіби ағылшын тілін меңгеруге көмектеседі.

3. BBC Learning English

BBC Learning English платформасы ағылшын тілін шынайы өмірлік контексте үйренуге бағытталған. Бұл платформада жаңалықтар, аудио және видео сабақтар, грамматикалық талдаулар, фонетикалық жаттығулар бар. Әсіресе, британдық ағылшын тілін меңгеруді қалайтындар үшін BBC Learning English өте пайдалы ресурс болып табылады.

4. EngVid

EngVid – ағылшын тілінде сөйлейтін оқытушылардың тегін бейнесабақтарын ұсынатын платформа. Мұнда грамматика, сөйлеу, жазу және тыңдау дағдыларын дамытуға арналған 1000-нан астам сабақ бар. Әр мұғалімнің жеке оқыту стилі бар, сондықтан пайдаланушылар өздеріне ыңғайлы әдісті таңдай алады.

5.Busuu және Memrise

Бұл платформалар негізінен сөздік қорды кеңейтуге бағытталған. Busuu қолданушылары мәтіндерді оқып, сөйлесу дағдыларын дамыта алады, ал Memrise сөздерді есте сақтау мен дұрыс айтылымды қалыптастыруға көмектеседі.

6.Cambly

Cambly – ана тілі ағылшын тілі болып табылатын оқытушылармен тікелей байланыс орнатуға мүмкіндік беретін платформа. Бұл қызметте пайдаланушылар видео қоңырау арқылы ағылшын тілінде сөйлесу тәжірибесін жинақтай алады.

Қорыта айтқанда, ағылшын тілін онлайн платформалар арқылы меңгеру – заманауи білім беру жүйесінің ажырамас бөлігіне айналған тиімді әдістердің бірі. Онлайн оқыту икемділігі, интерактивтілігі және қолжетімділігі арқылы оқушылардың тіл үйрену процесін жеңілдетеді. Дегенмен, бұл әдістің белгілі бір шектеулері бар және өзіндік тәртіпті қажет етеді. Келешекте технологияның дамуына байланысты онлайн оқытудың жаңа мүмкіндіктері пайда болып, оқушылардың тіл меңгеру процесін одан әрі жеңілдетуге ықпал етеді. Сондықтан ағылшын тілін меңгеру үшін онлайн платформаларды тиімді пайдалану маңызды болып қала бермек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ахметова Л. Цифровая педагогика и онлайн-обучение. – Алматы: Қазақ университеті, 2019.

2. Smith J. Digital Learning and Language Acquisition. – London: Oxford University Press, 2020.

3. Оспанова Г. Қашықтан оқытудағы тіл үйрену ерекшеліктері. – Нұр-Сұлтан: Астана кітап, 2021.

Жунусова А.А.,
студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: м.п.н., доцент Абдрахманова Г.У.

ENHANCING MIDDLE SCHOOL ENGLISH SPEAKING SKILLS WITH AI

Artificial Intelligence (AI) is increasingly being implemented in various spheres of life, including education, where it opens up new opportunities to improve the learning process. In recent years, AI has become an integral part of educational technology, helping to automate routine processes, personalize learning, and improve the efficiency of educational systems. In this context, it is important to note how AI helps not only teachers but also students in analyzing academic performance, searching for scientific materials and creating innovative educational solutions. Kazakhstan is already implementing projects that use AI to monitor student engagement and optimize educational processes. In the future, AI technologies promise to become an important element of everyday life and learning, providing new tools for scientific research and academic work. This paper aims to explore the role of artificial intelligence in enhancing English Speaking skills for middle school students, highlighting the transformative potential of AI tools in improving speaking proficiency and supporting personalized learning experiences.

Speaking is one of the most critical aspects of language learning. It enables students to actively use the language, express ideas, and engage in communication with others. For middle school students, developing strong speaking skills is essential not only for academic success but also for future opportunities in both social and professional settings. Traditional classroom methods often fall short in providing ample opportunities for students to practice speaking in real-life contexts, which can lead to a lack of confidence and proficiency. AI offers a solution to this challenge by providing innovative tools that enable students to practice speaking in a variety of scenarios, at their own pace, and with instant feedback.

AI-driven speech recognition tools, such as Google Speech-to-Text [2] enables students to practice speaking in a natural, conversational context. This tool assess pronunciation, fluency, and accuracy by comparing the student's speech to a native speaker's model. Through instant feedback, students can identify areas of improvement, such as mispronunciations or incorrect intonation, and work on refining their speech. For example, platform like Rosetta Stone uses speech recognition to assess how accurately a student mimics the sounds and rhythm of the target language. These tools not only provide real-time feedback but also encourage consistent practice by gamifying the learning experience. As a result, students are more motivated to improve their speaking skills through repeated use of these AI-driven platforms. Moreover, AI-powered tools like virtual tutors and chatbots provide real-time feedback on pronunciation and fluency [1], helping students build confidence and accuracy in speaking, chatbot, such as Kukiai [3], allows students to engage in simulated conversations with virtual assistants. These platforms can hold conversations on a wide range of topics, helping students to practice speaking in a low-pressure environment. The conversational nature of these AI tools allows students to learn how to form sentences, ask questions, and provide answers, all while improving their vocabulary and pronunciation. Moreover, AI chatbots often adapt to the student’s level of proficiency, offering increasingly complex conversations as the student’s skills improve. This personalized learning experience is particularly beneficial for middle school students, who may need more tailored support as they develop their speaking abilities.

Pronunciation is often one of the most difficult aspects of learning a new language. AI-powered app such as ELSA Speak [4] provides students with the opportunity to work on their pronunciation with real-time corrections. This tool use deep learning algorithms to analyze a student’s pronunciation and offer personalized feedback on areas that need improvement. By utilizing these apps, students can practice their speaking skills outside the classroom, allowing for continuous improvement. They can track their progress over time, build confidence, and

receive immediate guidance, which helps to bridge the gap between in-class instruction and independent practice.

During teaching practice in a middle school English classroom, we had the opportunity to integrate various digital technologies and AI-driven tools to enhance students' speaking skills. We utilized platforms such as ChatGPT, Quizlet, ESL.Collective, Bamboozled and others to create interactive learning experiences. This experience allowed us to assess both the benefits and limitations of AI-assisted language learning firsthand. One of the key advantages we observed was the ability of AI to offer personalized learning experiences. For instance, when students struggled with certain sounds or vocabulary, AI tools provided adaptive exercises tailored to their individual needs [1]. This targeted approach helped students improve specific aspects of their pronunciation and fluency more effectively than traditional methods. Another major benefit was instant feedback. Unlike conventional classroom settings where teachers may not always have the time to provide immediate corrections, AI-powered platforms such as Rosetta Stone [5] and Google Speech-to-Text allowed students to receive real-time suggestions for improvement. Additionally, gamified learning environments like Kahoot and Quizlet increased student motivation by incorporating elements of competition, such as points, badges, and leaderboards.

However, teaching experience also highlighted several challenges. One major concern was the lack of human interaction. While AI chatbots simulated conversations, they could not fully replicate the nuances of real-life dialogue, including body language, tone shifts, and cultural context. Additionally, it was noticed that some students, particularly those with strong accents or unique speech patterns, struggled with AI recognition errors. AI systems occasionally misinterpreted their pronunciation, leading to frustration and decreased confidence. Another issue was over-reliance on AI, especially among Generation Alpha students. Unlike previous generations, who engaged more in critical thinking and problem-solving, students today tend to rely heavily on AI-generated responses, potentially reducing their cognitive engagement.

To address these challenges, we found it helpful to balance AI tools with traditional face-to-face speaking activities. While AI significantly enhanced practice opportunities, real human interaction remained irreplaceable for developing conversational fluency and deeper social competence. Teaching experience confirmed that AI should serve as a supplementary tool rather than a replacement for authentic communication.

Thus, teaching practice demonstrated that AI has enormous potential for improving English speaking skills in middle school students. Personalized learning, immediate feedback, and interactive engagement all contributed to enhanced proficiency and confidence. However, it is crucial to integrate AI responsibly, ensuring that students continue to develop critical thinking, cognitive skills, and real-world communication abilities. The future of AI in language learning is promising, but its role should be carefully structured to complement rather than replace traditional pedagogical approaches.

References:

1. Zhumatayeva Z.N., Mametkarim Zh.M., Dosanova A.M. (2024) The Role of Artificial Intelligence in the Formation Of Communicative Competence in Foreign Language Lessons. URL: https://journals.nauka-nanrk.kz/bulletin-science/article/view/7054/4810

2. Google Cloud. Cloud Speech-to-Text. URL: https://cloud.google.com/speech-to-text

3. Kukiai. Chatbot. URL: https://chat.kuki.ai/chat

4. ELSA Speak. AI-powered pronunciation tool. URL: https://www.elsaspeak.com

5. Rosetta Stone. Speech recognition for language learning. URL:https://www.rosettastone.com

Журтекина М.М.,
студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: м.п.н., доцент Абдрахманова Г.У.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ЮМОРА С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ

Юмор – неотъемлемая часть человеческой культуры, отражающая особенности мышления, ценности общества и национальные традиции. Он является мощным средством коммуникации, способным не только развлекать, но и передавать скрытые смыслы, выражать критику и формировать коллективную идентичность. Перевода юмора, особенно в контексте художественной литературы, никого не оставляет равнодушным. Однако юмор, как показывает практика, обладая своими культурными и языковыми нюансами, представляет собой не только интересный, но и достаточно сложный объект для перевода. Каждый шутливый комментарий, каждая ироничная реплика могут быть вписаны в уникальный социокультурный контекст, который далеко не всегда понимается людьми других культур. Вот тут-то и возникает необходимость осознать важность этого процесса – осуществление успешного перевода юмора, например, на русском языке, где подчеркиваются не только значения слов, но и их оттенки, коннотации и даже интонации.

Перевод юмора представляет собой одну из самых сложных задач в переводоведении.

В научной среде существуют разные подходы. Одни исследователи считают, что приоритетом должен оставаться смысл, даже если форма оригинала изменяется. Например, западные исследователи рассматривают юмор через когнитивные и семантические модели, акцентируя внимание на механизмах его восприятия и адаптации. Они отмечают, что юмор строится на изменении когнитивных рамок, и для его передачи важно воспроизводить эффект неожиданности, а не просто передавать дословный смысл. Согласно одной из теорий, ключевым элементом юмора является столкновение двух несовместимых сценариев, и в переводе необходимо сохранять эту структуру, иначе шутка теряет смысл.

В российской переводоведческой традиции основное внимание уделяется методам адаптации юмора. Одни учёные предлагают использовать перефразирование, аналогичные замены и пояснения для сохранения комического эффекта, другие акцентируют внимание на зависимости восприятия юмора от фоновых знаний аудитории и необходимости культурной адаптации без избыточных пояснений. В отечественной науке переводоведения юмор рассматривается не только с точки зрения языковой адаптации, но и с акцентом на культурные различия.

Ж.К. Мамбеталиева изучала перевод юмора в казахских сказках и классической литературе, отмечая, что его передача требует сохранения культурного кода, а не только языкового соответствия.

А.Б. Кусаинов исследовал синтаксические особенности юмора и пришёл к выводу, что риторические конструкции, усиливающие комический эффект, часто теряются при переводе. Он предлагал компенсировать это добавлением других комических элементов.

К.Т. Нурланова рассматривала сатирический юмор в казахской литературе и подчеркивала, что при переводе афоризмов и каламбуров важно искать функциональные эквиваленты, так как дословный перевод искажает юмористический эффект.

Юмор тесно связан с национальными реалиями, поэтому переводчик не только передаёт шутку, но и адаптирует её для новой аудитории. Для этого используются различные методы. Локализация предполагает адаптацию шутки под культуру целевого языка. Например, в книге «Jeeves, You’re a Genius!» фраза «He looked as if he had been poured into his suit and had forgotten to say ‘when’» в русском переводе звучит как «Он выглядел так, будто в него залили костюм и забыли вовремя остановиться», что сохраняет

смысл и комический эффект. Экспликация или описательный перевод применяется, если буквальный перевод теряет смысл. Например, английская идиома «She was as cool as a cucumber» в русском языке передаётся как «Она была совершенно спокойна», что убирает игру слов, но сохраняет значение. Замена шутки позволяет передать комический эффект иначе. Например, «He vanished like a politician's promise» в русском варианте переведено как «Он исчез так же быстро, как бесплатный сыр», что делает шутку понятной для русскоязычных читателей. Адаптация игры слов помогает сохранить каламбуры и двусмысленность. Например, фраза «He had an eye that could open an oyster at sixty paces» адаптирована как «У него был такой пронизывающий взгляд, что устрицы сами раскрывались», поскольку дословный перевод звучал бы неестественно.

Переводчик юмора сталкивается с дилеммой: сохранить точность оригинала или адаптировать текст для естественного восприятия целевой аудиторией. Полная передача смысла и комического эффекта зачастую невозможна, поэтому приходится выбирать между разными стратегиями – буквальным переводом, локализацией или заменой шутки. Разные переводчики могут интерпретировать юмор по-своему, что делает этот процесс субъективным.

Успешный перевод юмора – это баланс между точностью и естественностью, требующий креативности и глубокого понимания культурного контекста. Переводчик должен не только владеть языками, но и уметь чувствовать стиль автора, учитывать особенности восприятия целевой аудитории и находить нестандартные решения, чтобы сохранить юмористический эффект.

Список использованной литературы:

1. Delabastita D. "Introduction" in Wordplay and Translation. The Translator. – 2(2). – 1996. – 13 p.

2. Newmark P. A Textbook of Translation. Prentice Hall, 1988. – 200 p.

3. Raskin V. Semantic Mechanisms of Humor. – Reidel, 1985 – 284 p.

4. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: учебное пособие. – Москва, 2002. – 424 с.

5. Мамбеталиева Ж.К. Перевод и интерпретация национального юмора. – Алматы, 2015. – 198 с.

6. Вудхауз П.Г. Дживс, вы – гений! (перевод Ю. Жуковой). – Москва, 2006. – 320 с.

Камалова А.М.,

студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,

г. Астана, научный руководитель: м.п.н., доцент Абдрахманова Г.У.

THE IMPACT OF DIGITAL STORYTELLING ON ENGLISH LANGUAGE LEARNING IN PRIMARY SCHOOL

Throughout human history, storytelling has served as a vital tool for education. It helps to clarify complex ideas in simple and accessible terms, facilitating children's understanding of abstract concepts. Historically, stories in religious texts, fables, and didactic tales have conveyed moral lessons and social values. For instance, Aesop's fables teach virtues such as honesty and perseverance, while fairy tales introduce children to real-world problems in a figurative manner.

From a cognitive perspective, reading stories enhances memory by engaging multiple areas of the brain. When children listen to or read a story, they visualize characters, settings, and events, making the information more memorable. Additionally, stories create emotional connections that further reinforce learning outcomes. As young learners benefit from multisensory experiences, storytelling remains a powerful educational tool, particularly in language development [1].

As society becomes increasingly technological, education is adapting traditional stories to digital formats. Digital storytelling combines text, images, animation, and audio, creating engaging narratives that appeal to contemporary learners. This shift allows educators to deliver lessons in dynamic ways, making learning more interactive.

One of the key advantages of digital storytelling is its ability to cater to various learning styles. Some students absorb information best through visual means, while others benefit more from auditory input. Digital stories incorporate both approaches, blending imagery, voice narration, and written text. Furthermore, they allow students to create their own digital stories, fostering creativity and critical thinking skills.

Storytelling has long been recognized as an effective teaching method, especially for young learners who grasp concepts through visual images, narrative, and sensory experiences. It aids language development by introducing new vocabulary and sentence structures in meaningful contexts. When children tell stories, they become familiar with natural sentence patterns, idiomatic expressions, and conversational language, improving their comprehension and fluency.

In addition to language skills, storytelling fosters the development of critical thinking. By analyzing the structure of a story, its characters, and plot development, children learn to make predictions, draw inferences, and express their thoughts coherently. This holistic approach to learning makes storytelling an indispensable tool in education [2].

Digital stories enhance engagement by transforming passive learning into an interactive experience. Instead of merely listening to a story, students can create their own narratives, select characters, add visual effects, and even record voiceovers. This hands-on approach deepens understanding of language concepts and encourages creative application of knowledge.

Moreover, digital storytelling supports differentiated learning. Teachers can tailor content to students' knowledge levels, providing appropriate support for each individual. For students facing challenges, visual and auditory elements serve as additional reinforcement, while advanced learners can experiment with more complex storytelling techniques [3].

One widely used platform for creating digital stories is StoryBird, which helps students develop reading and writing skills. It offers a variety of storytelling formats, including picture books, short stories, comics, flash fiction, and poetry, catering to various proficiency levels.

lesson plans and writing exercises that help students cultivate creativity and language skills. Teachers can integrate StoryBird into their English lessons in multiple ways to enhance student engagement and literacy skills. One effective approach is to use the platform for reading activities, where students explore picture books, short stories, or poetry appropriate for their level. Teachers can encourage discussions by prompting students to summarize, analyze characters, or predict endings, fostering comprehension and critical thinking.

Additionally, StoryBird can be used for writing exercises, allowing students to create their own illustrated stories based on teacher prompts. This enables students to practice vocabulary, grammar, and narrative techniques in a creative format. Educators can also design collaborative projects where students work in pairs or groups to create and refine their stories, encouraging teamwork and peer feedback.

Thanks to built-in tracking features, teachers can monitor students' progress, provide individualized feedback, and assess their development over time. By incorporating StoryBird into lessons, teachers create an interactive and dynamic learning environment that makes language acquisition both enjoyable and effective.

One of StoryBird's primary strengths is its ability to engage students in interactive storytelling, maintaining their motivation to read and write. The platform supports creative expression, allowing students to craft their own stories, thereby enhancing their writing skills and imagination. Furthermore, with its variety of content, students of varying proficiency levels can find stories that align with their interests and needs. Teachers can also take advantage of structured lesson plans and tracking tools, making it easier to assess students' progress and adjust instruction accordingly.

However, StoryBird has some limitations. While it offers free access, certain advanced features require a paid subscription, which may not be accessible to all schools and students. Additionally, as an online platform, it relies on a stable internet connection, which could pose challenges in areas with limited digital infrastructure. Finally, younger students may need guidance to effectively navigate the platform, necessitating additional support from teachers or parents.

Digital storytelling is an effective tool for enhancing English language learning in primary schools. By combining traditional storytelling with modern technologies, educators can create engaging lessons that cater to various learning styles. Platforms like StoryBird provide valuable resources that make language learning more interactive and enjoyable. Despite some limitations, the benefits of digital storytelling – such as increased student engagement, creative approaches, and accessibility – make it a valuable educational strategy.

As technology continues to evolve, the integration of digital stories into the learning process will remain an essential approach to language development for young learners. Teachers who incorporate these tools will be able to create a more dynamic, inclusive, and effective learning environment, preparing students for life in a digital world while simultaneously strengthening their language skills.

References:

1. Javed Sahibzada, Yar Mohammad Bahrami Ahmadzai, Azadkhan Niaz, Susan Hussein Laftah. Effects of storytelling on improving efl students' critical thinking and reading comprehension // American International Journal of Social Science Research. – 5 (1). – 2020. – pp. 33-47.

2. Raymond A Mar. The neuropsychology of narrative: Story comprehension, story production and their interrelation // Neuropsychologia. – 42 (10). – 2004. – pp. 1414-1434.

3. Jo Shan Fu, Shih-Hsien Yang, Hui-Chin Yeh. Exploring the impacts of digital storytelling on English as a foreign language learners' speaking competence // Journal of Research on Technology in Education. – 54 (5). – 2022. – pp. 679-694.

Картаева М.К.

студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: м.п.н., доцент Абдрахманова Г.У.

СПОСОБЫ ПЕРЕВОДА ФРАЗОВЫХ ГЛАГОЛОВ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ

Фразовые глаголы – это устойчивые сочетания глаголов с предлогами или наречиями, которые образуют единое смысловое целое. Они широко используются в разговорной и письменной речи, но представляют сложности при переводе на русский язык. Это связано с их многозначностью, идиоматичностью и отсутствием точных грамматических соответствий в русском языке.

Исследованием фразовых глаголов занимались такие лингвисты, как Комиссаров В.Н., Бархударов Л.С., Алексеева И.С. и Рецкер Я.И.

Комиссаров В. Н. [1, 184] указывает, что фразовые глаголы играют важную роль в передаче нюансов значения, требуя внимательного анализа контекста. Бархударов Л. С. [2, 87] подчеркивает их сложную семантическую структуру, а Алексеева [3, 102] рассматривает влияние стиля текста на выбор способа перевода.

Современные исследования, такие как работа Максимовой Т. В., посвящены анализу методов передачи фразовых глаголов в художественной литературе [4].

Фразовые глаголы могут передаваться различными способами в зависимости от контекста.

Замена одним словом – используется, если существует точный эквивалент:

Find out → «узнать».

Give up → «сдаваться».

Этот метод краток и точен, но не всегда возможен, особенно если у фразового глагола есть переносное значение [1, 192].

Описательный перевод – применяется, когда эквивалента нет, и значение передается развернутой конструкцией:

Put up with → «мириться с чем-то».

Look forward to → «ждать с нетерпением». Такой метод сохраняет смысл, но увеличивает длину перевода [2, 204].

Использование фразеологизмов – если в русском языке есть аналогичное выражение:

Kick the bucket → «сыграть в ящик».

Break the ice → «растопить лед». Фразеологизмы помогают сохранить выразительность речи, но могут быть неподходящими в формальном контексте [3, 211].

Калькирование – применяется, если в русском языке есть аналогичная конструкция:

Turn on the light → «включить свет».

Come up with an idea → «прийти к идее». Калькирование особенно распространено в технических и научных текстах [4, 219].

Заимствование – часто встречается в IT-сфере и молодежной среде:

Log in → «логиниться».

Check out → «чекнуть». Этот метод допустим в неформальной речи, но не рекомендуется для официальных текстов [1, 227].

Комбинированный метод – используется, если требуется точное сохранение смысла:

Get away with something → «выйти сухим из воды». Этот метод позволяет учитывать все нюансы значения [2, 233].

Выбор способа перевода зависит от жанра текста.

В официальных документах предпочтительны точные эквиваленты и калькирование, в художественной литературе – фразеологизмы и описательный перевод, а в публицистике допустимы заимствования и разговорные конструкции.

Современные исследования показывают, что фразовые глаголы требуют гибкости при переводе. Согласно Максимовой Т.В. при переводе художественных текстов , дословный перевод редко бывает уместным, а наиболее эффективными методами являются описательный перевод и подбор эквивалентов [4].

Перевод фразовых глаголов требует комплексного подхода. В зависимости от стиля текста используются разные стратегии: замена эквивалентом, описательный перевод, фразеологизмы, калькирование или комбинированные методы перевода.

Исследования Комиссарова В.Н., Бархударова Л.С., Алексеевой И.С. и Максимовой Т.В. показывают, что выбор метода зависит от контекста, жанра и стилистических норм.

Переводчик должен учитывать не только лексическое значение глагола, но и его прагматические и культурные особенности.

Таким образом, фразовые глаголы остаются сложной, но важной частью английского языка. Их изучение и правильная адаптация способствуют более точному и естественному переводу, что особенно актуально для различных сфер межъязыковой коммуникации.

Список использованной литературы:

1. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода: учебное пособие. – М.: Международные отношения, 1980. – 253 с.

2. Бархударов Л. С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.

3. Алексеева И. С. Введение в переводоведение. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2004. – 288 с.

4. Максимова Т. В. Некоторые особенности перевода фразовых глаголов с английского на русский язык: на материале перевода произведения Дэвида Амонда «Скеллиг».

Кадыржанова Ш.Е.,

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университетінің магистранты, Орал қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Кисметова Г.Н.

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА МЕДИАМӘТІНДЕРДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Медиатекстер қазіргі заманғы ақпараттық қоғамда жұмыс істей отырып, белгілі бір ұлттық тілдің өмір сүруінің неғұрлым кең таралған нысандарының бірі болып табылады, өйткені оларда тілдік норма тіркеледі. Демек, ағылшын тілін оқыту кезінде түпнұсқалық материал көзі ретінде медиатекстердің маңыздылығын атап өту қажет, өйткені мәтіндердің бұл түрінде оқушылардың ой-өрісін кеңейтетін әлеуметтік-мәдени ғана емес, лингвистикалық ақпарат та бар. Медиа мәтіндердің көздері әртүрлі бұқаралық коммуникация құралдары – теледидар, кино, баспасөз, интернет және т.б. өнімдері болып табылады.

Шетелдік баспасөз газеттері мен журналдарының мәтіндері экстралингвистикалық ақпараттың бай көзін білдіреді. Мұндай мәтіндер Интернет желісінде еркін қолжетімді және ағылшын тілін оқытудың теңтүпнұсқалы құралы болып табылады. Мұндай БАҚ-тың артықшылығы – түрлі жанрдағы стильдер мен шағын көлемдегі сабақта қолдануға ыңғайлы. Сондай-ақ кез келген ОӘК және білім алушылардың кез келген деңгейі үшін материал іріктеуді қамтамасыз ететін мәтіндердің тақырыптық бағыттылығының кең спектрі (саясат, ғылым, білім, музыка, спорт, өнер және т.б.) де маңызды. Білім алушылар үшін шығармашылық шешімі ағылшын тілін үйренуге ынталандыратын қандай да бір проблеманы қамтитын медиа мәтіндер ерекше өзекті. Шет тілін үйренудің тиімді құралы басқа медиа мәтін форматтарын пайдалану болып табылады, мысалы, жаңалықтар интернет-сайттарының мақалаларын, репортаждарды, ағылшын тіліндегі арналардың онлайн-трансляцияларын (Discovery Channel, BBC, CNN, Euronews). Аталған ағылшын тілді арналардың нысаналы аудиториясы халықаралық аудитория болып табылады, оған бейне сюжеттерді көру кезінде қатысу шет тілді мәдениетке оң көзқарасты қалыптастырады. Ағылшын тілді әлемнің бұқаралық ақпарат құралдары (БАҚ) әділ түрде «қазіргі заманның батыс бұқаралық коммуникация құралдары эволюциясының магистралы» болып саналады: ондаған елдерде ағылшын тілінде мыңдаған басылымдар шығады, интернеттегі ақпараттың 80%-дан астамы объективті себептермен мәдениетаралық диалог тіліне айналатын сол тілде таратылады [1]. Мерзімді журналдар мен басылымдар іскерлік мүдделердің, кәсіптердің, спорт түрлерінің, қызығушылықтар мен қызығушылықтардың басым көпшілігін қамтиды және білім берудің әртүрлі нарықтары мен деңгейлеріне арналған.

Көптеген жылдар бойы зерттеушілер бұқаралық ақпарат құралдарының тілін әдеби тілдің белгілі бір стандарты мен нормасының көрінісі ретінде қарастырды. Алайда, соңғы үш онжылдықта газет публицистикасының тілін зерттеумен айналысатын кейбір британдық және отандық лингвистер уақыт өткен сайын түсінушілік пен әңгімелесу бағытындағы өзгерістерін атап өтеді. В.Риверстің пікірінше, қазіргі заманғы газет публицистикасындағы материалдарды беру канондары айтарлықтай өзгерді, яғни

«қарапайымдылық, айқындық және күш (simplicity, clarity and forse)», ал «ауызекі ағылшын тілі оларды неғұрлым толық іске асыру үшін бұқаралық ақпарат құралдарына айтарлықтай ене түсті».

Қазіргі заманғы газет мақалаларының тілі жиі эмоцияға толы, бұл оны көркем әдебиет тіліне жақындатады. Біз онда бейнелі салыстыруларды, метафораларды, идиомаларды, әзіл элементтерін, сарказмды, иронияны және т.б. кездестіреміз.

Тілдің ауызекі және кітап элементтерінің араласуы оқырмандардың кең көпшілігінің сеніміне ие болуды көздейтін қазіргі заманғы ағылшын газет мақалаларының жетекші лексикалық сипаттамасына айналуда. Қазіргі заманғы ағылшын газетінің мақалаларында да әдебиеттен тыс лексика бар. Мәтін жасаушылар диалектизмдерді, вульгаризмдерді, жаргонизмдерді, арготизмдерді стилистикалық құралдар ретінде белсенді пайдаланады. Бүгінде газет мәтіні нормаланған кітап тілінің, халықтық-сөйлеу стихиясы мен жаргонның өзара іс-қимылының үлгісі болып табылады. Шет тілді бұқаралық ақпарат құралдары бүгінде тіл мен мәдениетті оқытудың маңызды құралдарының бірі болып табылады. Алайда, оқу аудиториясындағы медиатекстердің тұсаукесері алдында ақпаратқа жан-жақты талдау жасалуы тиіс: оның көзі, беру тәсілдері, хабарламалардың әлеуметтік-мәдени аясы. Осындай талдау негізінде оларды тиімді пайдалануға ықпал ететін осы мәтіндермен әдістемелік жұмыс стратегиялары әзірленеді.

Оқу процесінде осы сайттарды пайдалану кезінде:

1. Ақпараттық кеңістіктің плюрализмін толық көлемде пайдалану, ол ақпараттық вакуум жағдайынан айырмашылығы білім алушыларға әртүрлі әлеуметтік-мәдени перспективалардағы фактілерді немесе оқиғаларды түсіндірумен танысуға және өз қорытындыларын жасауға мүмкіндік береді.

2. Білім алушылардың сын тұрғысынан ойлау стратегиясын ойлау, оларға фактілер мен олардың субъективті берілуін бөлуге, негізделген қорытындылар жасауға және оқиғаларға баға беруге мүмкіндік береді.

3. Масс-медианың манипуляциялық әсер ету тәсілдері туралы ақпарат беру және оларды бейтараптандыру нұсқаларын пысықтау.

Соңғы уақытта жалпы орта білім беретін мектепке арналған басылымдық журналдарда шет тілін оқыту процесінде шет тілді масс-медианы пайдалану проблемасына арналған көптеген жұмыстар жарық көруде. Оқыту процесі кезінде пайдаланылатын БАҚ мәтіндері де медиатекстерге жатады.

Ағылшын тілі сабақтарында дәлме-дәл материалдарды шет тілді мәдениеттану құзыреттілігін қалыптастыру құралы ретінде пайдалану проблемасын зерттей отырып, О.Ф.Кирсанова газет мәтіндерімен жұмыс істеудің өз әдістемесін ұсынады. Ол газет мақаласымен жұмыс істеудің үш кезеңін бөліп көрсетеді [2]:

– газет мақаласымен танысқанға дейінгі жұмыс. Оқушыларға газеттің барлық нөмірін қарап шығып, оның қандай айдарлары бар екенін және олардың қайсысы қызығушылық тудырғанын айту, себебін түсіндіру ұсынылады. Орындалған жұмысты талқылау үшін тірек схемаларын пайдалануға болады.

– танысу оқылымы. Бұл кезеңде оқушылар газеттің назарын аударған мақаласын және мұғалімнің ұсынатын мақаласын немесе оқулықтағы оқылатын тақырыпқа сәйкес келетін мақаланы қарап шығады.

– мақала мәтінімен жұмыс істеу. Ізденіп оқу. Оқудың осы түрін жүзеге асыру үшін мынадай тапсырмалар ұсынылады: оқиға қашан болды? Ол қайда болды? Қай елде? Оның басты қатысушылары кім? Мәтіннің басты ойы қандай абзацта?

Ағылшын тілі сабақтарында, мәтінмен жұмыстың бірнеше деңгейін – мәтінге дейін және мәтіннен кейін жүзеге асыра отырып, газет мақаласын әртүрлі пайдалануға болады. Мәселен, мәтінді оқуға кіріспес бұрын оқушыларға сұрақтар қою арқылы, мақаланың тақырыбы немесе иллюстрация туралы қаншалықты хабардар екендігін білуге болады [3].

Қазіргі заманғы мектеп жағдайында ағылшын тілі сабақтарында газет мақалаларын пайдаланудың теориялық негіздерін қарау барысында мынадай тұжырымдар жасауға болады:

1. Ағылшын тілі сабақтарының негізгі мақсаты – бұл коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру, бұл шет тілінде тұлғааралық және мәдениетаралық қарым-қатынасты жүзеге асыру қабілетін білдіреді.

2. Сыныптағы сабаққа газет материалын іріктеу кезінде негізгі бөлімдерге атау беретін сөйлеу қызметінің негізгі түрлері: оқу, жазу, сөйлеу, тыңдалым жатуы мүмкін, әрі олардың әрқайсысы бірнеше бөлімшеден тұруы мүмкін.

3. Мәтінді оқуды бастағанға дейін мұғалім газет мәтінімен жұмыстың келесі екі кезеңін белгілеуі тиіс: білім алушыларды мәтіннің жалпы мазмұнымен таныстыру және жұмыс мақсатын анықтау; білім алушыларға мәтінді түсінуге, лексикалық және грамматикалық сипаттағы қиындықтарды шешуге көмектесу [4].

Мәтінмен жұмыстың бастапқы кезеңінде мұғалім оқушыларға оқуға және оларды талқылауға лайықты мақалаларды өзі анықтайды.

Мұндай мақалалар болуы керек:

– көлемі жағынан тым ұзақ емес (газет бағанының 18-20 жолын құрайтын).

– лексикалық құрамы мен тақырыбы бойынша түсінуге қолжетімді.

– мазмұны жағынан қызықты.

–тақырып бойынша өзекті, тәрбиелік маңызы бар.

Шет тілі сабағында сөйлеуді үйретудің мақсаты оқушыға жалпы қабылданған тұрмыстық тіл деңгейінде оқу емес, сөйлеу практикасында пайдалануға мүмкіндік беретін сөйлеу дағдыларын қалыптастыру болып табылады [5].

Осы мақсатты іске асыру оқушыларда мынадай коммуникативтік дағдыларды қалыптастырумен байланысты:

– белгілі бір қарым-қатынас жағдайына, сөйлеу міндетіне және коммуникативті мақсатына сәйкес шет тіліндегі мәлімдемелерді түсіну және құру.

– оқытылатын тіл елінің қарым-қатынас ережелері мен ұлттық-мәдени ерекшеліктерін ескере отырып, олардың вербалды және вербалды емес сөйлеуді жүзеге асыру.

– шет тілін меңгерудің тиімді әдістерін қолдану және оны өз бетінше жетілдіру.

Сонымен, жоғарыда айтылып кеткен мәлімет бойынша, медиамәтінмен, газетпен жұмыс істеу – оқушының білім ала отырып, өз бетінше жұмыс істеуге «мәжбүр» оқу қызметінің түрі. Бұл сөздікпен, әртүрлі ақпарат көздерімен жұмыс істеу, мұғалімнің жаттығулары мен тапсырмаларын орындау, баяндама дайындау, жоспар бойынша әңгіме құрастыру. Нәтижесінде оқушы мәтіндегі жүйелік тәсіл элементтерін меңгереді, ол белгілі бір ақпаратты жеткізуші ретінде қалыптасады. Осылайша, газет материалдарымен жұмыстың ұсынылып отырған нысандары мәтінге кешенді түрде қарауға, контекстен ақпарат алуға, мәдениеттанушылық және тұрмыстық шындықтарды игеруге үйретеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Никулина Н.Ю. Специфические особенности перевода англоязычных газетно-публицистических текстов / Н.Ю. Никулина, Т.А. Зиновьева // Молодой ученый, 2013. – №1.

2. Федоров А.В. Медиаобразование и медиаграмотность: учеб. пособие для вузов. – Таганрог: Изд-во Кучма, 2004.

3. Никитин Д. Как учить английский по газетам и журналам? // Молодой ученый. – 2009. – №6.

4. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: современная английская медиаречь: учеб. пособие / Т.Г. Добросклонская. – М.: Флинта: Наука, 2008.

5. Кирсанова О.Ф. Использование аутентичных материалов на уроках английского

языка как средства формирования иноязычной культурологической компетенции / О.Ф. Кирсанова // Вестник Московского университета, 2001. – №2.

Құламан А.Қ.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., доцент Абдрахманова Г.У.

TEACHING ENGLISH IN A MULTICULTURAL ENVIRONMENT

The concept of multicultural education is centered around transforming educational institutions to ensure all students—regardless of gender, race, ethnicity, language, or cultural background—have equal opportunities to learn and succeed academically. A multicultural classroom, where students from diverse cultural backgrounds converge, fosters a rich and dynamic learning atmosphere. In order to create such an environment, educators must be skilled, creative, and attuned to the cultural contexts of their students. Intercultural communication plays a critical role in this process, as it enables students to engage with different cultures and ethnicities, promoting mutual respect and understanding.

The modern world's increasing multipolarity and global migration trends have significantly impacted the education system [1, 189].

As migration accelerates, educational environments are becoming more ethnically and culturally diverse. This shift highlights the need to consider the cultural backgrounds of all participants in the educational process. Fostering intercultural and ethnocultural competence among students has become essential for promoting tolerance and minimizing societal conflicts [2, 46].

Academic mobility offers students a unique opportunity to gain international educational experience. Currently, we are studying at the Tallinn University as part of an academic mobility program, which not only broadens our academic knowledge but also provides firsthand exposure to the dynamics of multicultural education.

Estonian universities attract a significant number of international students, particularly through programs such as Erasmus+ and other exchange initiatives. This creates a truly multinational learning environment, where students from diverse cultural backgrounds collaborate and learn from each other. A single classroom may include individuals with varying cultural traditions, educational backgrounds, and language proficiency levels.

One of the defining features of studying in a multicultural environment is the flexibility of professors. They recognize the diverse cultural backgrounds of their students and adapt their teaching methods accordingly. For instance, while some cultures encourage active participation in discussions, others prefer a more reserved approach to learning. Professors at the Tallin university carefully design their teaching to ensure that all students feel comfortable and included, regardless of their cultural backgrounds.

Linguistic diversity is another challenge we have encountered. Although English is the primary language of instruction, students' proficiency levels differ. To address this, professors use various strategies, such as group work and visual materials, to ensure that all students can understand and engage with the course content. Additionally, language support resources are available to assist students who need extra help in improving their English skills.

Studying at the Tallinn university within a multicultural environment is not just an academic experience but also an opportunity to develop intercultural competence. By working with students from different cultural backgrounds, we enhance our cognitive flexibility, global communication skills, and tolerance. This experience prepares us for success in an increasingly interconnected and diverse world.

Studying in a multicultural setting offers significant benefits and as well presents various challenges. The most prominent challenge is the diverse cultural approaches to learning. Students from different countries bring different expectations and learning styles.

Linguistic barriers pose a challenge. While English is the main language of instruction, students' proficiency levels can vary, which sometimes affects their ability to fully engage with the material or communicate effectively with peers. To overcome this, it is essential for educators to be patient and for students to be proactive in seeking support, such as attending language workshops or collaborating with classmates to enhance understanding.

The adaptation to a new educational system can also be difficult. Different countries have different teaching methodologies, assessment criteria, and expectations, which can be disorienting for international students. Adjusting to these differences requires time and flexibility, both on the part of students and instructors.

Social integration is another critical challenge. International students often experience feelings of isolation or loneliness, especially when they are far from their families and familiar cultural surroundings. Educators and institutions must provide a supportive social framework to help students feel part of the academic community, which includes creating opportunities for cultural exchange and integration.

Time management is also a challenge for students engaged in academic mobility. Balancing academic responsibilities with cultural activities or personal interests requires careful planning. International students often face additional pressures, such as managing time zone differences or adjusting to new academic calendars, which can complicate their ability to meet deadlines and maintain a balanced life [3, 3].

From our experience, we have worked out the strategies which can enhance multicultural education in English language lessons:

Role-play of Real-Life Situations Role-playing activities allow students to express their perceptions of different cultures.

Exposure to Literature from Diverse Cultures Students can develop cultural awareness by studying literature from authors of different backgrounds.

As it was mentioned above, students come from diverse linguistic backgrounds, which means they may have varying levels of proficiency in the target language. In such cases, it can be helpful for students to first express their thoughts and ideas in their native language. This initial communication allows them to fully understand and articulate their understanding of the subject. Afterward, they can use a translator or translation tools to convert their explanation into English. Group Work and Cooperation Collaborative learning in diverse groups allows students from different backgrounds to interact and learn from each other. This promotes social integration, strengthens bonds, and helps students understand various communication styles.

Providing positive feedback is essential for fostering motivation and engagement among students. It is vital to emphasize the importance of positive reinforcement, as it boosts students' confidence and encourages further effort.

Considering the strategies listed above, education in a multicultural environment will be more effective, as it fosters greater intercultural understanding, enhances students' adaptability, and encourages collaborative learning. By integrating diverse cultural perspectives into the educational process, students are better equipped to navigate and appreciate the complexities of a globalized world. This approach not only enhances academic success but also promotes social cohesion and respect among individuals from different cultural backgrounds.

References:

1. Андриенко М.А. Этнокультурное образование: сущность, структура содержания, проблемы совершенствования. Знание. Понимание. Умение. – 2009. – 195 с.

2. Башмакова Н.И. Поликультурная образовательная среда: генезис и определение понятия. Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 2. – 224 с.

3. Гукаленко О.В. Поликультурное образование и вызовы современности / О.В. Гукаленко, В.П. Борисенков. – Педагогическое образование. – 2018. – № 2. – 9 с.

Маратова А.М.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., доцент Алипбекова Л.У.

КИНОАУДАРМАНЫҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ СУБТИТРЛЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ, АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ МЕН КЕМШІЛІКТЕРІ

Өнер ретінде кинематографияның нақты туған күні белгілі – ағайынды Люмьерлердің алғашқы фильмінің көрсетілу күні деп саналады. Алайда, бұл күні тек қозғалмалы бейнелерді қабырғаға проекциялауға мүмкіндік беретін аппарат пайда болды. Кино тарихы әлдеқайда ертерек, яғни 1840 жылы ағылшын Уильям Тэлбот фотосуреттерді балауыз қағазға басып шығаруды ойлап тапты [1, 13]. Дәл осы фотолсуреттердің пайда болуы кино иллюзиясының негізін қалады. Алғашқы кино түсіретін аппарат – кинетографты Уильям Лори Диксон 1888 жылы құрастырды. Сол жылы өнертапқыш «Диксонның сәлемдесуі» атты алғашқы фильмді түсірді. Түсірілген фильмдерді көруге мүмкіндік беретін аппарат қажет болғандықтан, американдық өнертапқыш Томас Эдисон кинетоскопты ойлап тапты.

Дәл осы аппарат Люмьердің өнертабысы – синематографтың негізін қалады. Бұл аппарат фильмдерді түсіруге, басып шығаруға және көрсетуге мүмкіндік берді. 1895 жылы 28 желтоқсанда Парижде Люмьер ағайындыларының алғашқы кино көрсетілімі өтті [2, 7-10]. Бұл оқиға киноның таралу дәуірінің басталуын белгіледі.

Әлем бойынша фильмдер көрсету үшін Огюст пен Луи Люмьер басқа елдерге жалдамалы операторларды жіберетін. Олар қысқа метражды фильмдерді жалға алынған залдарда фортепианоның сүйемелдеуімен көрсеткен. Сонымен қатар, шет тілдерін меңгерген операторлар экранда болып жатқан мимикалық әрекеттерді түсіндіріп отырған. Алайда, филология ғылымдарының кандидаты Р.А. Матасов мұндай түсініктемелерді толыққанды кино аудармасы деп атауға болмайтынын атап өтеді [3, 3-14]. Дыбыссыз фильмдер интернационалдық сипатқа ие болды, өйткені актерлер қолданған ишара тілі кез келген мәдениет өкілдеріне түсінікті болатын. Дегенмен, кино дамып, дыбыстық сүйемелдеуді талап ете бастады.

Осылайша, кино аудармасы көркем фильмдердің пайда болуымен өз дамуын бастады. Көркем фильмдер түсірумен әртүрлі елдердің киностудиялары: Gaumont, Pathe’, Edison Studio, Limelight Department және басқалары айналысты. Көрсетілім кезінде конферансье уақыттың өтуін білдіретін монтаждық өтулерді түсіндіріп отырды: «Көктем келді», «Екі жыл өтті». Кейінірек көріністердің мазмұнын түсіндіруге және кейіпкерлердің репликаларын жеткізуге арналған мәтін пайда болды. Мұндай мәтіндік кірістірмелер интертитрлер деп аталды. Интертитрлер екі түрге бөлінді: диалогтық интертитрлер фильм кейіпкерлеріне тікелей қатысты болып, қара фонда ақ мәтін ретінде бейнеленсе, түсіндірмелі интертитрлер жиі ақ фонда қара мәтінмен көрсетіліп, көрермендерге бір көріністен екіншісіне өтуді түсіндіруге қосымша ақпарат беретін.

Әрбір фильм тек мәтінді ғана емес, сонымен қатар оның түсінігіне әсер ететін экстралингвистикалық факторларды да қамтиды. Сондықтан киноларды аударудың белгілі бір қиындықтары бар. Аудиовизуалды аударма кезінде мамандар бірден бірнеше деректер ағындарын өңдеуге мәжбүр: вербалды емес визуалды қатар, вербалды емес аудио қатар, вербалды аудио қатар (кейіпкерлердің репликалары), вербалды визуалды қатар (субтитрлер). Осылайша, кинофильмдерді аударуды өзіне тән ерекшеліктері бар ерекше аударма түрі ретінде қарастыру керек [4, 179-182].

Танымал лингвист Мишель Берди киноаударманың төрт түрін белгілейді:

1. Синхронды аударма – бұл фильмнің аудармасы алдын ала дайындықсыз жүзеге асырылады, ал аудармашының негізгі міндеті фильмнің мазмұнын мүмкіндігінше дәл жеткізу.

2. Экраннан тыс аударма (voice-over) – бұл фильмнің бір немесе бірнеше дауыспен озвучивкасы. Аударма әлсіретілген оригинал дыбысына наслаивается, бұл кейіпкерлердің эмоционалды-тілдік ерекшеліктерін жеткізу үшін қажет. Дыбыстау үшін актерлерді шақыру немесе аудармашыларды пайдалану мүмкін. Сонымен қатар, М. Берди Ресейде жиі екі дауыспен дыбыстау қолданылатынын атап өтеді.

3. Дубляж – фильмді актерлер тобының дыбыстауы. Түпнұсқа дыбыс жолы алынып тасталады, ал әдеби аударма актерлердің артикуляциясымен толық сәйкес келу үшін өңделеді. Бұл аударма түрі қаржылық жағынан ең көп шығынды және аудармашылар үшін үлкен жұмыс көлемін талап етеді.

4. Субтитрлеу – бұл актерлердің репликаларын субтитрлер арқылы аудару – кинофильмнің төменгі бөлігінде орналасқан жазбалар, бұл диалогтың басқа тілдегі қысқартылған аудармасы болып табылады. Сонымен қатар, түпнұсқа дыбыс жолы сақталады [23]. Филология ғылымдарының профессоры В.Е. Горшкова субтитрлермен аударманы фильмнің диалогтарының негізгі мазмұнын көрсететін қысқартылған аударма ретінде анықтайды, ол экранда түпнұсқа түрінде баспа мәтіні ретінде пайда болады [5, 52-63].

Ең көп таралған киноаударма түрлері – бұл дубляж, субтитрлеу және синхронды экраннан тыс аударма. Қазақстанда 1990 жылдардан бастап шетелдік кино материалдарын аударуға сұраныс артты. Ірі кино компаниялары аударма сапасын жоғары деңгейде қамтамасыз етуге тырысты, сондықтан олар дыбыстау актерлерін немесе синхронист аудармашыларды жалдады. Алайда, дубляж мамандарды жалдау, қажетті жабдық пен дыбыс жазу студияларын жалға алу қажеттілігіне байланысты киноаударманың салыстырмалы түрде қымбат түрі болып саналады.

Сонымен қатар, субтитрлерді аудиовизуалды аударма ретінде таңдауға бірнеше ұлттық тілдердің бар болуы әсер етуі мүмкін.

Еуропаның көптеген елдері шетелдік киноны көрсету үшін субтитрлеуді пайдаланады. Субтитрлер арқылы аударма кең таралған елдер арасында Бельгия, Ұлыбритания, Греция, Нидерланды және басқа да елдер бар.

Кеңестік және орыс лингвисті В.Н. Комиссаров аудармада екі негізгі түрді бөліп көрсетеді:

1. Шығармашылық (әдеби): аудармашының міндеті – түпнұсқаның көркем-эстетикалық артықшылықтарын жеткізу.

2. Ақпараттық: бұл аударманың негізгі функциясы – ақпаратты дәл жеткізу, ал көркем-эстетикалық әсерді оқырманға жеткізу міндеті төмендеуі мүмкін.

Субтитрлер – бұл фильм кейіпкерлерінің репликаларын немесе кадрдан тыс мәтінді қамтитын көркем диалог, сондықтан олардың аудармасы жазбаша көркем аудармаға жатады. Сонымен қатар, субтитрлеудің өз артықшылықтары мен кемшіліктері бар.

Бұл аударма түрінің негізгі артықшылықтарын атап өтуге болады:

1. Субтитрлерді жасау – басқа аудиовизуалды аударма түрлерімен салыстырғанда арзанырақ, себебі дыбыстау актерлерін жалдаудың қажеті жоқ.

2. Субтитрлер – үлкен көлемдегі кино материалдарын қысқа мерзімде аударуға мүмкіндік береді.

3. Бұл аударма түрі – түпнұсқаның дыбыстық жолын сақтауға мүмкіндік береді, бұл көрермендерге актерлердің дауыстарын және экспрессивті ерекшеліктерін естуге мүмкіндік береді.

4. Субтитрлер – тілдерді оқыту үшін оқу материалы ретінде пайдалануға болады.

Бұл аударма түрінің кемшіліктеріне мынадай қиындықтарды жатқызуға болады:

1. Субтитрлер – қысқа уақыт ішінде оқылуы керек мәтін, сондықтан олар көрермендерден белгілі бір дағдыларды талап етеді. Бұл, әсіресе, қолжетімділікті

қиындататын фактор болып табылады.

2. Субтитрлерді оқу кезінде көрермен визуалды ақпараттың бір бөлігін қабылдауға үлгермеуі мүмкін, соның нәтижесінде маңызды детальдарды жіберіп алуы ықтимал.

3. Субтитрлеу – ақпаратты ықшамдау мен қысқартуды талап ететін көбірек қысқа аударма жасауды білдіреді [5, 52-63 б.].

Сонымен, субтитр арқылы аударма – кинодағы ең кең таралған аударма түрлерінің бірі, себебі бұл әдіс көп қаржылық және уақыттық шығынды талап етпейді. Алайда, бұл аударма түрі ақпаратты ықшам жеткізуді қажет етеді, сондықтан жиі компрессия немесе ақпараттың бір бөлігін түсіріп тастау орын алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Беленький И.В. История кино: Киносъемки, кинопрмышленность, киноискусство. – М.: Альпина Паблишер, 2019. – 405 с.

2. Беленький И.И. Лекции по всеобщей истории кино: Годы беззвучия: Кн. 2: Учебное пособие. М.: Гуманитарный Институт телеведения радиовещания им. М.А. Литовчина (ГИТР), 2008. – 416 с.

3. Матасов Р.А. История перевода и переводческих учений. Теория перевода // Вестник Московского Университета. – 2008. – Сер. 22. – №3. – С. 3-14.

4. Аносова Н.Э. Закадровый перевод и субтитрирование: особенности и перспективы // Международный электронный научный журнал. – 2018. – № 1. – С. 179-182.

5. Берди М., Виссон Л., Ермолович Д.И. Круглый стол в редакции «Мостов». Киноперевод: мало что от Бога, много чего от Гоблина // Журнал переводчиков «Мосты». – 2005. – № 4 (8). – С. 52-63.

Максутова Н.М.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Евразия гуманитарлық институтының студенті,

Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., доцент Ильясова А.У.

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ГЕЙМИФИКАЦИЯНЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОРТА БУЫН ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АЙТЫЛЫМ ДАҒДЫСЫН АРТТЫРУ

Қазіргі білім беру жүйесінде оқушылардың шет тілін меңгеруіне ерекше көңіл бөлінуде. Әсіресе, ағылшын тілін үйренуде айтылым дағдысын дамыту маңызды орын алады, себебі ол қарым-қатынас жасаудың негізгі құралы болып табылады. Дегенмен, орта буын оқушыларының көпшілігі ағылшын тілінде сөйлеуде қиындықтарға тап болады. Бұл мәселені шешудің тиімді әдістерінің бірі – геймификацияны оқу процесіне енгізу. Геймификация – оқытуды ойын элементтері арқылы ұйымдастыру тәсілі, ол оқушылардың мотивациясын арттырып, белсенділігін күшейтеді. Геймификацияның басты мақсаты – оқушылардың білім алу процесіне деген қызығушылығын арттыру. Ойын элементтерін қолдану арқылы оқушылар алған білімдерін бірден тәжірибе жүзінде қолдана алады, бұл олардың оқуға деген ынтасын арттырады [2]. Шет тілін меңгерудегі мотивация – оқушының жаңа білімді игеруге деген ішкі талпынысы. Батыс елдерінде жүргізілген зерттеулер геймификацияның оқыту үдерісіне оң әсерін көрсетсе де, біздің елімізде бұл тақырып әлі де жан-жақты зерттелмеген [3].

Геймификацияның шет тілін оқытудағы артықшылықтары:

– Оқу белсенділігін арттыру. Геймификация оқушылардың сабаққа белсенді қатысуын қамтамасыз етеді. Ойын элементтерін қолдану арқылы оқушылар оқу материалын жеңіл меңгеріп, оны тәжірибеде қолдануға үйренеді [1].

– Топтық жұмыс және ынтымақтастық. Геймификация топтық жұмыстарды

ынталандырады, бұл оқушылардың қарым-қатынас орнатуға және командада жұмыс істеу дағдыларын дамытуына мүмкіндік береді [4].

– Эмоционалдық байланыс. Геймификация арқылы оқушылар ағылшын тіліне жағымды эмоционалдық байланыс орнатады. Ойын барысында оқушылар жағымды эмоциялар алады, бұл олардың ағылшын тілін үйренуге деген ынтасын арттырады [1].

– Жедел кері байланыс. Геймификация жүйесі арқылы оқушылар өз жетістіктерін бірден көріп, қай бағытта дамып жатқанын түсіне алады, бұл олардың сенімділігін арттырады [2].

Білім берудегі геймификация әдістері.

Геймификация – оқыту процесін қызықты әрі тартымды ету үшін ойын элементтерін қолдану тәсілі. Бұл әдіс оқушылардың белсенділігін арттырып, олардың оқу материалына деген ынтасын күшейтеді. Қазіргі уақытта цифрлық платформалар мен қосымшалар (Kahoot!, Quizlet, Duolingo, Classcraft) арқылы дәстүрлі сабақтарды ойын форматына жақындатуға болады. Мұндай қосымшалар оқушыларға тапсырмаларды орындап, балл жинауға, жетістіктерін бақылауға мүмкіндік береді. Бұл олардың бәсекелестік рухын оятып, оқу процесіне қызығушылығын арттырады.

Сонымен қатар, геймификацияны сынып ішіндегі дәстүрлі оқыту әдістеріне де енгізуге болады. Мұғалімдер викториналар, тесттер, марапаттау жүйесі (балл, жұлдызша, медаль) сияқты әдістерді қолдана отырып, сабақтың қызықты өтуіне ықпал етеді. Нәтижесінде оқушылар оқу материалына тереңірек үңіліп, оны оңай меңгереді [4].

Мотивацияны арттыру – ойын элементтері арқылы оқушылар өздерін еркін сезініп, оқу процесіне қызығады. Белсенділік пен өзара әрекеттестікті күшейту – топтық және жұптық ойындар оқушыларға сөйлеуге көбірек мүмкіндік береді. Қателіктерден қорықпау – ойын форматы оқушыларға қателесуден қорықпай, жаңа нәрселерді үйренуге мүмкіндік береді. Шынайы тілдік орта қалыптастыру – ойындар арқылы оқушылар шынайы қарым-қатынасқа түсіп, тілдік дағдыларын дамытады. Жеке және топтық жұмыс жасауға бейімдеу – түрлі ойын форматтары оқушылардың өзара қарым-қатынас дағдыларын жетілдіреді.

Ағылшын тілі сабақтарында геймификацияны қолданудың бірнеше тиімді әдісі бар:

Рөлдік ойындар – оқушылар берілген сценарий бойынша диалогтар құрастырып, өздерін әртүрлі жағдайларда сынайды [5].

Интерактивті викториналар мен сайыстар – Wordwall, Blooket, Gimkit платформалары арқылы ұйымдастырылған ойындар оқушылардың белсенділігін арттырады.

Квест ойындары – Breakout EDU, GooseChase сияқты платформалар оқушыларды ортақ мақсатқа жету үшін бірлесе жұмыс істеуге ынталандырады.

Картамен сөйлесу ойындары – оқушылар белгілі бір тақырыпқа байланысты сұрақтар жазылған карталарды қолданып, өзара сөйлеседі.

Мультимедиалық ойындар – FluentU, Lyricstraining, BBC Bitesize платформалары оқушылардың тыңдау және айтылым дағдыларын жетілдіруге көмектеседі.

Симуляциялық ойындар – Minecraft: Education Edition және Classcraft ойындары арқылы оқушылар түрлі сценарийлерде қарым-қатынас жасап, тілді қолдану мүмкіндігін алады.

Аудио және видео күнделіктер – Flipgrid немесе Padlet қолданбалары арқылы оқушылар өз ойларын жазып, сөйлеу дағдыларын дамыта алады.

Дебаттық ойындар – «Спикерлік жарыс» немесе «Пікірсайыс алаңы» форматындағы ойындар оқушыларды өз пікірін еркін жеткізуге үйретеді.

Импровизациялық ойындар – «Story Cubes» ойыны сияқты тапсырмалар оқушылардың жылдам ойлау және сөйлеу қабілеттерін дамытады [5].

Қорытындылай келе ағылшын тілі сабақтарында геймификацияны қолдану оқушылардың айтылым дағдыларын дамытуда маңызды рөл атқарады. Ойын элементтері

арқылы олар тілдік кедергілерді жеңіп, өз ойын еркін жеткізуге үйренеді. Сонымен қатар, топтық және рөлдік ойындар оқушылардың коммуникативтік дағдыларын жақсартады. Сондықтан мұғалімдер оқыту процесіне ойын тәсілдерін енгізу арқылы оқу процесін тиімді әрі қызықты ете алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Белышева М.Д. Геймификация и интерактивное обучение на онлайн-уроках иностранного языка // Наука в мегаполисе. – 2022. – № 7 (42).
2. Seilbayeva M. Secondary school teachers' experiences of gamification: Bilim Innovation schools in KZ // Innovations in education (Kazakhstan). – 2021. – № 3. – P. 55-58.
3. Приходько А.М. Особенности организации дистанционного обучения на уроках английского языка с использованием современных образовательных платформ // Наукосфера. – 2020. – № 12-2. – С. 34-40.
4. Методика обучения иностранному языку: учебник и практикум для вузов / под редакцией О. И. Трубициной. – М.: Издательство Юрайт, 2023. – 384 с.
5. Improving Students' Speaking Skill By Using Their Spoken Audio Recording In The Middle School. URL: (PDF) Improving Students' Speaking Skill By Using Their Spoken Audio Recording In The Middle School

Молдақұл Ш.А.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: Ильясова А.У.

АҒЫЛШЫН ИДИОМАЛАРЫН ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ

Аударма – тек тілдік қана емес, мәдени үйлесімділікті талап ететін процесс. Әсіресе, идиомаларды аудару ерекше назарды қажет етеді, себебі оларды сөзбе-сөз аудару мағынасын жоғалтып, түсініксіз етуі мүмкін. Ағылшын тіліндегі идиомалар қазақ тіліне аударылғанда, олардың мағынасы мен қолданылу ерекшеліктерін ескеру маңызды. Бұл мақалада ағылшын идиомаларының қазақ тіліне аудару стратегиялары қарастырылады.

Ағылшын идиомаларының ерекшеліктері және аудармадағы қиындықтар

Идиомалар – белгілі бір мағынасы қалыптасқан тұрақты тіркестер. Олардың тура мағынасы көбінесе мүлде басқа ұғымды білдіреді. Мысалы, «kick the bucket» идиомасын сөзбе-сөз аударсақ, «шелек тебу»деген мағына шығады. Алайда, оның шын мағынасы – «қайтыс болу».

Ағылшын идиомаларын қазақ тіліне аудару барысында бірнеше қиындықтар туындайды. Біріншіден, мәдени айырмашылықтар үлкен рөл атқарады. Әр халықтың өзіндік дүниетанымы бар, сондықтан кейбір идиомалар бір тілден екінші тілге тікелей аударылмайды. Екіншіден, тура аударма жиі қате немесе түсініксіз болуы мүмкін. Үшіншіден, кейбір ағылшын идиомаларына қазақ тілінде толық сәйкес келетін балама табу қиынға соғады [1, 29].

Ағылшын идиомаларын қазақ тіліне аудару стратегиялары

1) Тура баламасы бар идиомалар арқылы аудару

Егер қазақ тілінде мағынасы жағынан дәл келетін тұрақты тіркес болса, аудармашы сол нұсқаны қолдана алады. Мысалы, «to kill two birds with one stone» идиомасы қазақ тіліне «бір оқпен екі қоян ату» деп аударылады. Сол сияқты, «actions speak louder than words» – «іс сөзден маңызды» деп беріледі. Мұндай әдіс аудармада дәлдік пен түсініктілікті қамтамасыз етеді.

Мағынасын сақтап, құрылымын өзгерту

Кейбір ағылшын идиомалары қазақ тілінде тура баламаға ие болмаса да, олардың мағынасын сақтай отырып, басқа формада жеткізуге болады. Мысалы, «break a leg!» идиомасы ағылшын тілінде «сәттілік тілеймін» деген мағына береді, бірақ тура аудармасы

түсініксіз болып кетеді. Сондықтан оны «сәттілік тілеймін!» деп еркін аударуға болады. Сол сияқты, «spill the beans» идиомасы «сырын ашу» деп беріледі [2, 54].

Түсіндірме аударма жасау

Егер қазақ тілінде тура баламасы болмаса, идиоманы сипаттау арқылы жеткізуге болады. Мысалы, «let the cat out of the bag» идиомасы «жасырын нәрсені байқаусызда айту» деп аударылады. «Hit the sack» идиомасы «ұйықтауға кету» деген мағынада қолданылады.

Мәдени сәйкестендіру (адаптация жасау)

Кейбір ағылшын идиомалары қазақ тіліне аударылғанда мағынасын толық беру үшін қазақ мәдениетіне сәйкес өзгертілуі мүмкін. Мысалы, «when pigs fly» идиомасы «ешқашан болмайтын нәрсе» деген мағынада қолданылады. Қазақ тілінде оған сәйкес келетін тіркес «түйе құс қанаттанса» деп берілуі мүмкін. «Bite the bullet» идиомасы «тәуекелге бел буу» деп аударылады [3, 98].

Ағылшын және қазақ идиомаларының мәдени ерекшеліктері

Идиомалар әрбір ұлттың мәдениеті мен тарихи ерекшеліктеріне байланысты өзгеше болады. Ағылшын тіліндегі көптеген идиомалар Батыс мәдениетіне тән ұғымдармен байланысты болғандықтан, оларды қазақ тіліне аударғанда кейде толық мағынасын беру қиынға соғады.

Мысалы, «it’s raining cats and dogs» идиомасын сөзбе-сөз аударсақ, «мысықтар мен иттер жауып тұр» деген мағына шығады. Бірақ қазақ тілінде мұндай қолданыс жоқ, сондықтан оны «нөсерлетіп жауу» деп беру дұрыс. Сондай-ақ, «don’t cry over spilled milk» идиомасы «төгіліп қалған сүт үшін жылама» деп тура аударылса, қазақ оқырманы үшін түсініксіз болады. Оның орнына «болар іс болды» деп аудару орынды.

Қазақ тілінде көбінесе табиғатпен, ұлттық дәстүрмен байланысты тұрақты тіркестер көп кездеседі. Мысалы, «ит өлген жер» (алыс жер), «қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған заман» (бейбіт, тыныш кезең) секілді тіркестер ағылшын тілінде тура баламамен кездесе бермейді [4, 111].

Ағылшын-қазақ аудармасында жиі кездесетін қателіктер:

1. Сөзбе-сөз аудару

Көп жағдайда ағылшын идиомаларын тура мағынасында аудару олардың шынайы мәнін бұрмалайды. Мысалы, «kick the bucket» идиомасын «шелекті тебу» деп аудару дұрыс емес. Оның орнына «қайтыс болу» деген мағынасы берілуі керек.

Қазақ тіліне тән идиомалық стильді ескермеу

Кейбір ағылшын идиомаларын тікелей аудару қазақ тіліне жат болып естілуі мүмкін. Мысалы, «bite the bullet» идиомасын сөзбе-сөз аударсақ, «оқ тістеу» болып шығады. Алайда қазақ тілінде ол «тәуекел ету» деп аударылғаны дұрыс.

2. Мәдени сәйкессіздік

Кейбір ағылшын идиомалары қазақ мәдениетіне сай келмейтіндіктен, оларды бейімдеп аудару қажет.

Ағылшын идиомаларын аударудың практикалық маңызы.

Идиомаларды дұрыс аудару көркем әдебиеттің сапасын арттырады, кәсіби аудармада дәлдік береді, шетелдік мәдениетті түсінуге көмектеседі және ағылшын тілін үйренушілерге пайдалы болады.

Идиомалардың стильдік ерекшеліктері және контекстегі рөлі.

Идиомалар тек мағыналық бірліктер емес, сонымен қатар белгілі бір стильдік реңкті білдіреді. Кейбір идиомалар ресми стильде, ал кейбірі ауызекі сөйлеу тілінде жиі қолданылады [5, 111].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Vinay Jean-Paul & Darbelnet, Jean. «Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation», 1958. – 358 p.

2. Newmark Peter. «A Textbook of Translation». – London: Prentice Hall, 1988. – 292 p.

3. Baker Mona In Other Words: «A Coursebookon Translation». – London: Routledge, 1992. – 304 p.
4. Nida Eugene. «Toward a Science of Translating». – Leiden: Brill, 1964. – 331 p.
5. Бархударов Л.С. «Язык и перевод» – М.: Международные отношения, 1975. – 215 с.

Нурпиисова Д.К.,
студент Евразийского гуманитарного института им. А. К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: м.п.н., доцент Абдрахманова Г.У.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ENGLISH LANGUAGE LEARNING AS A TOOL TO OVERCOME PSYCHOLOGICAL BARRIERS IN STUDENTS

Artificial Intelligence (AI) has emerged as a powerful tool for enhancing educational processes worldwide. By automating repetitive tasks, offering personalized learning solutions, and providing real-time feedback, AI technologies have revolutionized modern classrooms. In Kazakhstan, AI is increasingly applied in the education sector to improve student engagement and optimize learning outcomes [2]. Schools and universities are actively introducing AI-driven platforms to facilitate personalized language learning, improve pronunciation, and support the development of communicative competence.

In the context of English language education, AI technologies play a crucial role in helping students overcome common psychological barriers. Anxiety, fear of making mistakes, and low self-confidence are prevalent issues that hinder language acquisition, particularly during speaking practice. By creating safe and controlled environments where students can practice independently, AI tools provide effective strategies for mitigating these psychological challenges.

Language anxiety is one of the most significant psychological challenges encountered by students learning English as a foreign language. Horwitz, Horwitz, and Cope (1986) identified foreign language anxiety as a distinct phenomenon that affects students' willingness to participate in communicative tasks [1]. This anxiety often stems from fear of negative evaluation, lack of confidence in language abilities, and previous negative experiences with language learning.

Such psychological barriers are particularly evident in speaking activities, where students are required to respond spontaneously and accurately. As a result, learners may avoid participation, limiting their progress and overall language proficiency. To address this issue, educational technologies – particularly AI tools – offer innovative approaches to reduce anxiety and build students' self-confidence.

Several AI-driven platforms have demonstrated remarkable potential in helping students reduce anxiety, improve self-esteem, and develop communication skills. The following AI tools have shown notable success in addressing these challenges:

• Duolingo [3]: This gamified language learning platform leverages AI algorithms to provide personalized learning experiences. By incorporating engaging visuals, progress tracking, and interactive tasks, Duolingo creates a low-pressure environment that encourages consistent practice and minimizes anxiety.

• Speakly [4] : Speakly combines AI with real-life conversation scenarios, focusing on practical language usage. Its adaptive learning system tailors vocabulary and speaking tasks to individual learning needs, helping students gradually build confidence.

• Memrise [5]: Memrise uses spaced repetition and AI-driven video content to reinforce vocabulary acquisition and improve pronunciation. By presenting language in authentic contexts, the platform reduces students' fear of failure and enhances engagement.

• Replika AI [6]: This conversational AI chatbot enables students to engage in realistic, low-pressure dialogues. As students communicate with the chatbot, they gain confidence in their speaking abilities without the fear of judgment.

• ELSA Speak [7]: This AI-powered pronunciation tool analyzes students' speech, identifies mispronunciations, and provides immediate corrective feedback. By allowing students to refine their pronunciation privately, ELSA Speak helps reduce anxiety commonly experienced during classroom speaking tasks.

These AI platforms create supportive environments where students can experiment with language, make mistakes, and gradually develop confidence. Personalized learning paths ensure that students receive targeted support in areas they find most challenging.

During our teaching practice, we actively integrated AI tools such as Replika AI, ELSA Speak, and Speakly into English language lessons for middle school students. These tools were selected specifically to address psychological barriers such as fear of making mistakes, anxiety, and low self-confidence – issues that were common among my students.

ELSA Speak was particularly effective for improving pronunciation. During lessons, we assigned students personalized pronunciation exercises that focused on challenging sounds. For example, students practiced distinguishing between minimal pairs such as ship and sheep, or bat and bet. ELSA Speak provided immediate feedback on pronunciation errors, helping students identify and correct mistakes privately. This method reduced their anxiety about speaking in front of classmates and gave them the confidence to participate more actively during oral presentations.

In addition, we used Speakly to improve students' vocabulary and real-life communication skills. We encouraged students to complete thematic lessons related to common conversational scenarios, such as ordering food in a restaurant or asking for directions. Speakly's adaptive system gradually increased the complexity of the tasks, ensuring that students remained challenged without feeling overwhelmed.

To support vocabulary retention and reduce fear of failure during language practice, we also incorporated Duolingo and Memrise into my teaching strategy. These platforms offered gamified learning experiences that motivated students to practice regularly.

As a result of incorporating these AI tools, students showed increased motivation, higher participation in classroom activities, and improved communication skills. Many students who had previously been reluctant to speak English began volunteering to answer questions, participate in debates, and present their ideas with greater confidence. The combination of personalized learning paths, immediate feedback, and supportive practice environments proved highly effective in overcoming their psychological barriers.

The integration of Artificial Intelligence in English language education provides a powerful solution for overcoming psychological barriers that hinder language learning. Tools like Speakly, Memrise, Replika AI, ELSA Speak, and Duolingo effectively reduce anxiety, improve self-confidence, and foster independent learning. By providing personalized feedback, low-pressure practice environments, and adaptive learning strategies, these platforms empower students to engage more actively in language acquisition.

While AI tools offer significant advantages, educators should adopt a balanced approach by combining these technologies with traditional teaching methods. This ensures that students develop not only linguistic competence but also essential social and communication skills. Future research may further explore the long-term impact of AI technologies on students' psychological well-being and language proficiency.

References:

1. Horwitz E.K., Horwitz M.B., & Cope J. (1986). Foreign Language Classroom Anxiety // The Modern Language Journal. – 70(2). – pp. 125-132.

2. Zhumatayeva Z.N., Mametkarim Zh.M., Dosanova A.M. (2024). The Role of Artificial Intelligence in the Formation of Communicative Competence in Foreign Language Lessons. DOI: https://journals.nauka-nanrk.kz/bulletin-science/article/view/7054/4810
3. Duolingo: https://www.duolingo.com
4. Speakly: https://www.speakly.me
5. Memrise: https://www.memrise.com
6. Replika AI: https://replika.com
7. ELSA Speak: https://www.elsaspeak.com

Рахимжанова А.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ-сы., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., доцент Алипбекова Л.У.

АУДИОВИЗУАЛДЫ МӘТІНДЕРДІ АУДАРУ ӘДІСТЕРІ

Аудиовизуалды мәтіндерді (АВМ) жеткізудің көптеген түрлі әдістері бар және кейде олардың арасындағы айырмашылықты нақты белгілеу қиын. Кейбір зерттеушілер АВМ аудармасының оннан астам түрін бөліп көрсетеді. Біз осындай бірнеше әдісті қарастырып, терминдерді ажыратуға тырысамыз.

Американдық-ресейлік зерттеуші М. Берди кинематографиялық аударманың бес түрін анықтайды: синхронды аударма (аудармашы фильмді көрерменмен бірге алғаш рет көреді); бір дауысты аударма; түпнұсқа дыбыстық қатарды сақтай отырып, екі дауысты аударма; толық дубляж (әсіресе кәсіби актерлер дыбыстаған және аударма бастапқы тілдің артикуляциясымен синхронды түрде орындалатын аударма); субтитрлер. Журналист әрбір түрдің өз еркіндік дәрежесін болжайтынын атап өтеді Біздің ойымызша, бұл жіктеу ақпаратты, бірақ толық жүйелі емес, өйткені жеке түрлерді бөліп көрсетуге негіз болған белгілер біртекті емес, ал алғашқы үш түрі бір түрдің, яғни бейнеаударманың (voice-over) түрлері болып табылады.

Шетелдік зерттеуші Э. О'Коннелл АВМ аудару әдістерін субтитрлеу және қайта дыбыстау (revoicing) деп бөледі. Ғалымның пікірінше, қайта дыбыстау – бұл АВМ-ның кез келген ауызша аудармасын белгілеу үшін қолданылатын әмбебап термин. Ол бірнеше түрді қамтиды: дубляж (dubbing), бейнеаударма (voice-over), баяндау (narration), еркін баяндау (free commentary) [1, 123].

Дубляж туралы автор былай жазады: «... the laying down of a voice track; not necessarily a translated version» [1, 123-124]. Э. О'Коннелл бұл аудиовизуалды аударманың ең көп таралған түрі екенін атап көрсетеді.

Бейнеаудармада бастапқы дыбыстық қатар сақталып, үстіне аударылған нұсқа қосылады.

Көп жағдайда аударманы дыбыстаумен ана тілін тасымалдаушы айналысады, сондықтан аударма тілінде белгілі бір деңгейде фильмнің ұлттық ерекшеліктерін сақтауға ықпал ететін акцент пайда болады. Келесі дыбыстау түрі – баяндау – бейнеаудармадан (кадрдан тыс аударма) оның алдын ала дайындалатынымен ерекшеленеді. Бұл жағдайда интонацияға ерекше назар аударылады, күрделі грамматикалық құрылымдар қолданылады. Бейнеаударма, керісінше, ауызекі стильге өте жақын [1, 124].

Зерттеуші бөліп көрсеткен төртінші түрі – еркін баяндау. Бұл түр түпнұсқа мәтінін дәл жеткізуге бағытталмаған. Мұндай дыбыстауды таңдаудың басты мақсаты – мәтінді аудиторияға бейімдеу. Еркін баяндау – қайта дыбыстаудың ең жылдам әрі арзан түрі және негізінен маңызды немесе құнды емес бағдарламаларды аударуда қолданылады [1, 124-125].

Э. О'Коннелл дубляж бен субтитр арқылы аударманы салыстырады. Бір жағынан, субтитр жасау – арзан және жылдам процесс. Бірақ екінші жағынан, субтитрлеу

бейнеқұрылымды бұзады, ал дубляж бұзбайды. Дегенмен, дубляж кезінде фильмдерден тұтас көріністерді алып тастау, диалогтың мағынасын өзгерту мүмкіндігі бар. Мұндай түзетулер енгізудің себептері әртүрлі болуы мүмкін, бастапқыда тілді «бейімдеуден» бастап, саяси цензураға дейін [1, 125-127]. Зерттеуші субтитр жасауды көбірек қолдайды.

Х. Диас Синтас АВМ аударма сының үш негізгі түріне тоқталады: дубляж, субтитрлеу және бейнеаударма.

Автор дубляжды келесідей анықтайды: «replacing of the original soundtrack containing the actors' dialogue with a target language recording that reproduces the original message, ensuring that the target language sounds and the actors' lip movements are synchronized, in such a way that target viewers are led to believe that the actors on screen are actually speaking their language» [2, 4]. Бұл анықтамада зерттеуші дубляждың негізгі ерекшеліктерін атап өтеді: визуалды синхрондылықты сақтау және түпнұсқа дыбыстауды жою.

Х. Диас Синтас берген субтитрлердің анықтамасы бізге өте қызықты болып көрінеді. Зерттеуші субтитрлерді тек АВМ-да айтылған ауызша сөйлеуді, диалогтарды жазбаша түрде жеткізу ғана емес, сонымен қатар мәтіндік фрагменттерді («linguistic elements which form the part of the visual image (inserts, letters, graffiti, banners and the like)») және саундтректерді жеткізу деп санайды [2, 5].

Х. Диас Синтас кадрдан тыс аударманы Э. О'Коннелл сияқты сипаттайды, бірақ әрбір фразаның басында және соңында түпнұсқа дыбыстау естілуі керек екенін қосады, сонда көрермен түпнұсқа тілді ести алады [2, 5]. Түпнұсқа актерлердің дыбыстауы сақталғандықтан, көрермен дубляжға қарағанда көбірек ақпарат ала алады (мысалы, интонация арқылы).

Қай аудиовизуалды аударма түрі жақсырақ екенін анықтау қиын. Я-Э. Твейт Канн кинофестивалінде «дубляж немесе субтитрлер?» деген сұрақ қойып, сауалнама жүргізді. Жиырма бес адамның жиырма үші субтитрлерді таңдады [3, 91-93].

Бұл фактілер ғалымдар арасында да, көрермендер арасында да киножазбаларды аударудың ең жақсы әдісі туралы біркелкі пікір жоқ екенін көрсетеді. Бірақ негізгі екі әдіс – субтитрлеу және дубляж екені анық.

Субтитрлер арқылы аударма жасаудың өз қиындықтары мен кемшіліктері бар. Мұндай әдіс сөйлеу әрекетінің түрлерінің өзгеруін талап етеді. Ауызекі сөйлеуден жазбаша түрге ауысу кезінде кейбір ақпарат жоғалуы мүмкін екені анық. Мысалы, логикалық екпіндер, ырғақ, интонация, аяқталмаған сөйлемдер жазбаша түрде жеткізілуі қиын.

Субтитрлердің тағы бір әлсіз тұсы – олардың басқа мәтіндік фрагменттермен қабаттасу қаупі. Алайда, субтитрлер фильмнің аутенттілігін сақтауға көмектеседі [3, 85-91].

П. Георгакопоулоу идеалды субтитрлер қандай болуы керек деген сұрақты зерттеген. Жақсы субтитрлердің басты белгісі – дәлдігі мен оқылуы. Зерттеушінің пікірінше, субтитрлер экранның 20%-ынан көп болмауы тиіс.

Егер визуалды элемент маңыздырақ болса, субтитрлерді ықшамдау керек, себебі көрерменнің барлық оқиғаларды байқап қалуына уақыт қалдыру маңызды. Ал егер мәні сөздерде болса, субтитрлер толық болуы тиіс. Сонымен қатар, субтитрлер үшін түсінікті және қарапайым грамматикалық құрылымдарды пайдалану керек, себебі қалғанын видео компенсирлейді [4, 21-25]. Қорытындылай келе, П. Георгакопоулоу аударма кезінде фразаның сюжетпен байланысын, коннотацияларын, мақсатты аудиторияны және аударма тіл мен түпнұсқа тіл арасындағы шектеулерді ескеру қажет екенін атап өтеді [4, 29-33].

Фильмдерді субтитрлер арқылы аудару процесін екі кезеңге бөлуге болады. Бірінші кезеңде бастапқы мәтінді қысқарту жүзеге асырылады. «Алдымен, сөйлесудің фактілік элементтері, сәлемдесу, рәсімдік әдеп формулалары, қайталаулар мен байланыс сөздері жойылады. Сонымен қатар, бейнемазмұнмен айқын көрсетілген кеңістік – уақыттық маркерлер, модальдік маркерлер, бейнелеу құралдары (салыстырулар, метафоралар)

өткізіледі». Екінші кезеңде «грамматикалық рәсімдеу мен кинодиалогтың стиліне қайшы келмейтін ең ықшамды формадағы сөздер таңдалады». Субтитрлермен аударудың минустары көрермен қабылдауындағы психологиялық, техникалық және эстетикалық аспектілермен байланысты [4, 29-34].

Қорытындылай келе, киноаудармағы басты нәрсе – түпнұсқаның идеясын, кейіпкерлердің бейнелерін және шығарманың бүтіндігін сақтау.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Eithne O'Connell. A Comparison to Translation Studies. – 2007. – pp. 120-133.

2. Jorge Diaz Cintas. Audiovisual Translation: An overview of its potential. – 2009. – 270 p.

3. Jan-Emil Tveit. Dubbing versus Subtitling: Old Battleground Revisited. 2009. – P. 85-96.

4. Georgakopoulou P. Subtitling for the DVD Industry. – 2009. – pp. 21-35.

Сағидулла А.С.,

М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетінің магистранты,
Петропавл қ., ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., доцент Есматова Т.М.

«TRAVEL AND HOLIDAYS/САЯХАТ ЖӘНЕ ДЕМАЛЫС» МОДУЛІ БОЙЫНША АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ

Қазіргі таңда білім беру саласында тіл үйренудің практикалық және мәдени маңыздылығы артып келеді. Тілдерді меңгерудегі ең маңызды аспект – грамматика. Тіл үйренудің басты мақсаты – сол тілде еркін қарым-қатынас жасау. Сондықтан грамматиканы оқыту барысында сөйлеу, тыңдау, оқу және жазу сияқты барлық сөйлеу әрекеттеріне бірдей көңіл бөлу қажет [1, 42].

Тілді үйренушілердің грамматикалық терминдер мен ұғымдардың, грамматикалық талдаудың практикалық маңызына басты назар аудармауы оқытудағы білім беру және дамыту мақсаттарына жетуде қиындықтар тудырады. Себебі оқушылар мен студенттер грамматиканы қажетсіз әрі күрделі пән деп санайтыны жасырын емес.

Осы мәселе бойынша лингвист Дж. Л.Витлиннің ғылыми еңбегінде: лингвистикалық білімі жоқ тіл үйренушілерге грамматикалық материалды түсіндірудің дәстүрлі сипаты мен әдістерін өзгерту қажет. Грамматикалық материалды түсіндірудегі тілдің құрғақтығы мен абстрактілігі оқушылардың пәнге деген эмоционалды-теріс көзқарасын тудыратыны айтылған [2, 72]. Әсіресе, мектеп оқушылары үшін тілдерді үйрену – заманның міндеті, жаңа ашылулардың бастауы, әлемді танып-білудің ерекше сипаты болып табылады. Мысалы, 5- 6 сынып оқушыларына арналған тақырыптардың ішінде «Саяхат және демалыс» модулі – оқушылардың қызығушылығын арттырып, оларды шынайы өмірде қолдануға болатын тілдік дағдылармен қамтамасыз етудің тиімді тәсілі ретінде берілген. Бұл мақалада «Саяхат және демалыс» модулі бойынша ағылшын және қазақ тілдерін салыстырмалы түрде оқытуда қолдануға болатын әдістемелер мен әдістер қарастырылады.

Алғашқы бөлімде оқушыларды қызықтыратын суреттер мен олардың пікірлерін, өз ойларын ашық білдіре алатын талқылау сұрақтары мен пікірлер қарастырылады. Мұнда коммуникативті әдіс қолданылады. Бұл әдістің қолданылу мақсаты – оқушыларға тілдік дағдыларды шынайы өмірде қолдануға мүмкіндік беру, шынайы жағдайларда адамдармен қарым-қатынас жасай алу. Тіл үйрену процесінде коммуникативті тәсіл оқушыларға өз ойын еркін жеткізуге, тілді қарым-қатынас құралы ретінде пайдалануға үйретеді. Бұл әдісті қолдану арқылы оқушылар саяхат кезінде кездесетін жағдайларда, мысалы, қонақ үйге орынға алдын-ала тапсырыс жасау, такси шақыру немесе шетелдік достарымен

әңгімелесу сияқты диалогтарды құрастыра алады.

Коммуникативті әдісті сабақ барысында рөлдік ойындар ұйымдастырып, оқушыларды жұптық немесе топтық жұмыстар жасау арқылы оқулықты қолдана аламыз. Мысалы, 5-6 сыныптардың қазақ тілі пәні оқулықтарында «Саяхат және демалыс» модулі бойынша оқушыларға өз ойын анық білдіру, бір-бірімен пікір алмасу мақсатында талқылау сұрақтары берілген. Атап айтсақ, Қазақтың тұңғыш саяхатшысын ата. Мәтін бойынша берілген жауаптарға сұрақтар құрастыру [3,195-196]. Ал, ұлттық мектептерге арналған қазақ тілі пәні бойынша, мәтіналды жұмыс отбасы мүшелерін атау, отбасын сипаттау, диалог құруға арнайы жағдаяттар берілген. Мысалы, бір-біріңмен пойызда кездестіңдер. Амандасыңдар, танысыңдар. Өз отбасыларың туралы диалог құру [4, 4-5].

Ал, ағылшын тілі пәні оқулығы бойынша да, модуль белгілі бір суреттерді сипаттау, сүйікті жыл мезгілдерін айту сияқты жеңілдетілген сұрақтармен басталады. Мысалы, 1-тапсырмада «Travel quiz» берілген, бұл тапсырма бойынша оқушылар суреттерге қарай отырып, саяхат барысында не істеуге болатынын мысалдармен түсіне алады. Сөйлемдерді толықтыру арқылы тақырыпқа сай «shop, cycle, camp, travel, sunbathe» сияқты етістіктерді меңгереді. Тапсырманы аяқтағаннан кейін дұрыс жауаптарды тыңдай отырып өз-өздерін тексереді. Яғни, бір тапсырманың барысында оқушы сыни ойлана алады, жаңа мағлұмат меңгереді және де тыңдалым қабілеттігін жақсартады [5, 82-83]. Бұл әдіс баланың өзін-өзі еркін қалыптастыруына, өз ойын анық жеткізуге, сыныпта достық атмосфераны дамытуға үлкен септігін тигізеді деп ойлаймын.

Келесі назар аударатын жағдай – бұл модульдің құрылымы. Жалпы оқу құралдарындағы модульдер барлығына түсінікті, жас ерекшеліктерін ескере отырып, жақсы жобаланған. Мұндағы жобалық әдістің мақсаты – оқушылардың шығармашылық ойлау қабілетін арттырып,сыни ойлауына, өз бетімен зерттеу жүргізуге ынталандыру. Бұл әдісті қолдану барысында оқушылар саяхат және демалыс тақырыбында зерттеу жасап, өзінің жеке жобасын әзірлейді. Мысалы, 6-сынып оқулығында «Астан қаласына саяхат» тақырыбында Астана қаласы туралы сұрақтар берілген. Ал, келесі оқулықта модуль тақырыбы «Астана – мәдениет пен өнер ордасы» деп берілген. Тарау Астана қаласының көркем суреттерімен басталады. Суреттерді пайдалана отырып, оқушылар өз ойларымен, тәжірибелерімен бөлісе алады [6, 59]. Астана қаласының мәдени орындары? Астана қаласының тарихы қандай? сияқты сұрақтар негізінде оқушылар өз зерттеу жұмыстарын жүзеге асыра алады. Жоба барысында олар өздерін қызықтырған туристік орындар, мәдени нысандар немесе табиғи көрікті жерлер туралы мәлімет жинайды және оны сыныптастарымен бөлісе алады. Ал, ұлттық мектептерге арналған 6 сынып қазақ тілі пәні оқулығы бойынша, сұхбат бойынша мінездеме беру, мәтін бойынша кесте толтыру [8, 136-137]. Сондай-ақ, оқулықтарда тек оқылым бөліміне емес, тыңдалым, жазылым, айтылым бөлімдеріне тың ақпараттар мен тапсырмалар қарастырылған.

Бұл пәндерді оқытудағы, тағы бір ерекшелік тек оқулықтармен шектелмейді. Баланы зеріктірмес үшін және қызығушылығын арттыру мақсатында мультимедиалық құралдарды қолдана аламыз. Сабақтарды тартымды және әсерлі ету үшін қазіргі таңда көптеген мультимедиялық құралдарды пайдалануға мүмкіндігіміз жеткілікті. Сонымен қатар, мұғалімнің креативті ойлауына байланысты түрлі интерактивті тапсырмалар мен методикаларды ұйымдастыруға болады. Оқушылар визуалды және дыбыстық материалдар арқылы ақпаратты тез әрі оңай қабылдап, түсіне алады.

Қолдану жолдары: мысалы, туризм туралы қысқа бейнероликтерді қолдану арқылы оқушыларды қызықтыруға болады. Жаңа сөздерді пазлдармен түсіндіру, сонымен қатар, географиялық карталарды пайдаланып саяхат бағыттарын зерттеу, түрлі интерактивті ойындарды атап айтсақ «wordwall.net, kahoot.com, quizizz.com» енгізу оқушылар үшін өте әсерлі, сабақты жеңіл түсінуіне және есте сақтауына көмектеседі.

Оқытудың тағы бір маңызды бөлігі – грамматиканы контексте оқыту. Жалпы тілдерді үйренуде сөздердің дұрыс жазылуы, дұрыс айтылуы, сөйлемдердегі сөз тәртібі, сөздердің ана тіліндегі аудармалары, сөздік қор, грамматиканы дұрыс пайдалану өте

маңызды деп санаймын.

Грамматика – ережелер мен шектеулерден тұрады. Грамматиканың контексте қолданылу мақсаты – грамматикалық ережелерді саяхат және демалыс тақырыптарына байланысты қолдана алу қабілетін дамыту. Оқушыларға грамматиканы түсіндіру барысында оны шынайы жағдайлармен байланыстыру өте маңызды. Мысалы, оқушылар өздерінің саяхаттау барысында бастан кешкен оқиғаларын баяндауда шақтарды дұрыс пайдалана алуы. Әр модульде қазақ тіліндеде, ағылшын тілінде де кем дегенде бір тарау грамматиканы үйренуге арналған. Грамматиканы ерте жастан бастап түсінген дұрыс деп есептейміз.

Бұл орайда грамматикалық тақырыптар жеңіл тақырыптан ауырға қарай сынып бойынша өсе бастайды. 5-ші сынып қазақ тілі оқулығын қарастырсақ, ең алдымен сөз таптарынан басталған. Барлық грамматиканың бастауы, қай тілде болмасын сөз таптарынан басталады. Ал, осы тарауда сан есім, сан есімнің түрлері, төл сөз, төлеу сөздер қарастырылған, және тақырыпқа сай оның ішінде, сан есімдерді пайдаланып сөйлемдер құрастыру, мәтін бойынша сан есімнің құрамын анықтау сынды тапсырмалар берілген [3, 197]. Тапсырмаларды орындай отырып оқушылар дұрыс сөйлеуді, сандарды дұрыс қолдануды біледі, ережелер есте сақталады. Ал, 6-шы сынып бойынша неологизмдер, оның жасалу жолдары, термин сөздер, диалект сөздер, кәсіби сөздер, оларды қалай қолдану керек, “тілдік бағдар” бөлімінде толық, қысқа, нұсқа сипатта жазылған [5, 60]. Оқушыларға да, мұғалімге де осы сипатта жұмыс жасаған тиімді деп ойлаймын, себебі қазіргі таңда оқушалар үшін, жалпы жастар үшін неғұрлым қысқа, негізгі ақпараттар мейлі видео түрінде болсын, тез жадыда сақталады.

Ал, ағылшын тілі бойынша, 5-ші сыныпта «Саяхат және Демалыс» модулі бойынша, «be going to”, Future simple with will/will not, яғни келер шақты қолдану арқылы болашақ іс-әрекеттерін және процесті орындайтынын, орындауға ниетті екенін білдіретінін жеткізуді, жоспар құрастыруды үйренетін болады. Ал 6-шы сынып бойынша be going to affirmative, negative, questions, яғни, келер шақты пайдалана отырып, жоспарды болымды, болымсыз, сұраулы түрде баяндай алады. Мысалы, «What are you going to do this evening? – I am going to read my favorite book». (аудармасы: Бүгін кешке не істейсің? – Мен менің сүйікті кітабымды оқиын деп жатырмын.) сияқты жаттығулар, пікір алмасу сұрақтары құрастырылған [7, 71] Осылайша, білім алушылар грамматиканы нақты контексте меңгеру, жаңа сөздерді тек аудармасымен емес, контекст арқылы мағынасын түсініп, оны күнделікті қолданыста пайдалануға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, оқулықтарда, диалогтарды тыңдау және талдау жұмыстары қарастырылған. Тыңдау дағдыларын дамыту және шынайы коммуникацияны түсіну елдердің мәдениеті, сөйлеу екпіні (pronunciation) мен мәнерін жақсартуға үлкен мүмкіндік береді. Оқушылар шынайы өмірде жиі кездесетін немесе туризм саласында кездесетін диалогтарды тыңдап, соларды түсіну және талдау арқылы тыңдау және сөйлеу дағдыларын дамыта алады. Сондай-ақ, өздері диалог құрастырып, рөлдерде ойнай да алады. Мысалы, әуежайда немесе қонақүйде болатын диалогтарды тыңдап, жаңа сөздер мен фразаларды меңгереді. Бұл әдіс тыңдау, түсіну және қайталау қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді және оқушылардың пәнге қызығушылығын екі еселейтіні анық.

Сыныптарда ситуациялық әдістер де жиі пайдаланылады. Ол оқушылардың тілдік жағдаяттарда өздерін еркін сезінуіне, сыни тұрғыдан ойлануына ықпал етеді. Оқушылардың өздеріне сенімділігі арту үшін әртүрлі жағдаяттарды қолдана отырып, оларды өмірлік, тілдік мәселелерді шешуге бейімдеу қажет деп ойлаймын. Мысалы, “Ауа-райын сипаттау”, “Қаладағы жол табу” немесе “Музейде экскурсия” жағдайларын құрастыру. Осылайша, оқушылар саяхаттау кезінде кездесетін түрлі жағдаяттарды елестетіп, өздерін сол жағдайға дайын сезінеді. Бұл әдіс оқушылардың сөйлеу және әрекет ету дағдыларын нығайта алады.

Қорытындылай келсек, қазақ тілі мен ағылшын тілінің грамматикасын салыстырмалы түрде оқыту – тіл үйрену үдерісінде өте тиімді әдіс. Алайда, ұқсастықтары

мен айырмашылықтарының ара-жігін ажырата білген де дұрыс. Грамматикалық ережелер ұқсас болғанымен, бірдей деген ұғым емес. Бұл әдіс оқушылардың екі тілді бірдей деңгейде меңгеруіне, грамматикалық құрылымдарды тереңірек түсінуіне, сондай-ақ сол ерекшеліктерді сөйлеу, жазу, тыңдау және оқу дағдыларында дұрыс қолдануына мүмкіндік береді. Салыстырмалы оқыту арқылы оқушылар бір тілдің екінші тілге әсерін (интерференция) дұрыс түсініп, грамматикалық қателерді азайтады. Қазақ тіліндегі септік жалғаулары мен ағылшын тіліндегі жұрнақтардың қызметін салыстыру арқылы оқушыларға екі тілдің құрылымдық ерекшелігін оңай түсінуге көмектеседі. Мысалы, қазақ тіліндегі «мен үйге барамын» сөйлемінің ағылшынша «I go to the home» деп аударылатыны грамматикалық айырмашылықтарды, сөздердің орналасу тәртібін, яғни қазақ тілінде сөйлем бастауыштан басталып, баяндауыштан аяқталса, ағылшын тілінде бастауыштан кейін міндетті түрде баяндауыш және көмекші етістіктерімен бірге қолданылатынын түсіндіреміз. Салыстырмалы оқу арқылы оқушылар тек грамматикалық құрылымдарды ғана меңгеріп қана қоймай, тілдердің логикасын түсіне алады. Бұл қабілет басқа тілдерді меңгеруде де пайдалы болуы мүмкін. Грамматикалық білім рөлдік ойындар мен интерактивті жаттығулар арқылы сөйлеу дағдысын дамытуға негіз болады. Бұл оқушылардың тілдік ортада еркін сөйлеуіне мүмкіндік береді.

Бұл әдісті пайдалану барысында күтілетін нәтижелер:

Оқушылар екі тілдің грамматикасын жүйелі түрде түсініп, қолдана алады.

Оқу, жазу, сөйлеу және тыңдау дағдылары дамиды.

Тілдік қателердің жиілігі азайып, сөйлемдерді дұрыс құрастыру дағдысы қалыптасады.

Екі тілдің байлығын түсіну арқылы, елдердің мәдениеті мен тарихымен танысады. Оқушылардың мәдениетаралық коммуникация дағдылары артады.

Мұғалімге ұсыныстар

Сабақ жоспарларын дайындау барысында қазақ және ағылшын тілінің грамматикалық ерекшеліктеріне көңіл бөлу, грамматиканы түсіндіру барысында ұқсастықтары мен артықшылықтарын мұқият түсіндіру. Бұл оқушылардың есінде міндетті түрде сақталады.

Интерактивті жаттығулар, мысалы, топтық жұмыстар, сөз ойындары, аударма тапсырмаларын контекст арқылы жиі қолдану, қазіргі таңда оқушылар үшін өте тиімді әдіс болып табылады.

Оқушылардың қажеттіліктеріне қарай күрделі грамматикалық тақырыптарды жеңілдетіп түсіндіру, олардың қызығушылықтарын сақтауға, сабақ барысын іш-пыстырарлықтай өтпеуге бірден-бір көмек деп санаймыз.

Салыстырмалы әдіс тек грамматикалық ережелерді жаттатумен шектелмейді, ол оқушыларды шығармашылық тұрғыда ойлауға және тілдік нормаларды нақты жағдайларда қолдануға үйретеді. Бұл әдіс арқылы оқушылар екі тілдің құрылымдық ерекшеліктерін саналы түрде түсініп қана қоймай, еліміздің ішкі мәдениетін, салт-дәстүрлерді, шет елдік мәдениетті, қызықты фактілерді, тіл үйрену процесін қызықты әрі нәтижелі етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Поршнева Э., Спиридонова О. Понятие грамматики // Журнал Ин. яз. в школе. – №6. – 2008. – 42 с.

2. Витлин Дж.Л. Современные проблемы обучения грамматике иностранных языков // Ин. яз. в школе. – № 5. – 2000. – 72 с.

3. Қазақ тілі. Жалпы білім беретін мектептің 5-сыныбына арналған оқулық / Б. Қапалбек, М. Жолшаева, Т. Мадиева. – Алматы: Мектеп, 2017. – Б. 195, 196, 197.

4. Қазақ тілі мен әдебиеті: Бәйшешек. Қазақ тілінен басқа тілде оқытатын 11 жылдық жалпы білім беретін мектептің 5-сыныбына арналған оқулық / 1-бөлім / Ф.Ш.

Оразбаева, Ж.Т. Дәулетбекова, А.Қ. Рауандина, Р.С. Рахметова, Қ.С. Жайлаубаева. – Алматы: Көкжиек- Горизонт, 2017. – Б. 4, 5.

5. English Plus for Kazakhstan Grade 5 Student's book / Ben Wetz , Diana Pye. – Oxford University Press, 2017. – P. 82, 83.

6. Қазақ тілі. Жалпы білім беретін мектептің 6-сыныбына арналған оқулық / Б.А. Әрінова, Г.М. Раева, Г.С. Кәрімова, Л.К. Жұмекенова. – Алматы: Атамұра, 2018. – 60 б.

7. English Plus for Kazakhstan Grade 6 Student's book / Ben Wetz , Diana Pye. – Oxford University Press, 2015. – 71 б.

8. Қазақ тілі мен әдебиеті: Бәйшешек. Қазақ тілінен басқа тілде оқытатын 11 жылдық жалпы білім беретін мектептің 6-сыныбына арналған оқулық. 2 -бөлім / Ф.Ш. Оразбаева, Ж.Т. Дәулетбекова, А.Қ. Рауандина. – Алматы: Көкжиек-Горизонт, 2018. – Б. 136, 137.

Sarsekeyev D.R.,
2nd year Master's student, Maqsut Narikbayev Univeristy,
Astana, scientific supervisor: Candidate of Philology, Associate Professor Malenova E.D.

HUMAN EXPERIENCE WITH AI IN AUDIOVISUAL TRANSLATION

The rapid changes in the world, including technological advancements, are impacting the work of translators, who are experiencing a new step of technological development in the translation field now and in the coming years. The research is being conducted in the field of AVT to study the experiences of audiovisual translators with AI-powered tools. Audiovisual translation (AVT) is the process of translating both visual and audio materials into another language (Diaz-Cintaz, 2009). The main goal of AVT is to make movies, TV shows, video games and other multimedia content accessible and appealing to audiences. It aims to bridge the language gap, for viewers and those with hearing impairments (González, 2019). Technological development is a significant factor in the development of professional competencies among translators. The role of AI in translation is likely to open a new chapter in the field of translation (Granell & Chaume, 2023). AI tools can handle repetitive tasks and provide quick translations, allowing translators to focus on more complex aspects of translation that require human intuition and understanding. However, the human translator's role remains critical in ensuring the translated content's accuracy, context, and nuances (Herbig et al., 2019). Translators might use AI tools for initial translations and then review and edit the output to ensure it meets the highest quality standards. This approach combines the efficiency of AI with the expertise of human translators, creating a more effective and reliable translation process.

Research

The research is participant-based and utilizes a basic qualitative research approach focusing on the translators' experience with AI in AVT. According to Merriam & Simpson (2000) qualitative study aims to understand the experiences of individuals, how they form their world and how they perceive their lived experiences. Saldanha and O'Brien (2014) states that participant-based research can be used when there is a need to involve agents who perform translations or work in the field. The study explores the lively experiences of audiovisual translators with AI-powered tools, capturing their experiences and the challenges and benefits they encounter when integrating and while using AI tools into their translation working processes. Semi-structured interviews serve as the primary method of data collection, facilitating a comprehensive exploration of participants' experiences and subjective viewpoints. As highlighted by Turner (2010), interviews offer a platform to uncover and understand the expressed experiences and emotions of participants consistently across all interview phases.

The number of participants is limited to10 people due to the novelty of this topic among audiovisual translators in Kazakhstan and Russia. The study's focus is on the Kazakhstan and

Russian markets, as they are growing markets for translation services. It should be noted that it focuses on expert purposive sampling, which omits a considerable amount of regular translators. Moreover, a snowball sampling technique is employed, whereby some participants may recommend additional experts meeting the criteria. The semi-structured interviews transcribed by hand and subsequently refined to remove any extraneous information or filler words. These cleaned transcripts undergo thematic analysis to uncover significant themes and patterns concerning the integration of AI in AVT. Braun and Clarke (2007) assert that the thematic analysis is an effective method for identifying key themes and patterns within qualitative data. The transcriptions of the interviews serve as the basis for analysis. Utilizing the constant comparative method developed by Glaser and Strauss (1967), This approach involves initially open-coding each transcript to identify pertinent data relevant to the research questions. These coded segments are synthesized through axial coding to establish themes or categories that provide insight into the phenomenon under investigation.

Findings

This part of the research provides findings based on the analyzed information with correspondence to research questions 3 clear themes have emerged from the analysed material: AI as a tool for Efficiency; Challenges and Limitations of AI; Human-AI Collaboration in Translation.

AI as a Tool for Efficiency

AI-powered tools were mainly described as the tools which are used to deal with repetitive tasks, file formation and transcription of the texts which is leading to improved workflows and reduced manual effort. Other instances that AI was used by correspondents to help with terminology, to assess information without spending too much time searching through browsers and using in-built AI-features like whisper for voice recognition. Generally, those tools help to save time which is very handy when working on tight deadlines or when there is a need to work with large amounts of information. This is mainly for what audiovisual translators use AI-powered tools, additionally they state AI is suitable for such work only. Human element still prevails in this work.

Human-AI Collaboration in Translation

Translators view AI-tools not as a replacement to them, but rather as another useful tool which can boost their work in non-translation tasks or at early instances of translation and help with brainstorming. Some translators might use AI-powered tools for creation of initial drafts or to play with phrases, but according to them the result is still raw and requires refinement because it usually fails to perceive essential content features like intended meaning, emotional tone, background or cultural context, humor and interpersonal communication. Thus, AI-tools can be augmented into the workflow of translators, but can not replace them.

Challenges and Limitations of AI

Many translators state that AI-powered tools do have their own advantages, but there are several challenges and limitations to consider. Almost all participants said that AI-tools are not suitable for audiovisual translation and can’t be as good as by translator. One of the key issues is that AI-generated translation can take as much time for translation itself by humans or even more time. Other translators mention that there is no clear definition of what types of AI-powered tools exist and how to use them properly which is quite confusing and frustrating. Additionally, two translators mentioned that usually such tools are the subscription based or do have other paid functions which can not be used, so it discourages them to try new AI-powered tools.

Conclusion

The experiences of audiovisual translators with AI-powered tools were examined to explore how audiovisual translators perceive and use AI-powered tools in their work. The AI-powered tools are not a necessity at the current time, but it can bring with itself notable improvement in efficiency, but it lacks quality which requires additional supervision which gives hints to the future trends. The most notable trend that AI-powered tools are not considered as any sort of threat to the specialists in audiovisual translation, still there is prejudice with translators,

but some translators states that AI-powered tools are great for work which leave more for creative processes where human element is crucial and takes away some part of repeating tasks which overall helped to boost productivity and allowed translators to spend more time on what they love.

References:

1. Braun V., & Clarke V. (2008). Using thematic analysis in psychology // Qualitative Research in Psychology. – 3. – pp. 77-101.
2. Diaz-Cintas J. (2009). Chapter 1: Introduction – Audiovisual Translation: An Overview of its Potential. In J. Díaz Cintas (Ed.) // New Trends in Audiovisual Translation. – pp. 1-18.
3. Glaser B., & Strauss A. (1967). Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research (1st edition). Routledge.
4. Granell X., & Chaume F. (2023). Audiovisual translation, translators, and technology: From automation pipe dream to human – machine convergence // Linguistica Antverpiensia, New Series – Themes in Translation Studies, 22.
5. Herbig N., Pal S., van Genabith, J., & Krüger A. (2019). Integrating Artificial and Human Intelligence for Efficient Translation (arXiv:1903.02978). arXiv. https://doi.org/10.48550/arXiv.1903.02978
6. Merriam S.B., & Simpson E.L. (2000). A Guide to Research for Educators and Trainers of Adults (Reissue, Subsequent edition). Krieger Pub Co.
7. Perez-Gonzalez L. (2019). Audiovisual Translation. In M. Backer & G. Saldanha (Eds.) // The Routledge Handbook of Translation and Technology. pp. 13-20. Routledge. https://doi.org/10.1007/978-3-030-42105-2_25
8. Saldanha G., & O'Brien S. (2014). Research Methodologies in Translation Studies. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315760100
9. Turner D. (2010). Qualitative Interview Design: A Practical Guide for Novice Investigators // Qualitative Report, 15. https://doi.org/10.46743/2160-3715/2010.1178

Табакова Т.Е.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., доцент Ильясова А.У.

ҒЫЛЫМИ-ТЕХНИКАЛЫҚ МӘТІНДЕРДІ АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕН ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУ БАРЫСЫНДАҒЫ ГРАММАТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ СТИЛИСТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Ғылыми-техникалық мәтіндер – бұл ғылым мен технология саласындағы деректерді, идеяларды, жаңалықтарды, және нәтижелерді сипаттайтын мәтіндер. Оларды ақпарат алмасу және ғылыми жаңалықтар мен техникалық жетістіктерді сипаттау мақсатында ғылым мен техника саласында мамандар арасында кеңінен қолданады. Мұндай мәтіндер ғылым мен техниканың әртүрлі салаларында белгілі бір құбылысты, процесті, құрылымды немесе зерттеу нәтижесін егжей-тегжейлі сипаттап, түсіндіруге арналған.

Ағылшын тілінен қазақ тіліне аудару – күрделі әрі жауапты процесс. Аудармашы тек екі тілдің лексикасын білуімен шектелмей, грамматикалық, стилистикалық және мәдени ерекшеліктерді де ескеруі керек. Аудармада басты міндет – түпнұсқаның мазмұнын дәл әрі түсінікті жеткізу, ал бұл қазақ тілінің грамматикалық нормаларына сәйкес болуы тиіс [1].

Ғылыми-техникалық мәтіндерді аударуда грамматика үлкен рөл атқарады, себебі мұндай мәтіндерде терминология, сөйлем құрылымы және мазмұн нақтылығы ерекше

маңызды. Ағылшын және қазақ тілдерінің грамматикалық құрылымдары әртүрлі болғандықтан, аударма кезінде жиі кездесетін мәселелер төмендегідей:

1. Сөздердің орын тәртібі және сөйлем құрылымы.

Ағылшын тіліндегі сөйлем құрылымы қазақ тілінен айтарлықтай ерекшеленеді. Ағылшын тілінде анықтауыштар анықталатын сөздердің алдында орналасады, ал қазақ тілінде керісінше, анықтауыш анықталатын сөзден кейін тұрады. Бұл айырмашылықты ескеріп, аударма кезінде сөздердің реттік тәртібін өзгерту маңызды. Түпнұсқа: High-performance computing systems are widely used in research. Аудармасы: Жоғары өнімді есептеу жүйелері зерттеулерде кеңінен қолданылады. Ағылшын тілінде «High-performance» тіркесі анықталатын сөзден (computing systems) бұрын тұрады. Қазақ тілінде бұл тәртіп өзгертіліп, анықтауыш анықталатын сөздің артына ауыстырылды (жоғары өнімді жүйелер). Сонымен қатар, сөйлемдегі are widely used етістігінің мағынасы қазақ тілінде кеңінен қолданылады тіркесі арқылы жеткізілді.

2. Септік жалғауларының рөлі.

Қазақ тілінде септік жалғаулары сөздердің сөйлемдегі байланысын және олардың грамматикалық қатынасын анықтайды. Ағылшын тілінде бұл қызмет көбінесе сөздердің реттілігі мен көмекші сөздер арқылы жүзеге асады. Түпнұсқа: Data analysis requires precision.

Аудармасы: деректерді талдау дәлдікті қажет етеді. Мұнда data analysis тіркесі қазақ тілінде деректерді талдау болып аударылып, табыс септігі жалғауы (-ді) қолданылды. Precision сөзі дәлдік деп аударылып, табыс септігін алды, себебі бұл объекті іс-әрекеттің нәтижесін көрсетеді.

3. Етістік формаларының ерекшелігі.

Ағылшын және қазақ тілдеріндегі етістік шақтары мен формаларының айырмашылықтары аударма барысында ерекше назар аударуды қажет етеді. Ағылшын тілінде етістіктің шақтары төрт негізгі топқа бөлінеді: Present, Past, Future, Future in the Past. Әр топ өз ішінде төрт түрге жіктеледі (Simple, Continuous, Perfect, Perfect Continuous). Қазақ тілінде етістіктің шақтары үш негізгі топқа бөлінеді: осы шақ, өткен шақ, келер шақ. Бұл шақтардың жасалу жолдары мен қолданылу ерекшеліктері ағылшын тілінен өзгеше. Түпнұсқа: The simulation is being run to test the algorithm’s performance. Аудармасы: Алгоритмнің өнімділігін тексеру үшін модельдеу іске қосылып жатыр. Is being run тіркесі ағылшын тілінде Present Continuous Passive формасында тұр [2].

Ғылыми-техникалық мәтіндерді аударуда грамматикалық және семантикалық дәлдікпен қатар стилистикалық ерекшеліктерге де назар аудару маңызды. Стилистикалық қателер ғылыми мәтіннің мазмұнын түсінуге кедергі келтіруі мүмкін, сондықтан түпнұсқаның стилін сақтай отырып, қазақ тілінің стилистикалық ерекшеліктерін бейімдеу қажет [3].

4. Ресмилік және нақтылық.

Ғылыми-техникалық мәтіндерде ресми стиль басым болады. Бұл стильде сөйлемдер анық, қысқа және нақты болуға тиіс. Ағылшын тіліндегі ұзақ күрделі сөйлемдер қазақ тілінде қысқартылып, бірнеше қарапайым сөйлем түрінде берілуі мүмкін. Бұл тәсіл мәтінді қазақ тілінің стиліне жақындату және оқырманға түсінікті ету үшін қолданылады.

Түпнұсқа: The development of renewable energy technologies has the potential to significantly reduce greenhouse gas emissions and contribute to achieving global sustainability goals.

Аудармасы: Жаңартылатын энергия технологияларын дамыту парниктік газдар шығарындыларын едәуір қысқартуға мүмкіндік береді. Бұл жаһандық тұрақтылық мақсаттарына қол жеткізуге ықпал етеді.

5. Терминологияның бірізділігі.

Ғылыми мәтіндерде қолданылатын терминдердің бірізділігі аудармада үлкен рөл атқарады. Ағылшын тіліндегі арнайы терминдерді қазақша аудару кезінде оларды

халықаралық қолданыстағы нұсқамен үйлестіру немесе түсінікті балама ұсыну маңызды. Бұл тәсіл ғылыми мазмұнды нақты және түсінікті жеткізуді қамтамасыз етеді. Түпнұсқа: Cloud computing provides scalable and cost-effective solutions for data storage and processing.

Аудармасы: Бұлттық есептеулер деректерді сақтау мен өңдеуде икемді және үнемді шешімдер ұсынады. Cloud computing термині қазақша бұлттық есептеулер деп аударылды. Бұл термин халықаралық қолдану стандарттарына сай және қазақ тілінде түсінікті.

6. Белсенді және енжар құрылымдарды бейімдеу.

Ағылшын тілінде енжар (passive voice) құрылымдар ғылыми-техникалық мәтіндерде жиі қолданылады. Қазақ тілінде, керісінше, белсенді (active voice) құрылымдар жиі қолданылады.

Түпнұсқа: The data was collected from various sources to ensure accuracy. Аудармасы: Деректер дәлдікті қамтамасыз ету үшін әртүрлі көздерден жиналды. Ағылшын тіліндегі пассив құрылым (was collected) қазақша белсенді формаға бейімделіп, сөйлем табиғи және түсінікті етіп аударылды [4].

Ғылыми-техникалық мәтіндерді аударуда грамматикалық, семантикалық және стилистикалық ерекшеліктерге назар аудару өте маңызды. Аудармашы ресми стильді сақтап, терминологияның бірізділігін қамтамасыз етуі тиіс, сонымен қатар ағылшын тіліндегі енжар құрылымдарды қазақ тілінің белсенді формаларына бейімдеу қажет. Бұл тәсілдер ғылыми мазмұнды нақты, түсінікті және оқырманға қолжетімді етуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Смаилова А. Аударма теориясы: Грамматикалық және стилистикалық аспектілер. – Алматы: Қазақ университеті, 2019.

2. Нұрғалиев Б. Ғылыми-техникалық мәтіндердің аударма ерекшеліктері. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2021.

3. Құдайбергенова Г. Аударма теориясы: ғылыми-техникалық мәтіндерді аудару ерекшеліктері. – Астана: Фолиант, 2019.

4. Сыздықова Р. Ғылыми мәтіндердегі стильдік ерекшеліктер. – Алматы: Қазақ университеті, 2020.

Тлепберген А.Б.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., доцент Алипбекова Л.У.

КИНОАУДАРМАНЫҢ НЕГІЗГІ СИПАТТАМАЛАРЫ

Кинофильмдерді аудару қажеттілігі кинематографтың пайда болуынан көп ұзамай туындады. Кино аудармасының қалыптасуы мен дамуын бейнелейтін 4 кезеңді шартты түрде бөліп көрсетуге болады.

1. Мылқау кино аудармасы (1895-1927). Кино өнерінің өнертапқыштары болып екі лиондық инженер – Люмьер ағайындылары саналады. Олардың шынайы өмірдің қысқа эпизодтарынан тұратын «қозғалмалы суреттері» алдымен Францияда, содан кейін бүкіл әлемде кеңінен танылды. Картинада бейнеленгеннің бәрін шетел тілдерін білетін дайындалған операторлар түсіндіріп отырды. Алайда бұл түсініктемелер толыққанды аударма болып саналмады. Мылқау киноның дамуына серпін берген факторлар – ойын картиналарының пайда болуы, оларды конферансье өнерпаздарының сүйемелдеуі және киножобаларда кадрлар арасында пайда болатын мәтіндер – яғни, кадрлардың мазмұнын түсіндіретін немесе кейіпкерлердің репликаларын қайталайтын интертитрлердің енгізілуі.

2. 1927 жылдан 1976 жылға дейін субтитрлер және дубляж сияқты аударма әдістері

кеңінен тарады. Әрбір аударма түрінің өз артықшылықтары мен кемшіліктері болды, оларды кейінірек қарастырамыз.

3. 1976 жыл үйдегі бейне дәуірінің басталуын білдірді. Фильмдер бейне форматқа аударылып, үйде қарауға арналған бейнекассеталарда көбейтілді. Осы кезеңде КСРО-да бір дауысты синхронды дубляж танымал болды. Күніне алдын ала қараусыз бірнеше фильмдерді аударған Л.В. Володарский, В.О. Горчаков, А.Ю. Гаврилов және басқа да аудармашылар танымал бола бастады, бұл олардың аудармаларының сапасына теріс әсер етті. Синхронды дубляж кеңінен қолданылады және бүгінде ең кең таралған әдіс болып саналады.

4. 1995 жылы алғашқы DVD-дискілер пайда болып, көрерменнің таңдауы бойынша дыбыс жолын таңдауға мүмкіндік берді.

Киноаударманы құбылыс ретінде қарастыра отырып, алдымен аударманың не екенін түсіну керек. Л.С. Бархударовтың пікірінше, «аударма – бұл бір тілдегі сөз туындысын екінші тілдегі сөз туындысына мазмұн жоспарын, яғни мағынаны өзгертпей қайта өңдеу процесі». И.Р. Гальпериннің айтуынша, «аударма – бұл бір тілдегі мәлімдеменің мазмұндық мағынасы мен стилистикалық ерекшеліктерін басқа тіл құралдарымен жеткізу» [1, 58]. Ал В.Н. Комиссаровтың пікірінше, «аударма – бұл түпнұсқаға толығымен бағытталған тілдік делдалдық түрі». Осылайша, аударма – бұл бір тілден екінші тілге ақпаратты жеткізу процесі, оның басты мақсаты – бастапқыда енгізілген мағынаны барынша дұрыс және дәл жеткізу. Аударма – бұл сөйлесушінің ана тілінен өзгеше ана тілі бар адамдар үшін коммуникациялық функцияны қамтамасыз ететін көмекші құрал [2, 113].

«Аударма», «аудио-визуалды аударма» және «киноаударма» ұғымдарының айырмашылығын қарастырайық.

Егер аударма кез келген мәтін, сөз, материалдарды басқа тілге түсіндіруді білдірсе, аудио-визуалды аударма және киноаударма оның неғұрлым тар бағыты болып табылады.

«Киноаударма» ұғымының синонимдері «киновидеоаударма» және оның аббревиатурасы КВА сияқты ұғымдар болып табылады. Бұл аспектті зерттеу ресейлік ғылымда салыстырмалы түрде жақында басталды және қазіргі уақытта бұл ұғымның бірыңғай анықтамасы жоқ.

Аудиовизуалды аударма – ерекше аударма қызметінің түрі, «прокатта жүретін және телерадио желілерінде немесе интернетте көрсетілетін көркем, деректі және анимациялық фильмдерді, сондай-ақ сериалдарды, телехабарларды (оның ішінде сурдодауыс және жүгіртпе жолмен), театр қойылымдарын, радио спектакльдерін (жазбада немесе тікелей эфирде), актерлік декламацияларды, жарнамалық роликтерді, компьютерлік ойындарды және интернет материалдарының барлық алуан түрін аудару».

А.В. Козуляев өзінің «Аудиовизуалды шығармаларды динамикалық эквивалентті аударуға үйрету: Аудиовизуалды аударма мектебі аясында инновациялық әдістемелерді әзірлеу және меңгеру тәжірибесі» атты еңбегінде «аудиовизуалды аударма» (АВА) ұғымын қолданады және оны «бастапқы тілде болған бірліктен жаңа полисемантикалық бірлікті реципиент тілінде жасау, жаңа полисемантикалық бірлік реципиент мәдениетінің тіліне сәйкес келіп, оған бөтен болмауы тиіс» деп анықтайды [3, 3-24].

Коммуникацияның бірлігі және АВА-ның ең төменгі объектісі – кадр, ал көрініс кинооқиға ретінде, фильм кинодискурс ретінде қарастырылады.

Кинодиалог – «фильмнің аудиовизуалды қатары арқылы мағыналық аяқталуына қол жеткізілетін картинаның вербалды құрамы. Бұл – мәтіннің ерекше түрі, онда мәтіннің жалпы және ерекше категориялары бар, олардың арасында экспрессивтілік категориясы ерекше орын алады, соның ішінде кейіпкерлердің сөйлеу ерекшеліктері, ұлттық-ерекше шындықтар және т.б.». А.В. Козуляев аудиовизуалды аудармашы кино тілін және бейнеқатар құру заңдарын білуі керек деп санайды. Ю.М. Лотман да киножобаны дұрыс аудару үшін кино тілін түсіну қажеттігін атап өтеді.

«Киноаударма» және «аудиовизуалды аударма» терминдеріне қоса,

«киновидеоаударма» – көркем және деректі фильмдерді аудару, «медиааударма» – ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланатын аударма, «экрандық аударма» – объектісі экранда орналасқан аударма (веб-сайттарды, компьютерлік ойындарды, киноларды аудару) ұғымдары да қолданылады.

Киноаударма – кинофильмдер, мультфильмдер, сериалдар, бейнематериалдарды аударуда қолданылатын ерекше аударма түрі және оның бірқатар ерекшеліктері бар.

1. Оны тек бір аударма түріне жатқызуға болмайды. Киноаударманы ауызша аударма деп атау мүмкін емес, өйткені ол жазбаша түрде, жазбаша мәтіндер мен монтаж парақтарына сүйене отырып орындалады. Сондай-ақ бұл аударма фильмді дыбыстау үшін жазбаша түрде ұсынылуы тиіс. Аудармашы бастапқы мәтінмен жұмыс істей отырып, «беттен аударма» деп аталатын тәсілді қолдана алады. Жиі мәтінсіз, тыңдау арқылы аударма жасау тәжірибесі де қолданылады, бұл синхронды аударманға ұқсас. Осылайша, киноаударманы тек бір аударма түріне жатқызуға болмайды, өйткені ол барлық төрт аударма түрінің белгілерін қамтиды.

2. Аударма мәтіні фильмнің бейнеқатарына толығымен сәйкес келуі керек. Мұнда мағынаны дұрыс жеткізумен қатар, уақыт шеңберіне, сөйлеп тұрған адамның ерін қимылына (дубляж кезінде) және басқа да экстралингвистикалық факторларға сәйкес келу қажеттігі туралы айтуға болады.

3. Киноаудармадан бұрын алдын ала аудармашылық талдау жүргізу қажет, себебі мәтінде басқа шығармаларға сілтемелер қолданылуы мүмкін, олардың білмеуі бастапқы мағынаны бұрмалауы ықтимал. Аудармашы бұл сілтемелерді анықтап, дұрыс жеткізе білуі керек, ал бұл үшін ол әртүрлі салаларда фондық экстралингвистикалық білімге ие болуы тиіс.

А.В. Козуляевтің пікірінше, киноаударманың басты ерекшеліктерінің бірі Ю. Найда бөліп көрсеткен динамикалық эквиваленттілік болып табылады. Динамикалық эквиваленттілік аударма тілінде бастапқы коммуникация бірлігінің эмоция мен реципиенттің мінез-құлқына әсер ету тұрғысынан ең дәл нұсқасын таңдауды білдіреді, бұл мәтінді терең өзгерту немесе тасымалдау арқылы жүзеге асады. Басқаша айтқанда, кино-видео аударма мәтіні бастапқы мәтіннің эмоционалдық әсерін беруі керек, ал формальды эквиваленттілік (бастапқы және аударма мәтіндерінің формальды ұқсастығын білдіретін) киноаудармада екінші орынға ығысады.

Динамикалық эквиваленттілікті сақтаудан басқа, аударма кезінде бастапқы мәтіннің мазмұндық элементтерінің де эквиваленттілігіне назар аудару қажет [3, 3-24].

Осылайша, киноаударманың әртүрлі әдістері бар және олардың әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері, артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Әдіс таңдау кезінде бастапқы мақсат пен бөлінген бюджет те әсер етеді. Ресейде дубляж, субтитрлеу және дауысты аударма кеңінен қолданылып келеді. Қазіргі заманғы технологиялардың арқасында көрермендер фильмдерді қандай форматта көру керектігін өздері таңдай алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода. – М.: Ленанд, 2016. – 240 с.

2. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: Альянс, 2017. – 254 с.

3. Козуляев А.В. Обучение динамически эквивалентному переводу аудиовизуальных произведений опыт разработки и освоения инновационных методик в рамках Школы аудиовизуального перевода / Вестник Пермского нац. исслед. политех. ун-та. Проблемы языкознания и педагогики. – 2015. - №3. – С. 3-24

Харченко Ю.А.,
студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: к.п.н., профессор Волкова Л.В.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

В настоящее время идет процесс активного внедрения инновационных технологий в систему образования, в частности в обучение иностранным языкам. Непрерывные изменения наблюдаются в области языковых компетенций. Новые методы и подходы необходимы в их развитии, поскольку язык сам по себе не стоит на месте и важно адаптироваться к его изменениям.

Социолингвистическая концепция проявляется в способности человека правильно использовать язык в различных ситуациях и социальных контекстах, учитывая статус собеседника, речевые и культурные нормы, правила этикета и индивидуальные особенности. Знаний в рамках грамматики и лексики будет недостаточно для свободного владения социолингвистической компетенцией. По мнению Волковой Л.В., формирование данной компетенции должно быть одним из основных аспектов, на которые стоит обратить внимание при преподавании английского языка в школе. Поскольку отсутствие знаний в этой области зачастую ведет к межкультурному недопониманию [1]. Например, использование неформального стиля в официальном контексте речи или недостаток понимания в области идиом и фразеологизмов может привести к тому, что учащиеся не смогут в полной мере продемонстрировать свои навыки на практике, в настоящей языковой среде, их набор знаний будет ограничен и скован. Мы считаем, что чтобы снизить риск такой ситуации, педагогу необходимо моделировать реальные коммуникативные ситуации в ходе урока. Различные инновационные инструменты могут в этом поспособствовать.

Существует множество цифровых платформ и ресурсов для изучения языковых регистров, идиом и различных языковых и культурных особенностей. Их применение в ходе урока способствует повышению мотивации , ускоряет и упрощает процесс поиска информации, а также позволяет педагогу создать условия естественных языковых ситуаций. На сегодняшний день использование цифровых технологий уже является неотъемлемой частью процесса обучения.

Многие инновационные технологии будут также полезны для формирования социолингвистической компетенции. Учитель английского языка может интегрировать большое количество аутентичных материалов в ходе своего урока. К ним относятся: видеоматериалы (фильмы, телепередачи, интервью), аудиоматериалы (записи разговоров носителей языка, подкасты) , печатные тексты (новости, статьи, блоги). Важным элементом обучения является понимание диалектных и социокультурных различий в языке. Например, выражения и жаргонизмы, которые используются в Великобритании, могут отличаться от тех, что употребляются в США, Канаде , Австралии или других англоязычных странах. Работа с аутентичными материалами позволяет проследить эту разницу и углубить понимание различных языковых контекстов. Загатова С.Б. считает, что на вышесказанное наиболее эффективное влияние оказывает аутентичный текст [2].

Также одним из наиболее эффективных методов обучения, основанных на инновационных технологиях, является метод Case Study. Он основывается на анализе реальных ситуаций общения, что зачастую способствует развитию навыков критического мышления и дает более углубленное понимание контекста. Например, ученики могут проанализировать культурные особенности нескольких стран и дать оценку их сходствам и различиям или смоделировать диалог для деловой встречи. С использованием инновационных технологий метод Case Study можно перевести в цифровую среду:

онлайн-платформы для группового обсуждения, виртуальные симуляции и использование чат-ботов с элементами искусственного интеллекта для моделирования естественных ситуаций.

Волкова Л.В. пишет о том, что в рамках работы по методу Case Study учащиеся могут научиться командной работе и сотрудничеству, а также самостоятельно анализировать ситуацию и принимать решения. Кейс это сама ситуация, в которую попадают ученики, он должен представлять собой реалистичную картину и предоставлять конкретные факты. Кейс должен содержать такие составляющие как: проблема или конфликт, какого либо рода действие, а также локация и время действия. Эти характеристики могут лучше понять ситуацию и подстроиться под нее.

Для правильной реализации метода Case Study нужно понимать, что чтобы учащиеся смогли справляться с задачей, они должны быть подготовлены к этому вопросу. Процесс их подготовки должен быть основан на умении работать с информацией и представлять собой форму исследовательской деятельности. Как для составления кейсов учителем, так для непосредственной работы учеников над ними, могут быть использованы различные аутентичные материалы, о которых было упомянуто выше. Все это будет доступно в цифровой базе данных [3].

К примеру, на уроке ученикам можно предложить разделиться на группы и предоставить кейс-задание, в котором они должны будут представить себя работниками различных компаний (у каждого из учащихся будет своя роль) и обсудить условия сотрудничества друг с другом, чтобы разработать совместный проект. В кейсе будут содержаться описания их компаний и ролей, а также перечень основных проблем и вопросов, которые требуют современного решения. Дополнительно можно предоставить классу ссылки на различные материалы с примерами переговоров, а также специализированную лексику, которую они смогут использовать в своей речи, для этого можно использовать онлайн-платформу Quizlet, которая позволяет создавать интерактивные флеш-карточки для пополнения словарного запаса и различные задания для закрепления материала (тесты, игры, карточные игры и режим «Match»).

В процессе реализации задания ученики отыгрывают свои роли, делают анализ кейса, собирают и анализируют информацию полученную из различных онлайн-источников (новости, статистические данные), разрабатывают собственную стратегию переговоров (с помощью интерактивных досок в таких инструментах как Padlet или Trello , они могут фиксировать свои мысли и идеи), моделируют переговоры с другими группами (используя различные деловые регистры и клише) и в конце презентуют свою работу (используя Canva, PowerPoint или любое другое удобное для них программное обеспечение). Это позволит классу погрузиться в аутентичную языковую среду, развить навыки межкультурного общения и применить теоретические знания на практике. Таким образом можно поспособствовать развитию социолингвистической компетенции у учащихся, используя при этом интонационные технологии на каждом этапе работы.

Однако для эффективности использования инновационных методов обучения их стоит интегрировать совместно с традиционными методами для наиболее системного подхода. Педагоги иностранного языка могут вести комбинированные уроки, где традиционные методы (лекции, перевод, анализ текста) будут сочетаться с цифровыми инструментами (онлайн-платформы, кейс-метод, виртуальная реальность).

Например, учитель может начать занятие с небольшой вступительной лекции, которая объясняет основные принципы вежливости в Великобритании, разбирает наиболее часто встречающиеся выражения и обороты, используя при этом традиционные методы: презентацию с примерами, разбор грамматических конструкций и письменное задание по переводу английской корреспонденции. После традиционной части учащимся показывают видеоролики с примерами реальных речевых ситуаций носителей языка (например, интервью, собеседование или деловые встречи). После этого класс делится на группы, и каждая группа получает свой собственный кейс – описание реальной ситуации ,

которая включает ссылки на видео, графики, таблицы и текстовые материалы. С помощью онлайн-платформ (например, Google Classroom или Padlet) учащиеся совместно анализируют кейс, обсуждают возможные стратегии и формируют собственное решение проблемы. Итогом работы становится устная презентация, где каждая группа защищает выбранное решение, используя как изученные речевые формулы, так и личные наблюдения. После этого проводится классное обсуждение, в ходе которого преподаватель задает вопросы, стимулирующие анализ и выявление ключевых социолингвистических аспектов. В процессе можно также использовать VR-технологии, возможно «посетить» виртуальную экскурсию по англоязычной стране (например, можно взять город Лондон), где ученики смогут почувствовать себя в реальной языковой среде и увидеть как в реальной жизни применяются различные регистры общения. В конце урока можно предоставить возможность ученикам пройти интерактивную викторину на платформе Kahoot! или Quizlet, где проверяются их знания о культурных нормах и речевых особенностях. Подобный комбинированный подход не только закрепит закрепит полученные знания , но и повысит мотивацию и интерес к уроку за счет интерактивных и игровых элементов.

Интеграция традиционных и инновационных технологий может быть широко применима на уроках английского языка, в частности для изучения социокультурного контекста. Мы полагаем, что такой подход поспособствует обогащению запаса знаний учащихся, что неоднократно пригодится им на протяжении всей жизни. Традиционные и инновационные методы могут взаимодополнять друг друга в процессе обучения, способствуя развитию не только языковых навыков, но и критического мышления, коммуникативных стратегий и культурной осведомленности, что просто необходимо для успешной реализации межкультурной коммуникации.

Список использованной литературы:

1. Волкова Л.В. Методика формирования коммуникативной компетенции в практике преподавания английского языка: учебное пособие. – Нур-Султан, ЕАГИ, 2020. – 80 с.

2. Загатова С.Б. Эффективность использования аутентичных текстов при обучении иностранным языкам // Материалы Международной научно-практической конференции «Первые Кусаиновские чтения «Наука и образование в XXI веке: тенденции и перспективы», посвященной памяти и 80 – летию со дня рождения доктора исторических наук высшей школы, академика Казахской академии образования, общественного деятеля Амангельды Кусаинова. – Астана: ЕАГИ , 2022. – С. 261-263.

3. Волкова Л.В. Роль использования CASE STUDY для формирования социолингвистической компетенции учащихся при обучении английскому языку // Материалы международной научно-практической конференции «Первые Кусаиновские чтения «Наука и образование в XXI веке: тенденции и перспективы». – Астана, 2022. – С. 243-245.

Шевченко Д.В.,
магистрант Педагогического института международного университета Астана,
г. Астана, научный руководитель: к.ф.н., доцент Шнайдер В.А.

СОВРЕМЕННЫЕ АНГЛОЯЗЫЧНЫЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ, ПРИЧИНЫ, ОСНОВНЫЕ СФЕРЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ, СПОСОБЫ АДАПТАЦИИ АНГЛИЦИЗМОВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ И ВЛИЯНИЕ НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Современный русский язык находится под значительным влиянием глобализационных процессов, которые приводят к активному проникновению заимствований из других языков, в частности, английского. В последние десятилетия английский язык, являясь основным средством международного общения и языком передовых технологий, оказывает сильное влияние на многие национальные языки, включая русский. Этот процесс особенно заметен в таких сферах, как информационные технологии, бизнес, мода, массовая культура и медиа. Англицизмы прочно вошли в повседневную речь, они используются как в профессиональных сообществах, так и среди молодежи, что меняет структуру и лексику русского языка.

Актуальность данной темы обусловлена не только быстрыми темпами появления новых заимствований, но и их широким распространением в самых разных социальных группах и областях. Процесс заимствования порождает вопросы о его влиянии на языковую норму, сохранение языковой идентичности и необходимость адаптации заимствованных слов к нормам русского языка. В рамках этой работы рассматриваются причины появления англоязычных заимствований в русском языке, их адаптация, а также влияние на структуру и функционирование русского языка в современных условиях.

Научная статья про современные англоязычные заимствования в русском языке может рассматривать несколько аспектов этой темы. В последние десятилетия английский язык активно влияет на русский, что связано с глобализацией, развитием информационных технологий, интернета и международных связей. Основные области, где наблюдается особенно сильное проникновение заимствований, включают IT-индустрию, бизнес, моду, спорт и молодежную культуру.

Определение и классификация англоязычных заимствований

Заимствования и кальки – это два разных способа переноса слов и выражений из одного языка в другой. Различия между ними следующие:

Заимствование – это слово или выражение, перенесённое из одного языка в другой без значительных изменений или с небольшими адаптациями к правилам нового языка.

Примеры:
«компьютер» (от англ. *computer*)
«менеджер» (от англ. *manager*)
«пицца» (от итал. *pizza*)

Калька – это дословный перевод слова или выражения с сохранением его структуры и компонентов.

Примеры:
«небоскрёб» (от англ. *skyscraper* — «царапающий небо»)
«птичий грипп» (от англ. *bird flu*)
«мозговой штурм» (от англ. *brainstorm*)

Таким образом, главное различие заключается в том, что заимствование сохраняет исходную форму слова с возможными небольшими адаптациями, а калька передаёт его смысл через элементы родного языка.

Л.В. Щерба неоднократно подчеркивал, что «слова одного языка не просто соответствуют словам другого языка, а находятся с ними в весьма сложных и

многообразных отношениях».

2. Основные группы англицизмов:

Лексические (слова), семантические (изменение значения слов), графические и фонетические.

М.А. Брейтер считает, что есть несколько причин возникновения заимствований. Появление новых реалий, новых предметов и понятий, изменение социальной роли предмета, влияние иностранной культуры, диктование модой на иностранные слова – всё это изменяет состав языка.

Англицизмы – это заимствования из английского языка, которые можно разделить на несколько основных групп:

Лексические англицизмы – это слова, заимствованные из английского языка без значительных изменений или с минимальной адаптацией.

Семантические англицизмы – это случаи, когда уже существующее в языке слово приобретает дополнительное значение под влиянием английского языка.

Примеры:

«партнёр» (ранее использовалось только в значении «супруг» или «соучастник», но под влиянием *partner* стало означать «деловой партнёр»)

«реализация» (изначально означало «осуществление», но из-за влияния *realization* стало использоваться в значении «продажа»)

Графические англицизмы – это изменения в написании слов под влиянием английской орфографии.

Примеры:

Использование латиницы в русских текстах: *Wi-Fi, online, SMS*

Написание брендов и названий в английском стиле: *Starbucks, Burger King*

Фонетические англицизмы – это слова, произношение которых адаптировано под английскую фонетику.

Примеры:

«имидж» (*image*)

«хайп» (*hype*)

«кейс» (*case*)

Эти группы англицизмов демонстрируют разные способы влияния английского языка на русский.

Заимствования могут быть адаптированными и неадаптированными в зависимости от того, насколько они изменились, чтобы соответствовать нормам русского языка.

Адаптированные заимствования

Это слова, которые подверглись фонетической, грамматической или морфологической адаптации, чтобы соответствовать русскому языку. Они склоняются, спрягаются, изменяют ударение или пишутся по русским правилам.

О.Н. Чистякова в своей работе даёт следующее толкование понятию «заимствование»: «Под заимствованным словом в языкознании понимается всякое слово, пришедшее в русский язык извне, даже если оно по составляющим его морфемам ничем не отличается от исконно русских слов (такое явление может наблюдаться тогда, когда слово берется из какого-либо близкородственного славянского языка, например: мудрость – из старославянского языка, вольность – из польского языка)».

Примеры:

«газета» (*gazzetta* – итал.)

«пальто» (*paletot* – фр.)

«компьютер» (*computer* – англ.)

«ресторан» (*restaurant* – фр.)

«офис» (*office* – англ.).

Неадаптированные заимствования

Это слова, которые сохраняют свою исходную форму, не подчиняются правилам

русской грамматики и обычно не изменяются в роде, числе или падеже. Чаще всего это названия брендов, термины или слова, употребляемые в профессиональной сфере.

Примеры:

«интервью» (*interview* — англ.)

«фойе» (*foyer* — фр.)

«метро» (*métro* — фр.)

«шоу» (*show* — англ.)

«бра» (*bras* — фр.)

Отличие между этими группами в том, что адаптированные слова постепенно становятся частью языка, а неадаптированные остаются заимствованиями, часто ощущаемыми как иностранные.

В.В. Виноградов разделяет слова по истории заимствования на два типа. Первый тип – заимствования относительно старые, связанные с изменением политической и экономической системы России. Второй тип – заимствования новые, пришедшие непосредственно в последние годы.

Примеры и адаптация англицизмов

Англицизмы не всегда попадают в русский язык в оригинальном виде – они могут видоизменяться, чтобы соответствовать фонетическим и грамматическим нормам русского языка. Например, слово «менеджер» от английского «manager» получает русское окончание, слово *флешка* (от *flash drive*) упрощается и становится разговорным.

Плюсы и минусы англицизмов

Преимущества:

Обогащение языка: англицизмы позволяют быстро ввести новые понятия и сделать их понятными для широкой аудитории.

Упрощение языка: люди, работающие в международной среде, легче понимают англицизмы, а также проще адаптируются к изменениям.

Лёгкость употребления: Английские слова часто оказываются более краткими и простыми для употребления в повседневной речи по сравнению с русскими аналогами. Пример: «смарт» вместо «умный» (чаще в сочетании, например, «смартфон»).

Недостатки:

Засорение языка: избыток заимствованных слов может ослабить позиции русского языка и создать трудности в понимании речи, особенно для тех, кто не знаком с иностранными словами.

Потеря уникальности: языковые заимствования могут уменьшить самобытность русского языка и вытеснить исконные слова.

Против засорения русского языка модными в то время французскими словечками выступали и А. П. Сумароков, и Н. И. Новиков, В. И. Даль. Александр Петрович Сумароков писал по поводу заимствований: «...восприятие чужих слов, а особливо без необходимости, есть не обогащение, но порча языка... Язык наш настолько сею заражён язвою, что и теперь вычищать его трудно; а ежели сие мнимое обогащение ещё несколько лет продлится, так совершенного очищения не можно будет надеяться».

Мода на англицизмы в русском языке – это отражение изменений в обществе, вызванных глобализацией и технологическим прогрессом. Заимствованные слова могут быть полезны, когда позволяют быстрее воспринимать новую информацию, но они также могут негативно повлиять на уникальность языка.

Современные англоязычные заимствования оказывают значительное влияние на русский язык, отражая глобализацию, культурные и технологические изменения. Они широко используются в различных сферах, таких как информационные технологии, бизнес, медиа и повседневная жизнь, что демонстрирует их адаптацию и интеграцию в языковую систему.

Процесс заимствования сопровождается фонетической, морфологической и семантической адаптацией, благодаря чему англоязычные слова становятся органичной

частью русского языка. Однако их избыточное использование может вызывать языковые и культурные дискуссии, касающиеся сохранения национальной идентичности и чистоты языка.

В заключение следует отметить, что англоязычные заимствования являются неотъемлемой частью современной языковой практики, а их изучение помогает глубже понять механизмы языкового взаимодействия, развития лексики и эволюцию русского языка в условиях глобализации.

Список использованной литературы:

1. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. – Л.: Наука, 1974. – С. 60-66.

2. Брейтер М.А. Англицизмы в русском языке: история и перспективы / М.А. Брейтер. – М.: АО «Диалог-МГУ», 1997. – 156 с.

3. Виноградов В.В. К истории лексики русского литературного языка // Лексикология и лексикография: избранные труды. – М.: Наука, 1987. – С. 12-34.

4. Чистякова О.Н. Заимствования в современном русском языке. – Казань: КГУ, 2001..

5. Сумароков А.П. О истреблении чужих слов из русского языка // Лингвистические сочинения А.П. Сумарокова. – М., 1787.

Шодмоновна Х.С.,

магистрант Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, г. Алматы,

научный руководитель: PhD, ассоциированный профессор Куркимбаева А.М.

АУДИОВИЗУАЛЬНЫЙ ПЕРЕВОД В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНСКОМ МЕДИАПРОСТРАНСТВЕ

Аудиовизуальный перевод (АВП) играет значимую роль в современном медиапространстве, обеспечивая доступ к культурным и информационным ресурсам в глобальном масштабе. Развитие цифровых технологий и увеличение производства аудиовизуального контента способствуют росту потребности в высококачественном переводе, направленном на устранение языковых барьеров. В Казахстане данное направление активно развивается, особенно в сфере кинематографа и телевидения [1, 528], что подтверждает его важность в современном медиапространстве. Аудиовизуальный перевод также выполняет важную образовательную и культурную функцию, способствуя изучению иностранных языков и межкультурному взаимодействию [2, 108]. Он широко применяется в сфере рекламы, видеоигр и образовательных программ, оказывая влияние на восприятие контента. В казахстанском медиапространстве АВП способствует распространению и поддержке казахского языка.

Кроме того, аудиовизуальный перевод используется в различных странах для продвижения национальной культуры. В Казахстане переводчики сталкиваются с вызовами, связанными с адаптацией юмора, идиоматических выражений и этнокультурных элементов, что особенно актуально при переводе западных медиапродуктов. Таким образом, аудиовизуальный перевод играет ключевую роль в глобальном медиапроцессе, обеспечивая доступность контента и способствуя развитию межкультурного диалога. В Казахстане данная отрасль продолжает динамично развиваться, содействуя интеграции страны в международное медиапространство. Внедрение современных технологий оптимизирует процесс перевода, однако человеческий фактор остается решающим для сохранения смысловой и эмоциональной глубины аудиовизуального контента.

Лингвокультурная адаптация является важным аспектом перевода, поскольку различные языки имеют специфические идиомы, пословицы и культурные отсылки. В сериале «Корона» встречаются исторические термины, британские традиции и фразеологизмы, которые трудно передать на русском языке [3, 253]. Например, обращение «Your Majesty» переводится как «Ваше Величество», но не всегда передает нюансы британского этикета. В английском языке подобные обращения строго регламентированы, и их употребление зависит от ситуации и статуса собеседника. Например, обращение к монарху в третьем лице требует использования фраз типа «Her Majesty» или «His Majesty», что может быть непривычным для русскоязычной аудитории. Еще одной сложностью является передача игры слов, которая встречается в шутках, каламбурах и сатирических сценах сериала [4, 198]. В английском языке игра слов строится на многозначности терминов, схожести звучания разных слов или культурных ассоциациях, что затрудняет прямой перевод. Например, шутка принца Филиппа о королевской семье может содержать двусмысленное выражение, которое невозможно передать в русском языке без утраты юмористического эффекта. В таких случаях переводчик прибегает к адаптации, заменяя игру слов схожей по смыслу шуткой на русском языке.

Аудиовизуальный перевод начал развиваться с ранних этапов кинематографа, включая эпоху немого кино, когда субтитры стали неотъемлемой частью семиотической системы фильма. С появлением звукового кино в 1920-х годах была внедрена практика «последующего озвучивания», которая впоследствии стала основой для дублирования.

Субтитры представляют собой текстовое сопровождение аудиовизуального контента, синхронизированное с изображением и диалогами. Они могут передавать не только реплики персонажей, но и текстовые элементы, отображаемые на экране. Основными преимуществами субтитров по сравнению с дублированием являются их экономическая эффективность и оперативность производства [5, 17]. Кроме того, субтитры сохраняют оригинальное звучание голосов актеров, что способствует более точному восприятию их актерской игры. Однако среди недостатков данного метода можно отметить частичное перекрытие изображения и необходимость быстрого прочтения текста зрителями. Форматирование субтитров подчиняется установленным пространственным ограничениям: их длина не должна превышать двух строк по 35 символов каждая. Внутриязыковые субтитры, получившие широкое распространение с 1970-х годов, изначально разрабатывались для иммигрантов и носителей диалектов, однако в настоящее время активно используются для обеспечения доступа к аудиовизуальному контенту людям с нарушениями слуха.

Дублирование в Казахстане представляет собой значимый аспект аудиовизуального перевода, однако его развитие сопровождается рядом проблем. Оно широко применяется в киноиндустрии, на телевидении и в стриминговых сервисах, однако по качественным характеристикам уступает аналогичным процессам в странах с развитой киноиндустрией, таких как США и Россия.

С 2012 года законодательство Казахстана обязывает осуществлять перевод фильмов на казахский язык перед их кинотеатральным прокатом, что способствовало увеличению объемов дублированного контента. Существенный вклад в этот процесс вносит общественный фонд «Болашақ», занимающийся адаптацией фильмов крупнейших киностудий, включая Disney и Pixar. Среди известных дублированных на казахский язык фильмов можно выделить Аватар: Су жолы, Король Лев, Моана и Алладин. Тем не менее, дальнейшее развитие дублирования в Казахстане сталкивается с рядом препятствий, включая дефицит профессиональных актеров озвучивания, высокие затраты на производство и ограниченное количество студий, оснащенных современным оборудованием. Особые трудности возникают при адаптации исторических драматических произведений, таких как телесериал Корона, в которых значительное внимание уделяется интонационным особенностям, манере речи и тонким смысловым оттенкам британского английского. Эти аспекты представляют сложность для

дублирования, поскольку требуют точной передачи аутентичности оригинала. Например, реплика королевы Елизаветы II «Duty first, self second» («Долг прежде всего, личное – потом») требует сохранения официального и сдержанного тона, отражающего характер британской монархии. Аналогичным образом, выражение «The Crown must always win» («Корона должна всегда побеждать») передает высокий уровень драматического напряжения, что затрудняет его точное воспроизведение в дублированной версии. Таким образом, несмотря на активное развитие дублирования в Казахстане, адаптация исторических и драматических произведений, подобных Короне, демонстрирует необходимость совершенствования технологий перевода и повышения качества локализации с целью сохранения художественной и исторической достоверности оригинального произведения.

В телевизионной индустрии Казахстана преобладает закадровый перевод, в то время как полный дубляж используется преимущественно в детских передачах, например, на телеканале «Balapan». При этом русскоязычная аудитория чаще отдает предпочтение оригинальной озвучке или закадровому переводу, что приводит к снижению спроса на дублированный контент.

Закадровый перевод (voice-over) является одним из наиболее распространённых методов аудиовизуального перевода в Казахстане, особенно в сфере телевещания. Данный метод предполагает наложение переведённой аудиодорожки поверх оригинальной, которая остаётся слышимой, но приглушённой. С 1990-х годов казахстанские телеканалы активно применяют этот вид перевода, что обусловлено его экономичностью по сравнению с дубляжом. Он используется для перевода художественных и документальных фильмов, сериалов, интервью и новостных программ на телеканалах «Хабар», «Казахстан», «КТК» и других. В условиях двуязычного медиапространства Казахстана закадровый перевод выполняет функцию обеспечения аудиовизуального контента на казахском и русском языках. Наибольшее распространение закадровый перевод получил в России, Польше и Вьетнаме. В научной литературе он представлен под различными терминами, включая «голос за кадром» и «синхронный закадровый перевод» [6, 235]. Выделяют несколько типов данного перевода: многоголосый (MVO), двухголосый (DVO) и одноголосый (VO). Таким образом, закадровый перевод продолжает оставаться одним из ключевых методов аудиовизуального перевода в Казахстане, однако его дальнейшее развитие требует повышения качества перевода и совершенствования профессиональной подготовки специалистов в данной сфере.

Список использованной литературы:

1. Бейсембай А.Н. Аудиовизуальный перевод в современном Казахстане // Нургалиевские чтения-X: Научное сообщество студентов XXI столетия. Филологические науки: сб. ст. Междунар. науч.-практ. конф. молодых ученых. – Нур-Султан: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2021. – 528 с.

2. Козуляев А.В. Аудиовизуальный перевод в контексте казахстанского телевидения: Проблемы и перспективы. – Алматы: ҚазҰУ, 2020. – С. 1-108.

3. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: Высшая школа, 1999. – 253 с.

4. Садыкова Г.К. Лингвокультурные аспекты перевода мультимедийных текстов. – Нур-Султан: ЕНУ им. Л.Н. Гумилёва, 2019. – 198 с.

5. Твейт Й. Дублирование и закадровый перевод: художественные и технические аспекты. – Лондон: Routledge, 2009. – 235 с.

6. Калиева А.Г., Жапарова А.Ж. Особенности и основные проблемы аудиовизуального перевода. Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан. С. 17-20.

V СЕКЦИЯ

ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕНІ ДАМЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Алдаберген Г.Т.,
Еуразия технологиялық университетінің студенті,
Алматы қ.,
ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., аға оқытушы Укибаева К.Е.

ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТТІ АРТТЫРУ – ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕНІ ДАМЫТУДЫҢ МАҢЫЗДЫ ФАКТОРЛАРЫ

Қазіргі заманғы құқықтық мемлекет құрудың негізгі шарты – азаматтардың құқықтық санасының жоғары болуы және құқықтық мәдениеттің дамуы. Құқықтық сана – жеке тұлғаның, әлеуметтік топтардың және бүкіл қоғамның заңдарға, құқықтық нормаларға деген көзқарасын, оларды түсінуін, қабылдауын және бағалауын білдіреді. Ал құқықтық мәдениет осы сананың тәжірибеде жүзеге асуы, яғни заңдарды құрметтеу мен сақтау деңгейімен өлшенеді [1].

Құқықтық санасы жоғары, құқықтық мәдениеті қалыптасқан қоғам – құқықтық жүйесі мықты, әділетті әрі тұрақты мемлекет құрудың негізі. Бұл мақалада құқықтық сананы дамыту мен құқықтық мәдениетті жетілдірудің маңыздылығы, оларды қалыптастыру жолдары және осы факторлардың құқықтық жүйеге әсері қарастырылады [2].

Құқықтық сана және оның құқықтық жүйедегі орны

Құқықтық сана – азаматтардың құқық пен заңға деген көзқарасын айқындайтын маңызды фактор. Ол адамның заңдарды қаншалықты білуі, түсінуі, оларға деген қарым-қатынасы және оларды орындауға дайындығымен өлшенеді.

Құқықтық сананың төмен болуы:

• Құқық бұзушылықтың көбеюіне;

• Құқықтық нигилизмнің (заңды жоққа шығару немесе оған немқұрайлы қарау) таралуына;

• Әділетсіздіктің, жемқорлықтың, заңсыздықтың белең алуына алып келеді.

Ал құқықтық сананың жоғары болуы, керісінше, құқықтық жүйенің нығаюына, азаматтардың заң талаптарын орындауына және мемлекет пен қоғам арасындағы сенімділіктің артуына ықпал етеді.

Құқықтық сана екі деңгейде қарастырылады:

1. Жеке құқықтық сана – әр адамның құқықтық түсінігі, заңдарды білу деңгейі мен құқықтық жауапкершілігі.

2. Қоғамдық құқықтық сана – қоғамдағы адамдардың құқықтық мәдениетінің, заңдарды қабылдау және бағалау деңгейінің жиынтығы.

Қоғамдық құқықтық сана құқықтық жүйеге тікелей әсер етеді. Егер халықтың басым бөлігі заңдарды білмесе немесе оларды құрметтемесе, онда құқықтық жүйенің әлсіздігі байқалады. Сондықтан құқықтық сананы арттыру – кез келген құқықтық мемлекеттің басым бағыттарының бірі [3, 35].

Құқықтық мәдениеттің құқықтық жүйедегі рөлі

Құқықтық мәдениет – азаматтардың құқықтық санасының тәжірибелік көрінісі. Ол құқықтық нормаларды білу, оларды сақтау және қорғау қабілетімен айқындалады.

Құқықтық мәдениеті жоғары қоғамның ерекшеліктері:

• Заң үстемдік етеді;

• Азаматтар өз құқықтары мен міндеттерін біледі;

• Құқықтық қатынастар әділеттілік қағидаларына негізделеді;
• Құқық бұзушылық деңгейі төмен болады;
• Демократиялық құндылықтар дамиды.

Құқықтық мәдениетті арттыру құқықтық жүйенің тиімді жұмыс істеуіне ықпал етеді, себебі заңдарды құрметтеу мен сақтау халықтың саналы әрекетіне айналады.

Құқықтық сананы қалыптастырудың және құқықтық мәдениетті арттырудың негізгі бағыттары.

Құқықтық сана мен құқықтық мәдениетті арттыру кешенді түрде жүзеге асырылуы керек. Бұл үдеріс бірнеше маңызды бағыттарды қамтиды:

1. Құқықтық білім беру жүйесін жетілдіру

Құқықтық сауаттылықты арттырудың негізгі құралы – білім беру. Мектептер мен жоғары оқу орындарында құқықтық пәндерді оқыту, азаматтарға заңдарды түсіндіру, арнайы тренингтер мен семинарлар өткізу құқықтық мәдениеттің дамуына ықпал етеді.

2. Бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі

Теледидар, радио, интернет және әлеуметтік желілер арқылы құқықтық ақпараттарды кеңінен тарату азаматтардың құқықтық санасының өсуіне көмектеседі. Құқықтық насихат жұмыстарын белсенді жүргізу маңызды.

3. Мемлекеттік органдар мен құқық қорғау институттарының жұмысы

Құқық қорғау органдары мен сот жүйесінің ашықтығы мен әділдігі құқықтық сананың қалыптасуына оң әсер етеді. Егер азаматтар заңдардың әділ қолданылатынына көз жеткізсе, онда олардың құқықтық мәдениеті де жоғарылай түседі.

4. Қоғамдық ұйымдар мен азаматтық қоғам институттарының белсенділігі

Үкіметтік емес ұйымдар, құқық қорғау қозғалыстары мен азаматтық қоғам институттары құқықтық мәдениетті арттыруда маңызды рөл атқарады. Олар халық арасында құқықтық сауаттылықты көтеруге бағытталған түрлі іс-шараларды ұйымдастыра алады.

5. Отбасылық тәрбие және әлеуметтік орта

Құқықтық мәдениет отбасында қалыптасады. Баланы кішкентай кезінен бастап заңды құрметтеуге, әділеттілікке, жауапкершілікке тәрбиелеу құқықтық мәдениеттің деңгейін көтереді [4] .

Құқықтық мәдениеттің құқықтық жүйеге әсері

Құқықтық мәдениеттің жоғары деңгейі құқықтық жүйенің дамуын қамтамасыз етеді. Құқықтық мәдениеті жоғары елдерде:

• Құқықтық реформалар сәтті жүзеге асады;
• Заңдар қоғамдық қажеттіліктерге сай бейімделеді;
• Сот жүйесінің тәуелсіздігі мен әділдігі сақталады;
• Құқық бұзушылық деңгейі төмен болады;
• Азаматтардың құқықтық жауапкершілігі артады.

Ал құқықтық мәдениеті төмен қоғамдарда құқықтық жүйенің әлсіздігі байқалады, заңдар толық орындалмайды және қоғамда заңсыздық пен құқық бұзушылық көбейеді.

Құқықтық сана мен құқықтық мәдениет – құқықтық жүйені дамытудың негізгі факторларының бірі. Құқықтық санасы жоғары, құқықтық мәдениеті қалыптасқан қоғамда заң үстемдік етеді, әділдік орнайды және құқықтық тәртіп қамтамасыз етіледі [6, 25 б.].

Құқықтық сананы қалыптастыру мен құқықтық мәдениетті арттыру үшін кешенді шаралар қажет. Бұл бағытта құқықтық білім беруді жетілдіру, ақпараттандыру деңгейін арттыру, құқық қорғау органдарының жұмысын жақсарту және азаматтық қоғамның белсенділігін арттыру маңызды рөл атқарады.

Құқықтық мәдениеті жоғары қоғам – дамыған құқықтық жүйенің кепілі. Сондықтан әрбір азамат құқықтық сауаттылықты арттыруға және заң талаптарын сақтауға ұмтылуы тиіс. Тек сонда ғана біз құқықтық мемлекет құру жолында нақты қадам жасай аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Құқықтық сана және құқықтық мәдениет: оқу құралы / Жалпы ред. К.К. Байжанов. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 256 б.

2. Марченко М.Н. Теория государства и права: Учебник. – М.: Проспект, 2017. – 656 с.

3. Рассолов И.М. Право и Интернет. Теоретические проблемы. – М.: Норма, 2013. – 400 с.

4. Зиманов С.З. Қазақстан Республикасындағы құқықтық реформа: жағдайы, проблемалары және перспективалары. – Алматы: Жеті жарғы, 2001.

5. Лебедева М.М. Политическая психология. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 368 с.

6. Шульга М.В. Правовая культура в современном мире. – М.: Изд-во РАГС, 2008. – 288 с.

7. Байбосынова А. Құқықтық мәдениетті қалыптастырудың өзекті мәселелері // Заң және заман. – 2019. – № 4.

8. Еркінбеков Д. Құқықтық сананы дамытудың қазіргі заманғы тәсілдері // Қазақстан заңгерлері. – 2020. – № 2.

9. Эффективность правосознания и правовой культуры: зарубежный опыт и казахстанские реалии / Под ред. А.С. Садыковой. – Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2015. – 200 с.

10. Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.

Ануарбеков А.А.,
Еуразия технологиялық университетінің студенті,
Алматы қ., ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., аға оқытушы Усенбаева А.У.

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ РӨЛІ

Құқық қорғау органдары – қоғамдағы тәртіп пен қауіпсіздікті қамтамасыз ететін маңызды институттардың бірі. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, қылмыстың алдын алу және заң үстемдігін сақтау осы органдардың негізгі міндеттеріне жатады. Алайда, құқық қорғау органдарына деген сенім деңгейі қоғамда әрдайым жоғары бола бермейді. Сондықтан олардың қызметін жетілдіру, ашықтықты қамтамасыз ету және халықпен өзара байланысын нығайту өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Құқық қорғау органы болып адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының, жеке және заңды тұлғалардың, мемлекеттің заңды мүдделерінің сақталуы мен қорғалуын қамтамасыз ететін, өз құзыретіне сәйкес қылмыстылыққа және өзге де құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл жөніндегі мемлекеттің саясатын іске асыратын, заңдылықты қамтамасыз ету мен қоғамдық тәртіпті қолдау, құқық бұзушылықтарды анықтау, алдын алу, жолын кесу, тергеу, қылмыстық істер бойынша сот шешімдерін атқару жөнінде арнаулы өкілеттіктер берілген мемлекеттік орган танылады. Құқық қорғау органының қызметкері – құқық қорғау органдары жұмыскерлерінің арасынан арнаулы атақ немесе сыныптық шен берілген Қазақстан Республикасының азаматы. Құқық қорғау органдарына өз қызметін Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес жүзеге асыратын прокуратура, ішкі істер, мемлекеттік өртке қарсы қызмет органдары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет және экономикалық тергеу қызметі жатады [1].

Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдарындағы, азаматтық қорғау органдарындағы және мемлекеттік фельдъегерлік қызметіндегі қызмет қоғам мен мемлекет тарапынан ерекше сенім білдіру болып табылады және қызметкерлердің адамгершілігі мен моральдық-әдептілік бейнесіне жоғары талаптар қояды. Онда құқық қорғау қызметінің беделін, азаматтардың мемлекетке деген сенімін нығайтуға, құқық

қорғау қызметінде өзара қарым-қатынастардың жоғары мәдениетін және парасаттылық атмосферасын қалыптастыруға, қызметкерлердің мінез-құлқының бірыңғай адамгершілік-моральдық негізін қамтамасыз етуге, қызметкерлердің өз лауазымдық міндеттерін орындауының тиімділігін арттыруға ықпал етуге арналған, сондай-ақ қызметкерлердің әдепсіз мінез-құлық жағдайларының алдын алуға бағытталған.

Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдарының, азаматтық қорғау органдарының және мемлекеттік фельдъегерлік қызметінің алдында тұрған адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, жеке және заңды тұлғалардың, мемлекеттің заңды мүдделерін сақтау және қорғау жөніндегі міндеттерді табысты іске асыру қызметкерлердің жоғары кәсібилігінің, адалдығы мен риясыздығының, олардың тәуелсіздігі мен бейтараптылығының, қызметтік жұмыстағы нәтижелеріне кез келген заңсыз ықпал ету әрекеттеріне қарсы тұру қабілетінің негізінде ғана жүзеге асырылуға тиіс. Қызметкерлер билік өкілдері ретінде антқа адал болуға, қоғам мен мемлекет алдындағы жеке жауапкершілігін терең ұғынуға және жүргізіліп отырған мемлекеттік саясатты жақтауға тиіс [2].

Конституция прокуратура органдарына сотта мемлекет атынан өкілдік ету міндетін жүктейді. Осы функцияны іске асыра отырып, прокуратура қызметкерлері қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қозғайтын істер бойынша, сондай-ақ өздерін қорғаумен өз бетінше қамтамасыз ете алмайтын азаматтар бойынша азаматтық сот ісін жүргізуге қатысады. Адвокаттар мен заңгерлер көрсететін заң қызметтерінің өтелуіне байланысты прокуратураның халықтың әлсіз қорғалған топтарының (зейнеткерлердің, мүгедектердің, балалардың және т.б.) мүдделерін қамтамасыз ету жөніндегі өкілеттігі ерекше маңызға ие және білікті заң көмегін көрсету жөніндегі конституциялық нормадан туындайды.

Қадағалау органының қызметіндегі басым бағыттардың бірі сотқа дейінгі тергеп-тексеру басталғаннан бастап және ол бойынша түпкілікті шешім қабылданғанға дейін оның барлық кезеңдерінде қылмыстық процесте азаматтардың конституциялық құқықтарын қамтамасыз ету болып табылады. Бұл саладағы ең маңызды міндет - Конституцияның 16-бабының талаптарын мүлтіксіз орындау, оған сәйкес қамауға алу мен қамауда ұстауға заңда көзделген жағдайларда ғана және соттың санкциясымен ғана жол беріледі. Прокурорлар лауазымды адамдар тарапынан заңдылықты бұзудың әрбір фактісі бойынша қағидатты және қатаң ұстанымды ұстанады және сотқа дейінгі тергеп-тексеруге бастамашы болғанға дейін тиісті шаралар қабылдайды. Конституцияда бекітілген Жоғары қадағалау мен өкілеттіктер прокуратураны азаматтардың бұзылған құқықтарын қалпына келтірудің тиімді мемлекеттік құралына айналдырады. Қазіргі уақытта қадағалау органының қызметі Конституцияның үстемдігін қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттің міндеттеріне жауапты. Прокуратура жұмысының басты өлшемі жоғары конституциялық құндылықтарды – адамды, оның өмірін, құқықтары мен бостандықтарын уақтылы қорғау болып қала береді [3].

Қоғамдық тәртіпті сақтау – полиция, прокуратура және сот органдары құқық бұзушылықтың алдын алу және заң бұзғандарды жауапкершілікке тарту арқылы тәртіпті қамтамасыз етеді. Азаматтардың құқығын қорғау – әрбір адамның заңды мүдделері мен құқықтарын сақтау басты міндет болып табылады. Қылмыспен күресу – қылмыстық әрекеттерді анықтау, тергеу жүргізу және кінәлілерді заң аясында жалау. Алдын алу шараларын жүргізу – қылмыстың, сыбайлас жемқорлықтың және басқа да заңсыз әрекеттердің алдын алу мақсатында түсіндіру және алдын алу жұмыстарын жүргізу. Заңнаманы сақтау және дамытуға ықпал ету – құқықтық мәдениетті қалыптастыру және заңдардың тиімді жүзеге асырылуын қамтамасыз ету. Қоғамның құқық қорғау органдарына сенімін арттыру жолдары: ашықтық пен есептілікті арттыру, қоғамға құқық қорғау органдарының жұмысы туралы ашық есеп беру; БАҚ арқылы атқарылған шаралар туралы халықты хабардар ету: халықпен кері байланысты нығайту, азаматтардың өтініштері мен арыздарын жылдам әрі әділ қарастыру; тұрғындармен кездесулер өткізу және олардың мәселелерін тыңдау; жемқорлыққа қарсы қатаң шараларды жүзеге асыру.

Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің этикалық нормаларын қатаң сақтауын қадағалау. Құқық қорғау қызметкерлерін тұрақты түрде оқыту және олардың біліктілігін жетілдіру қажет. Құқық қорғау органдары барлық азаматтарға тең және әділ қарауы тиіс. Сот және тергеу жүйесіндегі әділдікке кепілдік беру. Құқық қорғау органдарының рөлін күшейту және халықтың оларға деген сенімін арттыру үшін ашықтық, әділдік, тиімді басқару және кәсібилік маңызды факторлар болып табылады. Азаматтардың құқық қорғау органдарына сенімі – қоғамдағы тұрақтылық пен қауіпсіздіктің басты кепілі. Сондықтан аталған реформаларды іске асыру арқылы құқық қорғау органдары мен халық арасындағы өзара сенімді нығайтуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Құқық қорғау қызметі туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380-IV Заңы.

2. Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдары, азаматтық қорғау органдары және мемлекеттік фельдъегерлік қызметі қызметкерлерінің әдеп кодексін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2023 жылғы 2 қаңтардағы № 81 Жарлығы.

3. Ұлытау облысының прокуратурасы. Конституциядағы құқық қорғау органдарының рөлі. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/ulytau/press/news/details/609571

Аринова А.Р.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қ., ғылыми жетекшісі: з.ғ.м., аға оқытушы Айтқұлова А.М.

СОТ ТӨРЕЛІГІ ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАҒИДАЛАРЫ

Құқықтық мемлекетте сот төрелігі ерекше орын алады. Ол заңдылықты қамтамасыз етіп, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталған. Егер сот әділ жұмыс істемесе, адамдардың заңға деген сенімі жоғалады, ал қоғамда әділетсіздік орнайды. Сондықтан сот жүйесі нақты қағидаларға сүйене отырып жұмыс істеуі керек. Сот төрелігі ұғымын әркім әртүрлі жеткізген, мысалы, Аристотель әділдікті заңдылық пен теңдікке негізделген ең жоғары моральдық құндылық ретінде қарастырды. Оның ойынша, сот төрелігі – әділеттілікті жүзеге асырудың негізгі құралы, ал заңдар әділ болу үшін ақыл мен парасатқа негізделуі керек. Қазақстандық құқықтанушылар да сот төрелігі ұғымына қатысты әртүрлі пікірлер білдірген. Мысалы, белгілі заңгер Салық Зиманов сот жүйесінің тәуелсіздігі мен әділдігіне ерекше мән берген. Ол сот билігінің дербестігі мен судьялардың әділдігі құқықтық мемлекеттің негізі екенін атап өткен. Сонымен қатар, Марат Сәрсембаев құқықтық мемлекет құруда сот төрелігінің рөліне тоқталып, оның қоғамдағы тұрақтылық пен әділеттілікті қамтамасыз етудегі маңыздылығын көрсеткен. Сондықтан, сот төрелігі – тек заңды шешім қабылдайтын жүйе ғана емес, сонымен қатар қоғамдағы әділеттілікті қалыптастыратын маңызды құрал. Егер азаматтар сотқа сенбесе, олар өз құқықтарын қорғаудың басқа, заңсыз жолдарын іздей бастайды. Бұл құқықтық нигилизмге, яғни заңдардың маңызын жоққа шығаруға әкелуі мүмкін. Сондықтан сот билігінің беделі жоғары болуы және адамдардың сеніміне ие болуы аса маңызды. Қазақстанда сот төрелігін тек соттар ғана жүзеге асырады. Бұл – сот билігінің дербестігін қамтамасыз ететін басты қағидалардың бірі. Егер соттар тәуелсіз болмаса, әділ шешім қабылдау мүмкін емес. Судьялар тек заңға бағынуы керек және ешкім олардың жұмысына араласуға құқылы емес. Бұл Қазақстан Республикасының Конституциясы,заңдары және халықаралық стандарттар арқылы реттеледі. Әділ сот төрелігі үшін ең маңызды қағидалардың бірі – заңдылық. Соттың барлық шешімдері

Конституция мен қолданыстағы заңдарға сәйкес қабылдануы тиіс. Судьялардың өз бетінше заңды өзгертуге немесе бұрмалауға құқығы жоқ. Әрбір азаматтың сот алдында тең болуы да – әділ сот төрелігінің негізгі талаптарының бірі. Ұлтына, дініне, әлеуметтік жағдайына қарамастан, әркім өз құқығын заң шеңберінде қорғай алуы керек. Қылмыстық істерде айыпталушының қорғану құқығы ерекше рөл атқарады. Егер адам қандай да бір қылмыс жасады деп күдікке ілінсе, оның кінәсі дәлелденгенге дейін ол кінәсіз болып саналады. Бұл – кінәсіздік презумпциясы деп аталатын қағида. Сондай-ақ, әрбір айыпталушы адвокаттың көмегін алуға құқылы. Егер оның адвокат жалдауға мүмкіндігі болмаса, мемлекет оған қорғаушыны тегін тағайындайды. Мысалы:бұл АҚШ-та Миранда қағидасы деп аталады. Ол 1966 жылы Аризонаға қарсы Миранда (Miranda v.Arizona) ісінен кейін қалыптасты. Ал Қазақстанда айыпталушының қорғану құқығы Конституциямен және қылмыстық-процестік кодекспен бекітілген. Сот отырыстары әдетте ашық өтеді. Бұл – сот төрелігінің әділдігіне кепілдік береді. Кейбір кездерде сот жабық түрде өтуі мүмкін бірақ, сот жүйесінің ашықтығы мен айқындылығы да оның әділдігін қамтамасыз ететін негізгі факторлардың бірі. Азаматтар соттың қалай жұмыс істейтінін, қандай шешімдер қабылданатынын көре алуы тиіс. Бұл үшін БАҚ өкілдері мен қоғам белсенділері сот процестерін бақылауға қатысуға мүмкіндік алуы қажет. Егер сот жабық, құпия жүйе ретінде қалыптасса, әділеттілікке күмән туындайды. Дегенмен кейбір ерекше жағдайларда, мысалы, кәмелетке толмағандарға немесе мемлекеттік құпияларға қатысты істерде, сот жабық түрде өтуі мүмкін. Егер адам сот шешімімен келіспесе, оны жоғары тұрған сотқа шағымдануға құқығы бар. Бұл – әділетсіз немесе қате шешімдердің алдын алу үшін маңызды мүмкіндік. Осы орайда судьялардың кәсібилігі мен адалдығы сот төрелігінің маңызды бөлігі деугеде болады. Қазақстанның Адам құқықтары жөніндегі халықаралық конвенцияларға қосылуы да сот төрелігінің әділ болуын қамтамасыз ететін маңызды қадам болды. Сонымен қатар,судьялардың қызметін бақылайтын Судьялар одағы, Жоғарғы Сот Кеңесі сияқты ұйымдар олардың кәсібилігін қадағалап отырады. Сондықтан,судья этикасын ұстанатын судьялар көбейіп әділетсіздікке жол бермейді деп ойлаймын. Мысалы, көптеген дамыған елдерде сот жүйесіне жүктемені азайту үшін медиация, арбитраж, келіссөздер секілді соттан тыс дауларды шешу тетіктері қолданылады. Қазақстанда «Медиация туралы» заң қабылданып, кейбір дауларды медиаторлар арқылы реттеу мүмкіндігі енгізілді. Бұл уақыт пен қаржыны үнемдеп қана қоймай, екі тараптың мүдделерін ескеруге мүмкіндік береді,және ең тиімді,әрі пайдалы жағы Медиатор дауларды сотқа жеткізбей шешіп береді.

Қорытындылай келе, менің ойымша сот төрелігі тек жазалау құралы ғана емес, сонымен қатар құқық бұзушылықтардың алдын алу тетігі ретінде де қызмет етуі тиіс. Егер адамдар заңды бұзудың салдары ауыр екенін түсінсе, олар қылмыс жасаудан сақтанады. Ал сот жүйесі әділ және тиімді жұмыс істеген жағдайда, әркім өз құқығының қорғалғанына сенімді болады. Сот төрелігінің тиімділігі – құқықтық мемлекеттің тұрақтылығының кепілі. Егер соттар әділ, тәуелсіз және заңға сүйене отырып шешім қабылдаса, қоғамда заңдылық пен тәртіп орнайды, ал азаматтар өз құқықтарының қорғалғанына сенімді болады деп ойлаймын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы: Юрист, 2023.

2. Қазақстан Республикасының «Сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» 2000 жылғы 25 желтоқсандағы Конституциялық заңы. (01.01.2025 жылы жаңартылған).

3. Қазақстан Республикасының «Судьялардың әдебі туралы» Кодексі. – Астана, 2016.

4. Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы «Медиация туралы» Заңы. (10.01.2025 жылы жаңартылған).

5. Сартаев С.С. Құқықтық мемлекет және сот төрелігі. – Алматы: Ғылым, 2002.

6. Сәрсембаев М.А. Қазақстандағы сот билігі және оның тәуелсіздігі. – Алматы:

Бекбулатова А.А.
студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: к.ю.н., доцент Крушинская Е.В.

РЕГУЛИРОВАНИЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ГРАЖДАНАМИ И ГОСУДАРСТВОМ: ВОПРОСЫ ВЛИЯНИЯ И ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Конституционные правоотношения между государством и гражданами являются основой правовой системы и демократического общества. Они определяют границы государственного вмешательства в жизнь граждан, механизмы защиты прав и свобод, а также формы взаимодействия общества с органами власти. Современные вызовы, включая цифровизацию управления, требуют совершенствования механизмов регулирования данных правоотношений.

На сегодняшний день в Казахстане активно развиваются электронные государственные услуги, однако сохраняются проблемы, связанные с их доступностью, эффективностью и правовым обеспечением. Кроме того, важным остается вопрос защиты конституционных прав граждан в условиях цифровизации. Настоящая статья направлена на анализ текущего состояния регулирования конституционных правоотношений, выявление проблем и предложение решений на основе зарубежного опыта.

Казахстан достиг значительных успехов в цифровизации государственного управления. Такие платформы, как eGov, Ашық, e-Salyq Azamat, позволяют гражданам взаимодействовать с государством удаленно. Однако анализ данных показывает следующие проблемы:

1. 40% граждан сталкиваются с трудностями при использовании цифровых сервисов (данные Минцифры) [1].

2. В отдаленных регионах скорость интернета ниже 10 Мбит/с, что затрудняет доступ к электронным услугам.

3. Не все госуслуги можно получить онлайн, что вынуждает граждан обращаться в органы власти лично.

Изучая вопрос, мы проанализировали опыт зарубежных стран.

Эстония – мировой лидер в цифровизации госуправления. Основные элементы, которые можно внедрить в Казахстане:

1. Обязательные курсы цифровой грамотности для граждан, обеспечившие, что 80% населения свободно пользуются e-Government.

2. Централизованная система ID-карт, позволяющая подписывать документы, голосовать и получать госуслуги онлайн.

Швеция – страна с высокой прозрачностью государственных процессов. Полезные решения:

1.Открытые государственные данные (Open Government Data), позволяющие гражданам проверять, как расходуются бюджетные средства.

Южная Корея – цифровизация судопроизводства и административных процессов: Система электронного судопроизводства, сокращающая сроки рассмотрения дел на 30%.

Исследование продемонстрировало, что регулирование конституционных правоотношений между государством и гражданами представляет собой сложную и многогранную правовую категорию, в которой пересекаются вопросы реализации прав и свобод личности, институционального баланса власти и механизмы общественного контроля. Конституционные правоотношения в современном Казахстане характеризуются динамичным развитием, что обусловлено как внутренними реформами, так и влиянием

глобальных тенденций, включая цифровизацию государственного управления, повышение стандартов транспарентности власти и развитие новых форм взаимодействия гражданского общества с государственными институтами [2].

Анализ позволил выявить несколько ключевых проблем:

1. Разрыв между формальной и фактической реализацией конституционных прав. Несмотря на нормативное закрепление широкого спектра прав и свобод, их практическое осуществление зачастую ограничено институциональными и процедурными барьерами. Это касается как вопросов доступа к правосудию, так и эффективности административных механизмов защиты прав граждан.

2. Необходимость совершенствования механизмов конституционного контроля. Существующие институты конституционного надзора требуют дальнейшего развития с точки зрения их независимости, оперативности и эффективности. Международный опыт свидетельствует о том, что усиление судебного контроля за соблюдением конституционных норм способствует повышению уровня правовой определенности и предсказуемости государственных решений [3].

3. Цифровизация государственного управления и вызовы защиты конституционных прав. Введение цифровых платформ государственного управления существенно изменяет традиционные модели правоприменения. Однако это также создает новые вызовы, включая риски цифрового неравенства, угрозы кибербезопасности и вопросы защиты персональных данных.

4. Усиление общественного контроля и демократического участия. Развитие механизмов общественного участия в процессе принятия государственных решений – один из ключевых факторов повышения легитимности государственной власти. Опыт развитых демократий показывает, что внедрение инструментов гражданского контроля (таких как онлайн-петиции, электронное голосование и общественные слушания) позволяет существенно повысить уровень вовлеченности граждан в правотворческий процесс [4].

Предложения по совершенствованию регулирования в Казахстане

1. Внедрение программы повышения цифровой грамотности для всех граждан.
2. Усиление контроля за работой госуслуг через онлайн-отчеты о качестве.
3. Развитие системы электронного судопроизводства.
4. Разработка открытого мониторинга жалоб граждан (по примеру Швеции).

Проведение дальнейших исследований в данных областях позволит не только глубже понять механизмы функционирования конституционных правоотношений в условиях цифровой трансформации, но и разработать научно обоснованные рекомендации по совершенствованию правовой системы Республики Казахстан с учетом международного опыта и национальных реалий.

Список использованной литературы:

1. URL: https://www.gov.kz/uploads/2022/1/13/cf39fdcb53e9b90c407de2daf5e1ff39_original.4780613.pdf

2. https://adilet.zan.kz/rus/docs/S030000012_

3. Утверждение верховенства права, общечеловеческих ценностей и приоритетов современного государства: деятельность Конституционного Совета Республики Казахстан / Под общ. ред. д.ю.н., проф. К.А. Мами. – Нур-Султан: Деловой Мир Астана, 2020. – 464 с.

4. Кемали М. Права человека и механизм их защиты. Учебное пособие. – Алматы: Издательство “NURPRESS”, 2018. – 420 с.

Бексұлтанова А.А.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты жоғары колледжінің студенті, ғылыми жетекшісі: з.ғ.м. Жұмабаева З.Ә.

ҚҰҚЫҚТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДАМУ БОЛАШАҒЫ

Құқықтық білім беру жүйесі – бұл құқықтық тәртіпті қалыптастыруға, заңды білу мен қолдануға арналған ерекше оқу жүйесі. Құқықтық білім берудің маңызы әсіресе құқық қорғаушы органдар мен мемлекеттік қызметкерлердің кәсіби деңгейін арттыруда ерекше байқалады. Қазіргі таңда, мемлекеттердің құқықтық жүйелері мен олардағы құқықтық білім беру жүйесі арасындағы тығыз байланыс маңызды мәселе болып табылады. Құқықтық білім беру жүйесінің дамуында бірнеше кезеңдер бар. Қазіргі кезеңде құқықтық білім беру мәселелері әлемде және елімізде өзекті болып отыр, себебі заң жүйесі тұрақты түрде жаңарып, халықаралық деңгейдегі заңдарды ескеру қажет.

1. Құқықтық білім беру жүйесінің негізгі мәселелері

Құқықтық білім беру жүйесінің дамуындағы басты мәселелерді нақтылауға болады:

Құқықтық білім берудің сапасы:

Құқықтық білім берудің сапасы қазіргі уақытта әлемнің көптеген елдерінде түбегейлі өзгерістерге ұшырады. Қазақстанда бұл мәселе өзекті, себебі құқықтық жүйе мен заң ғылымының қадамдары жаңартуды талап етеді.

Білім беру бағдарламалары мен курстары заманауи талаптарға сай болмауы мүмкін. Мысалы, заң факультеттеріндегі оқыту жүйесі көбінесе теорияға негізделіп, практикалық білімдерге аз көңіл бөлінеді.

2. Құқықтық білім беру әдістерінің жаңартылуы:

Қазіргі таңда көптеген университеттер мен оқу орындары білім беру әдістемелерін жаңарту бағытында жұмыс істеп жатыр. Алайда, елімізде білім беру жүйесінің барлық деңгейінде инновациялық әдістер мен техникалар толыққанды енгізілген жоқ.

Педагогикалық кадрлар мен заңгер мамандарға арналған оқыту әдістері мен оқу құралдарын үнемі жетілдіру қажеттілігі туындап отыр.

3. Құқықтық білім берудің халыққа қолжетімділігі:

Құқықтық сауаттылық деңгейінің төмендігі елімізде заңдарды түсіну мен қолданудың қиындықтарын тудырады. Құқықтық білім беру қоғамның барлық мүшелері үшін қолжетімді болу керек.

Құқықтық мәдениет пен сауаттылықты арттыру үшін арнайы бағдарламалар мен тренингтер ұйымдастыру маңызды.

4. Құқықтық білім беру жүйесінің даму жолдары

Құқықтық білім беру жүйесін жетілдіру және дамыту үшін мынадай бағыттарды ұсынуға болады:

Инновациялық әдістер мен ақпараттық технологиялар:

Онлайн білім беру платформалары, виртуалды сот тәжірибесі, электронды оқулықтар, құқықтық форумдар және басқа да ақпараттық технологияларды енгізу маңызды. Мысалы, әртүрлі оқу курстары мен жаттығуларды, сондай-ақ құқықтық білім беру процесін цифрландыруды қолдау қажет.

Халықаралық стандарттар:

Құқықтық білім беру жүйесінің халықаралық деңгейде бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін халықаралық стандарттарға сәйкес білім беру бағдарламаларын енгізу керек. Бұл бағытта шетелдік университеттермен келісімдер орнатып, тәжірибе алмасу және білім беру сапасын халықаралық деңгейде тексеру жүйесін енгізу мүмкін.

Практикалық дағдыларды дамыту:

Құқықтық білім беруде студенттерге тек теориялық білім ғана емес, сонымен бірге практикалық дағдыларды үйрету қажет. Бұл үшін студенттерді сот процестеріне,

адвокаттық қызметке, құқық қорғаушы органдарда жұмыс істеуге дайындайтын арнайы тренингтер мен практикалық курстар ұйымдастырылуы тиіс.

Құқық қорғаушы органдар мен заңгерлердің арасында тәжірибе алмасу үшін студенттерге стажировка мүмкіндігін беру керек.

Құқықтық білімнің қоғамдағы орны мен мәні:

Құқықтық білім беру тек заңгер мамандарды ғана емес, бүкіл қоғамды құқықтық мәдениетке тәрбиелеуге бағытталуы тиіс.

Құқықтық сауаттылық деңгейін көтеру үшін арнайы қоғамдық бағдарламалар мен жобаларды іске асыру қажет. Бұл бағдарламалар халық арасында құқықтық мәдениет пен заңдарды дұрыс түсіну мен қолдануға мүмкіндік береді.

Құқықтық білім беру жүйесінің болашағы

Құқықтық білім берудің болашағы зор және ол бірқатар бағытта дамуға мүмкіндіктері бар:

1. **Жаңа білім беру технологияларын енгізу**:

Құқықтық білім беру жүйесіне жаңа заманауи технологияларды енгізу арқылы оқу процесін оңтайландыру мүмкіндігі бар. Мысалы, ауқымды деректер, жасанды интеллект және блокчейн технологиялары құқықтық білім беруде маңызды рөл атқаруы мүмкін.

Құқықтық білім берудегі жаңа онлайн платформалар, электронды кітаптар және мобильді қосымшалар студенттерге оқу процессін ыңғайлы әрі қолжетімді етеді.

2. **Құқықтық білім беру және қоғамдық саясат**:

Құқықтық білім беру жүйесінің қоғамдағы орны мен рөлі арта түседі. Құқықтық білім беру бағдарламаларының қоғамдық-саяси процестерге ықпалы зор, себебі олар азаматтардың заңды құқықтарын түсіну мен қорғауға мүмкіндік береді.

Заңдардың дұрыс қолданылуын қамтамасыз ету үшін жоғары білікті құқықтық мамандардың болуы қажет, бұл өз кезегінде құқықтық білім беру жүйесінің тұрақты дамуын талап етеді.

3. **Құқықтық білім берудің көпдеңгейлі жүйесі**:

Құқықтық білім берудің бірнеше деңгейлерін дамыту керек: мектеп деңгейіндегі құқықтық білім, жоғары білім жүйесі, заңгерлік магистратура мен докторантура, кәсіби қайта даярлау курстары және т.б.

Бұл көпдеңгейлі жүйе қоғамның әрбір мүшесіне құқықтық білім беруге бағытталуы керек.

Қорытынды

Құқықтық білім беру жүйесі қазіргі кезде үлкен өзгерістер мен жаңаруларды талап етеді. Бұл жүйенің тиімділігі мен сапасын арттыру үшін оның барлық деңгейлерінде инновациялық әдістер мен технологияларды енгізу, халықаралық стандарттарға сай бағдарламаларды қабылдау қажет. Құқықтық білім берудің болашағы бар, себебі ол қоғамның құқықтық мәдениетін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Осы бағытта жүргізілетін зерттеулер мен реформалар құқықтық жүйенің тұрақтылығын қамтамасыз етеді және халықтың құқықтық сауаттылығын арттыруға септігін тигізеді.

Болатбай А.А.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қ., ғылыми жетекшісі:з.ғ.м.,аға оқытушы Айтқұлова А.М.

САЛЫҚ ЗИМАНҰЛЫ ЗИМАНОВТЫҢ ЕҢБЕКТЕРІ – ҚҰҚЫҚТЫҚ ОЙДЫҢ ҚАЙНАР КӨЗІ

Салық Зимановтың өмір жолдары ғылыммен тікелей байланысты. Мамандығы заңгер болса да, ғылымға деген қызығушылығы артып, өзінің қызметін Ғылым академиясымен байланыстырды. Аспирантураға түсіп, заң саласының қыры мен сырын

тереңдете зерттеуге зейін қойды. Сөйтіп, тәуелсіздігімізді алғанға дейін де қазақ қоғамындағы заң саласының тереңдей қалыптасуына, дамуына елеулі үлес қосты.

Тәуелсіздік жылдары қайраткердің Ата Заңымыздың жазылып, қабылдануында тікелей қолтаңбасы бар. Конституциялық Заңды дайындау комиссиясының құрамында болды, сарапшылар тобын басқарды. Әрбір заң баптарының мәнісін мерзімді баспасөз беті арқылы түсіндіруге тырысты, қарапайым халықтың талқысына салды. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі адам құқығы және конституциялық заңдылықтар комитетінің төрағасы болды. Елімізде болып жатқан оқиғаларға аса жауапкершілікпен қарап, жасалынатын әрбір реформаның талқылауына қатысты.

Қазақ Заңдарының өткен тарихын (Есім ханның ескі жолы, Қасым ханның қасқа жолы, «Жеті жарғы») салыстырмалы түрде саралап, қазақ қоғамында оны қолданудың барысын нақтылады. Шоқан, Абай сияқты қазақтың ірі қайраткерлерінің заң саласына қатысты жазылған еңбектерін, пайымдарының маңыздылығын түсіндірді.

Сонымен, соғыс майданының батыры Салық Зиманов ғылымның да алғы шебіндегі батыр екендігін күмән-күдіксіз дәлелдеді. Тұлғаның осынау қасиеттерін алғаш рет атап көрсеткен академик Манаш Қозыбаев болатын. 2001 жылы «Атырау» газетінде жариялаған «Осы жұрт Салық Зимановты біле ме екен» мақаласында: «Салық Зиманұлы үш майданның – соғыстың, ғылымның, адамгершілік майдандарының қас батыры» деп жазғаны бар.

С. Зимановтың тәуелсіздік үшін күресінің басты қорытындысы 1990 жылғы 25 қазанда Қазақстанның егемендігі туралы Декларацияны қабылдау болып табылады. Бірнеше ай бойы талқыланып, толықтырулар мен өзгерістерге ұшыраған құжаттың соңғы нұсқасын даярлауға құрылған парламенттік комиссияның төрағалығына Салық Зимановтың кандидатурасы мақұлданды. Комиссия 10 күнге жуық қызу жұмыс істеді. Парламенттің пленарлық мәжілісі де шақырылды. Комиссия төрағасының баяндамасы оқылған соң, 6 сағатқа созылған талқылау өтті. Бұл 1990 жылғы 25 қазан күні еді.

Депутат Салық Зиманов 1991 жылы Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздігі туралы Конституциялық заңды қабыладуға, 1993 жылы тәуелсіз елдің тұңғыш Конституциясын қабылдауға тікелей араласты.

Қортындылай келе, Салық Зиманов қазақ қоғамын демократияландыруға бағышталған әлденеше бастамалар көтерді. Салық Зимановтың бұл еңбектері қазіргі таңда да тарихи маңыздылығын жоймай, жазылып жатқан ғылыми зерттеулерге арқау болып отыр.

Жалпы Тәуелсіз Қазақстанның төл Ата заңының тарихы 1993 жылдан басталады. Ал қазіргі қолданыстағы екінші Конституция жобасы заң саласындағы ірі тұлғалардың, соның ішінде ерекше атап айтар болсақ, Салық Зимановтың және басқа да ғалымдар мен саясаткерлердің қатысуымен 1995 жылы 30 тамызда қабылданған еді. Осыдан 30 жыл бұрын, 30 тамызда Конституциялық референдум өтті және соның нәтижесінде Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясы қабылданды.

Күні бүгінге дейін Конституцияға 1998, 2007, 2011, 2017, 2019 және 2022 жылдары өзгерістер енгізілді. Ата заңымызға соңғы өзгертулер мен толықтырулар 2022 жылы 5 маусымда өткен жалпыұлттық референдум арқылы қабылданды. Нәтижесінде Конституцияның 33 бабына бірнеше ондаған өзгеріс енгізілді.

Дана Ж.,
Дарынды қыз балаларға арналған «Білім – инновация» лицей интернаты КММ оқушысы, ғылыми жетекшісі: тарих және құқық негіздері пәндерінің мұғалімі, педагог-шебер Рысмамбетова Б.Т.

БЮРОКРАТИЯНЫҢ ҚАЗАҚСТАНҒА ТАРТЫЛҒАН ШЕТЕЛДІК ИНВЕСТИЦИЯЛАРҒА КЕРІ БЕРЕТІН ӘСЕРІН ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖОЛЫМЕН ТОҚТАТУЫ

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін 28 жыл ішінде елге 330 миллиард АҚШ долларынан астам шетелдік инвестиция тартты [1]. Қазіргі таңда еліміз қаржы салуға ниеттенген ірі компаниялармен келісімдерге келіп, нарықта маңызды рөлге ие болды. Инвестициялардың басым бөлігі Еуропалық одақ елдерінен келіп түседі. Мысалы, соңғы 6 айда Қазақстан экономикасына 5,2 миллиард АҚШ доллары көлемінде еуропалық инвестиция құйылды [2]. Жыл сайын Қазақстан экономикасы бәсекеге қабілетті болып, инвестициялар үшін тартымды бола түсуде. Бүгінде шетелдік капиталмен жұмыс істейтін компаниялар саны 16,5 мыңға жетіп, өткен жылмен салыстырғанда 17.4 %-ға артты [3].

Қазақстан өтпелі экономикалы дамушы мемлекет болғандықтан, оның қаржы жүйесі әлемдік нарықтағы өзгерістерге тәуелді. Соңғы 30 жылда теңгеге әсер еткен 6 жаһандық қаржы дағдарысы мен 5 девальвация тіркелді. Нәтижесінде, 1993 жылы 1 АҚШ доллары 4 теңге тұрса, 2021 жылы 400 теңгеге дейін құнсызданды [4]. Бұл жағдай жабдықтарды сатып алуды қымбаттатып, инвесторлардың сенімін төмендетіп, қарыз жүктемесінің артуына және тұтынушылық сұраныстың әлсіреуіне алып келді. Мемлекет тарапынан инвесторлар үшін көптеген преференциялар қарастырылған. Салықтық жеңілдіктер аясында инвесторлар корпоративтік табыс салығынан, сондай-ақ жер және мүлік салығынан 10 жылға дейін босатылады. Сонымен қатар, елге әкелінетін жабдықтарға қосылған құн салығы алынбайды, бұл инвесторлардың бастапқы шығындарын едәуір төмендетеді. Алайда, преференцияларды рәсімдеу кезінде инвесторлар көптеген мәселелерге тап болады. Олардың ішінде кең таралған мәселе – бюрократия. Бюрократиялық кедергілер мен әкімшілік рәсімдердің күрделілігі Қазақстандағы инвесторлар санын азайтып, олардың кәсіп бастауына айтарлықтай тосқауыл болып отыр. Бұл мәселені тіпті үкімет мүшелері де мойындайды. Мысалы, Премьер-министр Олжас Бектенов Қазақстандағы инвестиция көлемінің төмендегенін сынға алып, он бір өңір жоспарлы көрсеткішке жете алмағанын атап өтті [5].

Мемлекеттік кәсіпорындардың көп болуы және олардың басқарылуының ашық болмауы да инвестиция тартудағы негізгі кедергілердің бірі. Дүниежүзілік экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ДЭЫҰ) инвестициялық департаментінің басшысы Стивен Томсеннің айтуынша: «Компаниялар Қазақстанда өз бизнесін тіркеуге көп уақыт жұмсайды, бұл – үлкен мәселе» [6]. Бұл пікірді сингапурлық кәсіпкер Бенни де қолдайды. Ол Қазақстанға инвестициялық климатты жақсарту үшін Сингапурдың тәжірибесінен үлгі алу қажет екенін атап өтті. «Көптеген инвесторлар күрделі бюрократиялық процестер мен сыбайлас жемқорлыққа байланысты Қазақстаннан кетеді», – дейді ол. Бенни әсіресе көші-қон қызметтеріндегі артық рәсімдердің бизнеске кері әсерін тигізетінін мысалға келтіріп, «15 рет көші-қон қызметіне барып, үш айлық виза рәсімдеуге тырыстым. Әр жолы жаңа құжаттар талап етіліп, процесс ұзаққа созылды» - деп наразылығын білдірді [7]. Бюрократия мәселесін шешу үшін инвесторларға заңнамалық өзгерістер туралы толық ақпарат беру өте маңызды.

Қазіргі таңда рұқсат беру жүйесі тым күрделі. Экономист Аслан Тукиевтің пікірінше, «Рұқсаттарды бір мемлекеттік орган берсе, инфрақұрылым мен жерді басқа жергілікті органдар бөледі, ал құжаттарды рәсімдеуді үшінші тарап мекемелері жүргізеді. Соның салдарынан инвестор қажетті қағаздарды жинап болғанша, олардың мерзімі өтіп кетеді». Бұл жағдай инвесторлар тарапынан мемлекеттік органдарға көптеген сот

талаптарының түсуіне себеп болды. 2024 жылы Қазақстанның әкімшілік сотына инвесторлардан 200-ге жуық шағым түсті [8]. Инвестициялық ахуалдың нашарлауын сандар да растайды. Қазақстанға жыл сайынғы тікелей шетелдік инвестициялар (ТШИ) көлемі 2015 жылы 37%-ға төмендеп, 23,7 миллиард доллардан 14,8 миллиард долларға дейін қысқарды. Сонымен қатар, Қазақстанның экспорттық-импорттық операцияларды рәсімдеу көрсеткіші төмен деңгейде қалып отыр. Бір ғана экспорт-импорт операциясын рәсімдеу үшін тоғыз түрлі құжат дайындау керек, ал бұл процестің өзі екі айдан астам уақыт алады [9].

Бұл мәселені 2008-2012 жылдардағы әлемдік рейтингтерден де көруге болады. Кәсіп бастау мүмкіндігі бойынша Қазақстан 2008 жылы 57-орында тұрса, 2010 жылы 82-орынға дейін төмендеді. Алайда, 2011 жылы 47-орынға дейін көтеріліп, 2012 жылы қайтадан 57-орынға тұрақтады. Бұл елдегі кәсіпкерлік ортаның тұрақсыздығын және әкімшілік рәсімдердің күрделілігін көрсетеді. Құрылысқа арналған рұқсаттар мен лицензиялар алу көрсеткіші бойынша Қазақстан 2008 жылы 173-орын, 2009 жылы 175-орын, 2010 жылы 143-орынға дейін жақсарды. Бірақ кейінгі жылдары көрсеткіш тұрақсыз болып, 2011 және 2012 жылдары 147-орынды иеленді [10]. Бұл құрылыс саласында бюрократиялық кедергілердің бар екенін білдіреді.

Бұл көрсеткіштер Қазақстанның кәсіп бастауға ыңғайлы әрі тартымды ел екенін көрсетеді. Алайда, құжаттарды рәсімдеу ұзақ және түсініксіз жүйеде болғандықтан, шетелдік кәсіпкерлер үшін қиындықтар туындайды. Көрсетілген мәселелерді шешу үшін Қазақстан басшылығы бюрократиялық рәсімдерді жеңілдету шараларын қабылдады, алайда, өкінішке орай, бұл шаралар мәселелерді шешуге әкелген жоқ. Соның салдарынан Қазақстан Республикасы инвесторларды жоғалтуды жалғастыруда, ал бұл өз кезегінде ауылдық аймақтар мен қалалық агломерациялардың әлеуметтік әл-ауқатын жақсарту мүмкіндігінен айыруда.

Кейбір мәселелерді шешу үшін «Бір терезе» қағидатын пайдалану оңайырақ болар еді. Бұл қағидаттың мәні – инвесторлар, кәсіпкерлер немесе азаматтар барлық қажетті қызметтер мен рұқсаттарды бір орталық арқылы алу мүмкіндігіне ие болуы. Бұрынғыдай бірнеше мемлекеттік мекемені аралаудың қажеті жоқ. «Бір терезе» қағидаты бюрократияны азайтуға көмектеседі, бірақ оның толық тиімділігі үшін оны цифрландыру, процедураларды ашық жүргізу және қажетсіз келісімдерді қысқарту шараларымен біріктіру қажет. 2023 жылы инвесторлар үшін «Бір терезе» қағидасын қолдану алғаш рет N 11-1-4/327 нөмірімен ұсынылған болатын [11]. Алайда, инвестициялардың үздіксіз төмендеуіне байланысты мен бұл қағиданы келесі бағыттар бойынша толықтырып, жетілдіру қажет деп санаймын:

1) Толық цифрландыру қажет. Барлық рұқсаттар мен құжаттарды электронды түрде рәсімдеу уақытты үнемдейді. Мысалы, Эстония бұл жүйені толығымен іске асырып, кәсіпкерлерге барлық рұқсаттарды онлайн алуға мүмкіндік берді. Қазақстанға осы тәжрибену пайдалану керек.

2) Мемлекеттік органдардың үйлесімді жұмысын қамтамасыз ету керек. Сингапурда барлық мемлекеттік қызметтер біртұтас цифрлық жүйеге біріктірілген, бұл кәсіпкерлерге процестерді жылдамдатуға көмектеседі.

3) Қажетсіз келісімдерді қысқартып, нақты мерзімдер белгілеу қажет. Грузияда кәсіп ашу бір күнде жүзеге асады, ал рұқсаттар нақты уақыт аралығында беріледі.

4) Ашықтықты арттыру маңызды. Оңтүстік Кореяда азаматтар мен инвесторлар өз өтініштерін нақты уақыт режимінде қадағалай алады.

5) Мемлекеттік қызметкерлердің біліктілігін арттыру керек. Дубайда мемлекеттік қызметкерлер жасанды интеллект арқылы оқытылып, цифрлық жүйелермен жұмыс істеуге дайындалады.

Жоғарыда көрсетілген шетелдік тәжірибелерді зерттеп, жүйелеп, пилоттық режимде бір аймақта қолдану арқылы олардың тиімділігін тексеріп, ең нәтижелі тәжірибелерді елімізге енгізу қажет. Аталған жұмыстар Қазақстан Республикасының

инвестициялық климатын жақсартуға және тартылған шетелдік инвесторларды жоғалтпауға ықпал етеді. Осы бастамаға байланысты Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2025 жылы 28 қаңтарда өткен үкіметтің кеңейтілген отырысында инвестиция тарту бағытында жұмысты күшейту керектігін атап өтті. Егер ұсынылған реформалар жүзеге асса, Қазақстан шетелдік капитал үшін тартымды аймаққа айналып, экономикалық өсімді қамтамасыз ете алады. Қазіргі таңда басты міндет – бюрократиялық процестерді қысқартып, инвесторлар үшін барынша ыңғайлы жүйе қалыптастыру қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Инвестиции как ключевой драйвер роста казахстанской экономики: новые предприятия, передовые технологии и создание рабочих мест // https://primeminister.kz/ru/news/reviews/investicii-kak-klyuchevoy-drayver-rosta-kazahstanskoy-ekonomiki-novye-predpriyatiya-peredovye-tehnologii-i-sozdanie-rabochih-mest?utm_source=chatgpt.com
2. Еуропа елдері Қазақстан экономикасына 6 айда $5,2 млрд инвестиция салды. URL: https://khabar.kz/kk/news/alemde/155936-europa-elderi-kazakstan-ekonomikasyna-6-ajda-5-2-mlrd-investitsiya-saldy
3. Почти 8% всех действующих крупных предприятий в стране приходится на иностранные компании. URL: https://finprom.kz/ru/article/pochti-8-vseh-dejstvuyushih-krupnyh-predpriyatij-v-strane-prihoditsya-na-inostrannye-kompanii?utm_source=chatgpt.com
4. Какой финансовый кризис сильнее всего ощутил Казахстан. URL: https://forbes.kz/articles/kakoy_finansovyiy_krizis_silnee_vsego_oschutil_kazahstan
5. Жулмухаметова Ж. Есть бюрократия» — на критику премьера в связи с уходом инвесторов из Казахстана ответил глава МНЭ. URL: https://orda.kz/est-bjurokratija-na-kritiku-premera-v-svjazi-s-uhodom-investorov-iz-kazahstana-otvetil-glava-mnje-393151/
6. Балаева Е. Инвесторов пугает бюрократия Казахстана» URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31142866&pos=4;-70#pos=4;-70
7. Рымбаева А. Многих инвесторов отпугивает бюрократия в Казахстане – бизнесмен из Сингапура. URL: https://365info.kz/2017/09/mnogih-investorov-otpugivaet-byurokratiya-v-kazahstane-biznesmen-iz-singapura
8. Иностранные инвесторы подали более 200 исков на госорганы Казахстана. URL: https://mail.kz/ru/news/kz-news/inostrannye-investory-podali-bolee-iskov-na-gosorgany-kazahstana
9. Жанибек А. Прямые иностранные инвестиции в экономике Казахстана. URL: https://forbes.kz/articles/pryamyie_inostrannyie_investitsii_v_ekonomike_kazahstana
10. Атабаев Д. Бизнесу в Казахстане мешают бюрократия и слабая банковская система.

Жұмабек Ә.С.,

Еуразия Технологиялық университетінің студенті,

Алматы қ., ғылыми жетекшісі: з.ғ.м.,аға оқытушы Қалелқызы Т.

МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАР ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПРОКУРАТУРАНЫҢ ОРНЫ

Қазақстан Республикасында прокуратура өз қызметін дербес жүзеге асыратын және Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын мемлекеттік орган болып табылады. Ол заңдардың орындалуын қадағалау, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың заңды міндеттерін орындауын қамтамасыз ету үшін жауапты. Қазақстан Республикасында прокуратура мемлекеттік органдар жүйесінде шешуші рөл атқаратын маңызды институт болып табылады.

Қазақстандағы прокуратураның құқықтық негіздері Қазақстан Республикасының Конституциясында және «Прокуратура туралы» Конституциялық заңда қарастырылған. Прокуратураның Қазақстандағы мемлекеттік органдар жүйесіндегі орны еліміздің Конституциясымен және заңдарымен айқындалады.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес прокуратура өз қызметін Қазақстан Республикасы Президентінің құзырында жүзеге асыратын дербес мемлекеттік орган болғандықтан, Конституцияның 83-бабында прокуратура өз өкілеттіктерін басқа мемлекеттік органдардан, жергілікті өзін-өзі басқару органдарынан, қоғамдық бірлестіктерден, лауазымды адамдардан тәуелсіз жүзеге асырады деп көрсетілген.

«Прокурор» сөзі латын тіліндегі «procouro» сөзінен шыққан және латын тілінен аударғанда «қамқорлық көрсету, қамтамасыз етемін, қадағалаймын» деген мағынаны білдіреді. Прокурор ол прокуратура органының лауазымды адамы. Сотта ол мемлекет мүддесін білдіреді.

Прокуратура органдарының жүйесі иерархиялық түрде ұйымдастырылып, оған облыстық, қалалық, аудандық, мамандандырылған прокуратуралар кіреді. Прокуратураға қылмыстық істерді қозғау, қылмыстарды тергеп-тексеру, мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың заңдарды орындауын қадағалау, сотта мемлекет мүддесін білдіру бойынша кең өкілеттіктер берілген.

Қазақстанда прокуратураны Қазақстан Республикасының Президенті тағайындайтын Бас Прокурор басқарады. Бас Прокурор Қазақстандағы Прокуратураның басшысы болып табылады және оны Сенаттың мақұлдауымен Қазақстан Республикасының Президенті тағайындайды.

Бас Прокурор прокуратураның тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етуге және құқықтық мәселелерде мемлекет мүддесін білдіруге жауапты. Бас Прокурорға өзіне бағынысты прокурорлардың жұмысын қадағалау және заңның орындалуын қамтамасыз ету жүктелген. Бас Прокурор Қазақстан Республикасының Президентіне есеп береді және Парламентке прокуратураның қызметі туралы есеп береді. Бас Прокурорға оның орынбасарлары мен оған бағынысты прокурорлар көмектеседі.

Прокуратура өзінің прокурорлық функцияларымен қатар қадағалау қызметін де атқарады. Ол сот шешімдерінің заңдылығын қадағалайды, мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғаларға заңгерлік көмек көрсетеді, азаматтардың мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдарының іс-әрекеттеріне шағымдарын қарайды. Қазақстандағы прокуратура мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, олардың лауазымды адамдарының заңдардың орындалуын және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуын қадағалауды жүзеге асырады. Сондай-ақ қылмыстарды тергеуді жүзеге асырады және заңды бұзған тұлғаларды жауапқа тартады.

Жалпы алғанда, Қазақстандағы прокуратура заңдылықты сақтаудың және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың маңызды тетігі болып табылады. Оның басқа мемлекеттік органдардан тәуелсіздігі оның өз функцияларын жүзеге асырудағы тиімділігі мен бейтараптығын қамтамасыз ету үшін өте маңызды. Прокуратура басқа мемлекеттік органға немесе лауазымды тұлғаға бағынбайтын дербес орган екені бәрімізге мәлім.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес прокуратура мемлекеттік басқарудың орталық органы іспеттес және заңдардың орындалуын қадағалауды, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуді жүзеге асырады. Прокуратураның қылмыстық істерді қозғау, құқық бұзушыларды айыптау, сотта мемлекет атынан өкілдік ету өкілеттігі де бар.

Прокуратура өзінің қадағалау және прокурорлық функцияларымен қатар конституциялық құрылысты, мемлекеттің қауіпсіздігін, қоғамдық мүддені қорғау міндетін де атқарады. Бұған мемлекетке қарсы қылмыстарды тергеп-тексеру, құқық қорғау органдарының қызметін қадағалау, мемлекеттік қызметкерлердің іс-әрекеттерінің заңдылығын қамтамасыз ету өкілеттігі кіреді.

Қазақстандағы прокуратураның функциялары «Прокуратура туралы» Конституциялық заңында көрсетілген (3-бапта). Оларға мыналар жатады:

1. Қазақстан Конституциясы мен заңдарының орындалуын қамтамасыз ету.

2. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, оның ішінде әділ сот талқылауы, сот төрелігіне қолжетімділік, мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың заңсыз әрекеттерінен қорғау.

3. Бас бостандығынан айыру орындарында адам құқықтары мен бостандықтарының сақталуын қадағалау.

4. Қылмысты тергеп-тексеру және құқық бұзушыларды жауапқа тарту үшін заңды шаралар қолдану.

5. Мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың шешімдері мен әрекеттерінің заңдылығын қадағалау.

6. Сот ісін жүргізуде мемлекет мүддесін қорғау.

7. Мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғаларға құқықтық көмек көрсету.

8. Заңнамалық актілерді әзірлеуге қатысу.

ҚР Конституциясы және «Прокуратура туралы» Конституциялық заңы прокуратураны мемлекеттік органдар арасындағы дербес жүйе ретінде, ал прокурорлық қадағалауды прокуратура органы ретінде анықтады.

ҚР Конституциясына сәйкес, республикадағы мемлекеттік билік біртұтас. Ол Конституция мен заңдар негізінде заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөліну, олардың тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесін пайдалану арқылы өзара іс-қимыл жасау қағидаттарына сәйкес жүзеге асырылады (3 бап, 4 бөлімде).

Прокуратураға қатысты ережелер ҚР Конституциясының «Соттар және сот төрелігі» бөліміне енгізілген. Бірақ, бұл жерде прокуратура соттармен қатар сот билігіне ие болады дегенді білдірмейді. Прокуратура органдарының міндеттері мен функцияларының сипаттамасы прокуратураны биліктің сот тармағына, сондай-ақ басқа атқарушы мен заң шығарушы тармақтарына жатпайтынына ешқандай күмән келтірмейді.

Прокуратура органдары биліктің үш тармағының әрқайсысымен функциональды байланысты болса да, ешқайсысына толығымен жатпайды. Мемлекеттік құрылымдағы прокуратураның мұндай өзіндік жағдайы билік тармақтарының қызметін теңестіруге жөне олардың оңтайлы іс-қимылын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, мемлекеттік кызметтің жеке түрі ретінде прокурорлық қадағалаудың өзгешелігі туады.

Прокурорлық қадағалау мемлекеттік қызметтің басқа нысандарынан, ең алдымен мемлекеттік функцияларды орындауда өзінің тағайындалуымен ерекшеленеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамыздағы республикалық референдумда қабылданған) (19.09.2022 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен). URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000

2. Құқық қорғау қызметі туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380-IV Заңы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000380

3. Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдары, азаматтық қорғау органдары және мемлекеттік фельдъегерлік қызметі қызметкерлерінің әдеп кодексін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2023 жылғы 2 қаңтардағы № 81 Жарлығы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2300000081

4. Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы № 132 Конституциялық заңы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000132

5. Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің кейбір нормативтік қаулыларын қайта қарау туралы Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2017 жылғы 3 қарашадағы № 3 нормативтік қаулысы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/S1700000003

Зеннат А.Г.,
студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: к.ю.н., доцент Калбаев Н.Е.

ИНСТИТУТ АДВОКАТУРЫ И СИСТЕМА СУДОПРОИЗВОДСТВА В ШАРИАТЕ

Обоснование правовых норм тем или иным вероучением всегда было характерным и распространенным явлением в мировой истории. В этом отношении мусульманская юриспруденция не является исключением.

Тем не менее, Шариат- как свод Законов исламского права, не имеет аналога в других религиозных законодательных системах.

Анализ главных разделов канонического Шариата, показывает следующее.

Оформление права в рамках Шариата включало и создание юридических, правовых институтов, в частности института адвокатуры. Развитие частной собственности, расширение экономических и торговых связей приводило к усложнению системы их защиты, что вело к образованию профессионального слоя юристов: судей, нотариусов, адвокатов…

В частности, в шариате дело, ведение которого поручается другому, называется «вакалат», а его исполнитель, доверенное лицо – «Вакиль» – адвокат. Человек может поручить другому лицу: продать свой дом, заключить брачный договор и т.д. Если адвокат находится в другом городе, ему посылается доверенное письмо – доверенность на выполнение поручения.

Доверенным лицом, адвокатом, по законам Ислама, не может стать носящий «ихрам» (специальное одеяние для совершения паломничества в Мекку). Такой человек должен думать только о Боге, молитве и исполнении обрядов паломничества, ибо по традиции Ислама человек в ихраме, произнося формулу «Лаббайк-аллохума лаббайк» (Вот я перед тобой, Аллах), находится перед Аллахом, и ничто не должно отвлекать его от мыслей о Боге.

Адвокат не имеет права передать дело другому адвокату без разрешения доверителя. Если дело поручено нескольким исполнителям, то в случае смерти или отказа одного из них начатое дело не прекращается.

Если же в «вакалате» участвуют только двое – поручитель и исполнитель, то в случае смерти одного из них дело автоматически прекращается. В случае, когда адвокат или защитник умирает, или становится невменяемым, сделка утрачивает свою юридическую силу.

Оберегая частную собственность от посягательства самих адвокатов, Шариат тщательно разрабатывает их права и обязанности, причем к категории адвокатов причисляются часто доверенные лица и посредники, права которых также строго регламентированы. Например, если кому-то передана одежда для продажи, а посредник этот не продал, а сам стал использовать, и износил ее, то он обязан купить взамен новую или выплатить ее владельцу сумму, равную стоимости данной одежды. По этому прецеденту решаются другие подобные дела.

Возникновение института адвокатуры в шариатском судопроизводстве явилось результатом развития и усовершенствования исламской юридической практики. Мусульманские адвокаты, принадлежащие к исторически оформившемуся сословию юристов, выступают в качестве посредников между шариатским судом и гражданами.

Первоначальный Ислам не имел стройной системы судопроизводства. Мухаммад, как глава мусульманской общины, лично решал судебные вопросы и выносил приговоры, иногда поручая это своим сподвижникам. В Коране говорится об обязанности Пророка судить на основе Корана: «Мы ниспослали тебе Писание в истине, чтобы ты мог судить среди людей так, как показал тебе Аллах»

Известный арабский правовед IX века Йахйа ибн Адам (Китаб аль Харадж. Лейден,

1896, 55-56) сообщает о случае, когда некий мусульманин убил человека «из народа Священного Писания» – «зим-ми». Пророк сам разбирал дело, и по его приговору убийца был предан смерти. Мухаммад выносил приговоры в присутствии конфликтующих сторон. Местом судебного разбирательства часто служила мечеть. Хотя законы Шариата не одобряют обсуждение земных дел в мечети, ибо она - место, где человек общается с Богом, тем не менее, все дела светского характера, наряду с религиозными, освящались Исламом и связывались с ним. Известно, что ещё в X веке фатимидский верховный судья – «кади аль-кудат» – разбирал судебные дела в мечети Аль-Азхар.

Характерной чертой судебного разбирательства первоначального Ислама являлось отсутствие адвокатов. «Кади»-судья непосредственно требовал личного присутствия истца и ответчика. Для шариатского суда они именуются одинаково: «муддаи» (потерпевшие). Лишь по окончании разбирательства дела, после вынесения приговора, осужденный начинал именоваться виновным: таким образом, соблюдалась презумпция невиновности, как один из основополагающих принципов судопроизводства.

Другая отличительная черта раннего судебного разбирательства – принцип непрерывности судебного процесса и отсутствие письменного делопроизводства. Как правило, кади в течение одного заседания завершал судебное разбирательство и выносил окончательное решение, и это считалось признаком его опытности и умелости.

Дело рассматривалось устно, публично, без всяких формальностей, и окончательный его исход полностью зависел от кади. В дальнейшем судопроизводство Шариата расширилось, чего требовало социально-политическое устройство государства, расширение границ мусульманского мира.

Уже в период первых халифов появились судебные органы во главе с «кади аль-кудат». Кади проводил судебное разбирательство с помощью «мазакки», который занимался проверкой личностей свидетелей, «касима» – служителя суда, который знал все правила распределения имущества, нескольких «аванов», которые устанавливали порядок в суде, приводили в исполнение его решения, следили за явкой свидетелей, и «амина аль-хукма», ведавшего делами опеки, охраны имущества.

Позже появились в судебной системе и полицейские органы – «шурта». Полицейские действовали в зависимости от конкретных условий, в согласии с шариатским судом, а также и самостоятельно. Известный арабский историк Ибн-Халдун сообщал, что «вопросы, связанные с обеспечением безопасности людей, разбирала исключительно шурта (полиция) без вмешательства кади».

В Османской империи кади сохранялись в качестве ведущих судей на местах. Они подчинялись «шейх-уль-Исламу» – главе всех шариатских судов, который назначался султаном. Весь шариатский судебный аппарат, возглавляемый шейх-уль-Исламом, имел в своем непосредственном ведении ряд ведомств: по вынесению приговоров, по ведению делопроизводства, по оформлению судебных документов и т.д.

В период упадка Османской империи, с усилением влияния западных держав и притоком иностранного капитала, под нажимом европейских государств в отдельных мусульманских странах создавались коммерческие светские суды с участием как мусульманских, так и христианских купцов (подданных мусульманских и западных стран).

Эти смешанные суды руководствовались преимущественно нормами западного (европейского) гражданского права. Поскольку представители мусульманских купцов еще слабо знали основы западных правовых норм, в исходе судебного дела в пользу мусульманина гарантии конечно быть не могло.

Вместе с тем, юристу нетрудно заметить, что в ныне действующем гражданском законодательстве многих европейских стран, в том числе и Республики Казахстан, имеются нормы заимствованные из системы шариатского судопроизводства либо созданные под влиянием её установлений.

В нашем государстве, находящемся на стадии развития собственной правовой

науки и законодательства, несомненно должны быть восприняты положительные черты различных правовых культур, защищающих права и свободы граждан и общества в целом, гарантированные Конституцией

Лукьянова Ю.И., Елькин Д.А.,
студенты Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: к.ю.н., доцент Крушинская Е.В.

ТЕХНОЛОГИЯ DEEPFAKE И АВТОРСКОЕ ПРАВО: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Бурное развитие технологий искусственного интеллекта, включая создание дипфейков, формирует новые вызовы для правового регулирования, прежде всего в сфере авторских прав. Дипфейки, представляющие собой синтетический контент, созданный посредством алгоритмов глубокого обучения, ставят перед правоприменителями вопросы о правах на авторство, законности использования таких материалов и защите личных нематериальных прав граждан. В отсутствие специализированных норм, регулирующих создание и распространение дипфейков, возникает острая потребность в адаптации существующего законодательства и разработке новых механизмов правовой защиты.

Актуальность данного исследования обусловлена как быстрым внедрением искусственного интеллекта в различные сферы общественной жизни, так и возникающими на этом фоне правовыми коллизиями в области авторского права. Дипфейки, обладая значительным творческим и коммерческим потенциалом, одновременно несут угрозу нарушения авторских и личных неимущественных прав, подрывают репутацию и создают риски вторжения в частную жизнь. В Республике Казахстан на сегодняшний день отсутствует специализированное правовое регулирование дипфейков, что приводит к неопределенности в правоприменительной практике и затрудняет защиту интересов граждан и правообладателей.

На международном уровне защита авторских прав в цифровую эпоху регулируется такими документами, как Бернская конвенция об охране литературных и художественных произведений и Договор ВОИС по авторскому праву. Казахстан также следует принципам этих соглашений.

Ответственность за создание и распространение дипфейк-контента представляет собой сложную и многоуровневую проблему, которая затрагивает несколько участников: создателей, распространителей, платформы и пользователей. Согласно исследованиям Йисроэля Мирского и Венке Ли, основная ответственность лежит на создателях дипфейк-контента, которые используют технологии искусственного интеллекта и алгоритмы глубокого обучения, в частности генеративные состязательные сети (GANs), для создания синтетических медиа [1]. Однако платформы, которые размещают и распространяют такой контент, включая TikTok, YouTube, Twitter (X), Facebook, Instagram и др., также несут значительную ответственность в части модерации и проверки поступающего контента и обеспечения соблюдения правовых и этических норм.

С точки зрения авторского права, использование технологии дипфейк часто связано с недобровольным использованием изображения, голоса и образа человека, которые могут быть защищены авторским правом, правами на собственное изображение, а также Конституционными принципами о защите приватности. Статья 145 Гражданского Кодекса Республики Казахстан запрещает использование изображения человека без его согласия, а в случае смерти лица – без согласия наследников [2]. Это означает, что создание и распространение дипфейков, использующих чужое изображение, может быть расценено как нарушение закона.

Вопрос лицензирования дипфейк-контента и защиты авторских прав остается

предметом активных дискуссий. Для решения данной проблемы, предлагаем использовать технологические ресурсы, для защиты авторских прав и контроля использования дипфейк технологии. Например, цифровые водяные знаки. Они могут внедрять невидимые пометки или маркеры в медиа-контекст для отслеживания их происхождения и предоставления указания авторства. Можно отметить, технологию блокчейн – это распределенная база данных, у которой устройства хранения данных не подключены к общему серверу, то есть такая база данных является децентрализованной. Она хранит постоянно растущий список упорядоченных записей, называемых блоками [3]. Создавая неизменяемые записи оригинального контента и его авторизованных производных, блокчейн может стать инструментом для предотвращения недобровольного распространения дипфейк-контента и облегчения механизмов лицензирования технологии дипфейк.

Проведенное исследование теоретико-правовых основ авторского права и анализа правовой природы технологии дипфейк позволяет сделать вывод о том, что современное законодательство Республики Казахстан, хотя и предоставляет базовые механизмы защиты авторских прав, не пригодно регулировать общественные отношения, связанные с развитием искусственного интеллекта и цифровых технологий. Авторское право, регулируемое Законом РК «Об авторском праве и смежных правах», направлено на защиту интересов авторов и правообладателей, однако оно не охватывает специфику контента, созданного с использованием технологий искусственного интеллекта, таких как дипфейк.

Для эффективного регулирования дипфейков и других технологий искусственного интеллекта необходимо адаптировать международный опыт и внести соответствующие изменения в законодательство Республики Казахстан, то есть:

1. Введение юридического определения дипфейков и установление правовых рамок для их использования.
2. Усиление ответственности онлайн-платформ, мониторинг и удаление вредоносного контента.
3. Обязательная маркировка контента, созданного с использованием искусственного интеллекта, для повышения прозрачности.
4. Установление гражданской и уголовной ответственности за злонамеренное использование дипфейков.
5. Развитие технологических решений, таких как цифровые водяные знаки и блокчейн, для защиты авторских прав.
6. Повышение осведомленности общества о рисках, связанных с дипфейками, через образовательные и просветительские инициативы.

Совершенствование законодательства в области авторского права и регулирования дипфейков должно быть направлено на создание сбалансированной правовой системы, которая обеспечит защиту прав личности, стимулирование инноваций и предотвращение злоупотреблений технологиями искусственного интеллекта. Только комплексный подход, сочетающий законодательные, технологические и образовательные меры, позволит эффективно противостоять вызовам цифровой эпохи и обеспечить устойчивое развитие интеллектуальной собственности в Казахстане.

Список использованной литературы:

1. Эл.ресурс: Tengrinews.kz // «Безработица, дипфейки и смерть пациентов. Казахстан «захватывает» ИИ – депутаты обеспокоены» // Корреспондент: Алина Шашкина // 03 марта 2025

2. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.09.2024 г.).

3. «Технология blockchain. Принципы работы и перспективы применения»// Шольц Юрген, Шелер Торстен, Соколов Юрий Игоревич, Коцоева Валерия Сергеевна, Элькина Анна Андреевна // Журнал: ЭТАП: экономическая теория, анализ, практика. – 2017.

Мажитов Ф.Т.,
магистрант Кокшетауского университета имени Абая Мырзахметова,
г. Кокшетау, научный руководитель: к.ю.н., доцент Сагадиев А.Н.

ЭВОЛЮЦИЯ ФУНКЦИЙ ГОСУДАРСТВА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ ЕГО РАЗВИТИЯ

В ходе исторического развития государства его функции претерпевают различного вида изменения: некоторые из них постепенно исчезают, другие видоизменяются, одни возникают заново, но во всех случаях эти процессы закономерны, что обуславливается свойственной определенной исторической эпохе экономической и социально-классовой структурой общества, сущностью государства и его назначением. То есть, функции государства - категория изменяющаяся. Они изменяются при переходе от одного типа государства к другому. Функции государства подвергаются не только влиянию как собственно государственных изменений, так и изменений условий существования самого государства, т.е. изменений внешних условий, внешней среды, в которой живет и действует государство.

Для определения этого влияния в теории государства используется понятие эволюции функций государства, которое включает развитие и изменение функций под воздействием содержательных и формальных характеристик государства, а также развивающейся внешней среды.

Необходимо отметить, что появление тех или иных новых функций на различных этапах развития государственности конкретных обществ не имеет строго предопределенного, причинно-следственного характера, не жестко детерминировано новой формой государства. Вместе с тем такая более или менее причинная зависимость все же характеризует те функции государства, которые представляют собой важнейшие направления деятельности государства в определяющих областях его существования: в экономической, политической, социальной и иных [1].

Функции государства в некоторых своих аспектах подвергаются мощному влиянию стабильных этнокультурных пластов жизни общества, национальных, территориальных особенностей, традиций и т.п. Поэтому новый тип государства, появившийся в развитии конкретного государственно-организованного общества, может в явной или скрытой форме сохранять и даже развивать некоторые старые функции. Уже ранние города-государства – первоначальная государственная организация общества, появившаяся на излете присваивающей экономики как необходимая реакция на кризисное состояние человечества, берут на себя общезначимые социальные функции (оборона, здравоохранение, экология и др.), и, прежде всего, функцию обеспечения производящей экономики (земледелие, скотоводство, металлургия, металлообработка, керамика и т.п.), тем самым демонстрируют социальную ценность государственной организации общества. Именно эта организация в значительной мере спасает человечество как биологический вид от вымирания, переводит человечество в социальную фазу развития, эволюции, создает цивилизацию.

Общесоциальное содержание функций, которое сохранялось на протяжении всей истории государственности, придавало большую социальную ценность государству, хотя порой приобретало и весьма разнообразные, даже причудливые формы (поддержание мореплавания, морской торговли, защита и воспроизводство рыбных ресурсов, сохранение своей языковой или религиозной самобытности) [2].

Важно подчеркнуть, что именно общесоциальные функции (обеспечение национальной безопасности, ликвидация последствий стихийных бедствий и экологических катастроф, реализация социальных программ поддержки здравоохранения, социального обеспечения нетрудоспособных, защита прав и свобод граждан и др.) характеризуют в наибольшей степени деятельную сторону государства. Неисполнение

или некачественное исполнение именно этих функций государства приводило и приводит к ослаблению государства, а порой и к его распаду, разрушению и даже исчезновению.

Наиболее изменчивыми, жестко привязанными к социальному назначению и форме конкретного государства являются классовые функции (направления деятельности государства, которые в наиболее полной, яркой степени выражают классовые интересы, волю того класса, той социальной силы, группы, которые господствуют в данном обществе, захватывают и осуществляют государственную власть) государства. Классовую борьбу в обществе выделял еще Платон. Он же привязывал к ее различным формам, степени ожесточенности или, наоборот, примирения те или иные функции государства, само существование, судьбу, природу государства. И теоретическая мысль многие века отражает классовые функции в государственности многих народов.

К классовым функциям относится, прежде всего, подавление господствующим классом с помощью государства (главным образом карательных органов государства - армии, полиции) своих классовых противников. Причем подавление на первоначальных этапах развития государственности осуществляется внеэкономическим принуждением: присваиваются результаты чужого труда, чужое имущество, классовые противники устраняются от участия в политической, духовной жизни общества, используется судебное и в основном внесудебное преследование, осуществляется их переселение в регионы с весьма тяжелыми условиями жизни, а иногда и классовые противники физически устраняются. Классовые функции могут осуществляться также и экономическим путем, что характерно для последующих этапов государственности: с помощью системы налогов, сборов, пошлин, тарифов, участием государства в денежной системе, например путем эмиссии, инфляции, с помощью трудового законодательства, устанавливающего жесткую систему штрафов, ограничений в заработной плате, продолжительность рабочего дня, трудовую повинность и т.п. Еще к классовым функциям относятся депортация, лишение средств производства, физическое уничтожение, социальная дифференциация общества (общество бывает открытым, закрытым, мобильным, жёстким) [3].

На марксистско-ленинском этапе классовые функции объявлялись наиболее значительными, основными, выражающими классовую сущностьгосударства. При этом делались попытки теоретически обосновать, что эти классовые функции являлись общесоциальными, выгодными всему обществу.

Использовалась схема:

классовые функции социалистического государства выражают интересы большинства народа, трудящихся и, стало быть, являются общесоциальными. При этом игнорировалось, что классовые функции загоняют общесоциальные проблемы в тупик, а государство формирует особый слой -правящую элиту, которая с помощью династического механизма присваивает общественные и государственные должности, социальные, бытовые, медицинские привилегии, и, прикрываясь демагогической завесой служения классу, определенной социальной группе или даже обществу, народу, фактически с помощью государства обеспечивает лишь свои собственные номенклатурные, бюрократические, элитарные интересы. Наряду с классовым содержанием функций государства большое значение в жизнедеятельности государственно-организованного общества всегда имело и национальное содержание функций (государственная деятельность должна обеспечивать именно национальные интересы этноса, формирующего государство; задача гармонизации интересов этноса и этнических меньшинств на самой территории государства, если население имеет многонациональный характер; отношения с диаспорой, которая формируется из соотечественников за рубежом и др.). Эта очень важная характеристика государства. Она связана с той деятельностью государства, которая направлена на сохранение и развитие национальной культуры, языка, самобытности, традиций, самого существования и воспроизводства этноса, который, собственно, и выступает в государственной

организованной форме как действующий субъект всемирной истории. Национальная характеристика функций государства охватывает не только их содержание, направленность, но и то, как это содержание реализуется, т. е. в каких формах, с помощью каких способов эти функции осуществляются: в демократических или авторитарных, политических или насильственных формах [4].

На эволюцию функций государства огромное влияние оказывает научно-техническое, интеллектуальное развитие всей цивилизации. Функции всех, без исключения, современных государств подвержены воздействию научно-технических достижений XX века. Необходимо отметить, что это воздействие носит двоякий характер: с одной стороны появляется жизненно важное направление деятельности государства – поддержка науки, использование ее результатов, а с другой стороны – ограничение опасностей, проистекающих от неконтролируемого появления и использования современных научно-технических достижений (особенно в областях ядерной энергетики, генетики и т.д.) [5].

Еще одна область, оказывающая неоспоримое влияние на эволюцию функций государства – интернационализация мировой экономики, появление новых экономических отношений, экономическое сотрудничество и партнерство. Путь от конфронтации к сотрудничеству и, наконец, к партнерству проходит большинство государств современного мира во внешнеэкономической деятельности. Необходимо назвать также все развивающуюся информатизацию общества, формирование общемирового информационного пространства. Наконец, одной из острых глобальных проблем современности являются проблемы экологии.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что на современном этапе развития государства как политического института функции государства претерпевают серьезную трансформацию, т.е. эволюционизируют под воздействием ряда факторов. Так, процессы глобализации содействуют единению государств перед лицом глобальных проблем и вносят серьезные изменения в их внутреннюю и внешнюю политику. Указанные объективные процессы не оставляют выбора практически ни одному государству, кроме посильного участия в решении глобальных проблем, в укреплении мирового правопорядка. Обозначился целый круг проблем которые принято считать глобальными, которые не под силу решать отдельно взятому национальному государству –, защита и обеспечение прав и свобод человека на международном уровне, проблемы государственно-правового регулирования миграционных отношений, экологические проблемы, – именно эти проблемы вышли на первый план как эволюционизировавшиеся функции государства, дав новый стимул развития государству в целом и его функциям как направлениям деятельности современных государств.

Список использованной литературы:

1. Белков П.Л. Раннее государство, предгосударство, протогосударство: игра в термины // Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности. – М., 1995. – С. 121-175.

2. Матюхин А. Государство в сфере права: институциональный подход. – Алматы, 2000. – 589 с.

3. Чиркин В.Е. Современное государство. – М., 2001. – 376 с.

4. Баймаханов М.Т. К разработке современной концепции функций государства // Правовая реформа в Казахстане. – 2001. – № 4. – С. 3.

5. Баймаханов М.Т. Функции государства в современный период: понятие, содержание, классификация // Научные труды «Әділет». – 2002. – № 1(11). – С. 32-40.

Мажитов Ф.Т.,
магистрант Кокшетауского университета имени Абая Мырзахметова,
г. Кокшетау, научный руководитель: к.ю.н., доцент Сагадиев А.Н.

МНОГООБРАЗИЕ ОПРЕДЕЛЕНИЙ И ХАРАКТЕРИСТИК ГОСУДАРСТВА

Вопросы о государстве и его функциях в обществе с давних пор относятся к числу основополагающих и дискуссионных и в государство ведении. Государство само по себе является сложным и неоднородным социально-политическим явлением. Как известно, существуют различные мнения, доктрины, теории, концепции относительно сущности государства. Все они едины в одном: государство есть порождение общества, есть свидетельство развитости общества. Государство является политическим институтом, политической организацией, имеющей самостоятельность, независимость, суверенитет. Государство играет важную роль в жизни любого современного общества. Это, безусловно, весьма активный социальный институт, оказывающий влияние на развитие всей мировой цивилизации, хотя его значение на протяжении истории человечества не было одинаковым.

При анализе сущности государства рассматриваются совершенно различные его характеристики. Государство – продукт развития социума. Возникая на определенной ступени зрелости общества индивидуумов вследствие социально-экономических, нравственных, психологических и других закономерностей, государство преобразовывается в его основную управляющую систему. Государственно-организованная совокупность социальных личностей приобрела новые, актуальные возможности для своего существования: устойчивый генезис производительных сил, социальных отношений, нравственных устоев, культуры, науки, международных связей.

В различные периоды человеческой истории наука делала попытки найти свое видение института государства, используя в целом те объективные факторы, которые имели место в данный исторический период и отражали специфику того или иного конкретного государства. Например, в античном мире государство охватывало собою все без исключения стороны общественной жизни, поэтому в нем личность полностью поглощалась гражданином государства. Аристотель рассматривает государство как совокупность многих родов и деревень ради лучшей, более развитой жизни. У древних греков государство полагалось, как сосредоточие всех умственных и моральных интересов граждан. В Риме эта задача понималась гораздо уже. Цицерон видит в государственном образовании уже не олицетворение развитого совершенства человеческой жизни, а анклав людей, объединенных общими принципами права и общей пользы [1, 379, 452].

Но наряду с социологическим определением категории государства в учении о государстве одновременно предпринимались попытки дать ему определение юридическое. Так, Еллинек считал, что государство представляет собой как особое общественное, так и особое правовое явление. Его учение соответственно подразделяется на «социальное» и «правовое». «Так как право – характерное составляющее государства, - пишет Еллинек, - то понимание и познание последнего невозможно без изучения его юридической природы. Государство, упорядоченное правом..., должно занимать определенное место в самом праве, – должно существовать правовое понятие о государстве» [2]. Государство он определяет как целевое единство личностей, наделенное свойствами юридического субъекта, обладающее волей и являющееся носителем прав.

Гегелевское понимание государства основывается на его общей философской системе, трактующей понятие государства как порождение особых нравственных начал человеческого бытия: «Государство есть действительность духовной идеи - нравственный дух как очевидная, самой себе ясная, субстанциональная воля, которая мыслит и знает себя и выполняет то, что она знает и поскольку она знает» [3, 93, 286]. В трактовке

сущности и социального назначения государства в науке долгое время преобладала его марксистское понимание как орудие господства одного класса над другим. Преобладание классового начала в деятельности государства вызвано общественным разделением труда, появлением различных форм социального неравенства, разложения общества на антагонистические классы с противоположными интересами. Государство образовано для того, чтобы урегулировать взаимоотношения между разнородными стратами, слоями. Это делается в интересах экономически господствующего класса, который осуществляет государственную власть в своих интересах и устанавливает свою диктатуру, т. е. не ограниченную законом и опирающуюся на силу, принуждение и власть. Подобный подход содержал упрощенное, однобокое представление о сущности и назначении государства. В современных развитых странах приоритет принадлежит общесоциальной сущности государства. Такое государство главными своими целями считает сохранение единства общества, достижение «общего благоденствия», консенсуса и сотрудничества различных стратов и общественных сил, на обеспечение законности и правопорядка, управление делами общества в целом. Марксистско-ленинская наука «видит» государство, исходя из его неизменной классовой природы. Делая акцент в основном на социально-экономических факторах, обусловивших возникновение и существование государства, марксизм-ленинизм определяет государство как организацию политической власти экономически господствующего класса. «Государство, - пишет Ленин, - есть машина для угнетения одного класса другим, машина, чтобы удержать в повиновении одному классу прочие подчиненные классы» [4].

Характеризуя буржуазное государство середины XIX века, Маркс и Энгельс отмечают, что оно «есть по самой своей сущности капиталистическая машина, государство капиталистов, идеальный совокупный капиталист» [5, 203].

Развитие марксистско-ленинского учения о государстве в дальнейшем было ориентировано в основном на более углубленное раскрытие классового характера государства в любых его проявлениях, в том числе и «социалистического».

Первая позиция определения государства акцентирует внимание на публично-властной природе государства, рассматривая его, по определению Аристотеля, как «естественную форму общения», как универсальную организацию общества, созданную для достижения общего блага. Народ, проживающий на территории государства, представляет собой конгломерат граждан, подчиненных власти, связанных общими целями и обязанностями соблюдать законы государства.

Вторая позиция представлений рассматривает государство как особую организацию политической власти. В этом случае обращается внимание не на естественное сходство интересов и потребностей индивидов, а на их различия, которые необходимо согласовывать, примирять, на их основе формулировать общезначимые интересы и реализовывать их посредством специальных органов власти. В самом деле, общество представляет собой общность, в которой взаимодействуют индивиды с разнородными, несовпадающими интересами. Для реализации корпоративных интересов они объединяются в классы, слои, группы, партии, движения. Однако наряду с групповыми интересами у них существуют общие интересы, которые они не в состоянии самостоятельно осуществлять. Согласование групповых, индивидуальных потребностей и на их основе определение общих интересов с последующей реализацией осуществляет государство.

Третья позиция определяет сущность государства как социальный институт, обладающий набором признаков, которые отличают его от других институтов социума. Основное внимание уделяется внешнему облику государства, структуре органов государственной власти. Число этих признаков варьируется от трех до полутора десятков.

Четвертая позиция представлений акцентирует внимание на функциональной характеристике государства, его роли в жизни общества, назначении государства.

Пятая позиция определений характеризует государство в юридическом смысле, по выражению австрийского юриста Х. Кельзена, как «нормативный порядок». В этом случае государство рассматривается в качестве правовой организации власти в противовес антиправовой организации населения. Этот ряд определений развивает концепцию правового демократического государства.

Шестая позиция представлений выводит определение государства из процесса его возникновения, связывая его генезис либо с Божественным Промыслом, либо с природными или социальными свойствами человека, либо с природно-климатическими условиями.

Современное государство – более сложное явление, чем раньше. У него иные взаимосвязи с обществом, коллективом (разными коллективами социального характера и личностью, другие элементы суверенитета, другой характер регулятивной и арбитражной роли в обществе. Современное государство – это демократическое, светское, правовое государство, соответствующее и прежним общечеловеческим ценностям, (например, свобода), и новым ценностям XXI века (например, социальная справедливость). Оно не стесняет принципиальных направлений саморазвития общества, в то же время не позволяет разрастись саморазвитию до пределов, угрожающих анархией и распадом общества. Современное государство может иметь разные формы, от разных видов республики до парламентской анархии. Все эти формы объединяет общая цель современного государства – наилучшим образом служить человеку, всестороннему развитию личности в условиях свободного плюралистического, постиндустриального, информационного общества.

В обществе государство является не единственным орудием осуществления политической власти, наряду с ним имеются и другие организации, носящие негосударственный характер – политические партии и движения, профсоюзы, трудовые коллективы, религиозные учреждения и т.д. От них государство отличается четко структурированной системой специальных государственных органов, осуществляющих его внутренние и внешние функции. Совокупность этих органов обозначается термином «механизм государства».

В известной монографии Чиркина В.Е. «Современное государство» выделяются несколько тенденций развития государства Нового времени [6, 24-28]. Так, автор обращает внимание на такую особенность как *стремление современных государств к усилению своей роли в обществе*. Соглашаясь с мнением большинства государствоведов, подчеркнем, что это вполне объективный процесс, поскольку решение новых глобальных проблем невозможно без усиления государственной власти.

Таким образом, можно сделать вывод о том что понятие и категория государство до сих пор является одним из центральных в теории государства и права, и правоведения вообще, и современные научные изыскания в этой области позволяют уточнить и актуализировать понимание сущности и социального предназначения государства, наполнить данное понимание новым смыслом и внести новые аспекты научного поиска смысла и назначения государства как неотмирающего института общественной жизни, отображающего как тенденции развития современного государственно-правового строительства, так и проблемы кризиса современного доверия масс к государству как машине и бюрократическому аппарату.

Список использованной литературы:

1. Аристотель. Соч. в 4 т. Т. 4. – М., 1983. – 830 с.
2. Еллинек Г. Общее учение о государстве. 2-е изд. – СПб.. 1908 – 544 с.
3. Гегель. Философия права. – М., 1990. – 524 с.
4. Ленин В.И. Государство и революция. – М., 1974. – 45 с.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения в 3 т. Т. 2. – М., 1979. – 547 с.
6. Чиркин В.Е. Современное государство. – М., 2001. – 376 с.

Мукабаева А.Т.,
Еуразия Технологиялық университетінің студенті,
Алматы қ., ғылыми жетекшісі: з.ғ.м., аға оқытушы Қалелқызы Т.

ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАН ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫ АЖЫРАТУ

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтан қорғау мәселелері жөніндегі бөлімшелер қызметінің құқықтық жөнінде негізін қалайтын БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы және әйелдерге байланысты кемсітушіліктің жалпы барлық нысандарын жою туралы Конвенция, адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі, «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі, тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы «Қазақстан Республикасының Заңы», Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы «Қазақстан Республикасының Кодексі», Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары», өзге де нормативтік құқықтық актілер құрайды.

Біздің мемлекетіміздің басты Заңы – біздің заңды құқықтарымыз бен мүдделерімізді қорғауға кепілдік береді. Бұл тақырыпқа «адам және азамат» атты бүкіл бөлім арналған. Қазақстан Республикасы Конституциясының 13 және 17-баптарына назар аударғымыз келеді, онда: «әркімнің барлық жерде заң алдында тұлға ретінде танылуына және оның құқықтары мен бостандықтарын барлық жағынан, соның ішінде қажетті қорғаумен қорғауға құқығы бар және заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға құқығы бар, өзінің құқықтары мен бостандықтарын қажетті қорғанысты қоса алғанда, әркімнің білікті заң көмегін алуға құқығы бар, әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғауға құқығы бар». Заң бойынша нақты көзделген жағдайларда заң көмегі тегін ретінде көрсетіледі. Ал 17-бап адамның қадір-қасиетіне қол сұқпаушылықты және ешкім де азаптауға, зорлық-зомбылыққа, қатыгез немесе өзге де адамның қадір-қасиетін қорлайтын қарым-қатынасқа немесе жазалауға ұшырай алмайтынын тікелей көрсетеді.

Денсаулыққа жеңіл зиян келтіру қазір Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 73-1 – бабымен – «денсаулыққа әдейі қасақана жеңіл зиян келтіру» деп сараланады. Яғни, денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтірген кезде, денсаулықтың белгілі бір кішігірім уақыттабұзылған жағдайда немесе өзінің еңбек ету қасиетінен жалпы айырылған кезде 15 АЕК мөлшерінде айыппұл салуға немесе 15 тәулікке дейін әкімшіліктік қамауға алуға жазаланады. Бір жылдық уақыт ішінде қайталанып жасалғандығы белгілі болса, ол жағдайда-20 тәулікке дейін әкімшіліктік қамауға алыну керектігін көрсеткен. Егер әрекет ҚР ӘҚБтК – нің 73-2 – бабымен «ұрып-соғу» деп дәрежеленсе-дене жарақатын келтірген, алайда денсаулыққа жеңіл зиян келтірілмеген ұрып-соғулар немесе басқа да күш әсерімен қолданылған әрекеттер жасалғанда, онда ол 10 АЕК айыппұл салуға немесе 10 тәулікке дейін әкімшілік қамауға алуға жазаланады. Денсаулыққа қасақана орташа ауырлықтағы зиян келтірген жағдайда (ҚР Қылмыстық код ексінің 107-бабы, бірақ ҚР Қылмыстық кодексінің 107-бабы) айыпталушы 1000 АЕК дейін айыппұл салуға, не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге, не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Жаза мөлшері 2000 АЕК-ке дейін, сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, егер қылмыс бірнеше рет жасалса немесе көрінеу кәмелетке толмаған адамға қатысты үш жылға дейін бас бостандығын шектеуге немесе айыруға ұлғайтылады.

Денсаулыққа ауыр зиян келтірген кезде жаза мөлшері артады – бұл ҚР ҚК 106-бабы. Осындай әрекеттің артында үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас

бостандығынан шектеу немесе бас бостандығынан дәл сол мерзімге айыру керек. Бірнеше рет қылмыс жасаған не көрінеу кәмелеттік жасқа толмаған адамдарға қатысты іс-әрекеттер жасалған кезде 5 жылдан 10 жылға дейін бас бостандығынан айыру. Сондай-ақ «сот ұйғарымы» сияқты шара енгізілді. Бұл отбасылық жанжалға жазылған ресми өкім. Мысалы, үйдің күйеуі жанжал жасады. Көршілер полицияға қоңырау шалған. Оқиға орнына келген қызметкерлер дебоширді құрықтады, бірақ жұбайына арыз жазғысы келмейді және оның анық Көгершін көрінбейді. Мұндай жағдайда дау-жанжалшыға қорғаныс нұсқамасы беріледі, онда бұдан былай оған дау-жанжалдар үйін орнатуға, қолын көтеруге тыйым салынады деп айтылған. Содан кейін учаскелік инспектор аптасына бірнеше рет тұрғылықты жеріне барып, тексеруі керек болады. Алдын ала қорғау нұсқамасының мерзімі 10 күнді құрады, енді 30 күн құрайды.Тұрмыстық зорлық-зомбылық жасағанда қорғау нұсқамасын бұзғаны үшін құқық бұзушыға ескерту жасалады немесе 5 тәулікке дейінгі мерзімге әкімшілік қамауға алынуы мүмкін. Бүгін Қазақстанда салмақты гендерлік саясат жүргізілуде, соның арқасында әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алудың біршама жақсаруына қол жеткізілді.

«Қазақстан-2050 Стратегиясы» Жолдауында Елбасы қазақстандық қоғамның басты міндеттерінің бірі – ана мен баланы зорлық-зомбылықтан қорғау екенін атап өтті. Бүгін біз қоғамның осы құбылысқа төзбеушілігінің көптеген мысалдарын көріп отырмыз. Атап айтқанда, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша заң қатаңдатылды.

Елімізде қабылданған заң нормаларына сәйкес тұрмыстық зорлық-зомбылыққа тікелей қатысты құқық бұзушылық үшін тағайындалған жазаларға қатысты қосымша іс шаралар енгізілгені қажет деп санаймыз.Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың әкімшілік құқық бұзушылықтан қылмыстық құқықтың айырмашылығы деп жасаған заңға қайшы іс әрекеттері үшін жауаптылыққа тартылатын заңның қолданылу аясында айтамыз. Тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін қолданылатын әкімшілік құқық бұзушылық жасағаны кезінде азаматтарға қолданылатын шаралар, олар: әкімшілік бақылау орнату, айыппұл салу, мәжбірлеу жұмыстарына жіберу және әкімшілік қамау. Бұл жазалардың тұрмыстық зорлық-зомбылық жасағаны үшін тағайындалатын азаматтарға көп жағдайда аса бір қиыншылық туғызбайды. Себебі, әкімшілік құқық бұзушылық шарасы оны жасаған адамдардың қоғамдағы алатын орны, статусы немесе табатын табысына байланысты емес. Мысалы, көп жалақы алатын азаматтарға тұрмыстық зорлық-зомбылық жасағаны үшін тағылған айыппұлды төлей сала аса бір қиындыққа соқпайды. Жоғарыда айта кеткендей, тұрмыстық зорлық-зомбылықта әкімшілік құқық бұзушылық фактілері анықталған жағдайда құқық бұзушылыққа бір ғана жауаптылық тағайындалады. Осыған қарамастан түзеу жұмыстарын немесе бақылау фактілерін орындау Ішкі Істер Органдары қызметкерлерінің қатаң бақылауында жүзеге асырылуын қабылдайтын органдар жұмыс жасайды. Ал қылмыстық жауапкершілігіне тартылатын, тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған тұлға 5 жылдан 7 жылға дейін бас бостандығынан айырылуы мүмкін.

Отбасындағы тұрмыстық зорлық-зомбылық проблемасын зерттеу, оның ерлі-зайыпты қатынастардағы әйелдерге қолданылатын зорлық-зомбылық сияқты түрлеріне назар аудару. Проблеманың өзі, оның ауқымы және ескертудің көп деңгейлі жүйесі туралыбіртұтас және криминологиялық маңызы бар көзқарасты қалыптастырудағы маңызды құрамдас бөлік болып табыладығын көрсетеді.

Сондықтан тұрмыстық зорлық-зомбылық саласындағы алдын алу қызметін тиімді жүзеге асыру үшін, заңнаманы реформалау және оны қолдану практикасын жетілдіру ғана емес, сондай-ақ осындай тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбандары мен субъектілеріне әлеуметтік көмектің әртүрлі нысандарын әзірлеу және енгізу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі.

2. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая и особенная часть) : научное

издание. – Алматы: Юрист, 2022. – 356 с.
3. Смаилова И.Е. Семейное право Республики Казахстан. учеб. пособие. – Алматы: Эпиграф, 2019. – 152 с.
4. Мұқалдиева, Г.Б. Қазақстан Республикасы отбасы құқығы. Оқу құралы. / әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 120 б.

Өскенбай Д.Б.,
Еуразия технологиялық университетінің студенті,
Алматы қ., ғылыми жетекшісі: з.ғ.м., аға оқытушы Батырбекова Б.К.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕСІ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі еліміздің тәуелсіздігін алған кезден бастап айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Мемлекет құқықтық реформалар арқылы демократиялық қағидаларды, құқықтың үстемдігін және адам құқықтарын қорғауды қамтамасыз етуге тырысып келеді. Қазақстанның құқықтық жүйесінің қалыптасуы мен дамуы елдің саяси, әлеуметтік және экономикалық жағдайымен тығыз байланысты. Құқықтық жүйенің дамуы мемлекет құрылысының ажырамас бөлігі болып табылады, өйткені ол заңдардың орындалуын қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтарын қорғау және мемлекеттің тұрақты дамуына ықпал ету үшін маңызды рөл атқарады. Қазақстан құқықтық жүйесін жетілдіру бағытында бірнеше реформалар жүргізді. Елдің Конституциясы бірнеше рет өзгертіліп, заман талабына сай бейімделді. Сонымен қатар, құқықтық институттар дамып, сот жүйесі жетілдірілді. Қазақстан халықаралық құқықтық нормаларға бейімделе отырып, құқық үстемдігін нығайтуға және заңнаманы жетілдіруге бағытталған қадамдар жасап келеді [1, 25].

Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі континенттік құқықтық дәстүрге негізделген және бірнеше негізгі бағыттарды қамтиды. 1995 жылы қабылданған Конституция елдің құқықтық жүйесінің негізін қалады. Ол мемлекеттің негізгі қағидаларын, билік тармақтарының бөлінуін және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын бекітеді. Елдегі заңнамалық жүйе құқықтың әртүрлі салаларын реттейтін кең ауқымды заңдар мен кодекстерден тұрады. Олардың ішінде Азаматтық кодекс, Қылмыстық кодекс, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекс ерекше маңызға ие. Бұл құжаттар құқықтық қатынастарды реттеудің негізгі құралдары болып табылады. Қазақстанда тәуелсіз сот жүйесі қалыптасқан. Оған Жоғарғы сот, облыстық және аудандық соттар кіреді. 2021 жылы Конституциялық кеңес Конституциялық сот болып қайта құрылып, бұл азаматтардың құқықтарын қорғауды күшейтуге бағытталған маңызды қадам болды. Сонымен қатар, Қазақстан халықаралық құқықтық жүйемен тығыз байланыс орнатқан. Ел көптеген халықаралық құқықтық келісімдерге қосылып, БҰҰ, ЕҚЫҰ және басқа да халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық жасауда. Қазақстан өз құқықтық жүйесін халықаралық стандарттарға сәйкестендіруге ұмтылып, заң үстемдігін қамтамасыз ету бағытында тұрақты түрде реформалар жүргізіп келеді [2, 33].

Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесін дамыту бірнеше маңызды бағыттарды қамтиды. Құқықтық реформаларды жалғастыру – басты басымдықтардың бірі. Үкімет заңнаманы жетілдіру және оны халықаралық стандарттарға сәйкестендіру мақсатында реформаларды жүзеге асыруда. Бұл ретте, құқық қорғау органдарының тәуелсіздігін күшейту мен сот жүйесін жетілдіру ерекше назарда. Сонымен қатар, цифрлық технологияларды енгізу құқықтық жүйенің тиімділігін арттыруға ықпал етеді [3]. Электрондық сот жүйесі мен мемлекеттік қызметтердің цифрландырылуы азаматтардың құқықтық рәсімдерге қатысуын жеңілдетеді. Мысалы, E-Sud сияқты

жүйелер сот процестерін ашық әрі қолжетімді етеді. Құқықтық мәдениетті нығайту мақсатында азаматтық қоғамның рөлін арттыру маңызды. Азаматтардың заңнамалық бастамаларға белсенді қатысуы және олардың құқықтық сауаттылығының артуы демократиялық институттардың дамуына оң әсер етеді. Адам құқықтарын қорғау да басым бағыттардың бірі болып табылады. Қазақстан бұл салада бірқатар реформаларды жүзеге асырғанымен, халықаралық стандарттарға толық сәйкес келу үшін әлі де кешенді жұмыстар атқару қажет. Құқық қорғау органдарының реформасы да ерекше мәнге ие. Полиция мен сот жүйесінің ашықтығы мен есептілігі құқықтық жүйеге деген сенімді арттырады. Осыған байланысты, құқық қорғау органдарының тиімділігін жетілдіру және олардың азаматтар алдындағы жауапкершілігін күшейту реформалардың маңызды бөлігі болып қала береді [4, 46].

Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі даму үстінде және оны одан әрі жетілдіру бағытында бірқатар маңызды қадамдар жасалуда. Құқықтық реформалар, цифрландыру, халықаралық тәжірибені енгізу және азаматтық қоғамның рөлін арттыру құқықтық жүйенің болашақтағы негізгі даму бағыттары болып табылады. Қазақстанның құқықтық жүйесінің тиімді жұмыс істеуі елдегі демократия мен құқықтың үстемдігін нығайтуға септігін тигізеді. Болашақта құқықтық жүйенің одан әрі дамуы мемлекеттің тұрақтылығын қамтамасыз етудің маңызды факторы болмақ. Азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттыру, заңнаманы жетілдіру және құқық қорғау органдарының ашықтығын қамтамасыз ету қоғамдағы әділеттілікті нығайтуға мүмкіндік береді. Қазақстан халықаралық тәжірибені ескере отырып, құқықтық жүйені жетілдіру бағытындағы жұмыстарды жалғастыруы қажет. Сонымен қатар, құқықтық мәдениетті қалыптастыру, азаматтардың құқықтарын қорғауды күшейту және заң үстемдігін қамтамасыз ету мемлекеттік саясаттың негізгі басымдықтарының бірі болып қалуы тиіс. Бұл қадамдар елдің тұрақты дамуына және халықтың құқықтық мемлекетке деген сенімін арттыруға ықпал етеді [5].

Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі тәуелсіздік алғаннан бері айтарлықтай өзгерістерге ұшырап, құқықтық мемлекетті қалыптастыру жолында маңызды қадамдар жасады. Қазіргі уақытта елімізде заңнаманы жетілдіру, сот жүйесінің тәуелсіздігін қамтамасыз ету және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау бағытында ауқымды реформалар жүзеге асырылуда [6.12 б.]. Қазақстанның 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары құқықтық жүйені жетілдіруді негізгі басымдықтардың бірі ретінде айқындайды. Бұл жоспарға сәйкес, құқықтық мемлекетті нығайту, сот жүйесінің тиімділігін арттыру және заң үстемдігін қамтамасыз ету мақсатында нақты шаралар қабылдануда. Дегенмен, құқықтық жүйенің дамуы үздіксіз процесс болғандықтан, оны одан әрі жетілдіру қажеттілігі туындайды. Құқықтық мәдениетті арттыру, заңнаманың тұрақтылығын қамтамасыз ету, құқық қорғау органдарының ашықтығын күшейту және сыбайлас жемқорлықпен күресті жалғастыру – негізгі басымдықтардың бірі болып қала береді. Алдағы жылдары Қазақстанның құқықтық жүйесі халықаралық стандарттарға бейімделе отырып, тиімді және әділетті құқықтық механизмдерді енгізуге бағытталады. Бұл елдегі құқықтық тұрақтылықты нығайтып қана қоймай, азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың жаңа деңгейіне шығуға мүмкіндік береді. Осылайша, Қазақстан демократиялық, құқықтық мемлекет ретінде дамуын жалғастыра бермек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы: Юрист, 2022.

2. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. – Adilet.zan.kz, 2023.

3. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 9 қаңтардағы Экология кодексі.

4. Қазақстан Республикасындағы құқықтық реформа: жағдайы, проблемалары және перспективалары / Жауапты ред. С. Зиманов. – Алматы: Жеті жарғы, 2001. – 368 б.

5. Баққайыр М. Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі. – Алматы: Жеті

жарғы, 2003. – 256 б.
6. Құқық негіздері: оқу құралы / Жалпы ред. Баспақов А.Б. – Алматы: Қазақ университеті, 2021. – 320 б.
7. Ергешбаев А. Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы. – Алматы: Жеті жарғы, 2002. – 416 б.
8. Сапарғалиев Ғ. Қазақстанның конституциялық құқығы. – Алматы: Жеті жарғы, 1998. – 336 б.
9. Тоқпаев Т. Қазақстан Республикасының әкімшілік құқығы. – Алматы: Жеті жарғы, 2000. – 288 б.
10. Ағдарбеков Т. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы. – Алматы: Жеті жарғы, 2003. – 336 б.

Сермағамбет Н.У.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты жоғары колледжінің студенті, ғылыми жетекшісі: з.ғ.м., аға оқытушы Жұмабаева З.Ә.

АДАЛ ҰРПАҚ – ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРТІПТІҢ НЕГІЗІ: ӘДІЛЕТТІ ҚОҒАМ ҚҰРУДАҒЫ РӨЛІ

Құқықтық тәртіп – қоғамның тұрақтылығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ететін негізгі факторлардың бірі. Әрбір елде заңдардың орындалуы және тәртіптің сақталуы маңызды. Бұл мәселелерді шешу үшін ұрпақтың құқықтық санасы мен тәрбиесі үлкен рөл атқарады. Қазіргі уақытта жастарды құқықтық тәртіпке және әділеттілікке баулу – еліміздің дамуындағы маңызды. Қазіргі қоғамда әрбір азаматтың құқықтары мен міндеттері заңмен қорғалып, қоғамда құқықтық тәртіптің сақталуы маңызды.

Тақырыптың мақсаты – жастарды құқықтық мәдениетке, әділеттілікке, адалдыққа тәрбиелеу. Бұл ұрпақтың қоғамда әділеттілік пен заңдылықты ұстануға ұмтылуы – еліміздің болашағына тікелей әсер етеді. Алайда, осы бағыттағы мәселелер де жоқ емес. Сондықтан да, жастарды құқықтық тәртіпке, заңға бағынуға тәрбиелеу өзекті мәселе болып отыр.

Адал ұрпақ – бұл қоғамда адалдық, тәртіп және әділеттілік принциптерін ұстанатын, заңдарды құрметтейтін, адам құқықтарын қорғауға дайын жастардың ұрпағы. Алайда, бүгінгі күні қоғамда кездесетін түрлі әлеуметтік мәселелер (құқық бұзушылықтар, сыбайлас жемқорлық, заңсыздықтар) жастардың құқықтық санасын дұрыс қалыптастыру қажеттілігін көрсетеді.

Құқықтық тәртіпті сақтау үшін, ең алдымен, адамның құқықтық сауаттылығы жоғары болуы қажет. Алайда қазіргі қоғамда көп жастар құқықтық сауаттылықтан тыс қалып отыр. Олар өз құқықтары мен міндеттерін білмей, заңды бұзуға бейім болуы мүмкін. Бұл мәселе жас ұрпақтың заңға деген құрметін төмендетіп, құқықтық тәртіпке қарсы тұруға жол ашады.

Құқықтық мәдениет: Жастарды заңды құрметтеуге, құқықтық сауаттылығын арттыруға үйрету қажет.

Әлеуметтік әділеттілік: Адал ұрпаққа қоғамдағы әділеттілік пен заңдылықты түсіндіріп, оны іске асырудың жолдарын көрсету.

Жастардың құқықтық жауапкершілігі: Құқықтық тәртіптің негізгі принциптері – әділеттілік, теңдік, заңның үстемдігі мен барлық азаматтардың заң алдында теңдігі болып табылады. Бұл принциптерді жүзеге асыру, әсіресе жас ұрпақ арасында, маңызды мәселелердің бірі болып отыр. Қазіргі жастардың құқықтық сауаттылығын арттыру мен оларға заңның мәнін түсіндіру мақсатында білім беру мен тәрбиелік шаралар ұйымдастырылуы қажет.

Еліміздегі құқықтық тәртіпке әсер ететін бірқатар мәселелер:

Сыбайлас жемқорлық және құқық бұзушылықтар: Жастар арасында сыбайлас жемқорлықтың, заңсыз әрекеттердің кең таралуы, кей жағдайда заңды айналып өтуге талпыныстар көрініс береді. Әсіресе, жасөспірімдер мен студенттер арасында кейбір құқық бұзушылықтар (жол жүру ережелерін бұзу, дүкеннен ұрлық жасау) жиі кездеседі. Бұл жағдай қоғамның құқықтық мәдениетінің төмендігі мен заңды бұзуға деген бейімділігін көрсетеді.

Әлеуметтік әділетсіздік пен жастар арасындағы қайшылықтар: Қоғамда орын алатын әлеуметтік әділетсіздік, әсіресе жастардың арасында теңсіздіктің болуы олардың құқықтық тәртіпке деген сенімін азайтады. Құқық қорғаушы органдар мен әділет жүйесіне деген сенімнің төмендігі жастарды заң бұзушылықтарға тартуы мүмкін.

Адал ұрпақ тәрбиесін қалыптастыру мен құқықтық тәртіпті сақтау мақсатында қойылатын бірнеше негізгі мақсаттар бар.

Жастардың құқықтық білімін арттыру: Жастардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру, олардың заңдар мен құқықтар туралы білімдерін арттыру – басты мақсаттардың бірі болуы керек. Құқықтық сауаттылықты арттыру арқылы жастарды заңды құрметтеуге, қоғамда әділеттілік пен тәртіп сақтауға бағыттау.

Құқықтық тәртіпке деген құрметті қалыптастыру: Жастардың заңға құрметпен қарауы, құқық бұзушылықтарға қарсы тұруы үшін олардың моральдық құндылықтарын, адалдық пен әділеттілікті тәрбиелеу керек. Сонымен қатар, олардың қоғам алдындағы жауапкершілігін сезіндіру маңызды.

Қоғамдағы әділеттілік пен теңдікті нығайту: Әділетті қоғамды құру жолында жастардың әділеттілікке деген көзқарасын қалыптастыру, олардың құқық қорғау органдарымен үйлесімді жұмыс істеуіне жағдай жасау қажет. Сонымен бірге, жастардың өздеріне сенім артатын қоғамды құру арқылы оларды құқықтық тәртіптің сақталуына атсалыстыруға шақыру.

Жастарды құқықтық тәртіпке тәрбиелеу және әділетті қоғам құрудың жолдарын қарастырайық:

Құқықтық білім беруді жақсарту: Құқықтық білім беруді мектептерде, колледждерде және жоғары оқу орындарында жүйелі түрде енгізу қажет. Жастардың құқықтық білімін арттыру арқылы оларды құқық қорғау органдарына деген сенімін күшейтіп, заңға қарсы әрекеттерден тартындыруға болады. Бұл мақсатта арнайы құқықтық курстар мен тренингтер ұйымдастырылуы тиіс.

Заңды бұзған жастарға арналған профилактикалық шаралар: Құқық бұзушыларды тек қана жазалауға бағытталған шаралардан бөлек, жастарға арналған профилактикалық жұмыстарды күшейту қажет. Бұл жерде жастарға құқықтық тәртіпке баулитын бағдарламалар, кездесулер мен семинарлар өткізу, сондай-ақ құқықтық жауапкершілікті түсіндіретін іс-шаралар ұйымдастыру керек.

Әлеуметтік әділеттілік пен теңдікті қамтамасыз ету: Қоғамдағы теңсіздік мәселесін шешу, барлық азаматтарға тең құқықтар мен мүмкіндіктер беру маңызды. Әлеуметтік әділеттілік пен теңдік қамтамасыз етілгенде жастардың құқықтық тәртіпке деген құрметі мен сенімі нығаяды. Мемлекет әлеуметтік көмек көрсету бағдарламаларын дамыту арқылы бұл мәселені шешуге болады.

Құқық қорғау органдары мен жастар арасындағы өзара байланыс: Жастар мен құқық қорғаушы органдар арасындағы сенімді байланысты нығайту қажет. Құқық қорғаушылардың жастарға қолдау көрсетуі, оларды дұрыс бағытқа сілтеу, өзара түсіністік пен құрмет қалыптастыру арқылы жастардың құқықтық тәртіпке деген сенімі артады.

«Адал ұрпақ» бағдарламасы – құқықтық тәртіпті сақтау және әділетті қоғам құру жолындағы маңызды бастама. Жастарды құқықтық тәртіпке баулып, әділетті қоғамның негізін қалауға көмектесу үшін құқықтық білім мен тәрбиені нығайту, заң бұзушылықтарды алдын алу, әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету – басты міндеттер. Осы мәселелерді шешу үшін барлық деңгейде жан-жақты іс-шаралар мен тиімді бағдарламалар қажет. Тек осындай кешенді әрекеттер арқылы ғана біз әділ

Тұрсын А.Р.,
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Зерттеу университетінің докторанты,
Шымкент қ., ғылыми жетекшісі: э.ғ.к., профессор Тулеметова А.С.

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ ТУРИСТІК НЫСАНДАР ҚҰРЫЛЫСЫНА ИНВЕСТИЦИЯНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІ

Түркістан облысы – Қазақстанның оңтүстігінде орналасқан, тарихи және мәдени мұрасымен ерекшеленетін аймақ. Облыстың орталығы – Түркістан қаласы ежелден Ұлы Жібек жолының маңызды бөлігі болған және Қожа Ахмет Яссауи кесенесі сияқты әлемдік деңгейде мойындалған нысандарға ие. Бұл тарихи орын ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұралар тізіміне енгізілген, бұл облыстың халықаралық туристік картадағы орнын нығайта түседі. Соңғы жылдары Қазақстан Республикасының туризмді дамытуға бағытталған мемлекеттік бағдарламалары аясында Түркістан облысында бірқатар инфрақұрылымдық жобалар іске асырылып, инвестициялар тартылуда. Мысалы, жаңа қонақ үйлер, демалыс орындары, көлік желілері және мәдени орталықтар салынуда. Бұл мақала туристік нысандар құрылысына салынған инвестициялардың экономикалық тиімділігін зерттеуге бағытталған. Зерттеудің негізгі мақсаты – инвестициялардың өңір экономикасына тигізетін әсерін анықтау және туризмнің даму перспективаларын бағалау.

Туризм – әлемдік экономикада маңызды орын алатын сала. Дүниежүзілік туристік ұйымның (UNWTO) деректері бойынша, туризм әлемдік ЖІӨ-нің шамамен 10%-ын құрайды және миллиондаған адамды жұмыспен қамтиды. Қазақстанда бұл сала әлі толық әлеуетіне жете қойған жоқ, бірақ Түркістан облысы сияқты аймақтарда туризмді дамыту экономикалық өсімнің драйвері бола алады. Облыстың географиялық орналасуы, табиғи және мәдени ресурстары оны Орталық Азиядағы туристік хабқа айналдыруға мүмкіндік береді. Соңғы бес жылда мемлекет пен жеке сектор тарапынан салынған қаражат туризм инфрақұрылымын жаңғыртуға және халықаралық туристерді тартуға бағытталды. Осыған байланысты зерттеу сұрағы мынадай: Түркістан облысындағы туристік нысандар құрылысына салынған инвестициялар экономикалық тұрғыдан қаншалықты тиімді?

Зерттеудің маңыздылығы тек экономикалық тиімділікті бағалаумен шектелмейді. Туризмді дамыту арқылы облыстың әлеуметтік мәселелерін шешу, соның ішінде жұмыссыздықты азайту және жергілікті халықтың табысын арттыру мүмкіндігі де қарастырылады. Мысалы, туристік нысандардың құрылысы шағын және орта бизнестің дамуына ықпал етеді, себебі мейрамханалар, қолөнер шеберханалары және туристік қызметтерге сұраныс артады. Сонымен қатар, инвестициялардың экологиялық және мәдени аспектілері де ескерілуі керек, өйткені тарихи нысандарды сақтау және табиғи ресурстарды дұрыс пайдалану туризмнің тұрақты дамуы үшін маңызды. Осы зерттеу аясында инвестициялардың қысқа және ұзақ мерзімді әсері талданып, облыстың туристік әлеуетін арттыруға бағытталған ұсыныстар әзірленеді. Зерттеу нәтижелері облыс әкімшілігіне, инвесторларға және туризм саласындағы мамандарға туризмді дамыту стратегиясын жетілдіруде пайдалы болмақ.

Зерттеу сандық және сапалық әдістердің үйлесімі арқылы жүргізілді. Бұл тәсіл зерттеу сұрағына жан-жақты жауап беру үшін таңдалды, себебі сандық деректер объективті өлшемдерді қамтамасыз етсе, сапалық әдістер контекстік түсініктер мен субъектілік перспективаларды ашуға мүмкіндік береді. Зерттеудің негізгі мақсаты – Түркістан облысындағы туристік нысандар құрылысына салынған инвестициялардың экономикалық тиімділігін бағалау болғандықтан, әдістемелік тәсіл осы мақсатқа сай мұқият әзірленді. Зерттеу процесі бірнеше кезеңнен тұрды: деректерді жинау, талдау және нәтижелерді интерпретациялау.

Сандық талдау үшін Түркістан облысындағы туристік нысандарға салынған инвестициялардың көлемі, туристер санының динамикасы және жұмыспен қамту көрсеткіштері жиналды. Бұл деректер облыстың ресми статистикалық органдарынан,

соның ішінде Түркістан облысы әкімдігінің экономика және статистика басқармасынан алынды. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының туризмді дамытуға бағытталған 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының есептері мен мониторинг нәтижелері пайдаланылды. Инвестициялардың көлемі теңгемен есептелді және жылдық динамика бойынша талданды. Мысалы, 2019 жылы облыстағы туристік жобаларға салынған қаражаттың жалпы сомасы, 2020-2024 жылдардағы өзгерістері және олардың қай секторларға (қонақ үйлер, көлік инфрақұрылымы, мәдени нысандар) бағытталғаны анықталды.

Сурет – 1. Қожа Ахмет Яссауи кесенесі (зерттеу барысындағы іссапар)

Туристер санының динамикасы зерттеудің маңызды индикаторларының бірі ретінде қарастырылды. Бұл көрсеткіш туризм инфрақұрылымына салынған инвестициялардың тікелей нәтижесін бағалауға мүмкіндік берді. Деректерді талдау кезінде туристерді ішкі (Қазақстан азаматтары) және халықаралық (шетелдік қонақтар) деп екі топқа бөліп қарастырдық. Сондай-ақ, жұмыспен қамту көрсеткіштері де сандық талдаудың маңызды бөлігі болды. Туристік нысандардың құрылысы және олардың пайдалануға берілуі нәтижесінде қанша жаңа жұмыс орны ашылғаны, олардың қандай секторларда (құрылыс, қызмет көрсету, сауда) шоғырланғаны және орташа жалақы деңгейі зерттелді. Бұл деректерді жинау үшін облыстың еңбек және халықты әлеуметтік қорғау басқармасының есептері мен кәсіпорындардың ресми статистикасы қолданылды.

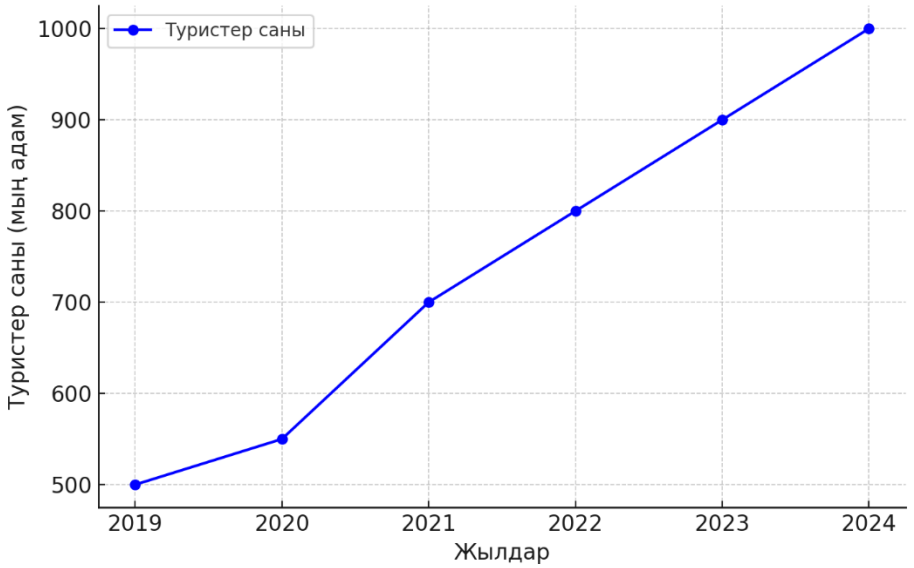

Сурет – 2. Туристер санының динамикасы (2019-2024)

Сандық талдаудың негізгі құралы ретінде шығындар мен пайданы талдау (Cost-Benefit Analysis, CBA) әдісі таңдалды. Бұл әдіс инвестициялардың экономикалық тиімділігін бағалауда кеңінен қолданылады және жобаның қаржылық шығындары мен одан түсетін табысты салыстыруға мүмкіндік береді. CBA әдісі бойынша әрбір туристік жобаның бастапқы инвестициялық шығындары (құрылыс, жабдықтау, маркетинг) және оның қайтарымы (туристік кірістер, салық түсімдері, жанама экономикалық пайда) есептелді. Мысалы, Қожа Ахмет Яссауи кесенесі маңындағы туристік кешенге салынған инвестициялардың қайтарым мерзімі мен рентабельділігі есепке алынды. Сандық деректерді талдау Microsoft Excel және SPSS сияқты статистикалық бағдарламалар арқылы жүргізілді, бұл деректердің дәлдігін және талдаудың сенімділігін қамтамасыз етті.

Сапалық талдау мақсатында облыстағы туризм саласының сарапшыларымен және жергілікті кәсіпкерлермен жартылай құрылымдалған сұхбаттар жүргізілді. Сұхбатқа қатысушылардың іріктелуі мақсатты түрде жүзеге асырылды: туризм саласында кемінде 5 жылдық тәжірибесі бар мамандар, облыстағы туристік бизнеспен айналысатын кәсіпкерлер және жергілікті әкімдіктің туризм бөлімінің қызметкерлері таңдалды. Барлығы 15 сұхбат алынды, олардың әрқайсысы шамамен 40-60 минутқа созылды. Сұхбат сұрақтары инвестициялардың тиімділігі, туризмнің әлеуметтік-экономикалық әсері және даму перспективалары төңірегінде құрылды. Мысалы, респонденттерден «Туристік нысандардың құрылысы жергілікті экономикаға қалай әсер етті?» немесе «Инвестицияларды тартудағы негізгі кедергілер қандай?» деген сұрақтар қойылды.

Сұхбаттар аудиожазбаға түсіріліп, кейін транскрипцияланды. Деректерді талдау үшін тақырыптық талдау (Thematic Analysis) әдісі қолданылды. Бұл әдіс сұхбаттардан негізгі тақырыптар мен үрдістерді анықтауға мүмкіндік берді. Мысалы, көптеген респонденттер инвестициялардың туристер санын арттырғанын және жергілікті кәсіпкерлерге жаңа мүмкіндіктер ашқанын атап өтті, бірақ сонымен қатар бюрократиялық кедергілер мен маркетингтік қолдаудың жетіспеушілігін сынға алды. Сапалық деректер сандық нәтижелерді толықтырып, инвестициялардың экономикалық тиімділігін кеңірек контексте түсінуге ықпал етті.

Зерттеу 2019-2024 жылдар аралығындағы деректерді қамтиды. Бұл кезең таңдалуының себебі – 2019 жылы Түркістан облысының әкімшілік орталығы ретінде ресми мәртебе алуы және осы уақыттан бастап туризмді дамытуға бағытталған ауқымды жобалардың басталуы. Деректер негізінен облыстың ішкі статистикасына және мемлекеттік бағдарламаларға сүйенгендіктен, халықаралық туристік трендтердің әсері толық қамтылмаған болуы мүмкін. Сонымен қатар, кейбір жобалар әлі

аяқталмағандықтан, олардың ұзақ мерзімді тиімділігін бағалау қиындық тудырды. Сұхбатқа қатысушылардың саны шектеулі болғандықтан, сапалық нәтижелерді жалпылау мүмкіндігі де шартты түрде ғана қолданылады.

Сандық және сапалық деректерді біріктіру зерттеудің сенімділігін арттыру үшін маңызды болды. Мысалы, туристер санының өсуі туралы статистикалық деректерді кәсіпкерлердің «туристердің артуы бизнесімізге оң әсер етті» деген пікірлері растады. Сол сияқты, инвестициялардың қайтарым мерзімі туралы сандық есептеулер сарапшылардың «инвестициялардың тиімділігі 3-5 жылда байқалады» деген бағалауларымен сәйкес келді. Осылайша, екі әдістің нәтижелері бір-бірін толықтырып, зерттеудің тұтас бейнесін қалыптастырды.

Зерттеу нәтижелері Түркістан облысындағы туристік нысандар құрылысына салынған инвестициялардың бірнеше бағытта экономикалық тиімділік әкелетінін көрсетті. Бұл нәтижелер облыстың туристік әлеуетін дамытудағы инвестициялардың маңыздылығын және олардың өңір экономикасына жан-жақты әсерін растайды. Төменде негізгі нәтижелер толығырақ талданып, олардың экономикалық және әлеуметтік салдары кеңінен қарастырылады.

Түркістан облысына келетін туристер санының өсуі зерттеудің ең айқын нәтижелерінің бірі болды. 2019 жылы облысқа келген туристер саны 500 мың адамды құраса, 2024 жылға қарай бұл көрсеткіш екі есе артып, 1 миллионға жетті. Бұл өсімнің негізгі себептері ретінде жаңадан салынған қонақ үйлер, мәдени орталықтар және көлік инфрақұрылымының жақсаруы анықталды. Мысалы, Түркістан қаласында соңғы бес жылда 20-дан астам жаңа қонақ үй ашылды, олардың жалпы сыйымдылығы 5 мыңнан астам орынды құрайды. Бұл туристердің ұзақ уақыт болуын және облыстың басқа аймақтарын аралауын жеңілдетті. Сонымен қатар, теміржол және автомобиль жолдарының жаңартылуы туристік қолжетімділікті арттырды. Мәселен, Шымкент-Түркістан бағытындағы жолдың кеңеюі және жаңа автобус маршруттарының ашылуы туристердің облысқа келуін 30%-ға арттырды деп бағаланды. Туристік ағымның артуы тек сандық өсіммен шектелмейді. Туристердің құрамы да өзгерді: халықаралық қонақтардың үлесі 2019 жылғы 10%-дан 2024 жылы 25%-ға дейін өсті. Бұл негізінен Орталық Азия елдерінен (Өзбекстан, Қырғызстан), сондай-ақ Ресей мен Қытайдан келген туристердің артуымен байланысты. Қожа Ахмет Яссауи кесенесі сияқты нысандардың ЮНЕСКО тізіміне енуі және облыстың халықаралық туристік көрмелерде таныстырылуы бұл үрдіске ықпал етті. Туристік ағымның өсуі экономикаға тікелей әсер етті: туристердің орташа шығыны бір адамға шаққанда 50 мың теңгені құрады, бұл жергілікті бюджетке қосымша 50 миллиард теңге кіріс әкелді.

Жұмыспен қамту. Туристік нысандардың құрылысы және олардың пайдалануға берілуі облыстағы жұмыспен қамту деңгейіне айтарлықтай оң әсер етті. Зерттеу нәтижелері бойынша, 2019-2024 жылдар аралығында облыста 5 мыңнан астам жаңа жұмыс орны ашылды. Бұл негізінен шағын және орта бизнес саласындағы қызметкерлерді қамтиды. Құрылыс кезеңінде 2 мыңға жуық адам уақытша жұмыспен қамтылса, нысандар іске қосылғаннан кейін тұрақты жұмыс орындарының саны 3 мыңнан асты. Жаңа жұмыс орындары қонақ үйлерде, мейрамханаларда, туристік агенттіктерде және қолөнер шеберханаларында шоғырланды. Жұмыспен қамтудың әлеуметтік әсері де маңызды. Жергілікті халықтың, әсіресе жастардың жұмысқа тартылуы облыстағы жұмыссыздық деңгейін 5%-дан 3,8%-ға дейін төмендетті. Орташа жалақы деңгейі де өсті: туризм саласындағы қызметкерлердің айлық табысы 2024 жылы шамамен 150-200 мың теңгені құрады, бұл облыстың орташа жалақысынан 20%-ға жоғары. Бұл экономикалық тиімділікпен қатар әлеуметтік тұрақтылықты нығайтуға ықпал етті. Дегенмен, жұмыс орындарының көпшілігі маусымдық сипатта болғандықтан, тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін қосымша шаралар қажет екені анықталды.

Кесте – 1. Туризм саласындағы жұмыспен қамту, 2019-2024

Сала	Жұмыс орындары (саны)	Орташа жалақы (теңге)	Маусымдық/Тұрақты
Құрылыс	2000	120,000	Маусымдық
Қонақ үйлер	1500	150,000	Тұрақты
Мейрамханалар	1000	140,000	Тұрақты
Туристік қызметтер	600	160,000	Маусымдық

Экономикалық кіріс. Инвестициялардың қайтарымы зерттеудің маңызды индикаторы болды. Орта есеппен, туристік нысандарға салынған қаражаттың қайтарымы 3-5 жыл ішінде байқалады. Мысалы, Қожа Ахмет Яссауи кесенесі маңындағы туристік инфрақұрылымға салынған 10 миллиард теңге 2024 жылы 15 миллиард теңге табыс әкелді. Бұл табысқа билет сату, туристік қызметтер және жанама кірістер (мейрамханалар, дүкендер) кірді. Инвестициялардың рентабельділігі (ROI) шамамен 50%-ды құрады, бұл туризм саласы үшін жоғары көрсеткіш деп бағаланды. Экономикалық кіріс тек тікелей табыспен шектелмейді. Туризмнің дамуы облыстың шағын және орта бизнесіне жанама әсер етті. Мысалы, жергілікті қолөнершілердің өнімдеріне сұраныс 40%-ға артып, бұл қосымша 2 миллиард теңге табыс әкелді. Сонымен қатар, туризмнен түскен салық түсімдері облыс бюджетіне 8 миллиард теңге қосты, бұл инфрақұрылымды одан әрі дамытуға мүмкіндік берді. Дегенмен, кейбір жобалардың қайтарымы әлі толық жүзеге аспады, себебі олардың құрылысы жалғасуда немесе маркетингтік қолдауы жеткіліксіз.

Кесте – 2. Туристік жобаларға салынған инвестициялар және олардың қайтарымы

Жоба	Инвестиция (млрд теңге)	Қайтарым (млрд теңге)	Қайтарым мерзімі (жыл)
Кесене маңы инфрақұрылымы	10	15	3-5
Қонақ үйлер құрылысы	8	12	4
Жолдарды жаңарту	7	10	5

Инфрақұрылымдық даму. Туристік нысандар құрылысына тартылған қаражат облыстың инфрақұрылымын жақсартуға айтарлықтай ықпал етті. Жолдардың жаңартылуы, қоғамдық көліктің қолжетімділігінің артуы және коммуналдық қызметтердің жақсаруы туристер үшін ғана емес, жергілікті халық үшін де пайдалы болды. Мысалы, Түркістан-Сайрам бағытындағы жолдың кеңеюі жүк тасымалы мен сауданы 15%-ға арттырды. Қалалық су және электр жүйелерінің жаңартылуы тұрғындардың өмір сүру сапасын жақсартты, бұл инвестициялардың әлеуметтік әсерін күшейтті. Инфрақұрылымдық даму туристік нысандардың тиімділігін арттыруда маңызды рөл атқарды. Жаңа жолдар мен көлік қатынасы туристердің облыстың шалғай аудандарына, мысалы, Сауран қалашығына немесе Отырарға баруын жеңілдетті. Бұл аймақтардың туристік әлеуеті бұрын төмен бағаланса да, соңғы жылдары оларға деген қызығушылық артты. Инфрақұрылымға салынған инвестициялардың жалпы көлемі 25 миллиард теңгені құрады, оның 60%-ы мемлекеттік бюджеттен, 40%-ы жеке инвесторлардан тартылды.

Анықталған қиындықтар. Зерттеу инвестициялардың оң әсерімен қатар бірқатар қиындықтарды да анықтады. Біріншіден, инвестициялардың бір бөлігі әлі толық қайтарылған жоқ. Бұл кейбір жобалардың құрылыс кезеңінде тұруымен байланысты. Мысалы, Түркістандағы халықаралық әуежайдың құрылысы әлі аяқталған жоқ, бұл

шетелдік туристердің қолжетімділігін шектейді. Екіншіден, туризмнің маусымдық сипаты табыстың біркелкі болмауына әкеледі. Жаз және көктем айларында туристер саны жоғары болғанымен, қыс мезгілінде бұл көрсеткіш 70%-ға төмендейді. Үшіншіден, халықаралық маркетингтің жетіспеушілігі облыстың әлемдік туристік нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін төмендетеді.

Нәтижелерді талдау инвестициялардың экономикалық тиімділігін растайды, бірақ олардың әлеуетін толық іске асыру үшін бірқатар шаралар қажет. Маусымдық емес туризмді дамыту (мысалы, қысқы фестивальдер немесе конференциялық туризм), халықаралық нарыққа шығу және жергілікті кәсіпкерлерді қолдау тиімділікті арттыра алады. Сонымен қатар, мемлекеттік-жеке серіктестікті нығайту және инновациялық технологияларды (мысалы, виртуалды экскурсиялар) енгізу облыстың туристік тартымдылығын күшейтеді.

Түркістан облысындағы туристік нысандар құрылысына салынған инвестициялар экономикалық тұрғыдан тиімді екені зерттеу нәтижелерімен дәлелденді. Облыстың тарихи-мәдени мұрасы мен туристік әлеуетіне негізделген бұл инвестициялар өңір экономикасына айтарлықтай оң әсер етті. Туристер санының 2019 жылғы 500 мыңнан 2024 жылы 1 миллионға дейін артуы туризмнің экономикалық өсімнің драйверіне айналғанын көрсетеді. Бұл өсім қонақ үйлердің, мәдени орталықтардың және көлік инфрақұрылымының жаңаруымен тығыз байланысты. Сонымен қатар, 5 мыңнан астам жаңа жұмыс орнының ашылуы жергілікті халықтың әлеуметтік жағдайын жақсартты, ал инфрақұрылымның дамуы – жолдардың, қоғамдық көліктің және коммуналдық қызметтердің жаңаруы – өмір сүру сапасын арттырды. Осылайша, инвестициялар өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуына жан-жақты ықпал етті.

Дегенмен, зерттеу инвестициялардың тиімділігін одан әрі арттыру үшін шешуді қажет ететін мәселелерді де анықтады. Туризмнің маусымдық сипаты табыстың біркелкі болмауына әкеледі, сондықтан маусымдық емес туризмді дамыту маңызды. Мысалы, қысқы фестивальдер, діни туризмді кеңейту немесе халықаралық конференциялар ұйымдастыру туристік ағымды тұрақтандыра алады. Сонымен қатар, халықаралық нарыққа шығу әлі де жеткіліксіз дамыған. Облыстың туристік әлеуетін әлемдік деңгейде таныту үшін маркетингтік стратегияларды күшейту және халықаралық туристік операторлармен ынтымақтастықты нығайту қажет. Жергілікті кәсіпкерлерді қолдау да маңызды бағыт болып табылады. Шағын және орта бизнесті субсидиялау, оларға арналған оқыту бағдарламаларын енгізу арқылы туризмнен түсетін пайданың жергілікті экономикада қалуына ықпал етуге болады.

Болашақта мемлекеттік-жеке серіктестікті нығайту және инновациялық технологияларды енгізу облыстың туристік әлеуетін толық іске асырудың кілті болмақ. Мемлекет пен жеке инвесторлардың бірлескен жобалары инвестициялық тәуекелдерді азайтып, тиімділікті арттырады. Ал виртуалды экскурсиялар, мобильді қосымшалар сияқты технологиялар туристерге қолжетімділікті жеңілдетеді. Осы шараларды жүзеге асыру арқылы Түркістан облысы Орталық Азиядағы жетекші туристік орталыққа айналуы мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.

2. Түркістан облысы әкімдігінің 2024 жылғы статистикалық есебі.

3. «Туризм индустриясы саласында ҚР инновациялық қызметін дамыту» мақаласы, ResearchGate, 2023.

4. «Түркістан облысының дамуы: экономикасы, жұмыспен қамту, туризмі» шолуы, primeminister.kz, 2019.

VI СЕКЦИЯ

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

Алдаберген Д.Н., Исмаилов Н.М., Сатенбаева И.Ж.,
магистранты университета Есенова, г. Актау,
научный руководитель: к.э.н., ассоциированный профессор Г.С. Еркулова

ПОЗИЦИОНИРОВАНИЯ БРЕНДА И АКТУАЛЬНЫЕ МЕТОДЫ ПРОДВИЖЕНИЯ БРЕНДА ОРГАНИЗАЦИИ

В современном мире брендом организации, компании или проекта называют ассоциации, возникающие в сознании потребителя при упоминании о фирме, ее продукции или логотипе. Сегодня ключевыми силами большинства организаций являются не только персонал, опытная команда и продуманная стратегия, но и брендинг. Уникальная упаковка продукта, проекта или товаров дает конкурентное преимущество, способствует налаживанию нового уровня взаимодействия с клиентами и увеличивает прибыль [1].

Бренд – это устоявшийся образ компании или продукта (товара или услуги) в восприятии потребителя, включающий ассоциации, мнения, впечатления и стереотипы. Менеджмент – это система целенаправленных действий по управлению, например, организацией. Следовательно, бренд-менеджмент – это процесс управления образом бренда в восприятии целевой аудитории.

Задача бренд-менеджмента заключается в создании и управлении образом продукта или компании, при этом каждый элемент, от логотипа до публикаций в социальных сетях, должен передавать потребителю тщательно продуманный и обоснованный посыл. В итоге бренд становится не просто товарным знаком на упаковке, а комплексным ощущением, которое потребитель испытывает при взаимодействии с ним.

Брендинг в организации – это ряд действий, которые подразумевают использование средства рекламы и маркетинга. Также брендингом принято называть мощную маркетинговую концепцию. И.В. Крылов отмечал, что брендинг – это одна из разновидностей маркетинговых технологий. Если маркетинговая теория прошла стадию становления, то теоретическая платформа для брендинга в стройную парадигму полностью еще не утвердилась [2].

Основными критериями выбора наименования компании или продукта считаются:

- юридическая чистота;
- запоминаемость, простота;
- удобство использования на кириллице и латинице;
- наличие свободного домена;
- ориентированность на целевую аудиторию.
- продающий эффект.

В процессе своего становлении бренд проходит определенные стадии, такие как позиционирование бренда, разработка стратегии бренда, создание компонентов бренда, продвижение бренда, управление брендом.

Многие при формировании бренда обращаются к дизайнерам и разработчикам, сосредоточив внимание только на создании товарного знака, что является ошибочным подходом. Простое добавление слогана или логотипа не приводит к созданию полноценного, узнаваемого образа бренда. Успех брендирования достигается только при комплексном подходе, который включает в себя не только визуальную подачу, но и стратегию, а также рекламные кампании в целом [3].

Руководителям важно осознавать, что разработка бренда требует значительных вложений, однако это – долгосрочная инвестиция, которая принесет результат в будущем. Часто компании, не понимая этого, пытаются минимизировать затраты, что на первых этапах приводит к негативным отзывам со стороны клиентов. Если у фирмы нет достаточных финансов для создания бренда, можно пересмотреть стратегию в целом, ответив на несколько ключевых вопросов:

– Как позиционирует себя компания?
– Что представляют собой фирменные атрибуты?
– Используются ли возможности социальных сетей?
– Соответствует ли бренду дизайн сайта?

– Эти вопросы не только помогают оценить стратегию бренда, но и проясняют различие между понятиями «бренд» и «брендинг». Бренд определяет восприятие компании целевой аудиторией, тогда как брендинг включает в себя действия, направленные на создание ассоциаций и формирование единого имиджа фирмы.

– Исходя из вышеизложенного, становится очевидным, как важно выделять организацию, чтобы достичь максимальных результатов в продажах и сформировать целевую аудиторию. Однако главная цель брендинга – это создание конкурентных преимуществ. Например, если вы владелец компании, производящей мороженое, и все продукты на рынке схожи по цвету, вкусу и оформлению, можно выделиться, создав мороженое фиолетового цвета. Это станет яркой отличительной чертой, привлекая внимание потребителей.

– Кроме основной цели брендинга, существует несколько функций, которые помогают создать благоприятную атмосферу для компании: формирование лояльности, поддержание эмоциональной связи с клиентами, укрепление доверия и создание ожиданий, которые должны оправдывать использование бренда, а также увеличение ценности продукта или услуги.

Разобравшись с целью и задачами брендинга, стоит отметить, что формирование бренда не является конечной целью. У данной системы существуют компоненты, которые также создают индивидуальность:

– ценность;
– философия компании.

Рассмотрим каждый из компонентов. Ценности бренда позволяют приблизить целевую аудиторию к мышлению лиц, которые создают продукцию, найти точки соприкосновения и расположить к себе клиентов.

Ценности бренда – нематериальный образ, отличающий компанию от конкурентов, и способ удовлетворения потребителя от пользования продукцией. Для понимания ценностей, которые необходимо сформировать компании, важно знать особенности структуры. Внутри нее – идеи бренда, его суть. Бренд состоит из равных по значимости структур. Одна из них – внешняя оболочка, дизайн. Также бренд образуется благодаря контенту – тексту, фото, видео. В данном случае контент – это вся совокупность информации, которая транслируется для бренда и о бренде. Кроме того, одним из важных сегментов бренд-системы являются маркетинговые инструменты – то, что помогает транслировать идеи бренда и воплощать их в жизнь [4].

Транслируя ценности бренда, правильно донеся их до аудитории, вы сможете сделать вашу компанию жизнеспособной на долгое время, так как будете влиять на сознание потребителей.

Философия компании – не так давно в критериях продвижения бренда стало популярно говорить о том, с какой миссией компания приходит на рынок. Миссия – это сформулированный слоган, который понятен потребителю любого уровня. Это смысл создания продукции и деятельности фирмы на рынке. Для понимания данного термина обратимся к примерам миссий всемирно известных компаний:

– Миссия IKEA: Новая редакция: «Изменить к лучшему повседневную жизнь

многих людей – не только покупателей, но и сотрудников IKEA и компаний-поставщиков»; старая редакция: «Изменить к лучшему повседневную жизнь простых людей»;

– Миссия Яндекс: «Помогать людям решать задачи и достигать своих целей в жизни»;

– Миссия Canon заключается в стремлении помочь людям реализовать весь потенциал изображения (Power of Image). Европейский бренд-слоган You Can («Вы можете») был запущен в 2002 году и нацелен на то, чтобы вдохновлять клиентов на реализацию потенциала изображения.

Создание миссии является простым способом расположить к себе целевую аудиторию, общая цель объединяет производителя и потребителя, формирует комфортную среду для их взаимодействия. Акцентом данной работы является грамотное позиционирование бренда. Недостаточно иметь цели, задачи, товарный знак и миссию организации [5]. То, как преподносятся данные компоненты, решает многое на конкурентном рынке. Рассмотрим шаги по позитивному позиционированию компании.

По данным исследователей, время жизни бизнеса составляет около 10 лет. Бизнес, который не является сильным. Можно рассмотреть много примеров долгожителей: это и Coca-Cola, Adidas и т. д. Для того, чтобы организация смогла пронести свой бренд через время – нужно позиционировать его. Данное действие является стратегией, которая направлена на выделение компании среди других конкурентов, формирование доверия со стороны потребителей.

Первым шагом является понимание того, в чем заключается отличие компании от конкурентов, выявление сильных и слабых сторон. Далее необходимо обратиться к информации о деятельности субъектов, которые реализуют свою деятельность на том же рынке. Для этого можно использовать аналитику их аудитории, рассмотреть стратегию позиционирования и изучить каталог продукции, инструменты и каналы маркетинга [6].

Следующим шагом является обозначение бренда и его уникальности. Изучив конкурентов, легче понять, в чем разница не только вашей продукции, но и деятельности в целом. Стратегия действий после получения подобного рода данных может быть любой, но, если рассмотреть недостатки других организаций и преобразовать их в свою сильную сторону, это поможет вам укрепить свою уникальность. Позиционировать можно по-разному, например, можно использовать конкретную аудиторию и производить товар «специально для тех, кто». Это может стать отличным рекламным ходом.

Некоторые специалисты не видят принципиальной разницы между терминами «стратегия» и «позиционирование», считая их синонимами, но отличие все же есть. Концепция позиционирования бренда включает в себя разработку персонального образа фирмы в глазах общественности, который в первую очередь направлен на привлечение клиентов, расширение клиентской базы, удержание и расположение к себе.

В свою очередь, стратегия бренда имеет наиболее глобальный охват. Здесь речь уже идет о целом комплексе стратегических решений и задач, при помощи которых в потребительском сознании отмечается нужный образ. Это трудоемкая работа, определяющая осмысленное предпочтение потребителей, которая будет являться ориентиром для производителя. Это относится и к самому товару, и к его отличительным характеристикам, и к избранному виду коммуникации. Стратегия бренда решает, каким образом производство укрепит в сознании своей целевой аудитории определенный образ, который определила для себя компания [7].

После создания стратегии позиционирования важно произвести тестирование для выявления сильных и слабых сторон. Данный процесс можно запустить, используя маркетинговые каналы связи – социальные сети. На данном этапе организация может воспользоваться услугами таргетированной рекламы для привлечения аудитории. Результатом может стать увеличение или уменьшение продаж продукции компании.

После прохождения тестирования важно устранить недостатки и выходить на

следующий этап. Немаловажно делать акцент на уникальности товара, который производит фирма. Потребитель должен понять ее сразу, а значит, важно включить легкость в формулировку.

Крайним шагом является формирование штаба сотрудников, которые полностью соответствуют образу бренда. Стиль общения, манера поведения и внешний вид должны полностью соответствовать миссии, ценностям компании. От общения с персоналом зависит восприятие той работы, которую проделал производитель до выставления продукта на рынок.

Актуальным решением для работы с продуктом является продвижение существующего бренда, которое с каждым годом, в зависимости от приходящих и уходящих трендов, технического развития, мнения общественности и иных факторов, постоянно подвергается изменениям.

ATL с английского языка (above the line) переводится как «над чертой». Данная коммуникации осуществляет свою работу через массовые средства рекламы. В данный перечень входят реклама в СМИ, телевизионная реклама, наружная и интернет-реклама, а также реклама в печатных изданиях. Из трех представленных сфер ATL является менее преуспевающей в обработке информации, которую человек получает ежедневно. Способы продвижения сферы доступны, но не так актуальны, как то, что представлено в BTL и TTL [10].

BTL-технологии – Below the line (в переводе с англ. – «под чертой»). Данный термин обозначает сегмент рекламных мероприятий с акцентом на прямой контакт с потребителем. В реализации данная технология менее агрессивна, чем ATL, разница заключается в том, что BTL первоначально ориентируется на повышение лояльности бренда в глазах аудитории, привлечение новых потребителей. В список возможных коммуникаций входят такие форматы, как:

- акции;
- конкурсы;
- выставки;
- брендированная продукция;
- вебинары;
- встречи со спонсорами;
- рассылки в Интернете [11].

TTL-коммуникации – Through the line (в переводе с англ. – «сквозь черту»). Технология возникла в результате объединения в себе ATL- и BTL-мероприятий, такое стало возможно в момент, когда коммуникационные технологии начали стремительно развиваться. Однако цифровые технологии уже скоро стали отдельным элементом продвижения. К перечню способов относятся:

- оформление и наполнение сайта компании;
- реклама в Интернете;
- SMM-бренда в социальных сетях;
- фото- и видеоконтент;
- мобильные приложения;
- заказные проекты.

На данный момент именно digital-технологии и тренды являются ведущими способами продвижения, которые можно освоить самостоятельно и проходя обучение.

Рассматривая изменения в каждой из представленных сфер, можно подчеркнуть, что продвижение имеет силу вызывать эмоции у потребителей, влияет на то, что становится популярнее, а что теряет вес на рынке. С каждым годом форматы, реклама, видеоконтент и даже слоганы компаний приобретают новый смысл, многие пытаются вовремя попасть в «популярный тренд» или актуальную тему. Не каждое нововведение рынка подойдет тому или иному продукту, стоит учитывать многие факторы:

- аудиторию и ее возрастную категорию;

– сферу рынка сбыта;
– конкурентов и их самопозиционирование;
– цель, задачи и миссию бренда.

Полноценное продвижение бренда подразумевает создание стратегии, в которой важно учесть большое количество факторов внутренней и внешней среды компании, сделать упор на эмоции и желания потребителей.

Рассмотрим яркие и актуальные методы продвижения, которые применяют известные российские бренды в своей деятельности последние два года.

О деятельности «Додо Пицца» знает сейчас абсолютно каждый, российская сеть ресторанов быстрого питания, которая специализируется на приготовлении пиццы, захватила рынок не только уровнем продукции, но и методами продвижения. Один из сильнейших маркетинговых проектов, который смог разгадать и внедрить на рынок такой формат представления товаров, как «конструктор пиццы», тем самым внедрив такой метод, как контент-маркетинг. Основная задача – создание контента, ориентированного на интересы пользователей. Благодаря удобному интерфейсу на сайте и в мобильном приложении пользователи могут сложить любую удобную для себя комбинацию. Таким простым способом сеть ресторанов закрыла сразу несколько пунктов, это удовлетворение потребностей своего клиента, креативный подход к ознакомлению с товарной сеткой, что является отличительной чертой, которая не прослеживается у конкурентов. Данный пример может послужить шаблоном для любой сферы рынка. Креативный подход к представлению продукции путем создания интерактива с клиентом станет не только методом продвижения для вашего бренда, но и отличительной чертой.

В практике сети ресторанов есть метод продвижения, который соответствует современному тренду «честность производителя перед его клиентами». Компания внедрила возможность приглашать небольшие группы на экскурсии по точкам производства, где люди могут лично убедиться в процессе и качестве приготовления продукции, в мобильном приложении сеть ресторанов позволяет контролировать процесс приготовления заказа лично пользователем, так как он транслируется в личном кабинете.

Подкасты – универсальный метод продвижения, его можно использовать в рамках рекламной интеграции, заключения партнерских взаимоотношений [12]. Подкасты – метод продвижения брен- да, который используется многими компаниями, но формат и подача зарекомендовали себя лишь у немногих российских брендов. Стоит обратиться к примеру банка «Тинькофф», для популяризации финансовой грамотности банк выпустил свой электронный «Тинькофф журнал», где в формате интервью и видео подкастов рассказывают о пособиях, льготах и инвестиции средств [13]. Одно очевидно – подобный метод подачи информации оставляет эмоции у потребителей, что и является первоочередной задачей. Отличительной чертой является то, что журнал ведется ярко, с точки зрения информации актуален для всех представителей молодежи (школьников, студентов) и посредством вовлечения медийных личностей привлекает внимание к деятельности банка.

Список использованной литературы:

1. Пономарева Е.А. Бренд-менеджмент: учебник и практикум для академического бакалавриата. – Москва: Юрайт, 2019. – 341 с.

2. Годин А.М. Брендинг: учебное пособие. 3-е изд., перераб. и доп. – Москва: Дашков и Ко, 2016. – 184 с.

3. Альварес С.М. Как создать продукт, который купят. Метод Lean Customer Development: учебное пособие. – Москва: Альпина, 2016. – 248 с.

4. Шаталова О. Сильные брендом // Бизнес-журнал. – 2015. – № 9. – С. 76-80.

5. Грошев И.В., Краснослободцев А.А. Брендинг, есть сущность, развивающаяся во времени // Маркетинг в России и за рубежом. – 2013. – № 2. – С. 58-67.

6. Калиева О.М., Марченко В.Н., Дергунова М.И. Современные тенденции

развития брендинга в рыночных условиях // Экономика, управление, финансы: материалы III междунар. науч. конф.. – Пермь: Меркурий, 2014. С. 109-112.

7. Калиева О.М. [и др.] Современные подходы к маркетинговым исследованиям: цели, задачи и основные понятия // Инновационная экономика: материалы междунар. науч. конф. – Казань: Бук, 2014. С. 96-99.

8. Кашапова А.Р. Методы маркетингового анализа результативности брендинга: дис. … канд. экон. наук: 08.00.05 / А.Р. Кашапова; Федер. гос. бюджет. образоват. учреждение высш. проф. образования «СП». – Санкт-Петербург, 2011. – 213 с.

9. Калиева О. М., Мартыненко Т.В., Семенова Е.П., Говорова Т.С. Роль и место брендинга в маркетинговой деятельности организации // Молодой ученый. – 2014. – № 21 (80). С. 312-315.

10. ATL и BTL: что это такое, сравнение понятий +4 примера. // Postium: бизнес, реклама, и digital-маркетинг. URL: https://postium.ru/atl-i-btl-chto-eto-takoe-sravnenie (дата обращения: 09.11.2022).

11. BTL-коммуникации: виды, примеры, каналы. // Высшая школа экономики. URL: https:// marketing.hse.ru/news/422374727.html (дата обращения: 10.11.2022)

12. Кто все это придумал? Интервью с авторами маркетинговых кампаний «Тинькофф» // Официальный сайт VC.RU. URL: https://vc.ru/promo/236464-marketing-heroes (дата обращения: 08.11.2022).

13. Вы все будете покупать рекламу в подкастах // Официальный сайт VC.RU. URL: https://vc.ru/pwc/ 78613-podkasti (дата обращения: 10.11.2022).

Амангелды Д.М.,
студент Евразийского гуманитарного института им А.К. Кусаинова, г. Астана,
научный руководитель: профессор экономических наук Тажбенова Г.Д.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ И НОВЫЕ УГРОЗЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Цифровизация уже давно перестала быть неопределённой перспективой и стала неотъемлемой частью нашей повседневной жизни. В современных условиях повсеместное внедрение технологий в различные сферы экономики трансформировало основные принципы офисной работы. Гибкость в адаптации бизнес-процессов с учётом актуальных IT-трендов, особенно цифровизации, является ключевым фактором конкурентоспособности компаний, а в некоторых случаях – и их выживания на рынке.

В динамично меняющейся экономике и в условиях трансформации социально-экономической системы, проблемы экономической безопасности становятся всё более острыми. Одни угрозы утрачивают свою актуальность, тогда как на их место приходят новые вызовы и риски, что делает вопрос экономической безопасности особенно значимым.

Государственная программа «Цифровой Казахстан» была принята постановлением правительства РК от 12 декабря 2017 года (от 17 мая 2022 года утратило силу). В целом она определила, что «цифровизация существующей экономики» – это «обеспечение прагматичного старта, состоящего из конкретных проектов в реальном секторе, запуск проектов по цифровизации и технологическому перевооружению существующих отраслей экономики, государственных структур и развитие цифровой инфраструктуры».

Последним принятым документом, определяющим развитие экономики на пути к цифровизации, стало Постановление Правительства Республики Казахстан "Об утверждении Концепции цифровой трансформации, развития отрасли информационно–коммуникационных технологий и кибербезопасности" на 2023–2029 годы от 28 марта

2023 года № 269.

Целью экономической безопасности является − минимизация внешних и внутренних угроз экономическому состоянию предприятия на основе разработанного и реализуемого комплекса мероприятий экономико-правового и организационного характера.

Очень остро стоят вопросы именно экономической безопасности кредитной организации, потому что в условиях перехода к цифровой экономике цифровой банкинг является одним из основных элементов обеспечения экономической безопасности финансового сектора, т.е., повышение уровня экономической безопасности кредитной организации является первостепенной задачей в условиях перехода к цифровой экономике.

Основные аспекты цифровизации экономики:

– Автоматизация и цифровые платформы – внедрение искусственного интеллекта, облачных вычислений, блокчейн-технологий и больших данных.

– Электронная коммерция и финтех – развитие онлайн-торговли, цифровых валют и систем электронных платежей.

– Интернет вещей и киберфизические системы – интеграция умных устройств в производственные и бытовые процессы.

– Цифровые рынки и глобализация – ускорение обмена данными и капитальными потоками, трансформация традиционных бизнес-моделей.

Новые угрозы экономической безопасности:

– Кибер преступность и кибератаки

– Рост количества хакерских атак на финансовые и государственные структуры.

– Кража персональных данных, финансовых средств и интеллектуальной собственности.

– Развитие технологий социальной инженерии и фишинга.

Технологическая зависимость и уязвимость

– Монополизация цифровых платформ и ограничение конкуренции.

– Геополитическая зависимость от зарубежных IT-решений и инфраструктуры.

– Возможность внешнего вмешательства в критически важные информационные системы.

Цифровой разрыв и социальное неравенство

– Разделение общества на технологически подготовленные и неподготовленные группы.

– Потеря рабочих мест из-за автоматизации и цифровой трансформации отраслей.

– Усиление экономического неравенства между странами.

Финансовые риски и угрозы для бизнеса

– Уязвимость цифровых валют и криптоактивов перед манипуляциями и хакерскими атаками.

– Риски для банковской системы из-за децентрализации финансовых операций.

– Недостаточная нормативно-правовая база для регулирования цифровых активов.

Значимым примером обеспечения информационно-экономической безопасности в банковской сфере выступает развитие биометрических технологий защиты. Одним из наиболее востребованных в современной предпринимательской практике инструментов выступает использование электронных цифровых подписей, содержащих в себе определённый цифровой код.

Создать эффективный механизм функционирования предприятия на основе концепции хозяйствования без риска невозможно, так как риск составляет объективно неизбежный элемент принятия любого хозяйственного решения. Для эффективной защиты информации предусматривается целая система мер и направлений деятельности.

Минимизация рисков включает в себя:

– Развитие кибербезопасности и создание надежных систем защиты данных.

– Диверсификация поставщиков цифровых решений и снижение зависимости от внешних технологий.

– Государственная поддержка цифровой грамотности и профессиональной подготовки кадров.

– Разработка национальных стандартов в сфере цифровой экономики и информационной безопасности.

– Укрепление международного сотрудничества в сфере противодействия киберугрозам.

– Развитие национальных цифровых валют и блокчейн-решений для повышения финансовой устойчивости.

Цифровизация экономики – это неизбежный процесс, который формирует новую реальность экономического развития. Однако с цифровыми преимуществами приходят и новые угрозы, требующие системного подхода к их предотвращению. Государства, бизнес и общество должны совместно разрабатывать стратегии адаптации к новым рискам, обеспечивая баланс между инновациями и безопасностью.

Список использованной литературы:

1. Бужак А.В. Экономическая безопасность в условиях цифровой экономики.

2. Цифровая экономика в Республике Казахстан // Вестник НАН РК.

3. Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан.

Ахметова А.,

студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова, г.Астана,

научный руководитель: доцент Мажитова Б.Б.

ВЛИЯНИЕ ИНФЛЯЦИИ НА ПОКУПАТЕЛЬСКУЮ СПОСОБНОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ

Инфляция – один из ключевых экономических показателей, который оказывает значительное влияние на уровень жизни населения. Однако помимо экономических последствий, инфляция также затрагивает психологию покупателей, формируя их ожидания, поведение и стратегию потребления. В условиях высокой инфляции люди могут испытывать тревожность, изменять свои финансовые привычки и пересматривать приоритеты в покупках.

Покупательская способность населения напрямую зависит от темпов роста цен. При инфляции денежные доходы теряют свою реальную ценность, а это значит, что люди могут позволить себе купить меньше товаров и услуг нате же суммы, чем ранее. Это приводит к снижению фактического объёма потребления. Например, при повышении цен на продукты питания, большинство семей начинают покупать меньше мяса, фруктов и овощей, заменяя их более дешёвыми аналогами или сокращая рацион. Также снижаются расходы на одежду, бытовую технику и досуг, что ведёт к падению спроса в этих секторах экономики. При этом наблюдается перераспределение семейного бюджета: наибольшая его часть уходит на удовлетворение базовых потребностей, а не на дополнительные и необязательные траты. Всё это оказывает негативное влияние на качество жизни людей.

Одновременно меняется структура потребления. Люди начинают отдавать предпочтение, товарам первой необходимости, отказываясь от крупных покупок и отложенного спроса. Часто при росте инфляции увеличивается спрос на товары длительного хранения: муку, сахар, крупы. Это поведение объясняется стремлением населения защитить свои доходы от обесценивания, закупая продукты и товары про запас. Таким образом, люди пытаются создать некий запас прочности на случай дальнейшего

ухудшения экономической ситуации. Помимо продуктов питания, возрастает интерес к средствам личной гигиены и медикаментам, так как они также считаются товарами первой необходимости.

Инфляция также влияет на финансовое поведение. В условиях роста цен люди склонны уменьшать объёмы сбережений, так как доходы направляются на повседневные нужды. При этом растёт спрос на иностранную валюту и недвижимость, поскольку они воспринимаются как более надёжные способы сохранения стоимости денег. Всё это усиливает нестабильность экономики и усугубляет инфляционные ожидания. Люди стараются вложить свои сбережения в так называемые «твёрдые активы», которые, по их мнению, смогут сохранить или даже увеличить свою стоимость в будущем. Однако такие действия иногда приводят к дополнительному росту цен на недвижимость и валюту, что ещё больше осложняет экономическую ситуацию.

Очевидно, что снижение покупательской способности населения становится серьёзной социальной и экономической проблемой. Оно ведёт к сокращению внутреннего потребления, ухудшению качества жизни и росту социальной напряжённости. В то же время больше всего последствия инфляции ощущают уязвимые группы населения. Это, как правило, семьи с невысоким уровнем доходов, молодёжь, а также те, кто зависит от стабильных, но ограниченных источников финансирования. Им становится сложнее покрывать базовые потребности, так как рост цен опережает рост их доходов. В таких условиях люди часто вынуждены отказываться от привычных товаров и услуг, сокращать расходы на здоровье, образование и отдых.

Чтобы сохранить покупательскую способность населения, необходим комплексный подход со стороны государства и общества. Прежде всего, важно проводить эффективную денежно-кредитную политику. Центральный банк должен контролировать уровень инфляции с помощью ключевой процентной ставки. Если инфляция растёт слишком быстро, ставка повышается, что сдерживает чрезмерный рост цен. Однако важно, чтобы эти меры не замедляли экономическое развитие страны. Здесь важно найти баланс между сдерживанием инфляции и стимулированием экономического роста. Второй важный шаг – поддержка отечественного производства. Чем больше товаров производится внутри страны, тем меньше влияние внешних факторов на цены. Особенно важно развивать сельское хозяйство и лёгкую промышленность, чтобы обеспечить население доступными продуктами питания и товарами первой необходимости. Я считаю, что эффективной мерой может стать государственная поддержка малого и среднего бизнеса, так как именно он способен быстро адаптироваться к изменениям на рынке и предложить населению доступные товары и услуги. И развитие малого бизнеса способствует созданию новых рабочих мест и повышению уровня занятости населения.

Кроме того, государство должно повышать уровень финансовой грамотности граждан. Если люди лучше понимают, как работает инфляция, как планировать бюджет и куда безопасно инвестировать средства, это поможет им сохранить покупательскую способность даже в сложные периоды. Проведение образовательных программ, доступных курсов и консультаций по финансовой грамотности может значительно повысить уверенность граждан в своих силах и снизить уровень панических настроений в обществе. Люди, которые умеют грамотно управлять своими доходами и расходами, легче переносят периоды экономической нестабильности.

Таким образом, инфляция серьёзно ограничивает возможности населения по удовлетворению своих потребностей. Однако при грамотной экономической политике и участии самого общества можно снизить негативные последствия инфляции и обеспечить устойчивый рост уровня жизни. Важно, чтобы как государственные органы, так и сами граждане осознавали свою роль в этом процессе. Только совместными усилиями можно добиться стабильности и создать условия для экономического роста, способствующего повышению благосостояния всех слоёв населения.

Список использованной литературы:

1. Кусаинов А. Экономика Казахстана. Мифы и реальность. Часть 2, глава 1.
2. 10 лет назад – на жизнь, сейчас – на выживание: как меняется доход казахстанцев со временем // Caravan.kz. URL: https://www.caravan.kz/amp/society/10-let-nazad-na-zhizn-sejchas-na-vyzhivanie-kak-menjaetsja-dohod-kazahstancev-so-vremenem/
3. Инфляция: что это такое и почему растут цены // Финансовая культура. URL: https://fincult.info
4. Инфляция в Республике Казахстан в 2024 году // Бюро национальной статистики Республики Казахстан. URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/prices/publications/281082/#:~:text=Инфляция%20в%20Республике%20Казахстан%20в,месяце%20–%200%2C9%25).&text=Цены%20на%20платные%20услуги%20за,4%25%20(в%20декабре%202024г.)

Әзірхан К.Е.,

студент Высшего Колледжа Евразийского гуманитарного института, г. Астана,
научный руководитель: преподаватель спецдисциплин Дуанбаева А.Т.

ЭКОНОМИКА КАЗАХСТАНА: ВОЗМОЖНОСТИ МОЛОДЕЖИ

Экономика Казахстана динамично развивается, открывая новые перспективы для молодежи. Рост цифровых технологий, развитие предпринимательства и диверсификация рынка создают новые возможности для трудоустройства и карьерного роста. Однако уровень безработицы среди молодежи остается значительным, что во многом связано с нехваткой опыта и несоответствием образования требованиям работодателей. Для решения этих проблем государство активно внедряет программы поддержки молодежи, ориентированные на профессиональное развитие и создание новых рабочих мест. Развитие человеческого капитала становится ключевой задачей, поскольку именно молодое поколение формирует будущее экономическое развитие страны.

Одним из ключевых направлений является государственная поддержка молодых специалистов и предпринимателей. В Казахстане действуют программы, направленные на обучение, предоставление грантов и развитие молодежного бизнеса. Среди них можно выделить «Жас кәсіпкер», предоставляющую гранты начинающим бизнесменам, и «Бастау Бизнес», которая помогает обучиться основам предпринимательства и открыть собственное дело. Программа «С дипломом в село» стимулирует молодых специалистов работать в сельской местности, предлагая финансовую поддержку и льготные условия трудоустройства. Кроме того, существуют государственные гранты и субсидии, направленные на финансирование перспективных молодежных проектов. Благодаря этим инициативам молодежь получает возможность развивать собственные стартапы и становиться частью национальной экономики. Государство также активно развивает индустриальные зоны и технопарки, предлагая благоприятные условия для ведения бизнеса.

Цифровая экономика также открывает широкие перспективы для молодых специалистов. Казахстан активно развивает IT-сектор, создавая инновационные площадки, такие как Astana Hub. Этот IT-инкубатор является крупнейшим в Центральной Азии и предоставляет молодым специалистам доступ к акселерационным программам, менторской поддержке и инвестициям. В рамках Astana Hub реализуются образовательные курсы по программированию, кибербезопасности и управлению стартапами, что позволяет молодым специалистам получать конкурентные преимущества на глобальном рынке труда. В последние годы наблюдается рост числа международных IT-компаний, предлагающих казахстанской молодежи работу в сфере цифровых

технологий, а также увеличение количества удаленных вакансий, что позволяет специалистам работать на международном уровне, не покидая страну. Более того, государство внедряет инициативы по цифровизации различных секторов экономики, что открывает новые рабочие места в сфере искусственного интеллекта, финтеха и блокчейн-технологий.

Кроме того, Казахстан активно сотрудничает с международными образовательными программами, предоставляя молодежи возможность обучения за рубежом. Программа «Болашак» финансирует образование казахстанских студентов в лучших мировых университетах с обязательством последующего трудоустройства в Казахстане. Erasmus+ предлагает обменные программы с европейскими вузами, позволяя студентам получать международный опыт и повышать уровень квалификации. Также существуют образовательные курсы и гранты от ведущих мировых компаний, таких как Google, Microsoft и Coursera, которые позволяют молодым специалистам осваивать востребованные цифровые навыки, включая искусственный интеллект, анализ данных и кибербезопасность. Доступ к таким программам способствует повышению конкурентоспособности казахстанской молодежи на международном рынке труда. Важным направлением является развитие дуального образования, где студенты совмещают учебу с практической деятельностью на предприятиях, что снижает разрыв между теорией и реальными требованиями рынка труда.

Несмотря на значительное количество доступных возможностей, молодежь Казахстана сталкивается с рядом вызовов. Основными проблемами остаются нехватка практического опыта, ограниченный доступ к финансированию, разрыв между образовательными программами и требованиями рынка, а также различия в уровне доступности образовательных и карьерных возможностей между столицей и регионами. Для решения этих вопросов необходимо усиленное взаимодействие между государством, бизнесом и образовательными учреждениями. Развитие системы стажировок, повышение уровня цифровой грамотности и расширение финансовых инструментов для молодых предпринимателей помогут преодолеть существующие барьеры и создать благоприятные условия для карьерного роста молодежи. Также необходимо активнее развивать программы менторства, привлекая успешных предпринимателей и экспертов в качестве наставников для молодежи.

В заключение можно сказать, что молодежь Казахстана играет ключевую роль в развитии национальной экономики. Государственные инициативы, цифровая трансформация и международные образовательные программы создают благоприятные условия для успешной самореализации молодых специалистов. Однако для полноценной интеграции молодежи в экономику страны необходим комплексный подход, включающий усовершенствование образовательных программ, развитие рынка труда и поддержку стартапов. Улучшение взаимодействия между образовательными учреждениями и работодателями, расширение грантовых программ и создание новых механизмов финансирования бизнеса позволят молодым специалистам внести значительный вклад в экономический рост Казахстана. В условиях глобализации и цифровой трансформации важно, чтобы молодежь обладала не только профессиональными знаниями, но и предпринимательским мышлением, что обеспечит устойчивое развитие страны в будущем.

Бекбулатова А.А.,
студент Евразийского гуманитарного института им. Кусаинова А.К.,
г. Астана, научный руководитель: к.э.н., доцент Ахметова А.А.

ОТТОК ИНОСТРАННОГО КАПИТАЛА ИЗ КАЗАХСТАНА: ЭКОНОМИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Отток иностранного капитала является серьезной проблемой для экономики Казахстана. Несмотря на активную политику по привлечению иностранных инвесторов, за последние годы наблюдается снижение объемов прямых иностранных инвестиций (ПИИ) и вывод значительных финансовых ресурсов за пределы страны. Согласно данным Национального банка Казахстана, общий объем выведенного капитала за последние 20 лет составил $140 млрд [1]. В данной статье проводится экономико-правовой анализ причин этого явления, включая недостатки в законодательном регулировании и экономические факторы, способствующие снижению инвестиционной активности.

Вопрос оттока капитала из Казахстана рассматривается в работах отечественных и зарубежных исследователей. Согласно отчетам Евразийского банка развития и Национального банка Казахстана, основными причинами снижения ПИИ являются нестабильность законодательной базы, административные барьеры и геополитические риски.

Исследования, проведенные международными экспертами (OECD, Всемирный банк), показывают, что эффективное правовое регулирование инвестиций способствует удержанию капитала в стране [2]. В мировой практике применяются меры контроля, такие как налоговые стимулы, ограничения на вывод капитала и строгий финансовый мониторинг. Казахстанские аналитики указывают на необходимость реформирования инвестиционного законодательства и улучшения условий ведения бизнеса [3].

Анализируя статистические данные, а также изучая законодательство Казахстана и международный опыт регулирования инвестиционных потоков можно отметить следующее: в 2023 году объем ПИИ в Казахстан снизился на 48,7%, составив $3,36 млрд, в 2022 году инвестиции в горнодобывающий сектор составляли $12,1 млрд, в 2023 году сократились до $8,6 млрд. За последние пять лет доля обрабатывающей промышленности в ПИИ выросла с 14,3% до 22,9% (1). Отток капитала в офшоры за последние 20 лет достиг $140 млрд [1] (Рис 1).

Одной из ключевых причин снижения объема ПИИ является изменение глобальных инвестиционных потоков. Международные компании сокращают вложения в развивающиеся рынки, отдавая предпочтение странам с более стабильной экономикой и четкими правовыми гарантиями.

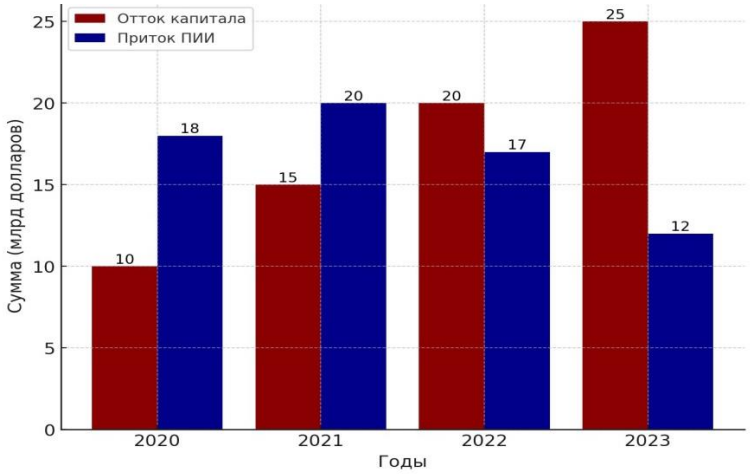

Рис.1 Динамика оттока и притока капитала в Казахстане за 2020-2023годы (млрд. долл.) [1]

Дополнительно на отток капитала влияет недостаточная инфраструктурная поддержка бизнеса, высокая административная нагрузка и налоговая нестабильность [3].

Энергетический сектор, который долгое время был основным объектом инвестиций, теряет привлекательность из-за изменений в глобальной экологической политике. Компании, ориентированные на добычу полезных ископаемых, переносят активы в страны с более благоприятными условиями налогообложения и прогнозируемыми экономическими перспективами [2].

Национальное законодательство в области контроля за движением капитала включает нормы, регулирующие налогообложение иностранных инвестиций, но их исполнение остается слабым. Введение дополнительного финансового мониторинга, а также ужесточение требований к офшорным операциям может стать важным шагом для удержания капитала в стране.

В Казахстане правовая база для регулирования вывода капитала остается недостаточно жесткой. В отличие от других стран, в республике отсутствуют строгие ограничения на трансграничные финансовые операции, что позволяет крупным корпорациям выводить активы в офшоры без серьезных последствий.

Изучая зарубежный опыт, можно адаптировать его под отечественные условия. Развитые страны используют различные механизмы контроля за движением капитала. В Германии действует строгий налоговый контроль, ограничивающий вывод прибыли в офшоры. США внедрили систему CFIUS, анализирующую риски вывода капитала. Китай применяет государственное регулирование инвестиционных потоков, ограничивая свободный вывод средств за границу [2].

Для Казахстана могут быть полезны меры, направленные на снижение оттока капитала и создание благоприятных условий для инвесторов. Одним из ключевых шагов может стать введение административных ограничений на вывод капитала за рубеж, что позволит предотвратить неконтролируемый отток финансовых ресурсов. Дополнительно целесообразно ужесточить налоговый контроль и внедрить обязательную отчетность по трансграничным операциям, что повысит прозрачность движения средств и позволит государству эффективнее отслеживать финансовые потоки. Наряду с этим необходимо развивать программы стимулирования долгосрочных инвестиций в стране, предлагая инвесторам налоговые льготы, государственные гарантии и иные механизмы поддержки, способствующие привлечению и удержанию капитала внутри экономики Казахстана.

Отток иностранного капитала представляет собой сложную проблему, требующую комплексного подхода. Анализ статистики показывает значительное снижение ПИИ и рост объемов выведенных активов. Экономические и правовые аспекты данной тенденции свидетельствуют о необходимости реформирования инвестиционной политики.

В качестве первоочередных мер предлагается усиление контроля за движением капитала, создание благоприятного делового климата и разработка механизмов привлечения долгосрочных инвестиций. Опыт развитых стран показывает, что жесткое правовое регулирование в сочетании с налоговыми стимулами может способствовать стабилизации инвестиционного климата.

Список использованной литературы:

1. https://nationalbank.kz/file/download/69980
2. https://inbusiness.kz/ru/news/kazahstan-teryaet-kapital-pochemu-inostrannye-investory-sokrashayut-vlozheniya
3. https://kz.kursiv.media/2025-01-29/lgtn-investment-6/#:~:text=%C2%AB%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0

Даулетбай Н.К.,
студент Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, г. Астана,
научный руководитель: к.э.н., профессор Алибекова Б.А.

ФИНАНСОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ РОЛЬ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ

Эволюция финансовых технологий в мире

Финансовые технологии – это инновационные инструменты, упрощающие работу с деньгами и повышающие доступность финансовых услуг. Хотя термин получил широкое распространение в XXI веке, финансовые технологии начали развиваться ещё в 1886 году с появлением телеграфных кодов, позволявших осуществлять денежные переводы на расстоянии. В 1918 году в США была запущена первая система электронных транзакций, положившая начало современной финансовой инфраструктуре. В 1967 году цифровизация привела к появлению банкоматов, кредитных карт и онлайн-банкинга, что изменило способы управления финансами. После кризиса 2008 года активное развитие получили криптовалюты, блокчейн и мобильные платежи, обеспечивающие безопасность и прозрачность операций. Сегодня финансовые технологии охватывают широкий спектр направлений, включая электронные кошельки, платформы для инвестирования, алгоритмическую торговлю и краудфандинг. Компании, такие как PayPal, Venmo, Revolut и Binance, продолжают трансформировать сферу финансовых услуг, делая платежи, переводы и инвестиции более удобными, быстрыми и доступными для миллионов пользователей по всему миру [1].

Эволюция финансовых технологий в Казахстане

Финансовые технологии являются неотъемлемой частью современной экономики, оказывая значительное влияние на развитие финансового сектора в Казахстане. Их эволюция от традиционных банковских услуг до цифровых решений изменила способы управления финансами, сделав их более доступными, удобными и прозрачными. История финансовых технологий в Казахстане началась с появления банковских карт и интернет-банкинга в 2000-х годах. В начале 2000-х годов казахстанские банки начали выпускать банковские карты, что значительно упростило процесс оплаты и снятия наличных средств. Банковские карты стали основой для развития безналичных платежей, что позволило клиентам проводить финансовые операции без необходимости посещения банковских отделений. Одним из первых банков, активно продвигавших банковские карты, был Народный банк Казахстана. Они начали внедрять платежные карты Visa и MasterCard, что позволило клиентам проводить международные транзакции. Это нововведение сделало банковские услуги более доступными и удобными. Одним из самых инновационных банков, активно внедряющих цифровые решения, стал «Kaspi Bank», который до сих пор остается лидером в сфере финансовых технологий в Казахстане.

Интернет-банкинг и мобильное приложение – Управление счетами, переводы, оплата коммунальных услуг и мобильной связи;

Kaspi Red – Рассрочка на товары и услуги;

Kaspi Gold – Дебетовая карта с кэшбэком и бонусами;

Kaspi Kredit – Получение и погашение кредитов онлайн;

Kaspi QR – Оплата покупок с помощью QR-кодов;

Kaspi Travel – Бронирование авиабилетов и отелей;

Kaspi Maps – Поиск и навигация по партнерам Kaspi.

Все вышеуказанное уже имеется в других банках что же делает Каспи популярным? Kaspi QR: данная технология является прорывной. Он был разработан в 2018 году и был официально открыт для пользователей в 2019 году. Теперь переводы другому клиенту Kaspi стали ещё более безопасными, удобными и современными: чтобы отправить деньги, достаточно просто отсканировать QR-код получателя. Больше не нужно

вводить номер карты или искать телефон этого человека в списке контактов: открываете Kaspi QR, сканируете QR-код получателя и переводите деньги. На данный момент приложение Kaspi для мобильных платежей и банковских операций используется больше половины жителей Казахстана.Менее чем за десять лет компания помогла начать отучать страну от использования наличных денег, заявив в сентябре 2023, что количество ежедневных активных пользователей приложения увеличилось на 172%. больше предыдущего года. Kaspi сообщает, что сейчас на ее долю приходится 68% всех электронных транзакций в Казахстане, что почти в два раза превышает объем платежей всех ее конкурентов вместе взятых, включая Visa и Mastercard [2].

Роль государства в развитии финансовых технологий

Финансовые технологии активно применяются не только в частном секторе, но и в государственном управлении. Электронное правительство (e-Gov) предоставляет гражданам доступ к более чем 700 государственным услугам онлайн. Это позволило упростить процесс оплаты налогов, штрафов, получения справок и других документов, что привело к увеличению уровня удовлетворенности граждан до 85%. Еще одним важным шагом стало внедрение цифрового тенге – государственной цифровой валюты, разработанной Национальным банком Казахстана. В 2020 году был запущен пилотный проект цифрового тенге, направленный на повышение безопасности и скорости денежных переводов, а также сокращение расходов, связанных с обработкой наличных средств. Цифровой тенге использует блокчейн-технологии, что делает его устойчивым к мошенничеству и способствует развитию финансовой экосистемы страны. Кроме того, Казахстан внедрил систему электронных государственных закупок, которая позволила повысить прозрачность тендерных процессов и улучшить доступ малого и среднего бизнеса к государственным контрактам. Это привело к значительному сокращению административных издержек и временных затрат на проведение тендеров.

Казахстан активно внедряет решения, делая значительные шаги на пути к цифровизации и улучшению экономической инфраструктуры. Финансовые технологии способствуют повышению эффективности и прозрачности финансовых операций, что в свою очередь стимулирует экономическое развитие и улучшение качества жизни граждан. Страна уверенно движется вперед, адаптируясь к новым технологическим тенденциям и применяя их для создания более устойчивой и современной финансовой системы. Внедрение и развитие финтеха в Казахстане является важным элементом стратегии цифровизации, направленной на повышение конкурентоспособности и устойчивости экономики в долгосрочной перспективе. Финансовые технологии продолжают развиваться, предлагая инновационные решения, которые могут существенно улучшить предоставление финансовых услуг и функционирование государственных структур.

Список использованной литературы:

1. The Payments Association. Fintech: The history and future of financial technology // The Payments Association. – 12 октября 2020. URL: https://thepaymentsassociation.org/article/fintech-the-history-and-future-of-financial-technology/ (дата обращения: 18.03.2025).

2. Generalist. Kaspi: How a Kazakh fintech super app became a $20B giant // The Generalist. – 22 августа 2021. URL: https://www.generalist.com/briefing/kaspi (дата обращения: 18.03.2025).

Есимханова С.К.,
магистрант Учреждения «ESIL UNIVERSITY»,
г. Астана, научный руководитель: *к.э.н, и.о профессора Алина Г.Б.*

ИНТЕРНЕТ-БАНКИНГ В КАЗАХСТАНЕ: ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Интернет-банкинг – это система удаленного получения банковских услуг через Интернет. Виртуальное общение с банком осуществляется в интерактивном режиме через сайт банка. Для работы в системе необходимо подключить эту услугу в офисе банка и иметь возможность выхода в Интернет через совместимый браузер. Управление счетом возможно из любой точки мира, с любого компьютера, подключенного к Интернету. Подключение и обслуживание в интернет-банкинге, как правило, бесплатное. Интернет-банкинг обеспечивает удобство и доступность управления финансами в любое время и из любой точки мира, если под рукой устройство с подключением к сети.

Автоматизированные банковские системы (АБС) на сегодняшний день являются одной из самых быстро развивающихся областей прикладного сетевого программного обеспечения (ПО). В сложившихся условиях коммерческим банкам требуется создавать качественно новые банковские продукты, совершенствовать и модернизировать старые, а также изменять существующие системы для повышения эффективности банковской деятельности. Инновации в банковской сфере, как и в любой другой экономической сфере, являются одним из двигателей прогресса, сутью экономического развития. Таким образом, дистанционное банковское обслуживание (ДБО) определяется как осуществление банковских операций и сделок для клиентов кредитных организаций с использованием телекоммуникационных систем. В системе дистанционного банковского обслуживания выделяют две формы его представления: интернет-банкинг (онлайн-банкинг) и мобильный-банкинг [1].

Именно универсальность механизма интернет-банкинга делает его доступным как для частных лиц, так и для предприятий, где возможности интернет-банкинга позволяют повысить эффективность и оперативность управления денежными потоками. Считается, что управление платежами через интернет не сложнее, чем обычное общение с компьютером. Для использования системы интернет-банкинга не требуется каких-либо дополнительных знаний.

В свою очередь, возможности интернет-банкинга позволяют:

1. Отправлять в банк все виды финансовых документов;
2. Получать выписки, справки и документы по всем счетам в банке за любой период времени;
3. Отслеживать все этапы обработки платежных поручений и переводных операций в банке в режиме реального времени
4. Оперативно получать сообщения об ошибках;
5. Работать в одном интерфейсе со счетами в разных банках;
6. Осуществлять просмотр и печать входящих и исходящих платежных документов [2].

В интернет-банкинге подтверждение операций происходит с помощью различных методов аутентификации, которые обеспечивают безопасность и защиту данных клиента. Как показывает опыт, банковская сфера является одной из тех областей человеческой деятельности, где применение компьютерных технологий оказывается наиболее эффективным.

Интернет-банкинг отличается рядом преимуществ:

1. Удобство и экономия времени, сервис доступен круглосуточно из любого населенного пункта при наличи интернета.
2. Оперативный доступ к информации – можно быстро узнать о финансовых

операциях.

3. Безопасность – работа сервиса надежно защищена и позволяет легко контролировать доходы и расходы

4. Снижение затрат – комиссии за банковское обслуживание через интернет значительно ниже или отсутствуют по сравнению с проведением аналогичных операций в отделении банка,

Удобстсво которое позволяет быстро, исключая трату времени на бумажную работу, проводить необходимые операции. Именно оно заставляет многих практичных людей, ценящих свое время, завести счет в банке и управлять им через Интернет. Взаиморасчеты между клиентом и банком проводятся в режиме реального времени. Клиент может отслеживать все этапы обработки платежных документов на экране своего компьютера или любого гаджета.

В Казахстане был замечен серьезный рост популярности удаленного доступа и контроля над банковскими операциями. Общий объем по безналичным операциям с помощью карт вырос в трехкратном размере. Это же коснулось и транзакций в интернете, которые производятся с помощью сервиса. Чем больше возможностей появляется у жителей страны использовать свои денежные средства по собственному усмотрению, тем шире возможности предлагают финансовые организации, более инновационные идеи продумывают специалисты. Ниже приведен аналитический обзор на объем безналичных платежей в разрезе проведения операций и на пользователей интернет и мобильного банкинга.

На фоне благоприятных макроэкономических условий в стране (рост ВВП составил 5,1% против показателя 3,2% в 2022 году) и регуляторной среды для развития финтех инноваций, повышенной конкуренции в казахстанском платёжном сегменте и продолжающейся цифровизации, проникновение безналичных транзакций сохранило ускоренный двухзначный рост.

К началу 2024 года объёмы безналичных транзакций по карточкам превышают соответствующие показатели операций по выдаче наличности более чем в 6 раз (142,6 трлн тенге против 22,9 трлн тенге).

При этом рост «среднего чека» одной операции по безналичным транзакциям (+4,4%, с 12,1 до 12,6 тыс. тенге) был заметно ниже объемов обналичивания из банкоматов (+14,4%, с 82,8 до 94,7 тыс. тенге), что могло быть обусловлено всё ещё высокой долей теневого сектора в экономике и сложностями в изменении устоявшихся потребительских предпочтений у отдельных граждан [3].

Дальнейшему проникновению безналичных операций, помимо мер по сокращению теневой экономики и улучшению финансовой грамотности, будут способствовать высокий уровень инноваций в секторе, дальнейшее совершенствование и построение национальной цифровой финансовой инфраструктуры, в том числе платформы Open API, антифрод-центра, межбанковской системы платежных карт, системы мгновенных платежей, цифрового тенге (CBDC).

Безналичный расчёт – это платежи, осуществляемые без использования наличных денег, посредством перечисления денежных средств по счетам через интернет банкинг. К этому виду платежей относятся расчёты платёжными поручениями, по пластиковым картам, по аккредитивам, чеками, и т.п.

Динамика безналичных транзакций за период с 2017-2023 гг., и самых «безналичных» регионов РК за период с 2022-2023 гг. показана на рисунке 1, 2.

Рисунок 1. Динамика безналичных транзакций за период с 2017-2023 г.

Рисунок 2. самых «безналичных» регионов РК за период с 2022-2023 г.

В 2022 году держателями платежных карточек казахстанских банков проведено 8,8 млрд операций на сумму 125,1 трлн тенге.

Казахстанский рынок платежных карточек продолжает демонстрировать динамику активного роста. В 2022 году держателями платежных карточек с использованием платежных карточек, эмитированных казахстанскими банками, проведено 8,8 млрд операций на сумму 125,1 трлн тенге.

Аналогично, наблюдается рост объемов безналичных операций. В течение 2022 года с использованием платежных карточек казахстанских эмитентов физическими лицами проведено 8,6 млрд безналичных операций на сумму 103,8 трлн тенге. Это превышает показатели 2021 года в 1,4 раза. Казахстанцы проводят все меньше операций с наличными деньгами. В 2022 году держатели платежных карточек обналичили 21,4 трлн тенге. Количество операций по снятию наличных денег уменьшилось на 6,2% по сравнению с 2021 годом [3].

Операции с использованием платежных карточек (в трлн тенге) показаны на рисунке 3.

Рисунок 3. Операции с использованием платежных карточек (в трлн тенге).

Наиболее востребованным способом совершения безналичных операций у населения является интернет и мобильный банкинг. Из десяти безналичных операций восемь проводится онлайн.

Количество платёжных карт в обращении на душу населения показано на рисунке 4.

Рисунок 4. Количество платёжных карт в обращении на душу населения.

По состоянию на 01.01.2023 г. общее количество использованных платежных карточек составило **33,4 млн единиц** (рост на 10% в сравнении с 2021 годом).

По эмиссии платежных карточек в разрезе регионов больше всего карточек выпустили в г. Алматы (рост на **22,6%**). В Туркестанской области наблюдается рост на **17,0%**, в Алматинской области на **14,0%**. В г. Шымкент количество платежных карточек в обращении снизилось на **1,6%.**

Следует отметить, что также существенно расширилась инфраструктура для оплаты товаров и услуг с использованием платежных карточек. Более **чем в 2 раза до** 567 687 выросло количество торговых предприятий, принимающих к оплате платежные карточки. Операции, совершенные посредством онлайн-банкинга (в трлн тенге) показано на рисунке 4.

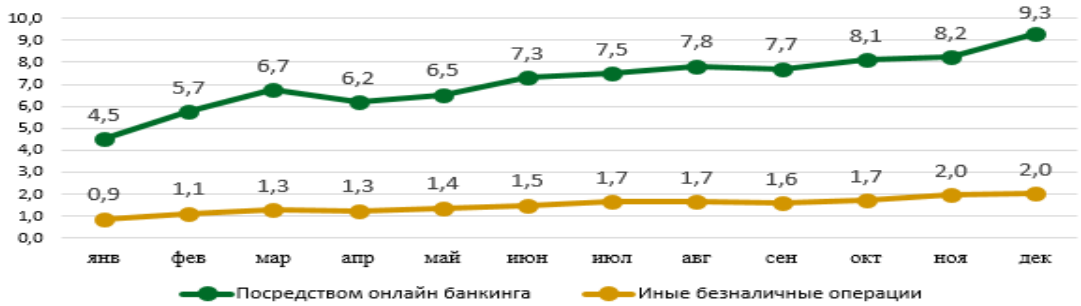

Рисунок 4. Операции, совершенные посредством онлайн-банкинга (в трлн тенге)

Доля безналичных транзакций и локальных платежных систем изображены на рисунке 5.

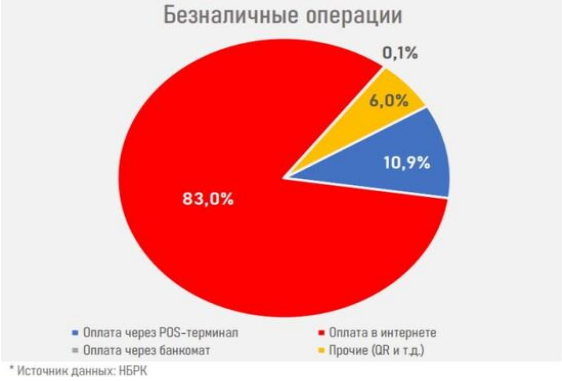

Рисунок 5. Доля безналичных транзакций и локальных платежных систем [6].

По итогам 2023 года объём безналичных карточных транзакций в стране составил 142,6 трлн тенге (+39%), впервые превысив показатель ВВП (~120% к ВВП).

На этом фоне доля безналичных операций по стране увеличилась с 82,5% до 86,2% (г/г). Лидерами прироста доли безналичных транзакций в разрезе регионов стали Алматинская (+9,9 п.п), Туркестанская (+9,5 п.п.) и Западно-Казахстанская (+5,4 п.п.) области.

Дальнейшее проникновение безналичных операций в стране может быть обусловлено заметным увеличением количества платежных карт в обращении (+9,5 млн за год) и POS-терминалов (+210,1 тыс.), растущей популярностью оплат через QR (8,5 трлн тенге по итогам года), а также охватом сегментов, традиционно использующих наличный оборот (например, неформальная занятость: торговля, услуги и т.п.) на фоне работы по выявлению сокрытых доходов и незарегистрированных предпринимателей.

Среди способов безналичных операций наибольшей популярностью пользуются транзакции в интернете (83,0% от объема всех безналичных операций), далее следуют оплата через POS-терминал (10,9%) и QR (6,0%).

В заключение можно сделать следующие выводы:

1. Интернет-банкинг развивается быстрыми темпами. В перспективе интернет-банкинг займет достойное место в денежном обороте, ввиду удобства управления счетами с помощью Интернета. Интернет-банкинг при этом значительно экономит расходы банка.

2. Анализ особенностей оказания Интернет-услуг в региональной системе коммерческих банков позволил выявить существенные препятствия на пути развития Интернет-банкинга, такие как: низкая степень информатизации регионов; неразвитость розничного обслуживания при диверсифицированном обслуживании юридических лиц, в том числе с использованием электронных расчетов; непризнание электронной подписи, что существенно затрудняет проведение электронных транзакций; отсутствие основных принципов Интернет банкинга; отсутствие минимальных требований, касающихся защиты конфиденциальной банковской и финансовой информации.

3. Будущее Интернет-банкинга в регионах связано с развитием розничного банковского обслуживания.

При этом очевидно, что первенство будет за крупными отечественными банками, которые уже успешно осваивают интернет-пространства, увеличивают количество предоставляемых услуг и повышают уровень сервиса. Развитие услуг интернет-банкинга в региональных коммерческих банках будет способствовать некоторому росту регионального финансового рынка за счет отдаленных пользователей услуг банков в Интернете; экономии фонда заработной платы на содержание штата сотрудников банков и снижению расходов на содержание филиалов за счет того, что операции, проводимые региональными банкам, будут полностью автоматизированы; расширению спектра оказываемых банковских услуг и повышению стандартов обслуживания клиентов. Таким образом, проявляется огромный потенциал для развития новых банковских технологий с использованием возможностей Глобальной сети.

Список использованной литературы

1. Пиший С.А., Давлеткиреева Л.З., Назарова О.Б. Общее описание систем Интернет-банкинг // Современная техника и технологии. – 2017. – С. 120-125.

2. Баранов А.М., Коротаева Н.В. Недостатки и преимущества систем дистанционного банковского обслуживания // Социально-экономические явленияи процессы. – 2013. – № 5 (051). – С. 35-39.

3. Интернет-ресурс: http: https://kapital.kz/

4. Ежегодное исследование пользователей электронных финансовых и платежных сервисов в Казахстане. URL: https://adesk.ru/?utm_source=yandex&utm_medium=cpc&utm_campaign=96064628&utm_content=15013634114&utm_term=финансовые%20сервисы&roistat=direct10_search_15013634114_финансовые%20сервисы&roistat_referrer=none&roistat_pos=premium_1&yclid=3480085200874242047

5. Интернет- ресурс Национального Банка РК. URL: https://nationalbank.kz

6. Финансы: учебное пособие / Л.М. Сембиева. – Астана, 2011. – 291 с.

7. Тулешова Г.К., Акимова Б.Ж., Сапарбаева С.С. Продвинутый финансовый учет: учебное пособие. – Алматы: Экономика, 2016. – 232 с.

8. Толпаков, Ж. С. Финансовый учет: учебник. Т.1. – Караганда: Полиграфия, 2013. – 508 с.

Жоламанова Э.А.,

студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова, г. Астана,

научный руководитель: м.э.н., старший преподаватель Алиев А.С.

ИНТЕГРАЦИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СОВРЕМЕННЫЕ ПРАКТИКИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА: ЭМПИРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ

Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Кемелевич Токаев подметил, что необходимо построить экономику, основанную на знаниях и инновациях. Чтобы быть технологически и экономически передовой страной, важно, прежде всего, уделять особое внимание развитию сферы человеческого капитала, цифровизации и искусственного интеллекта. В наше время без этого не обойтись. Сейчас все человечество живет в цифровом мире. По мнению экспертов, с каждым годом эффективность технологии искусственного интеллекта будет расти. Поэтому перед нами стоят амбициозные задачи сделать Казахстан крупнейшим цифровым хабом Евразии. Необходимо по-новому взглянуть на вопросы цифрового развития [1].

Таким образом, искусственный интеллект (ИИ) становится неотъемлемой частью современной экономики, в том числе в сфере бухгалтерского учета. Внедрение ИИ в учетные процессы позволяет автоматизировать рутинные операции, минимизировать человеческий фактор и значительно повысить точность финансового анализа. Современные системы на основе ИИ способны обрабатывать огромные массивы данных, выявлять аномалии и прогнозировать финансовые риски, что делает учетные процедуры более прозрачными и эффективными.

Эмпирический анализ инновационных подходов к интеграции ИИ в бухгалтерский учет показывает, что наиболее перспективными направлениями являются автоматизация налогового учета, интеллектуальный аудит и прогнозирование финансовых потоков с помощью машинного обучения. Например, ИИ может заметить, что в определенные месяцы компания тратит слишком много денег, и предложить способы оптимизации бюджета. Также он помогает находить мошеннические операции, что делает бизнес более защищенным.

Современные технологии, такие как искусственный интеллект (ИИ) и Big Data, активно внедряются в бухгалтерский учет, повышая его точность, скорость обработки данных и аналитические возможности. Big Data (большие данные) – это огромные объемы информации, которые невозможно обработать традиционными методами из-за их сложности, скорости обновления и разнообразия [2]. Эти данные собираются из разных источников: социальных сетей, сайтов, датчиков, финансовых транзакций и других цифровых платформ. Искусственный интеллект автоматизирует рутинные процессы, снижая вероятность ошибок и повышая эффективность работы бухгалтеров. Например, алгоритмы машинного обучения способны автоматически распознавать и обрабатывать счета-фактуры, накладные и другие документы, исключая необходимость ручного ввода данных. Также ИИ помогает выявлять ошибки и случаи мошенничества, анализируя транзакции на наличие аномалий и несоответствий.

Big Data, в свою очередь, дает возможность обрабатывать огромные объемы финансовой информации, что позволяет не только вести учет, но и прогнозировать тенденции. Анализ больших данных помогает выявлять финансовые риски, оптимизировать налоговое планирование и повышать прозрачность отчетности. Кроме того, интеграция Big Data с ИИ позволяет компаниям автоматизировать бюджетирование, анализировать платежеспособность контрагентов и строить финансовые модели, что значительно повышает качество управленческих решений.

Использование искусственного интеллекта и Big Data в бухгалтерии меняет подход к финансовому учету, делая его не только инструментом фиксации операций, но и мощным аналитическим ресурсом для стратегического управления бизнесом.

Основная ценность Big Data заключается не просто в хранении информации, а в ее анализе и использовании для принятия решений. С помощью специальных алгоритмов и искусственного интеллекта большие данные позволяют выявлять скрытые закономерности, прогнозировать тенденции и автоматизировать процессы. В бухгалтерии и финансах Big Data помогает анализировать расходы, выявлять финансовые риски, проверять платежеспособность клиентов и даже предсказывать рыночные изменения.

Big Data – это мощный инструмент, который помогает бизнесу работать эффективнее, быстрее реагировать на изменения и принимать обоснованные решения на основе реальных данных [2]. Однако цифровизация приносит не только плюсы. Чем больше автоматизации, тем выше риск кибератак и утечек данных. Поэтому современные бухгалтеры должны не только разбираться в цифрах, но и понимать основы кибербезопасности. В условиях стремительного цифрового развития Казахстану важно внедрять передовые технологии и адаптировать лучшие международные практики. Государственная поддержка цифровизации, а также активное взаимодействие между научным сообществом и бизнесом, помогут создать инновационную экосистему, в которой ИИ станет ключевым инструментом повышения эффективности бухгалтерского

учета и экономической безопасности страны.

Любой человек, корпорация или нация должны знать, кто или где они находятся, где они хотят быть и как туда добраться. В процессе стратегического планирования используются аналитические модели, дающие реалистичную картину личности, корпорации или нации на их «сознательно некомпетентном» уровне, создавая необходимую мотивацию для разработки стратегического плана. Этот процесс требует пяти отдельных шагов, описанных ниже, и выбранная стратегия должна быть достаточно надежной, чтобы позволить фирме вести деятельность иначе, чем ее конкуренты, или выполнять аналогичную деятельность более эффективным образом [3], где на Рисунке 1 можно взглянуть сам процесс стратегического планирования и принятия решений.

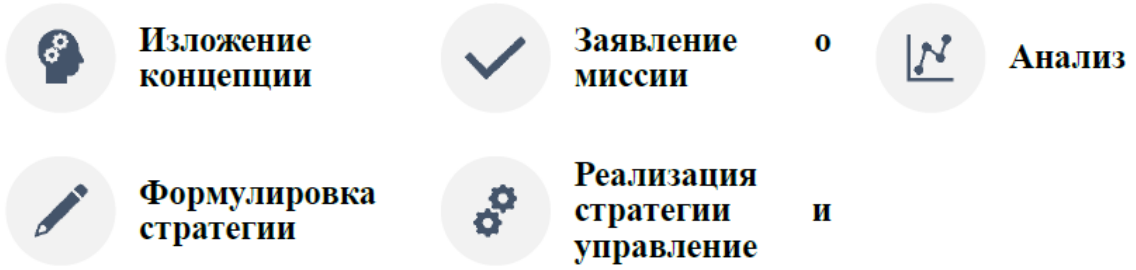

Рисунок 1 – Процесс стратегического планирования и принятия решений

Таким образом, интеграция искусственного интеллекта (ИИ) в бухгалтерский учет требует стратегического подхода, основанного на четком понимании текущего состояния, целевых показателей и путей их достижения. Аналитические модели и системы ИИ позволяют компаниям выявлять скрытые возможности для оптимизации учета, сокращать издержки и повышать прозрачность финансовых операций.

В заключение, интеграция искусственного интеллекта в бухгалтерский учет открывает новые возможности для повышения эффективности, точности и безопасности финансовых операций. Применение стратегического подхода к цифровой трансформации позволяет предприятиям не только автоматизировать учетные процессы, но и принимать более обоснованные управленческие решения.

В условиях стремительного технологического развития и цифровизации экономики Казахстана важно использовать передовые методы аналитики и прогнозирования, основанные на ИИ. Это позволит компаниям оптимизировать финансовые процессы, минимизировать ошибки и снизить затраты, что в конечном итоге укрепит их конкурентные позиции на рынке.

Таким образом, искусственный интеллект становится не просто инструментом автоматизации, а стратегическим фактором успешного развития бухгалтерского учета и финансового менеджмента в цифровую эпоху.

Список использованной литературы:

1. https://www.akorda.kz/ru/prezidentu-predstavleny-otechestvennye-razrabotki-v-sfere-iskusstvennogo-intellekta-11115956
2. https://blog.skillfactory.ru/chto-takoe-bolshie-dannye/
3. https://gbr.pepperdine.edu/2010/08/the-role-of-finance-in-the-strategic-planning-and-decision-making-process/

Жунусова С.М.,
магистрант Карагандинского университета Казпотребсоюза,
г. Караганда, научный руководитель: PhD, доцент Серикова М.А.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА И ОТЧЕТНОСТИ ПРИ РЕОРГАНИЗАЦИИ И ЛИКВИДАЦИИ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ: СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В условиях динамичных изменений в экономике и правовой среде Казахстана учет и отчетность при реорганизации и ликвидации юридических лиц приобретают особое значение. Реорганизация и ликвидация юридических лиц являются сложными процессами, которые требуют от бухгалтерских и финансовых служб высокой квалификации и глубокого понимания нормативно-правовой базы. В Казахстане эти аспекты особенно актуальны, учитывая внедрение международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) и необходимость их адаптации к национальной практике.

Орган государственных доходов, в соответствии с подпунктом 12 пункта 1 статьи 19 Кодекса Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс) [1], а также на основании подпункта 2 пункта 2 статьи 49 Гражданского кодекса Республики Казахстан (ГК РК), имеет право обращаться в суд с иском о ликвидации юридического лица. Такое право предоставляется в случаях, когда регистрация юридического лица признана недействительной вследствие нарушений законодательства, допущенных при его создании, если эти нарушения имеют неустранимый характер [2].

Судебное признание недействительности регистрации юридического лица влечет за собой последствия в виде его ликвидации, как это предусмотрено пунктом 2 статьи 49 ГК РК. Ликвидация юридического лица означает прекращение его деятельности без передачи прав и обязанностей другим лицам, что отличает данный процесс от реорганизации, сопровождающейся правопреемственностью.

Ликвидация юридического лица может осуществляться двумя способами:

а) Добровольная ликвидация – осуществляется по решению учредителей или органа, уполномоченного учредительными документами. В некоторых случаях юридическое лицо может согласовать с кредиторами вопрос о банкротстве и добровольной ликвидации.

б) Принудительная ликвидация – осуществляется по решению суда в случаях, прямо предусмотренных законодательством [2].

Коммерческие организации (за исключением государственных предприятий) могут быть признаны несостоятельными (банкротами) по решению суда, что также приводит к их ликвидации [3]. Основания для признания банкротства юридического лица, а также порядок его ликвидации регулируются положениями Закона Республики Казахстан «О реабилитации и банкротстве» [4].

Процессы ликвидации юридических лиц, инициированные судебными решениями, требуют от системы учета и отчетности особой точности и прозрачности. Такие случаи ликвидации могут быть связаны с различными обстоятельствами, каждое из которых имеет свои учетные и отчетные особенности.

1. Ликвидация в связи с банкротством. В рамках банкротства ключевой задачей учета является фиксация всех активов и обязательств юридического лица, а также подготовка ликвидационного баланса. Особенность учета в этом случае заключается в необходимости предоставления полной информации кредиторам, органам государственного контроля и другим заинтересованным сторонам. Современные вызовы включают необходимость автоматизации процессов инвентаризации и оценки имущества для ускорения процедур банкротства [5].

2. Признание недействительной регистрации. Если судом выявлены неустранимые нарушения при создании юридического лица, учетная служба обязана документировать все хозяйственные операции с момента его основания, что требует пересмотра ранее составленных финансовых отчетов и их представления в рамках ликвидационной процедуры. Для учета такого рода случаев необходимо совершенствование нормативно-правовых актов, регулирующих порядок закрытия учета.

3. Нарушение уставных целей или законодательных требований. При систематическом несоответствии деятельности уставным целям или ведении деятельности без лицензий важным является ведение отчетности, фиксирующей такие нарушения, что служит основанием для подготовки соответствующей документации, которая станет частью судебных материалов. Проблема в таких случаях заключается в отсутствии четких стандартов учета операций, которые подпадают под нарушение уставных целей.

4. Неуплата налогов или нарушения в отчетности. Часто юридические лица ликвидируются из-за систематического непредставления налоговой отчетности или грубого нарушения налогового законодательства. В таких случаях требуется усиленный контроль за налоговой отчетностью и внедрение цифровых инструментов для своевременного обнаружения несоответствий, что позволит минимизировать подобные ситуации.

5. Другие основания, предусмотренные законодательством. В иных случаях, таких как отсутствие юридического лица по месту регистрации, учет должен учитывать требования к представлению данных о фактическом состоянии активов и обязательств, что требует создания единого стандарта для фиксации подобных ситуаций в отчетности.

Ликвидация юридического лица, выполняемая в добровольном порядке, регулируется нормами Гражданского кодекса Республики Казахстан, а вопросы, касающиеся налоговых обязательств, — положениями Налогового кодекса. Процедура ликвидации включает ряд этапов, которые необходимо выполнять последовательно. Первым шагом является принятие решения о ликвидации уполномоченным органом, например, общим собранием участников товарищества с ограниченной ответственностью (ТОО) или его единственным участником [6]. Решение должно быть документально зафиксировано, с указанием состава ликвидационной комиссии, сроков и порядка проведения ликвидации. Затем юридическое лицо обязано уведомить органы юстиции о принятом решении, направив письменное уведомление по месту регистрации.

После уведомления всех необходимых органов ликвидационная комиссия публикует объявление о ликвидации в официальных изданиях, где указывается порядок и срок предъявления претензий кредиторами [7]. Срок предъявления претензий не может быть менее двух месяцев с момента публикации. На основании полученных требований составляется промежуточный ликвидационный баланс, включающий сведения о составе имущества и результатах рассмотрения заявленных кредиторами претензий. Утвержденный баланс подается в налоговые органы вместе с ликвидационной отчетностью и заявлением о проведении налоговой проверки. После завершения расчетов с кредиторами ликвидационная комиссия составляет ликвидационный баланс и закрывает банковские счета юридического лица. На завершающем этапе документы о ликвидации, включая справки об отсутствии задолженностей, подаются в орган юстиции для государственной регистрации прекращения деятельности юридического лица. Процедура регистрации ликвидации завершается в течение 10 дней при отсутствии нарушений установленного порядка.

Анализ текущей ситуации показывает, что бухгалтерский учет и отчетность при реорганизации и ликвидации юридических лиц в Казахстане сталкиваются с рядом вызовов. Во-первых, это отсутствие единообразия в применении учетных процедур, что затрудняет сопоставимость данных и создает риски для участников процесса [8]. Во-вторых, цифровизация экономики требует перехода к использованию современных технологий, таких как автоматизация учетных процессов и использование блокчейн-

технологий для обеспечения достоверности финансовых данных. В-третьих, недостаточный уровень подготовки специалистов в области бухгалтерского учета и финансового анализа усложняет выполнение задач по реорганизации и ликвидации компаний, особенно в трансграничных сделках.

Для преодоления указанных проблем требуется внедрение комплекса мер, направленных на совершенствование учетной политики и процедур. Во-первых, необходимо усилить нормативно-правовую базу, обеспечив гармонизацию национальных стандартов с международными, такими как МСФО [9]. Во-вторых, следует активнее внедрять цифровые технологии, которые позволяют автоматизировать учетные операции и снижать вероятность ошибок. Применение блокчейн-технологий, например, может ускорить процессы ликвидации и минимизировать риски недостоверности данных. В-третьих, важно повысить квалификацию специалистов, предлагая профессиональные тренинги и сертификационные программы.

Реализация предложенных мер позволит не только решить существующие проблемы, но и повысить эффективность процессов реорганизации и ликвидации юридических лиц [10]. В долгосрочной перспективе это будет способствовать укреплению экономической стабильности и улучшению инвестиционного климата в Казахстане. Совершенствование учета и отчетности станет важным шагом на пути к прозрачности и устойчивости финансовой системы страны, а также позволит Казахстану успешно конкурировать на международной арене. Совершенствование учета и отчетности в условиях ликвидации по решению суда требует внедрения новых технологий, унификации учетных процедур и повышения квалификации специалистов. Данные меры обеспечат прозрачность и эффективность ликвидационных процессов, минимизируя риски для заинтересованных сторон.

Список использованной литературы:

1. Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» (с изменениями и дополнениями на 02.04.2019 г.) // Справочная правовая система «Параграф». URL: http://online.zakon.kz

2. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) от 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями на 02.04.2019 г.) // Справочная правовая система «Параграф». URL: http://online.zakon.kz

3. Басин Ю.Г. Юридические лица по гражданскому законодательству РК: Понятие и общая характеристика: Учебное пособие. – Алматы: ВИСП «Адилет», 2000. – 320 с.

4. Материалы из сайта Судебный кабинет. URL: http://office.sud.kz

5. Закон Республики Казахстан от 7 марта 2014 года «О реабилитации и банкротстве» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.04.2019 г.).

6. Казахстан К.Р. О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс) // Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К. – 2013.

7. Елеусизова И.К. и др. Анализ законодательства Республики Казахстан и зарубежных стран в части регулирования коммерческих юридических лиц, в том числе с участием государства //Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2018. – № 3 (52). – С. 76-87.

8. Сидоренко Т.В. Законодательство республики казахстан в сфере создания и ликвидации субъектов частного предпринимательства // Экономика, Бизнес, Инновации. – 2019. – С. 153-156.

9. Жангазина Д.Т. Некоторые аспекты ликвидации юридического лица в Республике Казахстан // Инновациялық еуразия университетінің хабаршысы. – 2018. – С. 22.

10. Шукетаева Т. Б. Вопрос об установлении уголовной ответственности юридических лиц в Республике Казахстан //Современные проблемы уголовной политики. – 2019. – С. 202-219.

11. Абрамова А.С. Списание кредиторской задолженности: бухгалтерский и налоговый учет // Бухгалтерский учет. – 2012. – № 4. – С. 33-37.

Жукеев А.А.,
студент Карагандинского университета Казпотребсоюза, г. Караганда,
научный руководитель: к.э.н., доцент Гусманова Ж.А.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ДЕПОЗИТНОГО ПОРТФЕЛЯ В АО «FORTE BANK» И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Актуальность темы развития депозитного рынка заключается в его значимости для стабилизации финансового сектора и роста национальной экономики для Казахстана. Депозитный рынок играет ключевую роль в формировании ресурсной базы банковского сектора, который обеспечивает экономику необходимыми инвестициями и влияет на уровень доверия граждан к финансовым институтам. Особенное значение эта тема приобретает в условиях нестабильности мировой экономики и изменений, вызванных глобальными вызовами, такими как пандемия, волатильность мировых цен на нефть, а также геополитическая нестабильность. Депозитная политика банков в Казахстане нуждается в оптимизации, направленной на привлечение сбережений населения и бизнеса в банковскую систему страны, что позволит укрепить экономику и повысить устойчивость финансового сектора.

ForteBank – один из ведущих банков Казахстана, предоставляющий широкий спектр финансовых услуг физическим и юридическим лицам. ForteBank был основан в 2015 году в результате объединения трех банков: «ForteBank», «Альянс Банк» и «Темирбанк».

ForteBank занимает значимые позиции в банковском секторе Казахстана. Согласно рейтингу банков Казахстана на 2024 год, опубликованному на сайте Forbes.kz, банк находится на пятом месте по объему активов, которые составляют 3 444 млрд тенге. Доля неработающих кредитов (NPL) составляет 3,5%, депозиты – 2 305 млрд тенге, размер капитала – 423 млрд тенге.

Депозитный портфель по видам клиентов представлен на рисунке 1.

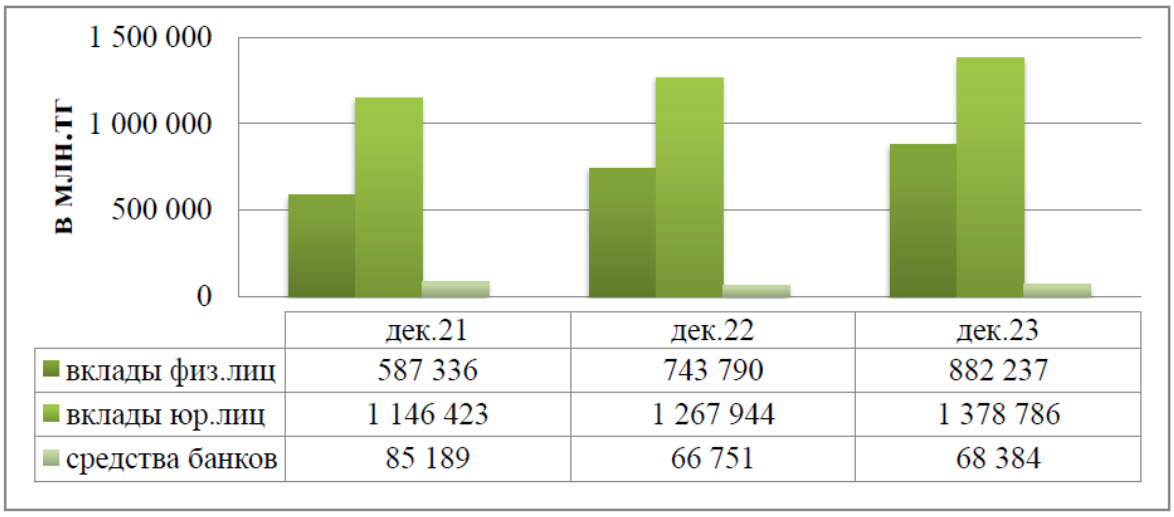

Рисунок 1. Динамика средств физических лиц, юридических лиц и банков и прочих финансовых организаций по отчетам АО «Forte Bank»

На данном рисунке видно, что средства физических лиц за период с 31.12. 2021 г.

увеличились на 294 901 млн.тг и по состоянию на 31.12.2023 г. составили 1 378 786 млн. тг. Средства корпоративных клиентов за период с 31.12.2021 г. по 01.01.2023 г. увеличились на 232 363 млн.тг. В средствах банков можно увидеть наоборот спад на 16 805 млн.тг за два года.

Срочные депозиты остаются привлекательным инструментом для физических лиц благодаря стабильности и предсказуемости дохода. Однако темпы роста замедлились, что может быть связано с перенаправлением части участников на другие инструменты.

Ниже эти показатели можно увидеть наглядно на рисунке 2.

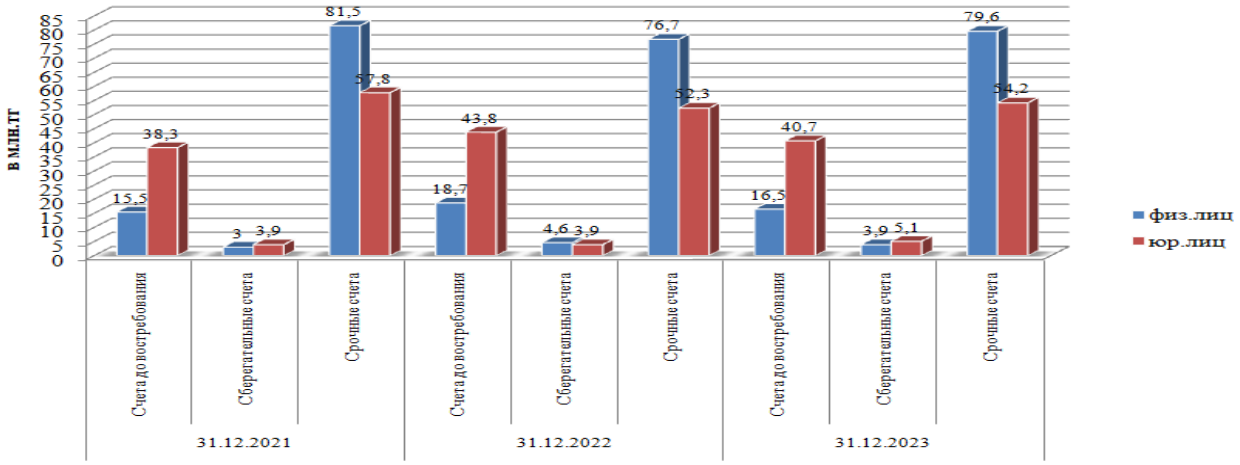

Рисунок 2. Показания депозитного порфеля по видам привлечения вкладов АО «Forte Bank» за два года

Таким образом, мы видим, что банковский сектор ForteBank демонстрирует устойчивость и вполне стабилен, что особенно важно в период геополитического кризиса и общей непростой ситуации в мире.

Список использованной литературы:

1. Официальный сайт Национального банка Республики Казахстан. URL: https://nationalbank.kz

2. Официальный сайт АО «ForteBank». URL: https://bank.forte.kz//

Илюсизова Э.Р.,

студент Евразийского гуманитарного института им А.К. Кусаинова,

г. Астана, научный руководитель: доцент Мажитова Б.Б.

ВЛИЯНИЕ ИНФЛЯЦИИ НА ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНУЮ ПОЛИТИКУ НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАНА

Инфляция представляет собой один из ключевых экономических процессов, который оказывает значительное влияние на финансовую стабильность и экономическую устойчивость любой страны. Для развивающихся экономик, таких как РеспубликаКазахстан, инфляция может иметь отрицательные последствия, затрагивая различные сферы – от уровня жизни населения до темпов экономического роста. В последние годы Казахстан сталкивается с возрастающим инфляционным давлением, вызванным как внутренними экономическими факторами, так и внешними экономическими шоками. В 2025 году инфляция в стране продолжает оставаться на высоком уровне, несмотря на предпринимаемые меры Национального банка Республики

Казахстан и других государственных органов.

Экономика Казахстана, зависимая от экспорта природных ресурсов, в частности нефти, чувствительна к внешним экономическим условиям. Изменения мировых цен на нефть, геополитические нестабильности и экономические санкции создают неопределённость на финансовых рынках, что также оказывает влияние на инфляционные процессы в стране. Внутренние экономические факторы, такие как рост цен на продовольственные товары и повышение стоимости энергоносителей, усиливают инфляцию. В таких условиях денежно-кредитная политика становится важнейшим инструментом стабилизации экономической ситуации, при этом её влияние распространяется и на финансовый сектор, в частности на стабильность банковской системы.

Актуальность исследования заключается в необходимости комплексного анализа воздействия инфляции на экономику Казахстана, а также оценки эффективности проводимой Национальным банком денежно-кредитной политики. В условиях мировых экономических изменений и продолжающихся вызовов, таких как санкции, которые влияют на внешнюю торговлю и валютный рынок, необходимо понять, как инфляция воздействует на денежную массу, процентные ставки и покупательную способность населения, а также на стабильность банковской системы. В связи с этим важно рассмотреть методы, используемые Национальным банком для контроля инфляции, и оценить их влияние на устойчивость банков и финансовых институтов.

Стоит отметить, что инфляция в Казахстане не является исключительно внутренним процессом. Мировая экономическая нестабильность, изменения цен на энергоносители и глобальные экономические и политические кризисы оказывают значительное влияние на экономику страны, что делает регулирование инфляции сложным и многогранным процессом. Это оказывает непосредственное влияние на финансовый сектор, приводя к рискам для банков, таких как ухудшение качества активов, снижение ликвидности и рост кредитных рисков. Поэтому исследование инфляции и её воздействия на денежно-кредитную политику Национального банка РК, а также на стабильность банковской системы, является важной научной и практической задачей.

Цель работы – исследовать влияние инфляционных процессов на денежно-кредитную политику Национального банка Республики Казахстан, а также оценить эффективность принятых мер по борьбе с инфляцией. В рамках работы будет также рассмотрено, какие макроэкономические показатели наиболее чувствительны к инфляции, и каким образом деятельность Национального банка влияет на эти показатели. Особое внимание будет уделено воздействию инфляции на устойчивость банковской системы, так как инфляционные процессы могут существенно влиять на ликвидность банков, качество активов, кредитные риски и финансовую стабильность в целом. Будет проанализировано, как меры денежно-кредитной политики помогают поддерживать стабильность банковского сектора в условиях инфляции и какие вызовы перед ним стоят в текущих экономических условиях.

Задачи исследования:

1. Изучить теоретические основы инфляции и её влияние на экономику, включая влияние на финансовую систему и банковский сектор.

2. Провести анализ инфляционных процессов в Казахстане за последние несколько лет, исследовать их причины и последствия.

3. Оценить влияние инфляции на макроэкономические показатели, такие как курс валюты, покупательную способность населения, а также на стабильность банковской системы.

4. Рассмотреть денежно-кредитную политику Национального банка Республики Казахстан и её воздействие на экономику, банковский сектор и финансовую стабильность.

5. Проанализировать денежно-кредитное регулирования с учётом специфики банковской системы Казахстана в условиях инфляции.

Объектом исследования является денежно-кредитная политика Национального банка РК, направленная на поддержание ценовой стабильности и финансовой устойчивости в стране. *Предметом исследования* является влияние инфляции на денежно-кредитное регулирование, механизмы, применяемые Национальным банком для борьбы с инфляционными рисками, и их воздействие на стабильность банковской системы.

Методологической основой работы являются различные методы экономического анализа, статистического анализа, а также прогнозирования, с использованием данных НБ РК и Министерства национальной экономики.

Практическая значимость работы заключается в том, что результаты исследования могут помочь лучше понять влияние инфляции на денежно-кредитную политику Национального банка Республики Казахстан и её последствия для стабильности банковской системы. На основе проведенного анализа можно предложить несколько рекомендаций, которые, на мой взгляд, могут улучшить эффективность текущих мер, направленных на сдерживание инфляции и поддержание финансовой стабильности.

Список использованной литературы:

1. Гранд Арс. Инфляция – сущность, формы, виды и причины инфляции.

2. АО «Halyk Finance». «Проблемы высокой инфляции в Казахстане». 16 мая 2023 г.

3. Tengrinews. Святослав Антонов. «Почему растет инфляция и как ее остановить, рассказали эксперты».

4. РБК. «Что такое денежно-кредитная (монетарная) политика и какие у нее цели». 7 октября 2024 г.

5. Национальный Банк Казахстана. «Система инструментов ДКП».

6. Агентство Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка.

Ибраева Г.,

студент Еваразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,

г. Астана, научный руководитель: к.э.н., доцент Ахметова М.Т.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛИ В КАЗАХСТАНЕ

Электронная торговля является одним из самых динамично развивающихся сегментов мировой экономики. Согласно п. 65 ст.1 Налогового кодекса РК – Электронная торговля товарами – предпринимательская деятельность по реализации товаров физическим лицам, осуществляемая посредством информационных технологий.

Вне зависимости от формы организации осуществление электронной торговли предполагает необходимость наличия следующих базовых элементов: торговая площадка, каналы привлечения трафика, системы обработки заказов, работы с клиентами и службы закупок, снабжения, доставки, возврата товаров. В качестве торговой площадки могут быть использованы веб-сайты компании, продающая страница в сети Интернет, онлайн-магазин, или аккаунт в социальной сети. Основными каналами привлечения трафика на площадку выступают таргетированная и контекстная реклама, SEO – продвижение и SMM – маркетинг. В основе обработки заказов и работы с клиентами лежит интеграция CRM – системы, а также работы службы поддержки и отделов продаж.

На сегодня электронная торговля в Казахстане демонстрирует стремительный рост, трансформируя как потребительские привычки, так и бизнес-ландшафт. По данным Бюро национальной статистики, в 2019 году доля электронной торговли в общем объеме розничной торговли с учетом маркетплейсов составляла всего 1,8%, а в 2023 году – 12,7%,

в денежном выражении – 2,4 трлн тенге, из которых оборот через платформу маркетплейсов составил 1,8 трлн тенге, к 2030 году планируется увеличить долю электронной торговли до 20%.

Этот устойчивый рост обусловлен рядом взаимосвязанных факторов, которые создают благоприятную среду для ее развития:

рост проникновения интернета: расширение доступа к высокоскоростному интернету в различных регионах страны позволяет все большему числу казахстанцев совершать покупки онлайн. По данным Министерства цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности, проникновение интернета в 2023 году составило 95%;

рост числа пользователей мобильных устройств: повсеместное распространение смартфонов и планшетов предоставляет пользователям удобный доступ к онлайн-магазинам в любое время и в любом месте. Согласно исследованиям, более 80% казахстанцев имеют доступ к мобильному интернету;

повышение доверия к онлайн-платежам: развитие безопасных систем онлайн-платежей, включая использование банковских карт, электронных кошельков и мобильных платежных решений, повышает доверие потребителей к онлайн-расчетам. По данным Национального банка Республики Казахстан, объем транзакций с использованием банковских карт в 2023 году вырос на 40%.

удобство и доступность: электронная коммерция предлагает потребителям широкий выбор товаров и услуг, удобство совершения покупок, возможность сравнения цен и доставку товаров на дом или в пункты выдачи заказов;

маркетинговые усилия: активное продвижение онлайн-магазинов и маркетплейсов, использование социальных сетей и цифрового маркетинга для привлечения клиентов;

развитие инфраструктуры: развитие логистической инфраструктуры, включая курьерские службы и пункты выдачи заказов, улучшает качество доставки и способствует росту рынка.

Современные тенденции развития электронной торговли в Казахстане характеризуются следующим образом:

1. Доминирование на рынке: такие маркетплейсы, как Kaspi.kz, Wildberries.kz, SATU, Tomas, Маркетплейс Казахстана, Lamoda, Ozon Global, AliExpress, EDC.SALE, OLX, Halyk Market. Доля предприятий, использующих платформу электронной коммерции (маркетплейс) в 2023г. составила 72,4%, реализующих товары и услуги через собственный Интернет-ресурс – 27,6%. Наибольшая доля от общего объема розничной реализации товаров через маркетплейсы составили телефоны и гаджеты – 27,5%, бытовая техника – 11,6%, компьютерные товары, программное обеспечение – 10,1%, автотовары – 7,9%.

2. Активно используется искусственный интеллект в мире электронной коммерции: чат-боты, виртуальные консультанты, в о**бнаружении и предотвращении мошенничества, в прогнозировании спроса и т.д.**;

3. Усиление конкуренции: несмотря на доминирование крупных игроков, конкуренция усиливается, поскольку на рынок выходят новые торговые площадки и интернет-магазины. Это приводит к инновациям и приносит пользу потребителям за счёт большего выбора и потенциально более низких цен;

4. Региональные различия: проникновение и использование электронной торговли в разных регионах Казахстана различаются. В городах, как правило, уровень внедрения выше, чем в сельской местности;

5. Рост торговли через социальные сети (таких как Instagram, tiktok и VK), через прямые эфиры (стриминги);

6. Казахстанские товаропроизводители активно выводятся на международные торговые площадки, такие как Alibaba.com. С момента запуска государственной поддержки 290 компаний выручили около $346 млн за свою продукцию.

7. Появляются новые способы оплаты и увеличивается число BNPL-сервисов (купи сейчас, плати потом). Эти сервисы становятся особенно популярны, так как позволяют приобрести дорогие товары, не имея всей суммы сразу.

8. Оптимизация логистики и сокращение времени доставки. Быстрая и бесплатная доставка – один из ключевых драйверов продаж на глобальном уровне. В 2023 году 38% заказов в Казахстане было оформлено с доставкой.

С учетом изложенного, на наш взгяд развитие электронной торговли в Казахстане – это не только важный фактор экономического роста, но и необходимый шаг для дальнейшей цифровой трансформации торгови и интеграции страны в мировую цифровую экономику. Чтобы максимально использовать потенциал этого растущего рынка, необходимо продолжать работу по улучшению инфраструктуры, регулированию отрасли и повышению доверия потребителей, увеличению разнообразия методов оплаты для удобства покупателей. Только совместными усилиями государства, бизнеса и потребителей можно обеспечить устойчивое и успешное развитие электронной торговли в Казахстане.

Список использованной литературы:

1. Налоговый кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI ЗРК.

2. Об электронной коммерции в Республике Казахстан. URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/local-market/publications/158432/

3. Развитие электронной торговли и биржевой инфраструктуры в Казахстане. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/mti/press/article/details/174988?directionId=_58512

4. Искусственный интеллект в электронной коммерции: инструменты и стратегии. URL: https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.638e6667-67de4c58-285fe493-74722d776562/https/neilpatel.com/blog/ai-in-ecommerce/

Какенов Е.Е.,

студент Высшего Колледжа Евразийского гуманитарного института, г. Астана,

научный руководитель: преподаватель спецдисциплин Дуанбаева А.Т.

ЭВОЛЮЦИЯ E-COMMERCE: КАК ОНЛАЙН-ТОРГОВЛЯ МЕНЯЕТ ЭКОНОМИКУ

Электронная коммерция (e-commerce) представляет собой динамично развивающийся сектор, оказывающий значительное влияние на экономику многих стран, включая Республику Казахстан. С развитием цифровых технологий и увеличением проникновения интернета, e-commerce становится неотъемлемой частью современной торговли, способствуя экономическому росту, созданию новых рабочих мест и повышению конкурентоспособности предприятий. В данном докладе рассматривается влияние электронной коммерции на экономику Казахстана, анализируются текущие тенденции и предлагаются рекомендации для дальнейшего развития этого сектора.

Влияние электронной коммерции на экономику Казахстана

Электронная коммерция оказывает многогранное влияние на экономику Казахстана:

Рост объемов торговли: Согласно данным Бюро национальной статистики, в 2023 году объем рынка розничной электронной коммерции в Казахстане достиг 2,439.8 млрд тенге, что составляет 12,7% от общего объема розничной торговли. Это свидетельствует о значительном росте сектора и его возрастающей роли в экономике страны.

Создание рабочих мест: Развитие e-commerce способствует появлению новых рабочих мест в таких сферах, как логистика, IT, маркетинг и обслуживание клиентов. Например, стремительное развитие электронной коммерции в Казахстане оказывает

значительное влияние на рынок розничной торговли и экономику в целом, способствуя увеличению доходов отечественных предпринимателей и обеспечению занятости для значительной части населения.

Развитие малого и среднего бизнеса (МСБ): Электронные платформы предоставляют МСБ возможность выходить на новые рынки с минимальными затратами, расширяя географию продаж и повышая конкурентоспособность.

Увеличение налоговых поступлений: Рост объемов онлайн-торговли приводит к увеличению налоговых поступлений в бюджет страны, что способствует финансированию социальных и инфраструктурных проектов.

Текущие тенденции и статистика электронной коммерции в Казахстане

Рынок электронной коммерции Казахстана демонстрирует устойчивый рост:

Доля маркетплейсов: В 2023 году оборот розничной торговли через платформы маркетплейсов составил 1,767.6 млрд тенге, что составляет 72,4% от общего объема электронной торговли. Это подчеркивает важность маркетплейсов в структуре e-commerce страны.

Рост объема услуг: Объем услуг, предоставляемых через электронную коммерцию, также значительно увеличился, достигнув 1,602.6 млрд тенге в 2023 году.

Увеличение числа онлайн-покупателей: Согласно отчету PwC, количество онлайн-транзакций и средний чек продолжают расти, отражая повышение доверия потребителей к онлайн-покупкам.

Проблемы и вызовы в развитии электронной коммерции

Несмотря на положительную динамику, сектор электронной коммерции в Казахстане сталкивается с рядом проблем:

Инфраструктурные ограничения: Недостаточное развитие логистики и складских мощностей, особенно в отдаленных регионах, затрудняет своевременную доставку товаров и повышает издержки компаний .

Низкий уровень цифровой грамотности: Часть населения испытывает трудности при использовании онлайн-платформ из-за недостаточных навыков работы с цифровыми технологиями.

Кибербезопасность: Увеличение числа онлайн-транзакций сопровождается ростом рисков, связанных с мошенничеством и утечкой персональных данных.

Правовые барьеры: Существующие законодательные нормы не всегда успевают за быстрым развитием e-commerce, что создает неопределенность для бизнеса и потребителей.

Рекомендации по развитию электронной коммерции в Казахстане

Для дальнейшего развития сектора электронной коммерции в Казахстане необходимо:

Улучшение логистической инфраструктуры: Инвестировать в развитие транспортной и складской инфраструктуры, особенно в регионах, для обеспечения быстрой и надежной доставки товаров.

Повышение цифровой грамотности: Реализовывать образовательные программы, направленные на повышение навыков работы с цифровыми технологиями среди населения.

Усиление мер кибербезопасности: Разрабатывать и внедрять стандарты безопасности для онлайн-платформ, а также информировать пользователей о способах защиты персональных данных.

Совершенствование законодательства: Адаптировать правовую базу к текущим реалиям e-commerce, учитывая международный опыт и лучшие практики.

Поддержка МСБ: Создавать благоприятные условия для малого и среднего бизнеса, включая налоговые льготы и доступ к финансированию, для стимулирования их участия в электронной коммерции.

Электронная коммерция продолжает активно развиваться, меняя экономику, бизнес-модели и потребительские привычки. Для успешного развития данного сектора необходимо учитывать современные тенденции, внедрять инновации и разрабатывать эффективные стратегии адаптации. Государствам, бизнесу и потребителям предстоит находить баланс между технологическими возможностями, экономическими выгодами и социальными аспектами цифровизации торговли.

Таким образом, e-commerce становится не просто инструментом розничной торговли, а стратегическим фактором экономического развития, влияющим на все уровни глобальной экономики.

Кемельбеков Д., Махметов Д.,
студенты Высшего колледжа Евразийского гуманитарного института, г. Астана,
научный руководитель: преподаватель специальных дисциплин Пернеева К.У.

ВКЛАД В ЭКОНОМИКУ КАЗАХСТАНА ЧЕРЕЗ РАЗВИТИЕ МИНИ РЕНТАБЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Желание быть финансово независимым – это мечта современного студента еще со школы. Возможности рынка позволяют совмещать учебу с работой в свободное время. Законодательство Республики Казахстан дает возможность уже со студенческой скамьи участвовать в развитии индивидуального предпринимательства.

Построить свой бизнес на временном хранении всевозможных вещей вполне реально. SAFEBOX – это небольшие боксы и ячейки для хранения личных вещей и товаров.

SAFEBOX – новый формат , ориентированный на актуальные потребности клиента и современные тренды. Нами предлагаемый склад круглосуточно доступен, автоматизирован и связан с мобильными приложениями. Актуальность бизнес-идеи в том, что будет использовано мобильное приложение для организации хранения и наше предложение находится в шаговой доступности от клиентов.

Основная идея таких мест хранения заключается в том, что в помещении ячейки с автоматизированным доступом, система видеонаблюдения и все необходимое, чтобы авторизованный в приложении клиент, получив координаты бокса для хранения, может зайти в помещение, арендовать ячейку и поместить туда вещи. Мини-склады в формате «у дома» будут максимально удобным решением для тех, кто не хочет далеко ехать, чтобы оставить на временное хранение вещи.

Цель проекта: Создание рентабельного предприятия на новом рынке минискладов индивидуального хранения.

Задачи проекта:

– подбор помещения под аренду;

– поиск поставщика складского инвентаря (оргтехника, мебель. Тележка, стеллажи и боксы;

– организационные работы с компаниями для установки и обслуживания систем безопасности;

– технические согласования;

– проведение работ по оборудованию помещения и ремонту;

– создание и продвижение сайта;

– продвижение услуг склада в офф-лайн;

– разработка документации;

– выход на плановый уровень рентабельности.

Сдаваться на хранение может абсолютно все: бытовая техника, различные инструменты, посуда, сезонные вещи и так далее. В зависимости от времени года, зимний

это либо летний период, на хранение вам могут сдавать коньки, лыжи, сноуборды, велосипеды, ролики. То же касается автомобильных покрышек, а также зимней или летней сменной резины. Захламлять свой дом такими вещами захочет не каждый, впрочем, не каждая квартира такое позволит за счет своих небольших размеров, а вот отдать проверенной фирме на хранения за небольшую плату – вариант очень удобный.

Первоначально решили вопрос о месте расположения помещения для хранения и условиях работы персонала. Для этого арендовано коммерческое помещение под склад, площадью 85 кв.м с ежемесячной оплатой 350 000 тенге. Арендодателем созданы все условия для деятельности фирмы, т.е. видеонаблюдение, частично офисная мебель. Специальное оборудование для хранения закупается самостоятельно.

Первый год деятельности планируется работа двух сотрудников. На этапе открытия и вхождения на рынок, заработная плата сотрудников будет составлять от 150 000 – 200 000 тенге в последующем росте в зависимости от объемов оказываемых услуг.

Преимущества открытия данного минисклада в том, что он пригоден для хранения вещей, чувствительных к перепадам температур. Кладовка в шаговой доступности удобна клиентам, которые не хотят далеко ехать за своими вещами. Автоматизированная система позволит обойтись без дополнительных сотрудников.

Разноформатные индивидуальные ячейки рассчитаны на широкий круг клиентов с разными запросами. Срок аренды склада может варьироваться от нескольких суток до нескольких лет. А размер бокса индивидуального хранения клиенты компании выбирают сами, исходя из объема вещей, которые планируется разместить в нем.

Одной из ключевых составляющих эффективной стратегии продвижения бизнеса складов индивидуального хранения является нахождение своей целевой аудитории. Целевая аудитория – это группа людей, которые наиболее сильно заинтересованы в вашей услуге и потенциально готовы стать вашими клиентами.

Проведя психологический анализ потенциальных клиентов, мы понимаем какие мотивы и желания влияют на принятие решения о хранении вещей на складах:

1. Безопасность: клиенты ищут способ хранить свои вещи безопасно и без риска повреждения или кражи.

2. Практичность: люди ищут удобное решение для хранения своих вещей, которое не требует значительных усилий и времени.

3. Гибкость: клиенты требуют гибкие условия аренды, чтобы иметь возможность изменить размер своего хранилища или продлить срок аренды.

4. Удовлетворение потребностей: с помощью услуги хранения вещей на складе, клиенты могут удовлетворить свою потребность в пространстве и порядке в своем доме.

Анализируя поведение клиентов, мы определили какие каналы коммуникации и методы продвижения будут наиболее эффективными:

1. Онлайн поведение: люди, ищущие склад для хранения, скорее всего, будут искать информацию в Интернете, включая оценки, отзывы и сравнение цен. Для потенциальных клиентов важны рекомендации тех, кто уже использовали услуги склада индивидуального хранения, они доверяют рекомендациям друзей, семьи или коллег. Важно помнить о личном опыте, когда они лично приходят и оценивают условия и уровень сервиса.

Для определения наиболее эффективной целевой аудитории, использовали методику Jobs To Be Done для разных сегментов.

Сегмент: молодые семейные пары, задача: обеспечить безопасное хранение вещей во время ремонта. Важно безопасно хранить наши вещи в то время, пока не живут дома, чтобы не беспокоиться о том, что они испортятся или будут украдены.

Сегмент: студенты, задача: найти удобное и доступное хранилище для своих вещей. Студентам, когда уезжают на летние каникулы нужно место, где смогут безопасно хранить свои вещи до начала нового семестра, чтобы не возиться с ними по

всей стране.

Изучив целевую аудиторию, мы определили, что у потенциальных клиентов есть:

– Боли: страх потери или повреждения вещей, нехватка места, ограниченная доступность хранилищ.

– Страхи: страх кражи или повреждения вещей, страх высоких затрат.

– Возражения: высокие цены, недоверие к услуге.

– Потребности: безопасное и удобное хранение вещей, гибкие условия аренды, доступность и легкость использования складских помещений.

Кочетков А.,
студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: к.э.н., доцент Ахметова А.А.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ: ВЛИЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ В ЭКОНОМИКУ КАЗАХСТАНА

ИИ в 2025 году стал больше чем просто инструмент для быстрого поиска информации, искусственный интеллект в 2025 стал частью новой эпохи индустриализации и промышленного прогресса. ИИ в данный момент в Казахстане активно используется почти в каждой сфере. В связи с тем, что использование ИИ сильно упрощает рутинные дела и помогает автоматизировать процесс анализа, обработки и сбора данных. В данный момент искусственный интеллект помогает выполнять рутинную работу, связанную с документами во многих учреждениях и явно облегчает их работу, например, в медицинской сфере: сегодня в нашей стране искусственный интеллект используется в основном для анализа различных медицинских снимков и диагностики некоторых заболеваний. Тут в первую очередь речь идет об МРТ, компьютерной томографии, рентгене и так далее. Причем есть ряд казахстанских решений, такие как Cerebra AI и Forus Data, которые помогают врачам справляться с большим потоком данных и их обработкой» и благодаря данной информации мы можем понять, что искусственный интеллект помогает легко решать вопрос с рутиной, закрывая нужду заниматься этим сотрудникам медицинских учреждений, что в последствии позволяет диверсифицировать полезную рабочую силу [1].

Или же в кредитно-банковской системе, сейчас ИИ занимается очень многим начиная от выдачи кредитов и анализом кредитной истории и прочей информации о платёжеспособности потребителя заканчивая тем, что полностью анализирует банковские операции и повышает уровень кибербезопасности банка и безопасность совершения сделок и соответственно банковских операций. Для более точного понимания насколько сильно ИИ эффективен можно оценить исходя из высказывания главного технического директора Freedom Holding Corp. Рената Туканова: кроме того, ИИ повышает безопасность, о технологиях на основе ИИ, которые позволяют предотвращать кибератаки, ущерб от которых, по его словам, составляет 8 трлн долларов в год. Так что можно с уверенностью сказать, что искусственный интеллект внёс непосредственно большой вклад не только в медицинскую, но и в кредитно-банковскую систему Казахстанских банковских учреждений.

Также ИИ помогает бороться с нарушениями ПДД с помощью не малоизвестной системы Sergek. Результаты внедрения ИИ в области дорожного движения и трендами применения новых технологий в концепции Smart city («Умный город»). После запуска нашей системы в новых регионах в течение одного года статистика по смертности в ДТП снижается на 30-50%. Помимо этого, количество ДТП уменьшается в целом, до 30% [2].

Раскрываемость преступлений увеличивается, а их количество снижается. И это те показатели, которые уже реальны в Казахстане благодаря технологиям наших разработок.

И с учетом, что ИИ настолько внедрился в каждую сферу нашей жизни не сложно понять, что он сильно повлиял и на экономику в целом. Казахстан сильно развивается в области ИИ и уже имеет определенные результаты. Годовой эффект от внедрения технологий искусственного интеллекта и углубленной аналитики в добывающей и производственной отраслях может составил от $5 до 7 млрд в ценах 2018 года. В секторе услуг аналогичный эффект может достигнуть от $9 до 13 млрд. В секторах образования, здравоохранения, госуправления и обороны эффект сравнительно ниже, однако дополнительные $1–2 млрд ВДС в год (в ценах 2018 года) представляются

весьма существенным подспорьем для повышения уровня жизни населения [3]. Йохен Бербнер, управляющий партнер McKinsey & Company в Казахстане, отмечает, что технологии ИИ и углубленной аналитики могут стать одними из основных факторов, которые позволят Казахстану достичь 5–6%-ного ежегодного роста ВВП до 2030 года. Это возможно за счет увеличения производительности труда, которое станет значимым фактором экономического роста в условиях замедления темпов наращивания занятости. ИИ — это передовая технология и Казахстану нужно не прекращая двигаться в этой сфере и продолжать добиваться таких же больших успехов.

Все понимают, что сфер, в которых сейчас используется ИИ на данный момент невероятное количество, которое не перестаёт расти с каждым днём. ИИ упрощает работу любому учреждению и имеет невероятное влияние на прогресс в Казахстане и во всём мире.

Но на ряду с позитивным, можно отметить опасности ИИ.

Самая большая опасность ИИ – это безопасность личных данных, безопасность счетов и мошеннические действия некоторых граждан, которые при помощи ИИ обманывают населения имитируя голоса и т.д., и тем самым наносят непоправимый ущерб для населения, для КБ и т.д.

Безработица. Внедрение ИИ и автоматизации может привести к сокращению рабочих мест, особенно в отраслях, где выполняются рутинные задачи. Это может создать социальную напряженность и увеличить уровень безработицы.

Неравенство. Развитие ИИ может увеличивать разрыв между компаниями, которые могут инвестировать в новые технологии и теми, кто не может. Это может привести к увеличению экономического неравенства как между регионами, так и между отдельными группами населения.

Отсутствие квалифицированных кадров. Внедрение ИИ требует наличия квалифицированных специалистов. В Казахстане может ощущаться нехватка таких кадров, что станет препятствием для эффективного использования ИИ.

Зависимость от технологий. Увеличение зависимости от технологий может сделать экономику уязвимой к кибератакам, сбоям в работе систем или другим технологическим рискам.

Большие инвестиционные затраты. Внедрение и поддержка ИИ требуют значительных инвестиций, что может быть проблематичным для малых и средних предприятий.

Угроза качества обслуживания. Зависимость от ИИ может привести к снижению качества обслуживания клиентов, если автоматизированные системы не способны решить сложные проблемы или понять индивидуальные потребности клиентов.

Сложности в регулировании. Развитие ИИ быстрее, чем способность правительств и регуляторов адаптировать законодательную базу. Это может вызвать трудности в обеспечении справедливости и безопасности.

ИИ это требование времени, соответственно он необходим для развития экономики страны, но внедряя ИИ необходимо обдумывать каждый шаг. Мы развиваемся только благодаря тому, что не перестаём изучать что-либо новое. Вспоминая знаменитые вопросы из фильма «Я робот» «Робот сочинит симфонию?» «Робот превратит кусок холста в шедевр искусства?» и зачастую можно слышать, что сейчас технологии

позволяют создавать любые картинки и любую музыку с помощью ИИ, но это не отменяет того факта, что робот или же ИИ, это как выразился главный герой этого фильма, «лишь имитация жизни» и нужно согласиться, потому что робот может создать что угодно, но при этом он это сделает по полученной ранее структуре, он не поймет чувств, не испытает эмоций, не напишет такое же прекрасное и эмоциональное произведение как Бетховен и не нарисует прекрасную картину как Леонардо Да Винчи, а даже если и выполнит такое задание, то в этом не будут заложены чувства или эмоции и это будет всего лишь задание выполненное по ранее изученной структуре.

Список использованной литературы:

1. https://digitalbusiness.kz/2025-02-01/ekspert-rasskazal-kak-iskusstvenniy-intellekt-ispolzuetsya-v-kazahstanskoy-meditsine/
2. https://kapital.kz/finance/133983/kak-ii-menyayet-bankovskiye-protsessy.html
3. https://kz.kursiv.media/2019-06-12/chto-dast-iskusstvennyy-intellekt-kazakhstanu/

Кусаинова С.М.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қ., ғылыми жетекшісі: э.ғ.к., доцент Ахметова М.Т.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ СЫРТҚЫ САУДАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ДАМУ БОЛАШАҒЫ

Қазақстанның сыртқы саудасының өзектілігі қазіргі кезде ерекше маңызға ие, өйткені еліміздің экономикалық дамуы мен халықаралық қатынастардағы орны көп жағдайда сыртқы сауданың тиімділігі мен әртараптандырылуына тәуелді. Бүгінгі күнге Қазақстанның әлемдік саудададағы үлесі **0,2% ғана құрайды, ал 2024 жылы Қазақстанның ЖІӨ құрылымында сауда үлесі 19,1% құрады.**

Қазақстанның сыртқы саудасының қазіргі жағдайы келесі тенденциялармен сипатталады:

1. Экспорт үлесінің тұрақты өсу тенденциясы. Қазақстанның сыртқы сауда айналымы 2024 жылы алдыңғы жылмен салыстырғанда 1,3 % өсті. Бір жылда экспорт үлесі 56,3%-дан 57,7%-ға дейін өсті, ал импорт үлесі сәйкесінше 43,7%-дан 42,2% дейін азайды (1-кесте).

1-кесте Қазақстандағы сыртқы сауда айналымының негізгі көрсеткіштері, млн. АҚШ доллары

Көрсеткіштер	**2023 ж.**	**2024 ж.**	**Пайыздық өзгерісі (+, -)**
Жалпы сыртқы сауда айналымы	139833,4	141405,7	+ 1,3
Экспорт	78674,5	81618,4	+ 3,1
Импорт	61158,9	59787,3	- 1
ЕАЭО елдерімен сауда айналымы	28517,8	30447,5	+ 2,2
ЕАЭО елдеріне экспорт	11054,1	10977,7	- 5,1
ЕАЭО елдерінен импорт	17463,7	19469,8	+ 6,9

2. Шикізаттық экспорттың басымдылығы. Қазақстан Республикасының экспорты бойынша тауарлардың негізгі үлес салмағы 2024 жылғы қаңтар–желтоқсанда мынадай тауарларға тиесілі: шикі мұнай және битуминозды жыныстардан алынған шикі мұнай өнімдері (52,5%), химиялық радиоактивті элементтер және радиоактивті изотоптар (5,6%), тазартылған мыс және өңделмеген мыс қорытпалары (5,1%), кендер және мыс концентраттары (3,9%), ферроқорытпалар (3%).

3. Импорттың әртараптануы. Қазақстан Республикасының импорты бойынша ең көп үлес салмағы мынадай тауарларға тиесілі: жеңіл автокөліктер (3,8%), ұшу аппараттары (3%), дәрілік заттар (2,8%), телефон аппараттары (2,7%), моторлы көлік құралдарына арналған шанақ (2,3%).

4. Әртүрлі сауда серіктестерімен қатынастардың нығаюы. Негізгі сауда серіктестері:

импортта – Ресей (30,5%), Қытай (25,3%), Германия (4,7%), АҚШ (3,8%), Корея Республикасы (3,2%), Франция (3,1%);

экспортта – Италия (22,9%), Қытай (18,3%), Ресей (11,7%), Нидерланды (6,5%), Франция (4,5%), Турция (4,1%). Қазақстан Республикасының ЕАЭО елдерімен сыртқы сауда айналымының жалпы көлемінде Ресей Федерациясына – 91,3%, бұдан әрі Қырғыз Республикасына – 5,6%, Беларусь Республикасына–3%, Армения Республикасына – 0,1% келеді. Еуроодақ елдерімен сауда айналымы 44,2 миллиард АҚШ доллары деңгейінде 17,7% өсті.

5. Жаңа нарықтардың пайда болуындағы тенденциялар. Қазақстан өзінің ауыл шаруашылығы өнімдері мен металлдарды, құрылыс материалдарын экспорттауда Оңтүстік-Шығыс Азия, Ауғанстан, Африка және Оңтүстік Америка елдерімен сауданы дамытуда.

2024 жылы қазақстандық бизнесмендер экспорттаудың жеті жаңа бағытын ашты: Зимбабве, Мавритания, Конго Республикасы, Габон, Лаос, Экваторлық Гвинея және Ямайка.

Қазақстанның қазіргі сыртқы сауда жағдайын талдау нәтижесі оның даму болашағы геосаяси жағдайға, әлемдік экономиканың өзгерістеріне, ішкі саясатқа және халықаралық сауда ұйымдарына қатысу дәрежесіне байланысты екендігін көрсетті. Қазақстанның сыртқы саудасының даму болашағы келесі бағыттарды қамтиды:

1. Сауда жолдарын әртараптандыру. Қазақстан ортақ шекаралары бар және жеңілдетілген көлік дәлізі мен шекаралық бақылау мәселелері шешілген елдермен сауда көлемін ұлғайта алады. Осы елдердің нарықтарында Қазақстаннан келетін өнімдер анағұрлым танымал және сұранысқа ие болуы мүмкін.

2. Қызметтер экспортын дамыту. Сыртқы сауданың осы бағытын жандандыру ЖІӨ құрылымын әртараптандырудан және шикізаттық емес секторды дамытудан бастап экспортты ұлғайтуға дейінгі экономикалық дамудың көптеген өзекті міндеттерін шешуге ықпал етеді.

3. Азияға мұнай жеткізуді кеңейту. Тиісті көліктік-логистикалық инфрақұрылымның құрылуына қарай Қазақстандық өнім үшін өткізу нарығы ретінде Азияның рөлі артатын болады.

4. Жаңа нарықтарға шығу. Оңтүстік Азия мен Таяу Шығыс нарықтарына, Үнді мұхитының порттарына шығу мақсатында сауда-экономикалық бағыттарды әртараптандыру жоспарлары іске асырылуда.

5. Еуропалық Одақ пен АҚШ нарықтарына тауарлармен қызметтерді жылжыту. Азық-түлік және органикалық өнімдер үшін бұл нарықтар ең маңызды бағыттар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының сыртқы сауда айналымы. URL: https://stat.gov.kz/industries/economy/foreign-market/publications/123072/

2. Внешняя торговля Казахстана со странами-партнерами стагнирует. URL:

https://kapital.kz/economic/135295/vneshnyaya-torgovlya-kazakhstana-so-stranami-partnerami-stagniruyet.html
3. Қазақстан Ұлттық банк. URL: https://www.nationalbank.kz

Қазез Г.Е.,
М. Тынышбаев атындағы ALT университетінің студенті, Алматы қ.,
ғылыми жетекшісі: э.ғ.м., сениор лектор Жүнісақынқызы Қ.Д.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДЕРБЕСТІГІ: ДАМУЫ ЖӘНЕ ЖЕТІСТІКТЕРІ

Қазақстанның экономикалық тәуелсіздігі – елдің саяси және экономикалық дамуының маңызды компоненті болып табылады. 2024 жылы Қазақстан өзінің экономикалық тәуелсіздігін нығайту мақсатында бірнеше маңызды шараларды жүзеге асырды. Осы мақсатта ресурстарды тиімді пайдалану, экономика салаларын әртараптандыру, қаржы және энергетикалық секторларды дамыту бағытында нақты қадамдар жасалды. Осы мақалада 2024 жылғы экономикалық көрсеткіштер негізінде Қазақстанның экономикалық тәуелсіздігі мен оған әсер ететін факторлар қарастырылады.

Қазақстан экономикасының ең маңызды секторларының бірі – мұнай және газ өндіру. Бұл сала мемлекет бюджетінің айтарлықтай бөлігін құрайды. Мұнай мен газдың экспортынан түскен табыс елдің валюталық резервтерін толықтырып, экономикалық тәуелсіздікті қамтамасыз ету үшін маңызды. Бұл сектордың жоғары үлесі экономикаға тұрақты кіріс әкеліп, сыртқы тәуелділіктен қорғайды. Қазақстан ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру бойынша да үлкен әлеуетке ие.

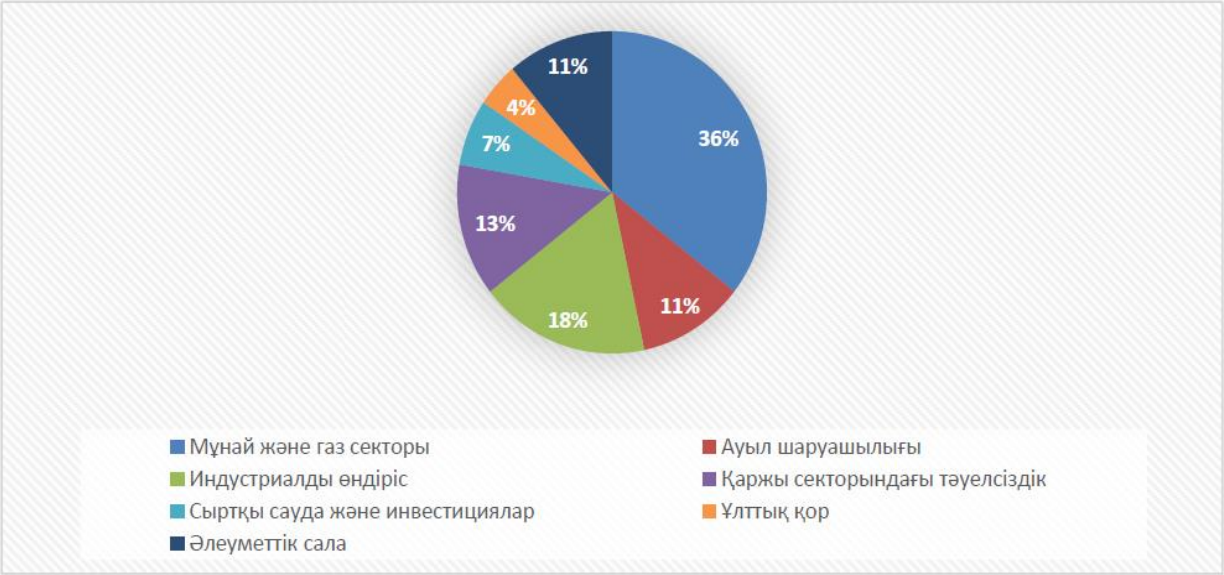

Ауыл шаруашылығын дамыту азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ықпал етеді. Осы секторға бөлінген қаржы елдің ауыл шаруашылығы инфрақұрылымын жаңғыртуға, ауыл тұрғындарының жағдайын жақсартуға бағытталады. Индустриалды сектор, оның ішінде металлургия, химия өнеркәсібі және машина жасау, экономиканың маңызды бөлшегі болып табылады. Қазақстан бұл салаларда өндіріс көлемін арттырып, сыртқы нарыққа өз өнімдерін экспорттау арқылы экономикалық тәуелсіздігін нығайтады. Қаржы секторына бөлінген қаржы еліміздің ішкі және сыртқы қаржы нарықтарындағы тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін маңызды. Ұлттық валюта – теңгені тұрақты ұстау, инфляцияны бақылау және шетелдік инвестициялар тарту осы сектордың негізгі міндеттері болып табылады. Сыртқы сауда мен инвестициялар Қазақстанның экономикалық өсімін

қамтамасыз етеді. Елдің халықаралық нарықта бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін шетелдік инвестициялар тарту қажет. Қазақстанның сыртқы саудасының негізгі бағыты – мұнай, металл, ауыл шаруашылығы өнімдері мен өндірістік тауарлар. Ұлттық қор – Қазақстанның болашақ ұрпақтары үшін сақталған қаражат. Бұл қор елдің экономикалық дағдарыстардан қорғауға арналған. Ұлттық қорды тиімді пайдалану экономикалық тәуелсіздік үшін маңызды фактор болып табылады. Әлеуметтік салаға бөлінетін қаржы азаматтардың әлеуметтік әл-ауқатын арттыруға, білім беру және денсаулық сақтау жүйесін дамытуға бағытталады. Бұл секторға бөлінген қаржы елдегі әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етеді.

Ресурстық әлеует және мұнай-газ секторы еліміздің негізгі экспорттық бағыты болып табылады. 2024 жылдың қорытындысы бойынша, Қазақстанда мұнай өндіру деңгейі шамамен **90 миллион тонна** болды. Бұл көрсеткіш 2023 жылмен салыстырғанда тұрақты өсім көрсетіп, елдің сыртқы саудасының негізгі драйвері болып отыр. Әсіресе, Қазақстанның Каспий теңізі аймағындағы мұнай және табиғи газ ресурстары елдің экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Қазақстанның мұнай-газ секторында шетелдік инвестициялар да маңызды рөл атқарады. Өткен жылы, елге тартылған тікелей шетелдік инвестициялар көлемі **7 миллиард доллар** деңгейінде болды. **Индустриализация және өндірістік әртараптандыру** Қазақстанның экономикалық тәуелсіздігін арттырудың маңызды аспектісі. Өткен жылы елдің өнеркәсіп саласы қарқынды дамып, жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) үлесі шамамен **30%** болды. Өнеркәсіп саласының дамуы елдің ішкі нарығындағы сұранысты қанағаттандырумен қатар, сыртқы нарықтарға экспортты арттыруға мүмкіндік береді. Мәселен, **«Жаңа индустрияландыру» бағдарламасы** аясында 2024 жылы елімізде бірнеше ірі өндіріс орындары ашылды. Атап айтқанда, химия өнеркәсібі, металлургия, құрылыс және машина жасау салаларында бірқатар жаңа жобалар іске қосылды. **Қаржы секторындағы тұрақтылық.** Былтырғы жылы Ұлттық Банк экономикалық тұрақтылықты сақтау үшін бірқатар шараларды қабылдады. Теңгенің бағамы тұрақты деңгейде сақталды, инфляция **15%** деңгейінде қалыптасып, мемлекет инфляцияны төмендету үшін монетарлық саясатты оңтайландыруды жалғастырды. **Аграрлық сектор және азық-түлік қауіпсіздігі** әлемдік нарықта өзінің орнықты орындарын алуға бағытталған. 2024 жылдың қорытындысы бойынша ауыл шаруашылығында жалпы өндіріс көлемі **5,5 триллион теңгені** құрады, бұл өткен жылмен салыстырғанда 4% өскенін көрсетеді. Азық-түлік қауіпсіздігі мәселесі қазіргі таңда Қазақстан үшін өте өзекті. Елдің ауыл шаруашылығы секторында заманауи технологиялар мен инновациялар енгізіліп, өнімділік артты. **Энергетикалық тәуелсіздік.** Қазақстан үкіметі күн, жел, су және биомассаны қолданатын энергия көздерін дамытуға зор мән беріп келеді. Өткен жылы еліміздегі жаңартылатын энергия көздерінің үлесі жалпы энергия өндірісінің **5,6%-ына** жетті. Энергетика министрлігі мен жеке сектордың бірлескен жұмысы арқасында елдегі энергетикалық желілердің жаңғыртылуы мен жаңа станциялардың салынуы нәтижесінде Қазақстанның энергетикалық тәуелсіздігі нығая түсті. **Сыртқы экономикалық қатынастар және геосаяси жағдай.** Азия мен Еуропа арасындағы көпір рөлін атқаратын Қазақстан Қытай, Ресей, Түркия сияқты елдермен және Еуропалық Одақпен стратегиялық сауда-саттықты күшейтті. Саясатта геосаяси тұрақсыздықтар мен әлемдік экономикалық дағдарыстар елдің экономикалық тәуелсіздігіне белгілі бір әсер етті. Бірақ Қазақстан үнемі өзінің экономикалық субъектілігін сақтап, әлемдік нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін белсенді саясат жүргізуде.

Жоғарыда атап өткен жағдайлар мемлекеттің саяси экономикалық бағыттарын сипаттап өтті. Ендігі кезекте **«өмір сүру стандарты экономиканың өнім, қызмет өндіре алу қабілетіне байланысты ма?»** сауалын талқыласақ. Мемлекет экономикалық тәуелсіздікті өмір сүру стандарты арқылы айқындайды. Ол адамдардың экономикалық мүмкіндіктері мен әлеуметтік қызметтерге қолжетімділігіне, тұрғын үй жағдайына, денсаулық сақтау мен білім беру сапасына және жалпы өмір сүру сапасына қатысты

көрсеткіштермен өлшенеді. 2024 жылы Қазақстандағы өмір сүру стандарттары экономикалық өсу, әлеуметтік саясат және инфрақұрылымдық дамудың нәтижесінде белгілі бір дәрежеде жақсарды, бірақ әлі де шешілуі тиіс мәселелер бар. **Жалпы экономикалық көрсеткіштер және өмір сүру деңгейі.** Қазақстанның жалпы ішкі өнімі (ЖІӨ) 2024 жылы **3,4%** өсті. Бұл көрсеткіш елдің экономикалық даму қарқынын көрсетеді, бірақ жалпы халықтың өмір сүру деңгейіне әсер ететін факторлар тек экономикалық өсу ғана емес. Өмір сүру деңгейі халықтың табысы, әлеуметтік қызметтерге қолжетімділігі, еңбек нарығындағы жағдай және инфрақұрылыммен тығыз байланысты. **Тұтынушылық қабілет және сатып алу қабілеттілігі.** Тұтынушылық қабілет халықтың табысына тікелей байланысты. Қазақстанда соңғы жылдары инфляция деңгейі тұрақсыз болып қалды. Бұл халықтың нақты табысы мен сатып алу қабілетінің төмендеуіне әкеліп соқты, әсіресе азық-түлік тауарлары мен коммуналдық қызметтердің бағасы артты. Тұтынушылық арбадағы негізгі тауарлар мен қызметтерді алу үшін көп жағдайда орташа табысымен отбасылар қаржы тапшылығын сезінуі мүмкін. Бұл мәселеге жауап ретінде Қазақстан Үкіметі әлеуметтік көмек көрсету бағдарламаларын, субсидияларды және мемлекеттің қолдау шараларын ұлғайтуды жалғастыруда. **Денсаулық сақтау саласы.** Мемлекет денсаулық сақтау саласына қаржыландыруды арттырып, инфрақұрылымды жаңартуға назар аударды. 2024 жылдың қорытындысы бойынша елімізде денсаулық сақтау саласында модернизация және ауылдық жерлерде медициналық қызметтерге қолжетімділікті арттыруға бағытталған жобалар жүзеге асырылуда. Сонымен қатар, қазақстандықтардың өмір сүру ұзақтығы соңғы жылдары өскен. Былтырғыда бұл көрсеткіш **73,5 жас** деңгейінде болды, бірақ бұл салада әлі де көптеген қиындықтар бар, әсіресе халықтың денсаулық жағдайы мен аурулардың алдын алу мәселелері. **Білім беру жүйесі және әлеуметтік инфрақұрылым.** Елімізде білім беру жүйесін цифрландыру және инновациялық әдістерді енгізу бойынша шаралар қабылданды. Дегенмен, ауылдық жерлерде әлі де білім беру қызметтері мен мұғалімдер санының жеткіліксіздігі байқалады. **Тұрғын үй жағдайы.** Елдегі тұрғын үй нарығы көбінесе ірі қалалармен шектелген, ал ауылдық жерлерде тұрғын үй тапшылығы байқалады. 2024 жылы Қазақстан Үкіметі тұрғын үй бағдарламаларын ұлғайтты, бірақ тұрғын үйдің қолжетімділігі әлі де күрделі мәселе болып қалуда.

Тұрғын үй құнының өсуі және ипотекалық несие көлемінің артуы халықтың орташа табысы үшін ауыртпалық тудырады. Атап айтқанда, ипотека арқылы үй алу мүмкіндігі тек қала тұрғындары үшін ғана ашық, ал ауыл тұрғындары бұл мүмкіндіктен толықтай тыс қалып отыр. **Экологиялық жағдай және өмір сүру сапасы.** Экологиялық мәселелер Қазақстандағы өмір сүру сапасына айтарлықтай әсер етеді. Елдің кейбір аймақтарында ауа сапасы нашар, әсіресе ірі өнеркәсіптік аймақтарда. Сондай-ақ, су ресурстары мен топырақ сапасының нашарлауы экологиялық қауіпсіздік мәселелерін туындатады. Бұл өз кезегінде халықтың денсаулығына әсер етеді және жалпы өмір сүру стандарттарына теріс ықпал етеді.

Қазақстанның экономикалық тәуелсіздігі мен өмір сүру стандарты арасында тығыз байланыс бар. Экономикадағы өсім, өндіріс көлемінің артуы, жаңа технологиялар мен өндіріс салаларын әртараптандыру халықтың әл-ауқатын арттыруға ықпал етті. Алайда, елдің толық тәуелсіздігі мен жоғары өмір сүру деңгейіне жету үшін бірқатар мәселелерді шешу қажет. Бұл мәселелердің қатарында әлеуметтік теңсіздікті азайту, халықтың денсаулығын және білім беру жүйесін жақсарту, экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз ету және инфрақұрылымды дамыту жатады.

Қазақстан үшін экономикалық тәуелсіздік пен өмір сүру стандартын жақсарту үдерісі жалғасуда, ал оның жетістіктері елдің тұрақты дамуына, әлеуметтік қызметтерге қолжетімділікке және халықтың өмір сүру сапасының жақсаруына мүмкіндік береді. Қазақстанның осы жолда атқаратын жұмыстарын жалғастыруы, сондай-ақ жаңа экономикалық модельдер мен инновациялар енгізу арқылы өмір сүру деңгейін жоғарылату оның болашағын айқындайды.

Қайырбекова Д.О.,
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: э.ғ.м., доцент Кожахметова А.Г.

САТУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕГІ ЭМОЦИЯЛАР: БИЗНЕС САЛАСЫНДАҒЫ НЕЙРОМАРКЕТИНГІҢ РӨЛІ

Мақалада эмоциялардың тұтынушының сатып алу шешімдеріне әсері талқыланады. Негізгі назар эмоциялардың бейсаналық деңгейде тұтынушы мінезқұлқына ықпал етуі, маркетингтік құрал ретінде қолданылуы және оның практикалық мысалдар арқылы дәлелденуі жөнінде аударылады. Зерттеу барысында түстердің, сторителлингтің, визуалдардың және эмоциялық триггерлердің тұтынушы таңдауларын басқарудағы рөлі, сондай-ақ, брендке адалдық пен ұзақ мерзімді қарымқатынастың артықшылықтары қарастырылады.

1. Эмоциялар сатып алу шешімдеріне әсері. Эмоциялар – сатып алу шешімдеріне тікелей әсер ететін негізгі фактор. Адамның миындағы лимбиялық жүйе бейсаналық деңгейде шешім қабылдауға ықпал етеді. Егер дүкен сөресіндегі екі өнімнің біреуі тартымды түстермен безендіріліп, жағымды эмоция тудыратын жарнамаға ие болса, тұтынушы дәл осы өнімді таңдайды (Apple компаниясы – компания өз өнімдерін тек технология ретінде емес, адамдардың өмірін жақсартатын құрал ретінде жарнамалайды. Олардың жарнамалары көбінесе шабыт, креатив және жеке жетістік сезімін оятады, бұл тұтынушылардың өнімге деген сенімі мен адалдығын арттырады.) Зерттеулер көрсеткендей, сатып алу шешімдерінің 95%-ы бейсаналық деңгейде қабылданады. Мысалы, Apple өз өнімдерін тек технология ретінде емес, өмірді жақсартатын құрал ретінде жарнамалайды. Олардың жарнамалары шабыт, креатив және жетістік сезімін оята отырып, брендке деген сенім мен адалдықты арттырады.

2. Маркетингтегі эмоцияларды қолдану әдістері. Эмоциялар маркетингтің басты құралдарының бірі болып табылады. Тұтынушының жүрегіне жол тауып, оны белгілі бір өнімді сатып алуға итермелеу үшін эмоциялардың күші мен әсерін тиімді пайдалану қажет.

a) Түстер: McDonald’s қызыл мен сары түстерді қолданып, қуат пен тәбет сезімін оятады. Ал Apple минимализмді алға тартып, таза және заманауи бейнені қалыптастыру үшін ақ, сұр және қара түстерді пайдаланады.

b) Сторителлинг: Nike «Just Do It» арқылы тұтынушыларға шабыттандыратын оқиғалар ұсынады, ал Coca-Cola «Share a Coke» акциясында достық пен қуаныш атмосферасын тудыра отырып, әр клиентті ерекше сезінуге шақырады.

c) Визуалдар: Starbucks табиғи кофенің аппетит тудыратын суреттерін пайдаланып, өнімге қызығушылық оятады. IKEA визуалдар арқылы үйлердің жайлылығын көрсетіп, тұтынушыларға болашақ сатып алуды елестетуге мүмкіндік береді. Эмоциялық триггерлер:

d) Қорқыныш: Медициналық сақтандыру жарнамалары «уақытында әрекет етпесеңіз, салдары қиын болуы мүмкін» деп ескертіп, әрекетке итермелейді.

e) Қуаныш: Шоколад пен демалыс орындарына арналған жарнамаларда позитивті бейнелер пайдаланылады.

f) Таңқалдыру: Әлемдік брендтердің ерекше жарнамалық кампаниялары клиенттердің есінде ұзақ сақталады.

3. Тұтынушымен эмоционалдық байланыс орнатудың артықшылықтары Эмоционалдық байланыс – клиенттердің брендке адалдығын арттырып, сатылымды ұлғайтудың негізгі жолы.

a) Брендке адалдық: Клиенттер өздерін түсінетін және құрметтейтін брендтерді таңдайды.

b) Ұзақ мерзімді қарым-қатынас: Apple сияқты компаниялар эмоциялық тәжірибені ұсына отырып, клиенттерді тек өнімді сатып алушы ғана емес, бренд жақтаушыларына айналдырады.

Нейромаркетинг – тұтынушылардың миының эмоциялық реакцияларын зерттей отырып, өнімдер мен қызметтерді тиімді ұсыну әдісі. Бұл тәсіл брендтерге тұтынушылардың қажеттіліктерін тереңірек түсінуге көмектеседі. Мысалы, Starbucks компаниясы өз жарнамаларында тек дәмді кофені ғана емес, оны ішкен кездегі жайлылық пен тыныштық сезімін көрсетеді. Осындай тәсіл клиенттің эмоциясын оятып, олардың өнімге деген қызығушылығын арттырады. Нейромаркетингтің болашағы технологиялармен тығыз байланысты. Жасанды интеллект пен дербестендірілген ұсыныстардың көмегімен бизнес тұтынушы тәжірибесін барынша жақсартып, нарықта бәсекеге қабілеттілігін арттырады. Эмоциялар бизнесті дамытудың қуатты құралы болғанымен, оны қолданудағы этикалық мәселелерді ескеру маңызды. Тұтынушыларды манипуляциялау, оларға жалған үміт беру – ұзақ мерзімді перспективада бизнеске зиян тигізуі мүмкін.

Нейромаркетингте айтрекерді жиі қолданады. Бұл кеңістіктегі көз алмасының оптикалық осінің бағытын анықтауға арналған құрылғы. Көз трекері тұтынушыны қызықтыратын элементтерді бақылау үшін қолданылады: яғни тауарларды таңдау барысында, сайт дизайнын бағалау кезеңінде, есептік жазбаны және жарнамаларды талдау кезінде.

Этика қағидалары:

1. Шынайылық: Жарнамалар клиенттерге шынайы ақпарат беруі тиіс.
2. Құрмет: Клиенттің шешіміне құрметпен қарау қажет.
3. Сенім: Брендтер тұтынушылармен сенімді қарым-қатынас орнатуға ұмтылуы керек.

Маркетингтік стратегиялар әдетте дәстүрлі емес шешімдерді қажет етеді. Жарнаманың жаңа дәуірінің ұраны креативтілік пен эмоциялар ойыны болса, әлеуметтік бағытталған маркетингтің мақсаттары бұдан мүлде бөлек. Ол келесі факторларды толығымен жоққа шығарады:

1. Алкоголь және темекі сияқты белгілі бір өнімдерді жарнамалау.
2. Өнім қасиеттерін асыра көрсету.
3. Өніміңіз үшін тамаша дәрежелер.
4. Дәлелденбеген нәтижелерге уәде.
5. Әйелдер туралы стереотиптер.
6. Бәсекелестермен салыстыру және өз пайдаңызға қорытынды жасау.
7. Балаларға арналған жарнама.

Қорытынды эмоциялар – тұтынушы шешімдеріне әсер ететін негізгі құрал. Түстер, сторителлинг және визуалдар арқылы брендтер тұтынушылардың көңілін жаулап, адалдығын арттырады. Эмоциялық байланыс ұзақ мерзімді қарым-қатынас орнатып, сатылымды тұрақты өсіруге көмектеседі. Дегенмен, эмоцияларды қолдану этикасын сақтау маңызды. Шынайы әрі сенімді қарым-қатынас – бизнестің табысты болашағының кепілі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. https://vc.ru/marketing/674029-rol-emocii-v-prinyatii-reshenii-o-pokupke
2. https://proresult.by/emotsionalnyye-triggery-kak-oni-pomogayut-prodavatbolshe/
3. Маркетингтік зерттеулер, 2025.

Маратова М.Ж.,

студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: доцент Мажитова Б.Б.

ВЛИЯНИЕ КРИПТОВАЛЮТЫ НА ФИНАНСОВУЮ СИСТЕМУ

Криптовалюта – это цифровая или виртуальная валюта, основанная на технологии блокчейн и использующая криптографию для защиты транзакций. С момента появления первой криптовалюты, биткойна, в 2009 году этот рынок значительно вырос и оказал влияние на мировую финансовую систему. На сегодняшний день некоторые страны вводят регулирование криптовалют, а другие создают собственные цифровые валюты центральных банков (CBDC), чтобы адаптироваться к новой экономической реальности. Однако распространение криптовалют сопровождается не только возможностями, но и серьёзными вызовами, требующими рассмотрения.

Одним из ключевых преимуществ криптовалют является их децентрализованный характер. В отличие от традиционных валют, они не контролируются государством или банками, что снижает риск инфляции и государственного вмешательства. Это делает их особенно привлекательными для пользователей в странах с нестабильной экономикой. Кроме того, криптовалютные транзакции осуществляются быстро и без посредников, что делает их удобными для международных платежей. Ещё одним преимуществом является прозрачность: блокчейн позволяет вести открытый реестр транзакций, снижая вероятность мошенничества.

Однако вместе с преимуществами криптовалютный рынок сталкивается с рядом проблем. Прежде всего, это высокая волатильность – курс цифровых активов может колебаться на десятки процентов за короткий период, что делает их нестабильными инвестиционными инструментами. Во многих странах отсутствует единое правовое регулирование, создавая риски для пользователей и инвесторов. В некоторых государствах криптовалюты запрещены, тогда как в других – активно внедряются в финансовую систему. Отдельную проблему представляет их использование в незаконных целях: анонимность и децентрализация делают их привлекательными для преступных структур. Это усложняет работу правоохранительных органов и требует создания новых механизмов контроля.

Криптовалюты оказывают влияние на мировую финансовую систему и вызывают трансформацию банковской сферы. Традиционные банки вынуждены адаптироваться, создавая цифровые валюты (CBDC) и разрабатывая новые финансовые инструменты. Для некоторых стран криптовалюты становятся способом финансовой независимости, позволяя населению защитить сбережения от гиперинфляции. Кроме того, растёт сектор децентрализованных финансов (DeFi), который предлагает услуги без участия банков и регулирующих органов. Это создаёт новые возможности, но также требует разработки механизмов защиты пользователей.

Развитие цифровых активов также оказывает влияние на политику центральных банков. Введение CBDC может стать инструментом контроля за денежными потоками и борьбы с теневой экономикой. Однако такие валюты сохраняют централизованное управление, что отличается от первоначальной идеи децентрализации, заложенной в криптовалютах. В странах с высокой инфляцией и валютными ограничениями криптовалюты позволяют людям сохранить сбережения, обходя традиционные финансовые институты. Это приводит к изменению роли банков, которые вынуждены адаптироваться к новым технологиям и запросам пользователей.

Кроме того, одной из перспективных сфер использования криптовалют является международная торговля. Платежи в криптовалюте могут снизить затраты на трансграничные переводы, исключая банковские комиссии и задержки. Однако из-за отсутствия единых международных стандартов криптовалютные операции до сих пор остаются ограниченными. В ряде стран вводятся эксперименты по использованию

блокчейна для государственных нужд, включая цифровые идентификационные системы и смарт-контракты. Это демонстрирует потенциал технологии за пределами традиционной финансовой системы.

Таким образом, криптовалюты оказывают значительное влияние на финансовую систему, создавая как новые возможности, так и серьёзные вызовы. Их дальнейшее развитие зависит от внедрения регулирования, технологического прогресса и адаптации традиционных финансовых структур. В ближайшие годы можно ожидать усиления контроля за криптовалютными транзакциями, появления новых законов и регулирования крипторынка. При этом блокчейн и связанные с ним технологии могут изменить не только финансовый сектор, но и многие другие сферы, включая управление, логистику и цифровую идентификацию. Несмотря на существующие риски, криптовалюты продолжают эволюционировать, предлагая новые решения для глобальной экономики.

Список использованной литературы:

1. Накамото С. Bitcoin: система электронной наличности «Peer-to-Peer» // Bitcoin.org, 2008.

2. Европейский центральный банк. Криптоактивы: последствия для финансовой стабильности. – Франкфурт-на-Майне: ECB, 2022. – 57 с.

3. Национальный Банк Республики Казахстан. Обзор развития цифровых валют и их влияние на финансовую систему Казахстана. – Астана: НБРК, 2023.

Махамбетов Ж.Е.,

студент Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, г. Астана,

научный руководитель: к.и.н., доцент Турунтаева А.А.

КАЗАХСТАН И СТРАНЫ ЗАПАДА: ПЕРСПЕКТИВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

Глобальные геополитические процессы последнего десятилетия радикально изменили ландшафт мировой экономики. Санкционные ограничения, кризисные явления в мировой торговле, пандемия COVID-19, российско-украинский конфликт – все эти факторы стали серьезными вызовами для устойчивого развития многих стран, в том числе и Республики Казахстан. На фоне этих изменений актуализируется вопрос о месте и роли западных государств в экономической стратегии Казахстана, ориентированной на многовекторное сотрудничество. Казахстан стремится выстраивать устойчивые отношения с западными странами, осознавая их значительный технологический и инвестиционный потенциал. Цель настоящего тезиса – рассмотреть перспективы и возможные сценарии экономического взаимодействия Казахстана и стран Запада в контексте современных глобальных вызовов.

Сегодня страны Запада играют важную роль в казахстанской экономике. Евросоюз, США и Великобритания традиционно входят в число важнейших торгово-экономических партнеров Казахстана. Согласно данным Комитета по статистике РК, на долю стран ЕС приходится около 30% от общего объема внешней торговли Казахстана. Основными товарами экспорта выступают энергоносители, металлы, сельскохозяйственная продукция. В импорте превалируют технологии, машины и оборудование, лекарства и продукция химической промышленности.

Инвестиционная составляющая сотрудничества имеет особое значение. Казахстан является крупнейшим реципиентом западных инвестиций в Центральной Азии. По данным Национального банка РК, валовый приток прямых иностранных инвестиций в Казахстан из ЕС и США за последние 10 лет составил более 150 млрд долларов США. Основными направлениями западных инвестиций остаются добывающая

промышленность, энергетический сектор, финансовые услуги и строительство инфраструктуры.

Однако текущая геополитическая ситуация и введение западными странами санкций против России оказали влияние и на экономику Казахстана. Возникли проблемы с логистикой, финансовыми переводами, усложнились торговые маршруты и схемы. В то же время это открыло и новые перспективы, побуждая Казахстан к диверсификации торговых потоков и поиску новых путей выхода на западные рынки.

В условиях глобальной нестабильности Казахстан стремится найти новые формы взаимодействия с западными партнерами. В этой связи особое внимание уделяется несырьевым секторам экономики, развитию инноваций и технологических проектов.

Одним из перспективных направлений является сфера возобновляемой энергетики и устойчивого развития. В Казахстане уже реализуются крупные проекты совместно с западными компаниями (например, совместные проекты с французскими и германскими компаниями в области солнечной и ветровой энергетики). Подобные инициативы помогают Казахстану не только улучшить экологическую ситуацию, но и диверсифицировать экономику, снижая зависимость от углеводородов.

Другой важный аспект – сотрудничество в области цифровизации и высоких технологий. Казахстан активно перенимает западный опыт в цифровизации государственного управления, финансовых услуг и IT-сферы. Внедрение цифровых решений позволяет повысить конкурентоспособность казахстанской экономики и увеличить её привлекательность для западных инвесторов.

Значительный потенциал для Казахстана имеет развитие транзитно-логистических маршрутов, в частности – Транскаспийского международного транспортного маршрута (Middle Corridor). На фоне санкций и изменения логистических цепочек, этот маршрут приобретает стратегическое значение для транспортировки товаров из Центральной Азии в Европу и обратно, минуя территорию России. В этом контексте активно обсуждается возможность увеличения объемов транзитных грузоперевозок и расширения инфраструктуры с участием западных инвестиций.

Несмотря на перспективы, сотрудничество Казахстана с западными странами сталкивается с рядом серьезных вызовов.

Во-первых, сохраняется неопределенность в области санкционной политики западных государств по отношению к России. Казахстан оказывается в непростом положении, балансируя между необходимостью соблюдать санкционные ограничения и сохранять традиционные экономические связи с соседними странами ЕАЭС, прежде всего с Россией. Это порождает риски вторичных санкций и создает ограничения для казахстанского бизнеса, ориентированного на западные рынки.

Во-вторых, западные инвесторы традиционно воспринимают Казахстан как страну с достаточно высокими рисками, связанными с нестабильностью инвестиционного климата, проблемами верховенства права и коррупцией. Решение данных вопросов требует существенных усилий от правительства РК по улучшению институциональной среды.

В-третьих, есть вызовы, связанные с усилением экономического влияния Китая. Казахстану приходится конкурировать за западные инвестиции и технологии с соседними странами, одновременно пытаясь сбалансировать влияние таких крупных экономических игроков, как Китай и Россия.

В краткосрочной и среднесрочной перспективе развитие экономических отношений Казахстана с западными государствами будет во многом зависеть от складывающейся геополитической конъюнктуры. Можно выделить три основных сценария:

Оптимистичный сценарий предполагает постепенное смягчение геополитических рисков и расширение взаимовыгодного экономического сотрудничества. Казахстан сумеет эффективно использовать имеющиеся преимущества: богатые природные ресурсы,

транзитно-логистический потенциал и активное развитие возобновляемой энергетики. В таком сценарии страна существенно диверсифицирует экономику благодаря притоку западных инвестиций и технологическому обмену. Это усилит позиции Казахстана в Евразии и сделает его ключевым звеном в цепочках поставок между Западом и Азией.

Пессимистичный сценарий исходит из ухудшения геополитической ситуации, усиления санкций и нарастания противоречий между крупными мировыми державами. В таких условиях западные инвесторы будут вынуждены сокращать свое присутствие в Казахстане из-за рисков вторичных санкций и политической нестабильности. Это вынудит Казахстан переориентироваться на китайские и азиатские рынки, повышая угрозу зависимости от одного-двух крупных экономических партнёров и ограничивая возможности для устойчивого развития.

Умеренный сценарий (наиболее вероятный) основан на сохранении текущего баланса сил, при котором Казахстан будет стремиться сохранить многовекторность внешнеэкономических связей. Страна продолжит балансировать между западными и восточными партнёрами, аккуратно избегая санкционных рисков и стремясь привлечь наиболее перспективные проекты. Это позволит Казахстану, хотя и с некоторыми ограничениями, использовать преимущества сотрудничества с западными странами, сохраняя при этом стабильные отношения с соседями.

Реализация одного из сценариев во многом зависит от качества проводимой казахстанским правительством политики, направленной на создание комфортного и прозрачного инвестиционного климата, а также от общей глобальной ситуации, на которую страна может повлиять лишь косвенно.

Таким образом, перспективы сотрудничества Казахстана с западными странами в современных условиях носят достаточно многоплановый и неоднозначный характер. Казахстан сохраняет значительный потенциал для укрепления связей с западными партнерами, особенно в сферах возобновляемой энергетики, транзитно-логистических проектов и цифровых технологий. Вместе с тем, успех в этих направлениях будет зависеть от способности страны преодолеть существующие вызовы и эффективно адаптироваться к глобальным изменениям. Для Казахстана крайне важно поддерживать многовекторность своей внешнеэкономической политики, диверсифицировать экономику и продолжать реформы, направленные на улучшение инвестиционного климата и институциональной среды.

Таким образом, правильная стратегическая линия в вопросах сотрудничества с западными партнерами способна укрепить позиции Казахстана в мировой экономике и превратить текущие вызовы глобальной нестабильности в новые возможности для развития.

Мельник А.Г.,
магистрант Карагандинского университета Казпотребсоюза,
г. Караганда, научный руководитель: PhD, доцент Серикова М.А.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ УЧЕТНОЙ И НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ ПРЕДПРИЯТИЯ ПО СТАНДАРТАМ МСФО

Современная экономическая среда требует от предприятий прозрачности и точности в ведении бухгалтерского учета и налоговой отчетности. В этой связи Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) играют ключевую роль в унификации методов учета, обеспечивая единые подходы к оценке активов, обязательств, доходов и расходов. Учетная политика предприятия, сформированная в соответствии с МСФО, должна учитывать как требования регуляторов, так и потребности пользователей финансовой информации, включая инвесторов, кредиторов и аудиторов. Современные

подходы к оценке учетной политики предполагают анализ ее соответствия стандартам, оценку надежности применяемых методов и их влияние на финансовые результаты компании. Важным элементом является учет профессионального суждения и возможность выбора учетных методов в рамках МСФО, что может повлиять на показатели финансовой отчетности и налоговые обязательства [1].

Форма и объем содержания учетной политики разных предприятий различается. Однако в большинстве случаев учетная политика должна включать следующие разделы: организационно-технический, методологический (для всех видов бухгалтерского учета), налоговую учетную политику, а также рабочий план счетов, основанный на типовом плане счетов. Методологический и налоговый разделы должны подробно описывать способы ведения учета, расчеты, а также формы составляемых учетных и налоговых документов. Современные подходы к оценке учетной политики предполагают не только соответствие нормативным требованиям, но и ее адаптацию к особенностям конкретного предприятия. К примеру, внедрение цифровых технологий в бухгалтерский учет позволяет автоматизировать многие процессы, тем самым повышая точность расчетов и снижая вероятность ошибок.

Эффективность формирования учетной политики предприятия во многом определяется ее способностью адаптироваться к особенностям бизнес-процессов и требованиям международных стандартов финансовой отчетности (МСФО). Каждое предприятие обладает уникальными характеристиками, которые необходимо учитывать при разработке учетной политики, что включает отраслевые особенности, специфические требования к налоговому учету, а также методологию признания доходов и расходов [2]. Например, предприятия в производственной сфере должны учитывать затраты на сырье и оборудование, а компании в сфере услуг — трудозатраты и временные ресурсы.

Основные элементы учетной политики предприятия:

– признание и оценка активов;

– положение о признании и первоначальной оценке материально-производственных запасов;

– порядок учета транспортно-заготовительных расходов;

– методы оценки выбытия активов (ФИФО, средневзвешенный метод и др.);

– документооборот и учетная политика;

– формы первичных документов, используемых для учета движения активов;

– правила документооборота и порядок аналитического учета запасов;

– единицы натурального измерения активов для учета;

– налоговая политика предприятия;

– выбор системы налогообложения (общий режим, упрощенный режим и др.);

– распределение и учет налоговых обязательств, включая КПН, НДС, акцизы и прочие платежи;

– корректировка бухгалтерской прибыли в соответствии с налоговым законодательством;

– адаптация учетной политики к изменениям законодательства;

– обновление методов оценки доходов и расходов в соответствии с изменениями в МСФО;

– корректировка учетных методов при изменении налогового законодательства;

– определение формата представления консолидированной отчетности.

Эффективная учетная и налоговая политика должна соответствовать законодательным требованиям и обеспечивать прозрачность финансовой отчетности. Соблюдение стандартов МСФО позволяет повысить доверие инвесторов и регулирующих органов, а также минимизировать налоговые риски. Постоянный мониторинг изменений в законодательстве и учетной практике играет важную роль в стратегическом управлении предприятием, обеспечивая его финансовую устойчивость и конкурентоспособность [3].

Современные подходы к оценке учетной и налоговой политики предприятия по

стандартам МСФО предполагают комплексный анализ методологии ведения бухгалтерского и налогового учета, выбора учетной политики и влияния налоговых обязательств на финансовые результаты компании. В рамках учета корпоративного подоходного налога (КПН) в Казахстане ключевыми аспектами являются различие между бухгалтерской и налоговой прибылью, применение международных стандартов финансовой отчетности (МСФО 12 «Налоги на прибыль»), а также методы оптимизации налоговых выплат. Согласно МСФО, учетная политика компании должна обеспечивать соответствие принципам прозрачности, объективности и сопоставимости финансовых данных, что важно для эффективного управления налоговыми обязательствами. Оптимизация налоговой нагрузки осуществляется через выбор подходящих методов амортизации, учет доходов и расходов (метод начисления или кассовый метод), а также использование налоговых вычетов и льгот. Современные методы налогового планирования включают учетную политику как инструмент регулирования налогооблагаемой прибыли и управления налоговыми рисками.

Исчисление и отчетность по корпоративному подоходному налогу (КПН) в рамках учетной и налоговой политики предприятия по стандартам МСФО базируется на налоговой декларации по форме 100, утвержденной Приказом Министра финансов РК. Совокупный годовой доход предприятия подлежит корректировке, исключая определенные виды доходов, такие как дивиденды, инвестиционные доходы и доходы от доверительного управления. При исчислении КПН учитываются расходы предприятия, понесенные как в РК, так и за рубежом, при условии их документального подтверждения. Важнейшим аспектом учета КПН является согласование бухгалтерской и налоговой прибыли, поскольку первая формируется по стандартам МСФО, а вторая — по нормам налогового законодательства РК. Оптимизация налоговой нагрузки предприятия включает выбор учетных методов, корректировку базы налогообложения и использование налоговых вычетов. Для минимизации рисков налогового учета необходимо регулярное обновление учетной политики с учетом изменений законодательства, что позволит повысить прозрачность финансовой отчетности и эффективность налогового планирования [4].

Оценка налоговой политики предприятия также является важным элементом финансового управления и требует анализа в контексте соответствия национальному законодательству и международным стандартам. Современные подходы к оценке налоговой политики предполагают анализ налогового бремени компании, эффективности используемых налоговых механизмов и уровня налоговых рисков. В условиях глобализации и интеграции налоговых систем различных стран, МСФО устанавливают единые принципы учета налогов на прибыль, что позволяет сравнивать налоговую нагрузку компаний разных юрисдикций. Важной задачей является оценка временных разниц между бухгалтерским и налоговым учетом, что непосредственно влияет на расчет отложенных налоговых активов и обязательств [5]. Современные технологии, такие как автоматизированные системы учета и аналитические платформы, позволяют значительно повысить точность налоговых расчетов, минимизировать ошибки и соответствовать требованиям стандартов. Таким образом, интеграция МСФО в учетную и налоговую политику предприятия способствует улучшению прозрачности, снижению налоговых рисков и повышению доверия со стороны инвесторов и регулирующих органов.

В развитие данного предложения можно рассмотреть пример компании, внедряющей прогрессивные методы ведения бухгалтерского и налогового учета в соответствии с МСФО. Например, применение автоматизированных систем обработки данных и облачных технологий позволяет оперативно обновлять учетную политику с учетом изменений в законодательстве и стандартах. Кроме того, использование продвинутых аналитических инструментов способствует улучшению качества отчетности и оптимизации налогового планирования. Таким образом, современные предприятия стремятся к внедрению комплексных подходов в оценке и реализации учетной и

налоговой политики, что повышает их конкурентоспособность и устойчивость на рынке.

Список использованной литературы:

1. Ярмухамедова Д.Р., Каипова Г.С. Учетная и налоговая политика компании в республике Казахстан // Цифровая наука. – 2021. – № 1. – С. 44-57.

2. Нургалиева Р.Н., Верига Ю.А., Коба Е.В. О применении в учете МСФО (IFRS) 5 «Долгосрочные активы, предназначенные для продажи, и прекращенная деятельность» // Вестник университета «Туран». – 2023. – № 2. – С. 26-37.

3. Зивинюк А.В., Абдрахманова Н.Б. Система нормативно-правового регулирования бухгалтерского учета в Республике Казахстан. – 2021. – 246 с.

4. Туребекова Б.О., Сапарбаева С.С. Теоретические аспекты формирования учетной политики организации. – 2021. – 511 с.

Минибаев А.А.,

студент Евразийского гуманитарного института им А.К. Кусаинова,

г. Астана, научный руководитель: доцент Мажитова Б.Б.

ЮВЕЛИРНАЯ ИНДУСТРИЯ КАЗАХСТАНА: ТЕНЬ ИЛИ СКРЫТЫЙ ПОТЕНЦИАЛ

Ювелирная индустрия нашей страны, несмотря на свою ограниченную долю в экономике, обладает значительным потенциалом для дальнейшего роста, особенно с богатыми природными ресурсами, таких как золото, серебро и многих органических и драгоценных камней. Драгоценные металлы играют важную роль в экономической доле Казахстана как ключевые источники дохода в горнодобывающей промышленности. В то же время переработка и производство ювелирных изделий может внести свою лепту в сегмент экономики, к примеру, создание рабочих мест, привлечение инвестиции, развитие регионов и возрождение генетического кода ювелирного искусство страны.

Прежде чем раскрыть свой потенциал нужно разрушать барьеры, в виде проблем с которыми ювелирная индустрия нашей страны сталкивается на протяжении многих лет. Отсутствие высококачественного оборудования для улучшения объёма и мощности производства, огранка камней, высокая зависимость от импортных изделий, конкуренция с ювелирными державами. Отсутствие на отечественном рынке четко установленных стандартов качества для обработки драгоценных камней. Это мешает созданию имиджа казахстанских бриллиантов как высококачественного продукта на международной арене. Малое количество знаний у потребителей ювелирных изделий, которых легко обмануть. Нужно также взять во внимание, проблемы на законодательном уровне, инфраструктурном уровне, технологий и образования.

Развитие ювелирной промышленности окажет существенное влияние на экономику нашей страны, повысив экспортный потенциал, создание рабочих мест, а также может стать важным игроком на мировой арене благодаря свежим идеям и использованием своих ресурсов, а также может стать ключевым фактором для диверсификации экономики страны и уменьшения зависимости от традиционных отраслей, таких как нефть и газ. Системная поддержка отрасли через государственные инициативы и привлечение инвестиций сможет создать основу для долгосрочного экономического роста.

Список использованной литературы:

1. Мировые тенденции в области переработки драгоценных металлов и камней // Геология и ресурсы. – №4. – 2022. – С. 44-58.

2. Михайлов В.П. Анализ воздействия внешней конкуренции на развитие ювелирного производства в Казахстане // Экономические исследования. – № 7. – 2021. – С. 101-109.

3. Казахстанский союз ювелиров. (2023). Обзор рынка ювелирных изделий Казахстана. URL: http://kzjewelry.kz

4. Лагутин А.С. Ювелирная индустрия Центральной Азии: Потенциал и вызовы. – Алматы: Издательство «Экономика», 2022.

Назарбекова Ф.,

Еуразия гуманитарлық институты жоғары колледжінің студенті, Астана қ., ғылыми жетекшісі: арнайы пәндер оқытушысы Пернеева К.У.

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНА МАҢҒЫСТАУ ЖӘНЕ АЛМАТЫ АЙМАҚТАРЫНДА ТУРИЗМДІ ДАМЫТУ АРҚЫЛЫ ҮЛЕС ҚОСУ

Қаржылық тәуелсіз болу – қазіргі заманғы студенттің мектеп кезінен бергі арманы. Нарық мүмкіндіктері оқуды жұмыспен ұштастырып, жеке ісін дамытуға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасының заңнамасы да туризм саласын қоса алғанда, жеке кәсіпкерлікті дамытуға қолдау көрсетеді.

Ruh Travel туристік агенттігін құру – бұл тек келешегі бар бизнес қана емес, сонымен қатар ел экономикасының дамуына қосылған үлес. Туризм инвестиция тартуда, инфрақұрылымды дамытуда және жұмыс орындарын көбейтуде маңызды рөл атқарады. Қазақстан, әсіресе Маңғыстау және Алматы өңірлерінде, жергілікті және шетелдік туристерді қызықтыратын табиғи және мәдени көрнекі жерлерімен үлкен әлеуетке ие.

Ruh Travel – бұл заманауи үрдістер мен клиенттердің қажеттіліктеріне бағытталған жаңа форматтағы туристік бизнес. Агенттік Қазақстанның көркем аймақтарына экологиялық, шытырман оқиғалы және мәдени турлар ұсынуды жоспарлап отыр. Басты ерекшеліктердің бірі – қызметтердің цифрландырылуы: турларды брондау, билет сатып алу және кеңес алу мобильді қосымша мен компанияның веб-сайты арқылы қолжетімді болады.

Жобаның мақсаты: Ruh Travel туристік агенттігін құру арқылы Қазақстанның туризм саласын дамыту және оны табысты әрі рентабельді бизнеске айналдыру. Агенттік Қазақстанның табиғи, мәдени және тарихи орындарын насихаттай отырып, ішкі және халықаралық туристерге жоғары сапалы қызмет көрсетуді мақсат етеді.

Жобаның міндеттері:

• Заңды рәсімдеу: туристік агенттікті тіркеу, лицензия алу, салықтық және заңдық құжаттарды реттеу;

• Офис пен серіктестерді анықтау: агенттіктің жұмыс істеуі үшін кеңсе жалдау немесе онлайн-офис құру, қонақ үйлермен, көлік компанияларымен және гидтермен келісімшарттар жасау;

• Туристік бағыттарды әзірлеу: Маңғыстау, Алматы және басқа да аймақтарға арнайы турлар дайындау (эко-туризм, мәдени-тарихи турлар, адреналин турлары);

• Цифрландыру: Ruh Travel сайты мен мобильді қосымшасын әзірлеу, клиенттерге ыңғайлы онлайн брондау жүйесін жасау;

• Маркетинг және жарнама: әлеуметтік желілер мен таргеттелген жарнама арқылы Ruh Travel-ді кеңінен таныстыру, туристік көрмелерге қатысу, инфлюенсерлермен жұмыс істеу;

• Қызмет көрсету сапасын дамыту: кәсіби гидтер мен персоналды даярлау, клиенттерге жоғары деңгейдегі сервис ұсыну;

• Экологиялық жауапкершілік: табиғатты қорғау шараларын енгізу, туризмнің қоршаған ортаға әсерін азайту;

• Қаржы және инвестиция: бастапқы капитал жинау, гранттар мен инвесторларды тарту, табысты ұзақ мерзімді жоспарлау

Туристік агенттік «Ruh Travel» үшін мақсатты аудиторияны анықтау тиімді бизнес-стратегия әзірлеудегі маңызды қадам болып табылады. Әртүрлі клиент сегменттерінің қажеттіліктері мен қалауларын түсіну оларға ең қолайлы туристік өнімдер мен қызметтерді ұсынуға мүмкіндік береді.

Мақсатты аудиторияның негізгі сегменттері:

1. Жас отбасылық жұптар:

• Сипаттамалары: 25-тен 35 жасқа дейінгі, жиі баласыз немесе кішкентай балалары бар жұптар.

• Қажеттіліктері: романтикалық саяхаттар, балалардың қызығушылықтарын ескеретін отбасылық турлар, қолжетімді бағадағы ұсыныстар.

2. Студенттер мен жастар:

• Сипаттамалары: 18-ден 25 жасқа дейінгі, жоғары оқу орындарында оқитын немесе мансабын жаңа бастаған жастар.

• Қажеттіліктері: шытырман оқиғалы және белсенді турлар, бюджеттік саяхаттар, топтық сапарлар.

3. Балалары бар отбасылар:

• Сипаттамалары: әртүрлі жастағы балалары бар отбасылар.

• Қажеттіліктері: қауіпсіз және жайлы жағдайлар, балаларға арналған ойын-сауық, отбасылық экскурсиялар.

4. Зейнеткерлер:

• Сипаттамалары: 60 жастан асқан, саяхаттауға бос уақыты бар адамдар.

• Қажеттіліктері: тыныш және танымдық турлар, медициналық қолдау, жайлы тұру шарттары.

5. Корпоративтік клиенттер:

• Сипаттамалары: қызметкерлері үшін іссапарлар немесе тимбилдингтер ұйымдастыратын компаниялар.

• Қажеттіліктері: конференциялар, семинарлар, корпоративтік іс-шараларды ұйымдастыру, жұмыс пен демалысты үйлестіру.

Қажеттіліктер мен қалауларды талдау:

• Саяхат мотивтері: демалыс, мәдениетті тану, шытырман оқиғалар, іскерлік мақсаттар.

• Тұруға қойылатын талаптар: қонақ үйлер, қонақ үйлер, кемпингтер.

• Тур түрлері: топтық, жеке, отбасылық.

• Бюджет: эконом, стандарт, премиум.

Мақсатты аудиториямен байланыс арналары:

• Онлайн платформалар: әлеуметтік желілер, агенттіктің веб-сайты, электрондық пошта тарату.

• Офлайн іс-шаралар: көрмелер, презентациялар, білім беру мекемелері және корпорациялармен серіктестік.

Оразбай Д.А.,

студент Педагогического колледжа при Международном университете Астана,

г. Астана, научный руководитель: м.э.н. Килибаева С.К.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Экономика Казахстана на протяжении последних десятилетий претерпела значительные изменения. После обретения независимости в 1991 году страна приступила

к проведению экономических реформ, направленных на трансформацию плановой экономики в рыночную. В условиях глобализации и изменяющейся внешнеэкономической обстановки Казахстан сталкивается с рядом новых вызовов. Однако, несмотря на значительные успехи, Казахстан сталкивается с рядом проблем, которые требуют комплексного подхода для устойчивого развития в будущем.

Одной из наиболее ярких особенностей экономики Казахстана является её зависимость от экспорта углеводородных ресурсов, в первую очередь нефти и газа. Этот фактор оказывает заметное влияние на весь экономический процесс, начиная с государственной политики и заканчивая социальным благосостоянием населения. Согласно данным Национального банка Казахстана, на долю углеводородного сектора в 2023 году приходится около 70% от общего объема экспорта. Это делает страну уязвимой к колебаниям мировых цен на нефть, что продемонстрировало снижение ВВП на 1,6% в 2015 году вследствие падения цен на нефть в период 2014-2016 гг. [1].

В моменты резких спадов цен на нефть, как это было в 2014-2016 годах, экономика Казахстана переживает периоды финансовой нестабильности и значительного снижения роста валового внутреннего продукта (ВВП). По данным Всемирного банка, в 2015 году ВВП страны снизился на 1,2%, в то время как в 2020 году в результате пандемии COVID-19 экономический рост замедлился на 2,6%. Однако восстановление началось в 2021 году, когда Казахстан продемонстрировал рост ВВП на 4% [2].

Тем не менее, Казахстан активно работает над диверсификацией своей экономики. В последние годы принято несколько стратегических программ, направленных на развитие несырьевых секторов, таких как сельское хозяйство, машиностроение и информационные технологии. Программа «Цифровой Казахстан», запущенная в 2017 году, ориентирована на создание цифровой экономики, которая должна улучшить конкурентоспособность страны на международной арене и повысить производительность труда. Важным шагом стало развитие информационных технологий и телекоммуникаций, что значительно улучшило доступность государственных услуг и качество жизни граждан. Статистические данные показывают, что к 2022 году доля высокотехнологичных товаров в экспорте Казахстана выросла на 15%, что является значимым шагом в сторону диверсификации экономики [3].

Тем не менее, вызовы, с которыми сталкивается Казахстан в процессе экономических преобразований, не ограничиваются только зависимостью от нефти и газа. Остается актуальной проблема недостаточной диверсификации экономики, особенно в сфере малого и среднего бизнеса. На сегодняшний день малый бизнес в Казахстане сталкивается с рядом препятствий, таких как высокая налоговая нагрузка, коррупция, недостаточная поддержка со стороны государства и нестабильность делового климата. По данным исследования Всемирного банка, Казахстан занимает 25-е место среди стран мира по уровню «легкости ведения бизнеса», что указывает на необходимость улучшения условий для предпринимателей [4]. В ответ на эти проблемы в стране разрабатываются новые механизмы поддержки предпринимателей, включая создание специальных экономических зон, улучшение инфраструктуры и упрощение налогового законодательства.

Кроме того, Казахстан активно работает над развитием внешней торговли и углублением интеграции в международную экономику. Страна является членом Евразийского экономического союза (ЕАЭС), что даёт ей доступ к рынкам стран СНГ и помогает диверсифицировать внешнюю торговлю. В последние годы также наблюдается рост экспорта казахстанских товаров в Китай и Европу. В 2023 году Казахстан увеличил экспорт в Китай на 18%, что связано с расширением сотрудничества в рамках китайской инициативы «Один пояс, один путь» [5]. Эта инициатива направлена на улучшение транспортной инфраструктуры и создание новых торговых путей, что открывает новые возможности для развития экономики и увеличения объемов внешней торговли.

Среди ключевых вызовов для Казахстана остаётся социальная сфера. Проблемы,

связанные с бедностью, неравенством в распределении доходов и недостаточной доступностью высококачественного образования и здравоохранения, продолжают оказывать влияние на социальную стабильность и экономическое развитие. По данным Азиатского банка развития, в 2022 году уровень бедности в Казахстане составлял 13,7%, что является значительным улучшением по сравнению с 20% в 2015 году [6]. Однако проблемы в этой области требуют комплексных решений и системных реформ. Одним из важных шагов в направлении улучшения качества жизни является повышение минимального размера оплаты труда, а также развитие программ профессионального обучения и переподготовки кадров.

Особое внимание в Казахстане уделяется экологической устойчивости и переходу к «зеленой» экономике. В последние годы страна активно разрабатывает программы по снижению углеродных выбросов, в том числе через использование возобновляемых источников энергии. Казахстан поставил перед собой амбициозные цели, согласно которым доля возобновляемых источников энергии в энергетическом балансе должна составить 50% к 2030 году. В условиях изменения климата и растущей необходимости в устойчивом развитии эта тема становится всё более актуальной. По данным Министерства энергетики Казахстана, в 2023 году доля возобновляемых источников энергии составила 4,3% от общего объема потребления электроэнергии [7]. Казахстан уже предпринимает шаги по модернизации энергетической инфраструктуры и развитию «зеленых» технологий, а также создает новые механизмы для стимулирования частных инвестиций в эту сферу.

Экономические реформы в Казахстане, несмотря на все сложности, продолжают приносить свои плоды. Государственная программа индустриализации, которая стартовала в 2010 году, содействует созданию новых производственных мощностей и улучшению качества продукции. В частности, в 2022 году страна смогла увеличить объем производства в обрабатывающей промышленности на 7,2%, что является показателем позитивной динамики [8]. Вместе с тем, страна сталкивается с необходимостью ускоренной модернизации инфраструктуры, особенно в удаленных регионах. Развитие транспортных, энергетических и телекоммуникационных сетей играет ключевую роль в улучшении бизнес-климата и обеспечении роста экономической активности.

Не менее важным фактором для Казахстана является привлечение иностранных инвестиций. Несмотря на усилия правительства, в стране всё еще существуют барьеры для инвесторов, такие как сложная бюрократическая система, недостаточная защита прав собственности и высокий уровень коррупции. Однако Казахстан продолжает привлекать международные компании, и последние годы наблюдается рост иностранных вложений в такие сектора, как энергетика, инфраструктура и агропромышленный комплекс. В 2023 году объем иностранных инвестиций в экономику страны составил 24,6 миллиардов долларов США, что на 6% больше по сравнению с 2022 годом [9].

Будущее экономики Казахстана во многом зависит от способности страны успешно преодолевать внутренние проблемы, развивать инновационные отрасли, а также снижать свою зависимость от углеводородных ресурсов. Основное внимание должно быть уделено диверсификации экономики, поддержке малого и среднего бизнеса, улучшению социальной инфраструктуры и внедрению инновационных технологий. Казахстан имеет все возможности для того, чтобы стать одной из ведущих экономик Центральной Азии, если будет стремиться к устойчивому экономическому росту, улучшению инвестиционного климата и развитию высокотехнологичных отраслей.

Список использованной литературы:

1. Национальный банк Казахстана. Обзор финансового состояния экономики Казахстана. – 2023.

2. Kazakhstan Economic Update: Transforming the Economy. – 2023.

3. Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан. Анализ внедрения цифровых технологий в Казахстане. – 2022.

4. Doing Business Report. – 2022.

5. Казахстанская ассоциация внешней торговли. Рынки Китая и Евразии: Потенциал и возможности для Казахстана. – 2023.

6. Азиатский банк развития. Социальная устойчивость Казахстана: Прогнозы и решения. – 2022.

7. Министерство энергетики Республики Казахстан. Годовой отчет о развитии возобновляемых источников энергии в Казахстане. – 2023.

8. Министерство индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан. Отчет о промышленной активности и росте производства в Казахстане. – 2022.

9. Министерство иностранных дел Республики Казахстан. Привлечение иностранных инвестиций в Казахстан. – 2023.

Өндіріс О.М.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қ., ғылыми жетекшісі: э.ғ.м., доцент Кожахметова А.Г.

ОҚУ НЕСИЕСІНІҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ МЕН КЕМШІЛІКТЕРІ

Қазіргі әлемде білім беру әр адамның өмірінде шешуші рөл атқарады, бірақ оны алуға қаражаттың болуы әрдайым мәселе бола бермейді. Сондықтан білім беру несиесі көптеген студенттер үшін барған сайын танымал шешімге айналуда. Мәселен, білім беру несиесін алу үрдісі әрқашан ашық және барлығына қолжетімді бола бермейді, бұл қолайсыз жағдайларға және қосымша қаржылық ауыртпалықтарға әкелуі мүмкін.

Қолданыстағы білім беруді несиелеу бағдарламаларын талдау және болашақ студенттерге арналған ұсыныстарды әзірлеу арқылы оқытуды көбірек студенттерге қолжетімді етуге болады.

Қолданыстағы білім беруді несиелеу бағдарламаларын зерттеу, олардың артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтау, сондай-ақ білім беру несиелерін алу және өтеу шарттарын жақсарту бойынша нақты ұсыныстарды ұсыну.

Оқу несиесі студенттерге қаражаты жеткіліксіз болса да, қалаған біліміне қол жеткізуге мүмкіндік береді. Оқу несиелері оқу үдерісін қаржылай қамтамасыз етуге көмектеседі. Сонымен қатар, оқу несиелері студенттерге несие тарихын құруға және болашақта қаржылық мүмкіндіктерін жақсартуға көмектеседі. Несиені уақытында төлеу қаржылық жауапкершілік пен ақшаны басқару қабілетін дамытуға да ықпал етеді.

Білім беру несиелерінің екі түрі бар: мемлекеттік қолдаумен және онсыз. Оларды толығырақ қарастырайық.

Мемлекеттік қолдау көрсететін білім беру несиесі білім беру ұйымдарына түскен немесе білім беру ұйымына қабылданған студенттерге арнайы қаржылық көмекті білдіреді. Студент несиені жылдық 3% мөлшерлемемен алады, ал қалған соманы мемлекет қаржыландырады. Мысалы, банктегі несиенің жалпы мөлшерлемесі жылдық 19% болса, мемлекет 16% өтейді.

Несие алу үшін сізге қажет:

1. Тиісті аккредитациядан өткен білім беру мекемесінің студенті болу немесе сол жерде оқуға түсу.
2. Құжаттарды тексеру.
3. Несиенің бұл түрі кез келген мамандық бойынша оқуды қаржыландыру үшін қолжетімді.

4. Банктің білім беру ұйымына бөлген қаражаты басқа мақсаттарға пайдалану мүмкіндігін болдырмай, семестрлерге немесе бір жылға бөлінеді.

Мемлекеттік қолдауға ие емес білім беру несиелері бар, олар қарапайым тұтынушылық несиелер болып табылады. Сондықтан мұндай несиелерді пайдаланған кезде 3% мөлшерлеме күтілмейді. Несиені бірден төлеуге кірісуіңіз керек - пайыздарды да, негізгі қарызды да.

Ең маңызды артықшылық – арманыңыздағы университетте білім алу мүмкіндігі. Оның үстіне, әдетте, қарызды өтеу оқу кезінде тек пайыздар төленетіндей етіп есептеледі, ал несие органы оқуды аяқтағаннан кейін банкке қайтарылуы мүмкін. Алудың тағы бірнеше артықшылығы бар студенттік несие:

1. Несие тек күндізгі бөлімге түсуді жоспарлағандарға ғана беріледі;

2. Бағдарламалар университеттер мен институттарға ғана емес, сонымен қатар басқа оқу орындарына да қолданылады: академиялар, колледждер;

3. Көбейіп келе жатқан банктер негізгі қарызды және оған есептелген сыйақыны төлеуді диплом алған сәттен бастап емес, үш айдан кейін бастау мүмкіндігін ұсынып отыр, яғни бітіруші түлек табуға уақыты бар. жұмыс;

4. Мемлекеттік субсидиялар мүмкіндігі де өте пайдалы: оны пайдалана отырып, сіз білім беру несиесінің құнын екі есе азайта аласыз;

5. Банк әрқашан оқу орнының шотына қажетті соманы дербес аударады және уақытында жасайды.

Жыл сайын, барлық басқа несие түрлері сияқты, бұл түрі де адамдар үшін қолжетімді бола түсуде – банктер ең адал және қолайлы шарттарды ұсынады.

Әрбір медальдың кемшілігі бар және студенттік несиелер де ерекшелік емес:

1. Басты кемшілігі банктердің көпшілігі мемлекеттік аккредитациясы бар оқу орындарымен ғана ынтымақтасуға келіседі;

2. банктер университетті таңдауға ғана емес, сонымен қатар қарыз алушы игергісі келетін мамандыққа, оның болашағын, өзектілігін және сенімділігін бағалайды;

3. Іс жүзінде әрқашан депозит салу немесе банкке кепілгерлерді ұсыну қажет (соңғылары, әдетте, студенттің туыстары болып табылады, ал көлік, жылжымайтын мүлік немесе бағалы қағаздар кепіл ретінде пайдаланылуы мүмкін);

4. Егер студент сессиядан өтпесе немесе оқуды тоқтатуды шешсе, транзакцияны тоқтату оған өте дөңгелек сома алады.

Оқу несиесі көптеген студенттердің білім алуына және мансаптық мүмкіндіктерін арттыруға көмектесетін маңызды қаржылық құралдардың бірі болып табылады. Жүргізілген зерттеу барысында оқу кредиттерінің оң және теріс жақтары анықталды. Оқытуды несиелеудің жағымды жақтарына адамдардың кең ауқымы үшін білімнің қолжетімділігі, беделді оқу орындарында жоғары білім алу мүмкіндігі, кәсіби дағдыларды дамыту және мансапта өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндігі кіреді. Дегенмен, қарыздың ұлғаюы, оқуды бітіргеннен кейінгі қаржылық жағдайдың болжанбауы, сондай-ақ пайыздар мен комиссияларды төлеу қажеттілігі сияқты оқу несиесін алуға байланысты тәуекелдерді де ескеру қажет. Оқу ақысына несие алуды жоспарлап жүргендер үшін олардың қаржылық мүмкіндіктерін мұқият бағалау, несиелеудің әр түрлі нұсқаларын зерттеу, несиені төлеуді жоспарлау және қолда бар барлық қаржылық ресурстарды – стипендияларды, гранттарды, бюджеттік қолдау шараларын пайдалану өте маңызды. Оқу несиесі – бұл қаржылық міндеттеме ғана емес, сонымен бірге сіздің болашағыңызға инвестиция. Дұрыс жоспарланған және пайдаланылған несие оқушының тұлғалық және кәсіби дамуына түрткі бола алады. Оқу несиесі қарызды өтеу мәселелерін болдырмау және қаржылық тәуекелдерді азайту үшін ойластырылған тәсілді және қаржыңызға жауапкершілікпен қарауды талап ететінін есте ұстаған жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мақыш С.Б. Банк ісі. Оқулық. – Алматы: Жеті Жарғы, 2008. – 498 б.

2. Турдиева З.М., Муканова Л.К. Қаржы нарығы және делдалдары: оқу құралы. – Семей: ИД Интеллект, 2018. – 101 б.
3. https://egov.kz/

Садыков М.Ж.,
магистрант EMBA Бизнес-школы НАО «Университет Нархоз», г. Алматы,
научный руководитель: к.э.н., ассоциированный профессор Кожахметова М.К.

СУЩНОСТЬ И РОЛЬ ФИНАНСОВОГО АНАЛИЗА В УПРАВЛЕНИИ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Деятельность любого предприятия ориентирована на получение определенных результатов и значительную роль в их достижении играет анализ его финансового состояния, что особенно важно в современных экономических условиях ведения бизнеса. Финансовый анализ основан на системном подходе, всестороннем учете разнообразных факторов, качественном подборе достоверной информации и является важной функцией менеджмента хозяйствующего субъекта.

Главная цель анализа финансового состояния предприятия – это своевременное выявление и устранение недостатков в его деятельности, а также поиск путей повышения финансовой устойчивости предприятия, его платежеспособности и конкурентоспособности.

Финансовый анализ представляет собой процесс, основанный на изучении данных о финансовом состоянии и результатах деятельности предприятия с целью оценки перспективы его развития. Финансовый анализ дает возможность оценить:

– имущественное состояние предприятия;
– достаточность капитала для текущей деятельности и долгосрочных инвестиций;
– рациональность привлечения заемных средств;
– целесообразность инвестиций;
– потребности в дополнительных источниках финансирования;
– степень предпринимательского риска,
– способность к наращению капитала.

В более широком смысле финансовый анализ можно использовать как основной инструмент обоснования экономических решений и как средство оценки качества менеджмента предприятия, а также как способ прогнозирования будущих финансовых результатов.

Ключевую роль в финансовом анализе играет финансовая отчетность предприятия, которая служит информационной базой для анализа его финансового состояния. Согласно Приказу Министра финансов РК №468 от 01.08.2017 г. «Об утверждении форм и правил составления и представления финансовой отчетности», финансовая отчетность включает в себя следующие формы:

– форма ФО-1 «Бухгалтерский баланс»;
– форма ФО-2 «Отчет о результатах финансовой деятельности»;
– форма ФО-3 «Отчет о движении денег на счетах государственного учреждения по источникам финансирования (прямой метод)»;
– форма ФО-4 «Отчет об изменениях чистых активов/капитала»;
– форма ФО-5»Пояснительная записка к финансовой отчетности»;
– форма ФО-6 «Бухгалтерский баланс при реорганизации» [4].

Прозрачность, правильность и достоверность информации, раскрываемая в формах бухгалтерской отчетности, способствует правильному принятию управленческих решений и составлению прогноза на предстоящий период деятельности предприятия.

Основными факторами признания финансовой отчетности пользователями как источника для проведения финансового анализа являются:

– полнота;
– существенность;
– уместность;
– понятность;
– своевременность;
– правдивость;
– применимость для целей прогнозирования;
– осмотрительность.

Последовательность проведения и основные направления финансового анализа и оценки потенциала предприятия отражены на рис.1.

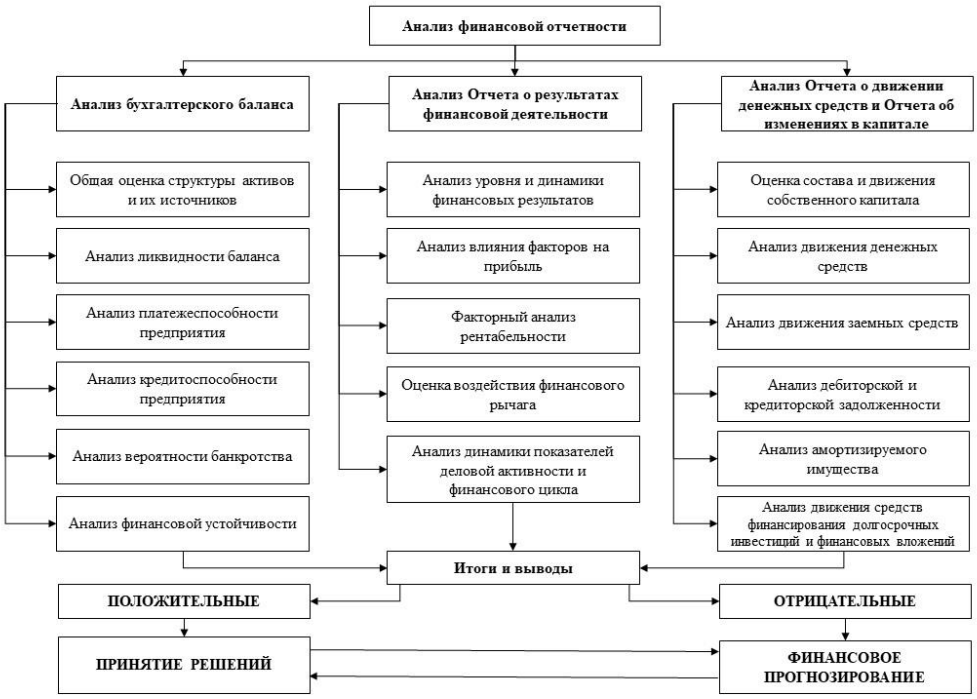

Рисунок 1. Последовательность проведения анализа финансовой отчетности.

На основании данных, полученных в ходе оценки финансового состояния предприятия:
– определяется уровень его платежеспособности и кредитоспособности;
– устанавливается эффективность использования финансовых ресурсов и капитала;
– фиксируются отклонения от плановых показателей;
– выявляются препятствия и перспективы для развития предприятия;
– определяется масштаб и тенденции планируемых изменений.

Для наибольшего эффекта результаты анализа финансового состояния должны быть формализованы в письменном виде, включать цифровые данные, их интерпретацию, а также рекомендации по исправлению негативных тенденций в развитии бизнеса и финансовом состоянии компании.

Таким образом, необходимо отметить важность и огромную роль анализа финансового состояния предприятия как ключевого элемента управления в современных условиях.

Список использованной литературы:

1. Бердникова Т.Б. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия. – М.: ИНФРА-М, 2015. – 224 с.

2. Глазов М.М. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия: Учебник / М.М. Глазов. – Спб: ООО «Андреевский издательский дом», 2010. – 448 с.
3. Бланк И.А. Финансовый менеджмент: Учебный курс / И. А. Бланк. – 2- е изд., перераб. и доп. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2010. – 656 с.
4. https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700015594.

Сандыбаева С.К.,
студент Костанайского регионального университета имени А. Байтурсынова, г. Костанай,
научный руководитель: старший преподаватель, магистр финансов Завьялова Е.Н.

ВЛИЯНИЕ ПОВЫШЕНИЯ НДС НА ЭКОНОМИКУ КАЗАХСТАНА

Повышение ставки налога на добавленную стоимость (НДС) является одним из ключевых инструментов фискальной политики, оказывающим значительное влияние на экономику страны. В Казахстане этот вопрос становится особенно актуальным, поскольку запланированное изменение налогового законодательства может затронуть макроэкономические показатели, уровень инфляции, потребительскую активность и конкурентоспособность бизнеса.

Одним из ключевых последствий повышения НДС является усиление инфляционного давления. Поскольку данный налог включается в конечную стоимость товаров и услуг, его повышение неизбежно ведет к росту цен, особенно в отраслях с высокой долей облагаемых товаров. В условиях Казахстана, где значительная часть потребительской корзины приходится на импортные товары, дополнительный рост НДС может привести к удорожанию широкого спектра продукции. Это, в свою очередь, может снизить покупательскую способность населения и негативно сказаться на розничной торговле и потребительском спросе.

По прогнозу социально-экономического развития на ближайшие три года, ожидаемый рост ВВП составляет 5,4%. Однако налоговые изменения могут снизить этот показатель на 0,42 процентных пункта в первый год после их внедрения (см. рис. 1). Это связано с возможным сокращением предпринимательской активности и снижением потребления. Тем не менее, ожидается, что спустя год экономика адаптируется к изменениям, и темпы роста ВВП восстановятся [1].

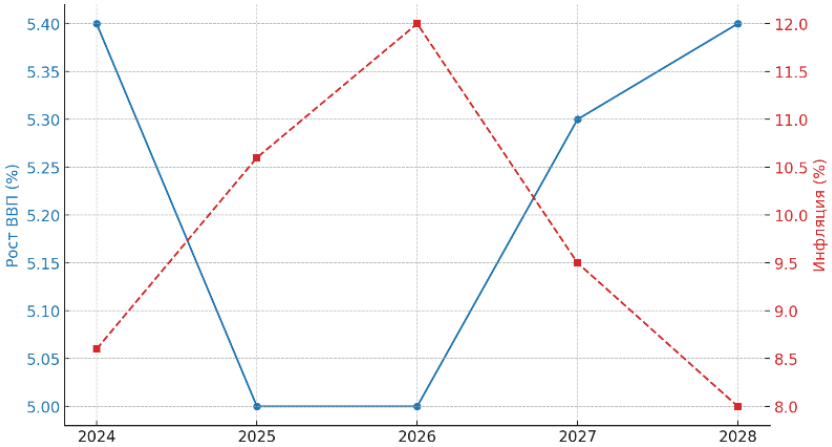

Рисунок 1 – Прогноз влияния повышения НДС на ВВП и инфляцию

На диаграмме представлены прогнозируемые изменения роста ВВП и уровня

инфляции в Казахстане в период с 2024 по 2028 годы в связи с повышением ставки НДС.

Синий график показывает темпы роста ВВП. В 2024 году наблюдался рост на уровне 5,4%. В 2025 году из-за налоговых изменений ВВП снизится до 5,0% и останется на этом уровне в 2026 году. Однако с 2027 года экономика начнет восстанавливаться, и к 2028 году ожидается возвращение к уровню 5,4%.Подобные тенденции наблюдались и в других странах: например, в Японии после повышения НДС с 5% до 8% темпы роста экономики замедлились на 1,8%, но восстановились в течение двух лет [2], [3].

Красный пунктирный график иллюстрирует уровень инфляции. Министерство национальной экономики Республики Казахстан прогнозирует, что к текущему прогнозу инфляции добавится еще 2,5-3 процентных пункта. В 2024 году она составляла 8,6%, но в 2025 году ожидается рост до 10,6%, а в 2026 году пик инфляции достигнет 12% [1].

Дополнительное инфляционное давление может возникнуть в случае увеличения денежной массы в экономике, о чем ранее высказывался заместитель председателя Национального банка Акылжан Баймагамбетов. Он подчеркнул, что дополнительная эмиссия денег без соответствующего роста производства только усилит инфляционные процессы [4]. Однако правительство уверяет, что этот эффект будет временным, и инфляция начнет снижаться в 2027 году до 9,5%, а в 2028 году до 8,0%.

В краткосрочной перспективе повышение НДС может дать позитивный эффект для бюджета страны, увеличив налоговые поступления. Рост налоговой нагрузки на бизнес может привести к снижению инвестиционной активности, увеличению затрат предприятий и, как следствие, сокращению производства. Влияние на ВВП будет зависеть от степени чувствительности экономики к налоговым изменениям: если повышение ставки окажется значительным, это может привести к замедлению темпов экономического роста.

Одним из наиболее уязвимых сегментов станет малый и средний бизнес. Введение новой ставки НДС и снижение порога обязательной регистрации для предпринимателей до 15 миллионов тенге могут усложнить ведение бизнеса, особенно в регионах, где экономика во многом зависит от малых предприятий. По данным Национальной палаты предпринимателей «Атамекен», рост налоговой нагрузки может негативно сказаться на ликвидности малого бизнеса, особенно в условиях усложнения администрирования и снижения порога обязательной регистрации [5].

Кроме того, есть риск увеличения теневой экономики. Если предприниматели не смогут справиться с дополнительными затратами, они могут перейти в неформальный сектор, что, в свою очередь, снизит налоговые поступления в бюджет.

Однако в качестве компенсационных мер правительство может рассмотреть снижение других налогов, предоставление налоговых каникул или субсидии для малого бизнеса. Подобные меры успешно предпринимались в Германии, где после повышения НДС был снижен налог на прибыль для малого бизнеса, что помогло смягчить негативные последствия. В Казахстане аналогичные шаги могут поддержать предпринимателей и сохранить рабочие места [6].

Еще один важный аспект - конкурентоспособность казахстанской продукции на международных рынках. В условиях интеграции с ЕАЭС Казахстану необходимо учитывать налоговую политику соседних стран, чтобы избежать потери конкурентных преимуществ. Если казахстанские товары станут менее привлекательными по цене, это приведет к снижению объемов экспорта и, как следствие, к ослаблению национальной валюты. Наибольшие риски связаны с отраслями, чувствительными к себестоимости, такими как сельское хозяйство и промышленность.

Повышение НДС – неизбежный шаг, направленный на увеличение налоговых поступлений, но его влияние на экономику Казахстана многогранно. В краткосрочной перспективе оно приведет к росту инфляции, снижению потребительского спроса и возможному падению инвестиций. В долгосрочной перспективе многое будет зависеть от гибкости государственной политики и скорости адаптации бизнеса.

Для минимизации негативных последствий правительство может рассмотреть меры компенсации, такие как снижение других налогов, поддержка малого бизнеса или адресная социальная помощь уязвимым слоям населения. Важно, чтобы налоговая политика была сбалансированной и учитывала как фискальные потребности государства, так и необходимость поддержания устойчивого экономического роста.

Список использованной литературы:

1. Увеличение ставки НДС замедлит рост ВВП – Миннацэкономики. URL: https://kapital.kz/economic/134810/uvelicheniye-stavki-nds-zamedlit-rost-vvp-minnats-ekonomiki.html
2. В Японии повышен главный налог на потребление. URL: https://www.svoboda.org/a/25317239.html
3. Правительство Японии в 2016 году ожидает рекордного роста ВВП за последние 19 лет. URL: https://www.vedomosti.ru/economics/news/2015/12/22/622005-pravitelstvo-yaponii-v-2016-g-ozhidaet-rekordnogo-rosta-vvp-za-poslednie-19-let
4. К чему приведет «печатный денежный станок», рассказали в Нацбанке. URL: https://kapital.kz/finance/134118/k-chemu-privedet-pechatnyy-denezhnyy-stanok-rasskazali-v-natsbanke.html
5. Предложения НПП «Атамекен» к налоговой реформе Казахстана. URL: https://atameken.kz/ru/news/53772-predlozheniya-npp-atameken-k-nalogovoj-reforme-kazahstana
6. Изменения в налоговой политике Германии в 2024. URL: https://gruender.schule/izmeneniya-v-nalogovoj-politike-germanii-v-2024/

Спанов Е.М.,

магистрант Костанайского регионального университета имени А. Байтурсынова, г. Костанай,

научный руководитель: к.э.н., ассоциированный профессор Курмангалиева А.К.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ЭКОНОМИКИ КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ

Конкурентоспособность экономики региона является важным элементом, который напрямую влияет на устойчивое развитие как на уровне государства, так и на уровне конкретных территориальных единиц. Республика Казахстан, обладая значительными природными и человеческими ресурсами, сталкивается с задачей повышения конкурентоспособности своих регионов, что требует комплексного подхода и использования современных механизмов управления. В условиях глобализации и растущей конкуренции на международных рынках экономическая эффективность регионов становится важнейшей частью стратегии национального развития.

За январь-декабрь 2024 года индекс физического объема промышленной продукции по Республике составил 102,8%. Увеличение зафиксировано в 16 регионах Республики. В Костанайской области за отчетный период индекс физического объема промышленной продукции составил 102,3%.

По отраслям промышленности области индекс физического объема сложился: горнодобывающая – 109,0% (по Республике 99,8%), обрабатывающая – 99,9% (105,9%), электроснабжение – 99,8% (104,5%), водоснабжение – 111,8% (99,7%).

По Костанайской области произведено промышленной продукции на 2 899,4 млрд. тенге. В структуре промышленности области доля горнодобывающей промышленности и разработки карьеров составила 26,3% (на 1,6% больше аналогичного периода 2023 года), обрабатывающей промышленности – 70,4% (меньше на 2,0%), электроснабжения, подачи

газа, пара и воздушного кондиционирования – 2,4% (больше на 0,2%), водоснабжения, канализационной системы, контроля над сбором и распределением отходов – 0,9% (на 0,2% больше аналогичного периода 2023 года).

Валовой выпуск продукции сельского хозяйства за январь-декабрь 2024 года составил 719 480,3 млн. тенге (доля в республиканском объеме составляет 8,7%), в том числе животноводство – 147 471,9 млн. тенге (ИФО - 105,2%), растениеводство – 570 984,3 млн. тенге (ИФО - 126,8%).

Индекс физического объема сельского хозяйства составил 122,1% (РК – 113,8%). Среди регионов Республики область занимает 6 место.

Всего в области имеется 8419 агроформирований, в том числе АО, ТОО и государственные предприятия – 1 312, крестьянские хозяйства – 7 107.

В 2024 году по предварительным данным площадь посевов зерновых культур составила 4,3 млн. га, в том числе пшеницы 3,7 млн. га, масличных – 691,4 тыс. га. Хозяйствами всех форм собственности произведено мясо в живом весе – 68,1 тыс. тонн (рост на 5,2%), молока – 206,1 тыс. тонн (рост на 2,4%), яиц – 392,2 млн. штук (рост на 9,0%). В области насчитывается 21,9 тыс. ед. тракторов, 8,5 тыс. зерноуборочных комбайнов, 21,8 тыс. сеялок, 1254 высокопроизводительных посевных комплексов и другой сельскохозяйственной техники.

По состоянию на 1 января 2025 года в области зарегистрировано 69 884 субъекта малого и среднего предпринимательства, в том числе 11 364 – юридические лица малого и среднего предпринимательства, 51 412 – индивидуальные предприниматели, 7 108 – крестьянские или фермерские хозяйства.

Численность занятых в МСБ на 1 июля 2024 года составляет 160,7 тыс. человек, в том числе у юридических лиц малого и среднего предпринимательства занято 75,7 тыс. человек, в индивидуальном предпринимательстве – 73,2 тыс. человек, в крестьянских хозяйствах – 11,8 тыс. человек.

Выпуск продукции субъектами МСБ за январь-июнь 2024 года составил 899,9 млн. тенге, в том числе юридическими лицами малого и среднего предпринимательства – 608,6 млн. тенге, индивидуальными предпринимателями – 288,6 млн. тенге, крестьянскими хозяйствами – 2,7 млн. тенге. Количество действующих субъектов МСП на 1 000 жителей – 79,8 единиц.

Продолжается реализация Программы регионального финансирования предпринимателей южных регионов области под 1% годовых «Бизнес-Комек». За 2024 год выдан 21 кредит на общую сумму 816,6 млн. тенге (с начала реализации Программы выдано 26 кредитов на 1 109,1 млн. тенге). Общий кредитный портфель составляет 1,5 млрд. тенге. Кредитование осуществляется АО «Народный банк Казахстана», АО «Банк ЦентрКредит» и АО «ForteBank».

За январь-декабрь 2025 года объем инвестиций в основной капитал составил 637,0 млн. тенге (доля в общем объеме страны - 3,3%, 12 место по РК), что на 11,7% больше периода 2023 года, 11 место по республике (ИФО по РК - 107,5%).

В разрезе регионов области наибольший удельный вес вложенных инвестиций приходится на города Костанай – 40,5% (258 119,0 млн. тенге), Рудный – 15,2% (96 953,0 млн. тенге), Аркалык – 3,1% (20 019,0 млн. тенге), Костанайский – 7,2% (45 886,0 млн. тенге), Житикаринский – 3,9% (24 475,0 млн. тенге), Б. Майлина – 3,5% (22 329,0 млн. тенге) районы.

Преобладающая часть инвестиций в основной капитал Костанайской области направлена в промышленность – 305 638,0 млн. тенге (48,0% от общего объема инвестиций), где в горнодобывающую промышленность вложено 101 500,0 млн. тенге (15,9%), в обрабатывающую – 130 345,0 млн. тенге (20,5%), операции с недвижимым имуществом – 94 499,0 млн. тенге (14,8%), сельское хозяйство – 68 965,0 млн. тенге (10,8%), транспорт и складирование – 77 939,0 млн. тенге (12,2%).

Основными источниками финансирования инвестиций в основной капитал

являются собственные средства предприятий и населения – 369 098,0 млн. тенге (58,0% в общем объеме инвестиций в основной капитал).

За счет средств республиканского и местного бюджета освоено 156 098,0 млн. тенге (24,5%). Заемные средства и кредиты банков составили 111 375,0 млн. тенге (17,5%).

За январь-сентябрь 2024 года в область привлечено 367,3 млн. долл. США прямых иностранных инвестиций, с ростом на 23,8% (январь-сентябрь 2023 года – 296,8 млн. тенге). Преобладающая часть иностранных инвестиций направлена в обрабатывающую промышленность – 48,3 млн. долл. США (46,1% от общего объема инвестиций), в горнодобывающую отрасль – 46,3 млн. долл. США (44,2%), в оптовую и розничную торговлю – 3,9 млн. долл. США (3,7%), транспорт и складирование – 2,7 млн. долл. США (2,6%), другие – 4,3 млн. долл. США (4,1%).

В области сформирован пул из 40 проектов на сумму 2,3 трлн. тенге с созданием 10,3 тыс. новых рабочих мест. В 2023 году реализовано 12 проектов на 79,9 млрд. тенге и создано 1,4 тыс. рабочих мест. В 2024 году реализовано 9 инвестиционных проектов на 136,0 млрд. тенге с созданием 1,4 тыс. рабочих мест. В 2025 году запланирована реализация 9 инвестиционных проектов на сумму 286,0 млрд. тенге с созданием порядка 3,4 тыс. рабочих мест.

Костанайская область имеет достаточно развитые торгово-экономические связи со 110 государствами. Это – страны СНГ, Европейского союза, Евразийского Экономического Союза, Азии и другие. По Костанайской области внешнеторговый оборот за январь-ноябрь 2024 года снизился на 10,8% и составил 4 242,4 млн. долл. США (январь-ноябрь 2023 года - 4 754,0 млн. долл. США).

В структуре товарооборота экспортные поставки занимают 33,6%, на долю импортных операций приходится 66,4%. Экспорт снизился на 15,9% и составил 1 424,7 млн. долл. США (январь-ноябрь 2023 года - 1 693,4 млн. долл. США). Импорт снизился на 7,9% и составил 2 817,7 млн. долл. США (3 060,6 млн.).

Уровень инфляции в декабре 2024 года составил 7,7% по отношению к декабрю 2023 года (по Республике – 8,6%). Цены на продовольственные товары повысились на 4,8% (5,5%), непродовольственные товары – 7,8% (8,3%), платные услуги – 11,7% (13,3%).

С начала года индекс цен на социально значимые продовольственные товары (СЗПТ) по области составил 100,2% (РК – 100,7%).

На 1 января 2025 года в госбюджет поступило 364 435,5 млн. тенге налогов и платежей, при прогнозе 369 845,6 млн. тенге, исполнение составило 98,5%. Прогноз республиканского бюджета исполнен на 86,9%, местного – на 107,3%. Недоимка по налогам составила 6 932,1 млн. тенге, что на 24,7% выше 2023 года (2023 год – 5 558,8млн. тенге).

Поступление налогов и других обязательных платежей на 1 человека составило 441 347 тенге, наибольшее поступление на 1 человека приходится на г. Костанай (698 117 тенге), самое низкое – в Амангельдинском (92 693 тенге) и Джангельдинском районах (100 166 тенге).

На 1 декабря 2024 года кредитные вложения банков второго уровня в отрасли экономики составили 741,0 млрд. тенге (по Республике – 32 871,5 млрд. тенге) и по сравнению с аналогичным периодом 2023 года увеличились на 19,2%, или на 119,1 млрд. тенге. По видам экономической деятельности наибольший объем выданных кредитов приходится на торговлю – 15,5% (115,1 млрд. тенге) от общей суммы, промышленность – 11,8% (80 187,8 млрд. тенге), сельское хозяйство – 4,5% (33,6 млрд. тенге). Средневзвешенная процентная ставка по выданным кредитным ресурсам составила 18,6% (по Республике – 18,4%).

Из общего объема кредитов, выданных субъектам малого предпринимательства, в сферу торговли направлено 76,5 млрд. тенге, или 47,2%, промышленности – 22,3 млрд. тенге, или 13,8%, транспорта – 16,2 млрд. тенге, или 10,0%, сельского хозяйства – 13,7 млрд. тенге, или 8,5%, строительства – 8,2 млрд. тенге, или 5,1%.

Среднемесячная номинальная заработная плата одного работника за январь-сентябрь 2024 года составила 329 131 тенге (по Республике – 391 713 тенге) и возросла по сравнению с аналогичным периодом 2023 года на 13,3% (по Республике – на 11,0%), реальная составила 104,7% (по Республике – 102,9%).

Самая высокая заработная плата сложилась в районе Беимбета Майлина (414 288 тенге) и в городе Рудном (390 121 тенге), самая низкая - в Наурзумском (241 190 тенге) и Джангельдинском (251 074 тенге) районах. Разрыв в оплате между регионами составил 1,7 раза. Разрыв между максимальной и минимальной заработной платой по отраслям – в 4,2 раза. Уровень безработицы составил 4,6% (за 3 квартал 2024 года, по РК – 4,6%), зарегистрированной безработицы 1,5% на 1 января 2025 года (на 1 января 2024 года – 1,0%).

Проведенный анализ продемонстрировал, что Костанайская область динамично развивается, сочетая экономический рост с социальной ответственностью. Реализация поручений Главы государства и масштабных проектов в агропромышленном комплексе и промышленности укрепляет позиции региона как одного из лидеров казахстанской экономики. Все эти достижения стали возможными благодаря четкой государственной поддержке и слаженной работе на местах.

Список использованной литературы:

1. Государственное учреждение «Управление экономики и бюджетного планирования акимата Костанайской области». Прогноз социально-экономического развития Костанайской области на 2025-2029 годы (2 этап). – 2024.

2. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

Тен П.Л.,

студент Международного университета Астана, г. Астана,

научный руководитель: к.э.н., ассоциированный профессор Берстембаева Р.К.

ПРОБЛЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

На данный момент в нашей стране финансовая грамотность населения является одной из масштабных проблем. Исследование из «OESD Journal on Financial Market Trends» за 2023 год показало, что 55% населения не планируют свой бюджет, не ведут учет своих финансов, 40% населения не понимают процентные ставки по кредитам, что создает риск невыполнения финансовых обязательств и снижения уровня жизни. Между тем, в Казахстане рост потребительского кредитования существенно вырос. По состоянию на 1 октября 2024 года объём потребительских кредитов населения (без учёта ипотечного кредитования) составил 12,9 трлн тг, или всего 38% от общего ссудного портфеля банковского сектора РК.

Рассмотрим последствия низкой финансовой грамотности населения:

Закредитованность населения, риск попадания в «долговую яму»

Отсутствие «подушки безопасности» - то есть резерва на случай непредвиденных трат

Непонимание высокого уровня переплат, что приводит к ухудшению качества жизни граждан.

Данная проблема имеет и более глобальные последствия для экономики в целом:

Снижение уровня сбережений и инвестиций;

Замедление экономического роста вследствие непонимания возможностей разумного инвестирования;

Недопонимание последствий нерационального финансового поведения приводит к

росту проблемных кредитов банков, что создаёт дополнительную нагрузку на бюджет в виде дополнительных социальных программ для ипотеки граждан;

Высокая закредитованность населения, отсутствие веры в завтрашний день, потеря доверия правительству, рост социальных рисков.

На 1 августа 2024 года около 7 процентов взрослого населения Казахстана (почти 900 тысяч человек) находятся в состоянии критической закредитованности. Эти люди ежемесячно выплачивают по кредитам большую часть своих официальных доходов.

Согласно данным исследования Центра TALAP, в 2023 году кредиты экономике составили свыше 32 триллионов тенге, причём более половины из них (53%) – это кредиты населению. Ссудную задолженность имеют 8,2 миллиона казахстанцев, или 86% трудоспособного населения страны (!). В том числе более полутора миллионов человек имеют два кредита и более, а средняя сумма задолженности на одного заёмщика достигает 2 млн. 195 тыс. тенге. При этом более 2 миллионов человек (четверть от общего числа заёмщиков-физлиц) имеют просрочки. Средний размер задолженности каждого проблемного заёмщика – 1 млн. 175 тыс. тенге [1].

Рассмотрим зарубежный опыт развития и повышения финансовой грамотности населения.

В США действуют федеральные программы как «Financial Literacy and Education Commission», которые распространяют образовательный материал среди своих граждан. На уровне штатов курсы финансовой грамотности внедрены в школьную программу , по окончанию который дети уже получает хорошую базу.

В Сингапуре внедрена национальная программа «MoneySense», которая помогает гражданам разбираться в инвестициях, кредитах и страховании, государство проводит мероприятия вместе с разными банками и финансовыми организациями для просвещения населения.

Народный банк РФ внедрил стратегию повышения финансовой грамотности и формирования финансовой культуры до 2030 года, внедрение курсов в образовательную программу для школ и вузов.

В Казахстане также начата определенна работа по повышению финансовой грамотности. Национальный банк Казахстана в 2021 году запустил платформу «Figramota.kz» с рекомендациями и курсами. Существует также программа от партии «AMANAT» с проектом (общество без долгов) для обучения управлять своими финансами и оптимизировать расходы. Дисциплина «Основы финансовой грамотности» рекомендована к внедрению в учебные планы вузов республики.

Следует отметить развитие цифровых инструментов которые очень кратко и понятно объясняют с помощью пошаговой инструкции и мобильных приложений, например можно взять тот же Халык или Каспи, что отлично выполняют свою функцию , и создание онлайн курсов и вебинаров по личным финансам на различных платформах (OpenU , Coursera). Среди финансовых организаций наибольшая популярность остается у Kaspi Bank – 46,1% (в 2022 г. показатель составлял 40,2%). В ТОП-3 банков по использованию услуг также вошел Halyk Bank у которого показатель составил 25,7% (в 2022 г. – 39,1%), третье место, как и в прошлом году остается у Отбасы банк – 8,1% (в 2022 г. – 20,3%).

Основными источниками знаний по финансам являются социальные сети (48,2%). Значительным ресурсом – бесплатные курсы (27%), которые популярны у молодежи 18-29 лет (29,8%) и у людей в возрасте 50-63 года (29,7%).

При этом, результаты опроса показали, что люди реже готовы платить за подобные знания и ходить на курсы (12,1%). Следует отметить, что чаще всего информация в социальных сетях и на бесплатных курсах является фрагментированной и базовой, напротив, локализованный материал в виде роликов на YouTube (3,1%) или специализированная литература (4,6%) меньше привлекает респондентов [2].

Проведенный анализ позволяет сделать вывод, что для развития и повышения

финансовой грамотности в Казахстане необходимы совместные усилия со стороны государства, бизнеса и образования.

Для это считаем необходимым создание и развитие образовательных программ о финансах, которые включают в себя школьные курсы, уроки в учебных заведениях и обучающие программы для взрослого населения.

В плане формирования инвестиций, на наш взгляд, необходим широкий доступ для населения к бесплатным или недорогим финансовым консультациям, в том числе по инвестициям. Это поможет гражданам лучше понимать свои финансовые цели и планировать свое будущее.

Для предоставления доступа к полезной информации о финансах рекомендуется запустить казахстанское приложение и/или онлайн-инструменты, которые помогают отслеживать бюджет, инвестиции и управлять долгами.

Также считаем целесообразным повысить ответственность работников банков за оформление кредитов гражданам. Следует тщательнее проводить анализ кредитоспособности заёмщиков, ужесточить порядок выдачи кредитов.

Список использованной литературы:

1. Финансовая грамотность населения Казахстана: тренды и вызовы – Материалы исследования Агентства РК по регулированию и развитию финансоовго рынка. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/ardfm/press/article/details/148893?lang=ru

2. Сыздыкова А. Уровень финансовой грамотности населения РК в 2023 году вырос – Экономика и статистика. – №1. – 2024. – С. 91-98.

Тлекова А.У.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қ., ғылыми жетекшісі: э.ғ.м., доцент Кожахметова А.Г.

ҚАРЖЫЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚ: ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУДАҒЫ ФАКТОР

Сіз соңғы рет жеке қаржыңызды жоспарлап, шығындарыңызды нақты есептеген кезіңіз есіңізде ме? Қазіргі таңда көпшілік азаматтар өз табысын тиімді басқаруды білмей, қаржылық қиындықтарға жиі ұшырайды. Бұл мәселе жеке адамдар үшін ғана емес, бүкіл ел экономикасы үшін де маңызды. Қаржылық сауаттылық – қаражатты дұрыс басқару дағдысы. Ол жинақтау, инвестициялау, несие алу мен оны өтеу, бюджетті жоспарлау сияқты маңызды аспектілерді қамтиды. Дамыған елдерде бұл тақырыпқа үлкен мән беріледі, өйткені қаржылық сауатты халық – экономикалық тұрақтылықтың кепілі. Қазақстанда бұл мәселе әлі де өзекті: азаматтардың басым бөлігі қаржылық жоспарлау негіздерін білмейді, нәтижесінде қарызға белшесінен батып, жинақсыз өмір сүреді. Бұл мақалада қаржылық сауаттылықтың халықтың экономикалық тұрақтылығына әсері талданып, оны дамыту жолдары қарастырылады.

Қаржылық сауаттылықтың экономикалық тұрақтылыққа әсері Қаржылық сауаттылық адамның өмір сапасына ғана емес, ел экономикасына да әсер етеді. Қаржыны дұрыс басқара алатын азаматтар:

Артық қарызға кірмейді, бюджетін сауатты жүргізеді.

Болашаққа жинақ жасап, дағдарыстарға дайын болады.

Тұрақты инвестициялар арқылы ел экономикасын нығайтады. Бірақ қазіргі жағдай қандай?

ҚР Ұлттық Банкінің деректеріне сүйенсек, халықтың 55%-ы қаржылық жоспарлаумен айналыспайды, ал 30%-ының жинағы жоқ. Бұл неге әкеледі? Азаматтар төтенше шығындарға дайын емес, күтпеген жағдайларда (ауру, жұмыссыздық, дағдарыс)

қиындыққа ұшырайды. Мысал: 2023 жылы Қазақстанда халықтың несие қарызы 15,4 трлн теңгеге жетті. Бұл қаржылық сауаттылықтың жеткіліксіздігін айқын көрсетеді.

2. Қазақстандағы қаржылық сауаттылықтың негізгі проблемалары. Неліктен халықтың басым бөлігі өз қаржысын дұрыс басқара алмайды? Мәселені талдайық: Білім берудегі кемшіліктер – мектептер мен ЖОО-да қаржылық сауаттылық пәні толық енгізілмеген. Көптеген жастар несие, инвестиция, бюджеттеу туралы тек өмірде қателік жіберген соң ғана біледі. Ақпараттың жеткіліксіздігі – көпшілік қаржылық шешімдерді интуитивті түрде қабылдайды. Банк шарттарын толық түсінбей несие алады, салымдар мен инвестициялардың айырмашылығын білмейді. Тұтынушылық мәдениеттің қалыптаспауы – адамдар «қазір сатып алып, кейін төлеймін» қағидасымен өмір сүруге бейім. Бұл олардың несиеге тәуелді болуына әкеледі. Мысал: Қазақстанда 2022 жылы әрбір жұмысқа қабілетті азаматқа орта есеппен екі несие тіркелген. Бұл халықтың қаржылық жоспарлауға немқұрайлы қарайтынын көрсетеді.

3. Қаржылық сауаттылықты арттыру жолдары Қаржылық сауатты болу – бұл әркім меңгере алатын дағды. Ол үшін жүйелі қадамдар қажет: 1. Білім беру жүйесін реформалау

Мектеп бағдарламасына қаржылық сауаттылықты енгізу (несие, салық, инвестиция негіздері).

ЖОО-да экономикалық емес мамандықтарға да қаржы курстарын қосу.

2. Халыққа арналған қаржылық білім беру жобаларын кеңейту

Ұлттық банк пен қаржы ұйымдарының тегін курстарын көбейту.

Әлеуметтік желілер мен мобильді қосымшалар арқылы қаржылық сауаттылықты насихаттау.

3. Қаржылық технологияларды пайдалану

Мобильді қосымшалар арқылы бюджетті басқару (мысалы, Kaspi, Halyk Homebank сияқты қосымшалар).

Онлайн курстар мен тренингтер арқылы халықты ақпараттандыру. Мысалы: АҚШ пен Еуропада мектептерде қаржылық сауаттылық міндетті пән ретінде енгізілген. Қазақстанда да осындай қадам жасалса, халықтың экономикалық тұрақтылығы едәуір жақсаруы мүмкін. Қорытынды Қаржылық сауаттылық – бұл жеке адамның әл-ауқатын ғана емес, бүкіл елдің экономикалық тұрақтылығын айқындайтын маңызды фактор. Қазақстанда қаржылық сауаттылықты дамыту үшін білім беру жүйесін жетілдіру, халыққа арналған оқыту бағдарламаларын кеңейту және цифрлық технологияларды белсенді қолдану қажет. Егер бұл шаралар жүйелі түрде жүзеге асса, азаматтардың қаржылық жағдайы нығайып, ел экономикасының тұрақтылығы артады.

Қаржылық білім барлық жастағы және кіріс топтарындағы адамдарға пайдалы болуы мүмкін. Қаржылық білім енді ғана жұмыс істей бастаған ересек адамға бюджет құру арқылы кірістері мен шығыстарын бақылауда ұстауға, отбасыларға үнемдеуге және болашақ өмірін ескере отырып инвестициялауға, балаларына жақсы білім алуға және қаржылық тәуекелдерді білу арқылы қаржылық шешімдер қабылдауға көмектесе алады. Өз қажеттіліктерін және осы қажеттіліктерді қанағаттандыру жолдарын білетін тұтынушылар экономиканың тиімді жұмыс істеуіне себеп болады. Осылайша, қаржы нарығындағы бәсекелестікті дамыту және нарыққа инновациялық өнімдер мен қызметтерді енгізу жеңілдей түседі. Қаржылық білім берудің мақсаты қаржылық тұтынушылардың қаржылық тұжырымдамалар мен тәжірибелер туралы хабардарлығын арттыру ғана емес, сонымен қатар, бұл жақсы жобаланған және мақсатты аудиторияға жететін, нәтижелерін қаржы нарығы тұрғысынан бағалауға болатын ұзақ мерзімді бағдарлама жасау болып табылады. Осылайша, қаржы нарықтарының дұрыс жұмыс істеуін және қаржылық тұтынушылардың тәуекелдер мен кірістер туралы хабардар болуын және қаржылық әл-ауқаттың болуын қамтамасыз етуге болады. Қаржылық білім мен табыс арасында оң корреляция бар деп айтуға болады. Қаржылық білім алған адамдар қаржылық шешімдерде табысты болады және сәйкесінше қаржылық мінез-құлқын

өзгертеді. Қаржылық сауаттылық қаржылық білімді қажет ететіндіктен, бұл білімнің соңында адамдардың қаржылық сауаттылығы жоғарылайды деп есептеледі.

Қаржылық сауаттылықты арттыру үшін кешенді шаралар қажет, олар білім беру жүйесін реформалаудан бастап, халықтың кеңінен ақпарат алуына жағдай жасауды қамтиды. Мемлекет қаржылық сауаттылықты арттыру мақсатында арнайы бағдарламаларды әзірлеуі керек. Халықтың әртүрлі тобына (жастар, зейнеткерлер, жұмыссыздар) арналған курстар мен тренингтер ұйымдастыру арқылы адамдарды қаржыны тиімді басқаруға үйретуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Ұлттық Банкі. Қазақстандағы қаржылық сауаттылық деңгейі. – 2023 .
2. OECD. Global Financial Literacy Survey. – 2022.
3. ҚР Білім және ғылым министрлігі. Қаржылық сауаттылықты дамыту бағдарламасы. – 2021.
4. Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі. Қазақстандағы несие нарығының дамуы. – 2023 .

Хасен А.М.,
магистрант Гуманитарно-технической академии, г. Кокшетау,
научный руководитель: Бельгибаева А.С.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К СТРАТЕГИЧЕСКОМУ УПРАВЛЕНИЮ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Современные предприятия функционируют в условиях высокой неопределенности, технологических изменений и динамичной конкурентной среды, что требует переосмысления традиционных методов стратегического управления. Внедрение инновационных подходов позволяет компаниям повышать свою адаптивность, ускорять процесс принятия решений и достигать устойчивого конкурентного преимущества. Важнейшими инновационными направлениями в стратегическом управлении являются использование цифровых технологий, гибкие бизнес-модели, а также применение методов искусственного интеллекта и больших данных для прогнозирования и оптимизации бизнес-процессов[1]. В условиях цифровой трансформации компании переходят от традиционного долгосрочного планирования к более гибким стратегическим подходам, которые позволяют оперативно реагировать на изменения рынка и потребностей клиентов. Рассмотрим основные показатели инновационной деятельности предприятий в Казахстане (Рисунок 1).

Анализ динамики общего количества предприятий и инновационных компаний в Казахстане показывает интересные тенденции. С 2013 по 2015 год наблюдался существенный рост количества предприятий, достигнув пика в 2015 году (31 784 единиц). Однако в последующие годы количество предприятий стабилизировалось на уровне около 30 000. В 2019 и 2020 годах наблюдалось небольшое снижение, но в 2022 и 2023 годах общее количество предприятий вновь увеличилось, что может быть связано с мерами государственной поддержки бизнеса [2]. Что касается инновационных предприятий, их численность также демонстрировала положительную динамику, особенно с 2015 по 2019 годы, когда их количество возросло с 2 585 до 3 206. Однако в 2020 году произошла стагнация, а затем даже небольшое снижение в 2021 году (2 960 единиц), что, возможно, связано с последствиями пандемии COVID-19 и экономическими трудностями. В 2022 и 2023 годах наблюдается рост числа инновационных предприятий, что свидетельствует о возобновлении тенденции к инновационному развитию.

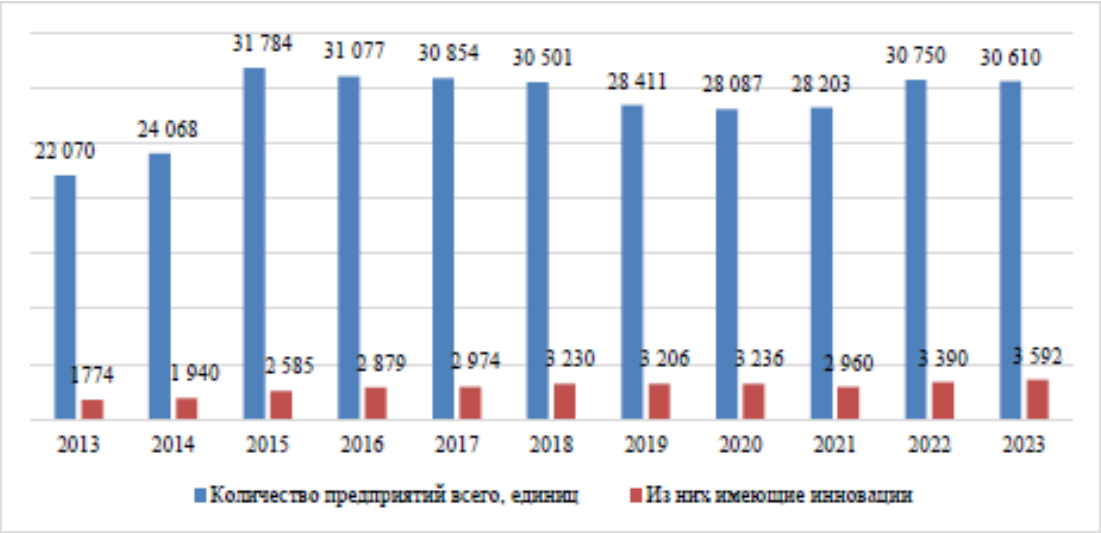

Рисунок 1. Инновационная деятельность предприятий в Казахстане, ед.

Анализ доли инновационных предприятий в общем количестве показывает положительную динамику. Если в 2013 году этот показатель составлял около 8%, то к 2019 году он вырос до 11,5%, что говорит о растущей роли инноваций в экономике Казахстана. Однако в 2021 году наблюдалось снижение этого показателя до 10,5%, что может свидетельствовать о временных трудностях. В 2022-2023 годах доля вновь начала расти, достигая 11,7% в 2023 году. Данный тренд указывает на усиление внимания к технологическим решениям, цифровизации и поддержке инновационных стартапов (Рисунок 2).

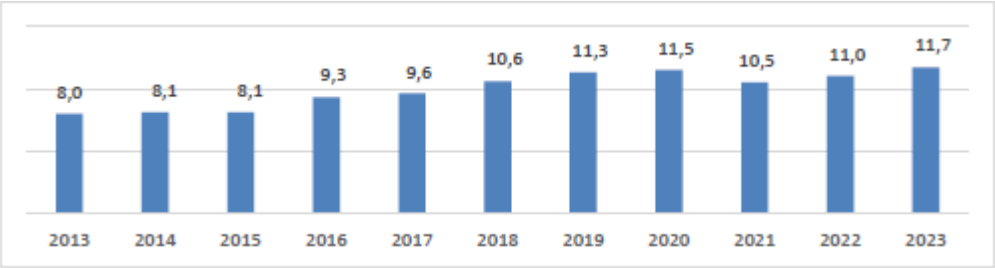

Рисунок 2. Уровень активности в области инноваций в Казахстане, в %

Уровень активности в области инноваций в Казахстане демонстрирует положительную динамику с 2013 по 2023 год, увеличившись с 8,0% до 11,7%. В период 2013-2015 годов рост был минимальным, а существенное увеличение началось с 2016 года, когда показатель достиг 9,3%, продолжая повышаться до 11,5% в 2020 году. Однако в 2021 году произошло снижение до 10,5%, что, вероятно, связано с пандемией COVID-19 и экономической нестабильностью. В последующие два года уровень инновационной активности восстановился, достигнув 11,7% в 2023 году, что указывает на активное развитие инновационной среды и повышение интереса бизнеса к новым технологиям.

Одним из ключевых инновационных инструментов стратегического управления является использование искусственного интеллекта (ИИ) и аналитики данных. Современные компании активно внедряют алгоритмы машинного обучения для анализа больших объемов информации, что позволяет не только выявлять скрытые тренды, но и прогнозировать рыночные изменения с высокой степенью точности [3]. Это, в свою очередь, способствует более эффективному распределению ресурсов, снижению затрат и повышению уровня удовлетворенности клиентов. Например, применение предиктивной

аналитики помогает предприятиям минимизировать риски, выявляя потенциальные угрозы на ранних этапах. Кроме того, искусственный интеллект становится неотъемлемым инструментом персонализации клиентского опыта, что особенно важно в условиях растущей конкуренции и изменений потребительских предпочтений.

Еще одним инновационным подходом является использование гибких стратегических моделей, таких как agile-методологии и концепция открытых инноваций. В отличие от традиционных подходов, предполагающих жесткое следование заранее установленному плану, agile-стратегии позволяют компаниям адаптироваться к изменениям в режиме реального времени, тестировать новые решения и корректировать свою деятельность на основе обратной связи. Таким образом, внедрение инновационных методов стратегического управления становится важнейшим фактором успеха предприятий в условиях глобальной цифровизации и быстроменяющейся деловой среды [4].

Крупные предприятия демонстрируют более высокую инновационную активность по сравнению не только с малым, но и со средним бизнесом, что объясняется их более значительными финансовыми возможностями, развитым научно-техническим потенциалом, наличием собственной исследовательской базы и более квалифицированными кадрами. В отличие от них, малые предприятия сталкиваются с рядом ограничений, таких как недостаток финансовых ресурсов, нехватка компетентного персонала и высокая чувствительность к колебаниям платежеспособного спроса, поскольку их деятельность преимущественно ориентирована на потребительские услуги. Однако главным препятствием для инновационного развития малого бизнеса в Казахстане остается отсутствие специального закона о государственной поддержке малого предпринимательства, что создает для него менее благоприятные правовые условия по сравнению с крупными компаниями.

К числу дополнительных факторов, препятствующих инновационной активности, можно отнести низкий инновационный потенциал организаций, высокий уровень износа оборудования, а также невысокий коэффициент его обновления. В 2017 году степень износа основных средств на малых предприятиях составила 21,8%, а на средних – 26,3%, при этом темпы обновления достигли всего 11,1% и 9,6% соответственно. Еще одной проблемой является отсутствие потребности в инновационной деятельности из-за слабого спроса на инновации. Кроме того, предприятия испытывают дефицит информации о потребителях и инновационных идеях, нехватку квалифицированных специалистов с креативным мышлением, а также недостаточное развитие менеджмента и маркетинга в инновационной сфере. Слабое взаимодействие науки и бизнеса также сдерживает внедрение новых технологий [5].

Вышеуказанные и другие барьеры сохраняются на протяжении всей реализации государственной индустриально-инновационной программы Казахстана. Поскольку завершается уже вторая пятилетка ГПФИИР, становится очевидно, что текущая среда остается недостаточно благоприятной для малого и среднего бизнеса в сфере инноваций. Для изменения ситуации необходимо совершенствовать механизмы управления инновационными процессами. Важными шагами могут стать налоговые и кредитные льготы для стимулирования инвестиций в инновации, развитие устойчивого партнерства между наукой и бизнесом через взаимные запросы предприятий и университетов, а также повышение информированности предпринимателей о доступных грантах и инновационных проектах. Наряду с мерами государственной поддержки, важно усилить общественный и профессиональный контроль над расходованием средств и повысить ответственность исполнителей за реализацию инновационных инициатив.

Список использованной литературы:

1. Бугубаева Р.О., Бегежанов Э.Б. Инновационная активность предприятия – важный индикатор инновационного развития Казахстана // Научный результат. Экономические исследования. – 2015. – № 1. – С. 41-47.
2. Дауренбекова А.Н., Кунанбаева Д.А. Повышение инновационной активности предприятий Казахстана в условиях глобализации // ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ. – 2013. – Т 5. – С. 15.
3. Ибыжанова А.Д., Рустенова Э.А., Нуркашева Н.С. Эффективность механизмов государственной поддержки инновационного предпринимательства в Республике Казахстан // Central Asian Economic Review. – 2024. – № 1. – С. 142-154.
4. Аманжолкызы А.Г. Факторная модель инновационного развития регионов Республики Казахстан // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Экономика и менеджмент. – 2024. – Т 18. – № 1. – С. 15-22.
5. Айбосынова Д.А., Урузбаева Н.А. Инновационная деятельность малого и среднего бизнеса в Казахстане: текущее состояние и факторы развития // Вестник университета «Туран». – 2019. – С. 208-214.

Хасен М.Ж.,
магистрант Гуманитарно-технической академии, г. Кокшетау,
научный руководитель: Бельгибаева А.С.

ЭЛЕКТРОННАЯ КОММЕРЦИЯ В КАЗАХСТАНЕ: ОПЫТ АО «БАНК ЦЕНТРКРЕДИТ» В ЦИФРОВЫХ ФИНАНСОВЫХ УСЛУГАХ

Современная экономика Казахстана претерпевает значительные изменения под влиянием цифровизации, которая охватывает практически все сферы деятельности, включая финансовый сектор и рынок электронной коммерции. Развитие цифровых финансовых инструментов стало важнейшим фактором, способствующим росту онлайн-торговли и созданию удобных условий для взаимодействия между продавцами и покупателями. В этом контексте особую роль играют банки, предоставляющие инновационные платежные решения и сервисы, упрощающие процесс совершения онлайн-транзакций. Одним из ведущих финансовых институтов, активно внедряющих цифровые технологии, является АО «Банк ЦентрКредит» (БЦК), который предлагает широкий спектр инструментов для поддержки электронной коммерции в Казахстане. Национальный Банк Казахстана (НБРК) играет ключевую роль в развитии финансовой системы страны, обеспечивая регулирование денежно-кредитной политики, финансовую стабильность и совершенствование платежных систем [1].

В условиях стремительной цифровизации финансовых услуг особое внимание уделяется развитию безналичных расчетов, что подтверждается статистическими данными: в первом полугодии 2024 года доля безналичных операций достигла 98% по количеству транзакций и 85,8% по объему, а 90% всех безналичных платежей совершаются через интернет и мобильный банкинг. Одним из ведущих банков, активно внедряющих инновационные цифровые финансовые решения, является АО «Банк ЦентрКредит», который значительно расширил функциональность своего мобильного приложения bcc.kz.

В 2023 году число активных пользователей приложения выросло на 16% (до 1,223 млн человек), а количество активных транзакторов увеличилось на 18% (до 819 тыс.), что свидетельствует о росте популярности онлайн-банкинга среди клиентов. Кроме того, БЦК активно развивает платежную инфраструктуру, способствуя росту использования QR-платежей, интернет-эквайринга и POS-терминалов [2]. В этом контексте банк играет важную роль в реализации стратегий НБРК по цифровизации финансовых услуг,

обеспечивая доступ казахстанцев к удобным и безопасным инструментам для управления финансами и совершения онлайн-расчетов. Совместные усилия Национального Банка и коммерческих банков, таких как БЦК, способствуют дальнейшему развитию электронной коммерции, укреплению платежной экосистемы и повышению уровня доверия к цифровым финансовым инструментам в Казахстане.

АО «Банк ЦентрКредит» активно развивает цифровые финансовые технологии и предлагает широкий спектр инструментов для поддержки электронной коммерции в Казахстане. Основные решения включают:

1. Интернет-эквайринг – решение для приема платежей на сайтах и онлайн-магазинах, поддерживающее оплату картами Visa, Mastercard и платежной системой Kaspi Pay.

2. Мобильный эквайринг (mPOS) – возможность приема безналичных платежей через смартфоны и планшеты с использованием мобильного приложения.

3. QR-платежи (QR Pay) – система мгновенной оплаты товаров и услуг с помощью QR-кодов, интегрированная с мобильным приложением bcc.kz.

4. Платежные шлюзы для бизнеса – API-решения для интеграции с онлайн-магазинами, маркетплейсами и сервисами доставки, обеспечивающие безопасные транзакции.

5. Цифровые карты (виртуальные карты) – выпуск и управление виртуальными картами для безопасных онлайн-покупок.

6. Онлайн-банкинг для бизнеса (BCC Business) – платформа для управления счетами, платежами и другими финансовыми операциями онлайн.

7. Рассрочка и кредитные решения для электронной коммерции – программы BNPL (Buy Now, Pay Later), позволяющие клиентам приобретать товары с оплатой частями.

8. POS-терминалы – устройства для приема безналичных платежей в торговых точках с поддержкой карт и NFC-технологий.

9. Обслуживание платежей через мобильное приложение bcc.kz – удобные инструменты для переводов, оплаты услуг и работы с электронными платежами.

10. Интеграция с государственными сервисами – платежи за налоги, штрафы, коммунальные услуги и другие государственные платежи через онлайн-банкинг [3].

Вышеуказанные инструменты позволяют предпринимателям и пользователям максимально эффективно использовать цифровые технологии для ведения бизнеса и управления финансами, способствуя развитию электронной коммерции в Казахстане.

По итогам 2023 года АО «Банк ЦентрКредит» продемонстрировал значительный рост цифровых финансовых услуг, что отражается в увеличении числа активных пользователей мобильного приложения bcc.kz (Рисунок 1).

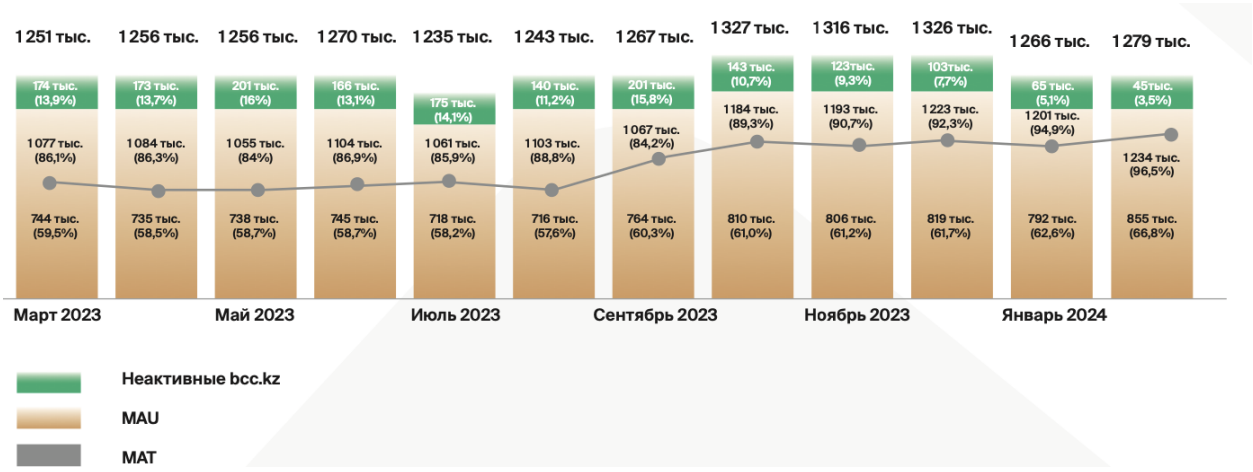

Рисунок 1. Доля клиентов online Банка ЦентрКредит

Количество активных клиентов приложения за год выросло на 16%, достигнув 1 223 000 пользователей к концу года, что свидетельствует о высокой востребованности цифровых сервисов банка. Число активных транзакторов также показало положительную динамику, увеличившись на 18% и составив 819 000 клиентов, что указывает на рост доверия к онлайн-банкингу и активное использование финансовых инструментов банка. Кроме того, среднее количество ежедневных пользователей (DAU) увеличилось на 22%, достигнув 329 000 клиентов, что подчеркивает устойчивый тренд на цифровизацию банковских услуг и удобство мобильного банкинга для клиентов. Эти показатели подтверждают успешность стратегии БЦК по развитию инновационных решений, направленных на улучшение пользовательского опыта и расширение возможностей электронной коммерции в Казахстане.

Банк ЦентрКредит стал пионером в разработке и внедрении цифровых финансовых услуг, обеспечивая бизнесу и частным пользователям доступ к современным платежным решениям. Среди ключевых сервисов банка можно выделить интегрированные интернет-эквайринговые платформы, мобильные платежные системы и инструменты для безопасных онлайн-расчетов. Интернет-эквайринг от БЦК дает возможность бизнесу принимать оплату за товары и услуги онлайн, обеспечивая быстрые и надежные транзакции. Система работает на основе современных протоколов безопасности, таких как 3D Secure, что минимизирует риски мошенничества и повышает доверие пользователей к онлайн-платежам. Также банк активно развивает услуги по выпуску и обслуживанию виртуальных карт, которые становятся удобным инструментом для безопасных онлайн-покупок [4]. Данные решения способствуют росту популярности электронной коммерции и упрощают процесс онлайн-шопинга для казахстанцев.

Помимо эквайринга, Банк ЦентрКредит внедрил мобильные и онлайн-банкинг решения, позволяющие пользователям совершать финансовые операции в любое время и из любой точки мира. Приложение банка предлагает функции моментальных денежных переводов, оплаты коммунальных услуг, налогов, штрафов и других обязательных платежей. Особенно востребованным среди предпринимателей стало решение по приему платежей с использованием QR-кодов, что существенно упрощает процесс оплаты товаров и услуг без необходимости использования терминалов. В условиях растущей конкуренции на рынке финансовых технологий БЦК продолжает адаптировать свои продукты под потребности бизнеса, предлагая интеграционные решения для маркетплейсов, крупных интернет-магазинов и других участников электронной коммерции.

Одним из значимых направлений работы Банка ЦентрКредит является поддержка малого и среднего бизнеса, который играет ключевую роль в развитии электронной коммерции в Казахстане. Для предпринимателей банк предлагает гибкие кредитные программы, включая оборотное кредитование и финансирование на развитие цифровой инфраструктуры. Благодаря этому компании могут инвестировать в расширение своих онлайн-платформ, автоматизацию процессов и внедрение передовых технологий, что делает их более конкурентоспособными в условиях цифровой экономики. БЦК также активно участвует в государственных инициативах по цифровизации бизнеса, сотрудничая с различными ведомствами для создания благоприятной среды для развития электронной торговли.

В целом, деятельность Банка ЦентрКредит в области цифровых финансовых услуг демонстрирует значительный вклад в развитие электронной коммерции в Казахстане. Благодаря внедрению инновационных платежных решений, поддержке малого и среднего бизнеса и повышению уровня финансовой грамотности населения, банк способствует формированию удобной и безопасной экосистемы онлайн-торговли. В условиях стремительного роста цифровой экономики БЦК продолжает инвестировать в развитие технологий, обеспечивая клиентам доступ к передовым финансовым инструментам. Таким образом, опыт БЦК в цифровых финансовых услугах является важным примером

того, как банковский сектор может активно способствовать развитию электронной коммерции и формированию современного финансового рынка в Казахстане.

Список использованной литературы:

1. Кажиева Ж.Х. и др. Тенденции и перспективы развития электронной коммерции в Республике Казахстан // Вестник университета «Туран». – 2024. – № 2. – С. 214-229.

2. Зинетуллина Ж.Е., Имангали Е.Б. Глобальные вызовы и перспективы развития электронной коммерции в Казахстане // Вестник науки. – 2024. – Т 4. – № 7 (76). – С. 8-12.

3. Официальный сайт Банка ЦентрКредит. URL: https://www.bcc.kz

4. Гринь Л.В. Эффективность использования ресурсов АО «Банк Центркредит» // Журналистика, реклама и PR в современном обществе. – 2021. – С. 112.

Штибен М.В.,

студент Высшего Колледжа Евразийского гуманитарного института, г. Астана,

научный руководитель: преподаватель спецдисциплин Дуанбаева А.Т.

РЫНОК ТРУДА В КАЗАХСТАНЕ: ПРОФЕССИИ БУДУЩЕГО И ВЛИЯНИЕ ИИ – ЧТО ЖДЕТ МОЛОДЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ?

Современный рынок труда Казахстана находится в стадии активной трансформации под воздействием глобальных технологических изменений, вызванных цифровизацией и развитием искусственного интеллекта (ИИ). Этот процесс открывает новые перспективы для молодых специалистов, но также ставит перед ними вызовы, требующие адаптации к новым условиям. В данном докладе рассмотрены основные тенденции на рынке труда Казахстана, профессии будущего, а также влияние ИИ на структуру занятости.

Актуальность темы

Актуальность данной темы обусловлена стремительным развитием технологий и необходимостью прогнозирования их влияния на рынок труда. В условиях Четвёртой промышленной революции автоматизация, цифровизация и искусственный интеллект изменяют традиционные профессии, создавая спрос на новые навыки и специальности. Казахстан, как часть глобальной экономики, вынужден учитывать эти тренды при формировании своей политики в области образования и занятости.

Тенденции на рынке труда Казахстана

Среди ключевых тенденций, определяющих рынок труда в стране, можно выделить:

Рост спроса на IT-специалистов, аналитиков данных, специалистов по кибербезопасности и разработчиков искусственного интеллекта.

Автоматизация традиционных профессий, что приводит к сокращению рабочих мест в сферах производства, финансов и логистики.

Развитие гибких форм занятости: удалённая работа, фриланс, проектная занятость.

Возрастающая роль soft skills (навыков межличностного общения, креативного мышления, адаптивности) в условиях цифровой экономики.

Углубляющаяся интеграция образовательных программ с потребностями рынка труда.

Профессии будущего

Опираясь на мировые тренды и прогнозы экспертов, можно выделить несколько перспективных направлений:

Информационные технологии и цифровая экономика

Разработчики ПО и мобильных приложений

Инженеры по кибербезопасности

Специалисты по искусственному интеллекту и машинному обучению
Аналитики данных
Биотехнологии и медицина
Биоинженеры
Генетики
Специалисты по телемедицине
Нейротехнолог
Инженерные и технические специальности
Инженеры-робототехники
Специалисты по возобновляемым источникам энергии
Инженеры по 3D-печати
Социальные и гуманитарные науки
Специалисты по цифровой педагогике
Эксперты по этике искусственного интеллекта
Маркетологи цифровой среды

Влияние ИИ на рынок труда Казахстана

Искусственный интеллект оказывает двоякое влияние на рынок труда. С одной стороны, он автоматизирует рутинные задачи, сокращая рабочие места в традиционных сферах, таких как бухгалтерия, производство, транспорт и административные услуги. С другой стороны, ИИ способствует появлению новых профессий и требует от специалистов новых компетенций.

Для Казахстана это означает необходимость:

Перестройки системы образования с акцентом на цифровые навыки и программирование.

Развития программ переквалификации и повышения квалификации работников.

Государственного регулирования процессов автоматизации и внедрения ИИ для минимизации негативных последствий на рынок труда

Перспективы и вызовы для молодых специалистов

Перед молодыми специалистами открываются значительные перспективы, но также возникают и новые вызовы:

Постоянное обучение. Быстрое развитие технологий требует регулярного обновления знаний.

Гибкость в выборе профессии. Карьерный путь становится менее линейным, требуя от специалистов способности адаптироваться к новым условиям.

Конкуренция на глобальном уровне. Казахстанские специалисты должны быть конкурентоспособными на международном рынке труда.

Необходимость развития soft skills. Эмоциональный интеллект, критическое мышление и креативность становятся ключевыми компетенциями.

Рынок труда Казахстана находится на пороге значительных изменений под воздействием ИИ и цифровизации. Молодые специалисты должны быть готовы к постоянному обучению, адаптации к новым требованиям и развитию цифровых компетенций. Государству, бизнесу и образовательным учреждениям необходимо координировать свои усилия для обеспечения устойчивого перехода к экономике будущего, где человеческий капитал будет оставаться ключевым фактором успеха.

Таким образом, профессии будущего в Казахстане будут связаны с высокими технологиями, наукой и цифровой экономикой, что требует осознанного подхода к выбору образования и карьерного пути со стороны молодёжи.

МАЗМҰНЫ

СОДЕРЖАНИЕ

Нығыманова Н.Т.	Құттықтау сөз	3
Амирхонова Г.	«Қазақ» газеті: Абай шығармашылығы жөнінде	4
Тотолин В.С.	Роль Казахстана в евразийской экономической интеграции: современные тенденции и перспективы	6
Тілекқабылқызы Н.	Тарих сабағында жаңа технологияларды және ЖИ пайдаланудың тиімділігі	8
Маевская Д.А.	Методика реализации модели формирования лингвистической компетенции учащихся старших классов на уроках английского языка	10
Жакупова А.А.	Влияние блокчейна на банковскую систему и перспективы ее развития	13
Нұржанова М.Е.	Мектепке дейінгі ұйым – біртұтас тәрбие беру негізі ретінде	15
Қапасов А.Е.	Борьба с киберпреступностью: современное состояние и перспективы развития	17

I СЕКЦИЯ

XXI ғасырдың қазіргі гуманитарлық білім жүйесіндегі педагогика және психология

Педагогика и психология в системе современного гуманитарного знания XXI века

Аблаев Т.А.	Теневая сторона личности как фактор раскрытия внутреннего потенциала	21
Алиякпарова Г.	Развитие познавательного интереса учащихся начальных классов посредством использования школьного учебника	23
Алмолдаева А.А.	Нетрадиционные методы развития связной речи	25
Альшерова С.А. Төлегенова А.А.	Баланың мектепке психологиялық дайындығы туралы	27
Амангелді А.Е.	Мектеп жасына дейінгі бала бойында кездесетін қорқыныштар мәселесінің зерттелуі	30
Аскаров Д.К.	Роль дисфункциональных убеждений в формировании и сохранении зависимого поведения: исследование с использованием шкалы Вейсмана-Бека	32
Бабанская А.Д.	Влияние детской травмы на развитие зависимости в взрослой жизни	33
Базар А.Б.	Роль гаджетов в учебной мотивации подростков: инструмент развития или фактор отвлечения	35
Байтхан А. Қыдырали А.А.	Лудоманияның (ойынқұмарлықтың) әлеуметтік әсерлері: отбасы, достық қарым-қатынастар және қоғам	37
Бенц М.Ф.	Осведомленность молодежи о наркотиках и меры профилактики	39
Бидахметова А.Б.	Балаларды адамгершілікке тәрбиелеуде интерактивті әдістерді пайдалану	40
Жунусова Б.С.	Социальная адаптация детей с особенными образовательными потребностями: стратегия и методы	43
Калибекова Д.	Бастауыш сыныптарда ойын технологияларын қолданудың тиімділігі	46
Канафина Д.Ж.	Бастауыш сыныптарда білім беру жүйесіндегі цифрлық онлайн платформалардың мүмкіндіктері	47

Кропотина Е.В. Власова А.С.	Роль мультимедийных технологий в современном образовании: подборка эффективных цифровых ресурсов	49
Көшербай Ж.Қ.	Бастауыш сынып оқушыларының коммуникативті дағдыларын дамыту ерекшеліктері	51
Қаржанова А.А.	Ақпараттық оқыту ортасы жағдайындағы студенттердің өзіндік жұмысы	54
Машкина Е. Байжуманова А. Садвакасова А.	Влияние искусственного интеллекта на самостоятельное обучение младших школьников	56
Меньшакова А.В.	Использование нейрогимнастики в игровой деятельности для коррекции гиперактивности у дошкольников	58
Нұржанова М.Е.	Алғашқы қорғаныс: мектепке дейінгі балаларды киберқауіпсіздікке баулудың қажеттілігі	60
Овчинникова Е.И.	Актуальные подходы к оценке и формированию антисуицидальных мотивов	62
Өмірбек Д.	Мектепке дейінгі білім беруде АКТ қолдану	64
Пащенко П.И.	Научно-педагогические и психологические основы формирования мотивации студентов вуза к изучению иностранного языка	65
Приходченко В.О. Абдурахмонова З.Б.	Искусственный интеллект в образовании: друг или конкурент педагога	68
Пудвель Е.В.	Буллинг: причины, последствия и профилактика	70
Рустемова Ж.Т. Шайкен А.Р.	Дағдарыс кезеңдерінде отбасы мен балаларды әлеуметтік-психологиялық сүйемелдеу	72
Сапарова Р.А.	Ұлттық құндылықтар әлемінде	74
Советова А.М.	Профориентация студентов ЕАГИ в инклюзивном образовании	77
Советова Д.А.	Психологиялық профайлингте mmpi психодиагностикалық әдісін қолдану мүмкіндіктері	78
Серик А.К.	Влияние психологических экспериментов на современные этические нормы	83
Слипцова О.Н.	Роль дидактических игр в формировании знаний по основам математики у детей старшего дошкольного возраста	85
Струева В.Б. .	Влияние подвижных игр на физическое и психоэмоциональное развитие дошкольников	87
Токенова Р.К.	Дәстүрден тыс сурет салу – балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту тәсілі	89
Турманова Ж.Е.	Психологиялық қызметке мамандарды даярлаудың заманауи трендтері	91
Тілекқабылқызы Н.	Отбасылық қарым-қатынас құруға әзірлік бала мүгедектігінің алдын алу шарасы ретінде	93
Уразбек С.Ж.	Өмір жолы суреттік метафоралар әдістемесінің тұлғаның өзін-өзі тануына әсері	97
Хамитова А.Т.	Есте сақтауды дамытатын сенсорлық ойындар	99
Хамраева Д.У.	Тұлға бойында эмоционалды зиятты дамытудың өзектілігі	101
Хамитова А.Т. Жулдызбаева Д.А.	Әртүрлі құралдарды әлеуметтік бақылау және психологиялық әсер ету мақсатында пайдалану ерекшеліктері	105
Шапенова Г.Ж.	Бастауыш сынып оқушыларының жылдам оқу техникасын дамытудың жолдары	108
Шалдарбек С.Б.	Сенсорлық интеграция және оның сөйлеу тілі бұзылыстары бар балалардың сөйлеу тілі дамуына әсері	111

II СЕКЦИЯ

Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері

Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук

Абдулла Н.А.	Қазіргі кездегі қазақ ономостикасының кейбір мәселелері	114
Адай А.А.	Алия Молдагулова как героический символ в культурной памяти казахского народа	116
Адильбек Н.А.	Хақназар ханның қазақ хандығын күшейтудегі саяси рөлі	118
Багдалхаан Ж.	Қазақ-жоңғар соғысы – қазақ хандығының территориялық тұтастығы үшін күресі	119
Бектемисова А.Н.	Коллективизация в Казахстане	121
Болатбекова Н.Ж.	Жастар арасында кездесетін рухани жұтаңдықтың себептері	123
Борисова Д.	Қазақстан Республика үшін Онтүстік Кореяның технологиялық жетістіктерінің тәжірибесі	126
Гарибова Г.А.	Использование ИКТ в проектном обучении	131
Даниленко Е.С.	Роль и место султана Бейбарса в истории средневекового Казахстана	133
Джантасова М.А.	Міржақып Дулатов – сын тюркского народа	135
Дүйсен С.	Ұлы Отан соғысының 80 жылдығы: тарих, бейбітшілік және бірлік	136
Зайкенова А.Б.	Мемлекет және қоғам қайраткері – Жұмабек Тәшенов	138
Идрисов С.М.	Научные парадигмы и концептуальные подходы в исследовании тюркской цивилизации	140
Кариполлин А.А.	Судьба Алиби Джангильдина в политике и жизни	142
Кокымжанов Д.А.	Алаш бағдарламасындағы саяси идеялардың бүгінгі таңдағы өзектілігі	144
Қайролла Т.А.	Жаһандық мәселелер және Жапонияның оған жауабы	146
Қуандық М.А.	Қазақ даласындағы ислам: тарихнамалық көзқарастар және заманауи зерттеулер	148
Мұхтар Ә.Ж.	Кеңес билігінің алғашқы жылдарындағы исламға көзқарасы және оның өзгеруі	151
Мелдебек Б.	Қазақ хандығы дәуіріндегі Абылай ханның саяси кемеңгерлігі	153
Мерген Ә.С.	Состояние мусульманских школ в Казахстане во второй половине XIX века	155
Мустафин А.Ж.	Социально-демографические факторы риска инсульта и доступность медицинской помощи в Северо-Казахстанской области: анализ ситуации и пути решения	158
Мусина Д.А.	Историческая география племен среднего жуза в период Казахского ханства	160
Нагашбаев А.А.	Процессы распространения ислама в среде тюрков в средние века	162
Орынбасар Ж.М.	Ерекше қажеттілігі бар балаларды әлеуметтік интеграциялаудағы инклюзивті білім берудің тиімділігі	163
Өнерхан И.Ә.	Қазақстан тарихындағы әйелдер	166
Султанова С.Т.	Н.Д. Оңдасыновтың ғылыми-зерттеу мұрасы	168
Сундетбай Л.А.	Кенесары Қасымұлы көтерілісі: Бекмаханов зерттеулері мен олардың маңызы	169
Умурзакова С.А.	Шежире как источник генеалогических сведений казахских родов (на основе рода Керей)	171
Уразбаев Д.М.	Социально-гуманитарные науки в XXI веке	173
Шақабаев А.А.	Қазіргі Батыс тарихнамасын суық соғыстың бастауына идеологиялық тұрғыдан қарау	174

III СЕКЦИЯ

Қазіргі тіл білімі мен әдебиеттанудың ғылыми-зерттеу аспектілері: жас ғалымдар көзімен
Научно-исследовательские аспекты современного языкознания и литературоведения: глазами молодых ученых

Аблаева Ж.В.	СҚО Мамлют ауданының лимнонимдері	181
Alverdiyev G.T.	The role of toponames of turkish origin of zangazur district in meeting the needs of national-cultural self-development	184
Байқонысова Г.А.	Деректі романның жанрлық ерекшелігі	186
Дәуренбекқызы А.	Қазақ-түрік әдеби байланысы	189
Джумадилова Р.О.	Мағжан Жұмабаевтың футуристік өлеңдері: армандаған болашағы бүгінгі шындыққа айналды ма?	191
Жұмабаева А.М.	Әдеби мәтіндерді талдаудың сандық тәсілдері	193
Исмаил А.Ж.	Қазақтың дәстүрлі дүниетанымындағы «үй» ұғымы (этномәдениеттегі киіз үй, ошақ, қара шаңырақ)	195
Қорғау Д.Д.	Жастардың сленг-фразеологизмдердегі метафора таңдау уәждері	198
Мұхамбет А.М.	Ақан сері шығармашылығын жасанды интеллект арқылы оқыту	201
Нұрлыбек А.Б.	Қазақ әдебиеттануындағы әйел қаламгерлердің шығармашылығын зерттеу мәселесі	202
Отемис П.С.	Алма Қыраубаеваның ежелгі әдебиет туралы зерттеулері	204
Өмірқызы Д.	Қазақ ертегілеріндегі адамгершілік құндылықтар	206
Rasulova N.E.	The importance of the case method in 21st century lesson	208
Сайлаубек Д.Д.	Электронды әдебиет пен дәстүрлі әдебиеттің байланысын қарастыру	210
Сарсенғали Қ.Т.	Ежелгі дәуір әдебиетіндегі жалпы адамзаттық құндылықтар	213
Ұланова Е.	Т. Әбдікәкімов пен Б. Жақып өлеңдеріндегі сөздердің қолданылуының математикалық жиілігі	215
Хамитова А. Усербекова М.	Лингвистический и психологический анализ сказки «Гуси-лебеди»	217
Khanaliyeva N.M.	Semantic characteristics of ecoterms in the azerbaijan language	219
Чаяхметов М.Г.	Tik tok және қазақ тілі: қысқа видеолар тіл мәдениетіне қалай әсер етеді	221
Турсынова Р.Д. Толеген А.Р.	Лингвистические и социальные аспекты сказки «Волк и семеро козлят»	223
Шалабаева А.С.	Тілдік коммуникациядағы эмотикондар мен эмодзилер: жаңа заманның тілдік құралы	225
Guleliyeva Sh. Z.	«Historicity» and «modernity» principles in azerbaijani novel	228

IV СЕКЦИЯ

Тіл білімінің, аударматанудың және шет тілдерін оқыту әдістемесінің заманауи мәселелері
Современные проблемы лингвистики, переводоведения и методики преподавания иностранных языков

Абильева А.А.	Көркем мәтіннің лингвостилистикалық ерекшеліктері	231
Аймбетова А.	Орта буын оқушыларына ағылшын тілін оқытудағы кейс-стади әдісінің тиімділігі	233
Ализаде В.Р.	Возможности формирования у школьников чуткого и бережного отношения к окружающей среде в процессе обучения азербайджанскому языку	234
Алкеева А.Б.	Модальды етістіктердің мағыналық ренктерін аудару мәселелері	236
Амангелді М.С.	Ағылшын мақал-мәтелдерді қазақ тіліне аудару жолдары	238

Асқарова А.Б. .	Ағылшын тілі сабағында кейс-стади әдісін қолдану (орта буын негізінде)	240
Астемирова А.Т.	Анализ грамматических трансформаций при переводе художественных текстов с английского языка на русский на материале романа Stephen King «The Dead Zone»	243
Askhat A.	Identifying translation errors in subtitle translation of the office from english to russian using juliane house’s translation quality assessment model	244
Ахметова А.А.	Аударманың барабарлығы мен эквиваленттілігін сақтау мәселелері	247
Akhmerova D.G.	Rhetorical and pragmatic features of Kasym-Jomart Tokayev's speech at the 78th session of the united nations general assembly	249
Baktybekova A.I.	Content and language integrated learning is a relatively innovative educational approach	252
Бауыржанқызы Ж.	Балалар әдебиетін аударудағы мәдени және лингвистикалық ерекшеліктер	253
Бегалин Д.Д.	Ағылшын тіліндегі спорттық терминдерді аударудың негізгі әдістері	255
Беркембаева А.М.	Enhancing reading skills in high school: the role of modern apps	257
Вермиенко Д.Н.	Анализ использования лексических трансформаций при переводе произведения «Fahrenheit 451» by Ray Bradbury с английского языка на русский	259
Дабыл М.А.	The peculiarities of using story-based and competitive games in developing lexical skills	261
Думанова Д.Д.	Ауызша аударма (мультфильмдерді аудару мысалдары)	263
Есенаманова Ж.	Ағылшын тіліндегі баламасыз лексиканы қазақ тіліне аудару барысында адекваттылыққа жету жолдары	265
Ермек Ұ.Ж.	Цифрлық дәуірдегі тілдің трансформациясы	266
Есет А.Е.	Шет тіліндегі reading оқытуда электрондық материалдарды пайдаланудың тиімділігі	268
Жандосқызы Г.	Білім берудің болашағы: дәстүрлі педагогика мен инновациялық тәсілдердің арасындағы баланс	270
Жаксыбаева Е.Р.	Особенности использования лексических трансформаций при переводе художественных произведений с ангийского языка на русский с использованием искусственного интеллекта	272
Жұман Ж.	Ағылшын тілін онлайн платформалар арқылы меңгерту: онлайн платформаның тәжірибесі	274
Жунусова А.А.	Enhancing middle school english speaking skills with AI	278
Журтекина М.М.	Особенности перевода юмора с английского языка на русский	280
Камалова А.М.	The impact of digital storytelling on english language learning in primary school	281
Картаева М.К.	Способы перевода фразовых глаголов с английского языка на русский	283
Кадыржанова Ш.Е.	Ағылшын тілін оқытуда медиамәтіндерді пайдаланудың өзектілігі	285
Құламан А.Қ.	Teaching english in a multicultural environment	288
Маратова А.М.	Киноаударманың түрлері және субтитрлердің ерекшеліктері, артықшылықтары мен кемшіліктері	290
Максутова Н.М.	Ағылшын тілі сабағында геймификацияны қолдану арқылы орта буын оқушыларының айтылым дағдысын арттыру	292
Молдақұл Ш.А.	Ағылшын идиомаларын қазақ тіліне аудару стратегиялары	294

Нурпиисова Д.К.	Artificial intelligence in english language learning as a tool to overcome psychological barriers in students	296
Рахимжанова А.	Аудиовизуалды мәтіндерді аудару әдістері	298
Сағидулла А.С.	«Travel and holidays/саяхат және демалыс» модулі бойынша ағылшын және қазақ тілдерін оқытудың әдістемесі	300
Sarsekeyev D.R.	Human experience with ai in audiovisual translation	304
Табакова Т.Е.	Ғылыми-техникалық мәтіндерді ағылшын тілінен қазақ тіліне аудару барысындағы грамматикалық және стилистикалық ерекшеліктері	306
Тлепберген А.Б.	Киноаударманың негізгі сипаттамалары	308
Харченко Ю.А.	Использование инновационных технологий для формирования социолингвистической компетенции при обучении английскому языку	311
Шевченко Д.В.	Современные англоязычные заимствования в русском языке: определение, причины, основные сферы использования, способы адаптации англицизмов в русском языке и влияние на русский язык	314
Шодмоновна Х.С.	Аудиовизуальный перевод в современном казахстанском медиапространстве	317

V СЕКЦИЯ

Қазіргі кездегі құқықтық жүйені дамыту мәселелері

Проблемы развития правовой системы на современном этапе

Алдаберген Г.Т.	Құқықтық сананы қалыптастыру және құқықтық мәдениетті арттыру – құқықтық жүйені дамытудың маңызды факторлары	320
Ануарбеков А.А.	Құқық қорғау органдарының рөлі	322
Аринова А.Р.	Сот төрелігі ұғымы және оның қағидалары	324
Бекбулатова А.А.	Регулирование конституционных правоотношений между гражданами и государством: вопросы влияния и взаимодействия	326
Бексұлтанова А.А.	Құқықтық білім беру жүйесінің қазіргі жағдайы және оның даму болашағы	328
Болатбай А.А.	Салық Зиманұлы Зимановтың еңбектері – құқықтық ойдың қайнар көзі	329
Дана Ж.	Бюрократияның Қазақстанға тартылған шетелдік инвестицияларға кері беретін әсерін құқықтық жолымен тоқтатуы	331
Жұмабек Ә.С.	Мемлекеттік органдар жүйесіндегі прокуратураның орны	333
Зеннат А.Г.	Институт адвокатуры и система судопроизводства в шариате	336
Лукьянова Ю.И. Елькин Д.А.	Технология deepfake и авторское право: проблемы и перспективы законодательства Республики Казахстан	338
Мажитов Ф.Т.	Эволюция функций государства на современном этапе его развития	340
Мажитов Ф.Т.	Многообразие определений и характеристик Государства	343
Мукабаева А.Т.	Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың түсінігі және әкімшілік құқық бұзушылықтан қылмыстық құқық бұзушылықты ажырату	346
Өскенбай Д.Б.	Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі: қазіргі жағдайы және даму перспективалары	348
Сермағамбет Н.У.	Адал ұрпақ – құқықтық тәртіптің негізі: әділетті қоғам құрудағы рөлі	350
Тұрсын А.Р.	Түркістан облысындағы туристік нысандар құрылысына инвестицияның экономикалық тиімділігі	352

VI СЕКЦИЯ

Қазақстан экономикасының қазіргі жағдайы

Современное состояние экономики Казахстана

Алдаберген Д.Н. Исмаилов Н.М. Сатенбаева И.Ж.	Позиционирования бренда и актуальные методы продвижения бренда организации	358
Амангелды Д.М.	Цифровизация экономики и новые угрозы экономической безопасности	363
Ахметова А.	Влияние инфляции на покупательскую способность населения	365
Әзірхан К.Е.	Экономика Казахстана: возможности молодежи	367
Бекбулатова А.А.	Отток иностранного капитала из Казахстана: экономико-правовой анализ	369
Даулетбай Н.К.	Финансовые технологии и их роль в современном Казахстане	371
Есимханова С.К.	Интернет-банкинг в Казахстане: возможности и перспективы развития	373
Жоламанова Э.А.	Интеграция искусственного интеллекта в современные практики бухгалтерского учета: эмпирический анализ инновационных подходов	378
Жунусова С.М.	Совершенствование учета и отчетности при реорганизации и ликвидации юридических лиц: современные вызовы и перспективы	381
Жукеев А.А.	Анализ современного состояния депозитного портфеля в АО «Forte Bank» и пути совершенствования	384
Илюсизова Э.Р.	Влияние инфляции на денежно-кредитную политику национального банка Республики Казахстана	385
Ибраева Г.	Современные тенденции развития электронной торговли в Казахстане	387
Какенов Е.Е.	Эволюция e-commerce: как онлайн-торговля меняет экономику	389
Кемельбеков Д. Махметов Д.	Вклад в экономику Казахстана через развитие мини рентабельных предприятий	391
Кочетков А.	Искусственный интеллект: влияние и перспективы внедрения в экономику Казахстана	393
Кусаинова С.М.	Қазақстанның сыртқы саудасының қазіргі жағдайы және даму болашағы	395
Қазез Г.Е.	Қазақстанның экономикалық дербестігі: дамуы және жетістіктері	397
Қайырбекова Д.О.	Сату құралы ретіндегі эмоциялар: бизнес саласындағы нейромаркетингің рөлі	400
Маратова М.Ж.	Влияние криптовалюты на финансовую систему	402
Махамбетов Ж.Е.	Казахстан и страны запада: перспективы экономического сотрудничества в условиях глобальной нестабильности	403
Мельник А.Г.	Современные подходы к оценке учетной и налоговой политики предприятия по стандартам МСФО	405
Минибаев А.А.	Ювелирная индустрия Казахстана: тень или скрытый потенциал	408
Назарбекова Ф.	Қазақстан экономикасына Маңғыстау және Алматы аймақтарында туризмді дамыту арқылы үлес қосу	409
Оразбай Д.А.	Современное состояние экономики Казахстана: вызовы и перспективы	410
Өнідіріс О.М.	Оқу несиесінің артықшылықтары мен кемшіліктері	413
Садыков М.Ж.	Сущность и роль финансового анализа в управлении предприятием	415
Сандыбаева С.К.	Влияние повышения НДС на экономику Казахстана	417

Спанов Е.М.	Современное состояние экономики Костанайской области	419
Тен П.Л.	Проблемы повышения финансовой грамотности в Казахстане	422
Тлекова А.У.	Қаржылық сауаттылық: Қазақстан халқының экономикалық тұрақтылығын арттырудағы фактор	424
Хасен А.М.	Инновационные подходы к стратегическому управлению предприятием	426
Хасен М.Ж.	Электронная коммерция в Казахстане: опыт АО «Банк Центркредит» в цифровых финансовых услугах	429
Штибен М.В.	Рынок труда в Казахстане: профессии будущего и влияние ИИ – что ждет молодых специалистов?	432

«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖАҢА ҰРПАҚ - 2025» атты
студенттер мен магистранттардың халықаралық ғылыми
конференциясының материалдары /
жалпы редакциясын басқарған
Ректор Н.Т. Ныгыманова. – Астана:
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, 2025. – 442 бет.

Материалы Международной
научной конференции студентов и магистрантов
«НАУКА И НОВОЕ ПОКОЛЕНИЕ – 2025» / под общей редакцией
ректора Н.Т. Ныгымановой. – Астана:
Евразийский гуманитарный институт им. А.К. Кусаинова, 2025. – 442 с.

Выпускающий редактор: Аманғазықызы М.
Компьютерная верстка: Сейіткерім Б.Е.

ISBN 978-601-08-5145-0